

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

TÜRK ASKERÎ EĞİTİM VE ÖĞRETİM TARİHİ

SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
16-17 EYLÜL 2021

Cilt I

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
FATİH HARP TARİHİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

MİLLİ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

TÜRK ASKERİ EĞİTİM VE ÖĞRETİM TARİHİ

SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
16-17 EYLÜL 2021

Editör

Büyüamin KOCAOĞLU
Ahmet TAŞDEMİR
Hamza BİLGÜ

Grafik Tasarım

Ahmet TAŞDEMİR

Kapak Tasarım

Onur Melih DERELİ
Hatice CIRIK

Baskı ve Cilt

Milli Savunma Üniversitesi
Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı
Merkez Basım ve Yayınevi
Yenilevent/İstanbul

ISBN: 978-625-7791-42-7 (Tk.)
978-625-7791-43-4 (c.I)

İstanbul 2022

SUNUŞ

16-17 Eylül 2021 tarihlerinde icra edilen “Türk Askerî Eğitim ve Öğretim Tarihi Sempozyumu”, Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü (Fatih HATEN) bünyesinde düzenlenen; “Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu”, “Çarlık Rusyası ve Boğazlar Türk-Rus Müşterek Harp Tarihi Çalıştayı” ve “Türk-İtalyan Müşterek Harp Tarihi Sempozyumu”ndan sonraki dördüncü sempozyumdur. Sempozyum, Türk askerî eğitim ve öğretim tarihi konusunda düzenlenen ilk sempozyum olma özelliği taşımaktadır. Sempozyumun Türk askerî eğitim ve öğretiminin gerçekleştirildiği kurum olan Milli Savunma Üniversitesi’nde düzenlenmesi ayrı bir önem taşımaktadır.

Elinizdeki kitapta yer alan metinler alanında uzman akademisyenlerce hakem sürecinden geçirilmelerinin ardından düzeltilmiş ve geliştirilmiştir. En eski çağlardan günümüze Türk askerî eğitim ve öğretimine dair çalışmaların yer aldığı kitap, askerî tarih literatürümüzde önemli bir boşluğu doldurmayı ve Türk askerî eğitim ve öğretim tarihinin bir panoramasını çıkarmayı, böylece alana dair yapılacak çalışmalarda bir başvuru eser niteliğine ulaşmayı amaçlamaktadır.

Sempozyumun düzenlenmesi ve sempozyum kitabının yayınlanması sürecinde verdikleri destek ve himayelerinden ötürü Milli Savunma Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Erhan Afyoncu ve Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Birol Çetin’e çok teşekkür ederim. Sempozyumun planlanması ve icrası esnasında fedakârca çaba gösteren Fatih HATEN akademik ve idarî personeli ile Türk Tarih Kurumu personeline, bildiri metinlerini inceleyerek görüş ve önerileriyle metinlerin geliştirilmesini sağlayan hakem kuruluna ve sempozyuma katılan kıymetli katılımcılara müteşekkir olduğumuzu belirtmek isterim.

Prof. Dr. Bünyamin Kocaoğlu

Ekim 2022

İÇİNDEKİLER

TÜRK ASKERİ EĞİTİM VE ÖĞRETİMİNDE YENİ DÖNEM:

MİLLİ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ

Erhan AFYONCU

1

ORTAÇAĞ TÜRK ORDULARINDA
PİYADELERİN EĞİTİMİ

Bülent ÖZKUZUGÜDENLİ & Umut KANSOY

9

ESKİ TÜRKLERDE ASKERİ EĞİTİM

Tülay KÖSEOĞLU

43

KARA-KOYUNLU VE AK-KOYUNLU DEVLETLERİ
ORDULARINDA ASKERİ EĞİTİM

Ahmet KORKMAZ

53

TÜRKLER VE MOĞOLLARDA PRATİK BİR ASKERİ
EĞİTİM ARACI OLARAK SÜREK AVLARI

İbrahim GÜNEŞ

65

OSMANLI ORDUSUNDA ZENBEREKÇİLER

Pakize YILDIZ ETKİ

73

KLASİK OSMANLI HARP USULÜNDE SÜVARİ
TALİMİ; FURUSİYELER ÜZERİNDEN
BİR İNCELEME

Burhan Erhan ÇAVDAROĞLU & Mert Can ERDOĞAN

83

MEHTERHANE'DE MÜZİK EĞİTİM GELENEĞİ

Demet AKTEPE

109

OSMANLI SARAYI'NDA ASKERÎ MÜZİK EĞİTİMİ

Timur VURAL & Yasemin TAKMAZ ARDIÇ

117

MEKTEB-İ HARBİYE'DE ATEŞLİ SİLAH EĞİTİMİ:
87 MODELİ MAVZER TÜFEĞİNE DAİR
BİR RİSALE

Gülhan ÇALIŞ YAZGU

131

OSMANLI PİYADE ASKERLERİNİN İDMAN TALİMLERİ

Zeynel ÖZLÜ & Enver DEMİR

159

II. MEŞRUTİYET'TEN I. DÜNYA SAVAŞI'NA
OSMANLI ORDUSU ASKERÎ EĞİTİMİNDE
PİYADE TALİMNAMELERİ

Baturhan KAYA

197

OSMANLI REDİF TABURLARINDA TALİM
VE TAALLÜM (1834-1839)

Güven DİNÇ

209

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN HARP OKULU'NDA
GÖRDÜĞÜ DERSLERİN DEĞERLENDİRMESİ

Mehmet ÇANLI

223

KURMAY YÜZBAŞI AHMET TEVFİK'İN ASKERİ ÖĞRENİM
HAYATI VE ASKERİ RÜŞTİYE'DEN HÜRRİYET CEMİYETİ'NE
UZANAN BİR ARKADAŞLIĞIN HİKÂYESİ: BİR FOTOĞRAF İLE
BİR MEKTUBUN ANLATTIKLARI

Ali GÜLER

239

ATATÜRK DEVRİ'NDE (1923-1938) ASKERİ EĞİTİM İÇİN
KALEME ALINAN DİNİ DERS KİTAPLARINDAKİ SOSYO-
EKONOMİK KONULARIN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK
DEĞERLENDİRİLMESİ

Özden ARIKAN

271

OSMANLI ASKERİ EĞİTİMİNDE BATI TARZI
MODERNLEŞME, ASKERİ OKULLAR
VE MÜFREDATLARI

Güngör ŞAHİN & Aslı MERCİMEK

283

KAFKAS İSLAM ORDUSU'NUN AZERBAYCAN HALK
CUMHURİYETİ'NDE ASKERİ EĞİTİM VE
ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

Atamali ŞAHBAZOV

291

KUZEY KAFKASYA'DA ASKERİ EĞİTİMİN
KURUMSALLAŞMASINDA OSMANLI
SUBAYLARININ ROLÜ (1918-1920)

Sevinç ALİYEVA

303

AZERBAYCAN'DA ASKERİ EĞİTİM: HAYDAR ALİYEV
YÜKSEK HARP OKULU TARİHİNE DAİR

Tahir ŞAHBAZOV

335

TÜRK ASKERİ EĞİTİM VE ÖĞRETİMİNDE YENİ DÖNEM: MİLLİ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ*

Erhan AFYONCU**

Dünyanın gördüğü en büyük ihanet hareketinin ardından kurulan Milli Savunma Üniversitesi (MSÜ), Türkiye'nin en genç askerî eğitim ve öğretim kurumudur. Millî Savunma Üniversitesi, 31 Temmuz 2016 tarihli ve 669 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile kurulmuştur. Aynı KHK ile Harp Akademileri Kanunu yürürlükten kaldırılmış; Harp Akademileri, Askeri Liseler ve Astsubay Hazırlama Okulları kapatılmıştır. Harp Okulları, Astsubay Meslek Yüksekokulları ve diğer kurumlar Üniversite çatısı altında varlığını sürdürmüştür.

Cumhurbaşkanlığının 04 Ekim 2016 tarihli ve 2016/97 sayılı Kararı ile Milli Savunma Üniversitesi Rektörlüğüne Prof. Dr. Erhan AFYONCU atanmış, 09 Kasım 2016 tarihli ve 6756 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabul Edilmesi Hakkında Kanun ile 669 sayılı KHK kanunlaşmıştır.

Rektör olarak atandıktan iki gün sonra tüm askerî eğitim kurumlarını ziyaret ettim. Okullarda eğitim-öğretime bir an önce başlanmasının doğru olacağı kanaatine vardım. Öğretim elemanı sıkıntısı çekilmesi sebebiyle sivil üniversitelerden misafir hocalar çağırıldı. MSB'nin de onay vermesiyle 31 Ekim'de dost ve kardeş ülkelerden 126 öğrenciyle Milli Savunma Üniversitesi eğitim-öğretime başladı. Bunlardan 27'si Harp Enstitülerinde, 59'u Harp Okullarında ve 40'ı Astsubay Meslek Yüksekokullarında eğitim-öğretim almaktaydı. Ardından 14 Kasım 2016'da Bakanlar Kurulu kararıyla Milli Savunma Üniversitesi'nin Rektörlüğe bağlı idari ve akademik birimleri teşkil edilmiştir;

* Bu metin, Milli Savunma Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Erhan Afyoncu'nun, 16-17 Eylül 2021 tarihlerinde Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü ev sahipliğinde düzenlenen Türk Askerî Eğitim ve Öğretim Tarihi Sempozyumu açılışındaki konuşmanın yeni ilavelerle yayına hazırlanmış halidir.

** Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi.

- Kara Harp Okulu, Deniz Harp Okulu ve Hava Harp Okulu,
- Kara Astsubay Meslek Yüksekokulu, Deniz Astsubay Meslek Yüksekokulu, Hava Astsubay Meslek Yüksekokulu ve Bando Astsubay Meslek Yüksekokulu,
- Kara Harp Enstitüsü, Deniz Harp Enstitüsü, Hava Harp Enstitüsü, Mükşterek Harp Enstitüsü, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (ATASAREN), Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, Barbaros Deniz Bilimleri ve Mühendisliği Enstitüsü (Barbaros DEBİM), Hezârfen Havacılık ve Uzay Teknolojileri Enstitüsü (Hezarfen HUTEN), Milli Savunma ve Güvenlik Enstitüsü ve Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü (Fatih HATEN).

Rektörlük merkezi olarak önce İstanbul sonra Ankara belirlenmiş ve nihayet rektörlük merkezinin İstanbul olmasının daha doğru olacağına karar verilmiştir. Üniversitenin rektörlüğü 31 Ekim 2016-6 Ocak 2017 tarihleri arasında Kuleli ve Ankara’da faaliyet göstermiştir. 14 Kasım’dan itibaren MSÜ teşkilatlanmasını oluşturulmaya başlanmıştır. Millî Savunma Bakanlığı’nın 6 Ocak 2017 tarihli emriyle Rektör Yardımcıları atanmış ve Genel Sekreter görevlendirilmiştir. MSÜ Rektörlüğü 9 Ocak 2017 tarihinden itibaren mülga Harp Akademileri Komutanlığı Yenilevent/İSTANBUL yerleşkesinde faaliyete başlamıştır.

Üniversite idaresi ve personelinin sivil-asker karma bir yapıda olması gerektiği kanaatine varıldığından rektör yardımcılarının ikisi general, ikisi sivil profesördür. Bu esnada Harp Okullarına ara sınıflardan öğrenci alınmasına karar verilmiş olup, üniversitelerin ara sınıflarından yatay geçişle öğrenci temin edilmiştir. Bu minvalde Kara Harp Okulu, Deniz Harp Okulu, Hava Harp Okulu ve Astsubay Meslek Yüksekokullarına 870 öğrenci alınmıştır. 2021 itibariyle ise Milli Savunma Üniversitesi’ne her yıl 4 bin civarında öğrenci alınmaktadır. 27 Şubat 2017’de üniversite mezunlarından Subay Temel Anlayışı Kazandırma Kursu’na (SUTASAK) yaklaşık 10 ay sürecek eğitim için Kara Kuvvetleri Komutanlığı adına 1050 subay adayı alınmıştır. Bu öğrencilerimiz şu an Üsteğmen rütbesiyle olarak Türkiye’nin dört bir tarafında ve Üniversitemizde görev yapmaktadırlar.

13 Şubat 2017’de Hava Harp Okulu, 13 Mart 2017’de ise Deniz Harp Okulu’na ve Kara Harp Okulu’na sivil üniversitelerden yatay geçişle alınan öğrenciler eğitim öğretime başlamıştır. Bu sırada yeri geldikçe bazı değişikliklere gidilmiştir. Örneğın önceden havacı öğrenciler Harp Okuluna girmeden evvel tek başına uçuş gerçekleştirirken daha sonrasında bu uygulama kaldırıldığı görülmüştür. Bu uygulama geri getirilmiş, Hava Harp Okuluna girecek öğrencilerin son uçuşlarını tek başına yapmalarına karar verilmiştir.

	KHO	DHO	HHO	Toplam
1. Sınıf	211	107	155	473
2. Sınıf	97	46	105	248
3. Sınıf	49	27	73	149
Toplam	357	180	333	870

Tablo 1: Şubat ve Mart 2017’de MSÜ Harp Okullarına Ara Sınıflardan Alınan Öğrenciler

8 Nisan 2017’de ise Kara Kuvvetleri Komutanlığı adına iki yıllık Meslek Yüksekokullarından mezun 1688 tane astsubay adayı alınmış ve bu kişiler 1 yıl sonra astsubay çavuş olarak Türk ordusunun genç kadrolarını teşkil etmiştir. Unutmamak gerekir ki önceki dönemde askerî öğretim kurumları ele geçirilmişti. FETÖ ile irtibat ve iltisaklı personelin ihracı sonrasında TSK’da alt rütbeli subay ve astsubay kadrolarında eksilme ortaya çıkmıştı. Bu manada Türk ordusu çok ihtiyaç duyduğu genç subay ve astsubaylarını ASTTASAK ve SUTASAK eğitimleri ile temin etmiştir. Ardından 2 Ekim 2017’de uzun süreden beri düşünülmüş ancak bir türlü karar verilmemiş olan yabancı dil hazırlık sınıfları kurulmuştur. Hazırlık sınıflarının kurulmasının iki amacı vardır. İlk amaç, öğrencilerin askerî lise eğitimi yerine Harp Okulunda bir yıl fazla eğitim alması, ikinci amaç ise dil eğitimi verilmesidir. Harp Okullarında İngilizcenin yanı sıra yıllar içerisinde Arapça, Farsça, Rusça, Fransızca ve Yunanca hazırlık dersleri konulmuştur.

2017 eğitim-öğretim yılına 3960 Türk, bir kısmı dost ve kardeş ülkeden 493 misafir askerî personel/öğrenciyle birinci sınıftan başlamak üzere eğitim-öğretime başlandı. Aynı zamanda Astsubay Meslek Yüksekokullarında daha önce ikinci sınıflara alınan öğrenciler de bu dönemde eğitime başladı ve 2017 yılında birinci sınıflara öğrenci alındı. 2342 Türk öğrenci ve dost ve kardeş ülkelerden 106 öğrenciyle Astsubay Meslek Yüksekokullarında da eğitim-öğretime başlandı. Şunu hatırlatmak gerekir ki 2017’de normalin iki misli öğrenci alınmıştır. Bunun sebebi hazırlık sınıfı sebebiyle fazla aksama yaşanmaması içindir. Normalde 2 bin öğrenci alınırken 2017’de Harp Okullarına 4 bin öğrenci alınmıştır. 2017’de Harp Okullarının birinci sınıflarına alınan öğrenciler, Harp Okulunda 4 yıl okuyarak 2021 yılında mezun oldular.

Bu sırada eğitim-öğretim esaslarının belirlenmesi ve müfredat değişiklikleri sürdürüldü. Millî Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Kuvvet Komutanlıkları ve sivil üniversitelerden öğretim üyeleri bu süreçlere destek verdiler. Kapatılan Harp Akademileri sonrasında MSÜ çatısı altında kurmaylık sistemi değiştirildi. Eskiden iki yıllık kesintisiz bir kurmaylık eğitimi varken bu süreç iki kademeye bölündü. Önce karargâh

subaylığı (KARSU), ardından da komuta kurmay eğitimi verilmeye başlandı. Burada amaçlanan Harp Okulundan mezun olan öğrencilerin önemli kısmının KARSU dediğimiz ilk kademe eğitimi görmesidir. Çünkü Türk ordusu kurmaylık eğitimi görmüş subaylara ihtiyaç duymakla birlikte önceden çok az subay bu eğitimden faydalanmaktaydı. Bunun da bazı mahzurları vardı.

Ardından 23 Ekim 2017’de araştırma enstitüleri öğretime başladı. Yüksek lisans ve doktora eğitimi veren dört enstitü ile MSÜ döneminde kurduğumuz Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü faaliyet göstermeye başladı. MSÜ öncesinde dört enstitüden Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, Barbaros Deniz Bilimleri ve Mühendisliği Enstitüsü ve Hezarfen Havacılık ve Uzay Teknolojileri Enstitüsü Harp Okullarına bağlıydı. Enstitülerin fakültelere bağlı olması akademik teamüller açısından doğru değildi fakat önceki dönemde bu şekilde kurulmuştu. Stratejik Araştırmalar Enstitüsü ise YÖK standardına göre kurulmuştu. Bu enstitülerin amacı öncelikle askerlere ve sonra ilgili sivillere yüksek lisans ve doktora eğitimi vermek, bunun yanı sıra Türkiye’de fazla üzerinde durulmayan istihbarat, silahlı çatışmalar hukuku gibi alanlarda yüksek lisans ve doktora yaptırmaktı. Ancak 2017 öncesinde Barbaros Deniz Bilimleri Enstitüsü’nde toplam 8 öğrenci vardı. Enstitüler çok küçük yapılarıydı.

Yüksek Lisans	2017	2018	2019	2020	2021
Başvuran	347	340	398	237	408
Kabul Edilen	146	194	179	136	197
Doktora	2017	2018	2019	2020	2021
Başvuran	64	40	75	55	110
Kabul Edilen	28	31	22	32	53

Tablo 2: MSÜ Bağlı Enstitülere Lisansüstü Eğitim Başvuru ve Kabul Sayıları

Önceden kesintisiz iki yıl süren kurmay eğitimi bir yıl karargâh subaylığı eğitimi, 2 dönem komuta kurmay eğitimi ve daha sonra Müşterek Harp Enstitüsü eğitimi olacak şekilde düzenlendi. Bu son enstitünün ismi Silahlı Kuvvetler Yüksek Sevk ve İdare Akademisi’ydi, değiştirilerek Müşterek Harp Enstitüsü ismi verildi. Yapılan çalışmalar sonucunda 23 Ekim 2017’de karargâh subaylığı eğitimi başladı. Bu eğitimin yalnızca genç subaylara verilmesi teamülü, önceki dönemde hak mahrumiyeti yaşamış subaylar olduğu için yarbay ve albay rütbesindeki subayların da alabileceği şekilde değiştirildi. Bir yıl sonra karargâh subaylığını bitiren öğrenciler komuta kurmay eğitimine gitmeye hak kazandılar. 2 Ekim 2018’de komuta kurmay eğitimi ve müşterek komuta kurmay eğitimi başladı. Müşterek komuta kurmay eğitiminde Türk öğrenci bulunmadığı için dost ve kardeş

lkelerden gelen subaylarla eğitime başlandı. Bu eğitimi almak için Bosna'dan Azerbaycan'a kadar değişik ülkelerden öğrenciler gelmektedir. Bazı ülkelerde bu eğitimi görmeyen kişi general olamamaktadır. Bu eğitimin erken başlatılmasının sebeplerinden birincisi dost ve kardeş lkelerimizdeki subaylarımızın mağduriyet yaşamamasını sağlamaktır.

2016'da Gülhane Askeri Tıp Akademisi de kapatıldı. Ancak askerî tıp eğitimi görmüş personele ihtiyaç vardı. Önceden sivil üniversitelerde sivil öğrencilerle birlikte kuvvet namına fakülte okuyan üniformalı öğrenciler vardı. Bu sistem yeniden kuruldu ve şu anda Milli Savunma niversitesi adına tıp, acil tıp teknikeri, diş hekimliği, eczacılık gibi özellikle sağlık alanlarında Sağlık Bilimleri niversitesi'ne, sivil bir niversiteye askerî üniformayla gidip ğretim gören öğrenciler bulunmaktadır. 2017'de ara sınıflara alınan öğrencilerden bazıları da askerî tıp öğrencisidir. 2021'de 5 tane doktor subay mezun edilmiştir. Milli Savunma niversitesi namına tıp okuyan öğrenciler ise 2023'ten itibaren mezun olmaya başlayacak olup Ankara ve İstanbul'da eğitim görmektedirler.

Ağır bir travma geçirdiğimiz 2016'dan sonra, iki yıl içerisinde Milli Savunma Üniversitesi, Türk Silahlı Kuvvetleri eğitim-ğretim sistemini bir çatı altında topladı ve bütün okullarında eğitim öğretime başladı. Bu esnada eğitim-ğretim yapısında birçok düzenleme yapıldı. Örneğin önceden askerî okullarda sivil hocalar derse giriyordu ancak bu kişiler kadrolu olarak ders veremiyorlardı. Kadro yapıları değiştirildi. 3 şubat 2017'de Milli Savunma Üniversitesi Rektörlüğü bir niversite çatısı olarak yapısı MSB tarafından onaylandı. Ardından Astsubay Yüksek Okulları ve Harp Okulları'nın eğitim ğretim faaliyetlerinin esasları ve kadro yapıları için çalışıldı. Sivil niversite yapısının ne şekilde buraya aktarılması gerektiği planlandı. Uzun bir süreç sonunda şubat 2017'den itibaren bu çalışmalara başlanmıştır. Kurmay enstitülerinin kadro ve teşkilat yapısı Haziran 2017'de, Kara Harp Okulu ve Kara Asb. MYO kadro yapısı ise Ocak 2018'de oluşturuldu. Aynı şekilde Deniz Harp Okulu, Hava Harp Okulu, Deniz Asb. MYO ve Hava Asb. MYO ve Bando Asb. MYO kadro yapıları Mayıs 2018'de onaylandı. Böylece okulların teşkilat ve kadro yapıları uyumlu bir hale getirildi.

nceki dönemde Kara Harp Enstitüsü, Deniz Harp Enstitüsü, Hava Harp Enstitüsü, Müşterek Harp Enstitüsü ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Genelkurmay'a bağlıydı. Kara Harp Okulu Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı'na, Deniz Harp Okulu Deniz Eğitim Komutanlığı'na, Hava Harp Okulu Hava Eğitim Komutanlığı'na, Havacılık ve Uzay Teknolojileri Enstitüsü Hava Harp Okulu'na, Savunma Bilimleri Enstitüsü Kara Harp Okulu'na Deniz Bilimleri ve Mühendislik Enstitüsü Deniz Harp Okulu'na bağlıydı. Kara Asb. MYO ve Bando Asb. MYO EDOK Okullar Komutanlığı'na, Deniz Asb. MYO Deniz Eğitim Komutanlığı'na ve son

olarak Hava Asb. MYO da Hava Eğitim Komutanlığı'na bağlıydı. Askerî eğitim kurumları çok farklı bir yapıdaydı. Tek bir çatı altında değildi. Bir kuvvetin eğitim kurumları bile tek çatı altında değildi. Günümüzde ise Milli Savunma Üniversitesi; Harp Enstitüleri, Lisansüstü Eğitim ve Araştırma Enstitüleri, Harp Okulları ve Asb. MYO'ları olmak üzere 4 kısımda tek çatı altında topladı. Üniversite, beş farklı şehre dağılmış devâsa bir teşkilat haline geldi. Başlangıçta 6 ildeydi. Ancak Derince'deki yerleşke kapatılarak Altınova'ya taşındı. Şu anda yerleşkeler İstanbul, Ankara, Balıkesir, İzmir ve Altınova'dadır. Milli Savunma Üniversitesi 5 değişik ilde ve 12 yerleşkede konuşlanmış bir üniversite. Fakat iyi bir teşkilatlanma ile iyi işleyen bir yapı haline dönüştü.

	2017	2018	2019	2020	2021
Türk	-	1119	2857	3144	3840
MAP	126	144	251	241	235
Toplam Türk Öğrenci Sayısı 10.960					
Toplam Mezun MAP sayısı 997					

Tablo 3: Yıllara Göre Mezun Edilen Öğrenci Sayıları
(Harp Enstitüleri (Karsu, Komuta ve Kurmay),
Müşterek Harp Enstitüsü, Harp Okulları, Asb. MYO)

Rektörlük merkezi ile kurmay ve araştırma enstitüleri İstanbul Yenilevent yerleşkesinde olup harp okulları Ankara ve İstanbul'dadır. Eski askerî lise binaları üniversite bünyesinde tutulmuştur. Kuleli'de 2022-2023 eğitim-öğretim döneminden itibaren Yabancı Diller Yüksekokulu kurularak harp okuluna giren öğrencilere müşterek yabancı dil eğitimi verilmektedir. Öğrencilerin dinleme ve konuşma becerisinin geliştirilmesi amacıyla eğitimi verilen dillerde doğal konuşmacılar temin edilmektedir. Burada yabancı dil eğitiminin yanı sıra Harbiyelilere temel beden eğitimi ve spor dersi, yüzme dersleri ve temel askerlik eğitimi verilmektedir. Eski Deniz Lisesi ise Yabancı Diller Yüksekokulu kurulmadan önce Deniz Harp Okulu'nun hazırlık eğitiminin verildiği bir yer iken şimdi Deniz Harp Okulu 1. Sınıf öğrencileri ile SUTASAK eğitimlerinin verildiği bir eğitim-öğretim kurumu olarak faaliyet göstermektedir.

Bando Asb. MYO öğrenci bulmakta en çok zorlanılan eğitim kurumu olmuştur. Çünkü bu okula özel yetenekli insanların kabulü gerekmektedir. İlk sene 70 öğrenci alınması planlanırken bu sayı 22'de kalmıştır. Müteakiben güzel sanatlar liselerindeki tanıtım faaliyetleri sonucunda gelen öğrencilerle birlikte Bando Asb. MYO'nun kontenjanları tamamlandı.

Harp Okulları 2017, 2018, 2019, 2020 ve 2021'de mezun verdi. İlk sene 126 tane misafir askerî personel dediğimiz dost ve kardeş ülkelerden

öğrencilerimizi mezun ettik. 2018’de 1118 Türk mezun oldu ve bu şekilde üniversitemiz 2021’e kadar 11 bin öğrenci mezun etti. Kurmay eğitiminde; KARSU 1668, Komuta ve Kurmay 423, askerî eğitimin en üst çatısı olan Müşterek Harp Enstitüsü 52 mezun verdi. Harp Okulları’nda 2270, Asb. MYO’larında 6572 mezun verildi. Ayrıca o dönemdeki eksikliği kapatmak için üniversite ve yüksekokul mezunlarından Kara Kuvvetleri Komutanlığı adına alınan yaklaşık 17.500 civarında subay ve astsubay SUTASAK ve ASTTASAK’dan mezun edildi. Kara SUTASAK ve Kara ASTTASAK eğitimi üniversitemiz tarafından verilmektedir.

Yıllar	2017 ¹	2018	2019	2020	2021 ²
Başvuran	-	300.859	381.230	451.268	458.827
Tercih Yapan	231.993	194.407	218.946	212.646	165.491

Tablo 4: Milli Savunma Üniversitesi Sınavına Başvuran ve Tercih Yapan Öğrenci Sayıları

2021 sonu itibarıyla Milli Savunma Üniversitesi’nde 24 farklı ülkeden öğrenci eğitim görmektedir. Toplamda 1115 civarında misafir öğrenci eğitim-öğretime devam etmektedir. Şu ana kadar 868 misafir öğrenci mezun olmuştur. Dostluk ve iyi ilişkiler kapsamında misafir askerî personelin eğitimine yüksek önem verilmekte, bu öğrencilerin başka ülkelere Türkiye’de eğitim almaları amaçlanmaktadır.

Milli Savunma Üniversitesi’nin kurulmasını müteakip 2 sene içinde okullarının tamamında eğitim ve öğretime başlanmıştır. Beşinci yılın sonunda ise Harp Okulları’nın birinci sınıflarına aldığı öğrencileri dört yıllık eğitim sonucunda 2021 yılında mezun etmiştir. Milli Savunma Üniversitesi müfredatı yenilenirken millî çizgide ve akademik olarak diğer üniversitelerle uyumlu olarak yenilenmiştir. Bu manada birçok mevzuat değişikliği yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Milli Savunma Üniversitesi öğrencilerine çift diploma vermektedir. Öğrenciler Teğmen diploması yanında bilgisayar mühendisliği, işletme veya tarih gibi lisans diploması da almaktadır. Ancak bu diplomaların YÖK kriterlerine uyumlu olması gerekmektedir. Önceki dönemde YÖK kriterlerine uyumlu olmadığı için geçmişe yönelik bazı diplomaların iptal edildiği görülmüştür. Mesela öğrenciye makine mühendisliği diploması verilmiş ancak Mühendisler Odası’nın itirazı neticesinde YÖK diplomayı iptal etmiştir. Yeni dönemde bu

¹ 2017 yılında MSÜ sınavı yapılmamış olup Yüksek Öğrenime Giriş Sınavı ile öğrenci alımı yapılmıştır.

² 2021 yılından önceki yıllara göre tercih yapan aday sayısında görülen azalış, MSÜ öğrenci kaynağını teşkil etmeyen 100-150 aralığında puan alan aday grubunda gerçekleşmiştir. 350-500 aralığında puan alan nitelikli aday grubu tercihlerinde ise artış söz konusudur.

mahzurlar giderilmiş, YÖK'ün istediği asgari kriterlere uygun olarak yüksekokul ve Harp Okulu diplomaları yenilenmiştir.

Yıllar	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Harp Okulları	674	3279	1684	1662	1484	1224
Asb.MYOları	348	2000	2120	2172	2132	2137

Tablo 5: Harp Okulları ve Ast. MYO'lara Alınan Öğrenci Sayıları

Üniversitenin ihtiyaçları doğrultusunda ihdas edilen bazı kurumlar daha sonra birleştirilmiş ve bazıları faaliyete başlamıştır. ATASAREN, Barbaros DEBİM, Hezarfen HUTEN 17 Mart 2022 tarihli ve 5309 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile birleştirilerek Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü adını almıştır. Ayrıca Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, mezkur kararla “Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü” adını almıştır. Yine Milli Savunma Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu 1 Ekim 2022 tarihinde üç kuvvete mensup 1400 Harbiyeli ile Kuleli Yerleşkesinde eğitim ve öğretim faaliyetine başlamıştır.

Üniversite yönetimi ve devlet kademelerinin ortak kanaati şudur ki bizim çizgimiz 2200 yıllık Türk tarihi ve kültüründen gelen devlet merkezli devamlılıktır. Milli Savunma Üniversitesi öğrencilerini her zaman millî değerler ölçüsünde yetiştirmeye çalışmaktadır. Türk milletinin ve seçilmiş millet iradesinin emrinde olmayı öğretmektedir. Bu vatani vatan yapan şehadet kültürünü ve Millî Mücadele'yi kazanan ruhu koruyup bu millî şuuru gelecek kuşaklara aktarmaya çalışmaktadır. Türk ordusunun çizgisi kesintisiz Mete'den Alparslan'a, Fatih Sultan Mehmed'den Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e uzanmaktadır. 2200 yıllık Türk devlet geleneklerine uygun olarak bu üniversite kurulmuştur ve o çizgide eğitimini vermektedir. Geçen altı yılda rektör yardımcıları, Harp Okulu dekanları ve Asb. MYO müdürleri, okul komutanları, Milli Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıklarının desteğiyle eğitim öğretim faaliyeti sürdürülmüştür.

ORTAÇAĞ TÜRK ORDULARINDA PİYADELERİN EĞİTİMİ

Bülent ÖZKUZUGÜDENLİ* - Umut KANSOY**

Giriş

Ortaçağ Türk ordularında piyade (*piyâde*) askerlerin eğitimi için; taş kaldırmak, ağırlık kaldırarak güç denemesi yapmak, güreşmek, boks yapmak, sapan taşı atmak, disk atmak, tokat atma oyunu oynamak, tekme atmak, nişan tahtaları üzerinde mızrak talimleri yapmak, kemendleri kale burçları gibi uzak mesafelere isabet ettirmek, gürz ile sert cisimleri parçalamak, çevgân oyunu oynamak, kil yağınları üzerinde kılıç talimleri yapmak, kabak oyunu oynamak ve sert cisimleri ok ile delmek (*darb*) gibi okçuluk yeteneklerini geliştiren çeşitli oyun ve talimlerden istifade edilmekteydi.

Delhi Türk Sultanlığı devri müelliflerinden Fahr-i Müdebber, söz konusu oyunların ve sporların askerlerin eğitimi için ihdas edildiğini şu şekilde açıklamaktadır: “Bil ki tecrübeli, savaş görmüş büyük üstatların silahlardan ve diğer şeylerden tertip ettikleri her şey; *top* (*gûy*) ve *çevgân oynamak* (*çevgân bâhten*), *şâha yaraşır pehne çevgânı*³ *topu* (*gûy-i şehâne-yi pehne*), *taş kaldırmak* (*seng ber-dâšten*) ve *güç denemesi yapmak* (*zür âzmûden*)⁴, *güreşmek* (*koştî giriften*), *boks savaşı/müsabakası yapmak* (*ceng-i moşt kerden*), *sapan taşı atmak* (*seng-i felâhen endâhten*), *tokat atma oyunu oynamak* (*let bâzî kerden*), *disk atmak* (*çek endâhten*)⁵ ve buna benzer şeyleri bir kazanç ve fayda için tertip ettiler.”⁶

* Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Deniz Harp Okulu, bozkuzugudenli@dho.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0031-4600.

** Dr., MEB, umut.kansoy1@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6148-5687.

³ *Pehne Çevgânı*: Baş tarafı geniş ve kepeç gibi bir çeşit çevgân sopasıdır. Bu çevgân sopasıyla oynanan çevgân oyununa da muhtemelen pehne çevgânı denilmektedir.

⁴ Taş kaldırmak ve ağır taşları kaldırarak güç denemesi yapmak gibi çalışmalar askerlerin kaslarını ve dirençlerini güçlendirmek için yapılan faaliyetlerdir. Bu çalışmalarını günümüzdeki halter ve ağırlık çalışmalarına benzetilebilir.

⁵ *Çek* adı tokat anlamına da gelmekle birlikte Fahr-i Müdebber eserinde bu adı hem çek (چک) hem de çâk (چک) imlaları ile *disk/disk silâhı* anlamında kullanılmaktadır. Bu ortası boş, kenarları keskin daire şeklinde geleneksel bir Hint silahıdır. Parmağın etrafında döndürüldükten sonra fırlatılan ve isabet ettiği uzvu tamamen koparabilen bir çeşit silahtır. Daha detaylı malumat, bu silahın anlatıldığı kısımda verilecektir. Bkz. Fahr-i Müdebber, *Âdâbü'l-harb ve 'ş-şecâ'a*, neşr. Ahmed Süheylî Hânsârî, (Tahrân: İntişârât-i İkbâl, 1346hş./1967), s. 263, 472-473; Ali Athar, *Military Technology and Warefare in the Sultanate of Delhi*, First Edition, (New Delhi: Icon Publications Pvt. Ltd., 2006), s. 52.

⁶ Fahr-i Müdebber, *Âdâbü'l-harb ve 'ş-şecâ'a*, s. 466.

Memlûklar devri müelliflerinden Tâceddin es-Sübki, *Mu'îdü'n-ni'am* isimli eserinin “Emîrler” başlığı altında şu açıklamaları yapmaktadır: “Emîrlerin görevi ordunun durumunu teftiş etmek ve askere ok atma talimi ile at sırtında yarış yaptırmaktadır. Askerler bunları yaparak yaralamayı, vurmayı ve savaşmayı öğrenirler. Emîr askerleri gayrete getirmek istediğinde onları bir ödülle yarışmaya ve mücadele etmeye teşvik etmelidir. Böyle bir durumda ödül câizdir. Gençlerin ilgilendikleri *ilâca* (taşları tutup havaya kaldırmaya dayalı spor) gelince, şayet bu onların bedenlerine zarar vermiyor, onları Allah Teâlâ'yı zikretmekten ve namazdan alıkoymuyorsa câizdir.”⁷

Yukarıda görüldüğü üzere Tâceddin es-Sübki, ağırlık kaldırma veya diğer bir deyişle güç denemesi yapmaya çok sıcak bakmasa da, ifadelerinden Memlûklar devrinde ağırlık kaldırma çalışmaları yapıldığı anlaşılmaktadır. Aşağıda güreş bahsinde de görüleceği üzere, ağır taşlar kaldırarak güç denemeleri yapmak savaşta düşmanı kapabilmek, yere çalabilmek ve böylece düşmanına karşı güçlü olabilmek için uygulanan önemli bir talim yöntemidir.

Ortaçağ Türk ordularında piyadelerin eğitimini; güreş eğitimi, tokat, tekme atma ve boks eğitimi, sapan kullanma eğitimi, disk atma (*çakram/çek/çâk*) eğitimi, gürz eğitimi, kemend eğitimi, mızrak eğitimi, kılıç eğitimi, çevgân oyunu eğitimi ve okçuluk eğitimi başlıkları altında incelemek mümkündür.

1. Piyadelerin Güreş Eğitimi

Güreş, kadim dönemlerden itibaren Türkler arasında askerî eğitimin bir parçası olmuştur. Eski Türklerde ordular karşı karşıya geldiğinde, savaş öncesi yapılan bir anlaşma ve töre gereği, karşılaşma düzenlenir, taraflardan birinin güreşçi alpi karşı taraftan er diler, onunla güreşmek ister, elbette karşı tarafın da bir güreş yapan yiğit eri vardır, ordular karşılıklı saf tutar ve halklarını temsil eden alplar güreşe başlarlar. Manas Destanı'nda, Alp Er Tonga ile İran hükümdarı Keyhüsrev arasındaki İran-Turan savaşlarında ve yine İran-Turan mücadelelerinden bahseden *Şehnâme*'de savaş öncesi teke tek savaş güreşlerinden bahsedilmektedir.⁸ Bu efsanevî-tarihî kayıtlar, çok eski devirlerden itibaren Türkler açısından savaşlarda güreşin önemini ve askerî eğitimde güreşin varlığını göstermektedir. Türkler arasında güreş söz konusu önemini İslâmî dönemde de devam ettirmiştir.

⁷ Tâceddin es-Sübki, *Mu'îdü'n-ni'am (Makam ve Meslek Ahlâkı)*, haz. Harun Yılmaz, Muhammed Enes Midilli, ed. Halit Özkan, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), s. 90.

⁸ Hasan Basri Öngel, *Türk Kültür Tarihinde Spor*, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), s. 442-445.

Gazneli hükümdarı Emîr Sebük Tegin (977-997), oğlu Mahmûd'a yazdığı *Pendnâme*'sinde Türkistan'da Barshanlılar kabilesinden olan babası Cûk'un sert yayı çekmek, güreşmek, süvarilik ve bu gibi şeyler dolayısı ile şöhret sahibi olduğunu bildirmektedir.⁹

Türkiye Selçukluları, genelde güreşçiler ve savaşlarda kahramanlık gösteren yiğitler için *pehlivân* tabirini kullanmıştır. İbn Bîbî'nin bir savaş kazanan ve Kâhta Kalesi'ni tekrar Selçuklu ülkesine katan Mübârizüddîn Çavlı'nın adını savaşı kazandıktan sonra anmayıp ona "Pehlivân" demesi şüphesiz onu yüceltmek içindir.¹⁰

Delhi Türk Sultanlığı devrinde güreşin askerî eğitimdeki yerini Fahr-i Müdebbir şu şekilde açıklamaktadır: "İki hasım bütün silahlardan aciz kalırsa ve ellerinden bir şey gelmezse ve at ayak direrse, yaralanırsa veya kullanılamaz hâle gelirse güreş ile birbirlerini öldürebilmeleri için güreşmeyi (*koştî giriften*) icat ettiler. İlk önce ellerini bağlasınlar ve döndürsünler ve bundan aciz kalırlarsa ellerini birbirlerinin boynuna atsınlar, boyun döndürmek ilminden aciz kalırlarsa ellerini birbirlerinin ayaklarına ve baldırlarına atsınlar ve zorlasınlar ve ondan da aciz kalırlarsa birbirlerinin belini tutsunlar ve zorlasınlar. *Güç denemesi yapmayı (zûr-âzmâyî: güç denemesi yapma, pehlivânlık)* bu iş için öğretirler ki adamı kapabilsin ve yere çalabilsin, böylece düşmanına karşı güçlü olabilsin. Güreşmek (*koştî gireften*) sünnettir..."¹¹

Delhi Türk Sultanlığı müelliflerinden Emîr Husrev-i Dihlevî, *Ayine-i İskenderî* adlı eserinde askerlerin son silah olarak güreşe başvurduklarını şöyle dile getirmektedir:¹² İlk önce her iki tarafta yaydan *nâvek* (oku) attılar. Her iki taraf da bu işte çok hünerli olduğu için ardından *nîze* (mızrak) ile savaştılar. Ardından *kılıç* ile savaştılar. Peşinden çelik pazılarıyla birbirlerini sıkıca *bel kayışlarından* (kemer) tuttular. Çıplak çelik pazılarının kuvvetiyle birbirlerine hortumlarını vuran filler gibi pençe ve hortumlarını kıyırdılar, güç ve kuvvetleriyle birbirlerine doladılar ve birbirlerine kıyamet attılar.¹³

⁹ Erdoğan Merçil, "Sebüktegin'in Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça Metin ve Türkçeye Tercümesiyle)", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. 6, Cüz 1-2, (1975), s. 207, 227.

¹⁰ Âtîf Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995), s. 115.

¹¹ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb ve 'ş-şecâ'a*, s. 468-469.

¹² Her ne kadar bu eser Büyük İskender'i anlatsa da o dönemi iyi bilmesi pek de mümkün olmayan Emîr Husrev-i Dihlevî'nin esere kendi dönemini yansıttığı muhakkaktır. Eserde Türklere has *nâvek* atışından ve Abbâsîlerden bahsedilmesi vb. bu durumu göstermektedir.

¹³ Emîr Husrev-i Dihlevî, *Ayine-i İskenderî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Alipaşa, nr. 661, vr. 622a (haşiye); Osman Sidky - M.A. Fikrat - A.G. Ravan Farhadî, *Guzide-i âsâr-i Emîr Husrev Belhî ma'ruf be Dihlevî 725-751/1253-1325*, Cild-i Dovvom ez Mesnevihâ-yi Hamse, ez İntişârât-i Müessese-yi Tab-i Kitâb-i Beyhakî, Kabul 1975, s. 118.

Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk, I. Bengal seferine çıktığında Delhi savaşçılarının son çare olarak güreşe başvurdukları şöyle dile getirilmektedir: “Kıtâl kemal derecesine ulaştı. Öyle ki iş savaştan çıktı. Her biri keskin mızrak başı gibi kılıcını eline almıştı, iş kılıçtan da geçince savaş oraya vardı, o dereceye ulaştı ki her iki tarafın *pehlivânları* (pehlivânân) ve gazileri ellerini birbirlerinin bellerine attılar ve aralarında güç kuvvetiyle öldürüştiler.”¹⁴

Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk döneminde *Ser-leşker-i Cüyüş* (Emîr-i Ârız) ve *Melik eş-şarklık* (Doğu Beylerbeyliği) görevlerinde bulunan ‘Îmâdü’l-mülk Beşir-i Sultânî’nin ordusunda (askerî birliğinde) “5.000 ağır silahlı süvari ve namılı *pehlivânlar*” bulunmaktaydı.¹⁵ Görüldüğü üzere, piyade asker anlamında *pehlivân* adı kullanılmaktadır. Bu ifadeden ‘Îmâdü’l-mülk Beşir-i Sultânî’nin askerî birliğinde gerçekten meşhur güreşçilerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla orduda *pehlivânlar*a büyük bir önem verildiği ve özellikle piyade askerlere pehlivânlığın yani güreşin öğretildiği ortaya çıkmaktadır. Dönemin diğer ana kaynaklarında da piyade askerleri arasında *pehlivânlar* sayılmaktadır.

Savaşçıların son silah olarak güreşe başvurması, *pehlivân* adının *piyade* (yaya asker) anlamında kullanılması, piyade askerlerin eğitiminde güreşe büyük bir önem verildiğini ortaya koymaktadır. Bahsedilen hususlar söz konusu dövüş sanatına çok fazla önem verildiğini ve piyade askerlere güreş eğitimi verilmekte olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Piyadelerin Tokat, Tekme Atma ve Boks Eğitimi

Delhi Türk Sultanlığı ordusunda askerlere güreş ile birlikte tekme atma, tokat atma ve yumruk savaşı yani boks eğitimleri de verilmekteydi. Nitekim Fahr-i Müdebber bu dönemde tekme atma, güreş ve boks hakkında şu önemli açıklamaları yapmaktadır: “Güreşmek (*koştî gireften*) sünnettir. Peygamber aleyhisselam, Ebû Cehil ile güreşti (*koştî girifti*), elini beline (kemer) götürdü, yakaladı ve orta yerinden kaptı, yukarı kaldırdı ve onu yere çarptı. Öyle ki erkeklik (*merdî*) ve şehvet ondan gitti. Her şeyden aciz kaldığında o zaman en iyi ilimler (teknikler) bunlardır: Yere düşürmek için tekme atsin (*pây zened*).¹⁶ Eğer güreşmekten (*koştî giriften*) aciz kalır ise

¹⁴ Şems-i Sirâc Afif, *Târih-i Fîrûz Şâhî*, (nşr. Vilâyet Hüseyin), mukaddime ve fihrist: Muhammed Rıza Nasîrî, (Tahrân: İntişârât-i Esâtîr, 1385hş.), s. 114.

¹⁵ Şems-i Sirâc Afif, *Târih-i Fîrûz Şâhî*, s. 436, 437, 438.

¹⁶ Pa (ayak) ve zeden (vurmak) kelimeleriden müteşekkil bu ad günümüzde bir şeyin peşinde çok yürümek, bir şeyi ayağı ile sürekli dövmek, ayağını aşağı yukarı hareket ettirmek, bisiklet vb. taşıtları sürmek için ayağını çevirmek vb. anlamlara gelmektedir. Bununla birlikte bu metinde tekme atmak anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Ali Ekber Dehhodâ, *Ferheng-i Mutavassut-i Dehhodâ*, Zîr-i Nazar-i Doktor Seyyid Ca’fer Şehîdî, (Tahrân: Müessese-i İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, 1390), I, s. 541.

yumruk savaşına/boksa (*ceng-i moşt*) başlasın. Hasımını yere yıkmak için yumruğu (*moşt*), göğüs (*sîne*), kalp (*dil*) ve kulak ardına (*bonâgûş*) vursun. Eğer yumruk darbesi (*zahm-i moşt*) işe yarar ise, adam hemen helak olur. Nitekim Mûsâ aleyhisselam bir Kıptîye vurdu ve bir yumruk (*moşt*) ile helak etti. Yumruk vurmak/boks (*moşt zeden*) sünnettir ama aciz kalmamak için [bu ilmi/teknîği] öğrenmiş olmalıdır. Her kim ki bilmediği bir işe başlarsa kendi kanına (ölümüne) gayret etmiş olur.”¹⁷

Fahr-i Müdebbir’in yukarıdaki ilimler hakkında aktardıklarından öncelik sırasının öncelikle tekme atmak, sonra güreşe ve ardından da boksa (*moşt zeden*) başlamak olduğu anlaşılmaktadır.

Fahr-i Müdebbir ayrıca *kârd-i bozorg* (büyük bıçak),¹⁸ yumruk korkusundan icat edildi demektedir.¹⁹ Bu husus hem hançer kullanmanın yaygın olduğunu hem de askerlerin yakın dövüşte boks sanatını kullanmakta olduklarını göstermektedir.

Delhi Türk Sultanlığı ordusunda usta boksörlerin olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin Sultan Alâeddîn Muhammed Şâh devrinde, 710/1310 yılındaki Ma’ber seferi sırasında orduda yer alan savaşçılar betimlenirken bunlar arasında “yumruk darbesi ile arslan kemiğini una çeviren bazı Erdeşir gücündeki kurtlar (tecrübeli savaşçılar)” da sayılmaktadır.²⁰

Emîr Husrev-i Dihlevî ayrıca eserlerinde boks ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermektedir: “Her kim ki savaşta sırtını gösterirse (dönerse), yüzünü gösteremez, yumruk vuran/boksör (*moşt-zen*) başkadır ve kılıç vuran başka[dır].”²¹ “Yumruk (*moşt*) kendi mahallinde kılıçtan (*tîğ*) daha üstündür.”²² “Korkusuz yumruk-vurucular/boksörler (*moşt-zen*), yumruk (*moşt*), üstün bir hizmettir derler.”²³

¹⁷ Fahr-i Müdebbir, Âdâbü'l-harb ve'ş-şecâ'a, s. 469.

¹⁸ *Kârd* (کارد): 1. Bıçak, 2. Deşne; Hançer. Bkz. Hasan Enverî, *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, II, (Tahran: İntişârât-i Sohan, 1382/2003), s. 1759; Bıçak, çakı. Bkz. Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Birim Yayıncılık, 1998), s. 483.

¹⁹ Fahr-i Müdebbir, Âdâbü'l-harb ve'ş-şecâ'a, s. 473.

²⁰ بعضی گرگینان ارد شیر صولت که بزخمه مشت استخوان شیر ارد کنند bkz. Emîr Husrev-i Dihlevî, *Hazâinü'l-fütûh (Târih-i Alâ'î)*, neşr. Muhammed Vahid Mirzâ, For Asiatic Society of Bengal 1953, Second Edition for National Committee for Seven Hundreth Anniversary of Amir Khusrau, Under Supervision of the National Book Foundation of Pakistan 1976, s. 118.

²¹ ... مشت زن دیگرست و تیغ زن دیگر bkz. Emîr Husrev-i Dihlevî, *Î'câz-i Husrevî*, Münşi Nawal Kishore, Hindistan, Lucknow 1876, II. Risale, s. 196.

²² مشت در محل خود از تیغ بالاترست bkz. *Î'câz-i Husrevî*, II. Risale, s. 197.

²³ Neşir taş baskısı olduğu için pek çok hata içermektedir. Metinde mukâmirân (مقارمان) yazmakla birlikte bu kelime metinle uyumlu bir anlam vermemektedir. Bu nedenle kelimenin muğâmirân (مغامران) şeklinde okunması daha doğru gözükmetedir. Tercüme ederken biz muğâmirân (مغامران) kelimesini tercih ettik. Bkz. *Î'câz-i Husrevî*, II. Risale, s. 298.

Delhi Türk Sultanlığı devrinde, boksun yaygın bir uygulama olduğu, boksör anlamında Farsça *mošt-zen* (yumruk vuran) adının kullanıldığı, para karşılığı boks müsabakaları yapıldığı yukarıda ele alınan kaynaklar sayesinde gün yüzüne çıkmaktadır. Delhi Türk Sultanlığı devrinde dövüş sanatı olarak boksun uygulanması ve boks eğitimi yapılması, Hindistan ve Mâverâünnehir’de sonraki dönemlerde de varlığını devam ettirmiştir.

Babürlüler devrinde, Sultan Babür, Fergana vilayetinin kasabalarını tanıtırken sıra Merginan’a gelince yumruk güreşi (boks) hakkında şu bilgileri vermektedir: “Ahalisi Sart’tır.²⁴ Bunlar yumruk güreşinde mahir ve kavgacı insanlardır. Yumruk güreşi, Mâverâünnehir’de çok bilinen bir âdettir. Semerkand ve Buhârâ’da şöhret kazanan güreşçilerin çoğu Merginanlıdır.”²⁵ Anlaşılacağı üzere boks, Babürlüler devrinin favori eğlencelerindendi. Ekber bu sporu özellikle severdi. Sarayda çok sayıda İranlı ve Türk boksör tutmuştu. Taş-aticılar da düzenli aylık ücret karşılığı tutuldu ve teşvik edildi.²⁶

İslâm askerleri ve süvarileri tarafından çok tutulan ahşaptan veya metalden imal edilebilen yuvarlak kalkanların en küçüklerinin yumruklama amaçlı kullanıldığı bilinmektedir.²⁷

Delhi Türk Sultanlığı askerlerine bir dövüş sanatı olarak “tokat atma” ilmi de öğretilmekteydi. Fahr-i Müdebbir, tokat atma eğitimi ve önemi hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: “Tokat oyunu oynamak (*let bâzî kerdn*) da silahtır. Onun sayesinde hasma vurabilir, hasmı geri döndürebilir, hasmın darbesini engelleyebilirsiniz.”²⁸

Delhi Türk Sultanlığı devrinde tokat oyunu oynanmasına dair Fahr-i Müdebbir’in tokat atmak hususunda verdiği bilgiler, kafatasını bile içeri çökerten meşhur “Osmanlı tokatı”nın köklerinin Türk tarihinde çok daha eski devirlere dayandığını ortaya koymaktadır.

²⁴ *Sart*: Türkler ve Moğollar tarafından bazı kavimlerin ortak adı olarak kullanılan terim. Sart adı Türkistan’da Moğol hâkimiyeti sırasında Türk olmayan kavimler için kullanılmıştır. Buhara ile Hokand’da şehirli ve çiftçi halkın dışındanki göçebe Kırgızlara da Sart denirdi. Kazaklar ise Türkçe ve Farsça konuşmalarına bakılmaksızın yerleşik topluluklara Sart diyordu; resmî yazı dilinde Tacikler dışındaki Türkleşmiş halk bu adla anılıyordu. Bkz.

Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, *Baburnâme*, Doğu Türkçesinden Çev. Reşit Rahmeti Arat, Önsöz ve Tarihi Özet: Y. Hikmet Baydur, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2006), s. 135.

²⁵ Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, *Baburnâme*, s. 135.

²⁶ Pran Nath Chopra, *Some Aspects of Society & Culture During The Mughal Age 1526-1707*, (Agra: Shiva Lal Agarwala & Co. Ltd., Educational Publishers, 1955), s. 63.

²⁷ Kelly Devries vd., *Dünya Savaş Tarihi (Haçlı Seferleri 1097-1444)*, V, Çev. Emir Yener, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), s. 93.

²⁸ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü’l-harb ve’ş-şecâ’a*, s. 472.

3. Piyadelerin Sapan Kullanma Eğitimi

Elle atılan ve bir bez torbanın iki ucuna bağlı kayışlardan oluşan basit sapan, Eski Ahit'te Hz. Davud'un kullandığı silah olarak geçer. Bunda iki kayışın ortasında, içine taş konan esnek bir parça bulunur. Kullanan kişi, sapanı iki ucundan tutup kendi çevresinde döndürmeye başlar, yeterli hıza ulaşıncaya uçlarından birini bırakır ve taş, merkezkaç kuvvet etkisi ile fırlar.²⁹

Sapan iki veya tek elle kullanılır. Elin tutacağı uçlar genellikle halka şeklini alarak iki ucun birden elden çıkmasını önler. Keseye alabildiği kadar taş, demir veya kurşun birden fazla veya tek parça olarak konulduktan sonra atıcı iki eli ile tuttuğu diğer uçlarla, kolları yere paralel olarak harekete geçirir ve dolu olan kese baş üzerinde daireler çizer. Hedef iyice hesaplandıktan sonra en geniş çaplı dairede iplerden birinin ucu bırakılarak kesedeki parça veya parçalar hedef üzerine gönderilir. Tek elle kullanılan sapanlarda ise elin tuttuğu uçlar merkez olmak üzere bu sefer teğet daireler çizdirilerek yine iplerden birinin ucu serbest bırakılır ve hedef tahrip edilir.³⁰

Karahanlılar devrinde sapan kullanıldığı *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te yer alan şu kayıtlardan anlaşılmaktadır: *Salnğu*: Kendisiyle çakıl taşı atılan sapan.³¹ *Tavran*: Şalvar uçkuru, sapan kolu yapmak için bir araya getirilerek örülmüş olan iplikler.³²

Selçuklu ordusunda sapan kullanıldığı ve sapanlılar (*mekâlî*) sınıfı bulunduğu bilinmektedir. Alp Arslan döneminde Ani şehri fethedildikten sonra dağlara çekilen Rumlara karşı sapan kullanıldığına dair kayıtlar mevcuttur.³³

Memlûk Devleti devrinde kullanılan silahlardan biri de *el-miklâ'* denilen kumaş veya deriden yapılan ve merkez kaç kuvvetiyle fırlatmaya yarayan sapanlardır.³⁴ Sapan ile taş atan sınıf *ayyâr* adı ile anılmaktaydı.³⁵

Osmanlı Devleti devrinde sapan kullanıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Düz bir meşin kesenin ucuna bağlanan iplerden yapılan

²⁹ Zeki Tez, *Patlayıcı Silah ve Savaş Tekniğinin Kültürel Tarihi*, (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2010), s. 126.

³⁰ T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar*, (Ankara: TTK Basımevi, 1993), s. 78.

³¹ Mahmûd el-Kâşgarî, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, III, Türkçe terc. Besim Atalay, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985), s. 379.

³² Mahmûd el-Kâşgarî, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, s. 436.

³³ Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008), s. 262.

³⁴ Altan Çetin, *Memlûk Devleti'nde Askerî Teşkilat*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2007), s. 229; Ömer b. İbrahim el-Avsi el-Ensârî, *Tefric el-Kurûb fi Tedbîr el-Hurûb (A Muslim Manual of War)*, edited and translated George T. Scanlon, (Cairo: American University at Cairo Press, 1961), 2012, İngilizce kısım s. 127.

³⁵ *el Tefric el-Kurûb fi Tedbîr el-Hurûb*, İngilizce kısım s. 123.

*sapan*ların keselerine konan taş veya kurşunlar hızla çevrilerek iplerden biri serbest bırakılırdı. Kesenin içindeki taş, demir veya kurşun *sapan*ın devrinden aldığı hızla hedefine doğru giderdi. Bu silah, XV. yüzyıla kadar Osmanlı *piyadeleri* tarafından kullanılmıştır. İstanbul'un fethine kadar olan olayları veren Türk kaynaklarında *sapan* kullanımına pek rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth* adlı eserinde İstanbul'un fethi sırasında *sapan* kullanıldığına işaret eder. İstanbul'un fethi günlüğünü yazan Nicolo Barboro 21 Nisan 1453 gününü anlatırken surları tamir etmeye çalışanların diğer silahların yanı sıra çok sayıda *sapan* ile yok edilmeye çalışıldığını haber vermektedir. Bizans asillerinden biri olan tarihçi Kritovulus ve Steven Runciman de fethin gününde *sapan* kullanıldığını dile getirmektedirler.³⁶

Yukarıda aktarılanlar piyade askerler için *sapan* kullanma eğitimin önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Delhi Türk Sultanlığı devrinde Fahr-i Müdebbir, *sapan* taşı atma eğitimi hakkında şu önemli bilgileri vermektedir: “*Sapan taşı atma (seng-i felâhen endâhten)* dağlık bölge ve akarsu bölgesi insanının silahıdır. Taş atmaya (*seng endâhten*) alışmışlardır ve isterler ki taş daha uzağa ve daha sert gitsin, ‘*arrâde taşı (seng-i ‘arrâde)* gibi olsun ve darbesi geldiği her yeri kırsın. Eğer kulak ardına (*bonâgûş*), bel/karın ve böğür arası (*tohî-gâh/tehî-gâh*),³⁷ göğüs ve kalbe gelirse hemen öldürür ve *silâha* denktir. Bütün silahlardan aciz kaldığında ve bir başka silâh bulamadığında bununla savaşsın. Bir kimse taş atmakta ustalaşmış olursa oku hedefe atar gibi hedefi vurabilir, geceleyin insan sesine atabilir ve vurabilir. Hiçbir süvari onun yanına yaklaşamaz, kendisi ve zırhı kırılır. [Taş atma] Hz. Davud’un silahıdır.”³⁸

Neftçiler, ‘*arrâdeciler* ve *mancınıkçılardan* oluşan yardımcı birliklerin içinde *mekâli* (*sapan* atıcılar) sınıfının yer aldığı görülmektedir. Bunun nedeni *sapan* ile bazı yanıcı-yakıcı maddelerin atılıyor olmasıdır. Örneğin Molotof kokteylinin öncüsü olarak “*karaz*”dan daha büyük boyutlu

³⁶ Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar*, s. 77-76; Metin Erendor, *Türk Ordusu Tarihi (Ötüken'den Ankara'ya)*, (İstanbul: Kamer Yayınları, 2018), s. 291.

³⁷ Bedenin sırt ve böğür bölgesi, leğen kemiği ile son omur arası. Bkz. Hasan Enverî, *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, I, s. 694. Karın ve böğür arası. Bel (kemer). Kalça kemiklerin yukarısındaki yumuşak yer ve böğür kemiklerinin altı, karın ve böğür arası. Mesâne (âb-gâh). Bkz. Ali Ekber Dehhodâ, *Ferheng-i Mutavassıt-i Dehhodâ*, I, s. 814.

³⁸ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb ve's-şecâ'a*, s. 469-470.

“ateş-çömleği” ya da “kıdr” bir mancınık ya da sapan ile³⁹ fırlatılıyordu.⁴⁰ Dolayısı ile söz konusu sınıf içerisinde yer alan piyadelerin sapan kullanımını iyi bir şekilde öğrenmeleri gerekmektedir.

4. Piyadelerin Disk Atma (Çakram/Çek/Çâk) Eğitimi

Fahr-i Müdebbir, *çek/çâk* denilen ortası delik disk şeklinde bir silahın kullanımının öğretildiğini bildirmektedir. Müellif, *çek* silahını şöyle tarif etmektedir: “Disk atma (*çek endâhten*)⁴¹ her ne kadar oyuna benzese de eğer bir kimse onu iyi öğrenmiş olursa, doğru atmayı âdet edinmiş olursa, hasmının boynunu vurabilir/boynuna isabet ettirebilir ve başını koparabilir. *Çek*, demirden olmalı, yuvarlak [olmalı], el ve pazı içine sokulabilecek şekilde ortası delik büyük bir ayna gibi olmalı. Onun dış kenarı kılıç gibi keskin olmalı. Oyun (idman) ve yukarı atma esnasında o delikten tutarlar. Eğer delik olmaz ise ulaşılan her yerinden tutulabilir. Yukarıdan aşağıya indiğinde/geldiğinde [vurduğu şeyi] ikiye ayırır. Çok acayıptır, nadir olarak üretilen [daha ağır bir çeşidi]⁴² eğer hasım gafil olursa önden, arkadan, yandan her ne taraftan atarlarsa atınsınlar başı vücuttan ayırır. *Silahşöre (silâh-kâr)* buyurulan bütün işlerde, eğer iyi öğrenmiş olursa hasmını hezimete uğratabilir ve kendisi selamette kalır.”⁴³

Babürlü minyatürlerinde disk silahına rastlanılmaktadır. Mesela ekteki minyatürde sağ alt tarafta kıyafetlerinden Babürlü bir savaşçı olduğu anlaşılan ve üzerinde üç nokta desenli tunik giyen savaşçı, bileğinde küçük cins bir çakram taşımaktadır. Sol orta tarafta ise Babürlü hizmetinde olduğu anlaşılan gövdesine turuncu kumaş örtünmüş Hindü savaşçı çakram fırlatmaktadır. Yerde ise önceden fırlatılmış olan daha büyük çakramlar görülmektedir. Dolayısı ile Babürlüler devrinde piyade savaşçılara disk (*çakram*) atma eğitimi verilmekte olduğunu söylemek yanlış olmaz.⁴⁴

³⁹ “Le dromadaire arabe dans l’occident musulman particulier en Al-Andalus”, <https://arabicaency.wordpress.com/> (Erişim Tarihi: 11.12.2021); “İsrail’in merkezinden haçlı döneminden kalma bir el bombası çıkarıldı”, <https://www.timesofisrael.com/crusader-era-grenade-dug-out-of-central-israel-home/> (Erişim Tarihi: 1.09.2021), Karaz/kıdr denilen bu silahın nasıl olduğunu ve nasıl kullanıldığını görmek için bkz. Ek 1.

⁴⁰ Zeki Tez, *Patlayıcı Silah ve Savaş Tekniğinin Kültürel Tarihi*, s. 22; Abdülkadir Erdoğan, *Hârzemşâhlar İmparatorluğu’nda Askerî Teşkilat*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 194.

⁴¹ Eserde bu sayfada yer alan 2. dipnotta belirtildiğine göre “Ram” diye kısaltılan nüshada ve “Bet” diye kısaltılan nüshalarda bu ifade *çek endâhten* yerine *çiğer endâhten* (جیگر انداختن: çiğer atmak) şeklinde yazmaktadır. Bkz. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü’l-harb ve’ş-şecâ’a*, s. 472.

⁴² Ali Athar, *Military Technology and Warfare in the Sultanate of Delhi*, s. 52.

⁴³ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü’l-harb ve’ş-şecâ’a*, s. 472-473; Ali Athar, *Military Technology and Warfare in the Sultanate of Delhi*, s. 52.

⁴⁴ “Weaponry of Guru Gobind Singh”, <https://tr.pinterest.com/pin/347973508681807403/> (Erişim Tarihi: 1.09.2021); John Guy, “Mughal painting under Akbar: the Melbourne Hamza-

5. Piyadelerin Gürz Eğitimi

Gürzler (*topuz*), zırh elbiselerin gelişimine paralel olarak, onların koruyucu etkisini azaltmak amacıyla çeşitli şekillerde tasarlanmıştır.⁴⁵ *Gürz*, *bozdoğan*, *topuz*, *debbûs*, *'amûd*,⁴⁶ *şesper*, *salık* ve *çokmâr* gibi adlarla anılan, genel özellikleri birbirine çok benzeyen bu silahlar düşmanı yaralamak ve zırhını parçalamak maksadıyla yakın muharebeler esnasında kullanılan, bir ucu diğer ucuna nazaran daha kalın olan silahlardır. Topuzların Erken Tunç Çağı'ndan beri kullanıldıklarına dair örnekler mevcuttur.⁴⁷

Genellikle sap uzunluğu 60-80 cm, ağırlığı da 55 kg kadar olan gürzler, Türkler tarafından yaygın bir şekilde kullanılmıştır.⁴⁸ Piyadeler daha hafif gürzler kullanırken, süvariler, ağır gürzler kullanmaktaydı. Süvariler, topuzları ellerinin sol tarafında asılı bulundururlardı. Süvari gürzlerinin sap kısmı 130 cm'e kadar uzayabilmekteydi.⁴⁹

Batı Karahanlı hükümdarı Hızır Han b. İbrahim (Tamgaç Han Hızır), bir yere giderken atının önünde ilereleyen adamları diğer silahlardan başka "700 altın ve gümüş gürz" (*heftsad gorz-i zerrîn ve sîmîn*) taşınmaktaydı.⁵⁰ Şemsü'l-Mülk Han'ın, âdeta Sultan Melikşâh'ı tehdit eder mahiyette ona 50 *men* ağırlığındaki bir topuz ve 10 *men* ağırlığında bir kılıç göndererek: "Biz bu kılıçlarla savaşmaz, oynarız. Bu *topuz* da vurduğu zırhı paramparça eder; biz bununla savaşırız." şeklinde haber göndermişti.⁵¹ Söz konusu misaller Karahanlılar devrinde gürz eğitiminin önemli bir yeri olduğuna işaret eder niteliktedir.

nama and Akbar-nama paintings", <https://www.ngv.vic.gov.au/essay/mughal-painting-under-akbar-the-melbourne-hamza-nama-and-akbar-nama-paintings/> (Erişim Tarihi: 17.07.2021), bkz. Ek 2.

⁴⁵ Hilmi Aydın, *Sultanların Silahları*, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012), İkinci Baskı, s. 154.

⁴⁶ *'Amûd* kelimesi gürz anlamı dışında direk anlamı da taşımaktadır. Bu anlamda kullanımına Evliya Çelebi'den şu örnek verilebilir: "Biri dahi at ile segirdüb o *galtân olan* (yuvarlanan) topa bir çevgân urub kendi hudûdundaki *'amûda* (direk) götürmek ister". Bkz. Turgut Karabey, "Evliya Çelebi Seyâhatnâmesinde Güyu Çevgân Oyunu", *Turkish Studies*, c. 7, Sayı 1 (Kış 2012), s. 83-84.

⁴⁷ Serkan Başol, *Hitit Askerî Teşkilatı ve Sefer Organizasyonu*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2006, s. 132'de Levha 26: Topuz Başı Erken Tunç Çağı.

⁴⁸ Hilmi Aydın, *Sultanların Silahları*, s. 154; Abdülkadir Erdoğan, *Hârzemşâhlar İmparatorluğu'nda Askerî Teşkilat*, s. 194-195.

⁴⁹ Abdülkadir Erdoğan, *Hârzemşâhlar İmparatorluğu'nda Askerî Teşkilat*, s. 194-195.

⁵⁰ Nizâmî 'Arûzî Semerkandî, *Çehâr Mekâle*, Tashih: Muhammed Kazvîni, Muhammed Mu'in, Kitâbhâne-yi Millî-yi İrân, Tahran 1380hş., s. 73, Türkçe terc. Nizâmî Arûzî Semerkandî, *Çehâr Makâle*, Çev. Esin Eren Soysal, (İstanbul: Demavend Yayınları, 2016), s. 64-65.

⁵¹ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), s. 333.

Gazneli Mahmûd'un dört bin Türk *gulâmi* umumi kabullerde iki bini sağında ve iki bini solunda olmak üzere tahtın yanında dururlardı. Sağındakiler ellerinde altın gürzleriyle ve solundakiler, gümüş gürzleriyle beklerlerdi.⁵² Gazne Sultanı Mes'ûd, Gur üzerine yaptığı seferde 20 men [60 kg] ağırlığında bir gürz kullanmış,⁵³ yine Taberistan'a yaptığı seferde gürz ile savaştı.⁵⁴ Fahr-i Müdebber'in bildirdiğine göre, Gazneli Sultan Mes'ûd 70 menlik gürz ile oyun oynardı (antrenman yapardı), 40 menlik gürz⁵⁵ ile savaşırdı ve Irak, Rey ve İsfahan'ı onunla fethetmişti.⁵⁶

Yukarıdaki örnekler Gazneliler devrinde gürz silahına büyük bir önem verildiğini gösterir niteliktedir. Aynı zamanda savaş sırasında bu ağır silahları çok rahat bir şekilde kullanabilmek amacı ile barış zamanında çok daha ağır *gürzler* ile talimler yapılmakta olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakların ifadesine göre, son Irak Selçuklu sultanı III. Tuğrul b. Arslanşâh'ın "gürzü" (*gorz*) otuz men (*sî men*) ağırlığında idi. Bu gürzle vurduğu zaman atlı ile atını ezerdi. Bir tulum şişirilip yedi kat zırh geçirildiği halde bir vuruşla bunları parçalardı."⁵⁷ Selçuklu tarihine dair bu örnek barış zamanında gürz silâhını daha iyi kullanabilmek için çeşitli talimler ve eğitimler yapılmakta olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca çok daha zorlaştırılmış hedefleri gürz ile parçalamak için talimler yapıldığı bu amaçla özel düzeneklerin geliştirildiği de görülmektedir.

Delhi Türk Sultanlığı kuruluş aşamasında Bihar fatihi Muhammed Bahtiyar'ın, Delhi'de Gur Devleti'nin Hindistan Valisi Kutbeddîn Aybek huzurunda Kasr-i Sepîd'de savaştığı için karşısına çıkarılan azgın bir fili, hortumuna vurduğu ağır bir gürz darbesi ile hezimete uğratması çok ağır gürzler kullanıldığını ve bunlar ile bir fili bile inletebilecek çok şiddetli darbeler vurulabildiğini göstermektedir.⁵⁸ Bu silahların en ağırları 50 kiloya

⁵² Ebû Amr Minhaceddîn Osman b. Siraceddîn el-Cüzcânî, *Tabakât-i Nâsırî*, neşr. Captain W. Nassau Lees, LL. D. ve Mawlawis Khadim Hosain ve 'Abd Al-Hai, (Calcutta: Printed at the College Press, 1864), s. 10-11.

⁵³ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, Muhakkik, Musahhîh: Halil Hatîb Rehber, (Tahran: İntişârât-i Mehtâb, 1384hş.), Çap-i Çeharom, I, s. 170.

⁵⁴ Güler Nuhoglu, *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gazneliler'de Devlet Teşkilâtı ve Kültür*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 342-343.

⁵⁵ Firdevsî de gürz kullanımını beyitlerinde ele almaktadır. Bkz. Mahmûd Zencânî, *Ferheng-i Câmî 'Şâhnâme*, Çâp-i Dovvom, (Tahran: Müessesese-i İntişârât-i 'Atâi, 1380hş.), s. 870.

⁵⁶ Fahr-i Müdebber, *Âdâbü'l-harb ve 'ş-şecâ'a*, s. 268.

⁵⁷ Muhammed er-Râvendî, *Râhatu's-sudûr ve âyetu's-surûr*, neşr. Muhammed İkbâl, (London: 1921), s. 368; Türkçe terc. Ahmed Ateş, *Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti*, II, (Ankara 1999), s. 338. Krş. Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 243; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 333.

⁵⁸ Siraceddîn el-Cüzcânî, *Tabakât-i Nâsırî*, s. 147-148; M. Aziz Ahmet, *Siyasî Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, Baskıya Hazırlayan: Tansu Say, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 130-131.

varabilmekteydi. Muhtemelen zikredilen olayda kullanılan *gürz* de böyle ağır bir *gürz* olmalıdır.

Delhi Türk Sultanlığı kuruluş yıllarında Fahr-i Müdebber, Türk gulâmların meziyetlerini anlatırken “Eğer eline *gürz* alır ve bir hasmı üzerine indirirse kaya taşı gibi olsa da akan kuma döner.” demektedir.⁵⁹ Emîr Husrev-i Dihlevî ise Delhi savaşçılarının *gürz* ve ‘*amûd* darbesi ile Moğolların kemiklerini una döndüklerini⁶⁰ ve *gürz* ve ‘*amûd* darbeleri ile Hindûların başlarını gövdelerinden ayırdıklarını aktarmaktadır.⁶¹ Emîr Husrev-i Dihlevî, Husrev Han ile Gazi Melik (Gıyâseddîn Tuğluk Şâh) arasındaki savaşı anlatırken ‘*amûd* ve *gürz* kullanımını şöyle betimlemektedir:

‘*Amûd* (*gürz*) ve *Türkten* (*tulga*) kırılma sesleri yükseliyordu /
Kalplerden kan başlardan beyin eksiliyordu.
Gürz vuranın vurduğu hiçbir yer yoktu / Ki üstünde kemikler
yığılmamış olsun.⁶²

Türk-İslâm devletlerinde *gürz*ün çok etkin biçimde kullanıldığı aktarılan malumatlardan anlaşılmaktadır. Böylesine ağır bir silahın bu kadar etkin biçimde kullanılabilmesi için kol ve bilek kuvvetini arttırıcı çetin talimler ve eğitimler yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

6. Piyadelerin Kemend Eğitimi

Kemend (*kemend*), insan ve hayvan bedenine atılıp onu esir etmek için kullanılan ucu halka gibi olan uzun bir halattır⁶³ veya duvardan yukarı tırmanmak için kullanılır ve ona, *hamend* de denilir.⁶⁴ Dönemin kaynaklarında Arapça *vehke* kelimesi de bazen kemend anlamında kullanılmaktadır.⁶⁵ Grek Seyyahı Priskos, Avrupa Hunlarının savaşlarda kemend kullanmalarına dair, Roma tarihçisi Ammianus Marcellinus’tan naklen şu bilgiyi vermektedir: “Düşmanları süvari kılıcıyla yaralanmaktan korunurlarken, hasımlarının

⁵⁹ Fahr-i Müdebber, *Tarikh-i Fakhru'd-Din Mubarakshah [Şecere-yi Ensâb-i Mübârek Şâh]*, being The historical introduction to the Book of Genealogies of Fakhru'd-Din Mubârakshâh Marvar-düdü completed in A.D. 2006, ed. from a unique Manuscript By E. Dennis Ross, The Royal Asiatic Society, (London 1927), s. 50.

⁶⁰ Husrev-i Dihlevî, *Hazâinü'l-fütûh*, s. 36.

⁶¹ Husrev-i Dihlevî, *Hazâinü'l-fütûh*, s. 87.

⁶² تراقی کز عمود و ترک می خاست * ز دلها خون ز سرها مغز میی کاست
بکز. Emir Hüsrev Dihlevî, *Mesenevî-yi Tuğluktâne-i Hüsrev Dihlevî*, neşr. Seyyid Hâşimî Ferid Âbâdî, be ihtimâm-i Muhammed Sıddık Hasan Sâhib, Ârdû/Ordû Basımevi (مطبع اردو), Urengâbâd, Dekken 1352/1933, s. 127.

⁶³ Hasan Enverî, *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, II, s. 1847.

⁶⁴ Hasan ‘Amîd, *Ferheng-i Fârsî-yi ‘Amîd*, (Tahran: Müessese-i İntişârât-i Emîr Kebîr, 1379), Çâp-i Şânzdehom (16. Baskı), II, s. 1653.

⁶⁵ Bedr-i Çâçî, *Divân-i Bedr-i Çâçî*, neşr. Ali Muhammed Gîfî Firûz, Kitabhâne, (Tahran: Müze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, 1387hş.), s. 213.

üzerine kıvrılmış ipler atarlar ve onları dolayıp düşmanı yakalar, el ve ayaklarına zincir vururlar.”⁶⁶

Kemendi hem süvariler hem de piyadeler kullanmaktaydı. Câhiz, Türklerin kemend kullanmasıyla ilgili şu bilgileri vermektedir: “(Türkün) Kemend atmasından, atı tökezletmesinden, atın üstündeki süvariye avlamasından korkular. ...Türk çoğu zaman kemend atarken başka bir hile düşünür.”⁶⁷ Askerler kemendleri sadece yakın mesafelere değil kale burçları gibi çok uzak mesafelere de atmak üzere de eğitilirdi. Bu kemendler sayesinde rahatça surlara tırmanır ve surlardan aşağı inerlerdi. Bu işleri yapmak için de günümüzdeki komandolar gibi sıkı bir talim ve eğitimden geçirilmiş olmalıydılar.

Karahanlı devri savaşçılarının esir yakalamak için kullandıkları en önemli vasıtalarından birisi *ukruk* adı verilen kemend idi.⁶⁸ Bu hususta kaynaklarda şu hadise anlatılmaktadır: Karluk komutanı Ayyâr Bey, bir yıl süre ile Mâveraünnehir’de Kılıç Tamgaç Han’ın hizmetinde bulunduktan sonra isyan etmişti. Zâbîn ve Sâbât arasındaki bozkırda iki tarafın ordusu karşılaşmıştı. Ayyâr Bey, Han’ın ordusunun saflarını yararak ilerlemiş ve çetiri hümâyûnun bulunduğu tepeye yaklaştığında kemend atılarak yakalanmıştı.⁶⁹

Gazneli süvarilerin ceng esnasında kemend kullandıkları,⁷⁰ Gazneli piyadelerin kalelere tırmanmak için kemenden istifade ettikleri görülmektedir.⁷¹ *Dîvân-i Mes’ûd-i Sa’d-i Selmân*’da Gazneli savaşçıların kemend kullandıkları dile getirilmektedir.⁷² Delhi Türk Sultanlığı devrinde *mübarizler* kemendi sadece hasmını ele geçirmek için değil aynı zamanda yüksek kalelere tırmanmak ve bu kalelerin burçlarından aşağı inmek için de kullanırlardı. Sultan Muhammed’in, Cenîr nahiyesindeki Kendhâne Kalesi’ne saldırısı sırasında yaşananlar bu duruma işaret etmektedir. Dağ yüksekliğinde ve sağlam bir kale olduğundan emirlerin, kemendi onun *kengeresine* (hisar şerefesi) ulaştırmakta acizliklerini dile getirdikleri aktarılmaktadır.⁷³

⁶⁶ Priskos, *Attıla'nın Sarayı'nda Bir Romalı, Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları*, Türkçe terc. Ali Ahmetbeyoğlu, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017), s. 94

⁶⁷ el-Câhiz, *Türklerin Faziletleri*, Türkçe terc. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017), s. 99.

⁶⁸ Mahmûd el-Kâşgarî, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, s. 100, III, s. 215.

⁶⁹ Ömer Soner Huncan, “Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Ordusu”, *Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü (Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat, Teknoloji)*, ed. A. Sefa Özkaya, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), s. 197.

⁷⁰ Mahmûd Zencânî, *Ferheng-i Câmî' Şâhnâme*, s. 826.

⁷¹ Târih-i Beyhakî, I, s. 168.

⁷² Mes’ûd-i Sa’d-i Selmân, *Dîvân-i Mes’ûd-i Sa’d-i Selmân*, Tashih: Merhum Reşid Yâsmî, (Dey Mâh: Müessese-yi Çâp ve İntişârât-i Pîrûz, 1330/1951), s. 494.

⁷³ Muhammed Kâsım Hindüşâh Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, nşr. Muhammed Rezâ Nasîrî, (Tahran: Encümen-i Âsâr-i Mefâhir-i Ferhengî, 1387hş./2009), 1388hş./2010, I, s. 456.

İsâmî, Sultan Muhammed Şâh Tuğluk devrinde Gülberge'nin fethini anlatan aşağıdaki beytinde bu silahın surlara tırmanmak ve surlardan aşağı inmek için kullanıldığını dile getirmektedir: Bağladılar kalenin burcuna kemend / Aşağı indiler yüksek hisardan.⁷⁴ Aslında İsâmî, eserinin birçok yerinde kemende yer vermektedir.⁷⁵ Bu durum Delhi Türk Sultanlığı ordusunda bu silahın yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. İsâmî, Sultan Muhammed Şâh Tuğluk dönemi ile ilgili aşağıdaki beytinde kemendin pusularda da önemli bir yeri olduğunu dile getirmektedir: Her burca yerleştirdi *nâvek atıcılar* * Pusu kurdu her tarafta *kemend atıcılar*.⁷⁶

Emîr Husrev-i Dihlevî, *Heşt beheşt*'te yer verdiği hikâyelerden birinde kahramanın bir harabeye veya bir hisara yaklaşık 100 *gezlik* sağlam bir halat ve çapa (*lenger*) yardımıyla rahatça tırmanmasını anlatmaktadır.⁷⁷

Selçuklu Devleti devrinde de kemend eğitimi verilmekteydi. Selçuklu ordusunun muharip sınıflarından biri olarak *kemend-endâzândan* bahsedilmesi, kemendin Selçuklular tarafından da bir silah olarak kullanıldığını, kemend atıcılardan bir sınıf teşkil edildiğini göstermektedir. Bu dönemde kemend, muhasara savaşlarında surlara tırmanmak amacıyla kullanılmaktaydı.⁷⁸

Timur Devleti devrinde de kemend kullanımı ve dolayısı ile bu silahın kullanımının öğretilmesi önemini devam ettirmiştir. Nitekim Timûrî kaynakları kemendlerin çok uzak mesafelere fırlatıldığını, askerlerin bu işi yapabilecek şekilde eğitildiklerini doğrulamaktadır. Örneğin Emîr Timur tarafından Gürcülere ait Berts Kalesi'nin fethi bu hususa güzel bir örnek teşkil etmektedir: Berts Kalesi'nin etrafı “yüz elli gez” [çeşitli *gez* birimleri içerisinde en çok kullanılan 70 cm üzerinden hesaplanırsa 105 m] yüksekliğinde taşla örülmüştü. Kalenin güney tarafında öyle kaygan ve yüksek bir taş vardı ki onun üzerinden gitmek kimsenin vehimesinden bile geçmezdi. Emîr Timur, Merkitlerden bir takımın, o taşı ele geçirmelerini emretti; Merkitler onun üzerine gidebilmek için “elli gez” [35 m] uzunluğunda bir kemend atmak lazımdır, fakat o taşın üzerinde bir ağaç görünüyor, bu güzel bir tesadüftür o ağaca kemend atmak mümkündür dediler. Atılan kemend iyi bir tesadüf eseri olarak, ağaca takıldı. Nihayet ipi ağaca bağladılar, bundan sonra Emîr Timur, Merkitlerden dört kişinin, taşın üzerine çıkıp bahadırlardan

⁷⁴ *به بستند بر کنگر دز کمند * فرود آمدند از حصار بلند* bkz. Mevlânâ İsâmî, *Futuh-us-Salatin (The Shahnama of Medieval India of İsâmî)*, nşr. A. Mahdi Husain, (Ağra 1938), s. 541.

⁷⁵ Mevlânâ İsâmî, *Futuh-us-Salatin* s. 474, 541, 543, 569.

⁷⁶ *بهر برج به نشاند ناوک زنان * کمین کرد هر سو کمند افکنان* bkz. Mevlânâ İsâmî, *Futuh-us-Salatin* s. 474.

⁷⁷ Emîr Husrev-i Dihlevî, *Heşt beheşt*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Kayıt No: FY 255, vr. 44b-45a.

⁷⁸ Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 265-266.

bir cemaatin aşağıda durmasını ve o dört kişinin kemali emniyetle Merkitlerden külliyetli bir firkanın yukarı çıkmasını sağlamasını emretti. Cesur, bahadır kemend atıcılardan (*kemend-endâz*) dört kişi yukarı çıktı, cengâverlerden beş kişiyi taşın üzerine çıkardılar.⁷⁹

Söz konusu kemendin çok uzun bir kemend olduğu anlaşılmaktadır. *Gez* uzunluk ölçüsünün zaman ve mekâna göre, değişik ölçüleri olmakla birlikte en çok 70 cm uzunluğundaki *gez* kullanılmaktaydı. Dolayısı ile 50 *gez*, 35 m olarak hesaplanabilir. 35 m uzunluğundaki bir kemendi kol gücüyle fırlatmak çok zor olsa gerektir. Burada bir mübalağa veya ölçü biriminin günümüz karşılığında bir farklılık var gibi gözükmektedir. Yine de bazı *kemend*lerin çok uzun olarak imal edildiği ve bunun nadirattan olduğu anlaşılmaktadır. Merkitlerin öncelikle böyle bir *kemend* talep etmeleri de bu kadar uzun kemendin pek nadirattan olduğuna işaret etmektedir.

Timur, Delhi Türk Sultanlığı'na saldırdığında askerleri Mîrt Kalesi'ne tırmanmak için merdivenle birlikte *kemend* kullandılar. Bu olay Esterâbâdî tarafından şu şekilde anlatılmaktadır: “[Timur’un askerleri] Mîrt Kalesi’ne saldırdılar... Moğol bahadırılarının bazıları merdivenleri yerleştirip bazıları *kengere*lere kemend attılar. Yukarı koştular [tırmandılar] ve *nakâbları* (lağım/tünel) sona ermeden hisarı ele geçirdiler.”⁸⁰ Bu sahne *Zafernâme*'de ise şöyle anlatılmaktadır. “Onun [Timur] hizmetkârlarından Kalender'in oğlu Saray adındaki bir gulâmı çok cesur ve mertti. Herkesten daha fazla hisarın *kengeresine kemend* attı ve kale duvarının yukarisına çıktı ve ondan sonra diğer bahadırılar ve dilâverler hisarın zirvesine çıktılar.”⁸¹

Yukarıda nakledilen tarihi kayıtlar değerlendirildiğinde hisarın yukarisına çıkmak için merdivene tırmanan askerlerin burçlara kemend attıkları anlaşılmaktadır. Yine kemendi isabet ettirebilmenin, bu işte başarılı olmanın çok kolay olmadığı defalarca atmak gerektiği ve her askerinin de bu işte başarılı olamadığı anlaşılmaktadır. Kemendi fırlatan askerlerin başarıya ulaştıktan sonra bir komando gibi koşar adımlar ile yukarı doğru tırmanmalarından bahsedilmektedir. Bu husus piyadelere ip ile duvarlara tırmanmak için de sıkı bir eğitimin verilmekte olduğunu ortaya koymaktadır.

⁷⁹ Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme-i Târih-i Fütühât-i Emîr Timur Gürkanî*, nşr. Penâhî Semnânî, (Tahran: Sazmân-i Neşr-i Kitâb İnşîşârât-i Bamdâd, 1363hş.), s. 281-282; Türkçe terc. Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, trc. Necati Lugal, 2. Baskı, (Ankara: TTK,1987), s. 334, 336.

⁸⁰ Muhammed Kâsım Hindüşâh Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, I, s. 527.

⁸¹ Şerefeddin 'Alî Yezdî, *Zafernâme*, nşr. Seyyid Sa'îd Mîr Muhammed Sâdık ve Abdülhuseyn Nevâyî, Kitabhâne, (Tahran: Müze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şürây-i İslâmî, 1387hş., I, s. 945); Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, s. 234.

7. Piyadelerin Mızrak Eğitimi

Karahanlılar devrinde mızrağa *süngü* ve *sita* denilmekteydi.⁸² *Süngü* (*sünü*), delici bir taarruz silahıdır ve mızrak-kargı, cıda ve gönderden farklı olarak demirden imal edilmiştir. *Süngü*, savunma aracı olarak da kullanılmış ve göğüs göğse mücadeleler esnasında çokça tercih edilmiştir. Bazı kaynaklarda *süngü*, *kargı* ve *mızrak* ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Ortaçağ Türk devletlerinde yakın dövüşün yaygın silahı olan *süngüye* bazı kereler “*valsa*” denilen bir parça eklenerek uzatılmış ve harb esnasında etkinliği çoğaltılmaya çalışılmıştır.⁸³ Kısa mızraklar ise *kaçut* adı ile anılmaktaydı.⁸⁴

Karahanlılar devrinde düşmanı “sançmak” yani saptamak, batırmak, mızraklamak amacıyla kullanılan ve *süngü*, *kargı*, *mızrak*, *cıda*, *gönder* gibi adlar alan silahlar için *sünüg/süngü*⁸⁵ adı kullanılmıştır.⁸⁶ Aynı kökten gelen “*süngüş* kelimesi “savaşta saldırma ve *süngü* dürtme” anlamlarına gelmektedir.⁸⁷ Kelimenin “savaşta saldırma” anlamı da taşınması, mızrağın temel saldırı silahlarından biri olduğuna işaret etmektedir. Bu adların dışında *batrak* ve *kaçut* adları da kullanılmaktadır. *Batruk*: Ucuna ipek parçası takılan mızraktır. Savaş günü yiğit kendini bununla tanıtır.⁸⁸ *Kaçut* ise “kısa mızrak” olarak tanıtılmaktadır.⁸⁹ *Başak* ise mızrağın ve okun ucuna takılan demir, temren olarak tanıtılmaktadır.⁹⁰ *Tanğuk* ise “Savaşta mızrakların ve bayrakların uçlarına takılan ipek kumaş” anlamına gelmektedir.⁹¹ *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te geçen bu kelimelerin yanı sıra *Kutadgu Bilig*'de mızrak anlamında *sita* adı da kullanılmaktadır.⁹² Her cismin uzunluğuna *turk* denirdi. Divanda “Bir *süngü turki*” cümlesine “bir *süngü uzunluğunca*” anlamı verilmektedir.⁹³ Böylece Karahanlılar devrinde *süngülerin* belirlenmiş

⁸² Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 329-330.

⁸³ Abdülkadir Erdoğan, *Hârzemşâhlar İmparatorluğu*'nda Askeri Teşkilat, s. 196-197.

⁸⁴ Suat Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, (Konya: Eğitim Yayınevi, 2012), s. 341; Ahmet Taşağıl, “Türk Askeri Tarihinin Başlangıcı: Hun Ordusu”, *Hunlar'dan Günümüze Türk Askeri Kültürü (Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat, Teknoloji)*, ed. A. Sefa Özkaya, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), s. 155.

⁸⁵ *Süngü*: Mızrak; kargı; *süngü*. Bkz. Mahmûd el-Kâşgarî, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, III, s. 368; Mahmûd el-Kâşgarî, *Dîvân-ü Lugâti't Türk*, Çev. ve düzenleme Serap Tuba Yurtsever ve Seçkin Erdi, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2007), s. 514.

⁸⁶ Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 225.

⁸⁷ Mahmûd el-Kâşgarî, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, III, s. 365.

⁸⁸ Mahmûd el-Kâşgarî, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, s. 465.

⁸⁹ Mahmûd el-Kâşgarî, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, s. 12.

⁹⁰ Mahmûd el-Kâşgarî, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, s. 378.

⁹¹ Mahmûd el-Kâşgarî, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, III, s. 365.

⁹² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşit Rahmeti Arat, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2008), İkinci Baskı, s. 670-671, 828, 829, 946-947.

⁹³ Mahmûd el-Kâşgarî, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, s. 349; Ömer Soner Hunkan, “Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Ordusu”, s. 196.

standart bir uzunluğu olduğu ortaya çıkmaktadır. *Kargı*, hafif *gönder* şeklinde, ucunda sivri demir bulunan deşmek ve sokmak anlamına gelen “karmak” kelimesinden ismini alan bir silahtır. *Gönder*, ucuna bir şey takılan uzun sıruk veya sopa gibi yuvarlak ağaç olup *kargı* ve *mızraktan* daha kalındır.⁹⁴

Türk-İslâm devletleri devrinde yukarıda yer alan Türkçe adlar yerine daha çok Arapça *mızrak*, *harbe*, *sinân* (mızrak temreni, mızrak)⁹⁵ ve Farsça *nîze*⁹⁶ adları kullanılmaktadır. Türk-İslâm devletlerinde süvarilerin mızrak eğitimi için çeşitli nişan tahtaları geliştirildiği gibi piyadelerin mızrak eğitimi için de nişan tahtaları geliştirildiği, piyadelerin böylece mızraklarını isabet ettirme yeteneklerini geliştirdikleri aşağıdaki minyatürlerde görülmektedir.⁹⁷

8. Piyadelerin Kılıç Eğitimi

Kılıç,⁹⁸ Türklerin ok ve yaydan sonra kullandıkları en önemli silahtır. Türkçenin en eski dönemlerinden itibaren Türkçede *kılıç*⁹⁹ adıyla anılan bu silah, İslâmî dönemde ise Farsça *tîğ*¹⁰⁰ ve *şemşîr*;¹⁰¹ Arapça *seyf*¹⁰² ve keskin kılıç anlamına gelen *hüsâm/hosâm*¹⁰³ adları ile anılmaktaydı.

Gazneliler devrinde Mes‘ûd-i Sa‘d-i Selmân, *şemşîr-i çûbîn*den (*tahta kılıç*) bahsetmektedir.¹⁰⁴ Söz konusu tahta kılıçlar muhtemelen acemilerin kılıç talimleri için kullanılmaktaydı.

Delhi Türk Sultanlığı devrine dair *Tâcü’l-me‘âsir*’de yer alan kayıtlar arasında “*çocuğun kâğıt burcası ve tahta kılıcı*” (*tîğ-i çûbîn ve burcâs-i*

⁹⁴ Abdülkadir Erdoğan, Hârzemşâhlar İmparatorluğu’nda Askeri Teşkilat, s. 196.

⁹⁵ *Sinân* (سنان): 1. Nîze. 2. Nîzenin keskin uç kısmı. 3. Her şeyin keskin ucu. Bkz. Hasan Enverî, *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, II, s. 1326.

⁹⁶ *Nîze* (نیزه): Başına demirden keskin bir uç takılan sağlam, uzun çubuk veya kamaş. Bkz. Ali Ekber Dehhodâ, *Ferheng-i Mutavassıt-i Dehhodâ*, s. 1930.

⁹⁷ Muhammed b. Ya‘kûb b. Ahî Huzâm (Ebû ‘Abdullah), *Kitâbu’l-mahzûn câmi‘ el-funûn*, vr. 60b; İbnu’t-Tarâblusî, Nâsîru’d-dîn / Rammâh, Hasan Necmu’d-dîn el-Ahdab, et-Tarâblusî, *Kitâbu’l-mahzûn li erbâbi’l-funûn*, Bibliothèque Nationale de France, Arabe 2826, vr. 82a, bkz. Ek 3.

⁹⁸ Fahr-i Müdebber, kılıcın İran’ın efsanevi hükümdarı Cemşîd tarafından icat edildiğini söylemektedir. Bkz. Fahr-i Müdebber, *Âdâbü’l-harb ve’ş-şecâ‘a*, s. 257.

⁹⁹ Hilmi Aydın, *Sultanların Silahları*, s. 51.

¹⁰⁰ *Tîğ* (تیغ): (Pehlice) kılıç, ustura jilet, bıçak, çakı, keskin ve diken anlamlarına gelmektedir. Bkz. Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, s. 202; Ali Ekber Dehhodâ, *Ferheng-i Mutavassıt-i Dehhodâ*, I, s. 821.

¹⁰¹ *Şemşîr*: Pehlice kılıç anlamındadır. Demir, uzun, kesici kısmı uzun ve bazen eğri olan silahtır. II. Bir cins ağacın adıdır. Bkz. Ali Ekber Dehhodâ, *Ferheng-i Mutavassıt-i Dehhodâ*, II, s. 1839.

¹⁰² Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, s. 375.

¹⁰³ Ali Ekber Dehhodâ, *Ferheng-i Mutavassıt-i Dehhodâ*, I, s. 1026.

¹⁰⁴ چنان مدحها چون توی رابود * چو شمشیر چوبین و زرین ستام bkz. Mes‘ûd-i Sa‘d-i Selmân, *Dîvân-i Mes‘ûd-i Sa‘d-i Selmân*, s. 735.

kâğezîn-i etfâl)¹⁰⁵ ifadesi geçmektedir. Bu ifade ile çocuklara ve çocuk yaştaki gulâmlara *tahta kılıçlar* ile kılıç eğitimi verildiği ve *kâğıt hedefler* üzerinde ok talim yaptırıldığı ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁶

Emîr Husrev-i Dihlevî şu beytinde bir kılıç oyunundan da bahsetmektedir. Bu oyunun da kılıç eğitimi ile bir ilgisi olmalıdır: Esirlerden kimse görmedi *kılıç oyunu (tîğ bâzî)*¹⁰⁷ / Meğer Alp Gazi'nin kendisinin yaptığı [dışında].¹⁰⁸

Türk-İslâm devletlerinde piyadeler tablalar üzerindeki kil yığınları üzerine kılıç çalarak talim yapmaktaydılar. Memlûk Devleti devrinde bir tabla üzerine konik şekilde biriktirilmiş alçak ve yüksek kil yığınları üzerine piyadelerin kılıç talimi yaptıkları, bileklerini güçlendirdikleri belki de kesme açısına göre kılıç sallamayı öğrendikleri devrin savaş sanatı eserlerindeki minyatürlerde görülebilmektedir.¹⁰⁹

9. Piyade Eğitiminde Çevgân Oyunu

Çevgân kralların oyunu ve oyunların kralı olarak tanımlanmaktadır. Bekmann'ın *Sport Leyikon* adlı eserine göre, polo (çevgân) oyununun kökeni çögen oyunu olarak gösterilmiştir. Çögen oyunu, Orta Asya'dan sırasıyla Çin'e, İran'a ve Hindistan'a taşınmış ve oynanır olmuştur.¹¹⁰

¹⁰⁵ Tâceddîn Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-me'âsir*, ed. Syed Amir Hasan Abidi, Persian Research Centre Office of the Cultural Counsellor Embassy of the Islamic Republic of Iran, (New Delhi 1387/2008), s. 293.

¹⁰⁶ Japonya'da Samuray çocuklarına da benzer bir şekilde önce oyuncak kılıç, ardından kör bir çelik kılıç ve peşinden gerçek bir kılıç verilmekteydi: Samuray çocukları çok küçük yaştan itibaren kılıç kullanmayı öğrenirlerdi. Beş yaşına gelip, bir samuray kostümü içinde "go oyunu" tahtasının başına geçtiği veya kuşağına oyuncak bir kama yerine gelecekteki savaşçılık mesleğinde kullanacağı çelik (ama kör) kılıcı soktuğu an onun için tarihi bir andı. Bundan sora artık statüsünü simgeleyen kılıcı olmadan babasının evinin dışında görünmezdi. Çok zaman geçmeden kör kılıcın yerini gerçek bir kılıç alır ve çocuk taklit kılıcı bir kenara bırakarak yeni silahını bir tahta veya taşa denemek üzere dışarıya fırlardı. On beş yaşına geldiğinde eyleme geçebilme özgürlüğünü elde eder ve silahını taşımının gururuyla her türlü maceraya hazır olurdu. İki kılıcını (biri uzun, biri kısa) asla yanında ayırmazdı. Bkz. Inazo Nitobe, *Buşido Japon Savaş Sanatı*, Çev. Doruk Akyüz, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), s. 87-88.

¹⁰⁷ Bu mısırada Müslüman savaş esirlerinin hayatının başışlandığı, kılıç ile cezalandırma yapılmadığı da kastedilmektedir.

¹⁰⁸ نه دید از بندیان کس تیغ بازی * مگر ار کرده خود الپ غازی bkz. Emîr Husrev-i Dihlevî, *Miftâhu'l-futûh*, neşr. Shaikh Abdur Rashid, (Aligarh: Department of History Muslim University, 1954), s. 22.

¹⁰⁹ Muhammed b. Ya'kûb b. Ahî Huzâm (Ebû 'Abdullah), *Kitâbu'l-mahzûn câmi' el-funûn*, vr. 74a; İbnu't-Tarâblusî, Nâsiru'd-dîn / Rammâh, Hasan Necmu'd-dîn el-Ahdab, et-Tarâblusî, *Kitâbu'l-mahzûn li erbâbi'l-funûn*, Bibliothèque Nationale de France, Arabe 2826, vr. 99a, bkz. Ek 4.

¹¹⁰ Hasan Basri Öngel, *Türk Kültür Tarihinde Spor*, s. 242.

Çevgân oyununun saltanatı, Orta Doğu ve Hindistan'da IX. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar sürmüştür. Gazneli Mahmûd Hindistan'da (XI. yüzyıl), Nüreddin Mahmûd Zengî ve Selahaddin Eyyübî Halep ve Şam'da (XII. yüzyıl), Selçuklu sultanları İzzettin Keykavus ve Alâeddin Keykubâd Konya'da (XIII. yüzyıl), Osmanlı Edirne Sarayı'nda (XVI. yüzyıl), Babür Şâh Hindistan'da (XVI. yüzyıl) çevgân oynamışlardır.¹¹¹ Delhi Türk Sultanlığı hükümdarları da XIII. ve XV. yüzyıllar arasında Delhi'de bu oyunu tutkuyla oynamışlardır.

Karşılıklı iki takım arasında oynanan çevgân oyununda gaye, oyuncuların at sırtında oldukları hâlde ellerindeki değnekler ile sürdükleri topu takımlarının hedeflerine ulaştırmalarıdır. Galibiyet, muayyen zamanda kazanılan isabet sayısı veya muayyen sayıyı daha evvel tamamlamak yolu ile elde edilirdi.¹¹² Bu oyunda topa “gûy”, topu çelmeye yarayan ucu eğri sopaya da “çevgân” adı verilirdi. Çevgân; çelmek, çevirmek kökünden gelir. Tahminen Türkçeden Farsçaya geçmiştir. Oyuncular, iki taraf olup atlara binerek ellerindeki çevgânla gûyu (top), karşı tarafın iki direk arasındaki kalesinden geçirmeye çalışırlardı. Bunu başaran taraf, oyunu kazanırdı.¹¹³

Fahr-i Müdebbir çevgân oyunun savaşçılara kazandırdığı maharetler hakkında şu malumatları vermektedir: “*Pehene/pehne*¹¹⁴ *topunu (gûy-i pehene)* atmak ve tutmanın faydası elin harbde çevik olmasıdır. Parmaklar *pehne* [çevgânı sopası] üzerinde güçlenir. *Topu (gûy)* çok fazla atıp tutmaktan, *çevgân* vurma esnasında bakmaktan göz keskinleşir. Fırlatılan *top (gûy)* gelirken ondan sakınmak gerekir. Kaleden atılan *sapan (felâhen)*, ‘arrâde ve mancınıktan gelen taşlarının geliş açısını ve nereye düşeceğini askerin (*merdüm*)¹¹⁵ gözü *pehne topuna (pehne çevgânı topu)* alıştığından nereye düşeceğini bilir ve ondan sakınabilir. Bunun dışında *pehne* hakkında

¹¹¹ Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, Fotoğraflar: Ümit Uzmay, *Yoldaşımız At*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), Genişletilmiş İkinci Baskı, s. 480-481.

¹¹² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), I, s. 359.

¹¹³ Turgut Karabey, “Evliya Çelebi Seyâhatnâmesinde Gûyu Çevgân Oyunu”, s. 82.

¹¹⁴ *Âdâbü'l-harb ve 'ş-şecâ'a* da bu kelimenin telaffuzu önceki cümlede *pehne* (پهنه) şeklinde verildiği hâlde bu cümlede *pehene* (پهنه) şeklinde verilmektedir. Bu telaffuzda bir hata olduğu anlaşılmaktadır. Sözlüklerde bu telaffuza benzer olarak *pehen* (پهن) adı yer almaktadır. *Pehen* ise inek, katır, eşek ve at gibi ot yiyen dört ayaklılar anlamına gelmektedir. *Pehen* adının doğrudan metinde geçen bağlam ile bir alakası olmadığı görülmektedir. Metinde bir çevgân çeşidi anlamında kullanılan bu kelimenin telaffuzu modern Farsça sözlüklerde de *pehne* şeklinde verilmektedir. *Pehne* (پهنه) şu anlamlara gelmektedir: 1. Özel bir faaliyet ve uygulamaya has bir mahal veya yer. 2. Yer, gökyüzü vb. her şeyin satıh ve yüzeyi. 3. Başı geniş (*pehn*) olan bir çeşit çevgân [sopası]. *Pehne* adının kökü olan *pehn* (پهن) ise geniş yüzey anlamına gelmektedir. Bkz. Hasan Enverî, *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, I, s. 512.

¹¹⁵ *Merdüm* kelimesinin kadimî anlamlarından birisi de asker ve ordudur. Bkz. Hasan Enverî, *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, II, s. 2145.

organların çevikleşmesi, gözün keskinleşmesi, elin sağlamlaşması ve buna benzer çok fazla söz vardır... *Çevgâna vurmayı (çevgân zeden)* insanların (*merd*) onunla güçlenmesi, elin derisini sertleştirmesi, parmakları onun üzerinde sağlamlaştırmaları ve insan (*merd*) üzerine *kılıç (şemşîr)*, *demir gürz (debbûs)*, *harateğîni*, *savaş baltası (nâçeh)* ve *gürz* vurmaya âdet hâline getirmeyi kolaylaştırmak için tertib ettiler. Mutlaka düşmana galip gelmek için çevgân vurmaya bilen süvarilerin galebe ve üstünlüğünü savaşa denk tertib ettiler...”¹¹⁶

Çevgân oyunu sayesinde süvari askerlerin kazandığı belirtilen yukarıdaki yeteneklerin pek çoğu piyade askerler için de gereklidir. Bu nedenle bu oyun piyadelerin eğitimi için de önem taşımaktadır. Türk-İslâm devletleri devrinde piyadelerin de çevgân oyunu oynadığını gösteren minyatürler bulunmaktadır. Safevîler devrinde küçük yaşta itibaren yaya olarak da çevgân oynadığı, askerî yetenekleri arttıran bu oyunun küçük yaşlardan itibaren oynatılmaya başlandığı görülmektedir.¹¹⁷

10. Piyadelerin Okçuluk Eğitimi

Türkler, İslâm öncesi dönemde okçuluk ve süvarilik eğitimine çok büyük önem vermekteydiler. Daha önce aktarıldığı üzere bu amaçla Türk çocukları çok küçük yaşlarda okçuluk talimlerine başlamakta, yine çok küçük yaşlardan itibaren ata binmeyi öğrenmekteydiler. Türk orduları, disiplinli ve eğitilmiş askerlerden oluşmakta olup, ata binmek ve ok atmak ise herkesin yapabildiği sıradan faaliyetlerdi.¹¹⁸ Avlanmak ve bu sayede yiyecek ihtiyacını karşılamak bozkırda hayatta kalmanın en önemli unsuruydu.

İslâm devletlerinde de Hz. Muhammed devrinden beri okçuluk eğitimine büyük önem verildiği anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed’in okçuluk ve okçuluk eğitiminin önemi hakkında birçok hadisi bulunmaktadır. Hz. Peygamber “Ata binmede ve ok atmada ustalaşmaya gayret ediniz. Gözümde ustalikle ok atan birisi usta bir süvariden daha kıymetlidir” demektedir.¹¹⁹ Hz. Muhammed başka bir hadisinde ise “... Atıcılık ve binicilik eğitimi yapınız. Atış yapmanız [okçuluk eğitimi yapmanız] atabilmenizden daha sevimlidir” demektedir.¹²⁰

¹¹⁶ Fahr-i Müdebbir, Âdâbü'l-harb ve's-şecâ'a, s. 466-467.

¹¹⁷ “Yaya Olarak Çevgân Oynayan Çocuklar”, https://sun9-65.userapi.com/FqGKAd3AiHmipo7O9NgwrPVubCvZeR1C_LtU6g/1u-5pRpxa0Q.jpg (Erişim Tarihi: 17.07.2021), bkz. Ek 5.

¹¹⁸ Mustafa Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Değişim)*, (Ankara: TTK, 2020), s. 3.

¹¹⁹ Corcî Zeydan, *İslâm Uyarlığı Tarihi*, I, Çev. Nejdet Gök, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), Üçüncü Baskı, s. 239.

¹²⁰ Mustafa Zeki Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2017), s. 221.

Hız Muhammed'in yukarıda nakledilen hadisleri İslâm'ın başlangıcından beri okçuluk eğitimine büyük bir önem verildiğini göstermektedir. Hız Muhammed ve Hulefâ-yi Râşidîn devrinde okçuluk eğitimini küçük yaşta başlatabilmek ve çocuklara ok atmayı öğretmek için "cümna" adı verilen baş kısmı yuvarlak olan oklar yapılmaktaydı.¹²¹

Türk-İslâm devletleri devrinde *kabak oyunu* vasıtasıyla ve *burcâs* denilen yuvarlak nişan tahtalarına ok atmak suretiyle ok atma eğitimleri yapılmaktaydı. Bu talimler sırasında askerlerin yanlışlıkla birbirlerine zarar vermemesi için daha az tehlikesi olan temrensiz oklar ve ucu yuvarlatılmış *âmâc* (nişan, hedef)¹²² okları kullanılırdı.

Karahanlılar devrinde okçuluk talimlerinde *kalva* adlı oklar kullanılırdı. *Kalva okları* öğrenci oku, ucunda temren yerine yuvarlak bir tahta parçası bulunan eğitim oklarıydı.¹²³ Karahanlılar devrinde *ulun* kelimesi ise temrensiz ok anlamına gelmekteydi.¹²⁴ Temrensiz, yeleksiz okları bulunan kişi ise "ulunluğ er" diye adlandırılmaktaydı.¹²⁵ Bu dönemde avlar sırasında okçuluk hünerlerinin pekiştirilmesi amacı ile *kalva* türü oklardan istifade edildiği *Divanü Lûgat-it-Türk*'te yer alan şu beyitten anlaşılmaktadır: Ördek beni o göllerde atar görse; *Kalva*, kaşgalak (ördekten küçük bir su kuşu) suya batar (dalar).¹²⁶

Karahanlılar devrinde ödüllü okçuluk yarışmaları düzenlenmekteydi. Söz konusu yarışmaların okçuluk hünerlerinin pekişmesinde çok önemli bir rolü olsa gerektir. Bu hususta *Divanü Lûgat-it-Türk*'te şu cümle yer almaktadır: Ol meniñ birle ok attı kızlaşu: O ortaya öndül (ödül) olmak üzere kız, carie koyarak benimle ok attı.¹²⁷

Büyük Selçuklu Devleti devrinde okçuluk eğitimine küçük yaşta başlanılmaktaydı. Bu dönemde çocuklar için yaylar üretildiği Ömer Hayyâm'ın *Nevruzname*'deki şu kaydından anlaşılmaktadır: "...[Yayların] en

¹²¹ Mustafa Zeki Terzi, *Hız Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askeri Teşkilât*, s. 222.

¹²² *Âmâc* (اماج): 1. Kendisine doğru ok atılan şey, hedef, nişane, 2. Hedef konulan yer, hedef yeri, 5. Çok eskiden okun hedefe vurma; nişan alma bkz. Hasan Enverî, *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, I, s.52.

¹²³ Mahmûd el-Kâşgarî, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, 426, 528; Mahmûd el-Kâşgarî, *Divân-ü Lugâti 't Türk*, s. 394.

¹²⁴ Mahmûd el-Kâşgarî, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, s. 78.

¹²⁵ Mahmûd el-Kâşgarî, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, s. 148.

¹²⁶ Tengde bile görse beni ördek atar *Kalva körüp kaşkalakı suvka batar (تنگدا بلا کرسا منی اردک) *قلوا کرب تشغلی سواقا بتار (اتا) bkz. Mahmûd el-Kâşgarî, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, s. 528.

¹²⁷ Mahmûd el-Kâşgarî, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, II, s. 221.

düşüğü bir *men* ağırlığında olur. Onu küçük yaştaki çocuklar için yaparlar.”¹²⁸ Böylece okçuluk eğitimine küçük yaşta başlanıldığı ve çocuklara mahsus, verilmesi kolay yaylar üretildiği ortaya çıkmaktadır.

Gur Devleti ve Delhi Türk Sultanlığı'nın ilk dönemlerini ele alan *Tâcü'l-me'âsir* adlı eserde şiirsel bir dille Ay'ın gümüş kalkanından *burcâs* ve gözün aynasından *âmâc* yapıldığı ifade edilmektedir.¹²⁹ *Tâcü'l-me'âsir*'de geçen bu ifade *burcâs* denilen büyük hedefler ve *âmâc* adı verilen daha küçük hedefler üzerinde okçuluk eğitimleri yapılmakta olduğunu, savaşçıların büyük ve küçük hedeflere oklarını isabet ettirebilecek şekilde eğitilmekte olduklarını ortaya koymaktadır.

Delhi Türk Sultanlığı devrinde Emîr Husrev-i Dihlevî, nişan tahtalarını *burcâs*¹³⁰ ve *yuvarlak burcâs*.¹³¹ *çenber-i burcâs*¹³² adları ile anmaktadır. O, “bu kâğıdı *burcâs* [olarak] yerleştirdiler ok ve yayın karşısına”¹³³ ve “*burcâs*ın yuvarlağı gibi onu kevgire çevirecekler”¹³⁴ ifadeleri ile yuvarlak nişan tahtaları üzerinde sıkı talimler yapıldığını dile getirmektedir. *Tâcü'l-me'âsir*'de geçen “*çocukların kâğıt burcâsı*”¹³⁵ ifadesi ok talimlerinin diğer Türk devletlerinde olduğu gibi küçük yaşta başladığını ortaya koymaktadır.

Emîr Husrev-i Dihlevî, *âmâc okları* ile kâğıttan hedefler üzerine ok atıldığını bir beytinde şöyle dile getirmektedir: *Burcâs* üzerine yerleştir bu kâğıdı / Benim ustalığım *âmâc* üzerindedir.¹³⁶

Delhi Türk Sultanlığı devrinde *burcâs* denilen hedef tahtaları yanında *âmâc* denilen küçük hedefler de kullanılmaktaydı: “Yay kaşından adamları savuran göz kırpsışı ile her ok attığında ustalıkla, münzevilerin gönüllerini yorgun ve yaralı *âmâca* döndürür.”¹³⁷

¹²⁸ Ömer Hayyâm, *Nevrûznâme (Risâle-i der Monşâ ve Târîh ve Âdâb-ı Ceşn-i Nevrûznâme)*, haz. Moctebâ Minovî, (Tahran: Kitâbhâne-yi Kâveh, 1933), s. 40; Türkçe terc. Ömer Hayyam, *Nevruzname*, Çev. Mürsel Öztürk, *TAD*, C.36/S.61, 2017, s. 166.

¹²⁹ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-me'âsir*, s. 162.

¹³⁰ Husrev-i Dihlevî, *Î'câz-i Husrevî*, I. Risale, s. 152.

¹³¹ *Burcâs*: Ok hedefi; hedef. Bkz. Hasan Enverî, *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, I, s. 322.

¹³² Husrev-i Dihlevî, *Hazâinü'l-fütûh*, s. 96.

¹³³ Husrev-i Dihlevî, *Hazâinü'l-fütûh*, s. 96. bzk. *Î'câz-i Husrevî*, I. Risale, s. 152.

¹³⁴ Husrev-i Dihlevî, *Hazâinü'l-fütûh*, s. 96.

¹³⁵ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-me'âsir*, s. 293.

¹³⁶ Husrev-i Dihlevî, *Matlaü'l-envar*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 661, vr. 341b (haşiye).

¹³⁷ Husrev-i Dihlevî, *Besâtînu'l-uns*, Introduction, Editing & Annotations Prof. Nazır Ahmad, By Rehana Khaton, Centre for Persian Research Office of The Cultural Counsellor Embassy of Islamic Republic of Iran, (New Delhi 2010), s. 119.

Bazen hedef tahtası yerine *amâc* olarak *külâh* yerleştirilmekteydi. Bu sayede okçular doğrudan düşmanın başına ok atıp isabet ettirecek şekilde eğitiliyor olmalıdır. Emîr Husrev-i Dihlevî, aşağıdaki beyti ile söz konusu *âmâc*lar ile yapılan hedef çalışmalarına işaret etmektedir: Düşmanların toprağa bulanmış başları *âmâc külâhı* (*külâh-i âmâc*) gibi delik deşik [idi].¹³⁸

Emîr Husrev-i Dihlevî'nin hemen yukarıdaki beyti ve daha önce nakledilen “Ay'ın gümüş kalkanından *burcâs* ve gözün aynasından *âmâc* yapılması”¹³⁹ ifadesi ile birlikte büyük ve özellikle yuvarlak nişan tahtalarına *burcâs* denildiğini, yine *âmâc* denilen küçük hedeflerin de yuvarlak şekilde olabildiklerini ortay koymaktadır. Ayrıca nişancılık eğitiminde kullanılan *külâh* vb. küçük, daha zor hedefler için *âmâc* tabiri kullanılmakta olduğu gün yüzüne çıkmaktadır.

Delhi Türk Sultanlığı devrinde ok talimi için özel bir ok çeşidinden istifade edildiği gibi bu işe mahsus yaylar da kullanılmaktaydı. Ok atma eğitimi için *kemân-i luzûm* denilen yaylar kullanılmaktaydı. Bunların kötü, eskimiş yaylar olduğu Emîr Husrev-i Dihlevî'nin bu terkihi kullandığı şu cümlede kendini göstermektedir: “...Elçilerin keskinliği râyın (raca/fikir) tevazusu gibi ki kırılmada/utanmada *kemân-i luzûma* benziyor.”¹⁴⁰

Kemân-i luzûm, *kemân-i lizom* gibi kötü ve ok atmayı öğretmek için kullanılan bir yaydır.¹⁴¹ *Kemân-i luzûm* denilen yaylar, muhtemelen önceden çokça kullanılmış ve acemi okçuların rahatça gerebileceği sertliğe sahip yaylar olduklarından başlangıç eğitimlerinde tercih edilmekteydiler.

Emîr Husrev-i Dihlevî'nin “çenber nişan tahtaları (*âmâchâ-yi çenber*) üzerine çokça atılmış eski bir okum”¹⁴² ifadesinden yuvarlak hedef tahtaları üzerinde yapılan söz konusu ok talimlerinde aynı yaylar gibi eski, kullanılmış oklar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu ifadelerden söz konusu nişan tahtaları üzerinde sıkı talimler yapılmakta olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tâcuddîn Debîr (1301-1351), “yeni eğitilen çocukların oku” denilen bir çeşit tâlim okundan bahsetmektedir. Söz konusu terkiбин geçtiği ifade şudur: “Yeni öğrenen çocukların oku gibi hata ve perişanlık ona eşlik ediyordu.”¹⁴³ Bu ifade ile talim oklarının varlığı ve okçuluk eğitiminin küçük yaşta başladığı ve çocuklara -kazaya sebebiyet vermeyecek- özel bir çeşit ok çeşidi verildiği ortaya çıkmaktadır.

¹³⁸ سر دشمنان غبار انگیز چون کلاه آماج غریبل خاک بیز bcz. *Î'câz-i Husrevî*, IV. Risale, s. 69.

¹³⁹ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-me'âsir*, s. 162.

¹⁴⁰ Husrev-i Dihlevî, *Hazâinü'l-fütûh*, s. 137.

¹⁴¹ Husrev-i Dihlevî, *Hazâinü'l-fütûh*, s. 220 (sözlükçe).

¹⁴² تیر کهنه ام و بر اماجها ی چنبر بسیار گزشته bcz. *Î'câz-i Husrevî*, I. Risale, s. 26.

¹⁴³ مانند تیر کودکان نوآموز خطا و پریشانی به سان ملازم او بود bcz. *Besâtînu'l-uns*, s. 265.

Emîr Husrev-i Dihlevî, “Avcılık, avlanma ve *nâvek* talim ediyor/öğretiyor Behrâm gibi” demektedir.¹⁴⁴ Dolayısı ile avların *nâvek oku* atışını öğrenmek için iyi bir vesile olduğu ortaya çıkmaktadır.

Nâvek oklarını daha çok piyade savaşçıların kullandıkları düşünülecek olursa süvarilerin okçuluk eğitimi için olduğu kadar piyade okçuların eğitimi için de avların büyük bir önem taşıdığı ortaya çıkmış olmaktadır.

Emîr Husrev-i Dihlevî, ayrıca avlarda kullanılan *kelk-i meşk* denilen kamıştan yapılma talim oklarından bahsetmektedir.¹⁴⁵ Meşk kelimesi, idman ve bir işi öğreninceye kadar yapma anlamlarına gelmektedir. Emîr Husrev-i Dihlevî bu ifadenin peşinden “*kelkin*(kamışın) temreni ile av avlandı”¹⁴⁶ ifadesini kullanmaktadır. Böylece avların, özellikle askerlerin okçuluk eğitimlerinde önemli bir yere sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Tâcuddîn Debîr’in, “Uzun uçuşlu avcı kuşları gibi *uzun yaylı* (bolend kemân) okçuların başparmaklarından (bırakılan) *menzil okları* (tîr-i pertâb) havada uçuyordu.”¹⁴⁷ ifadesinden, Delhi Türk Sultanlığı devrinde *tîr-i pertâbî* denilen, mesafe atışlarında kullanılan *menzil oklarının uzun yay* (*kemân-i bolend*) ile atıldığı anlaşılmaktadır. Uzun yayların at sırtında kullanmaya daha az elverişli olması daha çok piyade askerler tarafından kullanıldıklarına da işaret etmektedir. Böylece piyadelere uzun mesafe atış eğitimi verilmekte olduğu söylenilebilir.

Emîr Husrev-i Dihlevî, Varangal kuşatmasında Hisar-i Gîlîn (Toprak Hisar/Dış Hisar) içerisinden Hintlilerden hiçbirinin dışarı çıkamadığını, bir köpeğin bile [dışarı] çıkamadığını anlatır. Eğer çıkarsa “yedi demir tavadan geçen ok çubuğu darbesi ile” yaralanacağını, *burcâsın* (nişan tahtası) yuvarlağı gibi onu kevgire çevireceklerini aktarır.¹⁴⁸

Emîr Husrev-i Dihlevî yukarıda “yedi demir tavadan geçen ok çubuğu” ifadesine yer vermektedir. Bu husus, Osmanlıda görülen *darb*; yani sert cisimleri yay ve ok ile delme uygulamasının Delhi Türk Sultanlığı devrinde de icra edilmekte olduğunu, savaşçılara bu hususta eğitim verilmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Nişan tahtalarının kevgire döndürülmesi sıkı okçuluk talimleri yapıldığını ispatlamaktadır.

¹⁴⁴ bkz. Emîr Husrev-i Dihlevî, *Noh sipihr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 661, vr. 162b (haşiye).

¹⁴⁵ Emîr Husrev-i Dihlevî, *Noh sipihr*, vr. 162b (haşiye).

¹⁴⁶ bkz. Emîr Husrev-i Dihlevî, *Noh sipihr*, vr. 162b (haşiye).

¹⁴⁷ bkz. *Besâtînu'l-uns*, s. 131.

¹⁴⁸ bkz. Husrev-i Dihlevî, *Hazâinü'l-fütûh*, s. 96.

Şair Bedr-i Çâçî, zırh delme talimleri yapıldığına işaret eden şu beyte eserinde yer vermektedir: Gece dua okunu attım ömrünün devamı için / Dokuz kalkandan geçerek *Nâvek* gibi sihir yaptı.¹⁴⁹

Delhi Türk Sultanlığı müelliflerinden Berenî, Celâlî asrı meliklerinden Melik Ahmet Çap'ın binicilik, yayın sertliği, *darb okunun sağlamlığı* (dorostî-yi tîr-i zarb) hünerlerinde asrının numunesi olduğunu zikretmektedir.¹⁵⁰

Emîr Husrev Dilhlevî, Şair Bedr-i Çâçî ve Berenî'nin eserlerinde geçen söz konusu ifadeler Delhi Türk Sultanlığı devrinde zırh delme talimleri yapılmakta olduğuna kesinlik kazandırmaktadır.

XIV. yüzyıl müelliflerinden Şucâ'u'd-din Dorûd-Bâşî-yi Beyhâki, *Câmi 'u'l-Hidâyet fi İlmi 'r-Rimâyet* isimli eserinde ok ve yay eğitimi dair çok önemli ve ayrıntılı bilgiler vermektedir: “Ok ve yayın idraki, kısa ve uzun, uzak ve yakın, insan figürüne [ok atma] kuralları, sandık eğitiminin başlangıcı, amac hedefi, mücadele, ilgü hedefi, menzil atışı, insan figürünün tertibi ve ok-yayın zamanı [hakkında] bilgi ile yol almaktır. [Kişi] ilmin ve marifetin ileri geleninin yanında amelde kabul edilene kadar eğitim görür. Evvela töre çizgisinde kalınması için okçuluk evde öğrenilmez ve başlangıçta usta talimi olmadan ilme başlanılmaz. Oyun ve edep gereği yayı yerinden almak, yayı koymak, oku bir kişinin eline vermek ve bir kişinin elinden almak ustadan öğrenilir... Bir gün harp çıktığında okçunun savaşı için çalışma yerinde uygun arkadaşlarla aslan, kaplan ve kurt dövüşü yapılır. Okun atıldığı hedef okun üzerine batabildiği ve kırılılabildiği torbaya benzer bir şey veya oku kendinde tutabilen pamuk tohumu dolu olan bir sandıktır... Birkaç gün ok olmadan yay çekildikten sonra sandığa ok atılmaya başlanır. Her detayın ders olduğu insan figürüne [ok atma] ile devam edilir. Ders geleneğin kendisi olarak görülür. Okçuluğun ikinci basamağı sandığa ok atma ile usta olduğunda *nişâne-cây* aşamasına ulaşılmasıdır. O zaman geldiğinde okçuluğun bütün adımları *nişâne-cây* basamağında öğrenilmiş ve bilinmiş olur. Eğer öğrenme zamanında bir dakika bile öldürülmüş ise *nişâne-cây* aşaması kabul edilmiş olmaz. Üçüncü basamak *ilgü*'dür. Yani uzak hedefdir. Hedefin mesafesi daha uzaktır. Dördüncü basamak menzil atışı yapmaktır. Okçuluk büyük bir iştir. Okçuluğun son evresi menzil atışı yapmaktır. İnsan figürünün yüzü uzun bir ahashabın ucuna *âmâc* hedefi mesafesi kadar yerleştirildiğinde üzerine ok atarlar. Bu insan figürüne [ok atma alıştırmaları] kaleler ve hisarlar savaşı için iyidir. Bir okçunun kuvveti sürekliliğe muhtaçtır.

¹⁴⁹ bkz. Bedr-i Çâçî, s. 278. تیر دعا گشادم شب در دوام عمرت * چون ناوک سحر کرد از نه سپر گذاره

¹⁵⁰ Ziyâeddîn Berenî, *Târîh-i Fîrûz Şâhî*, neşr. Mevlevî Seyyid Ahmed Han Sâhib, İhtimam-i Captain W. Nassau Lees, LL. D. ve Mevlevî Kebireddîn, (Calcuta: Asiatic Society of Bengal New Series, 1862), s. 202.

Yıllarca okçuluk ve temrin yapmış bir kişinin, üç gün elini [işten] geri çektiğinde [işe] yabancı kalacağını söylemişler... [Okçuluk] üç gün terk edilirse kırk gün insan figürüne [ok atarak] çalışmak lazımdır... İnsan figürü eğitimi gereklidir. İcra edilmesi esastır. Her gün ok atmak biraz daha çoğaltılır. Eğer ilk gün on tane ok atılırsa, ikinci gün zaafa uğramamak için on beş ok atılır. Ham olan organlar yavaşça çalışır hâle gelir. İlk zaman için yayı [çekmek] zorlaşır. Eğer istenirse kamyş ile gece vakti ok atılır ve bitkin düşülmez. Fazla ok atmanın kusuru olmaz. Düelloda bin okun atılması gerekir... Parmak, insan figürüne ok atmaktan dolayı sertleştiğinde, parmağın derisi çatlamaması için törpü ile aşındırılır. İnsan figürüne ok atmak için en iyi vakit kış mevsimidir. Kış mevsiminde fazla ok atılmış olduğunda bahar ve yaz mevsiminde eli küstürmemek için ilave ok atılmalıdır. Çocukların oku *âmâc* hedefine isabet ettirebilmeleri için büyük hedef koymak gerekir. [Böylece çocuklar] neşeli ve [ok atmaya] istekli olurlar.”¹⁵¹

Memlûk Devleti devrinde *darb* çalışmaları yapıldığı, piyadelerin de süvariler gibi okları ile kılıç, kalkan vb. metalden yapılan silahları delebildikleri *Kitâb al-mahzûn câmi' el-funûn*'da yer alan bir minyatürde görülmektedir.¹⁵²

Osmanlı Devleti devrinde aynı şekilde sert hedefleri delmek için atışlar yapılmaktaydı. Bu atışlara *zarb atışı* denilmekteydi. Bu amaçla çelik hedefleri delebilecek ustalığa erişmek üzere talimhânedede *zarb yayı* ile *zarb idmanı* adını taşıyan özel idmanlar yapılırdı. *Zarb atışları* için *zarb oku* adında zeytunî demir temrenli hedef okları ve *zarb yayı* denilen uzun, sert ve kuvvetli yaylar kullanılırdı. İyi *zarb* vuran ve attığı hedefi delen kuvvetli *kemankeş*lere de *zarbzen* ve attığı hedefi vurma ve delmeye *zarb vurmak* denilirdi.¹⁵³ Ayrıca *darb atışlarına* o kadar büyük önem verilmekteydi ki *gezgin darb atışı arabası* bile kullanılmaktaydı.¹⁵⁴ Bu araba/arabalar muhtemelen bayram, düğün vb. kutlamalar sırasında yapılan eğlenceler esnasında kullanılıyor olmalıdır.

Fahr-i Müdebbir, ok-yay kullanan bir askerin bilmesi, öğrenmesi gerekenleri şöyle anlatmaktadır: “*Okçu tîr-endâz*), (ok ve yay ile ilgili) bu incelikleri bilmeli¹⁵⁵ ve bu konuda öğrencilik yapmış, öğrenmiş ve usta olmuş

¹⁵¹ Şucâ'u'd-din Dorûd-Bâşi-yi Beyhâki, *Okçuluk Sanatı (Câmi'u'l-Hidâyet fi İlmi'r-Rimâyet)*, Türkçe terc. İbrahim Duman, (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2020), s. 20, 27, 50-54, 81-87.

¹⁵² *Kitâbu'l-mahzûn câmi' el-funûn*, vr. 26b, bkz. Ek 5.

¹⁵³ Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Türk Okçuluğu ve Sultan Mahmûd'un Ok Günlüğü*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006), s. 97.

¹⁵⁴ “Türk Okçuluğu”, <http://turkisharchery.com/?p=training> (Erişim Tarihi: 25.04.2019), bkz. Ek 7.

¹⁵⁵ Fahr-i Müdebbir bu sayfada bu cümlemin öncesinde oka takılan kuş tüyleri vb. ok ve yay ile ilgili bazı konularda açıklamalar yapılmaktadır. Bu nedenle bu incelikleri bilmelidir demektedir.

olmalıdır. Eğer bir yerde *ok yapım ustası (tîr-ger)* ve *yay yapım ustası (kemân-ger)* olmaz ise okun gezini [yapmayı] bilmeli, [oka] yarık yarmayı [âdî gez yapmayı] bilmeli, *temren yerleştirmeyi (peykân nehâden)* ve *oka tîy takmayı (pere kerden)* bilmeli, *ateşe çekmeyi*¹⁵⁶ (*tâb keşiden*) bilmeli. Eğer [gerekirse] *yayın kirişini dolasin (kemân râ gûşe gerden)* veya *hâne*¹⁵⁷ *durdursun ve çıkarsın (hâne îstâden ve der-âmeden)*.¹⁵⁸ Veya *ateş verme (âteş dâden)* [vakti] gelirse¹⁵⁹ *ateşe vermeyi ve geri çekmeyi* bilsin, *kiriş bağlamayı (zeh besten)* ve (kiriş) *birleştirmeyi (peyvend kerden)* bilsin. *Dört bağ/mafsal bağlamayı (çehâr bend besten)* bilsin. Eğer bir yer *çıkıntı yapar ve çatlar (hîre ve derz koned)* ise *bağlamayı bilsin*.¹⁶⁰

Ok-yay kullanan bir askerin bilmesi, öğrenmesi gereken hususlar, seferlere katılan ordu pazarı esnafı arasında ok ve yay ustaları da olduğuna işaret etmektedir. Bu ustaların seferlere katılmasına rağmen her ihtimale karşı ok-yay kullanan profesyonel bir askerin bu bilgileri öğrenmesi gerektiği ve bu bilgileri öğrencilik (çıraklık) yaparak öğrendiği anlaşılmaktadır.

Fahr-i Müdebbir tarafından bildirildiğine göre *ordunun artçı kısmında (sâke)* bulunan okçular kalkanlarını önlerinde tutup, [tek] dizlerini yere koyup ok atmaktaydılar.¹⁶¹ Bu malumat [tek] *diz kırarak ok atma* yönteminin önceden öğretildiğini, bu yöntemin alışkanlık hâline getirildiğini göstermektedir.

Ortaçağ'da okçuların eğitimine çok büyük önem verilmekteydi.¹⁶² Çünkü yay kullanımı aslında görüldüğü kadar kolay bir eylem değildi. Ok

¹⁵⁶ Okun nemini almak için yapılan bir işlemde bahsedilmektedir.

¹⁵⁷ Yay kabzası ile yay kulağı arasındaki kısma *hâne* denmektedir.

¹⁵⁸ Hâne okçuluk literetüründe kabza ile kulak arasındaki kısma denmektedir. Sözlükte ise *hâne-yi kavs* yayda ok yerleştirmeye yarayan delik (oyuk/geçit) anlamına da gelmektedir. Bkz. Enveri, *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, II, s. 899.

¹⁵⁹ Yayın kurulumu esnasında gerekebilmektedir veya yayı aşırı nemden korumak için kullanılan bir tedbir de olabilir.

¹⁶⁰ Müdebbir, *Âdâbü'l-harb ve 'ş-şecâ'a*, s. 244-245.

¹⁶¹ Müdebbir, *Âdâbü'l-harb ve 'ş-şecâ'a*, s. 330.

¹⁶² Bir Eyyübî devri müellifi olan Tarsûsi, 583/1187'de kaleme alıp Selâhaddin Eyyübî'ye takdim ettiği eserinin birinci babının ikinci zikrinin altıncı faslında atış stillerini genişçe ele almış, on beş tür atış stili tarif etmiştir. Ayrıca hareketsiz at üstünde ok atma, hareketli at üstünde ok atma, sırt üstü ok atma, aynı anda iki ok atma şekilleri hakkında bilgi vermiştir. Yedinci fasılda oturarak ok atma konusunu ele almıştır. Sekizinci fasıl kabza tutuş şekilleri hakkında olup müellif, altı çeşit kabza tutuş şekli zikretmiştir. Dokuzuncu fasılda nişan alma üzerinde durmuş ve farklı nişan alma stillerini anlatmıştır. Onuncu fasılda kemer bağlama, on birinci fasılda yay çekme/germe, on ikinci fasılda bakma/gezleme ve on üçüncü fasılda atış ameliatı üzerinde durmuştur. On beşinci fasılda hareket hâlindeki süvariye, on altıncı fasılda da duran süvarinin atış yapılacağı zaman dikkat etmesi gereken hususları kaleme almıştır. On sekizinci fasılda duvar üstünden atış yapma, on dokuzuncu fasılda yandan ve önden gelen düşmana karşı atış yapma, yirminci fasılda kılıçla, yani kılıç elde bulunurken atış yapma, yirmi birinci fasılda uzakta bulunan düşmana atış yapma hakkında bilgiler vermiştir. Yirmi üçüncü

atmak çok zor ve teknik gerektiren bir işti. Bileşik yay kullanırken uyulması gereken pek çok kural vardı. Bu kurallara uyulmadığında, pek çok sorun yaşanmaktaydı. Bir Memlûk devri eseri olan *Kitâb fi 'ilm en-Nuşşâb*'da yay kullanırken vücutta kasılması ve gevşek bırakılması gereken yerler anlatılmakta ve bu kurallara uyulmadığında yaşanan problemler tek tek sayılmaktadır.

Kitâb fi 'ilm en-Nuşşâb'da anlatıldığına göre insanın vücudunda 32 nokta vardır. Bu 32 noktadan 18'ini ok atan kişi kasmalıdır. Kasılması gereken 18 noktadan 7'si sağ koldadır: Bunlar serçe parmak, yüzük parmağı, orta parmak, başparmak, dirsek, pazı ve bilek. 18 noktadan beşi sol koldadır: serçe parmak, yüzük parmağı, orta parmak, bilek ve dirsek. 18 noktadan altısı vücuttadır: Sağ yan, sağ omuz, iki kürek kemiği, omurga ve karın. Bu 32 noktadan 11'ini gevşek tutmak gerekir. (Bunlardan) ikisi sağ koldadır: işaret parmağı ve sağ kolun dış sinirleri. Bu 11 (noktadan) üçü sol koldadır: işaret parmağı, başparmak ve başparmakla bilek arasındaki kısım. Bu bölgeye Arapça *kû* denir. 11 noktadan 4'ü vücuttadır: sol omuz, sol yan, bel ve boyun. Bu 11 (noktadan) ikisi baştadır: dudaklar.

Bu (sözü edilen) 32 noktadan 3'ü de hareketsiz yani sabit olmalıdır: kalp ve iki göz. Şunu iyi bil ki kasılması gereken noktalar gevşek tutulduğu veya gevşek tutulması gereken noktalar kasıldığı zaman pek çok kusur ortaya çıkar. Bunlar şöyle sıralanabilir. Ayanın içinin ve parmakların yara olması, kabzanın boşanması, kirişin bileğe çarpması, okun (hızla) gitmemesi (gibi kusurların) tümü (yukarıda belirtilen hususlara uyulmamasından dolayı) ortaya çıkar. Başparmağın yarılması ve başparmakla işaret parmağı arasının yarılması, bu iki parmağı kasmaktan olur. Başparmağın (üstünde) okun hareket ettiği yerin yara olması, başparmağın alt boğumunun yara olması, avuç içinde yay kabzasının dönmesi, kolun eğri durması ve titremesi, okun sonuna kadar çekilememesi ve yayın (istenildiği şekilde) gerilememesi gibi (kusurların) tümü (gevşek tutulması ve kasılması gereken noktalarda söylenenlere uyulmamasından) ileri gelir diye söylerler.¹⁶³

fasılda yaya ok konulduğunda yapılması gerekenleri ele almıştır. Tarsûsi'nin eserinde ok atma konusuna bu kadar geniş yer vermesi, bu çağlarda ok atma ve yay kullanma eğitimlerine çok büyük bir önem verildiğini açıkça göstermektedir. Bkz. Erkan Göksu, "Mardî Et-Tarsûsi'nin "Tabıratu Erbâbi'l-Elbâb fi Keyfiyyeti'n-Necât Fi'l-Hurûb" Adlı Eseri ve Orta Çağ İslâm Tarihçiliği Bakımından Önemi", *A. Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* Sayı 43 (2010), s. 293-294.

¹⁶³ *Kitâb fi 'ilm en-Nuşşâb (Memlûk Kıpçakçasıyla 14. yy.'da Yazılmış Bir Okçuluk Kitabı)*, haz. Kurtuluş Öztopçu, ed. Mehmet Ölmez, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, (İstanbul, 2002), s. 214.

Kitâb fi 'ilm en-Nuşşâb'da geçen okçuluk hakkındaki bilgiler okçuların eğitimi yanında Memlûk Devleti devrinde sıkı bir okçuluk eğitimi verilmekte olduğunu da ortaya koymaktadır.

Hint kaynaklarından *Nitisara*'da (MS 500-700 arasında yazıldığı ileri sürülmektedir) okçuluk eğitimine dair diğer kaynaklarda rastlanılmayan bir bilgi yer almaktadır. Ortaçağ'ın başlarında Kumandaka, "Bir kimse sürekli pratik ile... tekneleri (boats) sürmeye tam olarak ehil hâle gelir ve *gemi-okçuluğunda*¹⁶⁴ büyük ustalık kazanır, sürekli uygulama en zor eylemleri gerçekleştirmek için yetenek kazandırır."¹⁶⁵ diyerek gemilerde faaliyet gösteren cengaverlerin de özel bir okçuluk eğitimi alması gerektiğine işaret etmiş olmaktadır. Nehir ve denizler üzerinde dalgaların meydana getirdiği sürekli sarsıntılar ve dalgalanmalar böyle bir çalışmayı zorunlu hâle getiriyor olmalıdır.

Piyade okçuların zırhlı ve zırhsızken nasıl ok atacaklarını da öğrenmeleri gerekmektedir. Türkler yaya olarak ok atarken, bir adımlarını genişçe ileriye uzatıp, biraz eğilirler, yayı gererken vücutlarını kaldırırlardı. Böylece okun vuruş gücü artar, hedefi delip geçerdi.¹⁶⁶ Zırhlı olarak ok atmak çok daha zordu. Bundan dolayı Ortaçağ'da okçuluğun ustalarından sayılan Ebû Mûsâ Harrâz ve İshak er-Raffâ, okçuluğun dallarını sayarken buna zırh giymişken ok atmaya da ilave etmişlerdi.¹⁶⁷ Zırhlıyken ok atmanın zorluğundan dolayı, farklı bir duruş şekli geliştirilmişti. Bu duruş şekli hakkında Memlûklar devri eseri *Kitâb fi 'ilm en-Nuşşâb*'da şu malumat verilmektedir: Diğer bir duruşta savaşırken kullanıldır. (Bu duruşta okçu) iki ökçesini bitiştirir, fakat ayaklarının uçlarını açar. Bu zırh giyildiği zaman yapılan duruştur. Bu çok zor bir duruştur."¹⁶⁸

Okçular, söz konusu eğitimler dışında bazı özel okların özel atış stilleri için ayrıca eğitilmeliydiler. Mesela Karahanlılarda normal oklara nazaran daha hafif olan ve dolayısıyla daha uzaklara gidebilen bir ok çeşidi sırt üstü yatarak fırlatılmaktaydı. Kaşgarlı Mahmûd'un bildirdiğine göre, böyle ok atmaya "çuram", atılan oka ise "çuram okı" denilmekteydi.¹⁶⁹

Geleneksel olarak Türk-İslâm devletlerinde at üzerinde oynanan kabak oyununun Osmanlı'da yaya olarak da uygulandığına dair bir kayıt

¹⁶⁴ Bowmanship.

¹⁶⁵ Kamandakiya, *Kamandakiya Nitisara (The Elements of Polity)*, ed. and Published by Manmatha Nath Dutt, M.A., M.R.A.S., (Calcutta 1896), s. 224.

¹⁶⁶ Saadettin Yağmur Gömeç, "Kök Türkler ve Uygurlar Çağında Türk Ordu Teşkilatına Umumî Bir Bakış", *Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü (Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat, Teknoloji)*, ed. A. Sefa Özkaya, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), s. 170.

¹⁶⁷ *Kitâb fi 'ilm en-Nuşşâb*, s. 207-208.

¹⁶⁸ *Kitâb fi 'ilm en-Nuşşâb*, s. 212.

¹⁶⁹ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 326-327.

bulunmaktadır. Celâlzâde Mustafa, Damat İbrahim Paşa'nın 1524'te yapılan düğün törenini anlatırken; Metris Köyü civarında dikilen bir sırtığın tepesine üzerinde altın ve gümüş topların olduğu bir kabağın konulduğunu, okçulardan kiminin ayakta ya da diz çökerek, birçoğunun da yere yatarak hedefe ok attıklarını yazmaktadır. Büyük şenliklerde alışıldık olmayan söz konusu yaya kabak atışlarının halk arasında daha yaygın olması muhtemeldir.¹⁷⁰ Bu örnek bazı durumlarda piyadelerin de süvariler tarafından oynanan okçuluk oyunları ile okçuluk yeteneklerini geliştirdiklerine işaret etmektedir.

Sonuç

Her ne kadar Ortaçağ Türk devletlerinde, süvariler ordunun büyük bir kısmını teşkil etmiş olsa da piyade askerler de önemli bir güç olarak orduda yer almaktaydılar. Bu sebeple o dönemde tıpkı süvarilerin eğitimi gibi piyadelerin eğitimine de büyük önem verilmiştir.

Metinde de incelendiği gibi piyadelerin, süvarilerin de aldığı “okçuluk eğitimi”, “kılıç eğitimi”, “mızrak eğitimi”, “gürz eğitimi”, “kemend eğitimi”, “güreş eğitimi” gibi eğitim faaliyetlerinin yanında “disk atma”, “sapan kullanma” ve “tokat atma, tekme atma ve boks” gibi farklı alanlarda da sıkı eğitimler aldıkları devrin kaynaklarına yansımıştır.

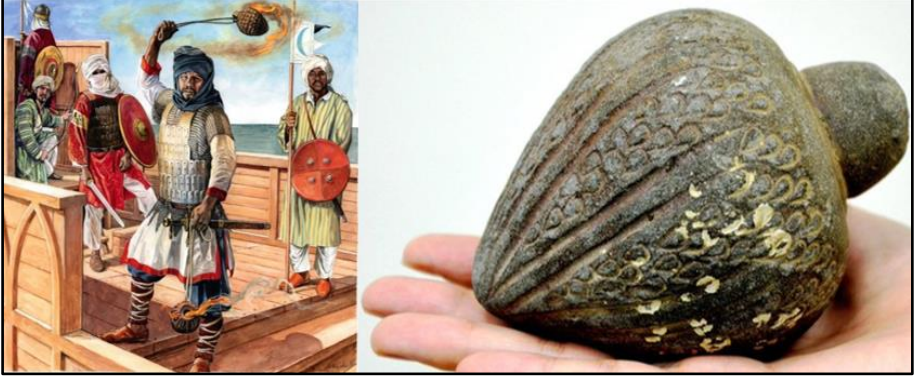
Piyadelere verilen eğitimler arasında öncelikle silahsız dövüş eğitimleri de büyük bir önem arz etmekteydi. Bunlar güreş, tokat atma, tekme atma ve ağırlık kaldırma eğitimi gibi düşman ile silahsız bir şekilde dövüşebilme ve bedenin gücünü ve dayanıklılığını artırmaya yönelik eğitimler olup düzenli bir şekilde icra ediliyordu. Bu eğitimler sayesinde bir piyade gerektiğinde ya da zaruret hâlinde düşmanı silahsız bir şekilde de etkisiz hâle getirebiliyordu.

Bir şehir ya da yerleşim yerini fethetmek için, o bölgeyi koruyan sur ve kalelerin ele geçirilmesi büyük bir önem arz etmekteydi. Savaşlarda özellikle kale ve surların ele geçirilmesinde kullanılan mancınık gibi büyük ve güçlü silahların yanında piyadeler de çok önemli görevler üstleniyorlardı. Lağım kazma eğitimi alan piyadeler, bu eğitimlerde elde ettikleri tecrübeler sayesinde kazdıkları lağımınla muhkem şehir surlarını yıkarak ordunun şehre girmesi için yol açıyor ya da alınması zor yüksek bir kaleye kementlerle tırmanarak kalenin ele geçirilmesinde ve özellikle sarp bölgelere kurulmuş kasaba ve şehirlerin fethinde çok büyük rol oynayabiliyorlardı.

¹⁷⁰ İbrahim Yıldırım, “Osmanlıda Atlı Hedef Okçuluğu: Kabak Oyunu”, *Anadolu Uygarlıklarında Spor*, ed. İbrahim Yıldırım, Timur Gültekin, Mayıs 2012, s. 167; https://www.academia.edu/11362017/Osmanlılarda_Atlı_Hedef_Okçuluğu_Kabak_Oyunu (Erişim Tarihi: 25.04.2019).

EKLER

Ek 1: Düşman Gemilerine Karaz/Kıdr Fırlatan Bir Deniz Piyadesi ve Bir Karaz/Kıdr Örneği.

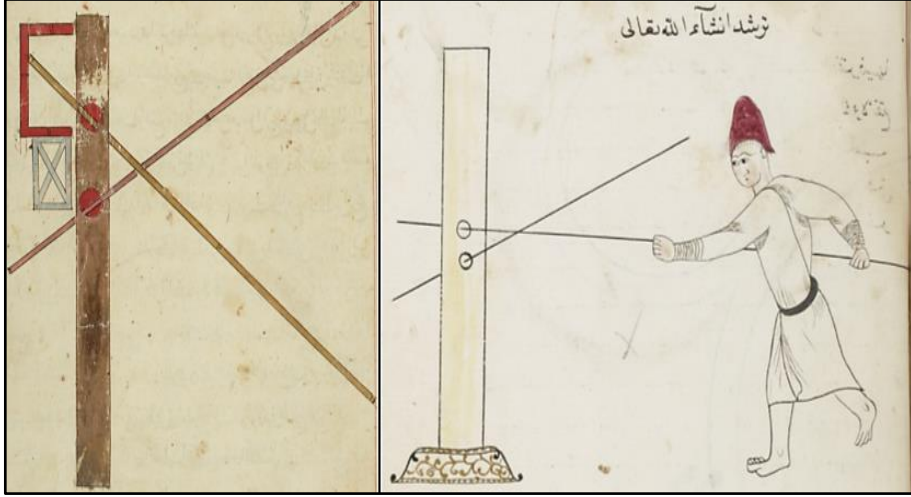
(Sol Taraf: Karaz fırlatan bir piyade; Sağ Taraf: İsrail'deki kazılarda bulunan, 1100'lerde yapıldığı tespit edilen bir ateş topuna aittir, Amir Gorzalczany/İsrail Eski Eserler Kurumu, 20.08.2016). Kaynak: “Le dromadaire arabe dans l'occident musulman particulier en Al-Andalus”, <https://arabicaency.wordpress.com/> (Erişim Tarihi: 11.12.2021); “İsrail'in merkezinden haçlı döneminden kalma bir el bombası çıkarıldı”, <https://www.timesofisrael.com/crusader-era-grenade-dug-out-of-central-israel-home/> (Erişim Tarihi: 1.09.2021).

Ek 2: Büyük ve Küçük Çakramlar ve Babürlüler Devrinde Çakram Kullanımı.

“Weaponry of Guru Gobind Singh”, <https://tr.pinterest.com/pin/347973508681807403/> (Erişim Tarihi: 1.09.2021); John Guy, “Mughal painting under Akbar: the Melbourne Hamza-nama and Akbar-nama paintings”, <https://www.ngv.vic.gov.au/essay/mughal-painting-under-akbar-the-melbourne-hamza-nama-and-akbar-nama-paintings/> (Erişim Tarihi: 17.07.2021).

Ek 3: Memlûk Devleti'nde Piyadelerin Mızrak Eğitimi.

(I. Minyatür: 1470 yılı, Bibliothèque nationale de France; II. Minyatür: Yayın tarihi 1578-1579, Bibliothèque nationale de France). Kaynak: Muhammed b. Ya'kûb b. Ahî Huzâm (Ebû 'Abdullah), Kitâbu'l-mahzûn câmi' el-funûn, vr. 60b; İbnu't-Tarâblusî, Nâsiru'd-dîn / Rammâh, Hasan Necmu'd-dîn el-Ahdab, et-Tarâblusî, Kitâbu'l-mahzûn li erbâbi'l-funûn, Bibliothèque Nationale de France, Arabe 2826, vr. 82a.

Ek 4: Memlûk Devleti'nde Piyadelerin Kılıç Eğitimi.

(I. Minyatür: 1470 yılı, Bibliothèque nationale de France; II. Minyatür: Yayın tarihi 1578-1579, Bibliothèque nationale de France). Kaynak: Muhammed b. Ya'kûb b. Ahî Huzâm (Ebû 'Abdullah), Kitâbu'l-mahzûn câmi' el-funûn, vr. 74a; İbnu't-Tarâblusî, Nâsiru'd-dîn / Rammâh, Hasan Necmu'd-dîn el-Ahdab, et-Tarâblusî, Kitâbu'l-mahzûn li erbâbi'l-funûn, Bibliothèque Nationale de France, Arabe 2826, vr. 99a

Ek 5: Piyadelerin Çevgân Oyunu.

(Safeviler devri, 1560'lar, Abdurrahman Câmi'nin Hefi Evreng adlı eserinden detay).

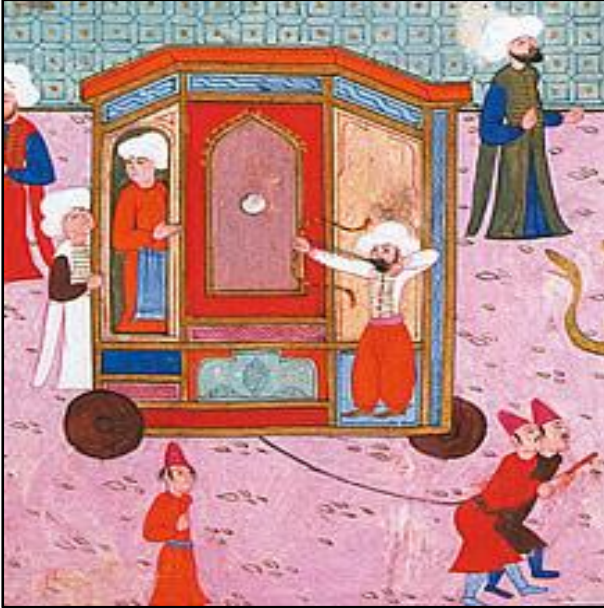
*Kaynak: "Yaya Olarak Çevgân Oynayan Çocuklar", https://sun9-65.userapi.com/FqGKA3AiHmipo7O9NgwrPVubCvZeRIC_LtU6g/1u-5pRpxa0Q.jpg
(Erişim Tarihi: 17.07.2021).*

Ek 6: Memlûk Savaşçılarının Darp Çalışması.

Kitâbu 'l-mahzûn câmi' el-funûn, vr. 26b.

Ek 7: Gezgin Darp Atışı Arabası (*Hünernâme, XVI. Yüzyıl*).

"Türk Okçuluğu", <http://turkisharchery.com/?p=training> (Erişim Tarihi: 25.04.2019).

ESKİ TÜRKLERDE ASKERÎ EĞİTİM

Tülay KÖSEOĞLU*

Giriş

İslamiyet'ten önceki Türk toplumlarında askerî eğitim birincil yer tutar. Toplumsal gelişmenin başlangıcında herkes asker olmaya hazırdır. Millet, ordusuyla adeta bütünleşmiştir, askerlik toplumun genel ve bireysel özelliğidir. Sosyal hayat ile askerî hayat iç içedir, tüm idarî görevdekiler aynı zamanda askerdir, bu nedenledir ki Türkler ordu millet olarak nitelendirilir. Orta Asya'nın bozkır kuşağının sert coğrafyası ile mücadele, herkesin asker olarak eğitilmesini zorunlu kılıyordu. Askerlik özel bir meslek değildi. Bozkırın doğal yaşam tarzı gereği kadın-erkek-genç-yaşlı herkes her an savaşılabilecek durumda olmalıydı. Ok atma, yay kullanma ve ata binme eğitimlerinin yaşamın bir parçası haline getirilmesi her an savaşa hazır olmalarını sağlamaya yönelik faaliyetler idi. Bozkırlı Türk aynı zamanda iyi bir savaş eğitimi de almalıydı. Askerliğin ve savaşçılığın çok fazla yer tutması, eğitimin ailede çok küçük yaşta başlamasını zorunlu kılıyordu. Türklerin sporları, eğlenceleri bile askerî alıştırmalardan ibaretti. Küçük yaştan itibaren koyuna bindirilen erkek çocuklar biniciliğe alıştırılır, avcılığı öğrenmek için de kuş ve farelere ok attırılırdı. Biraz daha büyüdüklerinde tavşan ve tilkilere nişan alırlardı. Yaşamlarının ileriki safhalarında ise mükemmel bir atlı savaşçı olurlardı.

Orta Asya bozkırlarında ata binmek ve ok atmak herkes için doğal idi. Cirit, gülle atma, yırtıcı kuşlarla avlanma gibi sporlar ile mücadele azmi keskinleştirilirdi. Bozkırda en önemli spor, nisan ve mayıs aylarında ilk gök gürlmesi ile başlayan eğlenceli bahar bayramlarında düzenlenen at yarışları idi. Avcılık, özellikle binlerce vahşi ve zararlı hayvanın telef edilmesi ile sonuçlanan süre avları askerî disiplin açısından da büyük önem taşıyordu. Binlerce kişi at üzerinde ok ve yay kullanarak hedefi vuruyordu. Toplu olarak çıkılan süre avlarında çok sayıda hayvan vuruluyor, savaş için bir ön hazırlık yapılmış olunuyordu. Türkler, Uzak Asya'dan Akdeniz'e kadar uzanan uçsuz bucaksız bir coğrafyaya yayılmakla birlikte birçok devlet kurup, birçok da devlet yıktılar. Farklı dinlere inandılar, büyük medeniyet yarattılar, aynı zamanda başka medeniyetlerin yükselmesine de katkıda bulundular. Tüm bunları bozkırın sert coğrafyası ile mücadele ederek gerçekleştirdiler. Bu

* Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu, tkoseoglu@kho.edu.tr.

çalışmada; Türklerin İslamiyet öncesi devirlerde savaşçı karakterlerinin nasıl oluştuğu, nasıl bir eğitim aldıkları aktarılmaya çalışılacaktır.

1. Erken Dönem Asya Türk Toplumlarında Askerî Eğitim

Dünya üzerindeki tüm milletlerin, karakteristik bazı özellikleri vardır ki onları diğer milletlerden farklı kılar. İnsanların gerek ırki gerekse antropolojik özellikleri, yaşam biçimleri, dinî inanışları ve anlayışları, eğlence şekilleri, seremonileri, kullandıkları silahlar ve benzeri tanımlamalar onları birbirlerinden ayıran özellikler olmuştur.

Türklerin de içinde yaşadıkları çevre ve iklim şartları kendilerine özgü bir yaşam tarzı oluşturmalarına sebep olmuştur. Bu, “atlı göçebe” veya “konar-göçer” yaşam tarzıdır.¹ Yaşamlarını sürdürebilmek için kadın erkek çalışmak zorundaydılar. Bu durum toplumdaki tüm fertleri cesarete ve atikliğe alıştıyor, güven hissi uyandırıyor.² Boylara bölünmüş olarak yaşayan Türkler varlıklarını ancak savaşarak sürdürüyorlardı. Dinamik bir yaşam tarzı özellikle atlı bir yaşam biçiminin ortaya çıkması ve gelişmesi ile bozkırlar önemli yer tutmuştur. Bozkırlıların sürülerini otlatabilmesine imkân veren geniş otlaklar bu kültürün gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.³ Bozkır atını da vatanı sayıldığı için bozkırlı bir Türk doğuştan süvari olarak yetiştirmiştir.⁴ At yetiştiriciliği zamanla bozkırlı Türkün yaşamında önemini arttırmış ve at, bozkır insanının toplumsal, askerî, siyasî, iktisadi, ekonomik, kültürel ve dinî hayatında önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Atlı bozkır kültüründe insanla savaş, hayvanla savaş ve dahası, durmaksızın süren bir mücadele söz konusu olmuştur.⁵

Tarih araştırmacılarının bir kısmı Türk toplumunun ordularından çok zor ayırt edilebildiklerini, onları “savaşta doğmuş, fetih için örgütlenmiş bir topluluk” olarak tanımlamışlardır.⁶ Türklerin “cihan hâkimiyeti mefkûresi” tarihin ilk dönemlerinden itibaren askerî kültür ve savaş geleneği ile vücut bulmuş, çarpışmak mücadele etmek Türklerin toplumsal-kültürel-ekonomik yaşamlarının temelini oluşturmuştur. Bu ülkü, Türk milletinin karakteristik özelliği olan ordu-millet anlayışını ortaya çıkardığı gibi devlet

¹ Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler*, c. 3, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s. 15.

² Abdülkadir Donuk, “Kuruluşunun 2200. Yıldönümünde Türk Ordusu”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, (İstanbul 1991), s. 531.

³ İlhami Durmuş, “Türk Devletlerinde Kültür ve Sanat”, *Türkler*, c. 4, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s. 11.

⁴ René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. M. R. Uzman, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1997).

⁵ İlhami Durmuş, “Türk Devletlerinde Kültür ve Sanat”, s. 22.

⁶ Mevlüt Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1982), s. 4.

mekanizmasının askerî disiplin içinde çalışmasını sağlamıştır. Özellikle, tarıma elverişli olmayan bozkır ikliminin zorunlu kıldığı hayvan besleme, sürülerin korunması, yaz aylarında kuruyan otlakların korunması gibi hayati meseleler Türkleri binlerce yıl önce askerî disiplin altına girmeye zorlamıştır.⁷ Bu nedenle tarihte kurulan ilk Türk devletleri kuruldukları ilk andan itibaren yaşamaları için gerekli her konu askerî açıdan değerlendirilmiştir.

Türklerde devlet ve toplum hayatında askerlik birinci derecede öneme sahiptir. En önemli geçim kaynakları olan sürülerinin korunması ve yaylak-kışlak yaşam biçiminin tehlikelere açık olması kadın-erkek fark etmeden toplumdaki herkesi her an tetikte olmaya ve mücadele etmeye hazır durumda bulunmaya mecbur kılmıştır. Göç edilen yeni bir coğrafyada yurt edinme gayesinden kaynaklanan farklı düşmanlarla mücadele etme, “bağımsızlığa olan düşkünlükleri”, yeni coğrafyalara ulaşma isteği gibi etkenler cesaretli olmayı ve asker gibi eğitilmiş bulunmayı zorunlu hale getirdiği için ordular her an harekâta hazır durumda disipline edilmişlerdi.⁸ Disiplin, bir düzenin işaretiydi; bu sistemi sarıp sarmalayan askerî kültürü devam ettiren en önemli etkendi. *Halk ve ordu içinde tartışma hoş karşılanmaz, askerî bir birlik gibi disiplinli bir toplumda ses ve buyruk tek başlı idi.*⁹ Büyük Hun İmparatoru Mete (M.Ö. 234-174)’nin tümen komutanı olarak orduda disiplini sağlamak amacıyla sert bir eğitim sistemi tatbik etmiştir:

“Mete, ıslık çalan bir oku yaptı. Kendi okçu atlılarına eğitim yapmalarını, (ayrıca) bir buyrultu ile de emretti. Bundan sonra ordusuna şöyle dedi: Islıklı ok nereye atılırsa, (herkes kendi okunu da aynı hedefe) ok atacaktır. Okunu (bu hedefe) atmayanların ise, baları kesilecektir. Mete ava gitti. Avda (Mete’nin) ıslıklı okunu attığı (hedefe), ok atmayanların başları hemen orada kesildi. Bundan sonra da Mete, (bir gün) bizzat kendisi, (ünlü) ve iyi cins atına, bir ıslık ok attı. Fakat (Mete’nin) sağında ve solunda bulunan bazı askerler, Mete’nin atına ok atma cesaretini gösteremediler. Bunun üzerine Mete harekete geçti ve hep birlikte aynı hedefe yani ata ok atmayanların başlarını, yine hemen kestirdi. Yine (orada) Mete, bu defa da çok sevdiği eşlerinden birini gözleyerek, (kadına) ıslıklı bir ok attı. Fakat yine çevresindekilerden bazıları, korkup ve ürktüler. Bu

⁷ İbrahim Kafesoğlu, “Türk Ordusunun Tarihi”, *Türk Kültürü*, Sayı 401 (Eylül 1996), s. 513-514.

⁸ Ali Ahmetbeyoğlu, *Atlı Şehirliler Buluntular ve Kalem Dilinden Avrupa’da Hun Kültürü*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016), s. 99.

⁹ Mustafa Kalkan, *Orta Asya Türk Devletlerinde Ordu ve Savaş Stratejileri*, (İzmir: Kaynak Yayınları, 1995), s. 16-17.

sebeple de (hatuna), hep birlikte ok atmaya cesaret edemediler. Onların da başları Mete tarafından (yine) kesildi.”¹⁰

Bozkır halkını bir arada tutan en önemli unsur askerî güçleriydi. Bozkırın sert koşullarına uyum sağlayan insanlar, güçlü olmak kadar güçlü bir teşkilata da ihtiyaç duymuşlardır. Dolayısıyla, sert bozkır iklimi, doğa ile sürekli mücadele etme çabası, disiplinli bir askerî örgütlenme zarureti doğurmuştur.¹¹ Teşkilatlanmış bozkırlılar, olası her tehdide karşı da hazır kuvvet bulundurmaya zorunda hissetmişlerdir.¹² Toplumdaki her birey, sivil olduğu kadar askerdi de.¹³ Türklere ordu-millet denilmesinin sebebi de buradan kaynaklanıyordu. Çünkü Türk’ün töresi, toplumdaki her ferdin konumunu ve görevini belirliyordu.

Askerî birlik halinde oluşma yaşamlarının devamı için zorunluydu.¹⁴ Askerî düzen, toplumsal düzen, ekonomik düzen bir arada yürütülmekteydi. Bu yapı zaman içinde birtakım değişikliklere uğrasa da savaş durumunda milletin tamamı bir ordu gibi harekete geçiyordu.¹⁵ Savaş taktiklerini uygulamak için:

“... ordularını daima taarruz esasına göre eğiten Türklerin savaşında en belirli özellik, düşman cephesinde şaşkınlık yaratan “baskın” şeklindeki taarruzlardı. Böylece çok kere birkaç saat içinde netice almayı tercih ederlerdi. Uzunca bir süre savaşmak gerektiği zamanlarda Türk birlikleri, aldıkları emri, çarpışmanın ve muharebe sahasının icaplarına göre icrada kendi insiyatiflerini kullanmakta tam hareket serbestliği içinde mütemadiyen dağılırlar, birleşirlerdi. Bozkır savaş tarzını, görerek tasvir etmelerine rağmen iyi kavrayamayan Batılı ve Doğulu yazarlara “nizamsız ve telaşlı” gibi görünen bu akıcılık Türk ordularının en büyük avantajı idi.”¹⁶

Bozkırlı Türkler, kadın-erkek, yaşlı-genç doğuştan birer savaşçı olduklarından yaşam tarzları gereği özel bir ordu kurmalarına gerek yoktu.

¹⁰ Bahaddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), s. 213.

¹¹ Askerî yapı belirli bir düzene göre oluşturulmuştu. Ordudaki en büyük askerî birlik 10 bin kişilik kuvvetten oluşan “tümen”lerdi. Tümenler 1000'lere, 100'lere, 10'lara ayrılmıştı. Başlarına binbaşı, yüzbaşı ve onbaşı tayin edilmişti. Bu teşkilat yapısı ilk olarak Asya hun İmparatoru Mo-tun (Mete) döneminde (M.Ö. 209-174) uygulanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötügen Yayınları, 1997), s. 271.

¹² Celalettin Yavuz, *Türklerde Savaş, Strateji ve Askerî Kültür*, (İstanbul: Der Yayınları, 2019), s. 111.

¹³ Metin Erendor, *Türk Ordusu Tarihi*, (İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2015), s. 111.

¹⁴ Mustafa Kalkan, *Orta Asya Türk Devletlerinde Ordu ve Savaş Stratejileri*, (İzmir: Kaynak Yayınları, 1995), s. 16-17.

¹⁵ Celalettin Yavuz, *Türklerde Savaş, Strateji ve Askerî Kültür*, s. 116-117.

¹⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 275.

Zira bozkır halkını bir arada tutan etken, askerî güçleriydi, kadın-erkek arasında fark gözetilmiyordu.¹⁷ Türk milleti kadını erkeği ile askerdi.¹⁸ Onlar tehlike anında süratle eğitilmiş süvari ve okçulardan oluşan bir birlik oluşturlardı.¹⁹ Savaşçı Türklerin bir araya gelmesiyle oluşan Türk ordularının yerleşik kültürün ordularından en belirgin farkı, paralı askerlerden oluşmaması, ordularının daimî olması ve az sayıda piyade birlikleri olmasına karşılık temelde süvarilerden oluşmasıydı.²⁰

Bozkır Türkleri savaş öncesi yapmış olduğu hazırlıklar bakımından da yerleşik toplumlardan ayrışır. Göçebe savaşçılar her an savaşmaya hazırdır. Çünkü Bozkır yaşamında göçebeler hayvanlarını otlatmak ve ticaret yapmak için göçerlerdi. Onların, etrafı duvarlarla çevrili şehirleri veya belli bir yerleri yoktu.²¹ Doğal olarak da savunmalarını kendileri yapmak zorundaydılar.²² Askerî bir yaşam tarzına sahip olmak Türklerle meydan savaşlarında üstünlük sağlıyordu. Örneğin Hun savaş stratejisinin temelinde, karşı koyan merkezin tamamen yok edilmesi ve yenilenler şartsız teslim oluncaya kadar saldırmaya devam etmek yatıyordu. Hunlar bir savaşa girişmeden ve saldırıya geçmeden evvel gerekli tedbirleri alır, yola çıkardıkları öncü kuvvetler sayesinde etrafın ve düşmanın durumu hakkında bilgi elde eder, şartlar oluştuğu anda harekete geçerlerdi.²³

Muharebelerde korkunç çığlıklar atarak düşman üzerine yürürlerdi. Eğer bir direnme ile karşılaşılırsa hemen dağılırlar, kısa bir süre sonra aynı süratle geri dönerek önlerine çıkıp her yere nüfuz ederlerdi. Aynı zamanda savaş meydanına varmadan önce psikolojik üstünlüğü sağlamak için kendilerine dair olağanüstü rivayetler yayarlardı. Bu bazen saldıracakları düşman toplulukları arasında isyanlar çıkartmak şeklinde de olurdu. At yetiştirme yeteneğine sahip atlı göçebeler, diğer göçebelerden ve yerlilerden

¹⁷ René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 75.

¹⁸ İbrahim Kafesoğlu, "Türk Ordusu", *Türk Kültürü*, Sayı 292 (Ağustos 1987), s. 455.

¹⁹ J. M. de Groot vd. *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan*, (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2011), s. 29.

²⁰ Ahmet Taşağıl, *Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020), s. 317. Ayrıca bkz. Celalettin Yavuz, *Türklerde Savaş, Strateji ve Askerî Kültür*, s. 115. Bozkırda uzaktan savaş taktiği temel alındığı için yaya birliklerine fazla ihtiyaç yoktu. Savaş, arazi düşünülerek icra ediliyordu. Düşman, süvari birliklerinin olduğu ovalara vadilere çekiliyor, hücum zamanı da hesaplanıyor ve düşman yenilgiye uğrattılıyor. Bkz. Ahmet Taşağıl, "Türk Askerî Tarihinin Başlangıcı: Hun Ordusu", *Hunlardan Günümüze Türk Askerî Kültürü*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), s. 149. Tonyukuk sefere çıkarken yanındaki askerlerin üçte ikisinin süvari, üçte birinin piyade olduğundan bahseder. Bkz. J. P. Roux, *Türklerin Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan Özcan, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), s. 123.

²¹ J.M. de Groot vd. *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan*, s. 39.

²² Ahmet N. Özdal, *Türklerin Savaş Sanatı*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), s. 30-31.

²³ Ali Ahmetbeyoğlu, *Atlı Şehirli Buluntular ve Kalem Dilinden Avrupa'da Hun Kültürü*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016), s. 102.

daha enerjik, daha uyanık oldukları için baskın yapma kabiliyetleri yüksekti.²⁴ Dinamik yapıları gereği birdenbire ortaya çıkar, uzaktan ok atıp hücum ederek rakibin askerî disiplinini bozarlardı.²⁵ Toplu halde olduklarından, at üzerinde kurultay toplarlar, alış-veriş yaparlar, yerler, içerler, hatta istirahatlerini de at üzerinde yaparlardı.²⁶ Uzaktan gelen en ufak bir ses bile onları harekete geçirirdi.

Askerliğin ve savaşçılığın önemli yer tuttuğu bozkırda, eğitim ailede küçük yaşta iken başlıyordu. Dolayısıyla bu eğitim askerî bir karakter taşıyordu. Sürekli mücadele etmenin getirdiği hareketlilik, savaşa hazırlık niteliğinde olan spor faaliyetleri, askerî bir ortamda yetişen bozkır Türk halkını başarılı kılan önemli unsurlardan biri idi. Türkler için silah sadece savunma veya savaş aracı değil, günlük yaşamının bir parçası idi. Ata binmek ve ok atmak toplumun her ferdinin rutin faaliyetleri arasında yer alıyordu. Bozkırlı savaşçıları yenilmez gibi gösteren silahların başında ok ve yay geliyordu. Bunların yanı sıra silahları arasında bileşik yay, tunç ve kemikten ok uçları (oklarında aynı zamanda ısıklık sesi çıkartan boncuklar vardı), kılıçlar, palalar, mızraklar ve topuzlar vardı.²⁷ Yayları, rakip devletler tarafından rağbet görüyordu. Türkler okçuluktaki başarıları, ata hâkimiyetleri, yakın çarpışmalarda kılıç ve mızrak kullanmadaki ustalıkları ile ün kazanmışlardı. Ok atma hususundaki başarıları, rakiplerini kendilerine hayran bırakacak düzeydeydi.²⁸ Yenilmezlik ününe haklı olarak sahip olmuşlardır ve

²⁴ El- Câhız, Türklerin, hayvanını dağın yamacından aşağıya, vadiye rakibinin düz yerde sürdüğünden daha hızlı sürdüklerini, Türk'ün ikisi yüzünde ikisi ensesinde dört gözünün olduğunu, Türklerin süvarilerine iki üç yay, kiriş taşımayı öğrettiklerini yazdıktan sonra, “*Türk'ün ömrünün günleri sayılsa atının sırtında geçen günlerinin yerde oturduğu günlerden fazla olduğu görülür*” der. Bkz. Câhız, *Türklerin Faziletleri*, Çev. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017), s. 99-100. Ayrıca bkz. Celalettin Yavuz, *Türklerde Savaş, Strateji ve Askerî Kültür*, s. 116-117.

²⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 275-276.

²⁶ René Grusset, *L'Empire de Steppes*, (Paris 1931). (Türkçe Tercümesi: *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. M. R. Uzmen, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1981), s. 105.

²⁷ Peter Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012), s. 74.

²⁸ Şaheser kabul edilen Hun yayları elastiki olan değişik ağaç türlerinden yapılırdı. Özellikle Hun yayları içerisinde iki ucu ve ortası kemik safiha ile sertleştirilmiş gerilmesi güç olan ve her iki tarafa da çekilmek suretiyle kullanılan “ters” veya “refleks” adı verilen yaylardı. Hun yayı Avrupa coğrafyasında bilinenden hem daha uzun hem daha güçlüydü. Uzak muharebe silahı olan ok ve yayın yanında Hun askeri yakın mücadeleler ve müdafaa için kılıç, kama ve mızrak kullanırdı. Kılıç ve diğer savaş vasıtaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Ahmetbeyoğlu, *Atlı Şehirliler Buluntular ve Kalem Dilinden Avrupa'da Hun Kültürü*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016), s. 107-110. Bozkırlının, atı ve oku arasındaki uyum mükemmeldi. At ve oku mükemmel bir şekilde kullanmasındaki en etken, yular ile üzeninin yanında önde ve arkada yüksekçe bir başlığı olan, tahta veya deriden yapılan sağlamca oturmayı temin eden eyer idi. Bu sayede askerler, atların üzerinde çok sağlam durur, çok nadiren düşerlerdi. Her atının yanında iki savaş atı daha bulunur ve atını koşturan asker, onu dizleriyle yönetebilir, dörtlüye

başarılarının güvencesi de kısmen bu ünleriydi.²⁹ Bahaddin Ögel'in Çin kaynaklarından aktardığı bilgilerde, Türklerin çocukken koyunlara binip, kuşlara, gelinciklere ve farelere ok attıkları, savaşçıların güçlerinin yay çekmelerindeki ustalıkları ile ölçüldüğü, erkeklerin savaş için eğitim yaptıkları, ani baskın ve taarruzlarda buldukları, tüm bu özelliklere onların doğuştan tabiatlarında var olduğu yazılıdır.³⁰ Yine İslam düşüncesinin, Arap edebiyatının ve Mutezile mezhebinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız (777-869), Türklerin vahşi hayvana, kuşa, insana, kısaca yürüyen, tırmanan, uçan, konan her şeye ok atabildiklerini, aynı zamanda atı hızla sürerken öne, arkaya, sağa, sola, yukarıya, aşağıya ok atabildiklerini, hatta düşman bir oku hedefe doğrultmadan Türk'ün on ok atma kabiliyetine sahip olduğunu anlatır.³¹ Öldürücü nitelikte olan sivri kemikten uçlu oklarını atmada gösterdikleri marifet kimsede yoktu.³²

Barış zamanlarında dahi gerçekleştirilen toplumsal faaliyetlerde belli bir savaş organizasyonu eğitimi yapılırdı. Toplumdaki tüm bireylerin katılımı ile gerçekleştirilen oyunlar, eğlenceler, yarışmalar ve özellikle cirit atma, gülle atma, ok atma, güreş, doğancılık, binicilik ve avcılık faaliyetleri adeta birer savaş provası niteliğindedir.³³ Türklerin çocukluklarında oynadıkları oyunların birer savaş organizasyonu olduğu şöyle izah edilebilir: 1. Koşmak (Hücumda sürat göstermek. Firarda sürat göstermek). 2. Nişan almak hareketleri (Hücumda nişan alabilmek. Kalede nişan alabilmek. Uzaktan gözetlemek). 3. Esir almaya hareketleri (Esir tutmanın usulleri, Savaşta esir tutmak. Bir ordunun tesliminde esir almak. Bir şehir ahalisini esir etmek. Muharip esirlerin götürülmesi, Gayr-ı muharip esirlerin götürülmesi, Esirlerin muhafazası, Esirlere uygulanacak usuller.)³⁴ 4. Görüşme usulleri (Bir kaleye görüşme memuru (elçi)nun gitmesi ve gelmesi. Savaşta görüme memurunun görüşeceği usul ve yöntemler). 5. Baskın usulünün uygulanması. (Baskın

giderken dört bir tarafa okunu ok atabilirdi. Hızı ve ani manevra kabiliyeti, rakiplerini kendilerine yaklaştıramazdı. Bundan ötürü genelde uzak mesafe savaşlarını tercih ederlerdi. Uzak mesafeden yapılan ok yağmurları özellikle düşmanın manevra ve görüş alanını daraltarak onların bozulmasına yol açardı. Bkz. Ali Ahmetbeyoğlu, *Ath Şehirliler Buluntular ve Kalemin Dilinden Avrupa'da Hun Kültürü*, s. 102-103. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Taşağıl, *Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020), s. 318-319.

²⁹ J. P. Roux, *Türklerin Tarihi*, s. 122.

³⁰ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, s. 214. Ayrıntılı bilgi için bkz. J.M. de Groot vd. *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan*, s. 39.

³¹ Câhız, *Türklerin Faziletleri*, s. 99, 109.

³² René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 105.

³³ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020), s. 81-82. Bkz. W. Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Türklerde ve Komşularında Spor", *Ülkü*, Sayı 92 (Ankara 1940), s. 209-214. Aynı konuda bkz. Erkan Göksu, *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2021), s. 47-48.

³⁴ Fraylıç ve Ravlıg, *Türkmen Aşiretleri*, yay. haz. Ali Cin, Haluk Kortel ve Haldun Eroğlu, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), s. 285.

yerini tespit etme, baskında gözetlemenin nasıl yapılacağı, insanlara nasıl davranılacağı. Yağmacılığın uygulanması, yağmalanan malın bölüştürülmesi ve yağmacı çetenin dağılması). 6. Hırsızların kimliğini tespit etmek, arkasından koşup yolunu kesmek, pusuya düşürmek. 7. Nehirleri geçmek, hendekten atlamak, duvarları aşmak.8. Yüksek yerlere çıkmak usulleri.³⁵ 9. Düşmanla çarpışmak usulleri (Kalkan kullanma idmanı, Ok atma idmanı, Taş atma idmanı, Hançer kullanma idmanı, kılıç kullanmak idmanı, süvari hücumu idmanı, kement atma idmanı, cirit atmak idmanı, Düşmanı aldatabilme idmanı).³⁶

Ancak Türklerin Bozkır'da nisan ve mayıs ayında ilk gök gürlemesi ile başlayan bahar bayramlarında düzenledikleri at ve ok yarışları dışında en önemli sporu avcılıktı.³⁷ Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar döneminde özellikle avcılık yoluyla askerî eğitim verme yöntemi uygulanmıştır. Savaş taktiğini öğrenmede, avlanma usulü ordu komutanları ve askerler için çok etkili bir yöntemdi. Türklerin çetin yaşam şartları ve sert bir iklimin hâkim olduğu bozkırda hayatta kalabilme mücadeleleri, sürekli coğrafya değiştirmeden dolayı karşılaştıkları her türlü olumsuzluklar karşısında direnme güçleri, avcılık eğitimi ile arttırılmıştır.³⁸ İki tür eğitim avı vardı: Tümen eğitim avı³⁹, Devlet eğitim avı, Devlet eğitim avına bütün ordular katılırdı. Binlerce vahşi ve zararlı hayvanın telef edilmesi ile sonuçlanan sürekl avları da ordu için bir tür savaş tatbikatı ve askerî eğitim sayılırdı. Her an düşmanla karşılaşacakmış gibi kendini yetiştirmek, tarihten gelen asker-millet özelliğinin bir neticesi idi.⁴⁰ Bu şekilde savaş talimi karakterindeki spor faaliyetleri dolayısıyla çevikliği yanında savaşlardaki yırtıcılığını koruyan Türk orduları, yerli ve yabancı kaynaklarda kurtlara benzetilmiştir.⁴¹ Türk ordusunun görev ciddiyeti her aşamadaki sivil idarî kurumlara da yansdığı için devlet mekanizmasının askerî disiplin içinde çalışması sağlanmıştır. Bu durum, Türk devletinin hem askerî karakterini hem de Türk milletine neden ordu-millet denildiğini izah eder.

Sonuç

Türk ordusu ayak bastığı her toprak üzerinde başarıları ile nam edilmiştir. Bunun temel sebebi de Türk ordusunun geleneksel yapısından kaynaklanan tarihi kökenlerinden kaynaklanmaktadır. Türk ordusu ücretli

³⁵ Fraylıç ve Ravlıg, *Türkmen Aşiretleri*, s. 286. Aynı konuda bkz. Gerard Chailand, *Göçebe İmparatorluklar*, Çev. H. Fahri Çeliler, (İstanbul: Özne Yayınları, 1999), s. 53-54.

³⁶ Fraylıç ve Ravlıg, *Türkmen Aşiretleri*, s. 287.

³⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 277.

³⁸ Metin Erendor, *Türk Ordusu Tarihi*, (İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2015), s. 56.

³⁹ J. M. De Groot, *Hunlar ve Türkistan*, (İstanbul: Pan Yayınları, 2010), s. 72.

⁴⁰ Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021), s. 215-216.

⁴¹ René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 638.

değildi bir ruh ile çarpışmıştır. Eli silah tutan herkes asker olduğu için daimî bir orduydu ve çoğunluğu süvarilerden oluşuyordu. Bozkırlı bir ulus olan Türkler, yaşadıkları coğrafyanın sert iklim koşulları, çevresindeki diğer boy ve uluslar arasındaki mücadelelerinden dolayı savaşa hazır bir yaşam tarzını kazanmışlar, dolayısıyla bu zor şartlar, Türklerin asker ve savaşçı bir toplum oluşturmalarına neden olmuş, tarihte de ordu-millet olarak tanımlanmışlardır. Askerlik, doğuştan kazanılan bir nitelik olduğu için bozkırlı Türk, savaşçı kimliği kazanmış, bozkırlı savaşçılar askerî güçlerini kolaylıkla siyasî bir güç haline dönüştürebilmişlerdir. Askerî ve toplumsal yapının iç içe olduğu Türk toplumunda sosyal disiplin daha da düzenli hale getirilerek askerî düzen oluşturulmuş, bu şekilde kurdukları devletler zaman zaman çökmüş, yıkılmış, ancak Türk töresinin sağlam bir biçimde ayakta tuttuğu Türk toplumu, yeni devletler ve imparatorluklar kurarak sürekliliğini koruyabilmeyi başarmıştır.

Eski Türklerde askerî eğitim yöntem ve metotları bugün Türk ordusundaki eğitim geleneğinin kökleşmesini sağlamıştır. Türk ordusunun sahip olduğu askerî kazanım, sağlam bir askerî disiplinle korunmuştur. Bozkırlı göçebe savaşçının yetişmesindeki gizem içinden çıktığı toplumun yaşam tarzında saklıydı. Bozkırlı bir Türk için hayatın kendisi askerî eğitimdi. Herkes asker olmalıydı, gerekli olduğu durumlarda kadınlar bile. Erkekler çok sert koşullarda eğitildi, küçük yaştan itibaren soğuğa, sıcağa, açlığa, susuzluğa ve yorgunluğa dayanmayı öğrendiler, sadece güçlüler hayatta kalabildi. Göçebe ruha sahip bozkırlı savaşçılar, yine çocuk yaştan itibaren ata binme, okçuluk avcılık gibi faaliyetler ile kendi yaşamlarında askerliğin daimî olduğunu kanıtladılar.

KARA-KOYUNLU VE AK-KOYUNLU DEVLETLERİ ORDULARINDA ASKERÎ EĞİTİM

Ahmet KORKMAZ*

Giriş

Türkistan'da Moğol istilasının başlamasının ardından Anadolu'ya birçok Türkmen kabilesi göç etti. Bu kabileler arasında Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Türkmenleri de bulunmaktaydı.¹ Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Türkmenleri hakkında bilimsel birçok kitap ve makale kaleme alınmıştır. Ancak kaleme alınan eserler, adı geçen Türkmenlerin askerî eğitimi ile ilgili kısmen bilgi vermişlerdir. Bu çalışma ile Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu ordularında askerî eğitim bir bütünlük içinde müstakil olarak ele alınacaktır.

Türkmenler başlangıçta konar-göçer yapıya sahip olmakla birlikte XV. yüzyıldan itibaren tam teşkilatlı devletler haline gelmişlerdir.² Mezkûr

* Doktora Öğrencisi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, ahmetkorkmaz1040@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8652-6203.

¹ Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunluların Anadolu'ya gelişleri ile ilgili başlıca iki rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Karamânî'nin kaydettiği, İlhanlı (İran Moğolları) hükümdarı Argun Han döneminde (1284-1291) Mâverâünnehr'den Anadolu'ya gelişleridir. Diğer rivayet ise Nişaburî'nin kaydettiği, Cengiz Han liderliğindeki Moğol istilası döneminde Türkmenlerin Anadolu'ya gelişidir. Nişaburî'nin verdiği rivayet daha doğru görünmektedir. Zira eserinin XVII. yüzyılda kaleme alan Nişaburî, Kara-Koyunlu tarihi için muahhar kaynak olsa da Türkmenlerin Anadolu'ya gelişini Mirza İskender'in münşisi ve eseri ilim âleminde pek bilinmeyen Emir Mu'izzî-i Hemedanî'nin eserinden nakletmesi bu rivayeti değerli kılmaktadır. Diğer taraftan Argun Han döneminde Türkmenlerin Anadolu topraklarına göç etmesi rivayeti zayıf görünmektedir. Çünkü İlhanlı tarih yazıcılarının böyle bir konuyu göz ardı etmeleri mümkün görünmemektedir. İlhanlılar döneminde yaşanan siyasî hadiseler dışında sosyal olaylar da İlhanlı tarih yazıcıları tarafından kaleme alınmıştır. Bu bakımdan Türkmenlerin Anadolu'ya göç hareketlerini eserlerinde kaydetmemeleri Türkmenlerin Cengiz Han döneminde Anadolu'ya geldikleri fikrini kuvvetlendirmektedir. Bkz. Mahmud. b. Abdullah-ı Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, The National Library of Israel, Jerusalem, Israel Ms. Yah. Ar. 1132, vr. 9a-10a; Ahmed b. Yusuf el-Karamânî, *Ahbaru'd-Düvel ve Âsarul Uvel fi't-Tarih*, yay. haz. Ahmed Hafîf ve Fehmî Sa'd, Âlemi'l-Kitâb, c. III, (Beyrut 1992), s. 91; Anonim, *Tarih-i Sultân Muhammed-i Kutbşâh*, yay. haz. Zerrine Pervin, Dilli Kitâb-ı Ghor, (New Delhi 2015), s. 9-10; Vladimir Minorsky, "The Qara-Qoyunlu and The Qutb-Shâhs", *BSOAS*, University of London, Sayı 1 (1955), c. 17, s. 53-54.

² Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Devlet Teşkilatı hakkında bkz. Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003; Ayşe Atıcı Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihâşşah ve Dönemi (Siyaset-*

Türkmenlerin kısa sürede imparatorluk diyebileceğimiz kadar geniş topraklara sahip olmaları³ tabii olarak ordularının nicelik ve niteliği ile ilgili olduğundan hiç şüphe yoktur.⁴

Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Türkmenlerinin gelenek ve teşkilât yapılarında her ne kadar İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin etkisi görülse de⁵ konar-göçer Türk devlet geleneğinin etkisi de birçok noktada tezahür etmektedir. Türkmenlerin askerî yapıları da⁶ eski Türk geleneğinin devamı niteliğindedir. Bu noktada Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlularda askerî eğitime geçmeden evvel konar-göçer Türklerde görülen askerî eğitime kısaca değinmemiz adı geçen Türkmenlerin askerî eğitimlerini anlamamız açısından faydalı olacaktır.

Bilindiği gibi konar-göçer Türkler iyi bir asker olabilmek için henüz çocuk yaşta eğitime başlardı. Çocukken hayvanların sırtına binerek binicilik eğitimi almaktaydılar. Bunun yanında bu hayvanların üzerinde avlanarak küçük yaşlarda atıcılık eğitimine sahip olmaktaydılar. Esasen bu

Teşkilat-İktisat-Din ve Kültür) 1438-1467, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s. 241-405.

³ Kara-Koyunlu hükümdarı Sultan Cihanşah döneminde (1438-1467) Kara-Koyunlular büyük bir imparatorluğa dönüşmüştür. Nitekim Sultan Cihanşah, İlhanlıların varisi olduğunu düşünüyor ve kendini “İlhan” addediyordu. Hans Robert Roemer, “The Türkmen Dynasties”, *The Cambridge History of Iran*, ed. Peter Jackson, c. VI, (New York: Cambridge University Press, 1993), s. 164-165. Kara-Koyunlu hükümdarı Sultan Cihanşah, 2 Kasım 1467 tarihinde Ak-Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'e mağlup olup ardından bir Ak-Koyunlu neferi tarafından katledilince Kara-Koyunlu topraklarının büyük bir kısmı kısa süre içinde Ak-Koyunluların eline geçti. Böylelikle Kara-Koyunlulardan sonra Ak-Koyunlular eski İlhanlı başkenti Tebriz'e sahip olarak büyük bir imparatorluğa dönüşmüşlerdir. Bkz. Vladimir Minorsky, “The Middle East in Western politics in the 13th, 14th and 15th centuries”, *Journal of The Royal Central Asian Society*, c. 27, Sayı 4 (Ekim 1940), s. 443; Vladimir Minorsky, “İran der Sede-i Pânzdehom (Nehom Hicri) Beyn-i Türkiye ve Veniz”, Çev. Muhammed Bâkir Emîrhânî, *Dânişkede-i Edebiyât ve Ülüm-i İnsân-i Dânişgah-ı Tebriz*, Sayı 102 (1351 h.ş.), s. 6.

⁴ Kara-Koyunlu Türkmenlerinin savaşçılıktaki maharetleri Timurlu tarihçileri tarafından da takdir edilmiş ve bu durum eserlerine yansımıştır. Mesela Hafız-ı Ebrû, Timurlu şehzadesi Ebu Bekir ile Kara Yusuf arasında meydana gelen Serd-rûd Savaşı (21 Nisan 1408) öncesinde Timurlu askerlerinin Türkmen askerlerinden korktuklarından dolayı savaşmak istemediklerinden bahsetmektedir. Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî*, yay. haz. Seyyid Kemâl Hac Seyyid Cevadî, Sazman-ı Çap ve İntişarat-ı Vezaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslami, c. III, (Tahran 1380 h.ş.), s. 223.

⁵ Araştırmacılar tarafından Kara-Koyunlu Devlet teşkilat yapısı Celayirli Devleti (1340-1431) dolayısıyla Moğol Devlet yapısı ile doğrudan bağlantılı olarak görülse de Türk bozkır devlet yapısı ve kültürünün de birçok noktası Kara-Koyunlularda görülmektedir.

⁶ Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Devletlerinin askerî teşkilatları hakkında bkz. İlhan Erdem, Akkoyunluların Askerî Teşkilâtı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1988; Ahmet Korkmaz, *Kara-Koyunlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, (İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2022).

talimler oyun amacıyla yapılyorduysa da⁷ Türklerin, sporları, avlanmaları ve eğlenceleri bir nevi askerî egzersizler niteliğindedir.⁸ Nitekim Türklerin askerî başarılarından biri daima savaş hazırlığı vasfında yaptıkları spor hareketleri idi. Ata binmek, ok atmak, herkesin tabii meşgaleleri arasındaydı. Bunun yanında at yarışları, güreş ve İslami dönemde çevgân (çöğen) diye adlandırılan sporlar esasen bir askerî eğitimdi.⁹ Türk bozkır kültüründe olduğu gibi Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Türkmenlerinde de sürekle avları, güreş, çevgân ve koşu sporu birer askerî eğitim şekliydi.

1. Askerî Eğitimin Temel Unsuru: Cesaret ve Emre İtaat

Türk bozkır kültüründe askerî eğitimin temel unsuru, “*cesaret ve emre itaat*” gibi temel ilkelere dayanmaktaydı. Bu ilkeler bugün de geçerliliğini korumaktadır.¹⁰ Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Türkmenleri de bu ilkeyle hareket etmişlerdir. Cesaret, komutan ve askerler için en önemli vasıflar arasında bulunmaktadır. İleride Ak-Koyunlu hükümdarı olacak Uzun Hasan Bey cesaretiyle maruf bir şahsiyettir. O, henüz on bir yaşındayken babası Ali Bey ile taht mücadelesine giren amcası Hamza Bey’e karşı Amîd şehrini korumakla görevlendirilmiştir. Hasan Bey, kuvvetlerinin azlığı ve yaşının küçüklüğüne rağmen şehri amcasına karşı korumuştur.¹¹ Hasan Bey’in henüz çocuk denecek yaşta amcasıyla mücadele edebilecek kadar cesaret ve askerî eğitime sahip olması Türkmenlerin askerî eğitim konusunda eski Türklerin geleneğiyle hareket ettiklerini göstermektedir.

Cesaret sadece askerî eğitim için yeterli değildir. Bunun yanında emre itaat de eğitimin önemli bir unsurudur. Emre itaat, askerî disiplinin temel şartlarından biridir. Disiplin olmaksızın hiçbir ordu düzen ve hareket birliği sağlayamaz.¹² Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu orduları savaşlarda Ortaçağ Yakın Doğu coğrafyası ordularında kullanılan askerî birimleri tatbik etmekteydi. Böylece ordu savaşlarda belli bir intizam içinde hareket ederdi.

⁷ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. I, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), s. 153; Ahmet Taşağul, “Türk Askerî Tarihinin Başlangıcı: Hun Ordusu”, *Hunlar’dan Günümüze Türk Askerî Kültürü*, ed. A. Sefa Özkaya, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), s. 146.

⁸ Kazım Paydaş, “Timur’un Askerî Faaliyetlerinde Av’ın Önemi”, *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik’e Armağan*, ed. Burak Kocaoğlu, (Ankara: Berikan Yayınları, 2019), s. 940.

⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2014), s. 276.

¹⁰ Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, (Ankara: Berkan Yayınevi, 2016), s. 132; Salim Koca, “Büyük Selçuklu Devleti’nde Ordu”, *Hunlar’dan Günümüze Türk Askerî Kültürü*, ed. A. Sefa Özkaya, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), s. 269.

¹¹ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, yay. haz. Necati Lugal ve Faruk Sümer, c. I, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), s. 126; Çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), s. 86.

¹² Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, s. 134.

Buna göre savaş düzeninde öncelikle keşif birliği (karavul), ardından öncü birlik (menkalay) çıkarılırdı. Asıl ordu merkez (kalb veya kol) sağ kol (meymene ya da baraungar) ve sol kol (meysere ya da caungar) şeklinde tertiplenirdi. Ordunun gerisinde ise; artçı (sâke) birlikler bulunmaktaydı. Bu düzen ve intizam ile birlikte ordu içinde askerî disiplin sağlamaya çalışılırdı. Ordunun her birliğinin başında önemli bir komutan yer alır ve askerler de komutanların emirlerine tam itaat gösterirlerdi.¹³

Diğer taraftan askerler, hükümdara -istisnalar dışında- daima itaat gösterirdi. Mesela, Emir Timur, Cihanşah Bahadır'ı ordu komutanı yapıp Kara Muhammed'in üzerine gönderince casusular bu haberi Kara Muhammed'e bildirdi. Kara Muhammed'de emirler ve askerlerini toplayıp Timurlu ordusuyla savaşmak gerektiğini askerlerine bildirdi. Bunun üzerine Kara-Koyunlu askerleri, “*Bizim canlarımız emir-i namdara feda olsun. Her ne buyurursan itaat ediyoruz. Savaş konusunda elimizde güç kaldığı sürece çaba göstereceğiz*” dediler. Bunun üzerine Kara Muhammed savaş için orduyu düzenlemek için hazırlığa girişti.¹⁴ Ancak emir-komuta zincirine itaat edilmeyen bazı durumlar da meydana gelmekteydi. Mesela Ak-Koyunlu Beyi Cihangir Mirza, kardeşi Uzun Hasan ile mücadelesinde Sultan Cihanşah'tan yardım istedi. Cihanşah, Arapşah Âyinlu komutasındaki bir orduyu 1457 yılı ilkbaharında Cihangir Mirza'ya yardıma gönderdi.¹⁵ Fakat Emir Arapşah Âyinlu, Uzun Hasan ile savaşmaya cesaret edemeyerek emre itaatsizlik etti. Sultan Cihanşah bu haberi duyunca öfkelenildi ve adamlarından birini Arapşah Âyinlu'yu hapsedmesi için gönderdi. Ayrıca bu emirin mallarına da el koydurdu.¹⁶

2. Savaş Pratiği: Sürek Avları

Türk askerî geleneğinde önemli bir yere sahip olan av merasimi, savaş olmadığı zamanlarda askerinin eğitimini sağlamak ve orduyu savaşa hazır tutmak için yapılmaktaydı. Sefer sırasında ise askerinin gıda ihtiyacını

¹³ Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî*, c. III, s. 227-228; Abdurrezzak-ı Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, yay. haz. Abdülhüseyn Nevâî, Pejûhişgâh-ı Ulum-i İnsani ve Muta'alat-ı Ferhengî, c. II/I, (Tahran 1383 h.ş.), s. 82. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahmet Korkmaz, *Kara-Koyunlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, s. 84-89; Ayrıca İlhanlı ve Memlûk Devleti'nin askerî birimleri için bkz. Mustafa Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), s. 168-170; Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2007), s. 169-172.

¹⁴ Mahmud. b. Abdullah-ı Nişaburî, *Tevârih-i Türkmâniye*, vr. 17b.

¹⁵ John E. Woods, *The Aqquyunlu-Clan, Confederation Empire -A Study in 15th/9th Century Turko Iranian Politics*, (Minneapolis & Chicago: Bibliotheca Islamica, 1976), s. 84; Çev. Sibel Özbudun, *Akkoyunlular Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993), s. 150.

¹⁶ Ebu Bekr-ı Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, c. I, s. 260; Çev. s. 159.

karşılmak için av merasimi düzenlenirdi.¹⁷ Av merasimiyle askerler ok, kargı ve mızrak gibi kısa mesafeli silahları kullanmada savaş pratiği yaparlardı. Türk ve Moğol ulusları için büyük bir ehemmiyete sahip olduğu bilinen süreklilik avları, askerî eğitimin bir nevi gelişim okulu mesabesinde idi.¹⁸ Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Türkmenlerinde avcılık işleri ile uğraşan “kuşçu”, “parsçı” ve “bâzbâz” adlı görevliler bulunmaktaydı.¹⁹ Av merasimi öncülü devletlerde olduğu gibi Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Türkmenlerinde de hem askerî tatbikat hem de askerî ihtiyacını karşılamak için yapılırdı.²⁰ Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu hükümdarlarının av bölgesi olarak Bingöl yaylağını tercih ettiklerini bilinmektedir. Nitekim Kara-Koyunlu hükümdarı Mirza İskender, Şahrüh Mirza ile 30 Temmuz 1421 tarihinde yaptığı Eleşgird Meydan Muharebesi’nden mağlup olarak savaş meydanını terk etti.²¹ Mirza İskender Bey savaşı kaybettikten sonra Erbil, Musul, Kerkük ve Dohuk’a gitti. Oradan da Azerbaycan’a yöneldi. Yol üzerinde birkaç yere uğradıktan sonra askerleri ile Bingöl yaylağına geldi. Bingöl yaylağı Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu vilayetleri arasında bulunan büyük bir av yeri idi. O bölgede hiç yerleşim yeri bulunmadığından yabanî öküz, eşek, ceylan, vahşi hayvanlar ve kuşlar gibi çok miktarda av hayvanı bulunmaktaydı. Mirza İskender ve askerleri orada büyük miktarda av merasimi düzenledi. Muhtemelen bu av hayvanları ile ordunun ihtiyacının büyük bir kısmını karşıladı.²² Söz konusu durum Ak-Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey için de söylenebilir. Mezkûr hükümdar, Kara-Koyunlu Sultan Cihanşah’ın Timurlular ile (1457 yılında) mücadele ettiğini ve Azerbaycan vilayetinin Kara-Koyunlular tarafından boş bırakıldığı haberini alınca o vilayetleri ele geçirmek istedi. Bunun için başta Bingöl yaylağına yöneldi. Nemeksar’da Ebulca mevkiinde av yaptı. Ardından Hasan Bey, kardeşi Cihanşah Bey komutasında bir orduyu Ahlat, Erçiş ve Adilcevaz’ı tamamen yağma etmeleri için tayin etti. Hasan Bey orduyu gönderdikten sonra Bingöl yakınlarında bulunduğu bir sırada tekrar av için

¹⁷ Kazım Paydaş, “Timur’un Askerî Faaliyetlerinde Av’ın Önemi”, s. 939; Selim Serkan Ütken, *Buhara Hanlığı’nın Askerî Teşkilâtı (1500-1868)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), s. 226.

¹⁸ Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı*, s. 306; Mustafa Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti’nin Askerî Teşkilâtı*, s. 34-35.

¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), s. 206. Sultan Halil’in yönetimi altında bulunan Fars bölgesinde 1476 yılında yapılan ordu geçit töreninde Ak-Koyunlu ordusunda 86 kuşçu ve 28 parsçı bulunmaktaydı. Bkz. Celaleddin Muhammed Devvanî, “Arz-ı Sipah-ı Uzun Hasan” yay. haz. İrac Afşar, *Mecelle-i Danişgâh-ı Edebiyat*, Sayı 3 (1335 h.ş.), s. 60, 65; Vladimir Minorsky, “A Civil and Military Review in Fârs in 881/1476”, *BSOAS*, University of London, c. 10, Sayı 1 (1939), s. 159.

²⁰ Ayşe Atıcı Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, s. 332.

²¹ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 121.

²² Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, c. I, s. 96; Çev. s. 69.

Bingöl Dağı'na yöneldi.²³ Aynı zamanda av, sefer esnasında ordunun yiyeceğini temin için bazı durumlarda hayati önem taşımıştır. Hasan Bey, ordusunun zinde kalmasını sağlamak amacıyla Kara-Koyunlu emiri Arabşah'a saldırmadan önce, Eleşgird yakınlarında sürek avı yapmıştı. Bu av, ordunun saldırısı esnasında Ak-Koyunlulara büyük bir yardım sağlamıştı.²⁴

Ak-Koyunlu ordusu Cizre yakınlarında bulunan Demir Kapu mevkiinde yaptığı avda 500 adet devekuşu ve birçok yaban eşiği avlamıştı.²⁵ 500 deve kuşunun avlanmasının, ordunun yiyeceğinin temini için önemli bir sayı olduğu göz önüne alındığında, avın önemi daha iyi ortaya çıkmaktadır. Ak-Koyunlu ordusu sefere çıktığında av için gerekli olan leopar, doğan, tazi, av köpeği ve atmaca gibi çeşitli hayvanları da yanlarında taşımaktaydılar.²⁶ Av, ordunun yiyeceğini temin etmedeki katkısının yanında, ordunun hareket kabiliyetini artırarak savaşlarda üstünlük sağlanmasına da yardımcı olurdu.²⁷ Av, savaş zamanlarının yanında barış zamanlarında da yapılmaktaydı. Nitekim Ak-Koyunlu hükümdarı Sultan Yakub (1478-1490), Şirvan hâkimi Ferruh Yaser'i ziyarete gittiği vakit mahiyetiyle birlikte yol boyunca av yapmıştı. İdris-i Bitlisî bu av ile ilgili şöyle bir manzum rivayet kaydetmiştir: “*Avıyla, ırmağıyla ve kadehiyle cihan sahibi; tüm menzilleri işveyle seyretti. Dolaştı her yeri bu av üzerine şah; onun yaptıklarından değerli oldu av mekânı.*”²⁸

Avın gıda ihtiyacının yanında askeri zinde tutmak için yapıldığını Tihranî'de geçen kayıtlardan da anlamaktayız. Zira Tihranî, Ak-Koyunlu askerlerini “*aslanı avlayan, kaplan yapılı yiğitlerden meydana gelen bir topluluk*” olarak vurgulayıp açıkça avın bir askerî tatbikat olduğunu belirtmektedir.²⁹ Bunun yanında av esnasında askerlerin tam bir savaş tatbikatı yaptığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki; 1466-1467 yılında Ak-Koyunlu haşemleri (hizmetçileri), Halil-i Tavacı'nın başkanlığında Bingöl yaylağına varmışlardı. Burada bulunan Ak-Koyunlu askerlerinden bir topluluk da av için at binmişti. Bu esnada Kara-Koyunlular kendilerine, Ak-Koyunlulardan saldırı geleceğini

²³ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, c. II, s. 228; Çev. s. 140.

²⁴ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, c. II, s. 235; Çev. s. 144.

²⁵ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, c. II, s. 251; Çev. s. 154.

²⁶ Sultan Halil'in yönetimi altında bulunan Fars bölgesinde 1476 yılında yapılan ordu geçit töreninde Ak-Koyunlu ordusunda 46 aslan bakıcısı bulunmaktaydı. Muhtemelen bu aslanlar av sırasında ya da askerî eğitim için kullanılmaktaydı. Bu bildirin altıncı başlığında görüleceği gibi Ak-Koyunlu askerleri kurtlar ile askerî eğitim yapmaktaydı. Bkz. Celaledin Muhammed Devvanî, “Arz-ı Sipah-ı Uzun Hasan”, s. 60, 65; Vladimir Minorsky, “A Civil and Military Review in Fârs in 881/1476”, s. 159.

²⁷ Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı*, s. 307.

²⁸ İdris-i Bitlisî, *Risale-i Hazaniyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, nr. 1888/7, vr. 246b.

²⁹ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, c. I, s. 35; Çev. s. 36.

düşündüler. Kara-Koyunlu hükümdarı aldığı bu habere hiddetlenmiş ve Ak-Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'e bir elçi göndermişti. Ak-Koyunlular tarafından kendilerine saldırı geleceğini düşünceleri muhtemelen askerlerin tam teçhizatlı bir şekilde av yaptıklarını göstermektedir.³⁰

3. Çevgân Oyunu

Türk kültür hayatında önemli bir konuma sahip “çevgân oyunu” hem spor amaçlı hem de binicilik ve at üzerinde silah kullanma becerilerinin geliştirilmesinde askerî eğitim açısından ayrı bir öneme sahipti. Türklerin çok sevdiği bu oyun askerî eğitime temel teşkil etmekteydi. Mesela Dımaşk ve Halep Atabeği Nüreddin Mahmud Zengî (1146-1174), bu oyundan güdülen maksadı bilmeyen birine; bu oyunu eğlence maksadı ile oynamadıklarını, bu oyun ile askerlerin ve atların her daim zinde tutulması amacı olduğunu belirtmişti.³¹ Türk kültürünün temsilcilerinden Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu devletlerinde de “çevgân oyunu” oynanmaktaydı. Uzun Hasan Bey'in saray tarihçisi Tihranî, manzum bir rivayette Ak-Koyunluların çevgân oynadıklarına işaret etmektedir.³² Aynı şekilde Kara Yusuf Bey, Emir Timur tehlikesinden dolayı Memlûk topraklarına iltica ettikten bir müddet sonra Memlûk hükümdarı Melik Ferec'in isteğiyle bir fevç askeriyile birlikte Memlûk emirleri ve askerleri ile çevgân oynamaya başladı. Ancak Türkmen askerlerinin çevikliği ve çevgân oyunundaki yetenekleri Memlûk emirlerinin kıskançlığına neden oldu ve onlar hükümdara “*Birçok konuda Kara-Koyunlu Türkmenlerinin öne geçmesi ve çevik olmalarında memleket için zararlı haller vardır*” dediler. Bu durumun ardından yaşanan gelişmeler sonucunda Kara Yusuf Bey ve yanında bulunan Türkmen askerleri Memlûklü topraklarını terk etmek zorunda kaldı.³³ Yine Sultan Cihanşah'ın Kirman valisi olan oğlu Ebu'l Kasım, Kirman'ın nahiyelerinden birinde yaklaşık bir aylık bir süre avı düzenlediği sırada “*Kirman'da bulunan kadınlar, sahanın etrafında guy ve çevgân oyunu seyretmek için toplansınlar*” diye tellal çağırıyordu.³⁴

4. Güreş

Çin yıllıkları, bazı seyahatnameler ve destanlarda Türklerin güreşi, askerî eğitim amaçlı yapmalarının yanı sıra bir yiğitlik ölçüsü olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.³⁵ Günümüzde güreş tamamen bir spor olarak

³⁰ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, c. II, s. 410-411; Çev. s. 248.

³¹ Salim Koca, “Büyük Selçuklu Devleti'nde Ordu”, s. 268-269.

³² Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, c. I, s. 159; Çev. s. 104.

³³ Mahmud. b. Abdullah-ı Nişaburî, *Tevârih-i Türkmâniye*, vr. 41a-41b.

³⁴ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, c. II, s. 402-403; Çev. s. 243.

³⁵ Abdulkadir Özcan, “Güreş”, *DİA*, c. 14, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), s. 317.

algılansa da eski dönemlerde meydan savaşlarında piyade askerin eğitimi için önemli bir yere sahipti. Ak-Koyunlu ordusunun çoğunluğu süvari askerlerden oluşmasına rağmen orduda hatırı sayılır miktarda piyade askerde bulunmaktaydı.³⁶ Venedikli seyyah Josaphat Barbaro, Ak-Koyunlu ülkesinde güreş tutulduğunu şu ifadelerle aktarmaktadır:

“Güreş tutma şu şekilde başladı: Yarım pantolonlarıyla ve ayak bileklerine kadar ulaşan deri çoraplarıyla iki adam hükümdarın karşısında yer alıp güreşmeye başladılar. Birbirlerinin belini tutmayıp biri diğerinin boynunu tutmaya çalışıyor, kendilerini sıkıca savunuyorlardı. Güreşçilerin biri diğerinin boynunu tutunca, diğerinin mümkün olduğu kadar eğilip öbürünün sırtını tutarak yerden kaldırıp bu suretle kurtulmasından ve onu kaldırıp yere atarak sırtını yere getirmesinden başka çaresi yoktu. Değilse, sadece yere düşmek güreş açısından yenilgi sayılmıyordu. Her ne kadar bazen onlardan biri yenilme merhalesine kadar geliyorsa da kurtuluyordu. Bu noktaya geldiğinde diğeri yenilmeye mecbur bırakıyor ve güreşi kazanıyordu. Nihayet bu çıplak güreşçilerden biri hükümdarın önüne geldi. Dev gibi görünen iri cüsseli bir adamdı. Genç ve uzun boyluydu. Takriben otuz yaşlarındaydı. Hükümdar, ‘güreş tutması ve kendisi için bir rakip seçmesini’ emretti. Fakat pehlivan diz vurup bir şeyler söyledi. Ben ne söylediğini öğrenmek istiyordum: ‘Geçen defa güreş sırasında rakiplerinden çoğunu ezdiği, yaraladığı ve ölümlerine sebep olduğundan, güreşten muaf tutulmak için hükümdardan ricada bulunduğunu’ söylediler. Bu yüzden hükümdar, onu güreş tutmaktan muaf eyledi. Bu güreşçiye bahşiş olarak atlar verdiler. Bu oyun benim ayrılmamdan sonra gece yarısını iki saat geçene kadar devam etmiş ve başka pek çok hediye vermişlerdi.”³⁷

5. Koşu

Josaphat Barbaro seyahatnamesinde Ak-Koyunlu ülkesinde koşu müsabakalarının yapıldığını kaydetmektedir. O, hükümdarın süvarilerinin önünde giden süvarileri korumakla görevli çevik şatırların bir buçuk mil mesafelik bir yolu koşmaları ve yarışmaları için bir müsabaka düzenlendiğini belirtmiştir. Barbaro’ya göre; bu koşucular müsabakada bütün kuvvetleri ile değil, aynı zamanda uzun adımlarla çok hızlı koşmalıydılar. Koşuya katılan

³⁶ İlhan Erdem, “Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Ordularına Genel bir Bakış”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/37, (Ankara 2005), s. 62.

³⁷ Josafa Barbaro, “Sefernâme-yi Josafa Barbaro”, *Sefernâmeha-yi Veniziyân der İrân*, çev. Minoçehr Emirî, İntişarat-ı Harezmi, (Tahran 1349 h.ş.), s. 78-79; Türkçe Tercüme: Josaphat Barbaro, *Anadolu’ya ve İran’a Seyahat*, Çev. Tufan Gündüz, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016), s. 67-68.

şatırlar deriden yarım pantolon giymekteydi. Ayrıca yarışmacılar kaslarını korumak için baştan ayağa doğru yağlanmışlardı. Yarışma başladıktan sonra, yarışma çizgisinin sonuna ulaşan her koşucu, görevlilerden, uzakta duran ve onun hedefe ulaştığını göremeyen kişilere delil olarak göstermeleri için özel bir ok almaktaydı. *Şatırlar*, yarışma çizgisinin sonuna vardığında, bir ok daha almaktaydı. Koşucular meydanın bir tarafından diğer tarafına koşarak bacalarının gücünü tecrübe etmekteydiler. Nihayetinde koşuyu birincilikle bitiren kişi belirlenen ödülü almaktaydı. Josaphat Barbaro, esasen bunu bir oyun olarak telakki etse de onun “*bu grup yarı çıplak ve yalın ayak bazen on günlük yolu, bütün yolu koşmaksızın, birlikte kat ediyorlardı*” şeklindeki kaydı bu sporun piyade askerler için bir askerî idman olduğunu açıkça göstermektedir.³⁸

6. Kurt Oyunu

Kurt oyunu tabiri literatürde “*turan taktiği*” olarak kullanılsa da³⁹ Josaphat Barbaro, Ak-Koyunlular tarafından oynanan ve başka hiçbir kaynakta denk gelmediğimiz bir oyundan bahsetmektedir. Barbaro, Uzun Hasan’ın yanına gittiği ikinci gün askerlerin oynadıkları bir oyunu izletmesi için hükümdarın kendisini yanına çağırıldığından bahseder. Bu oyun esnasında şahit olduğu olayları şöyle nakletmektedir:

*“Ata binip oraya gittim. Orada üç atlı ve bunun iki katından fazla yaya gördüm. Bunun yanında hükümdarın küçük yaştaki çocukları da orada idiler. Onlar pencereden meydanı izliyorlardı. Ayakları iplerle bağlanmış birkaç kurdu getirip meydanın ortasına gitmeleri için birer birer serbest bıraktılar. Birinci kurt ile dövüşecek olan kişi öne doğru çıktı. Kurda vurmak istedi. Kurt ise adamın boğazına atıldı. Adam öylesine çevik ve atılgan birsiydi ki hemen yana çekildi. Kurt ise adamın boğazı yerine kolunu kaptı. Ancak adama bir zarar veremedi. Zira adam bu iş için hazırlıklıydı... Oyun sırasında bir kurdu yorduktan sonra başka bir kurdu serbest bırakıyorlardı. Bu oyun her cuma günü oynanıyordu.”*⁴⁰

Barbaro’nun bu kaydından Ak-Koyunlu neferlerinin çevik ve atılganlığını korumak için bu oyunu oynadıkları söylenebilir. Her ne kadar Barbaro, bu durumu bir oyun şeklinde telakki etse de esasen bu hadise tam bir askerî talim hadisesiydi. Zira bu oyunun her hafta gerçekleştirilmesi ise bize

³⁸ Josafa Barbaro, “Sefernâme-yi Josafa Barbaro”, s. 79-80; Çev. s. 68.

³⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 274.

⁴⁰ Josafa Barbaro, “Sefernâme-yi Josafa Barbaro”, s. 69; Çev. s. 58. Günümüzde Tebriz’de bulunan “*Meydan-ı Kutub - میدان قطب*” halk arasında “*Kurt Meydanı*” olarak anılmaktadır ve Ak-Koyunlular döneminde burada kurt oyunları oynadığı söylenmektedir.

düzenli bir askerî talim örneği olduğunu göstermektedir. Barbaro'nun da belirttiği gibi oyunu oynayan neferler bu oyun için gerekli teçhizatı kullanarak kurt tarafından yani düşman tarafından gelecek saldırılara karşı kendilerini korumak amacıyla hazırlıklıydılar.

7. At Eğitimi

Eski Türk orduları büyük ölçüde atlı birliklere dayanmaktaydı. At binicisine, sürat ve manevra üstünlüğü sağlamaktaydı. Türklerin büyük devletler kurarak, geniş topraklara yayılması at sayesinde mümkün olmaktadır.⁴¹ İşte bu sebepten eski Türk askeri, atına iyi bakmalı ve savaşlar için at eğitilmeliydi. Atın her daim hazırlıklı olması gerekmektedir. Aksi durumda savaş kaybedilebilirdi. Mesela, Ak-Koyunlu mirzası Cihangir Bey, Döğerler⁴² ile harbe tutuştuğu vakit dört taraftan kuşatıldı. Zira Döğerlerin atları gücünün doruğunda olmasına rağmen Cihangir Mirza'nın atları ham idi. Cihangir Mirza'nın askerleri kuşatmayı yarmak istediği zaman Döğerler atlar ile kaçış yolunu kapattı.⁴³ Bu sebepten Türkmenler ata çok önem vermekteydi. Uzun Hasan Bey, atın savaşlarda önemini belirtmek için şu öğüdü vermektedir:

“Arap atının birçok özellikleri vardır. Bunlar arasından biri de eğer bir ok veya bir darbe yerse, ondan fazla etkilenmez. Hemen kendisini ve binicisini tehlikeye atmaz. Sipahî, Arap atına bakarken kusur etmemelidir. Çünkü galip gelirse, kendisi için büyük bir nimet, eğer mağlup olursa ise at kurtuluşuna sebep olur.”⁴⁴

Aynı şekilde Kara-Koyunlu hükümdarı Mirza İskender, Nisan 1421 tarihinde Erzurum ile Ağrı arasındaki Eleşkird Ovası'nda Timurlu hükümdarı Şahruh Mirza ile mücadelesi sırasında Türkmenler, Faruk Sümer'in ifadesiyle *“... belki tarihte ilk defa olarak, bir tedbire başvurdular.”⁴⁵* Zira Timurlu ordusunda filler bulunmaktaydı. Türkmen askerlerinin atları filleri daha önce görmediği için fillerden ürkebilirdi. Türkmenler bunun için hemen öküzlerin üzerine samanlar yüklediler ve onları fillere benzettiler. Ayrıca çamurdan da cüsseleri büyük filler yaptılar. Meydana getirdikleri fil heykellerinin üzerine silahlı askerler yerleştirdiler. Atlarını onların üzerine sürerek onlar üzerinde üstünlük sağlamaya çalıştılar. Böylelikle atlarının fillerden ürkmemesi için

⁴¹ Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, s. 188.

⁴² Döğerler hakkında bkz. Faruk Sümer, “Döğerlere Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, Sayı X (1951-1953), s. 139-158.

⁴³ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, c. I, s. 121-122; Çev. s. 83-84.

⁴⁴ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, c. I, s. 201; Çev. s. 126.

⁴⁵ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, 121.

birkaç gün talim yaptılar. Her ne kadar bu savaşta Türkmenler mağlup olsa da bu şekilde muhtemel büyük bir kaybın önüne geçildi.⁴⁶

Sonuç

Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu ordularında askerî eğitim Türk bozkır geleneğinin tezahürü şeklindedir. Türkmenlerin askerî eğitimlerinin kuramsal dayanaklarını anlatan kitaplar elimizde bulunmamaktadır. Bu sebepten Türkmenlerin askerî eğitimini kronikler ve seyahatnamelerdeki bilgi kırıntılarından öğrenebilmekteyiz. Bu minvalde Türkmenlerin askerî eğitiminin temeli katı disiplin ve cesarete dayanmaktadır. Bunun yanında sürek avları, binicilik ve atıcılık eğitimin pratiği niteliğindedir. Ayrıca spor olarak telakki edilen çevgân, güreş, koşu ve kurt oyunu süvari ve piyade askerlerin daima zinde kalmasını sağlayan eğitimlerdir. Askerî eğitimin yanında at eğitimi de hayli mühimdir. Zira at, Ortaçağ Yakın Doğu ordularında savaşın asli unsurları arasındadır. Sonuç olarak Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Türkmenleri konar-göçer yapıları itibariyle sürekli savaş teyakkuzu içerisinde olduklarından eğitimleri de bu minval üzere gerçekleştirilmiştir.

⁴⁶ Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysunguri*, c. IV, s. 780; Abdurrezzak-ı Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, c. II/I, s. 310-311; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't- Tevârih*, c. I, yay. haz. Abdülhüseyin Nevâî, (Tahran: İntişarat-ı Esatir, 1389 h.ş.), s. 250; Çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yayınları, 2006), s.139; Nicabot İslamova, "Kara-Koyunlu Devleti'nin Kuruluşu ve Ordusu", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 29 (Temmuz 2009), s. 495.

TÜRKLER VE MOĞOLLARDA PRATİK BİR ASKERÎ EĞİTİM ARACI OLARAK SÜREK AVLARI

İbrahim GÜNEŞ*

1. Türkler ve Moğollarda Avcılık

Türklerde ve Moğollarda avlanma, sadece günlük yaşamda değil, askerî eğitimi için de çok önemliydi.¹ Nitekim birtakım kurganlardan ele geçirilen bazı objelerdeki av sahnesi betimlemeleri, Türklerin ava bir hayli düşkün olduğunu göstermektedir.² Aynı coğrafyaları paylaşan Türklerin ve Moğolların, klasik sosyal yaşamlarını belirleyen temel unsur olan göçebe veya konar-göçer yaşam koşullarının gereği olarak onların doğa ile içi içe olmalarını sağlamıştı. Bu yaşam tarzı Türk ve Moğol gibi göçebe gruplarının tarımla yerine hayvancılıkla meşgul olmalarına sebep olmuş, bu da hayvanlara olan bağımlılığı artırmıştır. Bundaki esas faktör ise şüphesiz göçebelerin ete olan gereksinimleriydi. Öyle ki göçebeler için hayvani ürünler hayati öneme sahip olup, hayvanların eti dışında yünleri de hem giyecek hem de ticaret ürünü olarak büyük rağbet görürdü. İbn Haldun da insanların hayatlarını devam ettirebilmek için rızıkları sayarken bunlardan biri olarak da karada veya denizde evcil olmayan hayvanların avlanmasını göstermektedir.³

Yukarıda anlatıldığı üzere Türkler ve Moğollarda hayvancılık büyük öneme sahipti. Bu sebeple büyük oranda koyun ve at yetiştiriciliği yaparlardı.

* Dr., Muğla, ibrahimgn02@gmail.com.

¹ S. H. Askari, "Hunting in India under the Early Turks", *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute*, 48/49, 1968, s. 33-43; Ahmet Caferoğlu, "Türklerde Av Kültü ve Müessesesi", *TTK Bildiriler*, VII (1972), I, s. 169-175; Victor Spinei, "Hunting in the Mongol Society during the Great Expansion A.g.e. in Eurasia", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, ed. P. B. Golden, R. K. Kovalev, A. P. Martinez, J. Skaff, A. Zimonyi, (2014-2015), XXI, (Wiesbaden 2015), s. 215-276; Mustafa Uyar, "Vaşhi Hayvanlar Üzerinde Savaş Pratiği: Ortaçağ Moğol Ordularının Sürek Avları", *Timurlu Tarihine Adanmış Bir Ömür: 75. Doğum Yılında Prof. Dr. İsmail Aka'ya Armağan*, ed. Musa Şamil Yüksel, (Ankara 2017), s. 77-83. Cengiz Han av ve av faaliyetlerini her şeyin üstünde tuttuğu bilinmektedir. Ona göre av eğitim ve öğretimi hayati derecede elzemdi. Kendisi bizzat avlanma tekniği üzerinde durmuş ve avcılarının ava rastladıkları zaman onu hangi usullerle avlayabilecekleri, nasıl saf tutacaklarına ilave olarak avların sayılarına bakarak hangi usulle çembere almaları gerektiğini, avlayacakları hayvanın türünü ve miktarlarını öğrenmek için önceden bir keşif birliğinin gönderilmesini esas ve usullere göre belirlemiştir. Cüveynî, *Tarih-i cihagüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, (Ankara 1999), s. 88.

² Yaşar Çoruhlu, "Türk Sanatında Av Sembolizmi", *Arkeolojik ve Sanat*, Sayı 76 (1997), s. 23-24.

³ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, II, (İstanbul 2004), s. 523.

Bunların sütünden ve yününden istifade edildiği gibi binek olarak da kullanılmışlardır. Fakat bu hususlar göçebe yaşam için önemli olduğundan etleri için nadiren kesilirlerdi. Et ihtiyaçlarını ise besledikleri koyun ve diğer evcil hayvanlardan sonra çoğu kez avlanma yoluyla yabancı hayvanların etleriyle giderirlerdi. Göçebe toplumlarda önemli bir ihtiyaç halini alan bu avlanma faaliyetleri, bazen insanların bir iki kişilik gruplar halinde icra edilirken bazen de kalabalık ekiplerle yapıldığı da olurdu. Kalabalık yapılan av icraatların en önemlisi ise hayvanların belli bir alanda çember içine alınarak kademeli olarak hayvanların sürülerek avlanması anlamına gelen süre avlarıdır. Kaşgarlı Mahmud'a göre süre avları hükümdarın maiyeti ormanlara ve kırlara dağılıp yabancı hayvanları önlerine katarak avlanırlardı.⁴ Bu av türü hem Türklerin hem de Moğolların sosyal yaşamında çok etkili olduğu gibi askerî eğitimin de önemli bir ayağını teşkil ederdi. Bu sebeple süre avları sadece bir et ihtiyacını gidermek için değil, düşmanın nasıl yenebileceklerine dair taktiksel hamlelerin de tasdik edilip sahada bizzat denenmesi, av sırasındaki orduların sevk ve idarelerin tatbikatını yapmak için de bir hayli önemliydi. Nitekim binlerce yabancı hayvanın avlanması ile neticelenen bu süre avları gerçek bir savaş manevrası mahiyetini taşımaktaydı. Bu süre avları bazen savaş sırasında askerî et ihtiyacını gidermek için yapıldığı da olurdu.⁵

Çin kaynaklarına göre M.Ö. 62 yılında Hun imparatorunun komutasında gerçekleşen bir süre avına 100 bin süvari katılmıştı. Buna benzer bir diğer süre avında ise 700 *li* (yaklaşık 350 km)'lik bölge kuşatılmıştı.⁶ *Mücmetu't-tevarih*'te geçen efsanede Yaves'in oğlu Guz (Oğuz), ava düşkün birisi olarak geçmektedir.⁷ İslam dönemi Türk tarihinde birçok hükümdarın avlara çok meraklı olduğu bilinmektedir.⁸ Hatta bunun için *emir-i şikar* adı altında bir müessese de kurulmuştu. Selçuklular devrinde avlanmayı çok sevdiği malum olan Sultan Melikşah⁹, bir rivayete göre bir av

⁴ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü lügatü't-Türk*, Çev. Besim Atalay, I, (Ankara 2006), s. 303; Mehmet Ali Hacıgökmen, "Selçuklularda Av Merasimleri ve Emir-i Şikarlar", *SUTAD*, Sayı 43 (2018), s. 328.

⁵ L. N. Gumilev, *Eski Türkler*, Çev. Ahsen Batur, (İstanbul 1999), s. 106-107; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul 1998), s. 287-288

⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.288.

⁷ Anonim, *Mücmetu't-Tevarih*, Nşr. A. Ramazani, (Tahran 1318), s. 99.

⁸ Ravendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-surûr*, Çev. Ahmed Ateş, II, (Ankara 1999), s. 398-400; Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, Haz. A. Bakır, (İstanbul 2009), s. 351; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, (İstanbul 1979), s. 221; Mehmet Ali Hacıgökmen, "Selçuklularda Av Merasimleri ve Emir-i Şikarlar", s. 327.

⁹ Bunderî, *Zubdat al-Nusra ve Nuhbat al-Usra*, Çev. Kıvameddin Burslan, (Ankara 2016), s. 67; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, Çev. Abdülkerim Özeydin, X, (İstanbul 1988), s. 111; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Çev. Ahsen Batur, (İstanbul 2014), s. 224.

sırasındaki avların sayısı on bini geçtiği için o miktarda altın dağıtmıştır. Başka bir rivayette ise Sultan'ın Kufe yakınlarındaki Sübey'a adında bir yerde inşa ettirdiği mescidin taşları arasına avlamış olduğu geyiklerin boynuzlarını ve yabancı eşeklerin tırnaklarını sokuşturduğu bildirilmektedir. Hatta Sultan Melikşah, avladığı bu hayvanların etini fazla yediğinden vefat ettiği söylenmektedir.¹⁰ Türk hükümdarlarında buna benzer hadiseler başka kaynaklarda da kaydedilmektedir.¹¹ Öyle ki avlanmak, Türk hükümdarlarının özel meziyetlerinden biri olduğundan İbn Munkiz; Zengi, Artuklu ve bölgedeki diğer hükümdarlarla çıktığı av seferlerinden uzun uzun bahsetmektedir.¹² Memlûk sultanlarının da bir hayli avlanmayı sevdiği ve emirleriyle birlikte sık sık av organizasyonları tertip ettikleri bilinmektedir.¹³

Orta Asya'daki göçebe Türk ve Moğollarda, av işleri ile sadece hükümdarlar ilgilenmezlerdi. Av, her kesimden insanın en önemli meşguliyetlerinden birisiydi. Nitekim her yeni doğan Türk ve Moğol çocuğu, hayatını idame ettirebilmesi için mutlak surette av eğitiminden geçmesi gerekmektedir.¹⁴ Moğollarda, savaşın olmadığı dönemlerde ordunun muharebe özelliğini kaybetmemesi için Cengiz Han bizzat askerin avla ilgilemesini tembihlemiştir.¹⁵ Türkler ve Moğollar, avlanmaya genellikle kış aylarında çıkarlardı. Nitekim ordular, genellikle yaz aylarında savaşta olup¹⁶ kışları ordunun gereken talimi söz konusu bu av icraatları üzerinden yapıldığından, umumiyetle av seferleri için kış ayları tercih edilirdi.¹⁷

¹⁰ Bundarî, *Zubdat al-Nusra ve Nuhbat al-Usra*, s. 67.

¹¹ İbn Bibi, *el-Evâmirü 'l-Alâ'iyye fi 'l-Umûri 'l-Alâ'iyye*, Çev. Mürsel Öztürk, (Ankara 2014), s. 190; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, I, s. 156;

¹² İbn Munkiz, *Kitabu 'l-İtbar-İbn Munkiz Haçlılara Karşı*, Çev. Selahattin Hacıoğlu, (İstanbul 2006), s. 289-300, ayrıca İbn Munkiz'in babasıyla çıktığı av seferlerinden elde ettiği bilgiler için bkz. s. 300-338.

¹³ el-Ömerî, s. 412; İbni Tagrıberdi, *en-Nücumu 'z-Zâhire*, Çev. Ahsen Batur, (İstanbul 2013), s. 229, 255, 308.

¹⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültüründe Gelişme Çağları*, (İstanbul 1988), s. 91-92. Xiu Ting, çocukların üç yaşına bastıktan sonra ata bindirilerek atın dizginleri eline tutuşturulduğunu, daha sonra dört veya beş yaşına gelmesiyle birlikte ellerine küçük ok ve yay verildiğini ve biraz daha büyüdüklerinde ise yılın dört mevsiminde ava çıktıklarını rivayet eder. Xiu Ting, *Hei Ta shi lu*, Haz. Mustafa Uyar, Çev. Ankhbayar Danuu, (İstanbul 2012), s. 135.

¹⁵ Cüveynî, Cengiz Han'ın bundan maksadının sadece avlanmak olmadığını; askerine ok atma, savaş usullerini öğrenme ve zorlukların üstesinden gelme eğitimini de kazanmaları istediğini kaydederek bu vaziyeti açık bir şekilde belirtir. Cüveynî, *Tarih-i cihagüşa*, s. 88.

¹⁶ Shao Hung, *Meng Ta pei lu*, Haz. Mustafa Uyar, Çev. Ankhbayar Danuu, (İstanbul 2012), s. 72-73.

¹⁷ Xiu Ting, Moğolların dokuzuncu ile onu takip eden senenin ikinci ayı arasında avlanmaya çıktıklarını belirtir Xiu Ting, *Hei Ta shi lu*, s. 112. Fakat Xiu Ting'dan yaklaşık on beş sene evvel eserini yazan Shao Hung ise Moğolların ilkbahardan kışa kadar avcılıkla meşgul olduklarını yazar ki (Shao Hung, *Meng Ta pei lu*, s. 71) hem Cüveynî hem de Xiu Ting'in onların kışın avlanmaya çıktıkları kaydı daha doğru olması icap eder.

2. Sürek Avlarının Hazırlık ve Uygulama Aşamaları

Sürek avlarının hazırlık, uygulama ve savaş alanlarındaki yansımalarına gelirsek, avlanma, kesin bir kaide silsilesine göre icra edilir ve hiçbir suretle kaidelerin dışına çıkılmazdı. Nitekim devrin kaynaklarına göre av seferleri ise sıkı bir strateji ve plan üzerinde yapılırdı. Seferin başlayacağı zaman ordu ana karargâh etrafında toplanır ve ava çıkacak her gruptan on kişiden bir kaçı önden hareket edip avlanmaya uygun yerlere giderek av için silah ve aletleri hazırlardı. Kalabalık asıl grup ise peşinden gelir; bunlar da sağ, sol ve merkez olmak üzere üç kısma ayrılarak, her grubun başına büyük emirlerden biri geçer ve askerinin sevkıyatı da onun emrinde gerçekleşirdi. Sefere sadece muharip güçler katılmazdı. Nitekim her türlü yiyecek ve levazımata taşıyan görevliler ile birlikte hükümdar eşleri, cariyeleri ve askerinin ailesi de sefere iştirak eder; büyük bir konvoy halinde avlanmaya başlanırdı.¹⁸ Ayrıca Selçuklularda görüldüğü üzere kuş ve ördek avlarında kartal, şahin ve tazılar kullanılmaktaydı.¹⁹

Avlanma sahasına varıldığında ise yere çukurlar kazarak buraya direkler dikilir ve bu direkler arasına da hayvan kılı ve tüylerinden yapılan ipler gerilirdi. Daha sonra bu iplerin üzerine ses çıkarmaları için keçe ve kuş tüyleri asılırdı. İplere asılan keçe ve kuş tüyleri rüzgârla birlikte ses çıkartarak hayvanı ürkütür ve bu sayede av hayvanları iplerin kuşattığı alanın iç kısımlarına kaçarlardı.²⁰ Avlanma bölgesi ise binlerce av hayvanını içine alan muazzam büyüklükteki sahaları kapsardı. Hayvanın kaçmaması için bölgenin tamamının iplerle kuşatması gerektiğinden kilometrelerce uzunluktaki iplere ihtiyaç duyulurdu. Bu sebeple söz konusu bu ipler öyle değerli akdedilirdi ki Moğollar bunları halktan vergi karşılığında topladığı zamanlar da olurdu.²¹

Av bölgesinde geniş bir alana yayılan askerler, emir geldiğinde *nerke* denilen büyük bir çember halinde saf tutar ve bu çemberi bir ile üç ay arasında kademe kademe daraltarak av sathi bir alana sıkıştırılır ve avın kesin surette çemberin dışına çıkmamasına dikkat ederlerdi. Her bir askerî grup, belli bir safi tutmakla muvazzaf olduğundan avın hiçbir suretle söz konusu bu safın arkasına düşmesine müsaade etmezlerdi. Şayet av hayvanı bir yolunu bulup çemberden kurtulmayı başarır da askerler bunu büyük bir hata olarak telakki eder ve sebebi üzerinde uzun uzadıya tartışırlardı. Bundan çıkan kararlara göre hatadan sorumlu asker veya komutana on, yüz veya bin sopa vurmak suretiyle

¹⁸ Xiu Ting, *Hei Ta shi lu*, s. 111; Cüveynî, *Tarih-i cihagüşa*, s. 88.

¹⁹ Reşidüddîn, *Camiu 't-tevarih*, Nşr. Ahmet Ateş, Anlara 1999, s. 106

²⁰ Xiu Ting, *Hei Ta shi lu*, s. 111-112.

²¹ Çinli tarihçi Xiu Ting, bu vergilerin halka çok ağır geldiğini, hatta bir yolculuk sırasında bindiği atların kıllarının kesildiğini görünce bunun sebebini sorduğunda yanındakilerin bunları ip yapılması için kestiklerini ve saray yetkililerine teslim ettiklerini rivayet eder. Xiu Ting, *Hei Ta shi lu*, s. 112.

cezalandırılırdı. İhmal büyük ise cezası ölüm olur, infaz da hemen gerçekleştirilirdi.²²

Askerler, av sürüsünü iki üç ay boyunca gece gündüz takip eder; sürülerin durumunu, miktarlarını ve sahasını durumunu rapor halinde hükümdara bildirirlerdi. Çemberin alanı iyice darlaştıktan sonra buralara ip bağlanır, üstüne de keçeler atılarak av hayvanları artık kaçacak açıklık bulamayacak şekilde söz konusu alana sıkıştırılırdı. Bazen bu alan çamurdan yapılmış duvarlarla kapatılırdı. Kovalamaca bitip hayvanlar menzile girerek avlanacak duruma geldikleri zaman ise askerler at sütünde belli saflar halinde ayakta durarak hayvanın üstüne yürürlerdi. Ava ilk olarak hükümdar başlar, kendisi yorulunca yüksek bir tepeye çıkarak sırasıyla ava başlayan şehzadelerle onların oğullarının, ardından da ava iştirak eden diğer emir ve askerlerin avlanmalarını izlerdi. Hayvanlar ok yağmuru altında imha edilerek çok azı kalana kadar kesintisiz devam edilirdi. Fakat avlanan hayvanlarının çok azı kalıp tekrar üreyip nesillerini devam ettirmeleri için ise Moğollarda adet olduğu üzere çevredeki halktan yaşlılar araya girer, avdan geri kalan hayvanların serbest kalması için hükümdardan şefaahat dilerlerdi. Hükümdar adet olduğu üzere hayvanlara şefaahat etmesi için huzuruna çıkan yaşlıların isteğini geri çevirmeyerek avı sonlandırır, kıyımdan kurtulan hayvanların kaçmasına müsaade ederdi.²³

Avlanma sona erdiğinde avlanan hayvanların sayımı başlar, şayet bunlar sayılamayacak kadar çok ise diğerlerine göre daha makbul kabul edilen yırtıcı hayvanlar ve yaban eşekleri saymakla yetinirlerdi. Avlanmadan elde edilen hayvanların sadece etinden faydalanmaz; ayrıca birçok yırtıcı hayvan derisi büyük paha ile müşteri bulduğundan, Türkler ve Moğollar bundan büyük bir kazanç elde ederlerdi.²⁴

Avlarda öldürülen hayvanların etleri Türkler arasında büyük bir rağbet görmekteydi. Nitekim IX. asır müelliflerinden Yakubî, Türklerin neredeyse yegâne yiyeceklerinin kısırak sütü ile av eti olduğunu yazmaktadır.²⁵ Etlerin bir kısmı ise bozulmaması için kurutulur, kışın da tüketilirdi.²⁶ Avlardan elde edilen kürkler ise Türkler arasında çok mühim bir yere sahipti. Öyle ki birçok coğrafyacının hem fikir olduğu üzere Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Hazarlar, Bulgarlar ve Burdaslar gibi birçok Türk kavmi arasında

²² Cüveynî, *Tarih-i cihagüşa*, s. 88.

²³ Cüveynî, *Tarih-i cihagüşa*, s. 89; Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, (Antalya 2006), s. 12; Wilhelm von Rubruk, *Moğolların Büyük Han'ına Seyahat; 1253-1255*, Çev. Ergin Ayan, (İstanbul 2001), s. 38; Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, s. 351-352.

²⁴ Cüveynî, *Tarih-i cihagüşa*, s. 89.

²⁵ Yakubî, *Kıtabu'l-bıldan*, Nşr. M. J. de Goeje, (Leyden 1892), s. 295.

²⁶ Gerdizî, *Zeynu'l-ahbar*, Tsh. A. Habibî, (Tahran 1363), s. 553.

avlardan elde edilen kürk ticareti çok önemli bir yere sahipti.²⁷ Sincap, siyah ve kırmızı tilki kürkleri bu konuda önemli gelir kaynaklarıydı.²⁸ Söz konusu kürkler İtil Nehri boyunca tüccarlar tarafından çeşitli ülkelere götürülerek satılırdı.²⁹ Mesudî, her bir kürkün fiyatının 100 veya daha fazla dinara alıcını bulduğunu, siyah kürklerin daha çok Arap ve Acem hükümdarlar tarafından giyildiğini yazmaktadır.³⁰ Kırgızlarda da misk, kürk ve boynuz ihracatı yapmaktaydılar.³¹ Öyle ki el-Gırnatî, Kırgız'ın sincabı, Bulgar'ın samuru, Hazar'ın tilkisi, Herat'ın pelikanları, Tokuzoğuzun kakumlarının harika olduğunu açık bir şekilde yazmaktadır.³² Aynı şekilde Tokuzoğuzların kaplan, panter, sansar, siyah ve kırmızı çizgili tilki kürkleri, gri sincap, samur, kakum ve buna benzer hayvanlarına ihraç ettikleri, Kırgızların bir boyu olan Küseymlerin de kürk, misk ve boynuz temin etmek için avlandıkları, Kimeklerin ise esas geçimlerini koyun yetiştiriciliği ve samur avcılığı bilinmektedir.³³ İlhanlı Devleti'nde ise geniş platolar ve ormanlık alanlarda sayısız av hayvanına ev sahipliği yapması sebebiyle söz konusu av partileri sürekli icra edilirdi. Özellikle Kazvin'de geniş av alanları mevcut olduğu devrin kaynakları tarafından zikredilmektedir.³⁴ Ayrıca Anadolu'da bir hayli fazla olan yaylak ve kışlaklarda zaman geçiren Moğollar buralarda avlanarak beslenirlerdi.³⁵

3. Sürek Avlarında Atın Önemi

Sürek avlarındaki en önemli kullanım aracı ise atlardı. Nitekim Cahız, Türklerin atlarından övgü ile bahseder ve ayrıca Türk'ün at üzerinde iken vahşi hayvanlara, kuşlara, havadaki hedeflere, insana ve hareketsiz hayvanlara öne, arkaya, sağa, sola, aşağı ve yukarıya doğru rahatça ok atabildiğini

²⁷ İbn Rüsteh, *el-Alak'un-nefise*, Nşr. M. J. de Goeje, (Leyden 1892), s. 141-142; Gerdizî, *Zeynu'l-ahbar*, s. 583.

²⁸ İbn Rüsteh, *el-Alak'un-nefise*, s. 141; İsrahrî, *Mesaliku'l-memalik*, Nşr. M. J. de Goeje, (Leyden 1927), s. 305; Mesudî, *Murucu'z-zeheb*, Nşr. B. de Meynard, II, (Paris 1863), s. 14; Mesudî, *el-Tembih ve'l-İşraf*, Nşr. M. J. de Goeje, (Leyden 1894), s. 63; Anonim, *Hududu'l-âlem*, Nşr. Menuçehr Sutudeh, (Tahrân 1983), s. 195; Gerdizî, *Zeynu'l-ahbar*, s. 583.

²⁹ Yakut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-büldan*, I, (Beirut 1977), s. 88.

³⁰ Mesudî, *Murucu'z-zeheb*, II, s. 14; *el-Tembih*, s. 63.

³¹ İbn Havkal, *Suretu'l-arz*, Nşr. M. J. de Goeje, (Leyden 1939), s. 465; Gerdizî, *Zeynu'l-ahbar*, s. 559.

³² el-Gırnatî, *Tuhfetu'l-elbab ve nuhbetu'l-a'cab*, Çev. Fatih Sabuncu, (İstanbul 2011), s. 104-105.

³³ İbn Fakih, *Kitabu'l-büldan*, Nşr. M. J. de Goeje, (Leyden 1885); s. 255; *Hududu'l-âlem*, s. 76, 80, 85, 195; İdrisî, *Nuzhetu'l-muştak fi ihtiraku'l-afak*, Nşr. Ş. A. Ferid el-Mezidî, (Beirut 2020), s. 366; Zekerîya Kazvinî, *Asaru'l-bilad ve ahbaru'l-ibad*, (Beirut 2011), s. 517-518.

³⁴ Mustevfî, *Nüzhe*, s. 58.

³⁵ Anadolu'daki kışlak ve yaylaklar için bkz. Aksarâyî, *Müsameratü'l-ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, (Ankara 2000), s. 64, 87, 115, 250.

yazmaktadır.³⁶ At, Türklerde olduğu gibi Moğollarda da sadece savaşta değil, günlük hayatta da çok önemli bir yere sahipti. Moğolların yaşamına müşahede eden dönemin kaynakları, onların at sırtında büyüdüklarını, yaya askerlerin hiç olmadığını, herkesin süvarilerden oluştuğunu, boş zamanlarında ise savaş sanatları öğrendikleri belirtirler.³⁷ Bu kaynaklara göre ayrıca Türkler ve Moğollar, atlarını henüz tay iken binilmeye alıştıırır, daha sonra da sürü içine bırakarak üç yıl boyunca dokunmazlardı. Aradan üç yıl geçtikten sonra da tekrar yakalayıp binilmesi için eğitirlerdi. Dört yaşına gelen atlar, savaşta kullanılmaya hazır olurlardı. Bu suretle atlar, küçük yaştan itibaren titizlikle eğitildiklerinden, ısırma ve çifte atma gibi kötü huyları bulunmazdı. Atlar büyük sürüler halinde hareket ettiklerinde bile sessiz bir şekilde ilerleyebiliyorlardı. Çok sert bir eğitim süreçlerinden geçirilmesinin neticelerinden birisi de her türlü hava koşulu veya olağanüstü kalabalık karşısında ürkmeden savaşta kullanılabilirlerdi. Bu sayede baskın ve pusularda ses çıkarmadan bekleyebilirlerdi. Binicileri atlarından indiklerinde ise bunlar oldukları yerden başka bir yere gitmez, bu sebeple de binicileri atlarını bağlamaya gerek görmezlerdi. Savaş sırasında ise her süvari yanında iki veya üç yedek at taşır, sırayla atlara binildiğinden atlar yorulmadan savaşa devam edebilirlerdi.³⁸

XIII. asır Çinli kaynaklara göre Moğol atları, insan elinden ot yemez, yılın altıncı ayında geniş meralara salınarak otlamaya başlanılması neticesinde bu mevsimde kilo almaya başlarlardı. Sefere veya yolculuğa çıkıldığında ise ata yem verilmez, genellikle bunu yolculuk veya savaş bitiminde yaparlardı. Bunları gündüz yerine genellikle geceleri beslemeyi uygun görürlerdi. Aynı suretle hantallaşmasını veya yediklerinden hastalanmalarının önlemek için de savaşlarda bunlara yem ve su verilmezdi. Özellikle ilkbaharın başında savaş ve seferlerin durduğu vakit bunlar taze otlaklar salınmaları uygun görülürdü. Bu sırada da atlara binmek yasaktı. Sonbahar geldiğinde de atlar tekrar toplanıp ağızlarına gem vurulurdu. Yaz boyunca kilo alıp hantallaşan atlara ot verilmeden sadece otlatılarak yaklaşık bir ay bekletilirdi. Daha sonra kilo vermeye başlayan atlar, çevikleştiklerinde sefere hazır hale gelmiş olurlardı.³⁹

Ata işkence yapmak büyük bir suç telakki edilir ve başı ile gözüne vuranlar ölümle cezalandırılırdı.⁴⁰ Ayrıca erkek atlardan bir atı damızlık olarak ayırılarak kısrakların içine salınır, diğerleri ise binilmek üzere

³⁶ Cahız, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Fâziletleri*, Çev. Ramazan Şeşen, (Ankara 1967), s. 67-68.

³⁷ Shao Hung, *Meng Ta pei lu*, s. 71; Xiu Ting, *Hei Ta shi lu*, s. 139; Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, s. 11-12.

³⁸ Shao Hung, *Meng Ta pei lu*, s. 73; Xiu Ting, *Hei Ta shi lu*, s. 135-136, 139.

³⁹ Xiu Ting, *Hei Ta shi lu*, s. 136-137.

⁴⁰ Xiu Ting, *Hei Ta shi lu*, s. 132.

kısırlaştırılırdı. Damızlık at dışında kısrağ ve aygırlar birbirinden ayrı tutularak yaklaşık 500 attan oluşan guruplar halinde dolaştırılırdı.⁴¹ Atlarda kullanılan eğerler de tıpkı Moğolların savaşlarda kullandıkları savaş araç ve gereçleri gibi hafif deri malzemelerinden yapılmaları sayesinde atlara yük olmaz ve yumuşak deriden imal edildiklerinden de atların sırtında yaraya sebep olmazdı.⁴² Son olarak Altın Orda Devleti'nde yetiştirilen atlar daha iyi olduğundan, İlhanlı Devleti tarafından buradan önemli bir miktarda at ithal edildiği bilinmektedir.⁴³

Sonuç

Çalışmada ele alındığı üzere Türkler ve Moğolların sosyo-ekonomik hayatında büyük öneme sahip süreklilik avları, askerî olarak da bir hayli önemliydi. Özellikle göçebelerin et ve deri ihtiyaçlarını gidermek için yaptıkları süreklilik avları, düşmanlarıyla yaptıkları savaşlar öncesi adeta bir tatbikat görevi görmekteydi. Bu sebeple göçebeler de süreklilik avlarını hem barış zamanlarında hem de savaş öncesi ve savaş sırasında yaparak daima savaşa hazır halde olurlardı. Bu süreklilik avlarında hayvanlar üzerinde yapılan bu taktiksel hamleler, savaş sırasında düşmana karşı uygulanır ve düşmanı aldatmaktan tutun her türlü savaş hamlelerini sahada test etme şansına sahip olurlardı. Öyle ki hayvanı panikletmek veya aldatmak stratejisi üzerinde hareket edilerek hayvanların belli bir alanda sıkıştırılırdı. Dar alanda hamle yapamayan hayvanlar panik halinde ve korku içinde hareket etmek zorunda hayvanlar avlanırlardı. Aynı yöntem de savaş sırasında uygulanır ve düşmanı paniğe sokacak peş peşe darbeler vurulurdu. Düşman hatları bu suretle dağılır ve savaş düzeninden çıkarak koordinesiz bir halde ilerlemek zorunda kalırlardı. Düşman hatlarının bozulduğunu görür germez de bunlar çember içinde alınarak imha edilirdi. Görüldüğü üzere hayvanların avlanması amacıyla yapılan süreklilik avları, savaşa hazırlık için tatbikat görevi görürdü. Bu sayede hem Türk hem de Moğol tarihinde süreklilik avları, savaşa hazırlık aşamasında önemli bir pratik eğitim aracı özelliği görmekteydi.

⁴¹ Xiu Ting, *Hei Ta shi lu*, s. 137; Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, s. 12.

⁴² Xiu Ting, *Hei Ta shi lu*, s. 138.

⁴³ A. Yu. Yakubovsky, *Altın Orda ve Çöküşü*, (Ankara 2000), s. 93.

OSMANLI ORDUSUNDA ZENBEREKÇİLER

Pakize YILDIZ ETKİ*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin uc beyliğinden bir dünya imparatorluğuna yükselmesinde sağlam devlet teşkilatının özellikle askerî teşkilatın ve bu örgütlenme içerisinde kullanılan silahların büyük etkisi vardır. Osmanlı ordusunda kullanılan silahlar, kuruluş asrı olan XIV. yüzyıldan devletin sona erdiği XX. yüzyıla kadar teknolojinin gelişmesine bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Devlet, kuruluş ve yükseliş dönemlerinde yeni silah teknolojilerinin orduya uyumunu çok hızlı bir şekilde gerçekleştirmekteydi. Öyle ki İstanbul'un fethi sırasında kullanılan top teknolojisi çağının da ilerisindeydi. Osmanlı Devleti'nin gelişen savaş teknolojilerine uyumu XVI. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamış ve ilerleyen dönemlerde tüm çabalara rağmen Avrupa savaş teknolojilerini yakalamakta maalesef istenen seviyeye ulaşamamıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde kullanılan geleneksel ateşsiz silahların yapımında ve kullanımında insan zekâsından ve beden gücünden faydalanılmıştır. Bu silahlar başta kılıç olmak üzere yatağan, pala, hançer, bıçak, kama, teber, meç ve balta gibi kesici aletler, ok-yay, mancınık ve sapan gibi uzaktan vurmaya amaçlayan silahlar ve gürz, bozdoğan, şeşper, topuz ve koçbaşı gibi vurucu silahlar şeklinde sıralanabilir. Osmanlı silah teknolojisinde en önemli gelişim ise top, tüfek, humbara, bomba gibi ateşli silahların icadıyla yaşanmıştır.¹ Osmanlı'nın ilk dönemlerinde kullanılan zenberek adlı savaş aletinin kökeni, at sırtında atılan ve savaşlarda önemli bir rolü olan Türk okuna kadar götürülebilir. Bu savaş aleti zamanla geliştirilerek arbelet, zenberek ya da tatar oku adı da verilen silahlara dönüştürülmüştür.²

Osmanlı silah teknolojisi çok geniş bir çalışma alanını oluşturmaktadır. Bu alan üzerine çeşitli araştırmalar bulunmakla birlikte hâlâ üzerinde çalışılması gereken çok fazla konu vardır. Bu konulardan biri olan

* Bilim Uzmanı, Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yildiz_pakize@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8908-2062.

¹ Salim Aydın, "Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi", *Tarih Okulu*, Sayı 10 (Mayıs-Ağustos 2011), s. 6-15.

² Colin İmber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 (İktidarın Yapısı)*, Çev. Şiar Yalçın, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002), s. 347.

Yeniçeri Ocağı içinde bulunan ve zenberek adlı silahı kullanan birlik hakkında tarihî kaynaklarda bir bütün halinde açıklayıcı bilgilerin bulunmaması bizi bu konuda araştırmaya yöneltti. Nitekim dönem silahlarının ve askerî birliklerin ele alındığı eserlerin bazılarında zenberekçilerden hiç bahsedilmemiş, bazılarında ise tekrarlanmış bilgiler dışına çıkılmamıştır.

Osmanlı Devleti ‘gazâ ve cihad’ temelinde fetihlerle yükselirken devlet müesseseleri her an savaşa hazır veya devamlı savaş halindeymiş gibi ihtiyaca yönelik teşkilatlanmıştır. Osmanlı ordu teşkilatı; kapıkulu, eyalet ve deniz kuvvetleri olarak üç kısma ayrılır. Osmanlı Devleti’nde ilk düzenli ordu Orhan Bey döneminde yaya ve müselleme teşkilatının kurulmasıyla başlamıştır.³ Tımarlı sipahilerle ilgili belgeye dayalı ilk atıf da yine Orhan Bey dönemine kadar getirilmektedir.⁴ I. Murad döneminde kurulan Kapıkulu Ocağının kurulmasıyla da ordunun asıl iskeleti oluşmuştur.⁵ Böylelikle Osmanlı kara ordusu merkez ve eyâlet kuvvetleri olarak iki temel üzerine bina edilmiştir. Devletin güçlü ve sistemli bir orduya ve gelişmiş silah teknolojisine sahip olması fetihlerin artmasını, sınırların genişlemesini sağlamıştır.

Kapıkulu Ocağı; Acemi Ocağı, Yeniçeri Ocağı, Cebeci Ocağı, Topçu Ocağı, Top Arabacıları Ocağı ve Kapıkulu Süvarileri şeklinde altı kısımdan oluşmaktaydı.⁶ Avrupa’nın da ilk düzenli askerî birliği olan Yeniçeri Ocağı Kapıkulu Ocağı’nın en kalabalık ve de en nüfuzlu olanıydı.⁷ Padişahın merkezî otoritesini koruyan yeniçeriler, hükümdarın hassa birliği konumundaydı.⁸ Ocağın nicelik olarak artması yeniçerilere siyasî güç vermiş ve iktidar mücadelelerine karışmalarını kolaylaştırmıştır. Orduda bozulmalar ilk olarak Kanunî Sultan Süleyman döneminde başlamış ancak III. Murad döneminde belirginleşmiştir. Zaman içerisinde isyanları ve yönetime müdahaleleri artan Yeniçeri Ocağı, 15 Haziran 1826’da II. Mahmut tarafından kaldırılmıştır.⁹

³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (5.Baskı)*, c. 1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), s. 507-508.

⁴ Halil İnalçık, “Tımar”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 41, (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2012), s. 168.

⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, c. 1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), s. 2.

⁶ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), s. 36-46.

⁷ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, (Ankara: Cedit Neşriyat, 2008), s. 240; Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Askerî Teşkilatı”, *Osmanlı*, c. 6, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), s. 551-552.

⁸ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, c. 2, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), s. 147-150.

⁹ Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Askerî Teşkilatı”, s. 555.

1. Zenbereğin Tanımı

Kökene Farsça olan ‘zenbürek’ kelimesi arıcık anlamına gelmektedir.¹⁰ Türkçe kullanımda ise zenberek; devinim sağlayan bir kuvvetle kullanılan çelik veya pirinçten yapılmış olan oka verilen isimdi.¹¹ *Lehçe-i Osmani*’de de zenberekli top ve zenberekli yay¹² olarak geçen terim, aynı zamanda hayvanlarla taşınan küçük topun da adıydı.¹³ İlk zamanlarda büyük ok anlamında kullanılmış, ateşli silahların orduya girmesinden sonra deve veya katır üstünde taşınan küçük bir top anlamı yaygınlaşmıştır.¹⁴ Ayrıca kapı veya dolapların kapaklarını kapalı tutmayı ve gerektiğinde açılmasını sağlayan özel yaylı demir takıma¹⁵ da verilen isim olan zenberek kelimesinin, yüksek dereceli fırın¹⁶ anlamında da kullanıldığı yine arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır.¹⁷ İncelenen kaynaklarda zenberek kelimesinin ‘zenbürek, zenberek ve zemberek’ olarak üç farklı şekilde yazıldığı görülmüşse de arşiv kaynaklarında zenbürek yazımına daha çok rastlanılmıştır.¹⁸

Zenberek okunun yapısı başparmak kalınlığında, bir dirsek uzunluğundaydı. Ucu demirden olup dört yüzü bulunan okun üzerindeki tüyler gidiş yönünü daha da hızlandırır¹⁹. Kundaklı yaylar olarak zikredilen zenberek yayı, okun ahşap veya metal bir gövdenin merkezine oyulan yuvaya yerleştirildikten sonra gövdenin ön kısmına yerleştirilmiş yay mekanizmasına bağlı kirişin okun arkasına çekilmesi ve gerilip bir tetik aracılığıyla fırlatılması

¹⁰ Mehmet Kanar, “Arı”, *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, (Tahran: Şirin Yayıncılık, 1995), s. 29. 11 M. Zeki Pakalın, “Zenberek”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 3, (İstanbul 1972), s. 652.

¹² Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, c. 2, (Dersaadet: Cemiyet-i Tedrisiyye-i Osmaniye, 1293), s. 614.

¹³ M. Zeki Pakalın, “Zenberek”, s. 652.

¹⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, s. 231.

¹⁵ M. Zeki Pakalın, “Zenberek”, s. 652.

¹⁶ Cevdet Yakupoğlu, “Kastamonu’nun Doğal Zenginliklerinden Küre Madenlerinin Tarihî Arka Planı”, *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu’nun Doğal Zenginlikleri Sempozyumu 16-17 Ekim 2012*, (Kastamonu, 2012), s. 43.

¹⁷ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), *Cevdet Darphane (=C.DRB)*, 41/2024, vr.2, 29/08/1195 [20 Ağustos 1781]; Kastamonu’da Küre-i Nühas Madeni’nden ve oradan çıkarılan bakır madeninde bahsedilmektedir. “*mutasarrıf oldukları zenbürek ta’bir olunur kâr-hânelerinde i’âl eyledikleri nuhasdan hasil olan ticarete..*” şeklinde devam eden belgede zenbürek fırınlarında istihdam edilecek kömürçüler ile ilgili bir belge olduğu anlaşılmaktadır. Konumuzun dışında bir anlam teşkil ettiğinden metin içinde yer verilmemiştir.

¹⁸ BOA, *Ali Emiri Mustafa III (=AE. SMST. III)*, 316/253, 10.03.1183 [14 Temmuz 1769]; BOA, *Cevdet Darphane (=C.DRB.)*, 4/161, vr.2 03 02 1148 [25 Haziran 1735].

¹⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, s.231; buradaki dipnotta Dozy’nin İskenderiye patriklerinin tarihini yazan müverrihlerin Zenbürek okunun, çok delici olduğunu hatta arka arkaya iki adamı delip çıkmasını ve duvarların taşlarına kadar nüfuz ettiğini yazdıklarını belirtmiştir. Ayrıca Katremer’in Moğollar tarihinde zenberek kelimesinin sarı yaban arısı anlamı taşıdığı fikrini, okun yaydan çıktığı sırada ipin titreşirken ki çıkan sesin arı sesine benzetmesinden dolayı olduğunu söylemiştir.

esasına göre çalışan bir silah türüdür.²⁰ Bu savaş aleti seri bir şekilde ok fırlatma makinesi olarak da düşünülebilir.

Osmanlı Devleti'nden önce de Selçuklu ve Eyyubî ordularında kuşatma silahı olarak kullanılan zenberek, Anadolu Selçukluları tarafından ilk defa XIII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.²¹ Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerinden itibaren ordudaki savaş aletleri arasında yerini alan zenberek özellikle İstanbul'un fethinde kullanılan başlıca silahlardan biriydi.²² Zenberekler sadece Osmanlı'da değil komşu devletlerden İran'ın da kullandığı, Nadir Şah'ın barış anlaşmasını bozarak Osmanlı kalelerine saldırması neticesinde galip gelen Osmanlı'nın ganimetlerin arasında top ve zenberekleri saymasından anlaşılmaktadır.²³

2. Osmanlı Ordusunda Zenberekçiler

Osmanlı Devleti'nde zenberek silahı Yeniçeri Ocağının kuruluşundan itibaren *Zenberekçi Ortası* adlı bölük tarafından kullanılmıştır.²⁴ 196 orta ve bölükten oluşan Yeniçeri Ocağı'nda²⁵ Zenberekçiler, Ocağın 82. Ortasıydı. Yapılan seferlere zenberekleriyle katılan bu Ortanın tahminen XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zenberekle katılmamaya başladıkları anlaşılmaktadır.²⁶ Zenberekçiler arasında zenberek atmakta usta olanlar çorbacı ya da zenberekçi başı olarak tayin edilmiştir.²⁷ Zenberekçiler bölüğünün kumandanı olan zenberekçi başı ocağın ileri gelen ağalarındandı ve maaşı 25 akçeydi. "Haseki" payesinde olan zenberekçi başları, terfi ederse hasekiliğe yükselirdi. Nadiren bir derece daha terfi aldıklarında da kanuna aykırı da olsa 'Turnacıbaşı' lığa da getirilirlerdi. Zenberekçi başları kıyafetlerinin altına zincir enselik ve gümüş özengi vurur, üstüne samur ve vaşak kürkle kaplı kadife üst elbise giyer, başına da tüy takılmış balıkçıl

²⁰ Serkan Emir Erkmen, *Klasik Dönem Osmanlı Kara Kuvvetleri (Silahları ve Teçhizatları)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, s.406.

²¹ Coşkun Alptekin, "Selçuklu Devletinin Askeri Teşkilatının Eyyubi Devleti Askeri Teşkilatına Tesiri", *Belleten*, c. LIV, (Nisan 1990), Ankara 1990, s. 118; Alptekin Yavaş, "Ortaçağ'ın Ölümcül Silahı Çarh ve Onun "Gizemli" Uçları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31 (2019 Güz), s. 261-264. Yavaş, burada M. Reinaud'dan aktardığı bilgede "ilk kez Selahaddin Eyyubî'nin Tire (1187) ve St. Jean Acre (1189) kuşatmaları sırasında bahsedildiğini" yazmıştır. Eyyubîler'in Selçukluların askeri teşkilatından etkilenmesi neticesinde zembereğin Eyyubî ordusunda da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

²² Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, s.135.

²³ BOA, *Hatt-ı Hümayun (=HAT)*, 5/152, 22.09.1157 [29 Ekim 1744].

²⁴ *Kavanin-i Yeniçeriyân Yeniçeri Kanunları*, yay. haz. Tayfun Toroser, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2011), s. 156.

²⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 244.

²⁶ Serkan Emir Erkmen, *Klasik Dönem Osmanlı Kara Kuvvetleri (Silahları ve Teçhizatları)*, s. 411.

²⁷ *Kavaninin-i Yeniçeriyân*, s. 156.

sorgucunu takardı.²⁸ Et olarak bir koyun hakkı vardı ve günlük tayinatları iki çift fodulaydı. Ocaktaki bölüğünün düzenini sağlayıp yöneten zenberekçibaşının görevi dışında işler yaptığı, istisnai bir durum olarak Acemi Ocağına oğlan toplama görevi gibi işlerde de vazifelendirildiği görülmektedir.²⁹ Zenberekçiler odasına ait Et Meydanı'nda Yeniçeri talimhanesinin bir tarafında da zenberek talimhanesi bulunmaktaydı. Bundan başka, Evliya Çelebi'nin bahsettiği bir dükkânları bulunmaktaydı. Taşrada zenberekçilerin dükkân sayısı on, askerleri seksendi ve pîrleri Hazret-i Hamza idi.³⁰ Zenberek kullanımı dikkat ve maharet isteyen bir silahtır, nitekim bu özelliklere sahip kişiler seçilerek merkeze gönderilmekteydi.³¹ Mimar Sinan da mimarlıktan önce zenberekçilik görevindeydi. Mohaç Meydan savaşından sonra zenberekçibaşılığa terfi etmiş, seferlerde gösterdiği başarılar ile dikkat çekmişti. Boğdan seferi sırasında Prut nehri üzerine köprü kurma işinin Sinan'a verilmesinden sonra mimarbaşılık kariyeri başlamıştı.³² Bu da Osmanlı'da kişinin işini iyi yapmasının nerede olursa olsun devlet erkânı tarafından görülüp değerlendirildiğinin ve görevde yükselme fırsatının o dönemde zenberekçilere de tanındığının ispatıdır.

Yeniçeri Ocağı'nda XV. yüzyıl sonlarından itibaren tüfeğin kullanımının yaygınlaşmasından sonra ok olarak kullanılan zenberek ihmal edilmiş³³ diğer taraftan küçük top olarak kullanılan ve hayvanlarla taşınan zenberek manasında kullanımı yaygınlaşmıştır. Hotin Seferi'ne çıkan ordunun sefer-i hümayun için İstanbul'da üretilen yüz adet zenbureğin orduya gönderilirken yolda zenberekçilerin talimleri için Cebhane-i Amire'den elli vukiyye barut istenmişti.³⁴ Ancak yine aynı sefer hakkındaki başka bir belgede aynı yere yüz adet zenbureğin nakli için İstabl-ı Âmire'den yüz adet deveye ek olarak elli adet daha deve, talim için de cephaneden elli vukiyye kurşun ve elli vukiyye barut istenmiştir.³⁵ Yüz zenberek için yüz deve istenmesi bu zenbureğin deve ile taşındığını göstermektedir. Bir devenin de 250 kg kadar

²⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, s. 231-232.

²⁹ *Kavaninin-i Yeniçeriyân*, s. 12, 43, 94.

³⁰ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, yay. haz. Roberts Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996), s. 315.

³¹ BOA, *AE.SMST.III*, 154/12177, 10.07.1182 [17 Şubat 1769] (Şam'da Çeteci Abdullah Paşa'nın adamlarından olan Zenberekçi Hacı Hasan'ın zenberek topunun tanziminde ve taliminde mahareti olduğunun İstanbul'a haber verilmesi üzerine, Hacı Hasan'ın Der-Sa'adet'e çağırılıp kısa süre içerisinde yola çıkması Şam valisi Mir Hacı Vezir Osman Paşa'ya bildirilmiştir); BOA, *AE.SMST.III*, 154/12177, 10.07.1182 [17 Şubat 1769], Şam'da zenberekçi başı on beş askerinin zenberek kullanmada mahir olduğu tespit etmiştir. Hicaz'a gönderilmek yerine Şam'da bırakılarak İstanbul'a gönderilmek istenmiştir.

³² Selçuk Mülayim, "Sinan", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXXVII., (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009), s. 224-227.

³³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, s. 231-232.

³⁴ BOA, *AE.SMST.III*, 322/25904, 27 Zilhicce 1182 [4 Mayıs 1769].

³⁵ BOA, *Cevdet Askeriye (=C.AS.)*, 828/35254, 27.12.1182 [4 Mayıs 1769].

yük taşıyabildiği göz önünde bulundurulursa o halde bu zenbereklerin 250 kg'dan daha hafif toplar olduğu tahmin edilmektedir. İlginç gelen bir diğer nokta da bu toplarla yolda talim yaparak gitmeleridir. Talim sırasında çıkan gürültünün çevre halkını rahatsız edecek düzeyde olmamasından sesinin çok şiddetli olmadığı söylenebilir yorumu yapılabilir. Ayrıca dikkatimizi çeken bir diğer husus zenberekte kullanılmak için barutun tophaneden değil de cebehaneden istenmiş olması bu silahın tüfek türünde olabileceğini de düşündürmektedir.

Zenberek toplarının sadece tophanede üretilmediğini cephede de üretildiğini arşiv belgelerinden öğrenmekteyiz.³⁶ Bu da zenberek topunun yapımının çok zor olmadığını ve taşımalarının da kolay olduğunu göstermektedir. Denizden veya karadan ağır topların gönderilmesinin zor olması sebebiyle de hafif ve kullanışlı bir top olan zenberek tercih edilmiştir.³⁷ Bir de zenberekin tüfek türü anlamında kullanımı bulunmaktadır ki bu mânâda kullanıldığı dönem Osmanlı'nın son yüzyıllarına denk gelmektedir. Osmanlı devlet adamı Zihni İsmail Paşa, zenberek oku gibi art arda ateş edebilen zenberek şeklinde yaylı bir tüfeği icat etmiş ve bunu araba üzerinde sabitleyerek yeni bir buluş gerçekleştirmiştir.³⁸ Oldukça heyecan verici olan bu icat, sadrazamın ve dönemin padişahı olan I. Abdülhamit'in de dikkatini çekmişti. Bir silahla yaylım ateşi çıkarma fikrinden hareketle tasarlanan silah çalışmasına destek vermişlerdi. Savaş meydanında bir defa kullandıktan sonra geri çekilerek tüfeğin yeniden doldurulma süresinin savaşın seyrini etkileyeceği hesap edilmiş ve silahın geliştirilmesine devam edilmesi istenmişti. Yeniden tasarlanan silah, her namlunun dikey ekseninde yukarı ve aşağı hareket etmesini sağlıyordu. Kâğıthane, bu art arda ateş edebilen tüfek için test alanı ilan edilmiştir. Ancak yapılan testin sonuçlarına dair net bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1780'li yıllara göre çağın ilerisinde olan bu buluş yavaş doldurulma ve güçlü bir geri tepme gibi sorunlardan ve dönemin barut teknolojisinin yetersizliğinden dolayı istenen sonuç alınamamıştır.³⁹

³⁶ BOA, *AE.SMST.III*, 316/25372, 10.03.1183[14 Temmuz 1769]; Bender sahrasından Hotin canibinden sorumlu Kırım Hanı Devlet Giray Han'ın ma'iyetine tayin olunan 30 zenberek topunun cephede i'mal edilmesi için 34 asker götürülmüştür. Dört günlük peksimat ve altı katar deve için arpa ve samanlar Bender tarafından verilmiştir. Neferlerin Han Tepesi'nden Hotin'e varıncaya kadar ki sekiz günlük sürede yiyeceklerinin temini kapıcıbaşı zahire mübaşiri Ali'ye verilmiştir. 68 vukiyye peksimat ve develer için 48 keyl arpa ve 24 kantar saman temin edilip, makbuzları alınmıştır.

³⁷ BOA, *C.AS.*, 50/2346, 29.12.1184 [15 Nisan 1771].

³⁸ BOA, *C.AS.*, 45/2059, 29.12.1300 [31 Ekim 1883]; Zihni İsmail Paşa'nın arabalar üzerinde zenberek şeklinde tüfekler icat etmiştir. Savaş sırasında arka arkaya ateş etmesi amaçlansa da birbirine yakın olmasından dolayı bir kere doldurduktan sonra tekrarının zor olduğu belirtilerek tekrar Kağıthane'ye daha fazla tecrübe edilmek üzere gönderilmiştir.

³⁹ Kahraman Şakul, "Hattat İsmail Zihni Pasha: Life and Death of an Ottoman Statesman and an Inventor", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 44 (2014), s. 67-78.

2.1. Osmanlı Kalelerinde Zenberekçiler

Osmanlı askerî teşkilatında ülke içindeki ve sınırlarındaki bütün kalelerde muhafaza ve savunma hizmetinde görevli askerî gruplar vardı. Kalelerin stratejik önemine göre gruplandırılarak gönderilen yeniçeriler ortalar halinde belli bir süre kalede bulunuyor sonra başka bir kaleye gönderiliyorlardı. Gönderilen askerleri kale etrafından toplanan yerli askerlerden ayırmak için onlara “*odalı yeniçeri*” denirdi ve merkezde mevacic defterine kaydedilirdi.⁴⁰ İbrail, Ağrıboz, Erzurum, Ahıska, Özi, İnebahtı, İzvornik, Belgrad, Bender, Bosna, Bağdad, Temrük, Hotin, Hanya, Selanik, Sakız, Şam, Trabzon, Kandiye, Kars, Kefe, Moton gibi çeşitli bölgelerde bulunan önemli kalelere gönderilen askerler arasında zenberekçiler de bulunmaktadır.⁴¹ Buralarda kale savunmasında uzun bir süre bu askerî bölükten faydalanılmıştır.

Zenberek, kalelerde bulunan mazgal deliklerine göre planlandığı için bu silahı kullanan taraf üstün bir koruma avantajı elde edebiliyordu.⁴² Bu sayede kaleye yapılan herhangi bir düşman saldırısında askerler zenberekleriyle savunmaya geçmekteydiler. Zenberekçiler sadece Osmanlı kalelerinde değil Osmanlı sınırındaki Hristiyan ülkelerin kalelerinde de bulunmaktaydı.⁴³ Hatta yeni fethedilen Balkan ve Avrupa topraklarındaki kalelerde yerli Hristiyanlardan kale görevlisi olan topçu ve zenberekçiler görevlerine devam ettirilmiş, onların bilgi ve tecrübelerinden de istifade edilmiştir.⁴⁴ XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıl başı gibi geç tarihlerde Ankara Kalesi örneğinde görüldüğü üzere Hristiyan zenberekçiler bu görevlerine devam etmişler ve kendilerinden sonra da görevleri oğullarına geçmiştir. Ayrıca bunlar bu hizmetlerinin karşılığında avarız, nüzul ve diğer vergilerden de muaf tutulmuşlardır.⁴⁵ Zenberekçiler aslî işlerinin yanı sıra kalelerin onarım ve tamiri, silahların ve aletlerin konulduğu damların bakımı, devlet

⁴⁰ DİA, “Müstahfız”, *DİA*, c. XXXII., (İstanbul 2006), s. 109-110.

⁴¹ Daha detaylı bilgi için bkz. BOA, *Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD.d.)*, Yeniçeri mevacic defter kayıtları.

⁴² Uğur Altuğ, “Fatih Sultan Mehmed Döneminde Gelibolu Sancağındaki Kaleler”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, c. 14, Sayı 20 (Bahar 2016), Çanakkale 2016, s. 260; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, s. 227.

⁴³ *Kavaninin-i Yeniçeriyân*, s. 156.

⁴⁴ Salim Aydın, “XIV.-XVI. Asırlarda, Avrupa Ateşli Silah Teknolojisinin Osmanlılara Aktarılmasında Rol Oynayan Avrupalı Teknisyenler (Taife-i Efrenciyân)”, *TTK Belleten*, c. LXII, Sayı 235 (1998), s. 779-830.

⁴⁵ BOA, *Ali Emiri Selim III (=AE. SSLM.III)*, 243/14133, 10.10.1211 [8 Nisan 1797]; BOA, *C.A.S.*, 526/21971, 17.10.1200 [13 Ağustos 1786]; BOA, *C.A.S.*, 859/36783, 29.02.1216 [11 Temmuz 1801].

mallarının gemiye yüklenmesi veya indirilmesi,⁴⁶ menzil zahiresinin taşınması için hazırlanan öküz arabalarının teslim edilmesi, bazı bölgelerde âdet-i ağnam mukataalarının sahibine verilmesi gibi çeşitli işlerde vazifelendirildikleri de tespit edilmiştir.⁴⁷

2.2. Zenberekçilerin Kaldırılması

Osmanlı ordusunda tüfeğin yaygınlaşmasından sonra zenbereğin kullanımı giderek azalmıştır. Bundan dolayı kalelerdeki zenberek okları paslanıp çürümeye terk edilmiştir.⁴⁸ Zenberekçi adıyla bilinen taifenin savaşlarda yararı olmadığından dolayı H. 29 Rebiülahir 1184/ M. 22 Ağustos 1770'te kaldırılmasına dair ferman çıkmıştır.⁴⁹ Hatta el humbaracısı ve zenberekçilerin olduğu iki taifenin padişaha hizmette faydası olmadığından birlikte kaldırılması istenmiştir Bölük kaldırılmış ancak ilerleyen dönemlere ait arşiv kayıtlarında top anlamında kullanılan zenbereğin ve zenberekçilerin Yeniçeri Ocağı kaldırılana kadar ordu içinde kullanımının devam ettiğini görmekteyiz.

Sonuç

Tarihte ilk olarak kim tarafından icat edildiği bilinmeyen zenberek, hem Türk-İslam devletlerinde hem de Avrupa ve Bizans devletlerinde yaygın şekilde kullanılan bir savaş aracıydı. Osmanlılar da diğer kurumlarında olduğu gibi bu silahı da Türk-İslam devletlerinden etkilenerek kullanmıştır. Zenbereğin ne tür bir silah olduğuna dair arşiv belgelerinde açık, net ve derli toplu bilgiler bulunmamakla birlikte yapılan araştırmalar neticesinde bunun önceleri seri şekilde ok atabilen bir savaş aleti olduğu anlaşılmaktadır. Silahın kullanımından sonra küçük bir top olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Tüfek türleri gibi icatlar yapılırsa da daha çok ok ve top anlamı ile bilinmektedir.

Zenberek, Osmanlı ordusu içerisinde ateşli silahlar yaygınlaşana kadar oldukça rağbet gören bir savaş aletiydi. Yeniçeri Ocağı'nın tesis

⁴⁶ Ayhan Afşin Ünal, "16. Yüzyılda Midilli Sancağı'nda Ayrıcalıklı Hizmet Sınıfı Olarak Muaf ve Müsellem Reaya", *Journal of Universal History Studies (JUHS)*, c. 3 (Prof. Dr. Mustafa Keskin Özel Sayısı), (Ekim 2020), s.153.

⁴⁷ BOA, *Ali Emiri II. Ahmed (=AE.SAMD. II)*, 3/203, 22.11.1104 [31 Aralık 1692]; menzil zahiresinin taşınması için hazırlanan öküz arabalarını teslim etmişler, Siroz, Drama, Nevrekop gibi yerlerin âdet-i ağnam mukataalarının sahibine verilmesi için görevlendirilmişlerdir.

⁴⁸ *Kavanin-i Yeniçeriyân*, s. 156, 206.

⁴⁹ BOA, *C.A.S.*, 974/42421 27.04.1184/20 Ağustos 1770; iki taifeden el humbaracısı ve zenberekçilerin savaşta yararlılığı olmadığından birlikte kaldırılması istenmiştir; Dilek Arıboğa, Yüksek Lisans Tezi, 217 No'lu Ruûs Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019, s. 34, 87.

edilmesinden itibaren bu ocağın içerisinde zenberekçiler adlı ayrı bir bölük dahi oluşturulmuştu. Büyük oklar fırlatan bir bakıma ok fırlatma tüfeği gibi işlevsel bir özelliğe sahip olan bu savaş aleti ateşli silahların çıkmasıyla popülerliğini kaybetmiş hatta kalelerde paslanmaya terk edilmişti. Ateşli silahların orduya girmesinden sonra cephede dahi üretilebilen, taşınması hafif toplara da zenberek adı verilmişti. Bu görevi de yine zenberekçiler üstleniyordu. Ocağın içinde bu bölük işlevselliğini yitirmiş olsa da kaleler gibi muhtelif yerlerde ve görevlerde zenberekçiler olarak vazifelendiriliyorlardı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra zenberekçiler de tarihe karışmıştır.

EKLER

Ek 1: Zenbereğin Ok Atma Mekanizması Olarak Kullanıldığına Dair Örnek.

Alptekin Yavaş, "Ortaçağ'ın Ölümcül Silahı Çarh ve Onun "Gizemli" Uçları", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), Sayı 31 (2019), s. 278.

Ek 2: Zenbereğin Deve Üzerinde Küçük Top Anlamında Kullanımına Dair Bir Örnek.

Güner Doğan, Sınırlar Üzerinde Bir Hayat: Talyan Kont Luigi Ferdinando Marsigli ve Osmanlı İmparatorluğu (1679-1732), (Ankara: İtalya Dostluk Derneği Yayınları, 2020), s. 203.

KLASİK OSMANLI HARP USULÜNDE SÜVARİ TALİMİ; FURUSİYELER ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

Burhan Erhan ÇAVDAROĞLU* - Mert Can ERDOĞAN**

Giriş

Askerî bir temel üzerine kurulan Osmanlı Devleti, ordunun yapısını da kendisinden önce kurulan devletlerde olduğu gibi süvariler üzerine inşa etmiştir. Süvariler üzerine inşa olunan bu yapı, savaş usullerini ve savaşların gelişimini de bu birliklere dayanan taktiklerle geliştirmek durumunda kalmıştır. Bu süreçte askerlikteki usul, kaide ve eğitim aşamalarını yine askerî tecrübe ve birikimlere dayandırarak ele alan ve adeta birer ders kitabı niteliğine olan “furusiyeye” yahut “silahşorname” denilen eserler önemli rol oynamışlardır. Bu eserlerde at ve süvari eğitiminin yanı sıra süvarinin atıyla uyum içinde olması için gerekenler maddeler halinde yazılmıştır. Bu eğitimlerin sonunda adeta atıyla bütünleşen süvarinin yine at belinde ok ve yay, kılıç, kalkan, mızrak, vd. harp aletlerini kullanımı, süratle taarruz, ricat ve kuşatmayı nasıl yapması gerektiği teferruatıyla izah edilmiştir.

Furusiyelerin yazılmasında, nesilden nesile gelişen süvariliğin zaman içinde unutulmaması ve gelecek kuşaklara ulaştırılması temel amaç edinilmiştir. Selçukîler devrinden günümüze ulaşan bir furusiye kitabının henüz bulunamamış olması hattı zatında oldukça enteresan bir mesele olmakla beraber, Osmanlı, Safevi ve Memlûk furusiyelerinde¹ yer alan bilgilerin temel kaynağının Selçuklu furusiyeleri olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Bu gerçek ışığında, Osmanlı, Safevi ve Memlûklerin aynı geleneğin birer mirasçısı olarak birbirleriyle girdikleri muharebelerde zaferin nasıl olup da Osmanlı ordusu tarafından kazanıldığı meselesi oldukça önemli bir soru işaretidir.

Bu çalışmanın amacı, uzun zamandır yapılan askerî tarih çalışmaları içerisinde oldukça az değinilen ve adeta karanlıkta kalmaya yüz tutmuş olan furusiyelerin, süvari sınıfının eğitiminde nasıl bir yer tuttuğu, furusiye metinleri ve bu metinlerin adeta uygulama sahası olan muharebeler ışığında

* Uzman, erhancavdaroglu@gmail.com.

** Arş. Gör., Dr. Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, historianturk@gmail.com.

¹ Ümran Karadeniz, “Silahşorluğa Dair Önemli Bir Kaynak: Anonim Silahşorluk Risalesi”, *TTK Belgeler Dergisi*, c. 38, Sayı 38 (2013), s. 2.

açığa çıkartmaktır. Bu amaçla, çalışma içerisinde furusiyelerin süvarinin yetişmesinde nasıl bir etkiye sahip olduğu, her süvarinin bu eserleri görmesinin mümkün olup olmadığı, furusiye kitaplarında yazan usullerin muharebe meydanında ne kadar kullanılıp, ne kadarının kullanılmadığı, şifahi süvari geleneğinin kuruluş devrine nasıl etki ettiği, şifahi gelenekten yazılı geleneğe geçen zaman zarfındaki harp usulünün nasıl olduğu, harp usulünün şekillenmesine Raiyyetzade Beylerin katkısının olup olmadığı, aynı süvari geleneğinden gelen devletlerin karşı karşıya gelmesi durumunda zaferin nasıl kazanıldığı, askerî devrimle beraber süvari geleneğinde meydana gelen değişikliğin nasıl bir hal aldığı, furusiye kitaplarının izahatının neden önemli olduğu sorularına cevap aranmaya çalışılacaktır.

İç içe geçen tüm bu sorulara aşama aşama cevap verebilmek için çalışma iki ana kısımdan oluşacaktır. Birinci kısımda, furusiye eserlerinin tarihsel dayanağı olarak görülen Selçuklu ordusunu savaşma tarzı kısaca izah edildikten sonra, söz konusu eserlerin şifahen aktarıldığı düşünülen Osmanlı ordusunun ilk üç muharebesi olan Bafeus, Palekanon ve I. Kosova Meydan Muharebesi anlatılarak süvarinin Osmanlılar için etkinliği ve önemi ifade edilecektir. İkinci kısımda ise, askerî devrimin ortaya çıkmaya başladığı ve Osmanlılar için “Klasik Çağ” denilen devirdeki harp usulleri yine muharebeler, yaşanan değişiklikler, süvarinin bu değişikliğe uyum sağlayıp sağlayamadığı, piyadelerin bu usuldeki yeni konumu furusiye talimnameleri ışığında izah edilecektir.

1. Gazi Alplardan Profesyonel Süvariye Geçiş; Sözlü Süvari Geleneği

Kendilerini Selçuklu Devleti'nin tabî mirasçısı olarak gören Osmanlılar, Orta Asya Türk devletleri ve onları takiben önce Büyük Selçuklu, ardından Anadolu Selçuklu Devleti de kendisinden önceki Türk devletlerinden miras kalan taktik ve stratejileri² bulunduğu çağa göre geliştirmiş ve uygulamıştır. Bu taktik ve stratejilerden bazıları; muharebenin başında sahte ri'cat, vur-kaç taktiği, su kuyularının zehirlenip ekinlerin yakılması, savaş öncesi istihbarat toplanması³ ve atların nallarının ters çakılmasıdır.⁴ Bu usuller, ilerleyen zaman da birçok harp stratejisinin temelini oluşturmasıyla beraber, önemli ölçüde süvariye dayalı olması bakımından da dikkat çeker.⁵

² Gregory Ebu'l Ferec, *Abu'l Farac Tarihi*, c. I-II, Çev. Ö.R. Doğrul, (Ankara 1978), s. 97.

³ Anonim, *Anonim Selçuknâme*, Çev. ve yay. haz. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Çoşguner, (Ankara: Atıf Yayınları, 2014), s. 51.

⁴ Muharem Kesik, *At Üstünde Selçuklular*, (İstanbul: Timaş Yayınevi, 2014), s. 110.

⁵ Burhan Erhan Çavdaroğlu, “Selçuklu Harp Sanatının İncelenmesi; 1116 Bolvadin Muharebesi Örneği”, *Bolvadin Araştırmaları 1*, (Konya: Eğitim Yayınevi, 2018), s. 332.

Süvariye dayanan bu şifahi gelenek, Anadolu coğrafyasında ortaya çıkan ve rakibi Bizans İmparatorluğu ile daimi bir çatışma içinde bulunan Osmanlıları'nı da etkisi altına almıştır. Öyle ki, geçimlerini çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla sağlayan bu Türkmen taifesinin söz konusu furusiyelere ulaşip, onları okuyarak savaştıklarını düşünmek oldukça zor bir ihtimaldir. Bu sebeple, söz konusu Türkmenler atalarından ve dahi onların atalarından kendilerine miras kalan süvari geleneklerini adeta bir “usta-çırak” ilişkisi altında devam ettirmişlerdir.

Osman Bey'in beyliği oluşturmaya başlamasını takiben yapılan savaşlarda alınan bölgeler, *timar* adı altında, Osman Bey'in savaşçı alpları arasında belli bir nizam içerisinde taksim edilmiştir. Hatta bu durumu Aşıkpaşazade, Osman Gazi'nin fethettiği arazileri, yanındaki Alplara yahut “*nökerlerine*” timar olarak verdiğini ve bu timarların gazilerin ölümü durumunda çocuklarına intikal etmesi için bir de kanun koyduğunu yazar.⁶

Sipahilerin devletin kuruluş dönemindeki ilk halleri ‘*Gazi Alp*’ şeklindeki profesyonel olmayan askerî bir zümreydi. Selçuklu Devleti'nin zaafiyet içerisine girdiği zamanlarda müstakil hareket eden bu Alplar zamanla Osmanlıları'na sadakatle bağlanmaya başlamışlardır. Bu gazilerin Osman ve onun neslinin etrafına toplayan şey başlı başına gaza değildi elbette. Zaferlerin beraberinde getirdiği ganimet de beyliği kısa sürede her bölgeden savaşçıların toplandığı bir merkez haline getirmişti.⁷ Bunlara ilk devirlerden itibaren mirî topraklardan yurtluk verildiği de ifade edilir. Buradan hareketle de gazi alpların timarlı sipahinin ilk nüvesi olduğunu söylemek mümkündür.

Timarlı sipahi, kendisine dirlik olarak verilen arazinin örfî vergilerini toplamakla yükümlü bir nevi devlet görevlisiydi. Buna ek olarak, savaş zamanında orduya atlı olarak mükemmel teçhiz edilmiş şekilde katılma zorunlulukları vardı. Sipahiye, kendisine verilen toprağın büyüklüğü kadar yanında yeterli miktar da cebeli getirme zorunluluğu da şart koşuluyordu. Timarın, askerî ve idarî yönetiminde söz konusu işe dair kişinin yeteneği ve aileden gelen geleneğin korunması amacı üzerine timar verilen kişinin sipahi oğlu sipahi olmasına özen gösterilirdi. Zira söz konusu oğullar, doğdukları

⁶ Emine Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipahileri*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2011), s. 45; Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşazade Tarihi*, yay. haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2013), s. 30; Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 31-32; Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, yay. haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2014), s. 14; Mevlana Mehmed Neşri, *Cihânnümâ*, yay. haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2013), s. 55-56; Anonim, *Anonim Osmanlı Tarihi (1299-1512)*, Yay. haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2015), s. 16.

⁷ Halil İnalçık, “Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 1, (Ankara 1999), s. 40; Osmanlı Devleti'nin kuruluş meselesi hakkındaki tartışmalar için bkz. Cemal Kafadar, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu İki Cihan Aresinde*, Çev. Ceren Çıkm, yay. haz. Mehmet Öz, (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010).

andan yetişkinlik dönemlerine değin babalarının⁸ yanında askerî eğitim olarak yetişirdi. Bu sebeple, Osmanlı sisteminde timarlı sipahi olmaktan öne çıkan önemli noktalardan birisi de “*ocakzadelî*” olma meselesidir.⁹ Osmanlıların kendisinden önceki beylikler yahut Hıristiyan devletlerin bir bakiyesi olan sipahilere veya feodal beylere itibar göstermesinin esas nedeni budur. Öyle ki Rumeli’de gaza yapan uç beyleri Evrenosoğulları, İshak Bey Oğulları, Mihaloğulları, Paşa Yiğit Oğulları için bu sistem uygulanagelmıştır.¹⁰

1669 yılında yaşanan Kandiye Savaşı’na katılan *Guillatière*, savaştaki timarlı sipahilerden bazılarının ölümlerinden sonra timarın oğullarına verilmesi için küçük yaşta çocuklarını da yanlarında savaşa getirerek, bir nevi namzet göstererek, alaybeyine yahut beylerbeyine takdim ettiklerini Gülgün Üçel Aybet’in eserinde okumak mümkündür.¹¹

Burada görüldüğü üzere, aileden Ocakzadelî olarak yetişen timarlı sipahilerin savaş usullerini öğrenme ve uygulaması sözlü bir gelenek olarak devam etmiştir. Söz konusu sipahilerin meskûn buldukları bölgede ki imkânların kısıtlılığı göz önüne alındığında, herhangi bir furusiye kitabını görme imkânlarının olmadığı ortadadır. Bu bilgiyi destekler nitelikteki bir başka delilse vefat etmiş olan sipahilere ait tereke kayıtlarıdır. Sipahi terekelerinde çıkan envantere bakıldığında, atlar,¹² üzengi ve biniş takımları,¹³ okçuluk malzemeleri ve sadak tırkeş takımları,¹⁴ gürz ve şeşperler,¹⁵ zırhlar¹⁶ ve diğer harp edevatına rastlanmıştır. Fakat Edirne, Sivas ve Erzurum gibi önemli timarlı sipahi merkezlerinden kalan bu terekelerin hiçbirinde herhangi bir furusiye eserine denk gelinmemiştir. Bu açıdan söz konusu dönemde timarlı sipahiliğin şifahi geleneğe dayandığı görülmektedir. Bundan sonra transkribe edilecek terekelerde mutlaka bakılması gereken şeyler listesinde söz konusu furusiye eserleri birinci sırada olmalıdır.

⁸ Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, (İstanbul: İletişim Yayınevi, 2010), s. 221.

⁹ M. Hilmi Arıç, *17. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Savaş Tekniği ve Timarlı Sipahiler*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2010, s. 14.

¹⁰ Emine Erdoğan Özünü, *Ayntâb Sipahileri*, s. 44.

¹¹ “*Bizimle seyahat eden genç bir Türk üç yaşında oğlu ile yola çıkmıştı. Onu Kandiya’ya, o sırada kuşatma kumandanı olan sadrazama götürüyordu. Bir çocuğun yaşı ne olursa olsun, babasının ölümü halinde hemen babasının timarına hak kazanıyordu. Ben bunlardan birini Macaristan’da gördüm.*” Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, s. 221-222.

¹² M. Hilmi Arıç, *17. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Savaş Tekniği ve Timarlı Sipahiler*, s. 66.

¹³ M. Hilmi Arıç, *17. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Savaş Tekniği ve Timarlı Sipahiler*, s. 68.

¹⁴ M. Hilmi Arıç, *17. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Savaş Tekniği ve Timarlı Sipahiler*, s. 77.

¹⁵ M. Hilmi Arıç, *17. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Savaş Tekniği ve Timarlı Sipahiler*, s. 81.

¹⁶ M. Hilmi Arıç, *17. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Savaş Tekniği ve Timarlı Sipahiler*, s. 93.

Sözlü süvari geleneğinin tek temsilcisi elbette ki Doğu milletleri değildir. Osmanlıların fethettiği bölgelerde ki feodal Hıristiyan beylerine timar verilerek onların tımarlı sipahi sınıfına dâhil edilmesi oldukça sık görülen bir durumdur.¹⁷ Söz konusu beylerin, yetiştikleri Avrupaî tarza sahip süvari geleneklerine nasıl sahip oldukları konusu başlı başına incelemeye değer bir başka husustur. Raiyyet Kökenli denilen bu sınıfın, süvari geleneğini kitaplardan mı yoksa şifahi bir gelenekten mi öğrendiği sorusu henüz net bir biçimde cevaplanabilmiş değildir. Bu sorunun cevaplanabilmesi için özellikle Balkan coğrafyasındaki Raiyyet kökenli sipahi ve sancak beylerinin tereke kayıtlarının tafsilatlı incelemesi yapılmalıdır.

Söz konusu şifahi süvari geleneğinin temsilcilerini ve onlara dair bilgileri bu şekilde kısaca izah ettikten sonra, söz konusu “*Kuruluş Devri*”nde ki harp usulünü yine devrin muharebeleri üzerinden izah etmek konunun anlamını kavramak için oldukça önemli görülmüştür. Beyliğin kurulduğu zaman dilimi olan 1302’de, Osman Bey’in alpları belli bir düzende saldıran, bunu takiben yine belli bir düzende geri çekilerek askerî taktik ve harekâta dayanan birçok usul benimsemiş olan savaşçılardı. Söz konusu usulü benimseyen alpları, düzenli talim yapan birlikler olarak görmek pek mümkün değildir. Onlar, yaşam biçimleri olarak savaşı benimsemeleri sebebiyle her an avda, gezintide, göçte belli taktikleri adeta savaştaymışçasına uygulamaları sebebiyle her an bir muharebeye hazır hâldeydiler.

Bafeus Savaşı, erken dönem Osmanlı harp usulünün anlaşılması için kritik öneme sahiptir. Zira bu muharebe ve muharebenin gelişimini kaynakların verdiği bilgiye dayanarak incelediğimizde, Osmanlı savaş makinesinin ilk izlerini karşımıza çıkartacaktır. Muharebe öncesinde piyade ağırlıklı olan ve klasik uzun Roma kalkanları ve mızrakları ile kuşanmış olan Bizans birliklerinin karaya çıkıp yerleşmesine fırsat verilmesinin doğuracağı olası felaketleri ön gören Osman Bey, emrindeki alpları ile süratle hücum ederek henüz mevzilenmemiş olan Bizans birliklerini şafak karanlığında bir baskınla dağıtmıştır.¹⁸ Osman Bey’in usulü, aslında klasik bozkır savaş sistemine dayalı olmakla beraber, süvariler üzerine kurulmuş bir sistemden meydana gelir.¹⁹

¹⁷ Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, (Ankara: TTK Yayınevi, 1987), s. 8.

¹⁸ Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 33; Anonim, *Anonim Osmanlı Tarihi (1299-1512)*, s. 13; Mevlana Mehmed Neşri, *Cihânnümâ*, s. 50-51; Şahin Kılıç, *Bizans Kısa Kronikleri (Chronica Byzantina Breviora) Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları*, (İstanbul: İthaki Yayınevi, 2013), s. 192; Georges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev. İlcan Bihter Barlas, (İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayınevi, 2009), s. 75-76.

¹⁹ Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), s. 22-23.

1302 yılında gerçekleşen Bafeus Savaşı, klasik Osmanlı savaş usulünün ne olduğunu ve nasıl gerçekleştiğini görmemiz için önemli bir örnektir. Burada Osman Gazi'nin emrindeki alpları ile Bizans ordusuna karşı düzenlediği baskın taarruzu ve bu taarruzun klasik bozkır savaş usulü şeklinde (vur-kaç-imha et) şeklinde gerçekleşmesi Osman Bey'in birliklerinin halen geleneksel yöntemleri terk etmediklerini ve eski savaş usullerinde yani sadece süvariye dayanan bir usulde savaştıklarını görmemizi sağlar. Bu usulü görürken, Osman Gazi ve emrindeki alpların henüz düzenli bir ordu olmadığı, savaş usullerini herhangi bir yazılı kaynaktan değil doğrudan sözlü bir gelenekten öğrendiği hakikatini unutmamak gerekir.

Bafeus Savaşı'nı takiben Osman Bey'in bölgede imparatorluk ordusuna karşı kazandığı bu zaferle, eşitler arası birinci bir bey²⁰ konumuna yükselmiş ve civardaki birçok alp onun emrinde savaşmak için açtığı bayrak altında toplanmıştır. Osman Gazi'nin bu karizmatik liderlik vasfı, oğlu Orhan'ın kendisinden sonra tartışmasız bir şekilde beylik postuna oturmasını sağlamıştır. Şüphesiz Orhan Bey'in beylik tahtına oturmasında bir diğer etmende 1320 yılına kadar ki fetih hareketlerinin öncüsü konumunda olmasıdır. Orhan Gazi, bu fetihlerde Akçakoca, Köse Mihâl gibi komutanlarını yanından ayırmamıştır.²¹

1329 Palekanon Savaşı, Osmanlı harp usulü için çok önemli bir değişimin ilk nüvesidir. Zira bu savaş klasik bozkır savaş usulünde önemli bir yer işgal eden süvarinin yanında piyadenin de muharebenin gelişiminde önemli bir yere konumlandırılması usulüne dayanır. Burada Türkmenlerin atlarından inerek piyade olarak savaşması, Osmanlı askerî anlayışı açısından tam bir dönüm noktasıdır. Öyle ki Aşık Paşa'nın *Garibname*²² isimli eserinde güçlü bir at sahibi²³ olmayan savaşçı, gerçek bir alp (asker) bile sayılmamaktadır. Dolayısıyla, savaşçı olmak için mutlaka bir ata sahip olunması gerektiğine inanan Osmanlıların, Palekanon Savaşı'nda birden bire piyadenin de muharebeye dâhil olduğu bir usule geçmeleri, Osmanlı harp usulündeki devasa dönüşüme işaret etmektedir.²⁴ Bu devasa dönüşümün, ortaya çıkışında, Avrupaî tarzda yetişen ve sonradan Müslüman olarak Osmanlı birliklerine katılan Raiyyet kökenli beyler önemli rol oynamış olmaları oldukça muhtemeldir. Osman Gazi devrinden itibaren Müslümanlığı seçen eski Bizans beylerinden Mihailoğulları, Malkoçoğulları,

²⁰ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye I*, (İstanbul: İş Bankası Yayınevi, 2015), s. 17.

²¹ Ali İrmak, Osman Gazi ve Orhan Gazi Devri Osmanlı-Bizans Münasebetleri, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1994, s. 43.

²² Aşık Ali Paşa, *Garibname*, c. 2/II, yay. haz. Kemal Yavuz, (İstanbul: TDK Yayınları, 2000), s. 550-560.

²³ Aşık Ali Paşa, *Garibname*, s. 552.

²⁴ Feridun M. Emeçen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), s. 21.

Evrenosoğulları gibi ikta sahiplerinin,²⁵ genellikle piyade odaklı savaşan Roma askerî sistemindeki piyade taarruzu ve ricati usulünü Orhan Bey'e önermiş olmaları ve bu usule göre yeni bir ordu nizamı kurulmuş olduğu cevabı bizce oldukça makul bir izahattır. Bu izahata bir destek de Halil İnalıcık tarafından gelmektedir. İnalıcık'a göre, Osman Gazi Bitinya bölgesindeki Sakarya ve Göynük ırmaklarının arasındaki bölgede hüküm süren Türkmen ve Rum Beylerinin işbirliğine dayanmak zorunda kalmıştır.²⁶

Doğulu ve Batılı sözlü harp geleneklerinin süvari ve piyade odaklı olarak bölünmesi ve yeni usulün buna göre şekillenmesi Kuruluş Devri harp usullerinin anlaşılması için oldukça elzemdir. Söz konusu usullerin anlaşılması beylikten devlete geçişin sırlarını askerî sistem içinde aramak lüzumunun doğmasına neden olmuştur. Burada üzerine bilhassa eğililmesi gereken sebep, süvarinin yanında piyadenin de savaşacağı bir taktiksel dönüşüm²⁷ bilincinin nasıl ortaya çıktığı sorusudur. Bu sorunun mutlak cevabı ise, tek bir teşmilde verilememekle beraber, Orhan Gazi'nin yanındaki diğer beylerle “*Düşmanın silahı ile silahlan*” düsturunu kendisine şiar edinerek ordusunu bu yeni sisteme göre dizayn ettiği şeklinde izah edilebilir.

Orhan Gazi devrinde ortaya çıkan bu yeni usul, süvariden ziyade piyadenin ön plana çıktığı yeni bir savaş nizamına işaret etmekteydi. Bu yeni anlayış beyliğin devletleşme çabalarının da doğrudan bir sonucu olarak okunmalıdır. Çünkü Osmanlılar, göçebe süvari geleneğini artık bir kenara bırakarak düzenli ve eğitilmiş bir ordu ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu ihtiyaca binaen Sultan I. Murad devrinde (1362-1389), Gelibolu'da bir Kapıkulu Ocağı kurulması, Kazasker Çandarlı Kara Hâil ve Molla Rüstem'in Sultan Murad'a tavsiyesi neticesinde de mümkün olmuştur.²⁸

Artık muharebelere hazırlık talimlerinin düzenli bir şekilde ve belli bir nizama göre yapılması zorunluluğu doğmuştur. Bu durum sözlü süvari

²⁵ İsmail Tokalak, *Bizans Osmanlı Sentezi*, (İstanbul: Asi Kitapevi, 2017), s. 133.

²⁶ Halil İnalıcık, “Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafes Muharebesi”, *Osmanlı Beyliği*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), s. 82.

²⁷ Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, (İstanbul: Timaş Yayınevi, 2012), s. 62.

²⁸ “Çandarlı Kara Halil kim kadıaskeridi. Ana geldi. Eydür: “Efendi! Bunca hanlık malı niçün zayı edersin. Kadıasker eydür: “Ol nice maldur?” Rüstem eydür: “İşbu esirler kim bu gaziler alurlar. Tanrı buyruğundan bunların beşdebiri hanundur. Niçün alınmaz der. Kadıasker hana arz eyledi. Han dahi eydür: “Tanrı buyruğu ise edün.” Der... Ve kendü Gelibolu'da oturdu. Her esirden yirmi beş akçe aldı. Ve bu ihdas, iki danışmendün tedbiridür... Ve hem Gazi Evrenez'e dahi ısmarladılar. “Akandan çıkan esirün beşde birinü al” diler. Anun kim esiri beş olmaya. Ve her esirden yirmi beşer akçasın al” dediler... Ve hayli oğlanlar cem olundu. Hana getürdiler. Halil Paşa, “Bunları Türk'e virelüm Türkçe öğrensinler, sonra getürelüm Yeniçeri olsun” dedi. Ve hem anun gibi oldu... Andan kapuya getürdiler. Ak bürk geyardılar. Adın yeniçeri kodular.” Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 75-76.

geleneğinin bir kenara bırakılmaya başlanarak belli talimnamelerin yazılma sürecini başlatmıştır. Öyle ki Yeniçeri Ocağı'nın kurulması ile beraber Kapıkulu Süvarileri de ortaya çıkmış ve bunların da belli eğitimlerden geçirilmesi gerekmiştir.

Önce piyadenin etkin kullanımı, takiben Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasıyla dönüşümünü sürdüren Osmanlı harp anlayışı açısından I. Kosova Meydan Muharebesi'nin²⁹ incelenmesi askerî tarihle ilgilenen araştırmacılar için bir ders niteliği taşımaktadır.

15 Haziran 1389'da Sırp ordusunun hücumu ile başlayan savaşta Osmanlı birlikleri, sultanın bulunduğu merkez cenahın hendek ve kalkanlarla desteklenmiş tahtalarla, onun da arkasında develerle adeta seyyar bir kale hâline getirilmiştir.³⁰ Tabii ki bu seyyar kalenin muhafızı yeni kurulan yeniçeri neferi olmuştur. Söz konusunu neferler, tıpkı Palekanon Savaşı'nda olduğu gibi bu seyyar kalenin sağına ve soluna yerleşerek, taarruza kalkan Sırp süvarilerini adeta ok yağmuruna tutarak taciz etmiş ve akabinde ilk dalga taarruzu sarsmıştır. Ancak söz konusu süvarilerden binicisi ve atı ağır zırhlı olup, Osmanlı okçularının atışlarından korunanlar Osmanlı sağ cenahına doğru saldırıp sağ cenahı dağıttıkları gibi, buradan merkez cenaha yüklenerek merkezde ki yeniçerileri de bozguna uğratmışlardır. Bu tehlikeli gidişatın önüne ancak Şehzade Bayezid'in Osmanlı sol cenahından yaptığı karşı taarruz ile geçilebilmiştir. Gerçekten tam zamanında yapılan bu karşı taarruz neticesinde Sırp birlikleri düzensiz bir hâlde geri çekilmeye başlamış sağ cenahtaki Ali Paşa'nın birlikleri de kuşatma harekâtına başlayarak yaklaşık üç saat içerisinde Sırp Kralı Lazar'ı ve toplama Haçlı ordusunu mağlup etmiştir.³¹ Bu taarruz sayesinde Osmanlılar savaşı kazanmış olsalar da muharebe esnasında piyade birliklerinin gösterdiği basiretsiz tutum, Osmanlılara önemli bir ders vermiştir. Öyle ki, şifahi gelenekle gelen Osmanlı süvarisi ile henüz yetiştirilmeye başlanan ve yazılı herhangi bir furusiye talimnamesine dayanmayan yeniçeri birliklerinin uyum içinde savaşması için bir miktar daha zaman geçmesi gerekecektir. Bu zaman zarfında, iki birliğin birbiri ile entegre şekilde cenk etmesi mümkün olacak, şifahi gelenek ile yazılı gelenek birleştirilecektir.

Bu tarihlerde okçuluk talimi hakkında ortaya çıkan ilk eser, Muhammed b. Şeyh Mustafa tarafından Hicri 812, Miladi 1410 civarında Arapça bir eserden tercüme yoluyla meydana getirilen *Umdetü'l-Mütenasilin* adlı eserdir.³² Söz konusu eserde muharebeler de ok ve yayın nasıl

²⁹ Bahaddin Ertük, *Eski Türk Seferleri*, (Ankara: Askerî Fabrika Basımevi, 1984), s. 48.

³⁰ Ahmet Refik, *Osmanlı Zaferleri*, (İstanbul: Timaş Yayınevi, 1996), s. 45.

³¹ Mevlana Mehmed Neşri, *Cihânnümâ*, s. 126.

³² Ümrân Karadeniz, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Savaş Oyunları ve Silahşorluk Gösterileri", *Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ankara 2017), s. 478.

kullanılması gerektiği, okçuluğun temel esasları ve ok yay yapımından bahsedilir. Osmanlı ordusunun söz konusu zaman diliminde temel savaş silahının ok ve yay olması, kitabın önemini ortaya koymasına bakımından oldukça önemlidir.³³

2. Talimli Süvari ve Piyadenin İncicamı; Sözlü Gelenekten Yazılı Geleneğe Geçiş

Osmanlılar açısından XV. yüzyıl, şifahi Türkmen-süvari geleneğinden, yazılı, talimli ve piyade odaklı savaş anlayışına geçişin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Bu geçiş sürecinde hem furusiyelerin hem de süvarilerin Osmanlı harp anlayışındaki yeri yeniden şekillenmiştir. Giderek kurumsal bir hale dönüşen ve talime daha çok önem veren Osmanlı ordusu açısından furusiyeler bir ders kitabı olarak önem kazanırken, bu eserlerde yüceltilen süvari temelli harp anlayışı ve gerçek bir savaşçının ancak at sırtında cenk edeceği temeline dayanan varsayım, Osmanlı harp anlayışı açısından giderek daha uzak ve nostaljik bir anlayış haline gelmişti.

Osmanlıların değişen harp anlayışı açısından 1444 yılında yaşanan Varna Savaşı önemli bir dönüşüm olmuştur. Bu muharebede Osmanlılar hafif süvari birliklerinin baskınına, geri çekilmesine ve sonra düşmanı yeniden kuşatmasına dayanan hareket odaklı savaş anlayışını bir kenara bırakmışlardır. Bu anlayış yerine, dirençli ve disiplinli piyade birliklerinin merkezde oluşturdukları ve yaylım ateşi ile düşmanı püskürttükleri, sonrasında muharebeye katılan süvari birlikleriyle düşmanın dağıtıldığı ateş gücü odaklı savaş anlayışına geçmişlerdi. Dolayısıyla, bu savaşın gelişimine bakmak furusiye eserlerinin harp usulü ve talimlerdeki yerini anlamak için oldukça önemlidir.

10 Kasım 1444'te yaşanan Varna Muharebesi'nde Sultan II. Murad'ın deneyimli ve talimli ordusu, Macarların önderliğindeki Haçlı ordusu ile karşı karşıya gelmişti. Piyade ve süvari birliklerinin uyum içinde savaşması düsturu ile hazırlanan harp planına göre, öncü bir hat kurulacak bu hatta kapıkulu süvarileri, sağ cenahta Rumeli, sol cenahta Anadolu sipahisi bulunacak, merkez cenahta yerleştirilen ve artık tüfikle teçhiz edilen yeniçeriler ise muharebenin kaderini değiştirecek kuvvet olacaktır.³⁴ Kapıkulu süvarisinin şok etkisi yaratmak amacıyla taarruza kalkmasıyla muharebe başladı.³⁵ İlk şoku atlant Macar süvarisi zayıf olarak gördükleri Osmanlı sol cenahını

³³ Muhammed b. Şeyh Mustafa, *Umdetü'l Mütenezilîn*, yay. haz. Mehmet Yastı, (Konya: Palet Yayınları, 2016).

³⁴ Ahmet Refik, *Osmanlı Zaferleri*, s. 80.

³⁵ Gabor Agoston, "Büyük Meydan Muharebelerinde Uygulanan Strateji ve Taktikler", *XV. Ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, yay. haz. Abdülkadir Özcan, İsmail Kurt ve Seyit Ali Tüz, (İstanbul: Ensar Yayınevi, 1997), s. 170.

yüklenerek burayı ciddi bir zarara uğrattı. Ancak ilk şok taarruzunu yapan kapıkulunun yardımı gelmesiyle bu tehlike bertaraf edildi.³⁶ Sol cenahta ki Macar askerinin kırılma noktasına gelmesi tehlikesi üzerine Janos Hunyadi esas saldırı birlikleri ile buraya yükledi. Hatta buradan açılan boşlukla Osmanlı ordugâhına çadırları görece kadar yaklaştı. Bu boşluktan istifade eden Macar birlikleri ikinci safta tertip olunan ve henüz savaşa dâhil olmayan yeniçerilerin üzerine saldırdı.³⁷ Macar ordusunun bu pervasız ilerleyişini fırsata çevirmek isteyen Sultan II. Murad yeniçerileri derhâl iki safa ayırarak düşmana girmesi için bir ‘ölüm koridoru’ hazırladı.³⁸ Macar Kralı Ladislas’ın bu hızlı ilerleyişi Osmanlı ordugâhının girişine hazırlanan hendeğe düşman süvarisinin düşmesi ve yeniçerilerin açtığı yoğun ateş neticesinde dağılan ordunun paniği, bir de Macar Kralı Ladislas’ın öldürüldüğü haberi ile zaferi yakalamak üzere olan orduyu perişan bir hâlde kaçmaya mecbur bırakmıştır.³⁹

Varna Meydan Muharebesi, Osmanlıların süvari ve piyade birliklerini artık insicamlı bir şekilde ustalıkla kullanabildikleri göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu önemin yanı sıra, savaşta piyade birliklerinin ateşli silahlarla donatılması, Osmanlı harp düzenindeki piyade ağırlığını daha da öne çıkarmış ve Osmanlı harp anlayışını, süvari odaklı çağdaşlarından ayırmıştı. Dolayısıyla ilk kez 1329 Palekanon Savaşı’nda kullanılan piyade-süvari eşgüdümüne dayalı harp anlayışı Varna Muharebesinde bu sefer ateşli silahlar eşliğinde uygulanmış ve Osmanlı ordusunu zafere taşımıştır. Sultan Murad tıpkı Orhan Gazi gibi savaşın en kritik anında piyadelerini geri çekerek düşmana gireceği bir ölüm koridoru açmış ve düşmanın buraya girmesini takiben süvarilerle çemberi kapatmıştır.

Osmanlılar şifahi gelenekten, yazılı furusiye geleneğine geçişte onların doğudaki rakiplerinden biri olan Safeviler de benzer bir dönüşüm içerisindeydiler. Ancak Osmanlılar, furusiyelere dayanan süvari talimi anlayışını benimserken, süvari odaklı harp anlayışına yeni bir yaklaşım getirmişlerdir. Buna karşılık Safeviler ise, furusiye geleneğini olduğu gibi benimseyerek harp anlayışlarını buna göre kurgulamış ve talim etmişlerdir. Bu farkın ortaya çıkışında Safevilerin⁴⁰ kuruldukları coğrafya başat etmen olmuştur. Osmanlıların aksine Safeviler, batılı herhangi bir unsurla karşılaşmadan ordusunu Dest-i Kıpçak, Anadolu ve Orta Asya’dan gelen

³⁶ Feridun M. Emecen, “Varna Muharebesi”, *DİA*, c. 42, (İstanbul 2012), s. 529; Mevlana Mehmed Neşri, *Cihânnümâ*, s. 271.

³⁷ Gabor Agoston, *Osmanlı’da Savaş ve Serhad*, Çev. ve yay. haz. Kahraman Şakul, (İstanbul: Timaş Yayınevi, 2013), s. 67.

³⁸ Behiştî Ahmed Çelebi, *Tarih-i Behiştî*, c. 2, yay. haz. Fatma Kaymaz, ed. Mertol Tulum, (Ankara: TTK Yayınevi, 2016), s. 232-9.

³⁹ Anonim, *Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehmed Han*, yay. haz. Hâilîl İnalıcık-Mevlûd Oğuz, (Ankara: TTK Yayınevi, 1989), s. 65-66.

⁴⁰ Franz Babinger, “Safiy-ed-Din”, *MEB İ.A.*, c. 10, (İstanbul 1967), s. 64.

savaşçı zümrelerden teşekkül etmişlerdir.⁴¹ Safevi Devleti'ni kuran bu zümreler, tıpkı Osmanlı kuruluş devrinde olduğu gibi buldukları coğrafyadan getirdikleri savaşçılık gelenekleri ile burada bir savaşçı ekolü oluşmasına ciddi oranda katkıda bulunmuşlardır. İşte bu sebeple Safeviler, Raiyyetzade olarak adlandırılan ve Osmanlıya iltica eden feodal beylerin askerî etkisinden mahrum kalmışlardır.

Bu açıdan Osmanlı harp anlayışının gelişiminde, furusiyelerin yerini anlamamız için Osmanlıları doğudaki rakiplerinden biri olan Safevilerle kıyaslamamız yol gösterici olacaktır. Özellikle 1460'dan sonra Safeviye tarikatının liderliğine Şeyh Haydar'a geçmesi ile beraber Safeviler önemli bir teşkilatlanma içine girmişlerdir. Bu süreçte, Şeyh Haydar tekkesini bir silah imalathanesine çevirmiş ve mızrak temrenleri, zırhlar, kılıç ve kalkanlar yapılmaya başlamıştır. Silah imali hususunda ki bu adımları takiben, Şeyh Haydar'ın müritlerine harp talimi yaptırmak için ok atmak, mızrak kullanmak ve süvari halinde savaşma dersleri verdiği bilinmektedir.⁴² Şeyh Haydar'ın müritlerine verdiği bu derslerin yazılı hale dönüştürülmesi neticesinde ortaya çıkan furusiye yahut silahşorname adlı eserlerin Safevi ordusunun taliminde ciddi bir yere sahip olduğu rahatlıkla anlaşılabilir.

Bu güçlü gelenek takip eden yüzyıllarda Safevi harp anlayışına yön vermeye devam etmiş ve XVII. Yüzyılın ünlü Safevi hükümdarı Şah Abbas'ta kendini göstermişti. Şah Abbas Pietro Della Valle'ye kılıçla dövüşülürken dikkat edilmesi gereken hususları adeta maddeler halinde izah etmesi furusiye geleneğinin Safevi harp anlayışındaki ağırlığını göstermektedir.⁴³ Şeyh Haydar devrinden itibaren şifahi süvari geleneği ile yaşanan tecrübe ve ordunun eğitimini de bir araya getirerek yazılı hale getirilen silahşornamelerin İran coğrafyasında ki yaygınlığını bu şekilde izah ettikten sonra yine aynı

⁴¹ Tufan Gündüz, "Şah İsmail", *TDV İ.A.*, c. 38, (İstanbul 2010), s. 253.

⁴² Eralp Erdoğan, Safevi Devleti'nin Askerî Teşkilatı, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015, s. 2.

⁴³ "O, kılıç ile savaşırken kesinlikle uyulması gereken bir kaç kuralı anlattı. İlk kural; hiçbir zaman süvariye hedef almamak gerekir çünkü bu zor ve faydası olmayan bir iştir. Bunun yerine ata darbe vermeye çalışılmalıdır. Zira atın düşmesi ile süvarinin de işi bitecek ve bir taşla iki kuş vurulacaktır. İkinci kural; kılıcı atın boynuna vurmaya gayret gösterilmelidir. Çünkü atın yüzü kemikten ve sert olduğu için buraya öldürücü bir darbe vurmamak çok zordur. Boynu vurulan hayvan artık süvarinin ağırlığını kaldıramaz ve birden yere düşer. Üçüncü kural; düşman yere düştüğü zaman ayağa kalkmasını beklemeden boynunu vurmak için acele etme. Çünkü o kişi henüz ölmemiş olabilir ve kalkıp sana darbe vurabilir. Bu yüzden düşmanı önce mızrak ile yarala ardından attan inerek başını kes ve eşyalarını ganimet olarak al. Dördüncü kural; mızrak eğerin üzerinde durmamalı ve ucu dışa doğru bakmamalıdır. Zira bu şekilde düşman yakına geldiği zaman etkili bir iş yapılamaz. Mızrağı aşağıda tut ve kolunu arkaya doğru götür. Bu şekilde düşman yaklaştığı zaman elini mızrak ile öne fırlat ve öldürücü bir darbe vur.", Eralp Erdoğan, Safevi Devleti'nin Askerî Teşkilatı, s. 160-161.

gelenekten gelen Osmanlılar ile giriştikleri muharebeye bakmak konuyu daha anlaşılır bir hale sokacaktır.

Henüz şehzadelik yıllarından itibaren, doğuda yükselen Safevi tehdidinin farkında olan Şehzade Selim, Şah İsmail'in önderliğinde birleşen İsmailî Türkmenlerin Osmanlılar için kısa vadede ciddi bir sorun haline geleceğini fark etmiştir. Özellikle Anadolu üzerindeki Türkmen kitleleri üzerinde dinî bir etkiye sahip olan Safeviyye Tarikatı'nın halifelerinin,⁴⁴ çıkan isyanlarda başrol oynamaları şehzadenin bu öngörüsünü haklı çıkartmaya başlamıştır.

Yazımı tamda bu yıllara denk gelen (1500) asıl adı Şerafeddin Musa olan ve mahlas olarak Firdevsî-i Rûmî adını kullanan Osmanlı müellifinin *Silahşorname*⁴⁵ isimli eseri klasik dönem Osmanlı süvari taliminin anlaşılabilmesi oldukça önemli bir noktadadır. Söz konusu *Silahşorname*'nin hem Safevi hem de Osmanlı süvarisinin talimlerindeki benzerliği görmek için, Şah Abbas'ın kılıç kullanımı ile ilgili anlattığı bilgiler ile Firdevsî'nin *Silahşorname*'sindeki bilgileri karşılaştırmak yeterli olacaktır.⁴⁶

Eserde kılıç kullanımı,⁴⁷ mızrak kullanımı,⁴⁸ gürz ve şesper kullanımı,⁴⁹ süvarinin vazgeçilmez aracı olan atın bir nevi direksiyonu

⁴⁴ Asiye Şenol, Osmanlı-Safevî İlişkileri ve Çaldıran Savaşı, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2018, s. 43.

⁴⁵ Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, yay. haz. Bekir Biçer, (Konya: Çizgi Kitapevi, 2011); Söz konusu eserin Topkapı Sarayı Kütüphanesi ve İstanbul Büyükşehir Kütüphanesinde ki orijinal nüshaları da bu çalışmada incelenerek, transkribe eserdeki hatalı çevrilmiş terimler düzeltilerek yazılmıştır.

⁴⁶ “Kılıcın iyisi düz olanıdır. Onu belli bir açı ile çekip, çektiğin açı ile düşmana savurmalsın ki hıyar gibi kesilsin. Eğer kılıcın yalmanlı yani ucu eğri olursa, düşmanına kılıcı saplar gibi yapıp hasmının boş anında başını kesesin. Eğer hasmın başına kalkan tutmaya çalışırsa, o zaman göğüs kısmı açık alır ve kılıcının yalmanlı kısmıyla zırhın olmadığı koltuk altından saplamalsın. Kılıcın kesmedi diyen çok olur ama saplanmadı diyen olmaz.” Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 25-26.

⁴⁷ Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 25.

⁴⁸ Firdevsî'ye göre talim esnasında bir atlı elinde mızrağı ve kalkanı ile süvari olup, yerde olan kalkanlı piyadeye hamle yaparken atın sürati en yüksek ana çıktığında mızrağını fırlatmalıdır. Atın hızı ile birleşen mızrağın gücü çelik kalkanı bile delecek güçtedir. Mızrağı kısa tutmak silaha olan hâkimiyeti azaltacağı için doğru değildir. Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 27-28-29-30.

⁴⁹ Yine süvarinin bir diğer önemli silahı olan bozdoğanın (gürz) nasıl kullanılması gerektiği şöyle anlatılır; atın üzerinde giderken iki ayağını üzengiye sağlam basıp, gürzü kaldırarak hasıma vurulmalıdır, eğer ayağa kalkacak bir durum yoksa eyere oturarak da vurulması mümkündür, at üzerinde hücumda iken bozdoğanı hasma doğru çevirerek sol yandan vurmaktır, yine hücum halinde iken bozdoğanı hasmın kafasına doğru bir mancınık gibi vurmaktır, eğer vuruşunun etkili olmadığını düşünürsen göz açtırmadan darbe vurmaktır, bir diğer yol ise hasma bozdoğan ile yukarıdan aşağıya vurduktan sonra sağdan sola doğru vurmaktır, son çare ise bozdoğanı mızrak gibi doğru tutup hasmına saplamaktır. Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 31-32.

konumunda olan dizgin/inan kullanımı,⁵⁰ mahmuz kullanımı,⁵¹ süvari haldeyken ok atma usulü,⁵² mızrak kullanımı ve mızrak savaşçının sırtında iken ata nasıl binileceği,⁵³ bir savaş atının nasıl hazırlanacağı,⁵⁴ iyi bir zırhın sahip olması gereken vasıfların neler olduğu⁵⁵ ve son olarak tüm bu teçhizatla düşmanla nasıl savaşılmaması gerektiği en ince noktasına kadar anlatılmıştır.

Silahların sıralı talim usullerini bu şekilde veren Firdevsî, bu silahları muharebe halinde iken nasıl kullanılması gerektiğini anlatan bir bölümü de eserine eklemiştir. Buna göre süvari at belinde iken bir piyade elinde silahı ile hücumla kalktığı anda dizginini kısa tutup atın idaresini sağlamalıdır. Akabinde elindeki gönderini yukarı kaldırmalıdır. Piyadenin ilk yapacağı hamle ata yönelik olacaktır, bu hamleyi atın başını başka bir yöne çekerek boşa çıkarttıktan sonra gönder hasma saplanmalıdır.⁵⁶ Eğer muharebe içinde at seğirtir halde ok atmak gerekirse süvari elindeki mızrağı sağ üzengi kayışı ile atın göğsü arasına, uç kısmı yukarı gelecek şekilde koyulmalıdır. Ondan sonra rahatça okunu atabilir.⁵⁷ Piyade halde elinde bir mızrakta başka bir silah olmadan bir atının taarruz etmesi durumunda ise ani bir manevra ile yana çekilip atın arkasına geçilmesi gerektiği, akabinde atın ayaklarına mızrağın fırlatılması gerektiği anlatır.⁵⁸ Muharebe sırasında süvarinin etrafının kendisinden sayıca çok hasım tarafından kuşatılması durumunda ise, mızrağı ortasından tutup düşmana çevirdikten sonra atını mahmuzlayıp hasımlarından

⁵⁰ Süvariliğin temel aracı olan ve atın sevk idaresini sağlayan dizginin, süvarinin elinde bir harp aleti olduğu esnada nasıl kullanılması gerektiğini anlatmak için bir fasıl açan Rûmî'ye göre furusiye ilmi yirmi dört maddedir bunun yirmi üçü dizgin tutmaktır. Dizgin, uzun, kısa ve orta olmak üzere üç halde tutulur. Uzun olan at belinde ok atmak içindir, uzun bırakılan kısım ise, ya süvarinin serçe parmağına yahut eyerin kaş kısmına bağlanmalıdır. Orta uzunlukta tutulan dizgin ise mızrak kullanmak içindir. Dizginin kısıması ise bozdoğan kullanırken gerekir. Muharebe sırasında deriden yapılan dizginin kopması durumunda hemen ucundan bağlanması gerekir ki, at kontrolden çıkmasın. Dizginin kopması yahut düşman tarafından kesilmesini süvari için büyük bir felaket olarak ifade eden Firdevsî, atı bir gemiye dizginini ise dümene benzetir. Dümenin kırılması durumunda geminin kazaya uğramasını kaçınılmaz görür. Yine, süvari için tehlikeli husus olarak üzengi boyunun uzun olmasını gösterir. Bu durumda savaşçının hem at üzerinde hâkimiyet sağlayamayacağını hem de elindeki silahı kullanmayarak perişan olacağını altını çizer. Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 33-34.

⁵¹ Binicinin atı sevk ve idaresinde önemli gereçlerden birisi olan mahmuzunda faydası için ayrı bir bölüm açan müellife göre mahmuzun iyisi sivri kısımları (ata vurulan kısım) kısa olmalıdır. Savaşçının iyisinin adına mahmuz vurduğunda atın karnından kan akıtmasını olarak görür. Hatta atından kan akan bahadırın bahadırılıktan düşeceğini söyler. Mahmuzun atın neresine vurulması gerektiğini de belirtir. Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 34.

⁵² Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 35.

⁵³ Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 36-42.

⁵⁴ Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 43.

⁵⁵ Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 45.

⁵⁶ Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 39.

⁵⁷ Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 39.

⁵⁸ Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 40.

birinin üzerine sürmesi ve çemberi yardıktan sonra hala takip ediliyorsa geriye doğru mızrağı fırlatması tavsiye edilir.⁵⁹ Karşıdaki süvari oklu ise ve elinde sadece mızrak varsa, ok atımı mesafeden kaçınmasını, düşman okunu attıktan sonra atı mahmuzlayıp, gözlerini rakibin okuna kilitleyip tehlikeli mesafeye girmeden mızrağın fırlatılması gerektiği öğütlenir.⁶⁰

At üzerinde yapılması gerekenleri bu şekilde yazan Firdevsî, elbette ki süvari taliminin olmazsa olmazı konumunda olan atın nasıl eğitilerek korkusuz bir savaş atına dönüştürüleceğinin sırlarını da eserine eklemiştir. Buna göre, atın komut dinlemeyenin, sahibini “*helak ettirenin*” çözümü şudur, atın binicisini kaçırmaması durumunda süvari sol ayağını üzengiden çıkarıp atın göğsüne üzengi gibi basıp sağlam dursun. Bu hamle atı durdurur. Durmazsa sağ elin dirseği ile atın cidago yani eğerin başladığı kısma basın ve durmazsa iki ayağını üzengiden çıkarsın, akabinde iki eli ile eyerin ön hanesinden tutup mahmuzları ata değdirmeden, atın çenesine vursun. Ne kadar sert huylu at olursa olsun durur.⁶¹ Pusu,⁶² keşif gibi harekâtlarda atın kişneme huyundan dolayı gizliliği açık etmesinin önüne ise atın kuyruğundan kesilecek dört kılın atın dilinin bağlanması gerektiği salık verilir.⁶³ İtaat bilmez ve üzerine binici bindirmek istemeyip devamlı şahlanan atlara karşı da bir öneride bulunan Firdevsî’ye göre, testiden yapılmış içi su dolu bir bardakla yahut yumurta ile ata binilmeli, at binicisinin talimatı haricinde şahlanırsa bu bardak yahut yumurta şahlanma anında atın kafasına vurulmalı. Bu hareketi yaptığı için kafasının kanadığını zannedip üzerine bir de canının yandığını hisseden at artık bu huyundan vazgeçer.⁶⁴ Ateşten, engelden, sudan ve çukurlardan geçmek istemeyen ve bu konuda ciddi bir direniş gösteren atlar içinse müellifin tavsiyesi, atın kuyruğunun dibine sert sirke sürüldükten sonra, bir meşaleye yakılması ve meşale ile atın beline çıkılıp, geçmemek için direndiği yere sürülmesi ve direnç gösterdiği anda meşalenin sirkenin sürüldüğü yere temas ettirilerek atın o huyunu terk etmesini sağlamaktır.⁶⁵

Klasik dönem silahları ile teçhiz edilmiş Osmanlı ve Safevi süvarilerinin, aynı furusiye geleneğinden geldiği hakikatini bilen Şehzade Selim, düşmanın ancak furusiye ilminde olmayan bir silahla yenilebileceğini planlamıştı. Culusunu takip eden süreçte, kardeşlerini bertaraf ettikten sonra⁶⁶

⁵⁹ Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 41.

⁶⁰ Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 41.

⁶¹ Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 43-44.

⁶² Aristoteles, *Adâb-ı Harb ve Üslûb-ı Ceng*, yay. haz. Özer Şenödeyici, (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2014), s. 48.

⁶³ Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 44.

⁶⁴ Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 44.

⁶⁵ Firdevsî-i Rûmî, *Silahşorname*, s. 44-45.

⁶⁶ Asiye Şenol, Osmanlı-Safevî İlişkileri ve Çaldıran Savaşı, s. 51.

hedefine Safevileri koymuş 20 Mart 1514'te ordusu ile harekete geçmiştir.⁶⁷ Büyük çoğunluğu Rumlu, Kaçar, Musullu, Tekelü, Bayburd'lu, Çapan'lu, Dulkadirli, Varsak, Afşar, Karacadağ ve Karaman Türkmenlerinden⁶⁸ oluşan Şah İsmail'in ordusunda ki süvari taliminin ve bu unsurlara bağlı olarak geliştirilen harp usulünün ancak ateşli silahlarla yıkılacağını öngören Sultan I. Selim, yanında devasa toplarını da getirmişti.

Çaldıran Meydan Muharebesi'nde ilk taarruzu Osmanlı sol cenahına doğru başlatan Şah İsmail'i takiben diğer birliklerde sağ cenaha yüklenmeye başlamıştı. Geleneksel süvari usulüne göre savaşmış, sağ ve sol cenahı dağıttıklarını düşünen Safevi süvarilerinin Osmanlı toplarının menziline girmesi ile ilk dalga taarruz bertaraf edilmiştir.⁶⁹ Bunun üzerine yeniden toplanan Safevi süvarileri yeniden Osmanlı sağ cenahına saldırmış bu sefer de karşılarında tüfekli yeniçerileri görmüştür. "*Fındık Serpme*", yahut bilinen isimle yaylım ateşi usulü ile dağıtılan bu birlikler muharebenin kaderini değiştirmiştir. Bilmedikleri bir silah ve talim olmadıkları bir usulle savaşan Osmanlı ordusu karşısında direnemeyeceğini anlayan Safevi ordusu kaçmış ve zafer Osmanlıların olmuştur.⁷⁰

Çaldıran örneği üzerinden görüldüğü gibi, klasik dönem furusiye eserleri ile talim ettirilen süvari birliklerinin herhangi bir meydan muharebesinde birbirine karşı üstünlük sağlaması oldukça zor bir durumdur. Hele ki bu birlikler aynı geleneğin mirasçıları ise. Bu durumda yapılması gereken en makul harekât tarzını tercih eden Sultan Selim, klasik dönem süvariye dayalı harp usulüne ve talimine yeni bir soluk getirmiş ve doğulu rakiplerine karşı meydan muharebesinde ateşli silahları talim eden süvari ve piyade birlikleri ile muharebe etmiştir. Özellikle, Safevi ordusunun büyük bir kısmının süvarilerden oluşması buna karşılık Osmanlı ordusunda bulunan piyade birliklerinin varlığı aynı süvari temeline ve geleneğine dayanan iki devletin coğrafi, siyasal ve kültürel durumdan ne ölçüde etkilenip etkilenmediğini görmemizi sağlar.

Sultan Selim, Çaldıran Meydan Muharebesi'nden kısa süre sonra (1516-1517), yine aynı süvari geleneğinden gelen, furusiye eserlerinde ki talimleri tamamen uygulayarak savaşan ve bu talimler sayesinde yok edici bir harp usulüne sahip Memluk Devleti üzerine yürüyecektir.⁷¹

⁶⁷ Şükrî- i Bitlîsî, *Selîm-Nâme*, yay. haz. Ahmet Uğur, (İstanbul 1995), s. 47.

⁶⁸ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Tercüme Mümin Çevik, I-XVIII, Üçdal Hikmet Neşriyat, "tarihsiz", c. 4, s. 144-148.

⁶⁹ Asiye Şenol, *Osmanlı-Safevî İlişkileri ve Çaldıran Savaşı*, s. 63.

⁷⁰ Asiye Şenol, *Osmanlı-Safevî İlişkileri ve Çaldıran Savaşı*, s. 64.

⁷¹ Mercidabık ve Ridaniye Meydan Muharebeleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Burhan Erhan Çavdaroglu, "Askerî Dönüşüm Çağında Mercidabık ve Ridaniye Savaşları Üzerine Bir Tahlil", *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 5, Sayı 14 (2017).

Mercidabık ovasında 1516 yılında Osmanlı ve Memlûk ordularının karşılaşmasından kısa süre sonra muharebe, Memlûk süvarilerinin önceden kurgulandığı üzere Osmanlı sol cenahına hücumuyla başlamıştır.⁷² Memlûk ordusunun büyük bir hızla hücum eden süvarilerine karşı, Osmanlı ordusunun birbirine zincirle bağladığı yüz elli kadar topun aynı anda ateşlenmesiyle Memlûk süvarileri dağıtılmış, bu da Gavri'nin tüm planını bozmuştur. Ancak, bu kez de sağ cenah⁷³ üzerine saldırı emri veren Kanısav Gavri, gerçekten doğru bir hamle yapmıştır. Tam bu sırada savaşın kaderini değiştirecek olan hadise gelişmiştir: Sinan ve Yusuf Paşa'nın emrinde olan tüfekli yeniçeriler, talim ettirildikleri düzen üzerine Memlûk ordugâhına ve piyadelere ateş ederek yürümeye başlamıştır. Ordugâhının düşman eline düşeceği tehlikesini sezen⁷⁴ Memlûk sultanı, derhâl hücum eden süvarisini merkez cenaha çağırmıştır. Süvarilerin, geri çekilmesini fırsat bilen Osmanlı topçuları derhâl ateşe başlayarak Memlûk ordusunun vurucu gücü konumunda olan süvarileri bozmuştur.

Muharebenin gelişiminden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı ordusu ateşli silahları artık savaşlarda büyük bir maharetle kullanmaya başlamıştır. Memlûkler'de ise bu durumun tam tersi olarak, kadim süvarilik geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan hiçbir Memlûk süvarisine tüfek kullanırmak mümkün olmamıştır. Bu da savaşın seyrini değiştiren nokta olmuştur.

Mercidabık Meydan Muharebesi'ni takiben Memlûkler'i tamamen ortadan kaldırmaya azmeden Sultan I. Selim, 1517 yılında Ridaniye üzerine yürümüş ve 22 Ocak 1517'de savaş yine Memlûk süvarilerinin ileri hücumuyla başlamıştır.⁷⁵ Süvariler, Osmanlı birliklerini topların gömülü olduğu bölgeye doğru çekmek için vur-kaç saldırıları yapmaya başlamışsa da, Osmanlı ordusu bu hamleyle yanıltıcı saldırılarla karşılık vermiştir. Bu sırada Osmanlı sultanı, emrindeki birliklerle önceden planlandığı üzere el-Mukattam Dağı'nın arkasından dolaşarak Memlûk ordugâhını çevirme harekâtına başlamıştı.⁷⁶ Harekât nihayete erdiğinde, Tomanbay bu kısmı güçlendirmek ve hücum eden Osmanlı süvarilerini dağıtmak için topların istikametini aksi yöne çevirmeye çalışmışsa da topların ağır olması ve kuma gömülü olması sebebiyle bu mümkün olmamıştı.

Memlûk ordusunda oluşan yenilmişlik hissinden yararlanmak isteyen Sinan Paşa, tüfekli yeniçeriler ile hücumla başlamış ve Memlûk ordugâhının kuşatmasını tamamlamıştı. Bunun üzerine Tomanbay, son bir gayret ile

⁷² Haydar Çelebi, *Haydar Çelebi Ruznamesi*, Nşr. Yavuz Senemoğlu, (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1976), s. 157.

⁷³ Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 150.

⁷⁴ Feridun M. Emecen, "Mercidabık", *DİA*, c. 10, (Ankara 2004), s. 176.

⁷⁵ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. 2, (Ankara: TTK Yayınevi, 2011), s. 761.

⁷⁶ Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 155.

Sultanın otağına, emrindeki hassa birlikleri ile bir hücum düzenleyerek Osmanlı sultanını öldürmeyi⁷⁷ ve savaşı kazanmayı düşünse de sultan yerine ona çok benzeyen Sinan Paşa'yı öldürmüştür. Öldürdüğü kişinin Osmanlı sultanı olmadığını fark ettiğindeyse Tomanbay yakalanmamak için kaçımıştır.⁷⁸

Savaşın akabinde Tomanbay'ın Emirlerinden Kurtbay'ın, Sultan I. Selim'e yazdığı bir name, Memlûk ordusunun ateşli silahlara gösterdiği direnci ortaya koymaktadır. Bu namede Emir Kurtbay, Yavuz Sultan Selim'i, kâfir silahı kullanarak Peygamberin sünnetinden çıkmakla suçlamakta ve cesareti varsa kendisiyle at sırtında dövüşmeye çağırılmaktadır.⁷⁹ Bu durum, Memlûk sultanlarının tüm çabalarına rağmen, ordu mensuplarının ateşli silahları bir hakaret addedip geleneksel yöntemlerde ısrarcı olduklarını göstermesinin yanı sıra furusiye kitaplarındaki harp talimine de ne kadar bağlı olduklarını görmemizi sağlar.

Ridaniye Meydan Muharebesi, savaş öncesinde yapılan askerî istihbarat çalışmaları ve Osmanlı piyadesinin savaşın seyrinin değişmesinde etkin olduğu bir muharebedir. Memlûk ordusunun elinde mevcut olduğu bilinen topları, bir meydan muharebesinde nasıl kullanacağını bilmemesi ve Memlûk askerinin de tüfek kullanımını şiddetle reddetmesi sonucunda zafer Osmanlıların olmuştur. Muharebe öncesindeki Osmanlı arşiv kayıtları incelendiğinde, Memlûkler'in II. Bayezîd devrinden itibaren ciddi bir top stokuna sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.⁸⁰

Bugüne kadar bilinen hakikat, Mercidabık ve Ridaniye Meydan Muharebeleri'nin Osmanlı ordusunca kazanılmasını sağlayan birincil unsurun Osmanlıların ateşli silahları kullanması olduğuydu. Buna mukabil Memlûkler'in, elindeki topların varlığı, Memlûk devletinde de ateşli silahların var olduğunu görmemizi sağlayacaktır. Ancak, Memlûk ordusunun ateşli silah kullanımının küçük düşürücü bir olgu olarak kabul edilmesi ve Memlûk

⁷⁷ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. 2, s. 761.

⁷⁸ Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 156-157.

⁷⁹ Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilat*, (İstanbul: Eren Yayınevi, 2007), s. 217; “*Dünyanın her tarafından derme çatma bir ordu kurmuşsun; Hristiyanlar, Rumlar ve ötekiler. Beraberinde Avrupa Hristiyanlarının savaş meydanında Müslüman ordularının karşısına çıkma gücünü bulamadıkları bir sırada ustaca geliştirdikleri şu hileyi getirmişsin. Bir kadın tüfek denen şeyi ateşlerse birçok askeri durdurabilir. Eğer biz bu hileyi seçmiş olsaydık, siz bu işte önümüze geçemezsiniz. Ama biz Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in sünnetini Allah yolunda kılıç ve mızrakla cihada gitmeyi bir tarafa atmayan insanlarız... Yazıklar olsun sana; Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine şahadet edenlerini hile ile nasıl vurabilirsin? Eğer er isen atının sırtında meydana gelsin. / Varın topa, tüfenge dua eyleyin. Yoksa kılıç ile erlik davası sizin karınız değil idi.*” Solakzade, *Solakzade Tarihi*, c. 2, Nşr. Vahid Çabuk, (Ankara: Sevinç Matbaası, 1989), s. 72.

⁸⁰ Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 77; TSMA, D.5641. TSMA D.5641/1.

uleması, asker ve emirlerinin de bu silahı kullanmanın kadim süvarilik geleneklerine bir ihanet olarak görmesi, ateşli silahların Memlûk ordusunca kullanımının önüne geçmiştir.

Askerî devrimin ateşli silah kullanımına dair kendini gösterdiği Mercidabık ve Ridaniye Meydan Muharebeleri, ateşli silah kullanan piyadeye sahip olan tarafın en iyi süvari birliklerine sahip olan taraf üzerinde bile nasıl yıkıcı bir etki yarattığını görmemizi sağlar. Varna Meydan Muharebesi'nden sonra Osmanlı ordusunda görülmeye başlanan tüfekli yeniçeri birlikleri bu iki savaşta muharebenin kaderini değiştirmiştir. Buradan hareketle, Osmanlı ordusunun askerî devrimin gereklerini yerine getirdiği ve bu getirinin beraberinde onlara verdiği imkânları görmemizi sağlar. Öyle ki, Osmanlı ve Memlûk ordularının hemen hemen aynı süvari talimlerini içeren furusiyelerden beslendiğini unutmadan savaşı incelemek, başka etmenlerin dahil olmadığı sürece zaferin kime ait olacağı hususunda akıllarda ciddi soru işaretleri bırakmaktadır.

Sultan I. Selim'in vefatı üzerine tahta geçen oğlu Sultan I. Süleyman (1520-1566)'ın,⁸¹ babasının hükümdarlığı döneminde artık bir tehlike olan Safevi ve Memlûkleri bir kenara koyarak yönünü batıya çevirmesi Osmanlı İmparatorluğu için Avrupa fütuhatının kaldığı yerden devam etmesine vesile oldu. Bu fütuhatın devamı içinse, Sultan I. Murad devrinden beri Osmanlılar için ciddi bir risk teşkil eden Macar Krallığı artık sorun olmaktan çıkartılmalıydı.⁸²

İşte bu gaye ile Macarlar üzerine sefere çıkan Sultan Süleyman, 29 Ağustos 1526 sabahı Mohaç ovasına geldi. Osmanlı ordusunun harp usulünü iyi etüt etmiş olan Macarlar, ani bir baskınla henüz yerleşmemiş olan Osmanlıları buldukları mevziiden söküp atmak istemişler de⁸³ bunda başarılı olamadılar. Harp önceden planlandığı şekilde devam etti. Birbirlerine zincirle bağlı ve ağır zırhlara sahip Macar süvarisi, Semendire Sancak Beyi Malkoçoğlu Bali Bey'in önerisi⁸⁴ ile cephe taarruzu yerine sağ ve sol cenahlardan açılarak kuşatıldı.⁸⁵ Merkez cenaha alınan tüfekli yeniçerilerden sonra, klasik harp usulü terk edilerek Osmanlı sol cenahı muharebe sırasında ricata girer. Zira klasik nizama göre ricat birliği Rumeli sipahisinin olduğu sağ cenahdır. Ancak, İbrahim Paşa'nın başında olduğu Rumeli sipahisinin ricatı geniş bir yay halinde uzatması ve bu sırada sol cenahta bulunan Anadolu

⁸¹ Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Ali Osman*, yay. haz. Göker İnan, ed. Erhan Afyoncu, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), s. 333.

⁸² Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 161.

⁸³ Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Al-i Osman*, s. 351.

⁸⁴ Aristoteles, *Âdâb-ı Harb ve Üslûb-ı Ceng*, s. 49.

⁸⁵ Kemal Paşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, X. Defter, yay. haz. Şerafettin Severcan, (Ankara: TTK Yayınevi, 1996), s. 297.

Beylerbeyi Behram Paşa'nın taarruz ederek, sahte ricate girişmesi Macar Kralı Layoş'un tüm birlikleri ile taarruza geçmesi⁸⁶ ve topların bulunduğu merkez cenah önüne gelmesine neden oldu. İlk taarruzda ciddi zarara uğrayıp mecburi ricate zorlanan İbrahim Paşa'nın emrindeki Rumeli sipahisi iki yana ricat ederek Macarları merkez cemahta bekleyen ikinci saftaki tabur arkasındaki tüfekli yeniçeriler ve topların⁸⁷ önüne itti.⁸⁸ Yeniçeriler, öncesinde talim ettirildikleri üzere saflar hâlinde açtıkları yaylım ateşi ile zırhlı Macar süvarisini dağıtmayı başardı.⁸⁹ Dağılan süvariye sürme görevi henüz savaşta girmemiş olan Kapıkulu süvarisine verildi ve Macar ordusu çıkışları için son çare olarak gördükleri bataklıkta sürüldü ve Macar Kralı II. Layoş ve ordusundan geriye kalanlar bataklıkta boğularak can verdi.

29 Ağustos 1526 öğle vakti başlayan Mohaç Meydan Muharebesi yaklaşık iki saat gibi kısa bir sürede nihayetlendi. Savaş, usulü itibariyle ateşli silahları etkin kullanan tarafın neticeyi belirlediği bir harp şeklinde cereyan etmesi bakımından önem taşır. Bunun yanı sıra, Mohaç'taki Osmanlı harp nizamının tıpkı Aristoteles'e atfedilen *Âdâb-ı Harb ve Üslûb-ı Ceng* isimli eserde anlatıldığı üzere kurulmuş olması söz konusu furusiye eserlerinin sultan ve devlet ricali açısından ne kadar önemli olduğunu görmemizi sağlar. Söz konusu eserde ordunun sol kolu *meysere*, sağ kolu *meymene*, merkez cenah ise *kalp* olarak nitelendirilmiştir.⁹⁰ Bu nitelendirilmeye ek olarak, olası harp ve baskın durumlarında ordunun nasıl harp nizamı alması gerektiğinin de anlatıldığı eser de öncelikle savaş vakti geldiğinde askerin arkasını ya büyük bir dağa, ya kayaya ya bir dereye yahut bir çukura yaslaması, akabinde ise ordunun sağ kol olan meymene tarafından ilerletilmesi öğütlenir.⁹¹ Bu öğüde ek olarak, güneşin düşman askerlerinin gözüne gelecek şekilde olmasına dikkat edilmesi de zaferi getirecek bir başka unsurdur.⁹² Bu unsurda Mohaç'ın öğleden ikindiye bir vakitte zaferin kazanılması önemlidir. Zira güneş tam tepedeyken başlanan muharebenin ortasından sonuna doğru güneş Macar ordusunun gözünü alacak kısma yani Osmanlı ordusunun arkasına geçmiştir.

Coğrafi hususlar anlatıldıktan sonra, Ordunun vurucu gücünün ve esas silahşorlerin meymenede yani sağ cemahta bulunması ancak hile erbabının yani sahte ricatı yapacak olan kısmın meysere yani sol cemahta olması tavsiye edilir.⁹³ Klasik Osmanlı harp usulüne baktığımızda tıpkı bu eserde anlatılan şekilde muharebe edilmesi söz konusu eserin süvari talimi için

⁸⁶ Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 190.

⁸⁷ Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Al-i Osman*, s. 352.

⁸⁸ Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 191.

⁸⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, s. 324.

⁹⁰ Aristoteles, *Âdâb-ı Harb ve Üslûb-ı Ceng*, s. 51-52.

⁹¹ Aristoteles, *Âdâb-ı Harb ve Üslûb-ı Ceng*, s. 54-55.

⁹² Aristoteles, *Âdâb-ı Harb ve Üslûb-ı Ceng*, s. 55.

⁹³ Aristoteles, *Âdâb-ı Harb ve Üslûb-ı Ceng*, s. 56.

ne kadar önemli olduğunu gösterir. Bu bilgiye ek olarak yine söz konusu kitapta hile ile harp kısmı anlatılırken, muharebe esnasında kalbin sabit tutulup meymenenin düşman cenahına taarruz etmesi, ancak belli bir mesafeye yaklaştıktan sonra geri çekilip düşmanı kalbe getirmeye çalışması, bu sıra daha hareketli olan meyserenin taarruz edip kalbe kadar gelen düşmanı kuşatmak için harekete geçmesi tavsiye edilir.⁹⁴ Osmanlı usulüne aşına olan Macarların bu yanıltıcı saldırı karşısında hakikaten Osmanlı ordusunun bozulduğunu zannederek taarruz etmesi, söz konusu eserin süvari talimi açısından ne kadar önemli olduğunu görmemizi sağlar. Zira hem sağ hem sol cenah birlikleri her an sahte ricat edecekmiş gibi talim ettirilmiş olması oldukça muhtemel bir durumdur.

Süvarilerin, önceki muharebelerde, ‘*saldır, çekil, kuşat, yok et*’ usulü artık tamamen kenara bırakılmış ve savaşın netice belirleyen gücü olarak tüfekli yeniçeriler ortaya çıkmıştır.⁹⁵ Süvarilere düşen görev ise artık sadece “*saldır, çekil*” olmuştur. Bilhassa Mohaç Meydan Muharebesi’nde yeniçeri birliklerinin askerî devrimin temel noktalarından biri olan ve önceden talim ettirildikleri *aylım ateşi* usulü ile Macar ordusuna ciddi bir darbe vurması meselenin bu noktada yeniden ele alınması gerektiğini gösterir bir başka delildir. Esasen Osmanlı timarlılarının seferî faaliyetten lojistik faaliyete yönlendirilmesi XVI. yüzyılın sonunda başlamış olmalıdır. Zira bu dönemde timarlı sipahiler atlarına veda ederek, adeta piyade neferiymiş gibi yeniçerilerle birlikte kuşatmalarda metrislere yerleştirilmişlerdir. Bu durum, sadece metrislere girmekle kalmamış, sipahiye toprak sürmek,⁹⁶ taş taşımak, topçu siperleri hazırlamak, siper kazmak, barut hazırlamak gibi görevler verilmiştir.⁹⁷ Buna ek olarak, önceden sefer için timarlı sipahinin tam teçhizatla gelmesi, gelmezse getirmediği her teçhizat için bir uzvunun koparılacağı yolunda fermanlar gönderilmesinin⁹⁸ yerini artık, sipahinin yanında dört sepet getirmesi fermanları almıştır.⁹⁹

⁹⁴ Aristoteles, *Âdâb-ı Harb ve Üslûb-ı Ceng*, s. 57.

⁹⁵ Agoston, “XV ve XVI. Asırda Büyük Meydan Muharebeleri”, s. 174.

⁹⁶ Bu hususla ilgili detaylı bilgi için bkz. Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, s. 479-523.

⁹⁷ Özgür Kolçak, XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-1664 Osmanlı-Avusturya Savaşı, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 178; Ahmed Ağa, *Ahmed Ağa'nın Viyana Kuşatması Günlüğü*, yay. haz. Richard F. Kreutel ve Esat Mermi Erendor, (İstanbul: Epsilon Yayınevi, 2005), s. 67.

⁹⁸ “*Ammâ bu def’â askeri ben kendü zât-ı şerifimle yoklayub görsem gerektir. Tulgası olmayanın başı kesilüb ve kolçağı olmayanın kolu kesilüb vesair yarağında noksan olanlar dahi tez katledilecektir.*” Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, (Ankara: TTK Yayınevi, 2016), s. 151.

⁹⁹ Özgür Kolçak, XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-1664 Osmanlı-Avusturya Savaşı, s. 178.

Timarlı sipahilerin, artık meydan muharebelerinin vurucu gücü olmaktan çıkıp çoğunlukla geri hizmette kullanılmasının sebepleri incelendiğinde oldukça enteresan bir tablo karşımıza çıkar. Öyle ki, sipahinin at belinde tüfek kullanmaktan kaçınması artık ateşli silahlara dayanan savaşlarda ateş gücü üstünlüğünün eksilmesi anlamına geliyordu bu da sipahinin vurucu gücünü törpüleyen bir durumu ifade ediyordu.

Rhoads Murphey, Osmanlı ordusunun XVII. yüzyılda hâlâ süvari ağırlıklı bir yapıya sahip olduğunu düşünüyordu.¹⁰⁰ Murphey gibi düşünen araştırmacılar, Osmanlı ordusundaki timarlı sipahi sayılarının ne kadarının seferî orduya dâhil olup ne kadarının olmadığı görüşünü göz ardı ettikleri gibi, askerî devrimle beraber değişen savaş kavramının Osmanlılar için ifade ettiği anlamı ve bu anlamın getirilerini de gözden kaçırmışlardır. Zira değişen harp usulü ile beraber artık Osmanlı ordu taktiği sipahiye dayanan baskın taarruzu şeklinden çıkmış ve piyade odaklı kuşatma taktiğine dönmüştür. Bu dönüş elbette tüm Osmanlı ordusu için söylenemezdi. Ancak söz konusu dönem içinde bu muharebelerin sayısındaki azalma devletin piyade odaklı ilerleyişinin yanında hâliyle gölgede kalıyordu.

Mohaç Meydan Muharebesi'nin ardından, artık etkisini ve gücünü iyice hissettiren tüfekli yeniçeri birlikleri askerî devrim¹⁰¹'in etkisi ile klasik Osmanlı harp usulünde zaferi kazandıran güç haline gelmişlerdir. Bilhassa Sultan Süleyman'ın vefatını takip eden senelerden sonra Avrupalılar Osmanlı ile bir meydan muharebesine girmek yerine kale savunmasına çekilmişler ve bu da Osmanlı ordusunun savaş usulünü değiştirdiği gibi savaşı asker sınıflarında da değişikliği zaruri kılmıştır. Zira artık meydan muharebelerinin yerlerini kale muhasaralarına çevirmesi, askerî devrimle beraber zaten önemini yitirmeye başlayan süvari sınıfının neredeyse tamamen bir 'geri hizmet' sınıfına dönüşüne yol açmıştır.

Süvari odaklı ordu anlayışından piyade odaklı ordu anlayışına geçmek elbette köklü bir sözlü ve yazılı süvari geleneğine sahip olan Osmanlılar için kolay olmamıştır. Öyle ki Mohaç Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından sadece dört yıl sonra (1530) Matrakçı Nasuh tarafından yazılan *Tuhfetü'l – Guzât*¹⁰² adlı eser, halen süvari talimlerinin devlet nazarında önemli görüldüğünü görmemizi sağlar.

¹⁰⁰ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, (İstanbul: Homer Kitapevi, 2007), s. 58-73.

¹⁰¹ Askerî devrim Meselesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Burhan Erhan Çavdaroğlu, *Değişen Harp Usulü Karşısında Osmanlı Ordusu: Timarlı Sipahiler ve Yeniçeriler*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2021.

¹⁰² Matrakçı Nasuh, *Tuhfetü'l – Guzât*, yay. haz. Ümran Karadeniz, (Ankara: TTK Yayınevi, 2019).

Söz konusu eserde, süvarilerin talim yapacağı meydanın ölçüleri,¹⁰³ meydan üzerine yerleştirilen hedeflerin hangi aralıklarla ve ne şekilde konulacağı,¹⁰⁴ at üzerinde ok atacakların nasıl sıralanıp oklarını nasıl atacakları¹⁰⁵, okun ardından kılıca ve kalkana nasıl geçilmesi gerektiği ve bunların yerde bulunan alçak ve yüksek hedeflere ne surette ve ne şekilde “çalınması” gerektiği,¹⁰⁶ süvarinin vazgeçilmez silahı olan bozdoğan ve mızrağın nasıl kullanılması gerektiği¹⁰⁷ tafsilatıyla anlatılmıştır. Bu esere ek olarak, yazarı anonim olan Silahşorname adlı eserde yer alan bilgilerin Guzât ile hemen hemen aynı olması, klasik dönem süvari taliminin nasıl olması gerektiğini görmemizi sağlar.¹⁰⁸

Sonuç

Şifahi süvari geleneğinden gelen Osmanlı Beyliği için devletleşmenin önemli adımlarından birisi de hiç kuşkusuz talimli bir orduya sahip olmaktır. Zira Kuruluş Devri’nden itibaren “usta-çırak” ilişkisi şeklinde harp etme tecrübelerini bir alt nesle aktaran alplardan, belli eserler ışığında düzenli talim yaparak zafer kazanan bir orduya geçişin sırrı burada gizli olmalıdır. Osmanlı Devleti’nin kuruluş dönemi incelendiğinde buradaki savaş usullerinin klasik bozkır harp usulü şeklinde planlanarak uygulanması şifahi süvari geleneğinin bu Türkmenler üzerindeki etkisini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Kuruluş devrindeki harp usulüne bakıldığında karşımıza çıkan bir diğer önemli nokta ise Raiyyetzade kökenli olup, Osmanoğulları’na ihtida eden feodal beylerin varlığıdır. Söz konusu beylerin, klasik Roma harp usulünde önemli bir unsur olan piyade unsurunu Orhan Gazi devrinden itibaren Osmanlı ordusuna dâhil etmeleri, Osmanlı harp usulündeki değişimin anlaşılmasını sağlayacaktır. Çünkü 1329 yılında cereyan eden Palekanon Savaşı ile beraber ilk kez muharebelerde görülmeye başlanan piyade unsuru, bundan sonraki bütün savaşlar içinde önemli bir yere sahip olacaktır.

Sultan I. Murad devrine kadar düzenli bir süvari ve piyade talimi anlayışının hâkim olmadığını, bu devrin öncesine dair bir harp talimi eseri olmayışından anlamak mümkündür. İlk kez 1410 yılına tarihlenen Umdetü’l-Mütenasilin isimli okçuluk eseri Osmanlı ordusu için talimnamelerin devreye girmeye başladığını görmemizi sağlar. Bu eserin yazılmasından hemen önce yaşanan I. Kosova Meydan Muharebesi, Osmanlı harp usulü bakımından

¹⁰³ Matrakçı Nasuh, *Tuhfetü’l – Guzât*, s. 20-21.

¹⁰⁴ Matrakçı Nasuh, *Tuhfetü’l – Guzât*, s. 22.

¹⁰⁵ Matrakçı Nasuh, *Tuhfetü’l – Guzât*, s. 23.

¹⁰⁶ Matrakçı Nasuh, *Tuhfetü’l – Guzât*, s. 24.

¹⁰⁷ Matrakçı Nasuh, *Tuhfetü’l – Guzât*, s. 25-26.

¹⁰⁸ Ümran Karadeniz, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Savaş Oyunları ve Silahşorluk Gösterileri”, s. 4-5-6-7.

meselemizin izahı için bir ders niteliğinde olmuştur. Öyle ki, talimsiz yeniçeri ve süvarinin ilk kez bir arada kullanıldığı bu savaşta, piyade unsurunun az kalsın devletin felaketine sebep olacak olması furusiye eserlerinin öneminin anlaşılması için bir vesile olmuştur.

İşte bu anlayışla şekillenen yeni harp usulünün ilk tatbiki 1444 Varna Meydan Muharebesi olacaktır. Ateşli silahlarla donatılan Osmanlı piyadesi ve süvarinin ilk kez insicamla muharebe etmesi zaferi Osmanlılara getirmekle beraber, onları süvari odaklı harp anlayışına sahip olan diğer çağdaşlarından da ayırmıştır.

Bu çağdaşların başında gelen Safeviler de tıpkı Osmanlılar gibi sözlü süvari/Türkmen harp geleneğinden gelmektedir. “*Kurucular Konseyi*” içinde büyük bir çoğunluğu oluşturan Türkmen unsurlar Safevi tarikatının, bir süvari devleti haline gelmesinde birincil role sahiptir. Bu devletin henüz tarikatken ki şeyhlerinden olan Şeyh Haydar’ın müritlerine harp talimi yaptırması, tekke geleneği çerçevesinde bu talimlerin yazılı hale gelmesine yol açmıştır. Yazılı hale gelen bu eserler, İran coğrafyasının ilk furusiye eserleri olması bakımından oldukça önemlidir. Ancak, süvari geleneği çerçevesinde kurulan Safevilerin, yine buldukları coğrafya gereği piyade odaklı ordularla karşılaşmadan, harp usulünü geliştirmesi kısa vadede ciddi sorunlara sebep olacaktır. Yazımı tam da bu tarihlere dek gelen ve Şerafeddin Musa tarafından kaleme alan Osmanlı müellifinin 1500’de yazdığı Silahşorname isimli eseri, Osmanlı süvari taliminin anlaşılması için oldukça önemlidir. Rumi’nin eserinde yine çalışmanın ana konusunu oluşturan süvari talimine dair önemli hususlar mevcuttur. Bunlar arasında kılıç, mızrak, bozdoğan ve kalkanın at belinde kullanımı, dizgin, mahmuz gibi süvarinin temel gereksinimlerinin kullanımı, savaş atı yetiştirme, ata binme ve at üzerinde düşmanla nasıl savaşılabileceği anlatılmaktadır. Söz konusu süvari geleneğinin iki temsilcisi olan Osmanlı ve Safevilerin ilk kez karşı karşıya geldiği Çaldıran Meydan Muharebesi bu yüzden oldukça önemlidir. Hem aynı gelenekten gelen, hem de benzer tarihlerde eserler telif etmeye başlayan bu iki devletin savaşında, kaderi değiştiren ateşli silahlara sahip olan Osmanlı piyadesi ve bu silahların çıkarttığı korkunç sese talimli olan Osmanlı atları olmuştur.

Çaldıran’dan hemen iki ve üç yıl sonra yaşanan Mercidabık ve Ridaniye Meydan Muharebeleri, furusiyeler de yer alan süvari talimindeki cündilik (süvarilik ilmi) konusunda çağdaşları arasında açık ara önde olan Memlûkler ile, yine aynı furusiye talimlerini uygulayan ancak ateşli silah kullanan piyadeleri de ordusuna entegre eden Osmanlıları karşı karşıya getirmiştir. Mercidabık (1516)’ın hemen akabinde yaşanan Ridaniye Meydan Muharebesi (1517)’nin de Osmanlılarca kazanılması Osmanlı harp usulündeki değişimin izahı için oldukça önemlidir. Bu savaştan hemen sonra, kendisini Memlûk sultanı ilan eden Emir Kurtbay’ın Osmanlı padişahı Sultan I. Selim’e

savaş sonrası yolladığı name’de, ateşli silah kullanıp namertlik etmiş ama en azından şimdi namertlik etmiş olmasına karşın en azından şimdi mertlik edip kendisi ile at sırtından dövüşmeye çağırması, Memlûkler’in kadim süvari talimine ve usulüne bağlılığını görmemizi sağlar.

Şifahi süvari geleneği ve klasik bozkır harp usulü talimine aşina olan devletler sadece Osmanlı, Safevi ve Memlûkler değildi elbette. Osmanlılar için 1400’lü yıllardan itibaren ciddi sorun olan Macarlarla 1526 yılında gerçekleşen Mohaç Meydan Muharebesi’nin analizi oldukça önemlidir. Söz konusu zaman diliminde yazıldığı tahmin edilen ve müellifi olarak da Aristo kabul edilen, Adab-ı Harp ve Üslub-ı Ceng isimli eserde bu nokta da önem kazanmaktadır. Zira söz konusu eserde ordunun olası durumlarda nasıl bir pozisyon alması gerektiği, coğrafya faktörü, düşmanı nasıl bir süvari ve piyade taarruzu uygulanarak yenilgiye uğratmanın yolu, piyade ve süvari unsurlarının nasıl yerleştirilmesi ve bunların taliminin nasıl yapılması gerektiği eserde ifade edilmiştir. Mohaç Meydan Muharebesi’nin de tıpkı bu eserde anlatılan harp hilelerinden biri kullanılarak kazanılmış olduğu hakikati, söz konusu eserle beraber okunduğunda eserin süvari talimi için ne kadar önemli olduğunu görmemizi. Bu bilgiye ek olarak, Mohaç’ta ateşli silah kullanan Osmanlı piyadesinin zaferin kazanılmasındaki yadsınamaz rolü, bu birliklerin kısa süre içinde Osmanlı’da değişen harp usulünün parlayan yıldızı konumuna getirecektir. Bu konum, Avrupa ordularının artık Osmanlı ile bir meydan muharebesine girmek istemeyerek kalelerine çekilmesine ve yeni usulün kale kuşatması üzerine kurgulanmasına giden yolda yeniçerilerin daha da ön plana çıkmasına sebep olacaktır. Söz konusu parlayan yıldızın yanında artık sönmeye yüz tutmuş olan bir başka yıldız mevcuttur. Bu yıldız ise Osmanlı süvarisi olacak ve yüz yirmi dört yıl içinde süvariler kendilerini cephe gerisinin bir unsuru olarak bulacaktır. Askerî devrimin bu safhası, Osmanlı tarihi için sondan bir önceki durak olacaktır. Mohaç’ın kazanılmasından dört yıl sonra yani 1530 yılında Matrak ustası Nasuh Efendi tarafından kaleme alınan Tuhfetü’l – Guzat isimli eseri ve yazarı anonim olan Silahşorname, süvari taliminin nasıl olması gerektiğini tüm tafsilatıyla anlatmaktadır. Bu eserlerden anlaşılacak şudur ki, bir zamanların zafer atlıları artık yavaş yavaş törensel gösterilerde hünerlerini sergilemekte ve furusiye eserleri de buralardaki talimlerin nasıl olması gerektiğini anlatmak için kaleme alınmaktadır.

Tüm bu bilgiler ışığında denilebilir ki, Klasik Dönem furusiye eserlerinin transkribe edilmesi, edilirken de yazılan talimlerin doğru anlaşılıp izah edilmesi Osmanlı ordusu için kilit role sahip süvarinin taliminin anlaşılması için oldukça önemlidir. Bu önem, bugüne değin üzerinde fazla durulmamış Osmanlı süvarisinin muharebe meydanında ki etkinliği, talimi ve zaferlerdeki rolünün izahı için adeta bir “büyüteç” görevi ifa etmektedir. Bu

eserlerin bilhassa sipahi terekeleri, kütüphane ve arşiv vesikaları arasında daha detaylı çalışmalarla tespit edilerek muharebelerin üzerine konulması meselenin tüm teferruatıyla anlaşılmasını sağlayacaktır. Yine söz konusu furusiyelerdeki talimlerin, Türkiye’de henüz yaygınlaşmamış olan “Deneysel Tarih” anlayışı içinde pratik uygulamasının yaptırılarak bunun kayıt altına alınması klasik dönem süvari taliminin zorluğu, şekli ve uygulanabilirliğinin anlaşılması için askerî tarih literatürüne önemli katkılar sağlayacaktır.

MEHTERHANE’DE MÜZİK EĞİTİM GELENEĞİ

Demet AKTEPE*

Giriş

Bu bildiride Türk müziğinin önemli bir kurumu olan Mehterhane’nin eğitimi ele alınmaktadır. Askerî statüdeki bu müzik kurumu, yapısı itibariyle Türk devlet geleneğinin en eski izlerini taşımaktadır. Hunlardan Osmanlılara kadar bütün Türk devletlerinde askerî müzik geleneğine bağlı kalınmış, bu gelenek Osmanlılarda kurumsal bir yapıya bürünerek Mehterhane’de vücut bulmuştur. Yalnızca askerî amaçlı değil devlet için simgelediği değerler bakımından da önem arz eden Mehter, gösterileri ve icraları ile halkın her kesimini bir araya getirebilmiş, müziği toplumdaki herkes için icra edilmiştir. Bu yönüyle diğer müzik türlerinden ve kurumlarından ayrılmaktadır.

1. Türk Eğitim Tarihine Genel Bakış

Eğitim, “bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istenen yönde bir değişim meydana getirme süreci¹” veya “insan davranışında yetenek, istidat, karakter ve bilgi bakımından belli gelişmeler sağlamak amacıyla yürütülen etkiler sistemi²” olarak tanımlanmaktadır. Faaliyetleri tipik olarak okullarda yer alan örgün eğitim ise “öğretim (yetiştirme)” ile aynı anlamda kullanılabilir. ³ Gerçek eğitim düşüncesinin sistem ve teorisinin geliştirilmesi zorunluluğunun duyulması, Antik Çağ’a kadar uzanmaktadır. ⁴ Türklerin Müslüman olmalarından önceki dönemlerin eserlerine bakıldığında, sözü edilen eserlerde yaygın bir öğretici amaç göze çarpmaktadır. Bireye hayatta yol gösterecek ilkeler, ahlaki esaslar ve felsefi unsurlar bu eserlerin içeriğini büyük ölçüde teşkil etmektedir. ⁵ Toplumun “töre”sinin önemli bir rol oynadığı bu dönem eğitim anlayış ve uygulamaları, Türk toplumunun yaşama biçiminin etkisiyle şekillenmiştir. ⁶

* Öğretmen, Milli Savunma Üniversitesi, demaktepe@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4981-1632.

¹ Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme*, (Ankara: Meteksan A. Ş., 1994), s. 12.

² İbrahim Ethem Başaran, *Eğitime Giriş*, (Ankara: Sevinç Matbaacılık, 1989), s. 18.

³ Laska, John A., “The Relationship Between Instruction and Curriculum: A Conceptual Clarification”, *Instructional Science*, c. 13, (Amsterdam: Elsevier Science Publishers B.V., 1984), s. 205.

⁴ Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972), s. 17.

⁵ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 1999), s. 3

⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 3.

İslamiyetin kabulü sonrasında ise örgün eğitim ve öğretim kurumları olan medreseler yüzlerce yıl boyunca eğitim görevini üstlenmişlerdir. Bu dönemde hükümdarların, devlet adamlarının eğitim-öğretim ve bilime verdiği destek ile İslam medeniyetinin birçok önemli şehri bilim, kültür ve sanat merkezleri haline getirilmiştir. Türk eğitim tarihinde ilk kez eğitim bilimine ilişkin görüşler ileri süren Farabi; devlet yönetimi ve insanların ahlaki davranış kuralları ile ilgili öğütlerin yer aldığı, yine Türk eğitim tarihinde önemli bir yer tutan Kutadgu Bilig'in yazarı Balasagunlu Yusuf, İslamiyet'in kabulü sonrası ilk dönemin önemli bilim adamları olarak yer almaktadır.⁷

İslam eğitim tarihinin en önemli eğitim kurumu olan medreseler Selçuklu Devleti zamanında yaygınlaşmış ve gelişmiştir. Medreselerin dışında bir tür örgün eğitim kurumu olan ve "küttab" adı verilen mektepler ile yaygın eğitim kurumu vasfındaki ahilik teşkilatı başta olmak üzere, halkın toplanabildiği cami ve mescitler, saraylar, kütüphaneler, özel meskenler gibi alanlar Selçuklu döneminin önemli eğitim merkezleri olmuştur.⁸ Oğuz geleneklerine bağlı bir Türk boyu olan Selçuklular, İslamiyet'in kabulü öncesi kurulan Türk devletlerinden aldıkları atabeglik müessesesini ufak değişikliklerle korumuşlardır.⁹ Şehzadelerin ve devlet adamlarının eğitiminde büyük rol oynayan bu müessese Osmanlı Devleti döneminde "lala" kavramı adı altında devam etmiştir.¹⁰

Selçuklu Devleti'nin kurmaya başladığı okul sistemi, Osmanlı Devleti'nde İslami medeniyet temellerine dayalı olarak ve kendi içerisinde uyumlu bir bütünlük göstererek en gelişmiş şekline ulaşmıştır.¹¹ Osmanlı Devleti askerî eğitimi ve yöneticilerinin eğitimini gerçekleştiren kurumlar dışındaki geleneksel eğitim kurumlarını vakıflar yoluyla yürütmüştür.

Mekteb-i Sıbyan ve Dar-ül Huffaz'dan oluşan ilköğretim kurumları; medreselerin oluşturduğu orta ve yükseköğretim kurumları; Acemioğlan Ocakları ve Yeniçeri Ocakları'nı kapsayan askerî eğitim kurumları; yöneticilerin, ordu ve sarayda görev alacak çeşitli personelin yetiştiği Şehzadegân Okulu¹² ile Enderun Mektebi; Ahi Birlikleri'nin oluşturduğu mesleki eğitim kurumları¹³ ile vakıflar tarafından kurulan ve denetlenen

⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 22-28.

⁸ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 38-42.

⁹ Coşkun Alptekin, "Atabeg", *İslam Ansiklopedisi*, c. 4, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), s. 38.

¹⁰ Tuncer Baykara, "Lala", *İslam Ansiklopedisi*, c. 27, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), s. 70.

¹¹ Ülker Akkutay, *Enderûn Mektebi*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1984), s. 15.

¹² Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), s. 54

¹³ Ülker Akkutay, *Enderûn Mektebi*, s. 16-20.

azınlık ve yabancı okulları Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminde örgün eğitim kurumları olarak yer almıştır. Ancak 1826 yılında askerî eğitim kurumu statüsündeki Acemioğlan Ocakları ve Yeniçeri Ocakları kapatılarak yeni açılan askerî okullar, Osmanlı Devletinin eğitim-öğretim alanındaki ilk yenileşme çabaları olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁴ Açılan bu okullardan biri olan Mızıka-i Humayun Türk müzik tarihi açısından son derece önemli rol oynamaktadır. 19. yüzyılın ortalarına doğru mülki okulların ıslahına gidilmiş, bu geleneksel sistemle birlikte yeni bir eğitim sistemi de devreye sokularak ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim, öğretmen yetiştirme ile mesleki ve teknik öğretim alanlarında yeni okullar açılmıştır. Fakat öğretim kurumlarında bir birliğin olmaması; medrese, askerî okullar, tanzimat okulları, azınlık ve yabancı okulları gibi farklı kaynaklardan farklı ideal ve dünya görüşüne sahip bireylerin yetişmesine sebep olmuştur.¹⁵

Osmanlı'nın bu döneminin yaygın eğitimi ise camiler, tekkeler, zaviyeler, dergâhlar, kütüphaneler, özel mülkler gibi alanlarda¹⁶ din adamları, ahlakçılar, edipler... tarafından yapılmıştır.¹⁷ Millî bir şuurla yetiştirilmiş bireylerin kazanılması yolundaki en temel adımlar, 16 Temmuz 1921 tarihinde düzenlenen Maarif Kongresi'ndeki açış konuşmasıyla yeni Türkiye'nin eğitim seferberliğini başlatan Mustafa Kemal Atatürk tarafından atılmıştır.¹⁸ Cumhuriyet dönemi eğitim sistemi ile okur-yazar sayısı büyük oranda artırılmış, ilk, orta ve yükseköğretimden oluşan eğitim mekanizmasında ilköğretim mecburi kılınmış, meslek okulları sayısı ve çeşitliliği artırılmış, öğretim birliğini sağlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tüm okullar Maarif Vekâleti'ne bağlanarak eğitimde eşitlik sağlanmaya çalışılmıştır. Yine bu dönemin önemli özelliklerinden biri Latin harflerine geçilmesi olmuştur.

2. Türklerde Askerî Müzik Geleneği

Türklerde askerî müzik takımları Hunlardan itibaren varlığını sürdüren, önem verilen ve asla ihmal edilmeyen teşkilatlar olmuştur. Bunun belki de en önemli sebeplerinden biri, müziğe yüklenen anlam sadece eğlence ve vakit geçirmek olmamış; müzik toplum içinde bir ahenk ve denge, bir saygı ortamı oluşturmuş ve de siritüel anlamda ecdada ve Tanrı'ya yönelik vesilesi olmuştur.¹⁹ Türk kültür tarihinde “meydan sazı” olarak bilinen ve askerî

¹⁴ Alaettin Avcı, *Türkiye'de Askerî Yüksekokullar Tarihçesi*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1963), s. 1; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 124.

¹⁵ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 138.

¹⁶ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 22.

¹⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 53.

¹⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 3*, (Ankara 1997), s. 19-21.

¹⁹ Rahmi Oruç Güvenç, “Türk Musikisinde Kökler ve Batıya Yansımaları”, *Türk Musikisinin Dünü Bugünü Yarımı*, ed. Feyzi Halıcı, (Ankara: Sevinç Matbaası, 1986), s. 39.

müziğin de iki temel sazı olan “davul ve zurna”, halkın birlik, beraberlik ve dayanışma içinde şenlikler yaptığı meydan toplantılarının iki önemli unsuru olarak kutlu bir rol oynamıştır.²⁰ Davul ve mehter ayırımı üzerinde durmanın gerekli olmadığını düşünen Ögel, Türk kültürünün ulu ve kutlu üç eski sembolü olarak “otağ, tuğ ve mehter”i göstermiştir.²¹

Türkçeye Hun dilinden kalan ve Türklerde hükümdar makamı demek olan “ordu” kelimesi,²² saray veya ordugâh anlamına da gelebilmekte aynı zamanda eski Türk metinlerinde dört yöne hâkimiyeti temsil etmektedir.²³ Ordu’nun alameti olan “Hakan Otağı” ise kâinatın simgesi sayılan ve kubbeli yapısıyla İslam illerindeki mimariyi de etkilemiş bir tür Türk Otağı çeşidi olarak bilinmektedir.²⁴ Hakanın bayrağı, Hunlardan beri “hükümdarlık timsali” olarak bilinen bu “otağ” önüne dikilmiş; Hakan otağ ve bayrağını ele geçirmek devleti yıkmamanın işareti sayılmıştır.²⁵

Saltanat sancağı, atkuyruklu âlem veya sancak demek olan “tuğ”²⁶ Türk tarihinde davula (küv) bağlı olarak ya da onunla birlikte otağ önüne dikilmiştir.²⁷ On-ok boylar birliğine ait olduğu düşünülen Semerkant’taki bir duvar resminde hükümdarın bayrağı ve tuğu ortada olmak üzere on bir tuğ, önde ise boynuzlu maskelerle süslenmiş davullar yer almaktadır.²⁸ Karahanlılar döneminde “tuğ” sözü ve anlayışının, sadece sancak anlamı dışında, “kös ve davul”, “hakan davulu” kavramlarının da yerini aldığı görülmektedir.²⁹ Ögel’in devlet için ulu ve kutlu saydığı otağ ve tuğdan sonraki bir diğer sembol “mehter” olmuştur. Mehter, “Yüksek rütbeli hizmetkâr; çadırlara bakan uşak, at uşağı, mızıkacı, kavas, Bab-ı âli çavuşu; rütbe, nişan müjdecisi, çaylak” manasına gelmektedir.³⁰ Ancak bu çalışmada mehterin, “mızıkacı” anlamı üzerinde durulacaktır

²⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. 8, (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991), s. 1.

²¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, s. 1.

²² Gerard Clauson, “Ordu”, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, (Oxford: Clarendon Press, 1972), s. 127.

²³ Emel Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2006), s. 25.

²⁴ Emel Esin, “Türk Kubbesi”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, ed. Faruk Sümer, c. 3, (1971), s. 174.

²⁵ Emel Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, s. 29-30.

²⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, s. 36.

²⁷ Gerard Clauson, “Tuğ”, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, (Oxford: Clarendon Press, 1972), s. 194-195.

²⁸ Emel Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, s. 186.

²⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, s. 36; Kaşgarlı Mahmud, “Tuğ”, *Divânü Lugâti’t-Türk*, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005), s. 588; Yusuf Has Hacı, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşit Rahmeti Arat, (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959), s. 18.

³⁰ Ferit Devellioğlu, “Mehter”, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2001), s. 603.

2.1. Askerî Müzikte Kurumsallaşma ve Mehterhane

Uzunçarşılı, Selçuklu sultanlarının harbe veya alayla bir yere hareketinde sancakları, “nevbet” denilen bandoları ve çetr ismi verilmiş şemsiyeleri ile beraber gittiklerinden bahsetmiştir. Pratik ve gerçekçi tanımında bir “uyandırma” olan³¹ nevbetin; birçok Türk İslam devletinde bilhassa namaz vakitlerinde vurulduğu ve hükümdarlık alametlerinden sayıldığı görülmektedir.³² Sözlük anlamı devre³³ dönüş/dönme, kere, periyot, nöbet, izlemek/takip etmek, sıra, davul çalma olan Farsça kökenli kelime nevbet, Türk-İslam devletlerinde Kaşgarlı Mahmut ve Yusuf Has Hacıp eserlerinde sancak ve hakan davulu olarak açıklanan “tuğ” kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır. Nevbet tarihi kaynaklarda, geleneksel ve sembolik bir uygulama olarak ön plana çıkarken, Uzunçarşılı’nın şu beyanları kurumsal bir yapı olma niteliği taşıması bakımından “Tablhane”ler için oldukça önem arz etmektedir:³⁴

“İbn İyas, Memlük hükümdarınının hareketinden kırk gün evvel kaydıyle Tuğ’un Tablhane’ye asıldığını beyan eder. Hükümdarın hareketine kadar Tuğ orada asılı durur ve sonra hükümdarla beraber giderdi.” (Uzunçarşılı aktarımla E. Quatremere-Memlükler tarihi) “Memlüklerde “Tablhane” denilen Mehterhane veya Bando takımı vardı.”

Yine aynı bağlamda Öztürk’ün şu ifadesi askerî müzikteki gelenek ve kurumsallaşma hakkında özet ve önemli bir bilgi vermektedir:³⁵

“Nevbet, nevbethane; tabl, tablhane; nakkare, nakkarehane; mihtar, mihtarhane ve mehter, mehterhane gibi isimlerle anılan gelenek ve kurumlar, Türklerde ve çeşitli doğu kültürlerinde, iktidarı ve egemenliği ifade eden, resmi/törenselsel/askerî niteliklerde bir müzik türünün varlığını ortaya koymaktadır.”

³¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, s. 22

³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), s. 2-74-315/316. Uzunçarşılı, Abbasiler, Fatimiler, Selçuklular, Memlükler ve saire döneminin namaz vakitlerinde vurulan nevbet geleneğinden bahseder; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset Teşkilat ve Kültür*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), s. 502. Sevim ve Merçil nevbetin hükümdarlık alametlerinden sayıldığını belirtir.

³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, s. 316.

³⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, s. 315.

³⁵ Okan Murat Öztürk, “Mehter Musikisi”, *Kadim Kültürümüzün Bin Yıllık Mirası Mehter*, ed. Oğuz Elbaş, (Ankara: Başak Matbaacılık, 2019), s. 216.

Osmanlı arşiv belgelerinde en erken 1525 tarihinde mehter kelimesinin, müzik icra edici mehterler için kullanıldığı görülmektedir.³⁶ Mehterhane-i Tabl-u Alem Osmanlılarda; hergün padişahın bulunduğu yerde³⁷, ordunun sefere hareketinde ve harp esnasında, Osmanlı kalelerinde; bu tabi zamanlar dışında da zafer haberlerinde, padişahın tahta çıkışında vb gibi kutlama ve törenlerde icralarını yapmışlardır.³⁸ 1. Murat zamanında Yeniçeri birliklerinin kurulmasıyla birlikte geliştiği bilinen Osmanlı mehter örgütü, devşirme düzenine göre hizmete alınıp, yeniçeriler gibi Kapıkulu Ocağı'na bağlanmışlar,³⁹ hizmet alanları arttıkça da her ordu birliği kendi mehter takımını kurmuştur.

3. Mehterhane'nin Müzik Eğitimi

Mehterhane-i Tabl u Alem'de görev yapan icracıların müzik eğitimi hakkında çok önemli bir bilgi Ali Ufki tarafından verilmektedir⁴⁰:

“22 numara, meşkhane, yani musiki talim edilen odadır; gün boyu açık duran bu oda akşamları kapatılır ve içeride kimse yatmaz. Bazı müzisyenler prova yapmak ve ders almak için bu odaya giderler.”

“Akşamüstü odaya savaş veya sefer musikisi [mehterhane] hocaları gelir; onlar da derslerini verirler...”

Ali Ufki'nin bu değerli beyanlarından anlaşılmaktadır ki Topkapı sarayının meşkhanesinde mehteranın müzik eğitimi yapılmaktadır. Meşkhane, müzikte meşk edilen yer, öğrenim görülen mekân olarak tanımlanmaktadır.⁴¹ Türk müziğinin en önemli öğrenim şekli “meşk” hafıza ve hatırlama kültürü içinde müziği öğrenmenin, tekrar etmenin ve üretmenin temel yöntemi olmuştur.⁴² Mehterhane, Mevlevihane ve Enderun başta olmak üzere musiki esnafı loncaları, özel meşkhaneler meşk ile müzik öğreniminin yapıldığı en önemli mekânlar olarak bilinmektedir.⁴³

³⁶ Fırat Boztaş, Onaltıncı Yüzyılın Sonuna Kadar Osmanlı Devleti'nde Tabl ve Alem Mehterleri Teşkilatı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 6.

³⁷ Padişah seferde ise çadırının önü, sarayda ise ikinci vakti saraydaki muayyen yeri...

³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Saray Teşkilatı*, (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984), s. 272-276.

³⁹ Eugenia Popescu-Judet, *Türk Müziği Kültürünün Anlamları*, Çev. Bülent Aksoy, (İstanbul: Pan Yayınevi, 1996), s. 60.

⁴⁰ Santurî Ali Ufki Bey, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002), s. 76-79.

⁴¹ Cem Behar, *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz* (7. bs), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), s. 17.

⁴² Okan Murat Öztürk, “Mehter Musikisi”, s. 224.

⁴³ Cincüen Tanrıkorur, *Osmanlı Dönemi Türk Musikisi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), s. 22.

Ali Ufki'nin "22 numaralı oda" olarak tarif ettiği ve Enderun'da bulunan bu meşkhane, yetenekli içoğlanların müzik, güzel yazı, nakış, tezhip, minyatür gibi sanatlarda ders aldığı bölüm olarak bilinmektedir.⁴⁴ Bu meşkhane hakkında, Müftüoğlu Ahmet Hikmet "On Birinci Asr-ı Hicride Türk Menabii İrfanı" adlı tetkikinde şu bilgiyi vermektedir:⁴⁵

"Fenni musiki tahsili için seferli koğuşunun arkasında kâin Meşkhane de asrın en ileri gelen musiki üstatları vasıtası ile istidadı fitrî ve hüdaisi olanlara ney, santur, tanbur gibi musiki aletleri ile usuller ve makamlar talim ettirilerek bu suretle yetişen hanendelerle sazendeler ser mahfil, müezzinbaşı ve imamı şehriyarı olurlardı."

İlk defa 4. Murat döneminde Büyük ve Küçük Oda oğlanlarından seçme yapılarak oluşturulan Seferli Koğuşu, sonraki dönemlerde Enderun'un bir sanat mektebi haline getirilmiş,⁴⁶ Evliya Çelebi'nin anlatımıyla Saray hizmetindeki içoğlanların yetiştirildiği, meşk ile müzik öğretildiği bir meşkhane niteliğinde kullanılmıştır.⁴⁷ Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte 1826 yılında "Mehterhane-i Tabl u Alem" de kapatılmıştır. Kapanmanın ardından Sultan 2. Mahmut, hassa çalıcı mehterlerine hayatlarının sonuna kadar verilmek şartıyla maaş tahsis ettirmiştir.⁴⁸

Sonuç

Mehterhane-i Tabl u Alem müzik icrası ve eğitimi bakımından Türk müziği eğitim sisteminde çok önemli bir yeri olan "meşk" geleneğini devam ettirmiştir. Orduda ve sarayda görev alacak çeşitli elemanları yetiştirmek üzere kurulan Enderun Mektebi, Türk askerî müziğinin en eski eğitim kurumlarından biri olmuş, Topkapı Sarayı içindeki Meşkhane'de hemen her gün yapılan icralar mehteranın müzik eğitiminin yanı sıra birçok saz eserinin de sonraki nesillere aktarımını sağlamıştır. Sonrasında Mehterhane'nin kapatılması ve aynı zamanda önemli bir okul olan Muzika-i Humayun'un kurulması ile şekil ve repertuar açısından farklılaşsa da Türk askerî müzik topluluklarının kurumsal sürekliliği devam etmiş, icra alanları Mehterhane'nin icra alanları ile hemen hemen aynı kalmıştır. Ayrıca bu iki farklı kurumun askerî müzik eğitiminde de gelenek açısından birbirinin devamı niteliğinde olduğu görülmektedir. Kurumsal yapısı içinde yüzlerce yıldır varlığını sürdüren Türk askerî müziği, kendi personelinin eğitimini de geleneğinin bir parçası olarak devam ettirmiştir. Türk müzik tarihinin önemli

⁴⁴ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964), s. 11.

⁴⁵ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 27.

⁴⁶ Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 91.

⁴⁷ Cem Behar, *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz*, s. 35.

⁴⁸ Haydar Sanal, *Mehter Musikisi*, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964), s. 283.

müzisyenlerini yetiştiren askerî müzik kurumlarının günümüzde de bu vasfını sürdürebilmesinin büyük önem taşıdığı düşünülmektedir.

OSMANLI SARAYI'NDA ASKERİ MÜZİK EĞİTİMİ

Timur VURAL* - Yasemin TAKMAZ ARDIÇ**

Giriş

Askerî müzik geleneği, tarihin ilk evrelerinden itibaren Türklerin kendilerine has bir pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski dönemlere tarihlendirdiğimiz bu gelenek, coğrafi bölge olarak genişlik, dinsel ritüeller, tarihsel olaylar ve zamansal gelişim süreçlerinin neticesinde katmanlara ayrılmıştır. İnsanoğlu zorlu yaşam koşulları altında hayatta kalmak için avlanma, güvenlik ve ibadet ritüellerinde müziği kullanmışlardır. Hayvanların seslerinin üflemeli çalgılarla taklitlerinde, ritmik veya uyarı amaçlı vurmali çalgılar ile yapılan müzikler, avlanma ritüellerinde kullanılmıştır. Yine yaşadıkları bölgenin güvenliğinin sağlanması, diğer topluluklar ile olan savaşlarda uyarı ve taktik amaçlı olarak vurmali ve üflemeli çalgılar icra edilmiştir. İnsanoğlunun temel gereksinimlerinden olan ibadet ritüellerinde, Eski Türk dininden itibaren sözel ve çalgısal müzik, kamların törenlerinde kullanılmıştır.

Müzik bu kutsal ve ruhani derinliği sayesinde her zaman toplulukları etkilemiştir. Müzik; tanımlanması, sınıflandırılması, icra edilmesi, dinlenmesi veya eşlik edilmesi gibi iş ortaklarından ötürü çok fazla değışkene sahiptir. Bir orduyu şaha kaldırmak için belki de kumandanın söyleyeceği kelimeler tam bir hissiyat sağlayamayacakken, içinde ruhani tınıları biriktirmiş ve zamanın süzgecinden geçerek gelmiş birkaç dakikalık bir melodi on binlerce askeri tereddütsüzce şehitlik makamına teşvik edebilecektir. Müzik salt melodi değildir. Müzik, içinde binlerce yıllık toplumsal hafızanın kazındığı, bazen dilsiz, bazen ise dilli olan bir lisandır.

Orta Asya bozkırlarından, Çin'in derinliklerine koşan Türkler, askeri müzik aletlerini, silahlarından ayırt etmeden sürekli taşımışlardır. 5000 yıllık Türk tarihinde kültürel gelişmelere paralel olarak askeri müzik geleneğimiz de değışmiş ve çağın gereklerine göre şekil almıştır. Her bireyi asker olan Türklerin yaptıkları müzikler de, genel olarak askeri müzik veya asker müziği

* Prof. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi TMDK, trvural@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-8395-9916.

** Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, MEB, yashaak44@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0754-0742

olarak değerlendirilebilecektir. İnsanlık tarihinin her döneminde kendilerine yer bulan Türkler, bunu savaşçı ruhlarına borçludurlar. Savaşçı olmak, cesaret, taktik bilgi ve silah gerektirmektedir. Cesaretlerini davulun titreşimlerinde bileyen Türkler, taktiklerini davul ile duyurmuş ve davulu ordunun etkin bir silahı olarak kullanmışlardır. Hakan olmak, davula sahip olmak ve davulun sesi ile ülkesine hâkimiyetini duyurmak ile eş değer olmuştur.

Orta Asya'daki ilk örneklerinden itibaren “*tuğ takımı*” olarak anılan bu topluluk, İslâm geleneği ile birleşen Türklük anlayışıyla “*nevbet takımı*” olmuş ve Osmanlı Devleti devrinde ise “*mehter takımı*” olarak anılmıştır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'ne ait saraylardaki askerî müzik geleneğinin eğitim boyutu incelenecektir. Yer yer geleneğe ait açıklayıcı bilgiler sunulurken okuyucunun bu tarihsel ritüellere ait, eğitim süreçlerinin derinliğini daha iyi takip edebilmesi amaçlanmıştır.

Bu betimsel nitelikteki bilimsel araştırma, *tarama modeli* çerçevesinde şekillendirilmiştir. *Tarama modelleri*, geçmişte ya da halen var olan bir durumu, var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Bu modellerde, var olan durumun herhangi bir şekilde değiştirilmesine veya etkilenmesine yönelik uğraş verilmaz. “Ne idi?”, “Nedir?”, “Ne ile ilgilidir?” ve “Nelerden oluşur?” gibi sorulara cevap aranmaktadır. Aynı zamanda *tarama modellerinin*, tek başına uygulanabildiği araştırma yaklaşımları olmakla birlikte, taramanın yer almadığı bir araştırma modelinin tek başına var olması düşünülemez.¹

1. Osmanlı Devleti'nde Mehterhane

Mehter bir ulusun ve devletin bağımsızlığının ve ihtişamının Türklük usulünce yansıtılmasıdır. Mehteri sadece bir müzik veya sultanın eğlence aracı olarak düşünmek ve bu yolla inceleyerek aktarmak doğru olmayacaktır. Mehter, Türk topluluklarının, sosyal ve devlet hayatının ve dolayısıyla Türk kültür tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bunu daha iyi anlamak için Türk halkının ruhunu anlamak şarttır.

Mehterhane Hunlar zamanındaki adı Tuğ olan ve vurmali sazlarla nefesli sazlardan oluşan askerî mûsikî topluluğunun, Fâtih'ten sonra aldığı isimdir. Selçuklular'ın Tabılhane veya Nevbethane dediği bu kurumda Hunlar'dan beri nefesli, vurmali temel çalgılar yer almıştır. Bunlar İslâmiyet'in kabulünden sonra adları zurna, boru (nefir veya şahnay), çevgân, zil, davul ve kös'e çevrilen yurağ, borguy, çöken, çang, tümrük ve küvrüktür. Savaşta ordunun önünde giden kös, davul, nakkare, zil, çevgân, zurna ve boru gibi

¹ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2012), s. 77.

yüzlerce vurmali ve nefesli çalgının çalacağı müzik, savaş, tören ve oyun (spor) amaçları için özel olarak bestelenmiştir. Hünkâr Peşrevi, At Peşrevi, Alay Düzen Peşrevi, Elçi Peşrevi, Saat Peşrevi ve Rakkas Peşrevi, bu mehter havalardan bazılarının adlarıdır. Gündelik şehir hayatında, namaz vakitleri ile önemli resmî münasebetlerde ve törenlerde nevbet vurulmuştur. Dinî fonksiyonunun yanı sıra bir tür askerî halk konseri niteliği de taşıyan nevbet, Osmanlı'da ilk defa Osman Bey'in huzurunda icra edilmiştir. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Mes'ud'un bağımsızlık fermanı ile uç beyliği alameti olarak gönderdiği berat, kaftan, tuğ ve sancağın yanında davul, nakkare, boru ve zilden oluşan takımın verdiği konseri Osman Bey ayakta dinlemiştir.² Bu tören Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve ilan tarihi olarak kabul görmektedir.

Mehter kelimesinin etimolojik kökenine yönelik çok sayıda görüş mevcuttur. Bu görüşleri kaynakçada mevcut olan eserlerimizde detaylı olarak tartışılmıştır.³ Mehter kelimesinin sarayda görev alan hizmetliler manasında kullanılmış olduğu malum olmakla beraber, Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul saray teşkilatında *çalıcı mehterler* (çalıcı hizmetliler) şeklinde kullanılan tabirin *çalıcı* vasfı zaman ile düşmüş, mehter kelimesi böylelikle tek başına *müzişyen* anlamıyla halk diline tutunmuştur.⁴

2. Mehterin Teşkilat Yapısı ve Eğitim Sitemi

2.1. Teşkilat Yapısı

Mehterhaneler önceden de belirttiğimiz üzere kanunnameler ile teşkilatlanmaya Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmet zamanında başlamıştır. Lakin askerî müzik geleneğine ait teşkilat yapısı ve hususiyetleri milattan önceki yüzyıllara kadar götürülebilmektedir. Osmanlı Devleti'nde Padişah'a mahsus mûsikî topluluğuna *Mehterhane-i Hakani* ve *Mehterhane-i Hümayun* denilirdi. Birçok Osmanlı kaynağında *Mehterane-i Tabl-u Âlem*⁵ (*Bayrak ve Çalıcı Mehterhane*) olarak da geçen mehterhane, bayrak ve

² Arzu Tozduman Terzi, *Osmanlı Teşkilat ve Kültür Tarihi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları), s. 335-336.

³ Timur Vural, *Türklerde Askerî Müzik Geleneği*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013), s. 13.

⁴ Vural, *Türklerde Askerî Müzik Geleneği*, s. 110.

⁵ Alemin ortaya çıkması tarih öncesi devirlere rastlar. Bunlar daha çok savaşlar ve kalabalıkta icra edilen dinî törenler sırasında, kişilerin kendi lider ve topluluklarını tanıyabilmeleri amacıyla kolay görülebilecek biçimde, mızrak gibi uzun bir gönderin ucuna takılarak birliklerin önünde taşınan alâmetlerdir. Alemin, kalabalık ve kargaşalık anında liderin bulunduğu yere işaret etmesinin yanında yerine getirdiği diğer önemli görev, o topluluğu birlik ve beraberlik içinde tutmasıdır. Bu sebeple gerek alemler, gerekse sonraları onlardan gelişen bayrak ve sancıklar daima mânevî bir güç taşımış ve mukaddes sayılmışlardır. Sargon Erdem, "Alemler", *İslam Ansiklopedisi*, c. 2, (İstanbul 1989), s. 352-354.

sancaklarla birlikte saray teşrifatında yer aldığından ötürü bu ismi almıştır.⁶ Bu isim günümüz Türkçesine davul ve bayrak hizmetlileri olarak çevrilebilecek olmakla birlikte, kastedilen topluluk oldukça kapsamlı bir yapılanmaya sahiptir. Burada âlem ile kastedilen topluluğun içinde, hem millî hem dinî sembolleri ayrı ayrı simgeleyen bayrak ve sancaklar bütünü yer almaktadır. Tabi ki aynı şekilde davul ile ifade edilmiş olan toplulukta ise çok farklı çalgılar ve söyleyici birlikleri mevcuttur. Osmanlı devlet geleneği içinde bu birliğin isminin bu şekilde anılması, devlet ve hükümdarlık alametleri olan âlem ve davul birlikteliğine dayanmaktadır. Hun Devleti döneminden itibaren bu birlikteliğe ait örnekler hem görsel hem de yazılı kaynaklar ile sabittir.

Mehterhane-i Tabl-u Alem denilen teşkilat içinde âlem mehterleri yani sancaktarlar, bir bölük halinde olup, mevcutları 30 ile 40 arasında olmuştur. Çalıcı mehter ise yedi⁷ bölüğe ayrılmış olup, mevcudu 62 veya 63 kişi olan bir sınıf idi.⁸ Bu bölüklerin isimleri şunlardır: zurnazen bölüğü, tablzen bölüğü, zilzen bölüğü, boruzen bölüğü, nakkarezen bölüğü, çevgan bölüğü, şakirdan bölüğüdür.⁹

Boruzen bölüğü denilen topluluğun başında, boruzenbaşı ağa, nakkarezen bölüğü denilen grubun şefi nakkarezenbaşı ağa, zilzen bölüğünün (zinciryan) amiri subay rütbesinde zilzenbaşı ağa, şakirdan bölüğünde ise çevgan adı verilen çingiraklı asaları taşıyan çavuşlar bulunur ve bir içoğlan başçavuşunun yönetimindedirler. Ayrıca mehterlerin bulunduğu binalara mehterhâne denilmekteydi. Mehterhâneler, içinde meşkhane, koğuş, yemekhane gibi birçok binayı barındıran büyük kışlalardan oluşmaktaydı.

“Mehterin hanende (şarkıcı) grubunu oluşturan şakirdan bölüğündeki genç talebelerin hepsi subay sınıfına dâhil edilmiştir.”¹⁰ Özcan’a göre “çevganlar yalnızca icra esnasında mehtere dâhil olmaktaydılar. Bunun dışında vezir içoğlanı başçavuşunun ve çavuşlarının hizmetinde buldukları bilinmektedir.” Yani bu bölüğün tek görevi mûsikî değildir. Hem saray hizmeti hem de saray okulunda eğitim almaktadırlar. “Şakirdan bölüğü daha

⁶ Pars Tuğlacı, *Mehterhane'den Bando'ya*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1986), s. 2.

⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı* isimli eserinde Şakirdan bölüklerinden (mehter talebeleri) bahsetmemiştir. M. Çağatay Uluçay, “Mehterhane ve Sazendelere Dair Birkaç Vesika”, *Mûsikî Mecmuası*, Sayı 41 (1951), s. 20. ve Haydar Sanal, *Mehter Müsikisi*, s. 11. de bu bölüğün varlığı görülmektedir. Bu çalışmada ise şakirdan bölüğü olarak yer alacaktır. ⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, (Ankara: TTK Basımevi, 1988), s. 449.

⁹ II. Beyazid devrinde (1481-1512) nakkarezen, davulzen, zurnazen, boruzen, zilzen, ve şakirdan bölüklerine, kös bölüğü sonradan eklenmiştir. Haşmet Altınölçek, “Askerî Müsikî Geleneği ve Mehterhanenin Bir Kurum Olarak Yerleşme Süreci”, *Osmanlı*, c. 10, (Ankara: Balkan Ciltvi, 1999), s.754.

¹⁰ Mustafa Nuri Türkmen, *Osmanlı'da Askerî Müzik Mehter*, (İstanbul: AVK Yayın Dağıtım, 2009), s. 29-48,

çok acemi oğlanlar arasından seçilen ve Enderun'a devam eden yetenekli gençlerden oluşuyordu."¹¹ Bize göre burada aldıkları eğitim sonrasında çalgı icrasıyla veya hanendeliği ile kendini gösterenler mehter kadrolarında yer bulmuştur.

*"Saray mehterhanesinde her zaman yetiştirilmekte olan çok sayıda genç ve çocuklar bulunmuştur. Bütün saray teşkilatında olduğu gibi, saray mehter ocağına, eli ayağı düzgün, kaşu gözü yerinde gençler alınmıştır. Mehter olmak için Türk çocukları ilgi göstermemiştir. Fatih dönemine ait Tabl-u Alem mehterinin isim listesini veren bir belgede öğrenciler bölümü elli iki kişi olarak gösterilmiş ve isimleri verilmiştir."*¹²

Mehterlerin hemen hepsi acemi oğlanlar arasından seçilmiş ve Ermeni ve Rum kökenlidir. Örnek olarak IV. Murad'ın en gözde muhasib-i şehriyar-i (hükümdarın sohbetlisi) olan Musa Melek Çelebi, saray mehterleri arasından seçilmiş olan Ermeni asıllı bir kişidir.¹³

Resim 1: Vezir İçoğlanları Başçavuşu, Çevganilerin Başı.

Tabl-u Alem Mehterleri'nin bir bölümünü mehter esnafı teşkil ederdi. Bu bölümde yer alan mehter musikicileri, geçimlerini eğlence derneklerinde mehter sazlarını çalarak temin ediyorlardı. Böyle olmakla beraber barış

¹¹ Nuri Özcan, "Mehter", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003), s. 547.

¹² H. Toker ve E. Özden, "Osmanlı Devleti'nde Müzik Eğitimi Veren Önemli Kurumlar", *Rast Müzikoloji Dergisi*, c. 2, Sayı 1 (2013), s. 110-111.

¹³ Sabahattin Doras, *Mehterhane*, (İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1970), s. 2.

zamanında resmî görevleri vardı. Birtakım nevbet yerlerinde bunlar da nevbet çalarlardı. Ayrıca savaşta resmî mehterhaneye katılırlar; böylece mehterhane savaş mevcudu, barış zamanındakinden iki misline çıkardı.¹⁴ Bu mehterlerde görev alan başsazendelerin saraydan emekli olmuş üstatlar olduğu düşünülmektedir. Bu sivil toplulukların da kendi içlerinde eğitim gören yani şakirdanlar kısmının yer aldığı yapılan meşkler ile aktif bir müzik topluluğu olarak görev yaptıkları düşünülmektedir.

Mehter topluluğu katlardan teşekkül etmiştir. Mehter takımında mevcut her sazın adedine “kat” adı verilir ve takımın büyüklüğü katlarla ifade edilmiştir.¹⁵

*“5 katlı mehter denilince, her sazdan beş adet olduğu anlaşılır. Mehteran bölüğü, resmî kadro olarak 3,5,7,9 katlı olarak kurulur. Osmanlı İmparatorluğu’nun ihtişamlı devirlerinde mehter kat sayısı 12’ye kadar çıkarılmıştır. I. Selim (Yavuz) Mercidabık Savaşına, I. Süleyman Viyana’ya, 200’ü geçen sayılarda mehter götürmüşlerdir. III. Selim zamanında mehter sayısı 177 iken 200’e çıkarılmıştır.”*¹⁶

Saray dışında ordu teşkilatlarında da mehterler teşkilatları mevcuttur. Birçok kaynakta mehter takımlarının yeniçeri kıtalarına has olduğu belirtilse de bu doğru değildir. Her sınıf ordu teşkilatında yaya ve bindirilmiş (atlı) mehter takımları mevcut olmuştur.¹⁷

2.2. Eğitim

Osmanlı Devleti’nin başarısının temel kaynaklarından birinin eğitim sistemi olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti eğitim düzeni içinde uzun süre yer alan başlıca örgün eğitim kurumları Sıbyan okulları, Medreseler¹⁸ ve Enderun Okulları’dır. Enderun okulları programlarında müzik eğitimine bilinçli, planlı, sürekli ve belirgin olarak yer verilen ilk Osmanlı örgün sivil eğitim kurumu olarak nitelendirilebilir. Yine bu kurumlar

¹⁴ Haydar Sanal, *Mehter Musikisi, Bestekar Mehterler, Mehter Havaları*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964), s. 26.

¹⁵ Özcan, “Mehter”, s. 547.

¹⁶ Doras, *Mehterhane*, s. 12-13.

¹⁷ Mahmut R. Gazimihâl, *Yüzyıllar Boyunca Mehterhane ve Türk Müziği Kalkınışı*, (İstanbul: Maarif Basımevi, 1957), s. 6.

¹⁸ Medreselerde müzik eğitimi verildiğine dair net bir bilgi olduğunu söyleyemiyoruz. Ancak bu konuyla ilgili Rauf Yektâ Bey, Osmanlı medreselerinde müfredat içerisinde müziğin teorik olarak işlendiğini ileri sürüyor. Anadolu Mecmuası’ndaki bir makalesinde Bayezid Camii’ndeki Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi’nde bulunan Şerefîyye nüshasının üzerindeki notlardan bu kitabın Osmanlı medreselerinde okunduğu sonucuna varmıştır. Tuğrul Özer, III. Selim Dönemi Kültür Ortamında Müziğin Yeri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 77

dinsel olmayan müzik eğitimi uygulamalarının yer aldığı ilk Osmanlı örgün eğitim kurumu olarak görülebilir. Tabihane, mehterhane ve Mızıkâ-i Hümayun bu dönemdeki askerî eğitim düzeni içinde birbirini izleyen başlıca askerî örgün müzik eğitimi kurumlarıdır.¹⁹

Enderun Mektebi, Osmanlı Devleti'nin kudretini muhafaza etmek için nitelikli insan yetiştirmek amacıyla kurulmuş bir eğitim müessesesidir. Her öğrencinin yeteneğine göre Enderun'da iki tür eğitim verilmiştir. Bir yandan ilim adamları ve sanat ustaları tarafından günlük eğitim yapılırken bir yandan da Enderunlu subayların idaresinde askerî eğitim verilmiştir. Enderun'da mûsikî öğrenimi titizlikle yapılmış, müziğe yatkın gençler belirlendikten sonra saz ve ses sanatkârı olmak üzere meşkhâneye gönderilmişlerdir.²⁰ Enderûn'da eğitmen olmuş müzik üstatlardan önemli bir kısmının Mevlevî tarikatına mensup olduğu görülmektedir. (...) Enderûn'da müzik eğitimi verenler yalnızca Mevlevî üstatlar da değildi. Harc-ı Hassa defterlerinde belirtilen Âmâ Corci, Tanbûrî İsak, Miron gibi namı duyulmuş gayrimüslim müzisyenler de hoca olarak saray çağırılıyorlardı. Bunlardan Âma Corci gibi bazıları İstanbul'un eğlence ortamlarında çalmış, eğlence müziğine de hâkim müzisyenlerdi. Dolayısıyla Enderûn'da hocalık yapan müzisyenler, icra üsluplarını bambaşka kültür çevrelerinde geliştirmiş kişilerdir²¹. Bu sebeple Osmanlı saray müzik eğitiminin kendi içinde farklı renkleri barındırdığı söylenebilecektir.

Enderun haricinde mûsikî eğitim ise hizmet içi olarak şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nin sancaklarına yayılmış olan mehter kışlalarında bulunan meşkhâneler önemli bir eğitim merkezi halini almıştır. Mehter müziği icrâcıları, görevliler ve öğrenciler, kışlalar ile saraydaki bölmelerinde barınırlardı.

“Mehterhânenin müzik eğitiminden mehterbaşı sorumlu idi. Öğrencilerin yetiştirilmesinden, repertuvar seçimine kadar birçok konuda kararı o vermekte idi. Yani bir nevi orkestra şefi ve eğitim direktörü idi. Ayrıca her bölüğün eğitiminden o bölüğün başında bulunan ağa, mehter başına karşı sorumluydu. Bu bize göstermektedir ki Mehterde de tıpkı Enderûn'da olduğu gibi branş eğitimi ön plandaydı. Bu eğitimle birlikte toplu olarak yapılan icrâlarda da öğrencilerin eşlik kabiliyetleri gelişmekteydi. Öğrencilere

¹⁹ Şule Nurdan Caf, Türk Müzik Eğitiminin İçerisinde Türk Askerî Müziğinin Gelişimi ve Kültürel Anlamlarıyla Birlikte Yeri ve Önemi, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2001, s. 27.

²⁰ Pınar Somakçı, “Osmanlı Saraylarında Uygulanan Müzik Eğitimi ve Müzik Kurumları”, *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, c. 2, Sayı 2 (2017), s. 174.

²¹ Özer, III. Selim Dönemi Kültür Ortamında Müziğin Yeri, s.122

mehterhânedede görevli sâzendelerin haricinde, dışarıdan bazı mûsikîşinasların da ders vermiş olduğu bilinmektedir."²²

Osmanlı'nın tüm eğitim kurumlarında işin ehli olan isimler, sivil ya da asker şahıs olmasına bakılmadan görev almışlardır.

Osmanlı döneminde müzik eğitimi "meşk" usulü denilen "usta-çırak" ilişkisiyle yürütülmekteydi. Yani meşk usulü, müziğimizi oluşturan makam, usul, repertuar vb. bilgileri ve inceliklerini üstattan dinleyerek öğrenme, tekrarlama, ezberleme esasına dayanan, böylelikle söz ve saz eserlerinin yüzyıllar boyu nesilden nesile intikalini sağlayan bir yöntem olarak, 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürdürülmüştür. Daha sonra Batı etkisiyle kurulan konservatuvarlarda da kısmen de olsa bu yöntem uygulanmıştır.²³ Lakin meşk usulünün özelliği eserlerin talebeye teker teker usulü, melodisi ve sözleri ile tekrara dayalı olarak ezberletilmesidir. Sonuçta talebe, hocasının süzgecinden geçmiş olan yıllara dayalı müzikal yetiyi emmekte, belleğine almakta ve ciddi anlamda büyük bir repertuarı zihninden, icrasına taşıyabilmektedir. Bu öğretim tarzının Batılılar tarafından anlaşılması güç olmuştur. Onlar ses ve sürelerin işaretlere dönüştürülmesi üzerine geliştirilmiş sistemler üzerinden mûsikîyi öğrenmek ile yetinmişlerdir.

Meşk geleneğini biraz daha irdeleyecek olursak; Meşkhâne, meşk yapılan yer anlamına gelmektedir. Meşkhânedede yapılan eğitimin bir ders saati yoktur. Meşkhâne sabahdan akşama kadar açık olup ve burada sürekli müzik yapılmıştır. Meşkhâne bir talim odası niteliğinde olup, mehter müziği üstatlar tarafından meşk yolu öğretilmiştir. Meşkhânedede en az on dört yıllık eğitimi aldıktan sonra şakirdler icazet sahibi mûsikîşinas hüviyeti kazanmışlardır. Eller dizlere vurularak saz eşliğinde veya sazsız müzik eserleri öğretilmiştir. Çok sayıda ses ve saz sanatçısından oluşan bu odayı topluluk başları olan "sazendebaşı, mehterbaşı" denilen şefler yönetmiştir.²⁴ Zaman zaman tüm Türk mûsikîsinin türlerine hâkim kişilerin sarayın genel müzik direktörü gibi görev aldığı tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Saray mûsikîsindeki meşk geleneğinin detaylarını devşirme bir saray müzisyeni şöyle aktarmaktadır:

"İki türlü çalgıcı vardır bir kısmı sarayda, bir kısmı da savaş alanında yeteneklerini sergilerler. Sarayın çalgı ustaları dışarıdan gelir ve sabahları saat dokuzda Divan toplantısı bittiğinde bu çalgıcılar meşkhâneye girerler. Ders görecek olan içöğlanları odalarından

²² Toker ve Özden, "Osmanlı Devleti'nde Müzik Eğitimi Veren Önemli Kurumlar", s. 111.

²³ Somakçı, "Osmanlı Saraylarında Uygulanan Müzik Eğitimi ve Müzik Kurumları", s. 173.

²⁴ Okan Murat Öztürk, "Geleneksel Müziklerin Westernizasyonu: Binilen Dalın Kesilmesi", *Genel Müzik Eğitiminde Geleneksel Müziklerimiz Sempozyumu 4-6 Mayıs 2005*, (Van, 2005), s. 7.

çıkıp buraya gelirler. Bazen bir tek kişi yalnız başına çalgı çalar ve arkasından hepsi birden, ama daha önce belirttiğim gibi aynı melodiyi çalarak ona katılırlar."²⁵

Ustanın çaldığı ezgiyi kusursuz olarak ardı sıra tekrarlamak ana yörüngeyi oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti topraklarındaki en iyi sazende ve hanendelerin verdiği dersler meşkhane haftanın belirli günlerinde saat dokuz civarında başlamıştır. Öğlene kadar Türk Müziği (Sâzendegân-ı Hâssa) öğlenden akşam saatlerine kadar, rakkaslar ve mukallitler (dansçılar ve soytarılar), akşam vakitlerinde ise mehter takımı eğitim görmüştür.²⁶ Akşam vakti mehter icracılarının meşk yapmaları insan ruhunun en yüksek olduğu zamanda askerî müziğin hamasi nağmelerinin tercih edilmesinden ötürü olmalıdır. Ayrıca unutulmamalıdır ki, bu üç mûsikî topluluğunda da görev alan hem icracı hem de sazendebaşılar zaman içinde görülmüştür. Osmanlı sarayında mûsikî erbabı büyük saygı görmüş paşa, vezir ve hatta sadrazamlık makamına kadar görev alanları olmuştur. *"Bu konuya örnek olarak Osmanlı sadrazamlarından Zurnazen Mustafa Paşa ve vezirlerden Zurnazen Mehmed Paşa verilebilir."*²⁷ Sadrazam Zurnazen Mustafa Paşa, IV. Mehmed saltanatında 5 Mart 1656 günü 4 saat boyunca sadrazamlık yapmıştır.

Müzikal ve askerî olmak üzere iki boyuttan oluşan mehter eğitimi, uzun süren bir meşk sürecidir. Ritim unsuru çok önemli olduğundan öğrencilere önce mehter düdüğü²⁸ ile ritim ve senkron çalışmaları yaptırılır, sonra kabiliyetleri doğrultusunda diğer enstrüman bölüklerine kaydırılırlardı.²⁹ Bu bilgiye istinaden yine Sanal da mehterlerin musiki öğrenimini ilk olarak mehter düdüğü denen sazla yaptıklarını Evliya Çelebi'den öğrenildiğini aktarmaktadır³⁰. Mehter düdüğü herkesin çalabileceği üflemleri bir başlangıç çalgısı olmalıdır. Yani icrası, yapımı ve temini kolay bir enstrümandır. Bize göre bu şartlar düşünüldüğünde mehter düdüğünün, kaval benzeri bir çalgı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Osmanlı

²⁵ Albertus Bobovius, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Çev. Türkiş Noyan, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020), 2. Baskı, s. 48.

²⁶ Toker ve Özden, "Osmanlı Devleti'nde Müzik Eğitimi Veren Önemli Kurumlar", s. 110.

²⁷ Türkmen, *Osmanlı'da Askerî Müzik Mehter*, s. 30.

²⁸ Bazı çalışmalarda "mehter düdüğü" şeklinde, mehter takımı öğrencilerinin çalışırken kullanmış oldukları bir düdükten bahsedilmektedir. Henry George Farmer "Onyedinci Yüzyılda Türk Çalgıları" isimli eserinde mehter düdüğünün Nâsır Tûsî (1210-1273) tarafından bulunmuş olduğunu ifade etmiş olmakla birlikte, sözlerine "bütün mehter takımı bu düdükle talim etmiştir" cümlesini de eklemiştir (Farmer, 1999, s. 23). Bu ifadeler karşılık bu düdüğün şekline dair kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bizim yorumumuza göre bu düdüğün dilli kaval olmalıdır.

²⁹ Toker ve Özden, "Osmanlı Devleti'nde Müzik Eğitimi Veren Önemli Kurumlar", s. 111.

³⁰ Sanal, *Mehter Musikisi, Bestekar Mehterler, Mehter Havaları*, s. 13.

mehterinde İstanbul'da çizilmiş bazı gravürlerde kaval benzeri çalgılara rastlanması bu tezimizi doğrulamaktadır.

Resim 3: Osmanlı Müsikişi Çalgıları³¹

Çalışkan'ın³² aktarımına göre; “Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hekimbaşı Abdülaziz Efendi Mecmuası ve Nicolas Bessaraboff gibi kaynaklardan mehterlerin; Nakış ve Murabba besteler ile İlâhiler ve Hamasî türküleri de çalıp söyledikleri bilinmektedir, fakat ne yazık ki bunların neler olduğuna ilişkin somut bir kanıt yoktur.” Bu kaynaktan da anlaşıldığı üzere mehterin eğitim repertuvarında çok geniş bir müzikal çeşitlilik mevcut olmuştur.

Bu kısımda usta bir Osmanlı mûsikîşinası ve Avrupa tarzında müzik eğitimi olan seyyah Albertus Bobovius'un (d.1610-ö.1675-Ali Ufki Bey) mehter çalgılarına ve eğitimine yönelik kıymetli betimlemeleri bulunmaktadır.

“Akşamüstü odaya savaş ve sefer mûsikîsi(mehterhane) hocaları gelir; onlar da derslerini verirler; çalgıları çeşitli trompet, fîfre(kaval), davul ve zil türlerinde oluşur ve sadece olağanüstü ve rahatsız edici bir ses çıkarmaya yarar. Bu çalgılara onların dilinde zurna, boru, ahenk ve ölçüleri vurmaya yarayan davul, ölçüye göre birbirine vurulan birçok bakır tabaktan oluşan nakkare, kudümbelek

³¹ Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, Çev. S. Türkis Noyan, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), s. 204-206.

³² Kemal Çalışkan, *Geçmişten Günümüze En Canlı Kültür Mirasımız Şanlı Mehter*, (İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık, 2001), s. 22.

veya dümbelek(bunlar kudüm olmalıdır) ve zil denir; padişah halkın arasına çıktığında at üstünde taşınan tunç davulların (kös) çalınması öğretilir."³³

Uzun yıllar sarayda görev almış olan Bobovius mehter çalgılarının tamamının eğitiminin meşkhanelerde yapıldığını aktarırken bu müziğin Batı tarzı müzik anlayışına ne kadar tezat olduğunu gösteren ifadelerde bulunmuştur.

Mehterbaşların Enderun'da eğitim verdikleri ve mehterhane dışında oluşturulan mûsikî topluluklarında da görev aldıkları Uzunçarşılı'nın *Osmanlılarda Mûsikî Hayatı* isimli makalesinde zikredilmektedir. Kanunî Sultan Süleyman döneminde *Cemaat-i mutriban* denilen bir mûsikî heyetinde çalan mehterbaşı Ali bin Elvani, mehterbaşların sanat mûsikîsi ile olan yakınlığının bir göstergesidir.³⁴

Mehter mûsikîsinin bir diğer boyutu ise müzik ile tedavidir. II. Bayezid (1481-1512) devrinde Edirne Külliyesi vakfiyesinde adı geçerse de, burada sıbyan mektebi ile mehterhanenin varlığı Kazancıgil'e göre sabittir. Külliye'nin darüşşifasında akıl hastalarının müzik ile tedavi edildikleri ve bir mehterhanenin burada görev aldığı bilinmektedir.³⁵ Ayrıca yazarın mehterhaneyi dönemin mûsikî konservatuarı olarak tanımlaması, mehterhanenin başka bir yüzüne işaret etmektedir.³⁶ Bu durum külliye'de görev alan mehterhanede mûsikî eğitimi verildiğini ve Osmanlı'nın diğer külliyelerinde görev alan mehterhanelerin de eğitim kurumu olarak görev almış olabileceğini düşündürmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl, pek çok alanda köklü değişikliklerin yaşandığı bir dönem başlangıcı olmuştur. Müzik alanında önemli değişikliklerin başında II. Mahmut (1808-1839) döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından (1826) Mehterhanenin de kapatılmasıdır. Bunun yerine kurulan ordu için yeni bir askerî müzik bölüğüne ihtiyaç duyulmuş ve "Musikâ-i Hümayûn" adıyla bir bando birliği kurulmuştur.³⁷

"Bu kurumda müzisyen ihtiyacı, Enderun'daki yetenekli gençlerden karşılanmış, çalışmalara 1827 yılında başlanmıştır. Öncelikle Enderun'dan alınan müzisyen gençlere, bando çalgıları öğretilmiştir. Bu eğitim önce Türk hocalar tarafından verilmeye çalışılmış ancak

³³ Bobovius, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, s. 79.

³⁴ Topkapı Sarayı Arşivi, 7843 ve 9706 sene (1525) aktaran: İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılarda Mûsikî Hayatı", *Belleten*, c. 41, Sayı 161 (1977), s. 84.

³⁵ Ratip Kazancıgil, *Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi*, (Bizim Ülke Derneği Yayınları,1988), s. 28.

³⁶ Kazancıgil, *Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi*, s. 108.

³⁷ Somakçı, "Osmanlı Saraylarında Uygulanan Müzik Eğitimi ve Müzik Kurumları", s. 176.

*müspet sonuçlar alınamaması üzerine bandonun eğitimlik ve şeflik görevine Fransız Mösyö Manguel getirilmiştir. Bazı kaynaklarda belirtilenlere göre Manguel başarılı olamayınca yerine; 1828 yılında İtalyan Guiseppe Donizetti tayin edilmiştir.*³⁸

*“Zamanla öğretim kadrosuna yerli ve yabancı öğretmenler eklenerek Musika-i Hümayûn’daki eğitim faaliyetine devam edildi. Yurt dışından gelen müzikî üstatları ve Musika’dan yetişen öğretmenler çalgı eğitimi vermeye devam etti. Eğitim faaliyeti ilk kurulduğu yıllarda şu anda İstanbul Teknik Üniversitesi’ne ait olan “Taşkılla” binasında yapılmakta idi, ardından bu faaliyete “Çırağan Sarayı” müstemilatında bulunan Musika binasında devam edildi.”*³⁹

*“Müsika-i Humâyûn, tarihte örneğine çok az rastlanabilecek geniş kadrosu ve teşkilatıyla bir çeşit merkezi sistemle yönetilen kurum hüviyeti taşımaktadır. Müsika-i Humâyûn önceleri bando ve orkestra olmak üzere iki bölümden oluşmaktaydı. Bando, koro ve orkestraya doğru gelişme göstermiş, bando-orkestra işbirliği de Cumhuriyet’ten sonraki düzenlemelere kadar devam etmiştir. Sonradan kurulan Türk müzikî bölümü, fasıl heyeti ve müezzinan kısımlarından oluşmaktaydı. Müezzinler fasıl heyetinde de yer alabilecek şekilde yetiştirilmiş, usul ve makam bilen hanendeler olup asıl işleri beş vakit namazda, saraydaki dini törenlerde, özellikle cuma ve bayram selamlıklarında görev yapmaktı. Fasil heyeti; fasl-ı atik ve fasl-ı cedid olarak ikiye ayrılmıştı. Fasl-ı atik Türk müziği sazlarıyla Türk müziği örneklerini seslendiriyordu. Hamamizade İsmail Dede, Dellalzade İsmail Efendi, Sermüezzin Rifat Bey, Haşim Bey, Hacı Arif Bey, İsmail Hakkı Bey, Refik Fersan ve Münir Nurettin (Selçuk) gibi önemli müzikî üstatları bu bölümde çalışmışlar veya yetişmişlerdir. Fasl-ı ceddin Batı müziğinin majör-minör dizilerine yakın makamlarda bestelenmiş, peşrev, saz semaisi, şarkı, köçekçe ve oyun havalarının armonize edilmesiyle oluşan bir repertuarı vardı. Bu toplulukta icra, bagetli bir şef yönetiminde Türk ve Batı müziği sazlarının iştirakiyle yapılmaktaydı.”*⁴⁰

³⁸ Erhan Özden, *Osmanlı Maarifinde Musiki*, (Ankara: TTK Yayınevi, 2015), s. 52.

³⁹ Toker ve Özden, “Osmanlı Devleti’nde Müzik Eğitimi Veren Önemli Kurumlar”, s. 115.

⁴⁰ Özcan, “Mehter”, s. 422.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde askerî müzik geleneği mehter olarak vücut bulmuştur. Mehter toplulukları zaman içerisinde kanun ve nizamnameler ile belirgin şekil almıştır. Hem teşkilat yapısı hem de eğitim faaliyetleri sistemli bir hale gelmiştir. Mûsikî eğitiminin, Saray mehterleri için Enderun okulunda, diğerlerinde ise mehterhane kışlalarının kendi bünyesinde meşk geleneği ile şekillendiği tespit edilmiştir. Tabl-ü Alem mehterleri, kendi içlerinde sürekli eğitim faaliyetine devam eden, şakirdanlar bölüğüne sahiptir. Bu bölükte mehterlerin tüm kademelerinde çalışacak acemi müzisyenler yetiştirilmiştir. Ayrıca her bölük kusursuz bir icra sağlayabilmek için kendi ağasının yönetiminde mûsikî meşklere icra etmiştir.

Mehter eğitim süreçlerine dair Ali Ufki Bey'in ilk el tespitleri önemli ipuçları sunmaktadır. Ayrıca mehter takımları geleneksel tarzdaki tüm müzikleri (türkü, şarkı ve ilahi) meşkhanelerde icra etmiştir. Osmanlı Devleti'nin şanına yaraşır düzeyde icralar sağlanabilmesi için hem sivil hem de asker müzisyenler tarafından kapsamlı eğitimler verildiği sonucuna varılmıştır. 1826 yılında meydana gelen Vaka-yı Hayriye sonrasında mehterhanelerin karanlık evresi başlamış ve Batılı manada askerî bandolar sarayda yerini almıştır. Bu bandolardaki eğitim sistemlerinin ise Batı kaynaklı olarak şekillendirildiği tespit edilmiştir.

MEKTEB-İ HARBİYE'DE ATEŞLİ SİLAH EĞİTİMİ: 87 MODELİ MAVZER TÜFEĞİNE DAİR BİR RİSALE

Gülhan ÇALIŞ YAZGU*

Giriş

Mekteb-i Harbiye hiç şüphesiz ki Osmanlı eğitim tarihi içerisindeki en saygın ve önde gelen eğitim kurumlarından birini oluşturmaktadır. Askerî eğitim tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olan bu kurum Osmanlı Devleti'nin ilk Avrupalılaştırılmış¹ okullarından biri olmakla birlikte bu eğilimin gösterilmesinde uzunca yıllardır alınamayan askeri başarıların payı büyüktür. II. Mahmud'un yeni askerî okul fikri ile cereyan bulan Sıbyan Bölüklerinin kuruluşu Mekteb-i Harbiye'nin alt yapısını oluşturmakla birlikte II. Mahmud'un hedeflediği yeni askeri okul fikrinin de karşılığı olmuştur.² Sıbyan Bölükleri kısa süreli olmakla birlikte Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşuna giden süreçte bir köprü vazifesi görmüştür. Başlarda Fransa'dan getirilen öğretmenlerin de etkisi ile Fransız etkisi görülen kurumda 1882'de önce Alman heyetinin³ 1883'te Alman Goltz Paşa'nın gelişi ile Alman etkisi hissedilmeye başlamıştı.⁴ Goltz Paşa'nın da bizzat başında bulunduğu komisyonun reform programında Osmanlı ordusunun Alman silahları ile donatılması ön görüşüyle birlikte ordunun haliyle de orduya subay ihtiyacını karşılamakta olan Mekteb-i Harbiye'nin Alman etkisi altına girmesine neden olmuştur.⁵ Osmanlı ordusunun Alman silahları ile donatılması öngörüsü bu makalede ele alınan risalenin yazarının da komisyonunda bulunduğu ve risalenin konusunu oluşturan mavzer tüfeklerinin ithalatı sürecini başlatmıştır. Öyle ki 1886 yılında kurulan silah satın alma ve muayene komisyonunda

* Arş. Gör., Milli Savunma Üniversitesi, gcalis@kho.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6454-6596.

¹ Odile Moreau, "Orduda Öğretim: 19. Yüzyılın Mekteb-i Harbiye ve Erkan-ı Harbiye Örnekleri", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, (İstanbul 2001), s. 320

² Gülşah Eser, "Türkiye'de Modern Bilimlerin Eğitiminde Mekteb-i Harbiye Örneği", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, (İstanbul 2012), s. 99-100.

³ Rifat Önsoy, "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman Subayları ve Alman Silah Sanayiinin Çıkarı (1871-1914)", *IX. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler)*, c. 2, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), s. 1210.

⁴ Abdülkadir Özcan, "Harbiye", *DİA*, c. 16, (İstanbul 1997), s. 117

⁵ Rifat Önsoy, "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman Subayları ve Alman Silah Sanayiinin Çıkarı (1871-1914)", s. 1211

Goltz Paşa'nın da teklifi ile Binbaşı Mahmud Şevket muayene işi için görevlendirilmiştir. Mahmud Şevket Paşa'nın yaptığı incelemeler neticesinde mavzer tüfeği⁶ alımı planlanmış ve kendisi tarafından bizzat Almanya'da silah muayene ve atışları izlenerek devlete bilgi aktarımı sağlanmıştır.⁷

Anlatıldığı üzere Mahmud Şevket Paşa'nın komisyonda muayene işi ile görevlendirilmesi kendisinin yeni alınan mavzer tüfekleri ile bizzat alakadar olmasını sağlamıştır. Buraya kadar ifade edilen süreçte Mahmud Şevket Paşa'nın silah ithalatı sürecinde oynadığı role değinilmiştir. Ancak makalenin de konusunu oluşturduğu üzere Mahmud Şevket Paşa'nın muayene işinden Mekteb-i Harbiye öğrencileri için kılavuz niteliğinde eser yazmasına giden sürece açıklık getirmek gerekmektedir. Bu yüzden de Mekteb-i Harbiye'de eğitim ile ilgili ayrıntılı ve kapsamlı bilgileri içeren eserleri de ele almak gerekmektedir. Mekteb-i Harbiye'de eğitim ve öğretim ile ilgili olarak ele alınmış önemli kaynaklardan biri Uğur Ünal tarafından hazırlanmış olan “*Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*” adlı eseridir. Kitap içerisinde Sultan Abdülaziz dönemi kara ordusu teşkilatından, askeri yönetim ve ordu merkezleri, askeri sanayi ve donatım gibi pek çok alanı ele almış olmakla birlikte kitabın son bölümünde askeri eğitim ve öğretime de değinmiştir. Burada Mekteb-i Harbiye ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Mekteb-i Harbiye'de eğitim ve öğretim süreci başta olmak üzere okutulan dersler, okulun hoca ve görevlileri ve mezuniyet koşulları detaylı bilgileri içermektedir.⁸ Ancak eser makalede ele aldığımız risalenin yazılma tarihinden öncesini ele alması açısından [1887] Mekteb-i Harbiye eğitim ve öğretimi hakkında fikir edinmemize yardımcı olmuştur.

Harbiye'de eğitim ve öğretim açısından değerli bir diğer kaynak ise Zekeriya Türkmen tarafından kaleme alınan “*Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mekteb-i Harbiye-i Şahane*” makalesidir. Bu makalede Sultan Abdülhamid önce ve sonrasını kapsayan şekilde Mekteb-i Harbiye ele alınmıştır. Makalede özellikle Alman Goltz Paşa'nın Harbiye'de görevlendirilmesinden sonraki süreçte okutulan dersler dikkate değerdir.

⁶ Mavzer tüfeği alımının miktarı ile ilgili muhtelif eserlerde farklı rakamlar geçmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, “XIX. Yüzyıldaki Silahlanma Yarışında Osmanlı Devleti”, *Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ed. Kemal Çiçek, (Ankara, 2001); Rifat Önsoy, “Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman Subayları ve Alman Silah Sanayinin Çıkarı (1871-1914)”, s. 1210; Ali Serdar Mete, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Türk Ordusu'nda Mavzer Tüfekleri, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012; Mehmet Beşirli, “II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Ordusunda Kullanılan Alman Silahları”, *Devr-i Abdülhamid (Sultan II. Abdülhamid)*, c. 3, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011).

⁷ Zekeriya Türkmen, “XIX. Yüzyıldaki Silahlanma Yarışında Osmanlı Devleti”, s. 355

⁸ Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Karar Ordusu (1861-1876)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), s. 174-183.

Burada kimyadan Fransızca, Almanca, Rusça gibi temel ve yabancı dillerin öğretildiği kadar Fenn-i Esliha gibi silaha dair teknik bilgiler içeren dersler de bulunmaktadır.⁹ Bu makaleyi ele aldığımız çalışma açısından değerli kılan en önemli bilgi ise Goltz Paşa'nın müsteşarlığı dönemine ait 1888 tarihli öğretim üyesi olan zabıtana dair verdiği bilgilerdir. Çünkü 1887 tarihinde risaleyi hazırlamış olan Mahmud Şevket'in bir sonraki yıla ait kayıta Silah Bilgisi dersine girdiği kayıt altına alınmıştır.¹⁰ Ele aldığımız risalede Mahmud Şevket Paşa'nın risaleyi Mekteb-i Harbiye öğrencileri ve küçük zabıtana ithaf ettiği düşünüldüğünde risaleyi bir yönüyle kendi dersi için kaynak bir kitap oluşturması amacıyla hazırlamış olduğu akla gelmektedir. Ayrıca söylemek gerekir ki bu kayıt ve risale karşılaştırıldığında risalenin kapağında yer alan "Erkan-ı Harp Binbaşısı Mahmud" ve Harbiye'de derse giren öğretim üyesi zabitan kaydında yer alan "Erkan-ı Harp Binbaşı Mahmud" isimleri ile her ikisinin de aynı kişi olduğu mutlaklıdır.

Bu sebeple makalede ele alınacak "Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi" risalesi Mekteb-i Harbiye öğrencileri için hazırlanmış yol gösterici bir el kitabı niteliğindedir. Bu risalenin ele alınmasındaki en temel sebep yeni sipariş verilmiş mavzer tüfeklerinin eş zamanlı olarak bir kılavuzunun hazırlanmış olması ve Harbiye öğrencilerine eğitim amaçlı olarak basılmış olmasıdır. 1826'dan itibaren askeri eğitim alanında en önemli kurum olarak faaliyet gösteren Mekteb-i Harbiye öğrencileri için yazılmış olan bu risale hiç kuşkusuz önemli bir kaynak değeri taşımaktadır. Risale, Mekteb-i Harbiye öğrencilerine kılavuz oluşturması, yine bu sebeple de askeri teknolojinin Harbiye'de öğretimi ile ilgili bilgi vermesi açısından değerlidir. Daha önce Ali Serdar Mete tarafından yazılan yüksek lisans tezinde risalenin bir nüshasının Atatürk Üniversitesi Kütüphanesine Seyfettin Özege tarafından bağışlandığı zikredilmiştir.¹¹ İkinci nüshası olan İSAM nüshası ise bahsedilmemiş olmakla birlikte çalışmalarda araştırmacılar tarafından kullanılmamıştır. Ayrıca Ali Serdar Mete'nin tezinde yer aldığı hali ile sadece çalışmanın künyesi sunulmuş olmakla birlikte risalenin içeriğine dair özet bilgi verilmiştir. Bu sebeple bu makale risalenin içerdiği bilgileri aktarmakla birlikte dönemin askeri teknolojisine de ışık tutacaktır. Ayrıca bu makalede İSAM kütüphanesinde yer alan nüsha esas alınmıştır.

⁹ Kara Harp Okulu Arşivi, 22 numaralı kayıt defteri; Zekeriyâ Türkmen, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mekteb-i Harbiye-i Şahane", *IV. Uluslararası Osmanlı İstanbullu Sempozyumu Bildiriler*, (İstanbul 2016), s. 44- 45.

¹⁰ Salname-i Askeri, İstanbul 1304 (1888); Türkmen, *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mekteb-i Harbiye-i Şahane*, s. 944.

¹¹ Ali Serdar Mete, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Türk Ordusu'nda Mavzer Tüfekleri, s. 76.

1. Eser ve Müellifine Dair

Risale, “Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi” başlığı altında Mahmud Şevket Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Eserin başlığının altında ifade edildiği üzere risale Harbiye mektebi öğrencileri ve küçük zabitan için hazırlandığı ifade edilmektedir. Eserin yazılış tarihi risale metninin sonunda Fi 11 Eylül 1303 [1887] ve Fi 5 Muharrem 1305 [1889] şeklinde yer almaktadır. Yine metnin sonunda ifade ettiği üzere Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası’nda ilk baskı olarak basılmıştır. Risale toplamda 42 sayfadan oluşmaktadır.

Eserin şimdiye kadar tespit edilmiş bir nüshası Atatürk Üniversitesi Kütüphanesine Seyfettin Özege tarafından bağışlanmıştır.¹² Risalenin bizim edindiğimiz ikinci nüshası ise Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezinde E14831 E YAYIN. / 623,44 MAH.M. numaralanmış şekilde bulunmaktadır. Esere ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Osmanlıca Risaleler veri tabanından erişim de mümkündür.

2. Eserin Muhteviyatı

Eser, Mahmud Şevket Paşa’nın kaleme aldığı bir mukaddime ile başlamaktadır. Mukaddimedeki Mahmud Şevket Paşa, satın alınmasına karar verilen mavzer tüfeklerinin orduya zaferler kazandıracaklarını bu sebeple de piyade taburlarına verilecek olan bu yeni tüfeğin aksamı, kullanımı ve muhafazasını ayrıntılı bir şekilde kaleme aldığını ifade etmektedir. Harbiye öğrencileri ve küçük zabitanaya verilecek olan bu yeni tüfeklere dair bu risalenin hazırlanmasını kendine vazife edindiğini ifade açıklamaktadır. Yazının devam eden kısmında Sultan Abdülhamit Han için methiyelerde bulunarak bitirmektedir.¹³

Eser, piyade sınıfına mahsus 87 modeli mavzer tüfeğinin parçalarını; namlu, mekanizma, kundak, harbi, donanma, cephanes, silahın temizlenmesi ve korunması, temizleme araçları, atış sonrası silahın temizlenmesi, tüfeğin normal kullanımı sonrası temizlenmesi, tüfeğin kullanılmadığı ve muhafaza edildiği zamanda dikkat edilecek hususlara dair konuları ele almaktadır. Aşağıda eserin konu aldığı hususlar alt başlıklar halinde değerlendirilmiştir.

¹² Ali Serdar Mete, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Türk Ordusu’nda Mavzer Tüfekleri, s. 76

¹³ Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, İSAM, 623,44 MAH.M.

2.1. Tüfek Mekanizması

2.1.1. Namlu

Eser tüfeğin en önemli kısımlarından biri olan namlunun detaylı görselleri ve anlatımı ile başlamaktadır.¹⁴ Risalede bu hususla ilgili olarak namlunun işlevi, şekli ve çelikten imal edildiği ifade edilmektedir.¹⁵ Arpacık denilen namlu üzerinde yer alan ve silaha yön tayin eden çıkıntı¹⁶ ise risalede “*Tavan şeklinde bir parçadan ibaret olup geri tarafı ilerisine nazaran biraz yoksundur. Arpacık yan taraftan arpacık ayağı¹⁷ denilen bir parçaya birleştirilip namlu ağzının yakınında namluya sabitlenmiştir*”¹⁸ şeklinde açıklanmıştır. Silahlarda nişan almaya yarayan kısım olarak bilinen¹⁹ ve namlunun ileri kısmında yer alan nişangâh aksamı ise risalede namlu başlığı altında ele alınmıştır. Nişangâh²⁰ prizma şeklinde olmakla birlikte alt aksamı büyük ve küçük yaprak adında iki levhadan oluşmaktadır. Levhaların küçüğü geride ve büyüğü ileride olmak üzere her ikisi de bir çivi vasıtasıyla nişangâh yatağına bağlanmıştır. Söz edilen yapraklar gerektiğinde döndürülerek yukarıya kaldırılabilir. Küçük yapraklar sağ tarafta bulunan helezon bir yay ile ve büyük yaprak da nişangâh ayağında yer alan düz bir yay iğnesiyle döndürülebilmektedir. Büyük yaprak çerçeve şeklinde olup sağ ve sol tarafındaki bölmelerde çizgiler mevcuttur. Sol taraf çizgileri üzerinde aşağıdan yukarı doğru²¹ 4’ten 16’ya kadar rakamlar mevcuttur. 4 rakamı 400 metreye, 5 rakamı 500 metreye, 16 rakamı 1600 metreye denk gelmektedir.²²

¹⁴ Risalede tüfeğin sağdan ve üstten görünüşü yer almaktadır. Bununla birlikte tüfeğin sağdan görünüşünde namlu, mekanizma, kabza, dipçik, üst bilezik, aşağı gerdane kundak ve harbi tarif edilmiştir. Tüfeğin üstten görünüşünde ise harbi, namlu ve mekanizma net bir şekilde tarif edilmektedir. Görseller için bkz. Ek 3. (Şekil 1-2)

¹⁵ Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 2.

¹⁶ *Kubbealtı Lugati*, “Arpacık”, 25 Temmuz 2021.

¹⁷ Arpacık ayağına ait şekil risalede namlu ile gösterilmiş olup görsel için bkz. Ek 4: Şekil 3.

¹⁸ Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 3.

¹⁹ *Kubbealtı Lugati*, “Nişangâh”, 27 Temmuz 2021

²⁰ Risalede tarif ettiği üzere nişangâh üzerinde tevkif vidası (büyük yaprak), dişli yatak, sürme, sabit nişangâh, küçük yaprak bulunurken nişangâh altında iste sürme dökmesi gösterilmiştir. Görsel için bkz. Ek 4: Şekil 4 ve Şekil 5.

²¹ Burada “Şekil 5’te gösterildiği şekilde.” ibaresi bulunmaktadır. Görsel için bkz. Şekil 5. Ayrıca; şekilde tarif edildiği üzere tevkif vidası, sabit nişangâh ve küçük yaprak gösterilmektedir.

²² Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 3-4. Ayrıca; büyük yaprak üzerine nişangâh sürmesi adı verilen bir parça geçirilmiştir. Bu parçanın sağ tarafında bulunan sürme dökmesi bölümü adı verilen parçanın bulunduğu yere parmak ile basılırsa sürmeyi büyük yaprağın sol ve sağ kenarları üzerinde aşağı yukarı hareket ettirerek Şekil 4’te gösterildiği şekilde sürmenin üst kenarını istenilen bölme çizgisi üzerine uygulamak mümkündür. Büyük yaprağın yukarısında sol tarafta bir durdurma

Namlunun içinde yer alan namlu boşluğu namlu duvarı olarak isimlendirilmiştir. Namlu duvarı namlu yüzeyi ile korunmuştur. Namlu boşluğu, yivli kısım ve fişek yatağı olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Yivli kısımda soldan sağa doğru bir buçuk defa döndürülerek açılmış dört adet yivi mevcuttur. Fişek ateş aldırıldığı zaman mermi namlu duvarında yivlere bağlı olarak hareket edeceğinden hızını muhafaza ederek soldan sağa doğru dönmekte ve sivri olan kısım daha ileriye giderek havayı kolayca aşmaktadır. Yivler arasında “set” adı verilen çıkıntılar mevcuttur. Merminin yivlere sokulmasını kolaylaştırmak için fişek yatağının yakınındaki setler irtifayı azaltmıştır. Gerek set ve gerekse yivlerin arızaları kötüdür. Namlunun dizi boşluğu yani çapı, dokuz buçuk milimetreden ibarettir.²³

2.1.2. Mekanizma

Risalede ifade edilen mekanizma aksamı; namluyu kapamak, fişeği korumak, tüfeğe ateş aldırarak ve boş fişeğin kovanını dışarı atarak yerine hazneden – yani namlunun altında bulunan borudan- diğer bir fişeğin gelmesini sağlama işini yerine getirmektedir. Kafa aksamı çelikten imal edilen bu mekanizma esasen mekanizma kovani, asıl mekanizma²⁴, çakmak takımı ve mükerrer ateşli mekanizmadan oluşmaktadır. Mekanizma kovani mekanizmanın korunması için olup mekanizmanın namlu ile irtibatını sağlamaktadır. Kovan başı adı verilen kısım namlunun vidalı kısmına mahsus bir dişi vidayı içermektedir. Kovanın ortasında olan fişek yuvası adında uzun bir delik mevcuttur. Gerek hazneye²⁵ ve gerek fişeğin yatağına²⁶ fişekler delikten doldurulabileceği gibi boş fişek kovani da buradan dışarı atılır.

vidası mevcut olup bu vida nişangâh sürmesinin yaprakтан sıyrılıp çıkmasına engel olacağı gibi alt kenarı 1500 metre mesafeye mahsus bölüm çizgisi hizmetini yerine getirecektir. Büyük yaprakta 1550 metre mesafeye özel bölüm çizgisi yoktur. 1600 metre mesafede hedefler üzerine zikredilen büyük yaprağın üst kenarından nişan alınır. Gerek büyük yaprağın kenarında gerekse sabit nişangâh ve küçük parmak ile nişangâh sürmesinin yan üst kenarlarında ve kenarların ortalarında omuz başı el şekil birer gez mevcut olup bir hedef üzerine nişan alındığı zaman gezlerden arpacığa ve arpacığın üst tarafından hedefe doğru bakılabilmektedir. Nişan alırken ışıktan dolayı nişancının nişanı yanlış doğrultmasını engel olmak üzere nişangâh ile arpacığın ikisine de siyah cila vurulmuştur.

²³ Bu ölçü, namlu ağzından fişeğin yatağına kadar aynı halde kalması sebebiyle namlu her tarafta birbirine eşit şekildedir. Fişeğin yatağı namlu içinde yer alıp silah ateşleneceği zaman fişek buraya konulur. Ayrıca bkz. Ek 6: Şekil 6. Görselde namlu çapının 9,5 milimetre olduğu ifade edilmekle birlikte yiv seti, yivi ve arpacık da gösterilmektedir. Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md.5-6.

²⁴ Yani sürgü ve sürgüye ait parçalar, boş fişek kovani dışarı atmak hususunda kullanılan parçaların toplamıdır.

²⁵ Hazneden on üçüncü maddede bahsedilecektir.

²⁶ Fişek yatağından daha önce bahsedildiği için altıncı maddeye atıfta bulunulmuştur.

Yuvarın alt tarafına ileride açıklanacağı üzere²⁷ “gerdel” adı verilen parça konulacaktır. Mekanizma kovanında fişeğin yuvasının geri tarafında mekanizma aksamından olan sürgüye mahsus dolanı bir kanal ve bunun üst tarafında dahi sürgü puluna mahsus bir dirsek vardır. Kovan geriye doğru uzatılarak gerisinde kuyruk oluşturulmuştur. Kovanın dâhilinde ve sol tarafında “fişek atacağı” adı verilen parçaya mahsus bir oluk ve gerdel sürmesi adı verilen parça gerektiğinde bir bataklık ve manavela yayı²⁸ için dörtgen şeklinde mevcuttur. Kovan başı adı verilen yerin üst tarafı sağında tırnağa mahsus bir yuva mevcut olduğu gibi sürgü kanalının ortasında horozun dışına mahsus bir oluk ile tetik askısına mahsus oval şekilde bir delik vardır. Kovan başının alt tarafında ve kuyrukta bulunmak üzere mekanizmada iki delik açılmıştır.²⁹

Asıl mekanizma,³⁰ çakmak takımının yardımıyla fişeğe ateş aldirmek ve boş fişek kovanını dışarı atmaya sağlamaktadır. Sürgü (kol ve dayanak ile),³¹ iğne yayı,³² iğne,³³ horoz,³⁴ emniyet tetiği,³⁵ emniyet tetiği yayı,³⁶ iğne somunu,³⁷ sürgü kapağı,³⁸ tırnak³⁹ ve fişek atacağından oluşmaktadır. Sürgü kendi kolundan tutulup geriye çekilerek açıldığı vakitte mekanizmanın kovandan dışarı çıkmaması için sürgü dayanağı üzerine bir engel yerleştirilmiştir ve bunun gerisindeki kovan üzerinde bundan dolayı beyan olunduğu sebeple bir dirsek imal olunmuştur. Kendisine mahsus vidanın gerektiği kadar çevrilmesiyle dayanak pulunun dirsek üzerinden çıkacak

²⁷ Bu kısımda on üçüncü maddeye atıfta bulunulmuştur.

²⁸ Manavela yayı on dördüncü maddede açıklanacaktır.

²⁹ Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md.8.

³⁰ Asıl mekanizma için bkz. Ek 7: Şekil 7. Görselde sürgü kolu ve tevkif yolu tarif edilmiştir.

³¹ Dayanak yani risalede ifade edilen ismi ile “Mesned”. Mesned adı verilen kısmın gerisinde horoz makasına mahsus omuz başı şeklinde bir yatak bulunmaktadır. Bkz. Ek 7: Şekil 8. Görselde sürgü aksamı gösterilmiştir. Buna göre sürgü üzerinde horoz makasına mahsus yatak, sürgü kolu, tevkif kolu, vida ile sürgünün sağ tarafında emniyet tetiği yayı ve sol tarafında ise kayık dişi yatağı tarif edilmiştir.

³² İğne yayına ait görsel için bkz. Ek 7: Şekil 9.

³³ İğne görseli için bkz. Ek 7: Şekil 10. Görselde iğne üzerinde iğne gövdesi ve iğne dirseği tarif edilmiştir. Ayrıca iğne altında vidalı kısım, düzlük ve iğne ucu da gösterilmiştir.

³⁴ Horoz görseli için bkz. Ek 8: Şekil 11. Horozu ait görselde emniyet tetiğine mahsus delik ve horoz makası tarif edilmiştir.

³⁵ Emniyet tetiği görseli için bkz. Ek 8: Şekil 12/1-2. Ayrıca görselde emniyet tetiği sapı, sert ve kanad tarif edilmiştir.

³⁶ Emniyet tetiği yayı için bkz. Ek 8: Şekil 13.

³⁷ İğne somunu için bkz. Ek 8: Şekil 14.

³⁸ Sürgü kapağı için bkz. Ek 8: Şekil 15/1-2-3. Ekteki görsellerde sürgü kapağının sağdan görünüşü verilmiştir. Ayrıca görselde tırnağa mahsus yatak, kuyruk tarif edilmiştir. Aynı zamanda ekte yukardan görünüş verilmiştir. Tırnağa mahsus yatak üstten görünüşü ile tasvir edilmiştir.

³⁹ Tırnak için bkz. Ek 8: Şekil 16.

derece gevşetilmesi mümkündür. Sürgü kapağı, sed etmek için yapılmıştır. Geri tarafındaki kuyruğu, sürgüde yer alan delik içinde mevzii olup iğne başının çıkması için ilerisinde bir delik mevcuttur. Tırnak baş tarafında bulunan bir diş vasıtasıyla boş fişegin kovanını namludan dışarı çıkartmayı sağlamaktadır ve kapakta kendisine mahsus olan bir yatak içine yerleştirilmiştir.⁴⁰

Fişek atacağı, tırnak vasıtasıyla geriye çekilen boş fişek kovanını mekanizmanın şiddetli geriye çekmesinin etkisiyle mekanizma kovanından dışarı itmek üzere yapılmıştır. Baş tarafında bulunan yarım halkası kapakta kendisine mahsus olan yere geçirilerek kapağa sağlam şekilde yerleştirilmiştir. Fişek atacağı ayrıca manavela takımının (Madde 14) yardımıyla mükerrer ateş mekanizmasına etkili şekilde işler duruma getirmektedir. Emniyet tetiği silahın istenmedikçe ateş almasına engel olmak üzere yapılmıştır. Ayrıca emniyet tetiği horozun dayanak adı verilen yerinde kendisine mahsus olarak açılan deliğe koyulmuştur. Emniyet tetiğinin silindir şeklinde olan uç tarafı kısmen kesilmiş yarım silindir şeklinde garip bir şekle koyulmuştur. Mekanizma kurulduktan sonra sürgü kolu sağa yatırıldığı halde tetik kanadı soldan sağa çevrilirse kesilmiş yuvarlak olan tarafı mekanizma sürgüsünde emniyet tetiği yatağı adıyla açılan yuvaya girmektedir. Emniyet tetiği şu vaziyette- çakmak takımı aksamından sayılan – tetik çekilecek olsa bile horozunun ileriye hareketi mümkün olamayacağı için silahın geri tarafını açmak üzere sürgü kolunun sağdan sola döndürmesi dahi mümkün olamaz. Emniyet tetiğinin kanadı aksi tarafa – yani sağdan sola doğru – çevrildiği halde zikredilen kısım kesilmiş yuvarlak olan yüzeyi önde bulunan yatak içinde kayarak hareket ettikten sonra silindirin kesik olan kısmı aşağı doğru yöneleceğinden horozun hareketine serbesti verilmiş olur. Emniyet tetiğinin uç kısmının – yani silindir şeklinde bırakılmış kısmı – üzerine çevrilen kıvrımlı bir yay, tetiği istenilen surette iğne somununa doğru inmesini sağlamaktadır. Fişegin yatağında bulunan fişeğe ateş aldirmek için fişegin iğne fişegi kapsülüne⁴¹ çarpıtılması gerekmektedir. Bu ise iğne yayının etkisiyle mümkün olmaktadır. İğne yayının etkisiyle gerçekleşmektedir. Bu ise, iğne yayı, iğne gövdesi üzerine çevrilerek ön taraftan iğne dirseğine geri taraftan ise sürgü deliği içindeki dirseğe dayanmış iken sürgü, horoz ve çakmak takımının ortaklaşa kurulup gevşetilmesi ile mümkün olmaktadır.⁴²

İğne yayı iki farklı durumda kurulmaktadır. Birincisi mekanizma takımı esnasında üç hareketle kurulur. Birinci Hareket: İğne yayı,

⁴⁰ Fişek atacağı için bkz. Ek 9: Şekil 17. Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mazver Tüfengi*, Md. 9-10.

⁴¹ Burada on dokuzuncu madde ve yirmi sekizinci şekle atıfta bulunulmaktadır.

⁴² Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mazver Tüfengi*, Md. 10-11.

gövdesindeki sürgü dayanağının tersine çevrilmiş durumda iken sürgüdeki büyük deliğin ön tarafından delik içine koyulup gövdesinin vidalı kısmı mümkün olduğu kadar sürgüdeki küçük delikten dışarı çıkacak surette geriye ittilir. Daha sonra emniyet tetiği yayı silindir şeklinde olan tetik sapı üzerine çevrilir. Emniyet tetiği horozdaki yerine konulmuş ve kanadı horoz gövdesi üzerine yatırılmış olduğu halde iken horoz makası sürgüdeki yuvasına koyulmak şartıyla horoz iğnenin üzerine geçirilir ve iğne somunu horoz deliğinden dışarı çıkacak olan iğnenin vidalı kısmına vidalanır. Somunun iğneye vidalanmasını daha iyi anlayabilmek üzere söz edilen somun vidalanmadan önce tırnak sürgü kapağındaki yerindeyken kapak iğnenin uç tarafı üzerine geçirilir. Daha sonra gövdesindeki dış sürgü dayanağının alt tarafında bulunan yuvasına geçerek oraya takılarak sürgü kapağı soldan sağa döndürülür. Böylece iğne yayı kendi dolandığı uçta iğnesi kadar kısalarak kurulmuş olur.

İkinci Hareket: Mekanizmanın aksamı birçok yerde beyan olunduğu üzere takıldıktan sonra mekanizma kovanına yerleştirilmek gerekirse önceki emirde ifade edilen horozun makası sürgüdeki yuvasından dışarı çıkacak ve gerek sürgü ve gerek horoz dayanakları bir istikamette kalacaktır. Daha sonra horoz soldan sağa döndürülmesi gerekerek bu halde iğne yayı horoz makasının boyu kadar kısılacağı sebebiyle bir derece daha artmış olur. İşte bu esnada fişek atacağı yerine takılmalıdır. Mekanizmayı mekanizma kovanına koyabilmek için: Tüfeğin sol el ile prizma şeklindeki kısmının alt taraftan tutulup dipçiğinin sağ kalçaya dayanmışken manavela durum ortaya getirilir. Sonra sağ el baş ve şahadet parmaklarıyla sürgü durdurma pulundan tutulur. Pul mekanizma kovanının üstünden çıkacak şekilde yukarı kaldırılır ve mekanizma ileriye doğru sürülür.⁴³

Üçüncü Hareket: Bu harekette sürgü kolu kovanın yuva içinde sağa doğru yatırılırsa silah tamamen kapanacağından ve horoz ile iğne, tulumba vasıtasıyla geride kalıp ileriye doğru hareket edemeyeceklerinden iğne yayının kuruluşu sonlanmış olur.

İkinci kurulum şekli ise tüfeğin doldurulması esnasında gerçekleşmektedir. Tüfek kapalı olduğu halde doldurulmak istendiğinde zaman yine açık olduğu şekilde kurulur, yani tüfek kapalı iken iğne yayı birinci harekette ifade edilen vaziyette bulunur. Tüfeğin geri tarafını açmak üzere sürgü kolu sola çevrilir horoz dayanağını mekanizma kovanına dayandığında horoz sürgününün bu hareketine katılırsa da horoz makası kendi yatağı içinde kayarak yataktan dışarı çıkacağından horoz kendi makasının boyu kadar geriye çekilmiş ve buna iğne yayı bir öncekinden ziyade kısalmış olur. Bu halde mekanizma geriye çekilerek mekanizma kovanının fişek

⁴³ Birinci ve ikinci harekete mahsus görsel için bkz. Ek 10: Şekil 18.

yuvasına bir fişek konulur. Mekanizma ileriye sürüldüğü zaman horoz tulumba vasıtasıyla durdurulur ve iğne yayının kuruluşu tamamlanır.⁴⁴

Çakmak takımı mekanizma kovanının alt tarafına bağlanmış olup tetik, tetik askısı, tetik yayı (helezoni yay) ve tulumbadan oluşmaktadır. Tulumba, tetik yayının etkisiyle kovanın alt tarafındaki deliğin içine girmektedir. Tetiğin “*basınç parçası*” adı verilen üst kısmına mevcut iki basınç noktasından birincisi normal zamanlarda mekanizma kovanına dayanmaktadır.⁴⁵ Tetik çekildiği zaman ise söz edilen basınç noktalarından ikincisi mekanizma kovanına dayanıp bu halde tulumbayı mekanizma kovanından aşağı çekerek horozu serbest bırakır. Bu sebeple silaha ateş aldırarak üzere şehadet parmağıyla tetik üzerine hafifçe bastırmak yeterlidir.⁴⁶

Mükerrer ateş mekanizması toplam altı parçadan oluşmaktadır. Bunlar fişek haznesi, yan mandalı, çifte uçlu yay, gerdel, gerdel sürmesi ve manavela takımıdır. Mekanizma, sürgüsünün açılıp kapanmasıyla fişekleri fişek haznesinden namlunun fişek yatağına iletme işlevini yerine getirmektedir. Fişek haznesi ince çelik tenekeden yapılmış bir borudan ibarettir. Kundakta kendisine mahsus olunarak imal edilen hazne yatağında bahsedildiği üzere geri taraftaki ucu mekanizmanın ön taraftaki deliğine ilerler. Haznenin ön tarafı üst bileziğinin yukarısında bir kapak vasıtasıyla kapatılmıştır. Fişegün haznesine sekiz adet fişek konulabilir. Bu fişeklerin telden imal edilen haznesine, yayı vasıtasıyla hazne içinde geriye itilerek gerdel içine iletilir. Hazne yayının geri taraftaki ucu “*arka yüksük*⁴⁷” adında bir yüksüğe ve ileri taraftaki ucu “*ön yüksük*⁴⁸” adında diğer bir yüksüğe bağlanmıştır. Ön yüksüğünün tıpası kapaktaki deliğinden dışarı çıkarsa kapağı sökmek için bunu fişek haznesine doğru itmek gerekmektedir. Gerdel⁴⁹ içine ikinci fişegün atılması ve arka yüksüğünün mekanizma kovana içine girmesi yan mandalı⁵⁰ vasıtasıyla engellenmiştir. Bu mandal bir çivi vasıtasıyla mekanizma kovanının sol tarafına bağlanmıştır. Uç taraftaki diş mekanizma

⁴⁴ İğne yayının kuruluşu ile ilgili görsel için bkz. Ek 11: Şekil 19. Görsel mekanizma kovanında olduğu halde horozun kurulmuş olduğu vaziyeti göstermektedir. Görselde mekanizma üzerinde manavela, horoz, sürgü, tevkif yolu, mekanizma kovana, sürgü kolu ve kundak gösterilmiştir. Mekanizmanın sol tarafında emniyet tetiği, iğne somunu ile sol alt kısmında tetik ile tazyik kıtası tarif edilmiştir. Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 11.

⁴⁵ Çakmak takımına ait parçalar için bkz. Ek 12: Şekil 20. Görseller çakmak takımını oluşturan parçalardan oluşmaktadır. Görsellerde tetik, tazyik takımları, tetik askısının üstten görünüşü, tulumba ve tetik yayı tarif edilmiştir.

⁴⁶ Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 12.

⁴⁷ Risalede tam olarak ifade edilen “geri taraf yüksüğü” şeklindedir.

⁴⁸ Risalede ifade edilen “ön taraf yüksüğü” şeklindedir.

⁴⁹ Gerdelin soldan görünüşü için bkz. Ek 13: Şekil 23.

⁵⁰ Yan mandalina ait görsel için bkz. Ek 13: Şekil 21.

kovanında bulunan delikten geçerek fişeğin haznesinden arka tarafındaki ağız ön tarafa gelmektedir. Çifte uçlu yay⁵¹ vidası vasıtasıyla mekanizma kovanına bağlanıp yan mandalını uygun vaziyette tutma işlevini yerine getirir. Gerdelin mekanizma kovana içinde aşağıya düşmesiyle yan mandalının kovan içindeki dişi dışarı çıkacağından gerdel aşağı düştükçe fişek haznesindeki fişeklerden birisi fişek yayının etkisiyle gerdel mandalına gelir. Gerdel⁵²sağlam bir çivi vasıtasıyla mekanizma kovanına bağlanmıştır.⁵³

Mekanizma kovanının yine sol tarafında bulunan manivela takımı, manivela ve manivela yayı olarak iki parçadan oluşmaktadır. Manivela takımı tüfeği mükerrer veya tek ateş etmek istenildiğinde duruma göre düzenlenmesini sağlamaktadır.⁵⁴ Manivela yayının ucunda bir diş mevcuttur. Bu diş, manivela ileriye gittiğinde mekanizma kovanındaki deliğinden geçmektedir. Söz edilen fişek atacağı kanal içinde yer aldığından sürgü geri çekildiğinde diş, fişeğin atacağı kanalının ilerisindeki dirseğe çarpar ve tırnak vasıtasıyla geriye çekilmiş olan fişek kovana bu çarpışma etkisiyle mekanizma kovanından dışarı atılır. Ancak manivela geriye çekildiği zaman manivela yayı dışarı doğru itirilir. Yayın fişek atacağı kanalında bulunan dişi bu kanaldan dışarı çıkmasıyla beraber gerdel sürmesi kendi yatağı içinde yükselir. Maniveladaki bu durum değiştikçe yay dişinin hizmetini gerdel sürmesi yerine getirmektedir.⁵⁵ Mükerrer ateş mekanizması yukarıda açıklandığı üzere sıralandığında tüfek kapatıldığı veya boş fişeğin kovana mekanizma kovanından dışarı atılacağı zaman fişek atacağı ileri veya geri hareket ederken gerdel sürmesine çarpar. Bu çarpışmanın etkisiyle gerdel aşağı ve yukarı hareket eder. Manivelayı ileri iterek veya geri çekerek ona ileri veya geri hareket etmesini sağlayan gerdel yukarıda olmakla beraber mekanizmanın açık olmasını bağlıdır.⁵⁶

⁵¹ Çifte uçlu yay için bkz. Ek 13: Şekil 22.

⁵² Gerdel sürmesi adı verilen parça gerdelin sol tarafında bulunan yatak içinde bulunup ilerleyen bölümlerde ifade edilecek üzere manivelaya bağlanmıştır. Bu manivela vasıtasıyla aşağı yukarı hareketi mümkün olmaktadır. Gerdel (sağ tarafın gerisinden) ve gerdel sürmesine ait görseller için bkz. Ek 13: Şekil 24.

⁵³ Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 13.

⁵⁴ Manivelanın sağdan ve soldan görünüşü için bkz. Ek 13: Şekil 26.

⁵⁵ Manivelanın geriye çekilmiş olduğu durumu gösterir görsel için bkz. Ek 14: Şekil 27.

⁵⁶ Silah tek ateş etmek üzere tanzim edilmiş ve mekanizma dahi kapatılmış iken manivela geriye çekilecek olur ise manivela bu istikamette cüzi bir miktar hareket ettikten sonra gerdel sürmesinin fişek atacağı yuvarlak yüzeye çarpmasıyla hareketi engellenerek durmaya mecbur kalır. Manivelanın bu durumda manivela yayının dişi fişek atacağı kanaldan tamamen hariçte bulunacak surette manivela yayı gerilmiş bulunup manivelanın işte bu vaziyette “vaziye-i vasati” “orta durum” adı verilir. Ayrıca mekanizma parçalarını mekanizma kovanından çıkartmak için manivelayı orta duruma getirmek yani: tüfek kapalı iken manivelanın tekrar geriye çekilmesi mümkün ise o kadar geri hareket ettirmek lazımdır. Mekanizma parçaları

2.1.3. Kundak

Silahlı farklı yön tayin etmeye yarayan, namlu altındaki muhtemelen ağaçtan yapılmış kısma verilen addır.⁵⁷ Risalede ifade edildiği şekilde mavzer tüfeğinde de aynı işlevi görmekle birlikte fişeğin haznesine, namlu ve mekanizmanın konulmasına sağlamak için ceviz ağacından imal edildiği ifade edilmektedir. Aynı zamanda kundak, tüfeğin işlemlerini kolaylaştırmak, namluyu onarılmaktan kurtarmak ve fişeğin haznesini dış çarpmalardan korumaktadır. Kundak bir bütün olduğu halde dipçik, kabza ve boyuna kısım olmak üzere üç parçadan oluşmaktadır. Dipçik, ateş edilirken tüfeği omuz dayamak için kullanılır ve kabzaya doğru gittikçe inceleşmektedir. Kabzanın nispeten ince imal edilmesinin sebebi ateş edildiği esnada silahın el ile sağlam bir şekilde tutulmasını sağlamaktadır.⁵⁸

2.1.4. Harbi

En yalın haliyle silahlı temizlemeye yarayan harbi, risalede şu şekilde ifade edilmektedir; boş fişek kovanı tırnak vasıtasıyla çekilemeyecek durumda iken namlunun fişek yatağında kaldığı durumlarda ve elde bir temizleme harbisi⁵⁹ dahi bulunmadığı vakitlerde namlu kısmından içeri sokarak fişeğin kovanını itip çıkarmak amacıyla kullanılmaktadır. Harbi su verilmiş çelikten imal edilmiştir. Üst tarafında bir silgi ve alt tarafında kundakta bulunan harbi yastığına vidalanması için vidalı bir kısım mevcuttur. Çentikli olan silgi kısmı gerektiğinde çevirecek takılarak kundaktan çıkarılmasını sağlayan bir aralık vardır. Harbi temizleme harbisi bulunmadığı zamanlarda namluyu temizlemek hususunda kullanılıp bu halde silgi kısmına bez veya kütük sargısı sarılır, vidalı kısmına kabzada kullanılmak üzere – var ise – bir çevirecek vidalanır.⁶⁰

2.1.5. Donanma

Donanma adı verilen parçalar kundağın silah aksamı ve diğerleriyle bağlanmasını sağlayan parçaların toplamından oluşmaktadır. Kundağın aksamı ve diğerleriyle bağlanmasında aşağıda bahsedilen parçalar kullanılır:

dışarı atıldıktan sonra manivelayı orta durumda bırakmalı ve bu durumu değiştirmemelidir. Gerdeli aşağı düşürülmeyip bahsedilen hususlara ek olarak mekanizma sürgüsüne tekrar mekanizma kovanına geçirir iken dikkat edilmelidir. Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 14.

⁵⁷ *Kubbealtı Lugati*, “Kundak”. 28 Temmuz 2021.

⁵⁸ Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 15.

⁵⁹ Risalede bu noktada şekil yirmi üçe atıf yapılmaktadır.

⁶⁰ Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 16.

üst ve alt bilezik,⁶¹ hazne ve namlu bağlama çivisi, alt bilezik çivisi, bağlama vidası, kundak vidası ve buna mahsus vidadır. Bunlardan başka şu parçalar da donanmada mevcuttur: tüfek fişeğinin bağlanması için iki adet gerdane,⁶² köprü ve buna mahsus vida,⁶³ dipçik tabanı⁶⁴ ile iki adet vidası. Tüfeğe ait bazı teferruatlar ise şunlardır; kayış, ağız kapağı (yahut ağızlık),⁶⁵ nişangâh örtüsü.⁶⁶

2.2. Cephane

Mükerrer ateşli mavzer tüfeğinin cephanesi üç tür fişekten oluşmaktadır: kurşunlu fişek, kurşunsuz fişek ve talim fişeği. Kurşunlu fişek: bakır karışımı bir kovan ve bir kapsül ile beş buçuk yeni dirhem baruttan (Rottweit), iki mukavva parçası arasında bulunan bir balmumu ile bir de kurşundan oluşmaktadır.⁶⁷ Kurşunlu fişek şunları içermektedir; kurşun, balmumu, kâğıt sargısı, barut, kapsül ve alev delikleri. Kurşunsuz fişekte iki tür kurşunsuz fişek mevcuttur. Birincisi kovan ve kapsül ile üç buçuk yeni dirhem merkez baruthanesi barutundan ve iki ila üç adet adi kâğıttan oluşmaktadır.⁶⁸ İkinci türü kurşunsuz fişek mükerrer ateş icrasına mahsus olup şekil olarak kurşunlu fişeğe benzer ise de bunda bir kâğıt ile ağaçtan mamul ve kırmızıya boyanmış bir mermi vardır.⁶⁹ Talim fişeği⁷⁰ ise bakır karışımından bir kovan ile kurşun içermekle birlikte bakır karışımından yapılmış bir uç, bir ağaç tıpa ile bir lastik borusu ve çelikten mamul fülminatsız bir kapsülden oluşmaktadır.⁷¹

2.3. Silahın Temizlenmesi ve Korunmasına Dair

Risalenin buraya kadar olan kısımda mükerrer ateşli mavzer tüfeğine ait mekanizma parçaları ve bu parçaların yerlerini belirtir açıklayıcı ifadeler yer almıştır. Risalenin buradan sonra devam eden kısmı tüfeğin temizlenmesi ve korunması hakkında uyarılar içermektedir. Özellikle de tüfeğin

⁶¹ Üst ve alt bilezik toplamda altı parçadan oluşmaktadır.

⁶² Namlu bandı.

⁶³ Tetiğin muhafazası için köprü ile bütün bir şekilde imal edilen korkuluk.

⁶⁴ Tetik zemine dayandığı zaman dipçiğin ısıdan korunması için bir

⁶⁵ Arpacık ile namlu ağzı dış çarpmalardan korumak ve namlu içine yabancı maddelerine girmesine engellemek için.

⁶⁶ Nişangâhın korunması için. Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahenenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 17-18.

⁶⁷ Kurşunlu fişek için bkz. Ek 16: Şekil 28/1-2- ve Şekil 29.

⁶⁸ Bahsedilen husus hakkında için bkz. Ek 17.

⁶⁹ Kurşunsuz fişek için bkz. Ek 16: Şekil 30.

⁷⁰ Talim fişeği için bkz. Ek 16: Şekil 31.

⁷¹ Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahenenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 19.

temizlenmesi esnasında tüfeğin bozulmaması için dikkat çekici uyarılar da bulunmaktadır. Risalede ifade edildiği üzere silahın temizlenmesi amacıyla parçaları sökmek için en son takılan parçalar en önce sökülecek şekilde tersten bir durum söz konusudur.⁷² Parçaları sökmek gerektiğinde parçalar ya tüfekçi tarafından ya da nezaret yardımıyla sökülmelidir. Gereksizce bahsedilen parçalardan başkasını sökmekten kaçınılmalıdır. Farklı tüfeklere mensup parçaların biriyle değiştirilmesine şiddetle engel olunmalıdır. Buna binaen her tüfeğe ait parçaları söküldükleri zaman bir arada bulundurmamak gerekmektedir. Her tüfeğe ait parçalar birbirinden ayırmak için – birkaç küçük parça istisna olmak üzere- her parçaya kendi tüfeğindeki numarasının rakamlarından son iki rakam verilmiştir. Parçaları bir şekilde birbiriyle karışmış olan tüfekler derhal tüfekçiye götürülüp söz edilen kişilerin yardımıyla karışan parçalar ayrılmalıdır. Vidaların paslanması, bileziklerin sıkışması ve namlularla mekanizma kovanlarının kundağa yapışmasını gibi durumlarda bazı parçaları sökmek gerekirse ise parçaları sökmek üzere hiçbir zaman sert bir şekilde kuvvet uygulanmayarak derhal tüfekçiye müracaat edilmelidir. Tüfeğin parçaları tozsuz ve temiz yerlere konulmalıdır. Nesnelere çarptırılmaları ve yere düşürülmeleri hususuna itina edilmelidir. Üzerlerine tüfek parçaları konulacak yerler temiz olmalıdır.⁷³

Silahı temizlemekteki amaç asıl mekanizma ile mükerrer ateş mekanizmasının güzel halde olarak işlemesini sağlamak, silahı hava durumları etkisine karşı korumak, güzel bir şekilde güzel bir mekânda muhafaza eylemek üzere tuz rutubet, kir ve pastan korumaktır. Ancak bu husus tüfeğin asıl şeklini hiçbir zaman değiştirmemeli ve şeklini değiştirmeye sebep olacak şekilde icra edilmemelidir. Buna binaen tüfek parçalarını parlatma işlemi yapılabilir.⁷⁴

⁷² Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 20. Risale parçaların nasıl söküleceğine dair detaylı bilgiler içermekle birlikte dipnotlarda verilecektir. *İnce somunun sökülmesini kolaylaştırmak için kapak ince ucuna doğru itilerek kıyruğu sürgü deliği içine doğru sürülür. Gövdesindeki dış sürgü dayanağında bulunan yuvaya girecek şekilde döndürülür. Bu halde ince somunu sökülecek olur ise ince yayı kurulmuş olduğu durumdaki halini sürdürür. Hazne yayı çıkarılmak istendiğinde dipçiğin burnu ileriye getirilir ve tüfek yere dayanır. Sol ilk dört parmak ile üst bileziğin altından tutulduktan sonra başparmakla da yayın ön tarafındaki sürgü tıpasına bastırılır. Sağ ilk başparmak ve şahadet parmaklarıyla hazne kapağı söküldükten sonra tedbir alınarak hazne yayı yukarıya doğru çekilir. Harbiyi çıkarmak için dipçiğin iki ayak arasında olarak burnu geriye çevrilir ve tüfek yere dayanır. Sol el ile üst bileziğin alt tarafından kavranır. Sağ eldeki ilk başparmak ve şahadet parmaklarıyla harbinin silgi kısmından tutup çevirerek vidası sökülür.*

⁷³ Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 20.

⁷⁴ Sazlık yani yağmur lekeli adı verilen siyah lekeleri gidermeye çalışmak dahi uygun değildir.

Silahın çelik ve demir parçalarını paslandırmamaya dikkat edilmelidir.⁷⁵ Kural olarak bir silah kullanılması akabinde temizlenmelidir. Silahı temizlemek hususunda gösterilecek ihmal sonradan nispeten daha çok çalışmaya sebep olacağından başka silaha dahi zararlıdır. Her kullanım sonrası silahını temizlemeyi bütün diğer hizmetlerden önceye almak bir askerin görevidir. Temizleme araçlarının güzel halde bulunması itina edilmesi gereken bir diğer husustur. Çünkü kirli ve zararlı temizleme aracı kullanıldığı takdirde silahın vaktinden önce harap olacağı açıktır.⁷⁶

⁷⁵ Çünkü pas demir ve çeliğin çürütmesine sebep olup bunlar üzerinde ne kadar çok müddet geç temizlenirse ise pas o kadar büyüyüp derinleşir. Bundan dolayı paslanan yer bir kere kuru olarak silindikten sonra yağlanıp –pası yumuşayınca- kadar- bir müddet öylece bırakılır. Pasın kırmızılığı tamamen kaybolup altında siyah bir leke görününceye kadar paslı yer silinir ise de siyah leke pastan olmayıp tam tersi pasın tamamen giderilmiş olduğuna işarettir. Bu sebeple bu lekeyi çıkarmaya çalışmaktan kaçınılmalıdır. Çok az bir şekilde olsa dahi namlu içinde bulunan pas dahi temizlenir. Temizlemekte daha dikkatle davranılarak temizleme harbisinin ucuna sarılacak sargıyla harbi yiv köşelerine kadar sokulur. Fişek yatağından namlu fimine kadar eşit bir şekilde temizlenmesine dikkat edilir. Pasın herhangi bir parçada nispeten fazla olması uygun olmadığından burada dahi siyah leke gözlemleninceye kadar silinmeye devam edilmelidir. Gerek temizleme harbisi ve gerek başka araçlar ile temizlemeyle siyah lekenin çıkarılmaya çalışılması namlu boşluğunun eşitliğinin bozulmasına ve yiv seti köşelerinin kötü olmasına sebep olunursa silahın atışına zarar verecektir.

⁷⁶ Silinecek parçaları temizledikten sonra tamamen kurutmak ve yağlanmış bir bez ile silerek üzerlerinde hafif bir yağ tabakası bırakmak gerekmektedir. Parçaların birbiriyle sürtünecekleri mahallere bir yağ damlası akıtmak faydalı ise de kuvvetli sürtünme mahallerine akıtılacak yağ damlaları akıntı yaratacak şekilde olmamalıdır. Her gün tüfekleri sildikten sonra her ne sebeple olursa olsun tekrar kullanılacağı esnada gerektiği şekilde temizlenmemiş olduğundan veya iyice kurutulmamaları ihtimaline karşı kontrol edilmelidir. Ayrıca pas oluşmasına karşı emniyet sebebiyle tüfeklerin bir daha kontrol ve muayene edilmeleri gerekmektedir. Namlu içinin temizliğini kontrol olmak için silahı doğruca güneşe karşı tutup her iki tarafından içine bakılmalıdır. Fakat silahın bakılacak tarafını önceden belirtildiği üzere 20 ile 25 santimetreye kadar uzakta tutup yavaş yavaş göze yaklaştırılmalıdır. Temizleme harbisi, bez ve kılık gibi temizleme aracı yere düşürülecek olur ise tekrar kullanılmadan önce kum ve toprak gibi şeylerden temizleyerek üzerlerine yeni bir bez parçası geçirmelidir. Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahane'nin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 21.

Silahı temizlemek için yalnızca şu parçalar kullanılmalıdır; temiz sıcak su,⁷⁷ zeytinyağı veya iç yağı,⁷⁸ kıtık,⁷⁹ bez,⁸⁰ temizleme harbisi,^{81,82} sopa.⁸³

Bir silah ile atış yapılırsa atıştan hemen sonra 24 saat zarfında silah temizlenmelidir. Silah atıştan sonra ne kadar az zaman sonra temizlenirse temizlenmesi için o kadar az emek sarf edilir.⁸⁴ Namlu içindeki barut çamurunu çıkarmak için su kullanılmalıdır.⁸⁵ Bu esnada suyu fişegin haznesine veyahut mekanizma kovani içine kaçırmamalı ve kundağı dahi ıslatmamalıdır. Namlu içindeki barut çamuru su kullanılmadan yalnız sargısı

⁷⁷ Atıştan sonra namlu içini temizlemekte kullanılır.

⁷⁸ Çelik ve demir parçaları temizlemek ve parçaların sürtünme yerlerini yalnız birer damla akıtarak yağlamak ve kundağa havanın etkisinden korumak hususlarında kullanılır. Yağlatacak parçalar önce temizlenip sonra kurutulmalı ve terli el ile dahi tutmamak gerekmektedir.

⁷⁹ Namlu içini temizlemekte kullanılır.

⁸⁰ Tüfekleri temizlemek veya kurutmak için keten veya pamuk bez parçaları üzerine zeytin veya iç yağı sürülür veyahut bir miktar iç yağı konulur. Tüfek aksamını yağlamak için yumuşak fanila parçası kullanılır. Kirlenmiş olan bez parçaları sodalı su veyahut sabun ile yıkanır. Aynı bez parçasını hem zeytinyağı hem de iç yağı için kullanılmaktan kaçınılmalıdır.

⁸¹ Kumaş veya ağaçtan imal edilip namlu içini temizlemek hususunda kullanılır. Harbinin ucuna sarılacak kırıklar boğum ve örgü meydana getirecek şekilde gevşek ve tamamen sıralı bir şekilde sarılmalıdır. Ağaç ve kumaş harbileri vasıtasıyla namlu içinde yavaşça basınç uygulamak ve üzerlerine sarılacak kıtık sargıları çekilecekleri zaman kaymamaları için iki el arasında tutulup burulduktan sonra namlu içinde yivlerin köşelerine kadar nüfuz ederek hazneyi cüzi bir kuvvetle hareket ettirmek üzere harbiler vasıtalarına kadar kalın sargılar ile sarmak gerekmektedir. Namluyu temizlemek için tüfeğin asıl harbisi kullanılacağı zaman namlu içerisine sürtünerek yivleri esnettirilmemelidir. Harbinin her tarafı kıtık ile sarılmalıdır. Sargı burada nispeten biraz sıkı olarak sarılıp yivlerin ve yiv köşeleri temizlenmelidir. Kırıktan iki ince tutam alınıp bir iplik vasıtasıyla haçvari bağlanarak döküm kısmı harbinin tıpasına geçirildikten sonra kıtık tutamlarının alt tarafta kalan kısımları yivlerin dönme istikametinde olmalıdır. Bu şekilde harbinin silgi tarafı üzerine el ile birleştirilip tutamların dışında kalan uçları da geriye kıvrılarak harbi üzerine sarılmalıdır.

⁸² Ayrıca namlu içinin temizlenmesi esnasında çelik harbinin yivlere çarptırılmaması hususuna her ne kadar itina olunursa harbinin yivlere çarpması ve zaman geçmesi ile yiv setlerini esneterek yivleri harap etmekle tüfeği kaval tüfeklerine benzetmesi ihtimali her zaman bulunur. Buna binaen harbiyi tüfeği temizlemekte kullanılmayarak çeliği nispeten yumuşak olan kumaş veya ağaçtan her bir mangaya ikişer temizleme harbisi imal ettirilmesi ve bunları sargı ile sarılacak uçlarının dişli yapılması tavsiye olunur.

⁸³ Yalnız bez ile temizlenmesi gereken yerlerde bezi geri çıkarmak üzere ahşap sopa kullanılır. Daima bez veya kıtık ile sarılması gerekmektedir. Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahanenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 22.

⁸⁴ Atış yapılmış bir silahı temizlemek için, mekanizmasını mekanizma kovandan çıkarıldıktan sonra önceden bahsedildiği şekilde namlusu temizlenir. Namluyu temizlerken iki kişi birbirinin yakınında ve karşı karşıya durarak birbirlerine yardım etmeleri gerektiğinden silahını temizlemek için fertler ikişer ikişer ayrılmalıdır.

⁸⁵ Namlu ağzı aşağıya gelecek şekilde bir kişi iki eli ile silahı bir kova üzerinde tutmalıdır. İkinci kişi birincisinin karşısında durup mekanizma kovani tarafından namluya bir teneke huni geçirdikten sonra huniden namlu içine bir maşrapa vasıtasıyla su döker. Dökülen su namlu ağzından berrak çıkıncaya kadar bu işlemi yapmaya devam eder.

az miktarda su veyahut zeytinyağı ile ıslatılmış bir harbi vasıtasıyla temizlemek mümkündür. Barut çamuru çıkarıldıktan sonra namlu silinmelidir.⁸⁶ Kurşunlanmış olan namluları temizlemeden önce sıcak su ile yıkamak kuraldır. Fişek yatağı ile mekanizma kovani dahi kalın sargılı bir temizleme harbisi veyahut kütük veya bez ile sarılmış ağaç parçası vasıtasıyla temizlenir. Vida yuvaları, tırnak ve fişek atacağı yataklarında ve gerdel ile manivela takımı parçalarında bulunan kir, ucuna bir bez veya kütük sarılmış ahşap bir sopa ile giderilmelidir. Namluyu temizledikten sonra dikkatle kontrol edilmeli ve bu kontrolde yiv köşelerinin hiçbir yerinde geride iz kalmadığına kanaat getirildiğinde namlu içini yağlamak gerekmektedir. Namlu içini yağlamak için başka bir harbi kullanmak veyahut eski harbinin sargısı değiştirilerek kuru kısmı yağlı bez ile sarılmalıdır. Namlunun dış yüzeyi yalnız yağlı bez ile silinmelidir.⁸⁷

Silah ile atış yapmasını takriben silahın asıl mekanizma ile mükerrer ateş mekanizmasından yalnız fişegin atacağı ile iğne ucu temizlenmelidir. Ancak tüfeğin defalarca kez atılması, ıslanması, fişek kovasının yarılması veyahut kapsülü delinmesinden dolayı barut gazları mekanizmayı kirleteceğinden dolayı mekanizmanın tüm parçaları sökülmelidir. Mekanizma kovaniyle birer mükerrer ateş mekanizması aksamından dahi gerdel sürmesi ve manivela takımı namlularında bulunan parçaları silmek ve buradan fişek haznesi yivini de çıkararak fişegin haznesiyle yiv yüksüklerini dahi temizlemek gerekmektedir.⁸⁸ Silahı temizledikten sonra sürgünün ön taraftaki ucuna ve gerisinde horoz makasına mahsus yuvanın ve horoz makasıyla emniyet tetiği eğiminin dış yüzeyine, sürgü dayanağı ile gerdel sürmesinin ön ve geri taraftaki yüzeylerine ve sürgü ile horozun geri tarafta bulunan uçlarına birer damla zeytin veya iç yağı akıtılmalıdır. Tüfek normal

⁸⁶ Bunun için tüfek – var ise – bir masa üzerine yatırılır veya bir kişi elde ön taraftan tutar diğer kişi mekanizma kovaniyle harbiyi sokarak silmeye devam eder. Sargının kalın sarılmış olması durumunda harbinin namlu içinde sıkışıp kalması veyahut kılmasına sebep olabileceği için tüfek tüfekçiye teslim edilmelidir. Tüfek yalnız bir kişi tarafından temizlenmek durumunda kalırsa silahı yumuşak bir alana yatırarak sol el ile tutarken sağ el ile de harbiyi geri taraftan sokarak namlu içinde ileri geri hareket ettirmelidir. İçi kurşunlanmış olan namluların içine kuru ve temiz fanila parçaları sokulup çıkarıldıktan sonra fanila parçaları üzerinde kurşun lekeleri olacaktır. Bu namlular, kesinlikle değiştirilmek şartıyla yağlı kütük sargıları veyahut tüfek harbisi kullanımı durumuna göre yağlı fanila ile silinmesi mümkündür. Kurşunlanmış namlular bu vasıtayla tamamen temizlenmez ise namluları tüfekçiye götürmek gerekmektedir.

⁸⁷ Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahnenin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 23.

⁸⁸ Fişek haznesini temizlemek için mekanizmanın atış vaziyetinde olduğu durumda tüfek iki ayak önde olacak şekilde yere dayandırılır. Temizlenme harbisi kalın sargı ile sarılmış olduğu halde namlu ağız tarafından fişek haznesi içine giririlir. Harbinin ucu gerdele çarptuktan sonra yukarıya çekilir ve sargı gerildikçe değiştirilip kuru ve temiz çıkıncaya kadar harbi yukarı aşağı hareket ettirilerek silmeye devam edilir. Mükerrer ateş mekanizmasının kalan parçalarını temizlemek için yalnız ahşap sopa, bez, kütük ve zeytinyağı kullanılır.

kullanımında atış yapılmamış ise haricen silinip az bir şekilde yağlatılmalıdır.⁸⁹ Silah senede bir defa detaylıca temizlenir. Daha önce aksamın sökülmemesi gerektiği ifade edilse de bu detaylı temizlikte silahın tüm parçalarını sökmek gerekmektedir. Bu detaylı temizlik tüfekçi ile zabitanın gözetimi altında yapılmalıdır.⁹⁰

2.4. Tüfeğin Kullanımı Sonrası ve Muhafazası Esnasında Dikkat Edilecek Hususlar

Silah yere yatırılmaktan mümkün olduğu kadar kaçınılmalıdır. Mecbur kalındığı durumlarda tüfek ağzı ile arpacık nişangâhı ve mekanizması yere değdirilmemelidir. Yere bırakıldığı zaman namlu içine kum, toprak veya kar gibi şeyler girecek olur ise namluyu silmeden önce tüfek ile atış yapılmamalıdır. Çünkü namlu içinde en ufak bir toprak bulunması durumunda kurşunsuz fişek ile ateş edilirken barut gazının etkisiyle namluyu zedeleyerek tüfeği bir daha kullanılmayacak duruma getireceği birçok kez ifade edilmiştir. Tüfeği yere düşürmekten veyahut bir yere çarpmaktan kaçınılmalıdır. Ağzında ağız kapağı bulunmadığı halde tüfeği duvara dayamamalıdır. Kol altında taşındığı esnada tüfeği kasatura kabzasına veyahut çanta kayışı halkalarına takılmamasına dikkat edilmelidir. Tüfek birkaç gün kullanılmamış ise doldurmadan önce tetik geriye çekilmiş bulunduğu halde sürgüsünü birkaç defa açıp kapamalıdır. Tüfeği sarsarak silkelemek, gerektiğinde içeri boşaltmak veya sürgüyü açıp kapamak gibi durumlardan kaçınılmalıdır. Tüfek ateş edilmek gerektiğinde tüfeğin namlusunun mükemmel şekilde temiz bulunmasına ve mekanizmasının güzel halde olunmasına dikkat edilmelidir. Arpacık sırtında veyahut nişangâh gezlerinin içinde veya dışında yer alan beyaz lekeler vaktiyle tüfekçiye gösterilerek bertaraf edilmelidir. Tüfek ile şiddetli yağmur esnasında ateş edilecek olur ise mekanizma parçalarının arasına namludan barut çamuru sıçrayacağından bir müddet sonra mekanizmanın artık çalışmaması muhtemeldir. Bu durumda mekanizma aksamına yağ akıtılması gerekmektedir. Hava olaylarından korunması amacıyla yıllık detaylı temizleme vakitlerinde yağ ile cilalanması yeterli gelmediğinden ayda bir kere tüfeğe cila yapılmalıdır.⁹¹

⁸⁹ Namlu içine temizleme veya yağlama harbilere birer defa sokulup çıkarılarak silinmeli ve asıl mekanizma ile mükerrer ateş mekanizmasının parçaları sökülmeden yalnız toprak vesairenden temizlenip yağlatılmalıdır.

⁹⁰ Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahane'nin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 24-25.

⁹¹ Kundağa cila vermek için atı evvel yağ ve baade kuru bez, bez parçasıyla silip kurumak üzere bir müddet havaya terk etmeli ve tamamen kuruduktan sonra yağlı bir bez ile silip yağ kuruyuncaya kadar el abasıyla parlatılmalıdır. Kundağ yağlanmadan evvel tamamen kuruması muktezi olduğundan bu ameliyatı açık havalara bakmak lazımdır.

Fişeğin kovanlarının nispeten daha güçsüz yerleri olan dip tablalarının dirsekleri civarıyla kurşun yerin fişeğin kovanlarının alt kısmına denk gelmektedir. Atış zamanında fişek kovanları ekseri buralardan yarılacağından namludan tırnak vasıtasıyla çıkarılmaları mümkün olamaz bu sebeple de kovanları çıkarmak gerekmektedir. Fişek kovani yukarıda ifade edildiği üzere yarılarak fişek yatağında kaldığında kovan ya küçük parmak ya da sert ağaçtan bir sopa vasıtasıyla dışarı çekilmelidir. Fişek kovaniyi sopa vasıtasıyla çıkarmak için sopanın bir ucu kovaniyi ortasına kadar girdirilerek kovaniyi alt tarafta bulunan yüzey içinin üzerine kuvvetle basıldıktan sonra geriye çekilmelidir. Fişek kovani anlatıldığı şekilde çıkarılmadığı takdirde sürgü mekanizma kovaniyi dışarı çıkarılmalıdır. Asıl fişek harbisinin üç tarafına kilit sarıldıktan sonra fişek yatağında kalmış olan kovaniyi ön tarafa çarpıncaya kadar ağız tarafından namlu içine girdirilmesi gerekir. Harbi geriye çekilir iken mekanizma kovaniyi içine kadar girmiş olan sargısı dahi birlikte çekilip çıkarılmalıdır. Nişan talimi gibi istisnai zamanlarda olmak şartıyla fişek yatağındaki kurşun yerinin alt tarafında yarılarak kalmış olan kovaniyi yeni bir fişek vasıtasıyla çıkarılması mümkündür. Bu durumda yeni fişek sürülürken fişeğin ucu eski fişeğin kovaniyi iteceğinden yeni fişeğin geri çıkar. Fişek kovani namlunun yivli kısmı içine kadar kısmen veya tamamen gitmiş ise silahı tüfekçiye götürmek gerekmektedir. Asker hiçbir sebeple silahı tamir etmeye çalışmamalıdır. Tamirat gerektiği durumlarda silah tüfekçiye teslim edilmelidir.⁹²

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nde de Kara Harp Okulu olarak varlığını sürdüren askeri eğitiminin en köklü ve en önemli kurumu Mekteb-i Harbiye'nin eğitim ve öğretim tarihi hakkında sunulan her kaynak ve yapılan her çalışma şüphesiz ki büyük öneme sahiptir. Osmanlı askeri eğitim ve öğretim tarihi hakkında fikir edinilmesi açısından mühim olan bu risale ilk olarak Atatürk Üniversitesi Kütüphanesinde tespit edilmiş olmakla birlikte İSAM nüshası şimdiye kadar tespit edilmemiş olup çalışmalarda kullanılmamıştır. Bu risalenin bir nüshasının daha olduğu tarafımızca tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra bu nüshalar dışında farklı adlarla kütüphanede yer alan farklı nüshaların olabileceği ihtimali de bulunmaktadır.

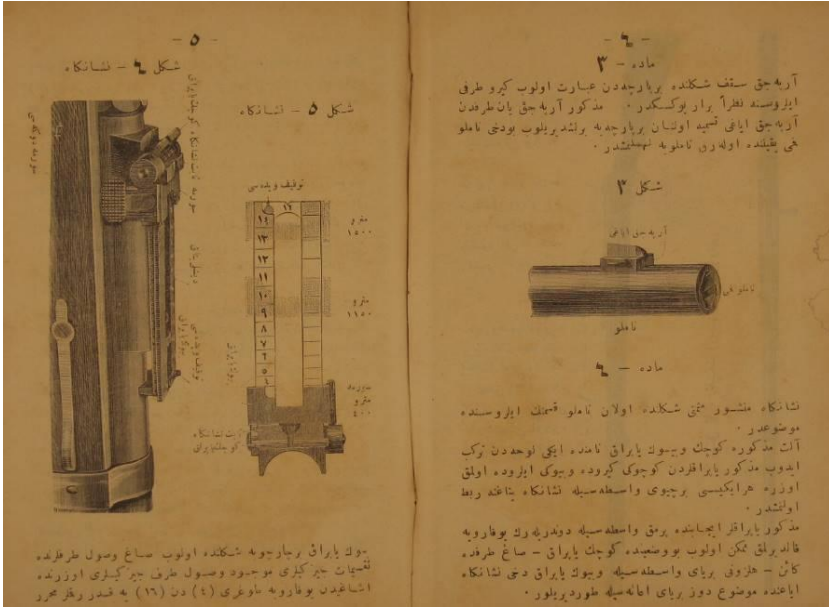
Eserin 1887 yılında kaleme alındığı ve Harbiye öğrencileri ile küçük zabıtana ithaf ettiği bilinmektedir. Ayrıca döneme dair sunulan kaynaklarda da ifade ettiği üzere Erkan-ı Harp Binbaşı Mahmud Şevket Paşa'nın eserin

⁹² Mahmud Şevket Paşa, *Asakir-i Şahane'nin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer Ateşli Mavzer Tüfengi*, Md. 26. Ayrıca risale sonunda uyarı bulunmaktadır. "Levhalarındaki şeklin resimleri, mekanizmanın şeffaf görüntüsü ve kabul edildiği şekli ile verilmiş olup kundaktan tüfeğe bakıldığı şekilde çizildikleri hatırdan çıkarılmamalıdır."

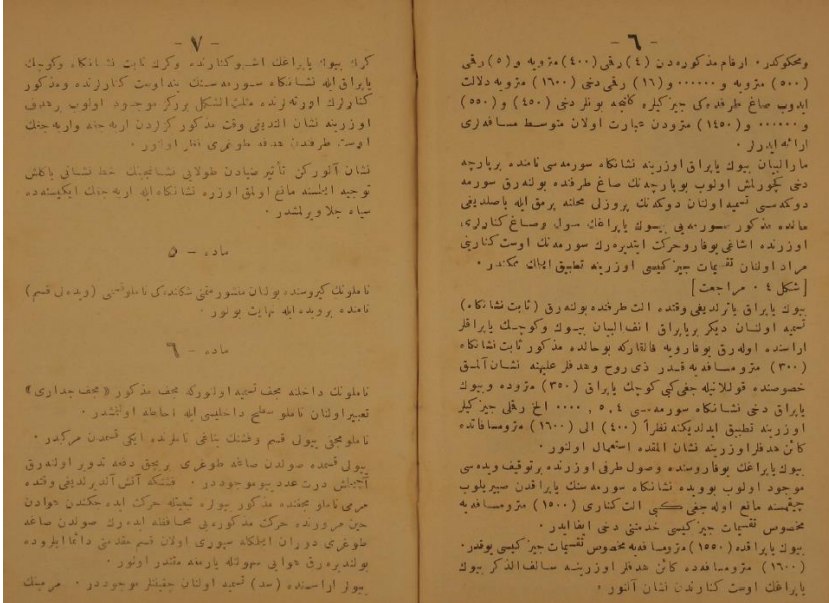
yazıldığı tarihlerde Mekteb-i Harbiye’de Silah Bilgisi dersi vermesi noktasında eserin hangi sebeple yazıldığına dair husus netleşmektedir. Bu risale, 87 Modeli Mavzer tüfeğine dair mekanizma aksamalarını; namlu, mekanizma, kundak, harbi, donanma, cephane, silahın temizlenmesi ve korunması, temizleme araçları, atış sonrası silahın temizlenmesi, tüfeğin normal kullanımı sonrası temizlenmesi, tüfeğin kullanılmadığı ve muhafaza edildiği zamanda dikkat edilecek hususları konu edinmektedir. Bu açıdan bakıldığında Mekteb-i Harbiye öğrencilerinin tüfeğin kullanımının ötesinde tüfeğin mekanizma parçalarını öğrenmesi ve tüfeğe dair kullanımda dikkat edilmesi gereken hususları ifade etmesi açısından detaylı bilgiler vermektedir. Ayrıca risale tüfek mekanizmalarına ait sunduğu görseller noktasında da mühimdir. Mahmud Şevket Paşa’nın risale sonunda bu görsellerin mekanizmanın şeffaf görüntüsü olduğu ve kundaktan tüfeğe bakıldığı şekilde çizildiğini vurgulamaktadır. Risalede öne çıkarılan bir diğer husus ise tüfeğin korunması ve muhafazasıdır. Bu noktada Mahmud Şevket Paşa tüfeğin korunması ve muhafazası noktasında özel bir önem göstermiş ve tüfeğin temizlenmesinde kullanılacak parçaları dahi tek tek belirtmiştir.

Eser pek çok yönü ile hem askeri eğitim ve öğretim tarihi açısından hem de Osmanlı Devleti’nde askeri teknoloji bilgi edinimi açısından değer taşımaktadır. Risale Mahmud Şevket Paşa tarafından kaleme alınmış olduğu kesin olarak bilinmekle beraber Mahmud Şevket Paşa’nın bu risalede yer alan bilgiye nasıl sahip olduğu konusunda fikirler mevcuttur. Bu husustaki en temel argüman Mahmud Şevket Paşa’nın Goltz Paşa’nın da teklifi ile silah satın alma komisyonunda muayene işi için görevlendirilmiş olduğudur. Bu görev sebebiyle de kendisi bizzat Almanya’da silah atışlarını izlemiş gerekli bilgileri edinerek devlet merkezine dahi edindiği bilgileri aktarmıştır. Ele aldığımız risalede Mahmud Şevket Paşa’nın tüfeğe dair her parçayı geometrik şekillere benzeterek tarifte bulunması ve parçalara dair detaylı anlatım şekli tüfeğin bizzat kendisi tarafından incelendiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra tüfeğin temizlenmesi ve kullanımı hususunda belirttiği ifadeler gözlem yapmasının ötesinde tüfeğe dair bir kılavuz ya da Alman bir danışmandan bu bilgileri edindiğini de göstermektedir. Ancak görülmektedir ki bu risale tümüyle başka bir eserin çevirisi olmasının ötesinde Mahmud Şevket Paşa’nın kendi gözlemlerini de içeren kendi anlatım dili ile kaleme alınmış bir eser olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca risale hem sade ve anlaşılır bir dil kullanması sebebiyle hem de sunduğu görseller ile araştırmacıların ve okuyucuların ilgisini çekecek niteliktedir.

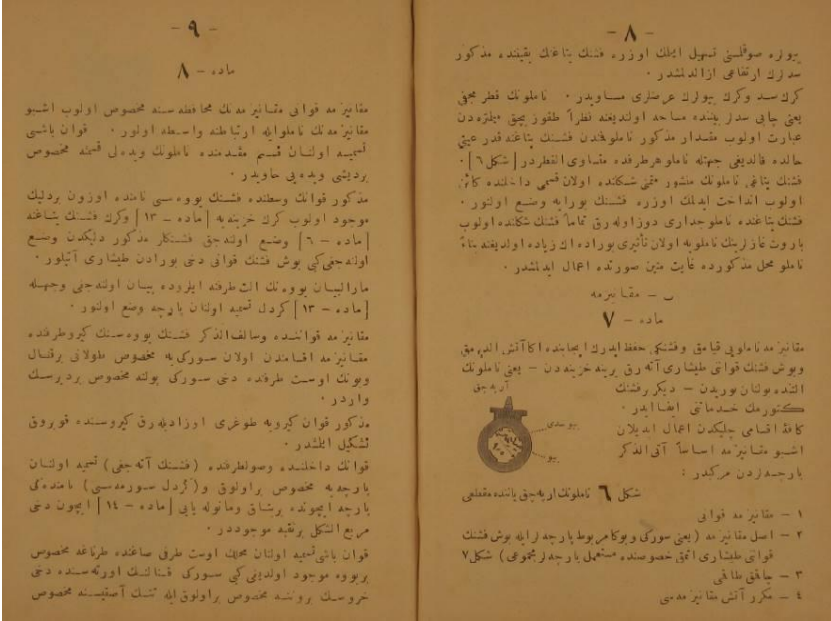
Ek 4: Şekil 3: Arpacık Ayağı, Şekil 4: Nişangâh ve Şekil 5: Nişangâh

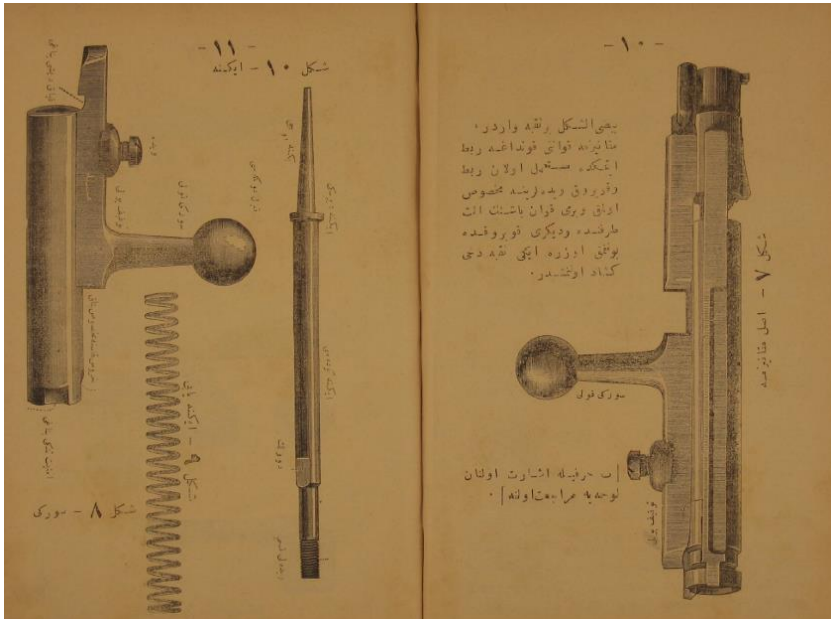
Ek 5

Ek 6. Şekil 6: Arpacık, Yiv Seti ve Yiv.

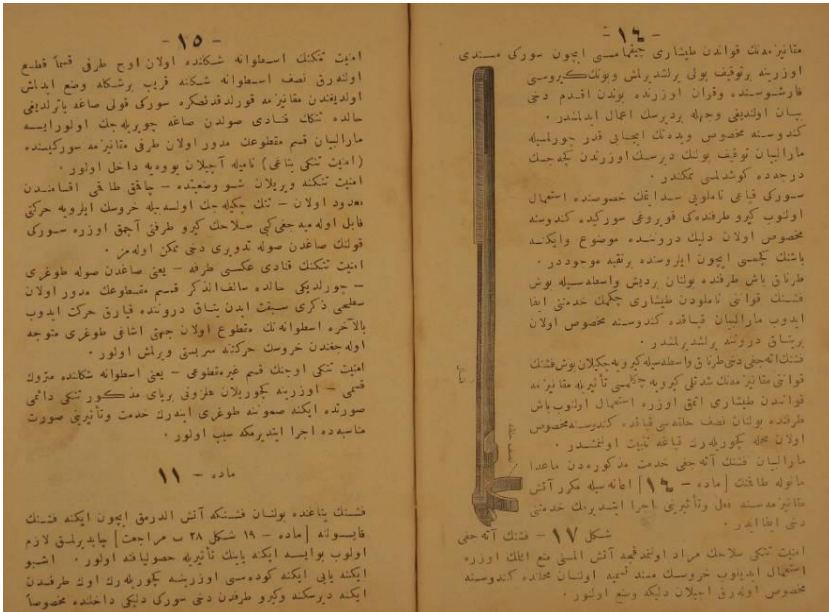
Ek 7: Şekil 7: Asıl Mekanizma, Şekil 8: Sürgü, Şekil 9: İğne Yayı ve Şekil 10: İğne

Ek 8: Şekil 11: Horoz, Şekil 12/1-2: Emniyet Tetiği, Şekil 13: Emniyet Tetiği Yay, Şekil 14: İğne Somunu, Şekil 15/1-2-3: Sürgü Kapağı, Şekil 16: Tırnak

Ek 9: Şekil 17: Fişek Atacağı

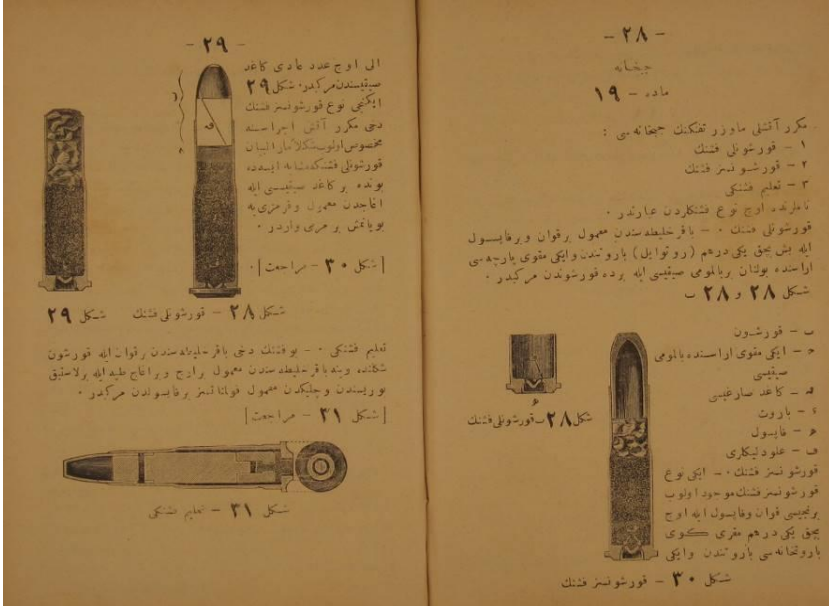
Ek 12: Şekil 20: Çakmak Takımını Terkib Eden Parçalar

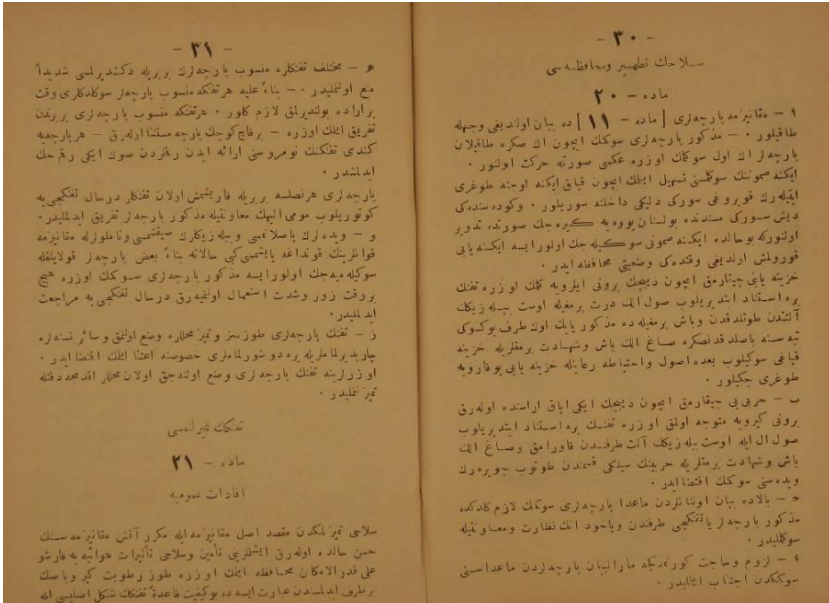
Ek 13: Şekil 21: Yan Mandalı, Şekil 22: Çifte Uçlu Yay, Şekil 23: Gerdel, Şekil 24: Gerdel ve Gerdel Sürmesi, Şekil 25: Manivelanın Sağdan Görünüşü, Şekil 26: Manivela Yayının Üstten Görünüşü

Ek 16: Şekil 28/1-2 ve Şekil 29: Kurşunlu Fişek, Şekil 30: Kurşunsuz Fişek, Şekil 31: Talim Fişegi

Ek 17

OSMANLI PİYADE ASKERLERİNİN İDMAN TALİMLERİ

Zeynel ÖZLÜ* - Enver DEMİR**

Giriş

Tarihî süreç içerisinde Türk devletlerinin uzun süreli ayakta kalabilmesi ve geniş coğrafyalarda birden fazla farklı unsuru bünyesinde barındırabilmesi üstün askerî özellikleri ile yakından ilgilidir. Bu durumun en açık örneği, insan potansiyelini, askerî ve ekonomik anlamda iyi bir şekilde değerlendiren Osmanlı Devleti özelinde görülebilmektedir.¹ Orta Asya Türk ordularının, Selçuklu ordularının bir devamı niteliğinde olan Osmanlı ordusu, asker alma sistemleri, kuruluşu, eğitimi, disiplini, silah ve teçhizatının yanı sıra taktik ve stratejisi ile uzun ve zengin bir askerî kültür sürecinin zirvesini oluşturmuştur.²

17. yüzyılın sonlarında II. Viyana Bozgunu (1683) ile başlayan süreçte alınan yenilgiler, Osmanlı ordusunda bir yenilenme ihtiyacı doğurmuştur. Bu dönemde Avrupa’da açılmış olan modern harp okullarında askerlik, bilimsel olarak bir değer kazanırken, Osmanlı devletinde subaylar, klasik düzenle yetiştiriliyor, çağın gerektirdiği gibi eğitilemiyordu. Avrupa ordularındaki bu yenileşmenin Osmanlı ordusu karşısında galibiyetleri beraberinde getirmesi Osmanlı ordusunda yeniden yapılanma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede I. Mahmut (1730-1754) döneminde orduyu ıslah hareketlerine girilmiş bu maksatla Avrupa’dan uzmanlar getirilmiş, askerî

* Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, zeynelozlu@hotmail.com; zozlu@gantep.edu.tr. ORCID: 0000-0003-2499-4815.

** Dr. MEB Öğretmen, demirenver74@gmail.com. ORCID: 0000-0003-4290-0157.

¹ Abdullah Bayındır, “Osmanlı Devleti’nde Piyade Sınıfı Askerlerin Eğitimi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c. 4, Sayı 3 (Aralık 2018.), s. 120. Erken dönem Osmanlı askerî tarihi Osmanlı Beyliği ile ilgili verilerin yanı sıra Orta Asya göçebe askerî geleneği, İslam ve Bizans askerî sistemleri üzerine temellenmiştir. Mesut Uyar ve Edward K. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), s. 3.

² Suat İlhan, *Türk Askeri Kültürünün Tarihi Gelişmesi (Kutsal Ocak)*, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1999), s. 170. Teşkilatlanma ve savaş düzeni açısından kendine has özellikleri olan Türk ordusu, hareket kabiliyeti, giyim-kuşam, araç-gereç ve askerî düzen gibi konularda da birçok millî etkilmiştir. Süleyman Fıdan, *Anadolu Folklorunda Askerlik (Adana, Gaziantep, Kayseri Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2008, s. 12.

okullar açılmıştır. Ancak 1736-1739 Osmanlı-Avusturya savaşlarında alınan olumlu sonuçlar kısa süreli olmuştur.³

1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Osmanlı kuvvetlerinin Habsburg ve Rusya orduları karşısında etkisizliğinin iyice belirginleşmesi yine 1877-78 Osmanlı mağlubiyeti Osmanlı Devleti'ni Batı'dan geniş çapta askerî yenilikler ithal etmek zorunda bırakmıştır. Askerî alanda yeni teknolojilerin alınması bunların bilimsel temellerini öğrenmeyi zaruret haline getirmiştir.⁴ II. Mahmut dönemine gelindiğinde (1808-1839) ise orduda yenileşme arayışları hızlanmış ve askerî okullar açılmıştır.⁵

1. Beden Terbiyesi

18. asırda Avrupa'da ortaya çıkan ve 19. yüzyılın başlarından itibaren modern hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelen beden terbiyesi kavramına Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarında rastlanmıştır. 1835 tarihinde açılan Mekteb-i Harbiye'nin ders programına "Riyazat-ı Bedeniyye" adıyla verilen jimnastik dersi, 1868 tarihinde Fransız örneğinde açılan Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) verilmeye başlanmış ardından Bahriye Mektebi, Maçka Askerî İdadisi ve Darüşşafaka'ya yayılmıştır.⁶ Tanzimat öncesinde Osmanlı Devleti'nde spor, bir etkinlikten ziyade, savaş eğitimi olarak görülmüştür. Dolayısıyla spor eğitiminin verildiği yerler, askerî eğitim-öğretim kurumlarının yanı sıra saray eğitim-öğretim kurumları ile sınırlı kalmıştır. Tanzimat'la birlikte her ne kadar modern sporlar ülkeye girmiş olsa

³ *Dünden Bugüne Kuleli Askerî Lisesi*, (İstanbul: Kuleli Askerî Lisesi Matbaası, 2007), s. 23.

⁴ Selçuk Akşın Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), s. 41; Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 32 (1979), s. 481. 1768-1774 Osmanlı-Rus harbinde vukua gelen Kartal Muharebesi Bir zamanlar dünyanın en mükemmel ve modern askerî teşkilatına sahip olan Osmanlı ordusunun geldiği duruma ortaya koyan en bariz örneklerdendir. Bu mağlubiyet sonrasında Osmanlı ordusunun ıslah edilmedikçe memleket müdafaasının mümkün olmayacağı ortaya çıkmıştır. Sadık Çetin, Şer'iyye Sicillerine Göre III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Amasya'sında Merkez-Taşra Münasebetleri, Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2018, s. 108.

⁵ *Dünden Bugüne Kuleli Askerî Lisesi*, s. 23. II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı ilga edilerek yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adı verilen Avrupa tarzında yeni bir ordu kurulmuştur. Ahmet Yaramış, "Osmanlı Ordusunda Çocuk Askerler Meselesi (Talihane-i Sibyan)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 8 (2006), s. 54. Osmanlı'da eğitim alanında açılan ilk Avrupaî okullar askerî alanda olmuştur. Avrupa eğitiminin askerî alanda başlamasının nedeni harplerde alınan yenilgilerdir. Alâettin Avcı, *Türkiye'de Askerî Okullar Tarihçesi, (Cumhuriyet Devrine Kadar)*, (Ankara: Gnkur Basımevi, 1963), s. 1.

⁶ Erol Akcan, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013, s. 54. Nejla Günay, "Osmanlı Devleti'nde Kurulan Spor Cemiyetleri ve Jimnastik Derslerinin Milliyetçilik Hareketlerindeki Rolü", *Belleten*, 81/292 (Aralık 2017), s. 918.

da bu sporlar militaristleşmiş⁷ beden algısı altında şekillendirilmiştir. Modern beden terbiyesi ise 1860'ların ilk yarısından itibaren basit fiziki idmanlar ve çeşitli mücadele sporları ile askerî okulların programına girmiştir.⁸ Bu yıllarda 1870-71 savaşlarında Prusya karşısında ağır bir yenilgi almış olan Fransa, spor ve jimnastiği millî bir mesele haline getirerek militarize edilmiş beden terbiyesi ile askerî bir güç kazanmayı hedeflemiş, jimnastik derslerini askerî ve bazı sivil okullarda tam bir askerî talim dersi şeklinde uygulayarak paramiliter⁹ seri aktiviteler şeklinde düzenlemiştir.¹⁰

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti yöneticilerine savaşa iştirak eden diğer ulusların ordularını tanıma ve karşılaştırma imkânı tanıyan Balkan Savaşlarında, Bulgar ve Yunan askerlerinin Osmanlı ordusuna göre daha sıhhatli ve yetenekli oldukları görülmüştür. Bu yenilgiler, orduya askerlik için çağrılan gençlerin birçoğunun asker olmak için gereken bedenî ve sıhhi şartları taşımadığının anlaşılması, beden terbiyesi ve sporun askerî amaçlar için kullanılması gerekliliğini ortaya koyması bakımından Osmanlı'da beden terbiyesi ve spor alanının militarize edilmesinde önemli bir

⁷ Militarizm, askerî değerlerin, savaşın yüceltilmesi ve askerî niteliklere yüksek bir değer biçen zihniyettir. Çiğdem Akgül, Cinsiyet ve Militarizm, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s. 4. Militarist yapı içerisinde bedenler bir mekanizmanın parçası halindedir ve kendilerine düşen görevleri yerine getirirler. Bu süreçte askerlerin bedenleri tüm parçaları hesaplanmış hareketleri yapabilmesi için eğitilirler. Barış Çoban, "Gösteri İktidarı ve Militarist Erkeklik", *Erkek Millet, Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkeklikler*, Der. N. Y. Sünbuloğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 2.

⁸ Nazlıcan Koçak vd. "Erken Cumhuriyet Dönemi Beden Terbiyesi Spor ve Militarizm", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 11, Sayı 57 (Haziran 2018), s. 925-926.

⁹ Yarı askerî güç. Serhat Erkmen, "Silahlı Güçler; Ordular, Para-Militer Yapılar, Özel Askeri Şirketler", *Güvenlik Yazıları Serisi*, Sayı 39 (Kasım 2019), s. 2. Çoğunlukla düzensiz savaş icra eden birliklerdir. *Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş*, ed. Yücel Özel ve Ertan İnaltekin, (İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, 2018), s. 23. Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaybetmeye başladığı dönemlerde özellikle Avrupa'daki savaşçı asker erkek evlatlar düşüncesi ile şekillenmiş olan paramiliter eğitim anlayışı ile başarısız giden savaşların tersine çevrilmesi amaçlanmıştır. Nurhayat Çelebi vd., "Meşrutiyet Döneminde Asker-Vatandaş Yetiştirme Anlayışı Çerçevesinde Paramiliter Gençlik Örgütleri", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7 (2018), s. 511.

¹⁰ Nazlıcan Koçak vd., "Erken Cumhuriyet Dönemi Beden Terbiyesi Spor ve Militarizm", s. 927. Prusya yenilgisi karşısında Fransa'da beden terbiyesinin önemini artmış, jimnastiğin askerlerin bedensel olarak gelişmeleri açısından çok yararlı olacağı ifade edilmiştir. Sanem Yamak, II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 44. Buna göre disiplin açısından yapılacak talimlerin sporla ilgili olduğu düşünülse de spor, askerî talim ve terbiyede başlı başına bir talim olmaktan ziyade diğer talimlerin tamamlayıcısıdır. Yanı sıra yürüyüş ve atışların sporla ilişkili olduğu kabul edilebilirse de askerî talim ve terbiyedeki gayeye sporla ulaşmak kabul görmemektedir. Mustafa Kemal, *Ta'lim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2011), s. 5.

rol oynamıştır.¹¹ Beden terbiyesi dersleri Birinci Dünya Savaşı sırasında asker taliminin birçok basamağında zorunlu bir ders haline getirilmiştir.¹² Bu maksatla cepheye sürülecek askerler, yetenek kazanmaları için önceden yetiştirilmeye çalışılmış, gençlerin askere hazırlanmasına yönelik çabalar ve kurulan paramiliter örgütlenmeler de bu bağlamda anlam kazanmıştır.¹³

Birinci Dünya Savaşı'nın yaklaşmakta olduğu günlerde Osmanlı Genelkurmayı gençlere verilecek jimnastik ve idman talimleri ile askere düzgün ve güçlü bir fizik kazandırma hedeflenmiştir. Bu amaçla Harbiye Nezareti bünyesinde Osmanlı Genç Dernekleri adıyla bir teşkilatlanmaya gidilerek dağcılık ve jimnastik hareketleri niteliğinde olan koşu, sıçrama, tırmanma ve taş atma gibi eğitimlere yer verilmiştir.¹⁴ Geç Osmanlı döneminde beden terbiyesi ve spor politikaları, uzun süren savaşların da etkisiyle her daim savaşa hazır olması gereken bir toplum düşüncesi üzerinden şekillenmiştir. Bu dönemde spor, millî ideallere hizmet etmek amacıyla paramiliter bir güç haline getirilerek askerlik vasıfları spora kanalize edilmeye çalışılmıştır.¹⁵ Yine askerî birliklerde açılan idman yurtları vesilesi ile ordu mensuplarının beden terbiyesine önem verilmiş ve kabiliyetlerine göre düzenli spor yapmaları sağlanmıştır.¹⁶ Beden terbiyesi dersleri ve askerî talimler, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Fransa'nın yanı sıra Almanya, İtalya, İsviçre ve Rusya gibi ülkeler başta olmak üzere tüm Avrupa'da oldukça yaygın bir hale gelmiştir. Devletler savaşa sadece silahları ile değil, ordularının beden güçleri ile de hazır hale gelmişlerdir.¹⁷

¹¹ Mustafa Mutlu, "Beden Terbiyesi ve Spor Hayatında Selim Sırrı Tarcan (1874-1957)", *CTAD*, Sayı 32 (2020), s. 606. Balkan yenilgisi öncesinde yaşanan Kırım Savaşı'nda Ruslardan daha iyi olduklarını kanıtlamaya çalışan askerlerimizin ¼ nü nü oluşturmuş iyi kötü eğitim almış tecrübeli nizamiye askerleri dışında kalan rediflerin silah ve teçhizatın yanı sıra eğitim bakımından da oldukça zayıf oldukları görülmüştür. Mesut Uyar ve Edward K. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 328. II. Meşrutiyet döneminde oluşan sosyal ortam ve koşulların gereği olarak sağlıklı, güçlü ve rejimin güvenebileceği vatandaşların yaratılması üzerine bedene yüklenen anlam özellikle Balkan Savaşları sonrasında paramiliter bir şekil almıştır. Dönemin baskın ideolojisi olarak vatan savunması, erillik ve beden eğitimi arasında bağlantı kurularak jimnastik, beden eğitimi, izcilik ve askerî talimler bu amaca hizmet edecek araçlar olarak görülmüştür. Sabri Özçakar ve İbrahim Yıldırım, "II. Meşrutiyet Dönemi Beden Eğitiminde Çağdaş Dönüşümler (1908-1918)", *Ankara Üniv Spor Bil Fak*, Sayı 14 (2016), s. 16.

¹² Mustafa Mutlu, "Beden Terbiyesi ve Spor Hayatında Selim Sırrı Tarcan (1874-1957)", s. 591.

¹³ Sanem Yamak, II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri, s. 3.

¹⁴ Sadık Sarısaman, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri", *OTAM*, Sayı 11 (2000), s. 439-453.

¹⁵ Nazlıcan Koçak vd., "Erken Cumhuriyet Dönemi Beden Terbiyesi Spor ve Militarizm", s. 925.

¹⁶ Mehmet Özalper, "Millî Müdafaa Vekâleti Raporlarında Türk Silahlı Kuvvetleri (1923-1933)", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50 (2020), s. 100.

¹⁷ Nazlıcan Koçak vd., "Erken Cumhuriyet Dönemi Beden Terbiyesi Spor ve Militarizm", s. 927.

2. Orduda İdman Talimi

Osmanlı ordusunda idman talimi erlerin talim ve terbiyesine yardım edecek en güzel vasıttır. Bu talim fertlerin vücudundaki eksikliklerini tamamlayarak daha iyi duruma getirilmesini ve onların kuvvet ve çevikliklerini geliştirerek cesaretlerinin artmasını sağlamıştır.¹⁸ Çalışma konumuz olan Osmanlı ordusunda idman taliminin anlatıldığı eser, üç kısımdan oluşmaktadır. Eserin birinci kısmında silahsız idman talimleri, ikinci kısımda silahlı idman talimleri, üçüncü kısımda tatbikat idman talimleri hakkında bilgi verilmiştir. Eserin ekinde ise tatbikat idman talimlerinde kullanılan araç ve gereçlerden bahsedilmiştir. Eserde, silahlı ve silahsız idman talimleri ve tatbikat talimleri olmak üzere 3 kısma ayrılan idman taliminin, tüm askerî hizmet süresince yapılması gerektiğinden bahisle özellikle acemilerin talimine çok zaman ayrılması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre, idman taliminde fertlerin ilerlemesi (ihraz) talim heyetinin gücüne bağlıdır. Başarılı bir talim heyeti yetiştirmek ve bu heyeti olması gereken derecede sürekli güçlü tutmak kural ve kaidelere göre talim ve terbiyeden birinci dereceden sorumlu olan bölük yüzbaşılarının vazifesidir. Bunlar yeni bir hareketi öncelikle bire bir fertlerle bizzat icra etmelidirler.¹⁹

Talim ve terbiyenin amacı askerleri, gerçek bir disipline alıştırmamanın yanı sıra onları savaşlarda tüm maddi ve manevi güçlerini sarf edecek ve kullanacak şekilde yetiştirmektir. İdman talimleri askerlere; çeviklik, beden hâkimiyeti ve iyi bir duruş kazandırmalıdır.²⁰ Hareketin süratle icrası amacıyla yanlış yapılmasına meydan verilmemelidir. Buna binaen kol, bacak ve silah hareketleri gibi seri yapılması gereken hareketler dahi başlangıçta yavaş olarak icra edilmelidir. Hareket süratle icra olunacaksa icra kumandası kısa, hareket ağır (batî) icra olunacaksa icra kumandası uzatılarak verilmelidir.²¹ Gerek silahlı gerek silahsız idman talimlerinde birkaç kısma ayrılarak icra olunabilen hareketler başlangıçta sayıyla talim edilmelidir. Mesela “Sayıyla kolları yukarı uzat! Ayakları yana aç! Bir! İki!” “Sayıyla esas vazifesi al! Bir! İki!” İdman talimleri için en iyi giysi hafif elbisedir.²² Aba elbise giyilmesinin zorunlu olduğu hallerde yaka ve setrenin aşağısından üç düğme açtırılmalıdır.

¹⁸ 1897 Osmanlı-Yunan savaşının Osmanlı ordusunun büyük kısmını oluşturan redif birliklerinin silahlı eğitimlerinin yetersizliğini ortaya çıkarması üzerine yeni bir talim programı oluşturulmuş ve redif askerlerine çeşitli silahlarla nişan talimleri yaptırılmıştır. Hidayet Kara, “Osmanlı Redif Teşkilatında Talim: 1909 Tarihli Talimname Örneği”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Sayı XXXIV (Haziran 2018), s. 393-394.

¹⁹ *Osmanlı'da Askerî Eğitimle İlgili Bir Risale*, (İstanbul 1900?), s. 1. (Eserin künyesi bulunmadığı için eserin içeriğinden hareket edilerek esere, genel bir isimlendirme yapılmıştır).

²⁰ Mustafa Kemal, *Ta'lim ve Terbiye-i Askeriye Hakkında Nokta-i Nazarlar*, s. 5.

²¹ *Osmanlı'da Askerî Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 2.

²² Orduyu hümayunlarda askerin kullandığı yazlık elbise kastedilmektedir.

Hatta gerektiğinde pantolon tokasını gevşetmek gibi kolaylıklara (teshilat) da müsaade edilmelidir.²³

3. Silahsız İdman Talimi

3.1. Genel Kaideler (Kavâid-i Umumiye)

Silahsız idman talimleri, şahısların birebir eğitilmelerinin esasıdır. Bu talimler sayesinde askerler, kas ve eklem gibi vücudun uzuvlarını serbestçe hareket ettirebilme yeteneğine kavuşurlar. Bu amaca hizmet edecek olan talimler, tam bir *dikkat* ve düzenle, tüm gücün sarf edilmesi ile icra edilmelidir. Özellikle yalnız komutada belirtilen azanın hareket edip diğerlerinin hareket etmemesine çok dikkat edilmelidir. Silahsız idman talimi acemi talimi içerisinde her gün yer almalıdır. Nitekim hareketin olgunlaşması için sürekli tekrar edilmesi gerekmektedir. Ancak sürekli yapılan bu hareketler kısa süreli olarak aralıklarla yapılmalıdır. İcradaki sürat ise giderek yürüyüş süratine kadar çıkartılmalıdır. Başlangıçta her bir hareket her askere ayrı ayrı öğretilmeli. Eğitimin olgunlaşması ile birkaç askere birden veya kıtalarla talime geçilebilir. Silahsız ve silahlı idman talimi hareketlerinde vücudun her bir organı ve ayrıntısı birbirine eşit olarak hareket etmesi gerektiğine dikkat çekilen eserde, bu konuda yayımlanmış olan bazı mecmualardan faydalanılabileceğinden bahsedilmiştir. Yine bu mecmuaların yanı sıra fertleri, talim hareketine ve silah boşaltmaya hazırlamada daha etkin olan idman talimi hareketlerinin ve bazı fertlerde mevcut hataların giderilmesine hizmet edebilecek hareketlerin de yaptırılması yine bu hususta hareketlerin çeşitliliğine dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Tatbikat kısmının tamamlanmasının ardından idman talimi hareketlerinin acemiler tarafından tamamen (kaffeten) icra ettirilmesi mümkündür.²⁴

3.2. Düzen (Tertib)

Kumanda: Sağa sola açıl! Marş! Marş! Marş! Sağ sol baş askeri yerinde durarak diğerleri sola (sağa) dönüp ön sıra askerleri diğerlerinden birer adım (hatve) aralıkla yarım sağ (yarım sol) yaparak dururlar. İkinci sıra askerleri ise birinci sıradan üç adım mesafe alarak aynı şekilde birer adım aralıkla dururlar. Şu kadar ki ikinci sıranın birinci askeri ön sıranın birinci ve ikinci askerinin aralığı gerisinde ve diğerlerinde de bu şekilde bulunurlar. Eğer aralıkların bir adımdan fazla olması istenirse bu durumda kumanda şu şekilde olur: Sola (sağa) iki üç... adım açıl! Marş! Marş! Marş!

²³ *Osmanlı'da Askerî Eğitimle İlgili Bir Risale*, s.3.

²⁴ *Osmanlı'da Askerî Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 4-5.

“Sağa (sola) yanaş! Marş! Marş! Marş!” Kumandasında askerler seri adımlarla en kısa yoldan önceki düzene gelirler (koşarlar). Açılma (yanaşma) hareketi ön sıranın istenilen her hangi bir askeri üzerinden icra edilebilir. Mesela ön sıranın beşinci askeri üstüne sağa sola doğru açılır.²⁵ Gerektiğinde yani yapılacak bir hareketi serbestçe icra etmek mümkün olmadığında sıraların bu açık tertibinde “yarım sağ” “yarım sol” veya “çeyrek (rub’ı) sağ” “çeyrek sol” ettirilebilir.

3.3. Vaziyetler (Duruşlar)

3.3.1. Esas duruşu

Hareketin icrasına başlanılacak duruştur. Bir komut verilmediği zamanlarda hareket esas vaziyetinden ve icap ettiğinde eller kalçaya alınarak yapılır.

Kumanda²⁶: “Hazır ol! Rahat!”²⁷

Şekil 1: Rahat Vaziyeti

3.3.2. Açık Vaziyet

Kumanda: “Ayakları yana aç”

Şekil 2: Açık Vaziyet

Esas Vezaif –Al! ²⁸

²⁵ Osmanlı’da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 6.

²⁶ Askerî talimlerdeki her hareketin bir komutası vardır.

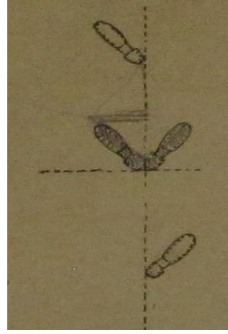
²⁷ Osmanlı’da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 7.

²⁸ Gerek silahsız gerek silahlı bir hareketin icrasında kollar bulunduğu vaziyette kalarak yalnız bacaklarla adım vaziyetinden veya açık vaziyetten esas vaziyeti aldırarak “Ayakla esas vaziyeti al!” komutası verilir.

İki hareket: 1. Sol ayak bacak gergin bir şekilde omuzlar aynı istikamette bir ayak boyu kadar yan tarafa götürülür. 2. Aynı şekilde sağ ayak sağ yana getirilir. Tekrar esas vaziyetine geçmek, aynı suret ve sıra ile ayakların yan yana getirilmesiyle olur.²⁹

3.3.3. Adım Vaziyeti

Kumanda: Sağ sol ayağı ileri-geri bas! Esas vaziyeti al! Sağ-sol ayak doğru istikamette yürümekte olduğu gibi ve ökçeden ökçeye iki ayak boyu kadar ileriye geriye atılır. Bu esnada kalça ve omuzlar çevrilmemeli ve vücut ağırlığı her iki ayak üzerine eşit bir şekilde dağıtılmalıdır.

Şekil 3: Adım Vaziyeti

Tekrar esas vaziyeti almak için çıkarılmış olan ayak kısa yoldan duran ayağın yanına kısa yoldan çekilir. Her iki harekette de bacaklar gergin bulunur. Bir ayak ileride iken değiştirmek için yani bir adım vaziyetinden diğerine geçmek için şu kumanda verilir: Ayak değiştir!

İki hareket: 1. Esas vaziyeti almak, 2. Diğer ayakla tekrar adım vaziyeti almak.³⁰

3.4. Baş Hareketleri

3.4.1. Baş (İleri-Geri-Yana) Bükmek ve Doğrultmak

Kumanda: Baş ileri-geri (sağ tarafa sol tarafa) bak doğrult! Ense, serbest olarak baş çevrilmeksizin ve çene çekilmeksizin kumandada söylenen tarafa mümkün olduğu kadar yatırılır. Yana bükmek hareketinde başın ileriye veya geriye doğru eğdirilmez. Baş bükülü iken yavaş yavaş doğrultma eylemi ileri bükülmüş vaziyetten boyun kemiğinin geriye alınmasıyla geriye bükülmüş vaziyetten ise çenenin çekilmesiyle yapılır.

²⁹ Osmanlı'da Askerî Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 8.

³⁰ Osmanlı'da Askerî Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 9.

3.4.2. Baş Sağa Sola Döndürmek

Kumanda: Baş sağa sola döndür! İleri döndür! Bu harekette baş eğilmeksizin boyun kemiği etrafında mümkün olduğu kadar sağa sola döndürülür. Bakışlar baş ile birlikte aynı istikamete yöneltilir. “İleri döndür!” kumandasında ise baş, aynı şekilde önceki vaziyetine getirilir.³¹

3.5. Kol Hareketleri³²

Elleri kalçaya almak:³³ Kolların sarkık vaziyette bulunmasının bir hareketin yapılmasına engel olması durumunda ve vücuda dayanıklılık katmak gerektiğinde eller kalçaya alınır.

Kumanda: Eller kalçaya! Kalçayı bırak! Eller en kısa yoldan kalçalar üzerine getirilir. Başparmak geride diğer parmaklar bitişik olarak ileride el ayası kalça kemiğine tamamıyla bitişik (muttasıl) olarak kalçalar tutulur. Dirsekler omuzların biraz gerisinde kalır. Kalça bırakılırken eller en kısa yoldan esas vaziyetine getirilir.

Kolları ileriye, yukarıya, yana, geriye, aşağıya uzatma:³⁴ Kumanda: Kolları ileri yukarı-yana-geri uzat! Kolları aşağı uzat! Bunların her biri iki hareketle yapılır:

1. Asker, kolun aşağı kısmı yukarı kısmının üzerine gelecek ve yukarı kısmı dik vaziyetinde olacak şekilde kollarını mümkün olduğu kadar yukarı bükür. Önden bakılınca alt kısım üst kısmı gizlemiş bulunmalıdır. El, parmaklar ve el ayaları omuzlara bakacak şekilde vücuda döndürülerek parmak uçları omuzlara temas edecek derecede bükülür, büzülür ve şiddette gerilir.³⁵
2. Eller ve parmaklar, kumandada beyan olunan istikamete darbe suretinde şiddetle uzatılır. İleriye ve yana uzatma hareketinde kollar rastgele getirilir. Yukarıya ve geriye uzatmada vücudun büyük kısmı (kısım-ı âliye) birlikte hareket etmeksizin mümkün olduğu kadar geriye kaldırılır. Eller ve parmaklar kollar istikametinde bulunur ve el ayaları zemine dönük bir şekilde aralarında basit (kolları yana uzatmak dışında) omuz genişliği bulunur. Yana uzatma hareketinde

³¹ *Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 10.

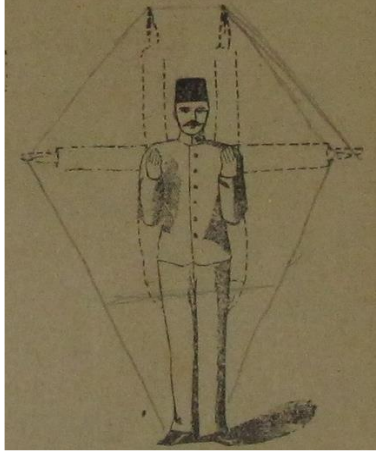
³² Ellerin hareket-i devriyesi kumandasız ve yerinde rahatta yapılır. Şöyle ki: hangi el döndürülecekse o kol vücudun önünde en aşağı kısmından (kısmı sufla) diğer el ile tutulur ve bu vaziyette el döndürülür. Bu esnada gözler dahi döndürülen ele bakar. Bu hareket-i devriye kolun hareketi devriyesine benzer olup yalnız hareket bilekte gerçekleşir. El ayası daima zemine bakacak şekilde, parmaklar gergin bulunur.

³³ Şekil 11.

³⁴ Şekil 4.

³⁵ *Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 11-12.

başparmak diğer parmaklarla aynı düzlemde şekilde vaziyette yere bakmaktadır. Aşağıya uzatma komutunda ise kollar en kısa yoldan esas vaziyete getirilir.

Şekil 4: Kol Hareketleri

3.5.1. Sürekli (Mütemadiyen) Uzatışlar

Kumanda: Sürekli kollar ileri (yukarı)!³⁶ Kolları ileri uzat! Dur!

3.5.2. Kolları Kaldırmak (Yan Tarafa) ve İndirmek

Kumanda: “Kolları yan tarafa (omuz hizasına kadar) kaldır. Gergin olarak yavaş yavaş ve omuzlardan geçen bölge dik bir şekilde 45 derecelik eğim oluşturacak şekilde yanlara kaldırılır. El ve parmakların vaziyeti kolları yan tarafa uzatma hareketinde olduğu gibidir. Kolların aşağı indirilmesi de yine yavaş yavaş aynı zamanda esas vaziyetine getirilmesiyle olur.

3.5.3. Kolların İleriye Geriye Hareket Etmesi³⁷

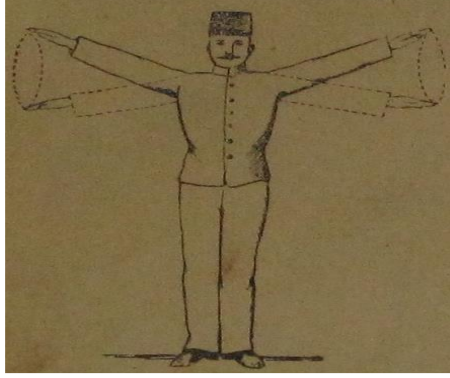
Kumanda: Kolların geriye ileriye hareket-i devriyesi olacak. Başla! Dur! Kollar tepe seviyesine kadar kaldırılıp parmaklar merkezi omuzlar seviyesinde bulunmak üzere bir daire çizilecek şekilde emir olunan yöne doğru döndürülür. Bu dairesel hareket ağır ağır yapılır. Eller ve parmaklar kol istikametinde ve eller döndürme esnasında yere dönük vaziyette olur.³⁸

³⁶ *Osmanlı'da Askerî Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 13.

³⁷ Şekil 5.

³⁸ *Osmanlı'da Askerî Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 14.

Vücutun ve başın hareket etmeyerek daima dingin bulunmasına özellikle dikkat edilmelidir. “Dur! Kumandasında kolun dairesel hareketi tamamlanmamış ise tamamlanır. Sonrasında kollar indirilir.

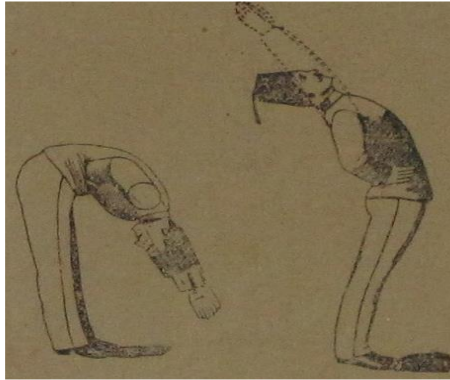
Şekil 5: Kolların İleriye Geriye Hareket Etmesi

3.6. Gövde Hareketleri

3.6.1. Gövdeyi Bükmek

3.6.1.1. İleriye Geriye Bükmek ve Gövdeyi Doğrultmak

(Esas Vaziyetten veya Açık Vaziyetten Eller Kalçada veya Kollar Yukarı Uzatılmış İken)³⁹

Şekil 6-7: Gövdeyi İleriye Geriye Bükmek

Kumanda: Gövdeyi ileri-geri bük! Doğrult! Başın ardından vücudun büyük kısmı, boyun ve yüz kemikleri serbest bırakılmış bir şekilde bacakların

³⁹ Şekil 6 -7. Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 15.

gerginliği bozulmaksızın mümkün derecede ileriye (geriye) ağır ağır bükülür. Ancak bükülmüş vaziyette kısa süre durmalıdır. Kollar başın iki tarafında kalır. Doğrulurken öncelikle gövde ardından baş yavaşça kaldırılır.

3.6.1.2. Yana Bükmek Doğrultmak (Esas Vaziyetten)⁴⁰

Şekil 8: Gövdeyi Yana bükmek

Kumanda: Gövdeyi sağ tarafa (sol tarafa) bük' doğrult! Baş ve vücudun büyük bir kısmı döndürülmeksizin omuzlar düşey vaziyette sol sağ ayak yerden kesilmeyecek şekilde ne kadar mümkün ise o derece sağ-sol yana ağır ağır bükülür. Eller vücuttan ayrılmaksızın aşağı ve yukarı kaldırılır. Tekrar doğrultmak da bu maddede belirtildiği şekilde olur.

3.6.2. Gövdeyi sağa sola döndürmek

(Esas vaziyetten eller kalçada iken veya kollar ileriye uzatılmış iken)

Kumanda: gövdeyi sağa sola döndür! İleri döndür! Gövde, ayakları çevirmeksizin ve bacakları gevşetmeksizin mümkün olduğu kadar kendi etrafında ağır ağır ve durmaksızın sağa sola döndürülür. Gözler, baş eğer uzatılmış ise kollar dahi hareketi birlikte yaparlar. İleri döndür! Kumandasında gövde yavaşça başlangıçtaki vaziyetine getirilir.⁴¹

⁴⁰ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 16.

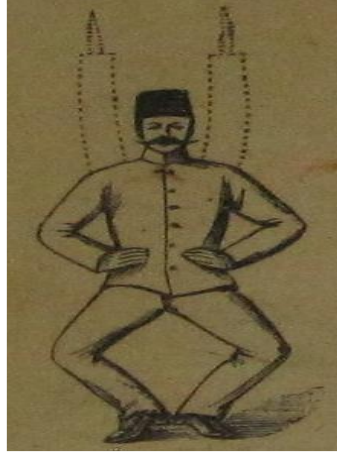
⁴¹ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 17.

Şekil 9: *Gövdeyi sağa sola döndürmek*

3.7. Bacak ve Ayak Hareketleri

1. Ayak burunları bacaklara uzatılmış vaziyetinde daima gergince uzatılmış ve bacaklar bükülmüş vaziyette daima yukarı çekilmiş şekilde dışa yönelik bulunurlar.
2. Bacakları bükmek ve doğrultmak (Esas vaziyetten eller kalçada veya kollar ileriye ve yukarıya uzatılmış iken).⁴²

Şekil 10: *Bacak ve Ayak Hareketleri*

Kumanda: Bacakları bük! Doğrult! Sürekli bacaklar bükülüp doğrultulacak.

⁴² Şekil 10.

Bacakları bük! Doğrult! Bacaklar ayakların gösterildiği istikamette bacakların üst kısmı ve alt kısımları ile bir dik açı (zaviye-i kaime) teşkil edinceye kadar yavaş yavaş ve durmaksızın bükülür ve bükülürken topuklar kaldırılır. Önceki vaziyete gelirken topuklar düzenli bir şekilde indirilir ve bacaklar gerilir.

3.7.1. Bacağı (İleri, Geri, Yana) Kaldırmak ve İndirmek⁴³

Kumanda: Belirtilen bacak emredilen istikamette vücudun üst kısmının vaziyetini mümkün mertebe bozmamaya özen gösterilerek yapılır. Bacak yavaş yavaş ve durmaksızın (bila tevkif) kaldırılır. Hareket esnasında ayak da bacak istikametinde yavaş yavaş uzatılır. Aynı şekilde bacak indirilmek ve ayak bükülmek şartıyla tekrar esas vaziyete geçilir.⁴⁴

3.7.2. Bacağı İleri-Yana Fırlatmak

Kumanda: Sağ-sol bacağı ileri yana fırlat! Hareket bacağı kaldırma hareketinde olduğu gibidir. Ancak süratle ve bacağı derhal yine esas vaziyete getirilerek yapılır.

3.7.3. Bir bacağı yukarı ve bükmek ve ayağı yere basmak.

Kumanda: Sağ sol bacağı yukarı bük! Yere bas! Ayak değiştir! Kumandada belirtilen bacak yukarıya bükülür. Ayak burunu yukarıya çekilmiş bir vaziyette dik olarak bükülmüş olan diz, kalçanın tamamıyla önünde bulunur. Hareket başlangıçta yavaş sonraları süratle yapılır. Tekrar yere basmak kaldırılmış olan bacağı uzatıp yerine getirmekle olur.⁴⁵

Şekil 11: Bacağı (ileri, geri, yana) Kaldırmak ve İndirmek

⁴³ Şekil 11.

⁴⁴ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 19.

⁴⁵ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 20.

3.7.4. Ayak Vaziyetini Değiştirmek⁴⁶

3.7.5. Bacağı Yukarıya Bükülmüş Vaziyetten İleri-Geri Uzatmak ve Tekrar Yukarı Bükmek.

Kumanda: Bacağı ileri geri uzat! Yukarı bük! Bacak gergin vaziyette iken iki bacağı çapraz getirmeksizin bükük bacak söylenen istikamette ayakla beraber uzatılır. Gerilmiş olan bacağın üst kısmı vücudun üst kısmının vaziyetini bozmamak şartıyla mümkün olduğu kadar yüksekte tutulur. Tekrar yukarı bükmek ayak burnu ve bacağın alt kısmı şiddetle geriye bükülüp başlangıçtaki vaziyete getirilmekle olur. Bu iki hareket başlangıçta yavaş sonraları süratle yapılmalıdır.

Şekil 12: Bacağı Yukarıya Bükülmüş Vaziyetten İleri-Geri Uzatmak

3.7.6. Bacağı Yukarıya Bükülmüş Vaziyette Ayağın Hareketi Devriyesi

Kumanda: Ayağın sola sağa hareket-i devriyesi olacak! Başla! Dur! Bacağın gerek üst kısmının gerekse alt kısmının vaziyetini bozulmayarak (Şekil 13) ayak burunu sağa-sola doğru mümkün olduğu kadar büyük bir daire çizilerek döndürülür. Devr! Komutunda daire oluşturulur. Hareket bitir!⁴⁷

Şekil 13: Bacağı Yukarıya Bükülmüş Vaziyette Ayağın Hareketi Devriyesi

⁴⁶ Şekil 12. İki hareketle yapılır.

⁴⁷ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 22.

3.7.7. Topuk Kaldırmak ve İndirmek

Bu hareket tüm ayak vaziyetlerinde yapılabildiği gibi kollar yukarıya uzatılmış vaziyette de yaptırılır. Kumanda: Topuk kaldır! İndir! Sürekli topuk kaldırıp indir! Topuk kaldır! Dur! Vücut, ayakların yalnız parmakları ve pençenin bir kısmı üzerinde duracak şekilde topuklar birden gerilerek yavaş yavaş ve durmaksızın kaldırılır. Bu esnada karın çıkarılmayacağı gibi omuzlar dahi kaldırılmamalıdır. Tekrar indirmek için vücudu geri almayarak topuklar yavaş yavaş yere konur.

3.8. Sıçrayışlar

3.8.1. Silahsız İdman Taliminde Sıçrayışlar

Bu harekette tüm güç sarf edilerek mümkün mertebe yükseğe sıçranmalıdır. Sıçrayışta bacak ve ayaklar şiddetle gerilerek güç alınmalı, yere düşerken ilk önce ayak burunları zemine gelmeli ve ayaklara adeta yay vazifesi gördürülerek avuçlarla vücut dengesi sağlanmalıdır. Ardından bacakların gerilmesiyle önceki vaziyete gelinir. Hareket esnasında vücut hafifçe öne doğru eğilmiş bulunmalıdır.

Sıçrayışlar, başlangıçta eller kalçada iken icra edilirken sonraları kollar esas vaziyetinde olduğu gibi tutularak kollardan güç alınarak da yapılır. Sıçrayış esnasında kollardan güç almak sıçrayışın şiddetli olmasını sağlayacak olmasının yanı sıra yere düşülünce de vücudun dengesinin süratle sağlanmasına da yardım eder. Ayaklar bitişik (muttasıl) iken yapılan sıçrayışlarda kollar ve eller yumulmuş olduğu halde “yan geri istikametinden ileri” yukarıya doğru küçük bir kavisle ve kuşak tutularak hareket ettirilmek suretiyle güç alınır.⁴⁸

3.8.2. Yerinde Sıçrayış

Kumanda: Yerinde sıçranılacak! Sıçra! 1. Bacaklar bükülür, 2. Bacak ve ayaklar şiddetle gerilerek bütün vücutla yukarı çekilir. 3. Yavaş yavaş bacaklar doğrultularak başlangıçtaki vaziyete gelinir.

3.8.3. İleri sıçrayış

Kumanda: İleri sıçranılacak sıçra! Uzun sıçramaktan ziyade yüksek sıçramaya çalışılmalıdır. Bu hareketin yerinde sıçrayış gibi yapılır. Ancak sıçrayışta bacaklar vücudu ileriye doğru sürmeli ve tahminen beşer adım kadar ileride yere düşülmelidir. Hareket esnasında gövde öne doğru eğdirilir.

⁴⁸ *Osmanlı'da Askerî Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 23.

3.8.4. Adım Sıçrayış

3.8.4.1. Adım Vaziyetinden

Kumanda: Adımla ileri sıçranılacak sıçra! Vücut ileriye eğdirilerek ve öndeki bacak hafifçe bükülerek, gerideki bacak gergin olacak şekilde ileriye fırlatılır ve ön ayak üzerinde sıçranıp müteakiben her iki ayak derhal birleştirilir. Yani vücut havada iken bacaklar gerilmiş ve bir diğerine bitişik bulunur. Ancak yere düşerken daha aşağıya alınmasına ihtiyaç duyulmaması için gerideki bacak ileriye pek yüksek fırlatılmamalıdır. Bu sıçrayışta kolları ileri yana hafif kaldırma da hareketi kolaylaştırır⁴⁹.

3.8.4.2. Esas Vaziyetinden.

Kumanda: Sağ sol ayak ileri fırlatılacak! Adımla sıçranılacak-sıçra! Esas vaziyetinden adımla sıçrayış hareketi de bir önceki gibi yapılır.

3.8.5. Jimnastik adım

Şiddetli rüzgâra karşı talim olunmamalıdır. Eğer manevra adımıyla yürünüyorsa başlangıçta ayak uydurulur.

Kumanda: Jimnastik adım! Marş! Kumanda verildiğinde kolların alt kısımları hafifçe yukarıya kaldırılıp az içe doğru alınır ve üst kısmı ile yaklaşık bir dik açı (zaviye-i kâime) oluşturacak şekilde tutulur. Kolun üst kısmı doğal olarak aşağıya bırakılır. Eller başparmak yukarıya gelecek şekilde gevşekçe yumulur ve iç tarafa çevrilir. Marş kumandasında sol ayaktan başlanarak Jimnastik adımı ile koşulur. Jimnastik adımıyla koşma vaziyetinde vücut ön tarafa biraz eğik, diz ve ayak eklemleri yay gibi hafifçe esnek biçimde muntazaman koşulur. Dizler ve ayaklar dışarıya dönük bulunur. Zemine en önce parmaklarla ve pençe ile basılır ve ardından hissedilmeyecek kadar az bir zaman için ayağın tüm tabanı da yere konulur. Kollar vücuda bitişik (muttasıl) oldukları halde hafifçe hareket ettirilir. Kalçalarla omuzlar sallanmamalıdır. Bacakların alt kısımları, ileriye veya geriye doğru düzensiz bir şekilde fırlatılmamalıdır. Adım uzunluğu (hatve) tahminen 1 metre iken sürat, dakikada 165-170 adımdır. Jimnastik adımında ayakların büzülmemesine dikkat etmek ve sırt mesafesini 80 santimetreye kadar artırmak gerekir.⁵⁰

Bölük dur! Kumandasında vücut üçüncü adımda adı yürüyüşten sonra olduğu gibi durmalı veya “Manevra adım!” kumandasında üçüncü adımda yürüyüş ölçüsüne geçilmelidir. Bu sırada kollar dahi doğal vaziyetine geçer.

⁴⁹ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 25.

⁵⁰ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 26-27.

Eğer ikişerli yan yürüyüş nizamında bulunursa kolları diz mesafesine yanaştırmak için “Kol yanaş!” Marş! veya Marş! Marş! “ kumandası verilir. Ne kadar süre koşturulacağı ise arazinin ve havanın durumuna yine fertlerin gücüne bağlıdır. Bu nedenle başlangıçta fertleri çok koşurmamak ve uzun süre koşmaya yavaş yavaş alıştırmak gerekir. Bununla birlikte fertleri Jimnastik yürüyüşüyle fazla yormamalıdır. Talimler, 4 dakika Jimnastik 5 dakika adi adım 4 dakika Jimnastik 5 dakika adi adım... şeklinde yapılmalıdır.

3.8.6. Alabildiğine koşmak

Bu talimde 100 metre kadar veya daha küçük mesafelerde bir hedef tayin edilir ve verilecek işaret veya kumanda üzerine ona doğru istenildiği gibi fakat mümkün mertebe çabuk koşulması sağlanır. Bu koşunun şiddetli rüzgâra karşı yapılmamasına dikkat edilmelidir.⁵¹ Alabildiğine koşma, fertlerin beden kuvvetlerinin olgunlaşması ve açığa çıkması için yarış gibi de düzenlenebilir. Böylelikle fertlerin arasında müsabaka fikri uyandırılmış olunur.

4. Silahlı İdman Talimi

4.1. Genel Kaideler

Silahlı idman talimi kolları vücudu kuvvetlendireceği gibi fertleri bilhassa silah kullanımına ve nişan vaziyetine hazırlar. Bu süreçte başlangıç taliminin mutlaka tekrar edilmesi gerekir. Ancak bu süreçte, talimin maksadını aşarak vücut hâkimiyetinin sağlamanın aksine çalışılmaması için, aşırı bir yorgunluğa meydan verilmemelidir. Talim sırasında görülen hatalar düzeltilerek hareketin tekrar tekrar yapılması sağlanmalıdır. Silahlı idman talimindeki tüm hareketler bu konuda uzman askerlerin rehberliğinde yapılmalıdır.⁵²

4.2. Duruşlar

4.2.1. Açık Vaziyet

Sağ ayak, dipçiğin altından geçirilip sağ yana konulmak için tüfek⁵³ yavaşça yerden kaldırılarak ayak geçirildikten sonra tekrar yerine konur. Namlu kolun omuz dikişi üzerinde destek vaziyetinde bulunur ve tüfek sağ bacağa temas eder.

⁵¹ *Osmanlı'da Askerî Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 28.

⁵² *Osmanlı'da Askerî Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 30.

⁵³ Tüfek, Osmanlı ordusuna çok erken dönemde, Yeniçerilerle girmiştir. Murat Özveri, “Deneysel Tarih Çalışmalarına Bir Örnek Olarak Osmanlı Okçuluğu”, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar&Yeni Yaklaşımlar*, yay. haz. Gültekin Yıldız, Cevat Şayin, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), s. 40.

4.2.2. Nişan vaziyeti

Esas vaziyetinden sol ayağın ökçesi üzerinde dönerek ve sağ ayağı yana koyarak yalnız bir hareketle nişan vaziyeti alınır. “Esas vaziyeti al! Kumandasında yine sol ayağın ökçesi üzerinde dönerken sağ ayağı onun yanına çekerek ve tüfeği dahi olması gereken duruma getirerek esas vaziyeti alınır.”⁵⁴

4.3. İki Kol İle İcra Olunacak Silahlı İdman Talimi Hareketleri

Tüfeği iki el ile tutmak.⁵⁵

Kumanda: Tüfeği iki el ile tut! Namlu ağzı sol tarafa gelinceye kadar tüfek yatırılarak sağ el sol kalçanın önüne gelecek şekilde ile sola sürülür. Sol el, sağ elin sol tarafından ve yanından tüfeği tutar. Sağ el yerini terk ederek omuz genişliği kadar sağdan tutar. Namlu vücuda dönük vaziyette eller tüfeği üstten kavrar.⁵⁶ Kumanda: Rahat dur! Sağ el, sol elin derhal yanından tutar ve sol elin bırakılmasıyla tüfek tekrar eski vaziyetine getirir.

Şekil 14: Tüfeği iki el ile tutmak

4.3.1. Tüfeği (İleriye Yukarıya) Uzatmak ve Kolları Bükmek

Kumanda: Tüfeği ileri yukarı uzat! Kollar yalnız bir hareketle kısa fakat kuvvetli ve şiddetli bir şekilde uzatılıp gerilir. İleriye uzatırken dıştan getirilir. Yukarıya uzatılırken kırmadan ne kadar mümkün ise o kadar yüksek kaldırılır. Ellerin arkası kollarla tamamen aynı istikamette bulunur.

Kumanda: Kolları bük! Kollar kısaca bükülerek evvelki vaziyet alınır.⁵⁷

⁵⁴ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 31.

⁵⁵ İki kol ile olan tüm silahlı idman talimi hareketleri bu vaziyetten yapılır.

⁵⁶ Şekil 14.

⁵⁷ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 32-33.

Şekil 15: Tüfeği (ileriye yukarıya) uzatmak

4.3.2. Tüfeği Kaldırmak ve İndirmek

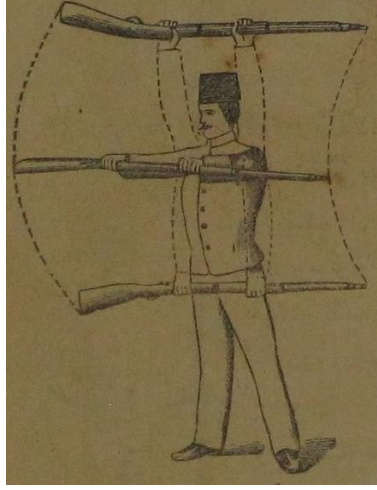
Kumanda: Tüfeği yukarıya kaldır! Tüfeği aşağı indir! Tüfeği ileriye uzatılmış vaziyetten veya kalçaya kadar indirilmiş vaziyetten yukarıya uzatılmış vaziyet için istenilen yere kadar tüfek yukarıya kaldırılarak tutulur. İndirilirken tüfek ağır ağır ve durmaksızın hareket ettirilerek kalçaya kadar getirilir. Tüfeği aşağıya indirme hareketi “tüfek ileriye“ veya yukarıya uzatılmış vaziyetlerin her ikisinden de yapılabilir. Eğer tüfeği yalnız omuz hizasına kadar indirmek veya kaldırmak istenilirse şu komut verilir: Tüfek omuz hizasına kadar indir! Kaldır!⁵⁸ Bu hareketlerin etkili olabilmesi için aşağıdaki silahsız idman talimi hareketleri beraber yaptırılır.

1. Topuk kaldırmak ve indirmek (Tüfeği yukarıya uzatılmış vaziyetinden)
2. Bacakları bükme ve doğrultme (Tüfeği yukarıya uzatılmış vaziyetinden)
3. Gövdeyi ileriye bükme ve doğrultme (Tüfeği yukarıya uzatılmış vaziyetinden)
4. Gövdeyi döndürme (Tüfeği ileriye uzatılmış vaziyetinden)

Bacakları bükme ve gövdeyi döndürme yalnız esas vaziyetinden yapılır.⁵⁹

⁵⁸ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 34.

⁵⁹ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 35.

Şekil 16: Tüfeği Kaldırmak ve İndirmek

4.4. Bir Kol İle İcra Olunacak Silahlı İdman Talimi Hareketleri

Tüfeği bir el ile tutmak ve tekrar rahat pozisyonuna geçmek⁶⁰

Kumanda: Tüfeği sağ el ile tut! Bu pozisyonda sağ el, tüfeği ileriye doğru kaldırarak merkez jikletinden kavrar. Kolun vücuda temas etmekte olan kısmı geniş bir açı teşkil edecek şekilde tutulur. Namlu vücuda dönük olarak düşey vaziyette tutulur. Sol el kalçaya alınır.

Kumanda: Rahat dur! Sağ kolun alt kısmı aşağıya ettirilirken dirsek ve bilek öne doğru alınarak el uzatılır ve tüfek yere konulur.⁶¹ Sağ el, tüfeği kısaca bir hareketle sol ele teslim eder etmez sol kol, tüfeği sağ elle tutmak hakkında emredilen vaziyeti alır. Sağ el kalçaya alınır.

Kumanda: Rahat! Dur! Tüfek derhal kalçaya bırakılacak olan sağ ele teslim edilerek sağ tarafa yere bırakılır. Tüfeği sağ el ile tutulmuş iken sol ile tutmak (değiştirmek) veya aksi şekildeki hareket aynı komutalar⁶² ile ve tüfeği bir elden diğer ele kısaca alınarak yapılır. Serbest kalan el ise kalçayı tutar.

⁶⁰ Şekil 17.

⁶¹ *Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 36.

⁶² Mesela sağ el ile tutulan tüfek, doğrudan doğruya sol ele döndürülmek istenildiğinde “Tüfeği sol el ile tut!” komutası verilir.

Şekil 17: Tüfeği bir el ile tutmak

4.4.1. Tüfeği (İleriye Yana) Uzatmak ve Kolu Bükmek

Kumanda: Tüfeği ileri (yana) uzat! Kolu Bük! Tüfeği tutmakta olan kol komutada emir olunan istikamette dışa gelecek şekilde kısaca uzatılır ve “kolu bük! Komutasında tekrar bükülür. Bu sırada namlu düşey vaziyettedir.⁶³

Şekil 18: Tüfeği (ileriye yana) uzatmak

4.4.2. Tüfeği Yana (İleriye) Götürmek

Kumanda: Tüfeği yana (ileri) götür! İleriye (yana) uzatılmış olan kol bozulmaksızın yavaş yavaş yana (ileriye) hareket ettirilerek tüfek ile aynı istikametlerde tüfeği uzatmak için verilen komuta göre vaziyet aldırılır.

⁶³ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 37.

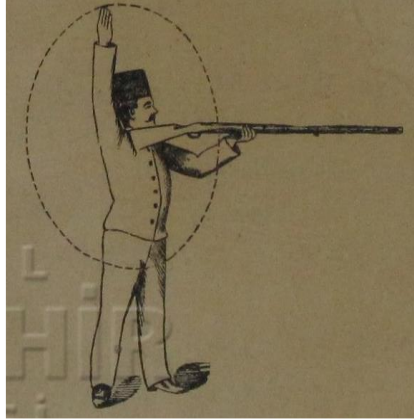
4.5. Nişan Vaziyetinde İcra olunacak Silahlı İdman Talimi Hareketleri⁶⁴

4.5.1. Nişan Vaziyeti

Nişan vaziyeti için talimatnamenin silah atma (endaht) başlığı altında bahsedilen usul ve kurallar geçerlidir.⁶⁵ Kumanda: Sağdan nişan vaziyeti al! Nişan vaziyeti alınır. “Nişan al!” kumandasında tüfek süratle “silah davran” vaziyetine getirilerek kısa bir aradan sonra nişan alınır gibi omuza dayatılır. Kumanda: Rahat- dur! Sağ el dipçığı aşağıya iterek sol elin yukarisından tutar. Aynı zamanda sol ökçe üzerinde asıl cepheye dönülerek ayakla esas vaziyete getirilir getirilmez tüfek yerine konulur.

4.5.2. Kolun Hareket-i Devriyesi

Kumanda: Sağ kolu yukarı uzat! Kolun ileriye doğru döndürülerek hareket ettirilecek. Başla! Dur! Sağ el yerine! Nişan vaziyetinden sağ kol küçük parmak ileriye gelecek şekilde başa gayet yakın olarak yukarı uzatılır. Bu esnada gövde, bel kemiği üzerinde geriye doğru bükülmemelidir. Kol, omuz eklemi (mafsal⁶⁶) merkez itibariyle tüfeğe gayet yakın ve dengeli bir yüzey dâhilinde mümkün olduğu kadar büyük daireler çizerek şekilde yavaş yavaş hareket ettirilir.⁶⁷ Dur! Komutasında daire oluşturularak kol yukarıya uzatılmış vaziyette kalır. Sağ el yerine! Kumandasında, sağ el yavaşça gelerek aynı zamanda yukarıdan “sağ yandan” kabzayı kavrar.

Şekil 19: Kolun hareket-i devriyesi

⁶⁴ Soldan nişan vaziyetinde daha iyi atış yapan askerler bu şekilde de talim etmelidirler.

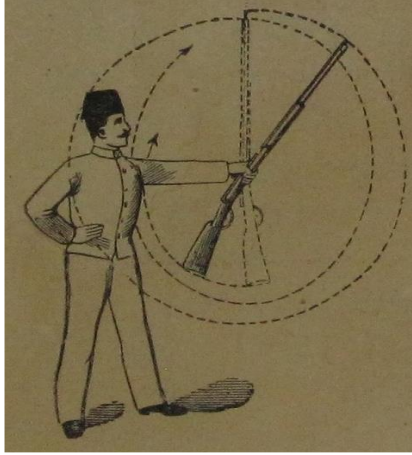
⁶⁵ *Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 38.

⁶⁶ Eklem (koint, articulation). Ayfer Aydoğan ve Sami Aydoğan, *Tıp Çeviri Sözlüğü*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2013), s. 137.

⁶⁷ *Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 39.

4.5.3. Tüfeği Döndürmek

Kumanda: Soldan-sağdan nişan vaziyeti al! Tüfeği sağ sol el ile tut! Tüfeği ileri uzat! Tüfeği sağ-sol el ile tutma sırasında tüfeği tutan kolun alt kısmı ileriye dönük olmalıdır. “Tüfek sağa- sola (sola-sağa) döndürülecek-başla! Komutasında tüfek bilek etrafında namlu ağzı aşağıdan başlayarak her iki tarafa daire kavisleri oluşturacak şekilde hareket ettirilir.⁶⁸ Hareket esnasında kol tamamen sabit tutulacağı gibi parmaklar sürekli kapalı tutulmaya çalışılmalı ve çizilen kavisler mümkün derece vücuda yaklaştırılmalıdır. “Dur!” kumandasında başlanılmış olan daire tamamlanır “Kolu bük!” kumandasında kolu bir el ile tutmakta beyan olunan vaziyet üzere hareket edilir. “Rahat-dur! Komutasında ise esas vaziyet alınarak tüfek ayağın yanına konur.

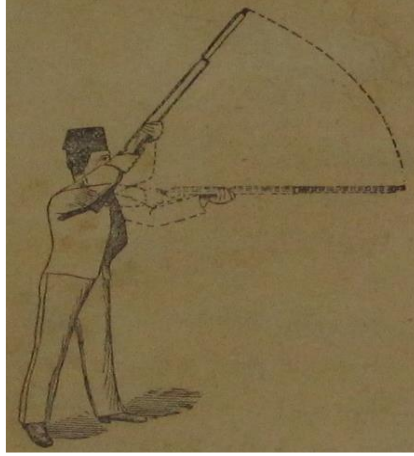
Şekil 20: Tüfeği Döndürmek

4.5.4. Yukarıya Nişan Alınmış İken Namlu Ağzını Aşağıya İndirmek

Kumanda: Sağdan nişan vaziyeti al! Yüksek nişan al! Nişan vaziyeti alındıktan sonra tüfek başlangıçta “silaha davran” vaziyetine getirilir. Kısa bir aradan sonra namlu ağzı bir eğim ile yukarıya kaldırılır. Ve sol el korkuluk köprüsüne kadar kaldırılarak dipçik yukarıya “ileri istikametten omuza” pek yüksek olmayarak konur. Kumanda: sol el kalçaya! Namlu ağzını aşağı indir!” Sol el kalçayı tutar. Sağ el dipçiği sıkıca omuza çekmekte olduğu halde namlu ağzını yavaş yavaş namlu dışa gelinceye kadar aşağıya indirilir ve bu vaziyette tutulur. Kumanda: sol el yerine! Rahat dur! Sol el yavaşça nişan vaziyetindeki yerine getirilir. Sonrasında rahat vaziyetine geçilir.⁶⁹

⁶⁸ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 41.

⁶⁹ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 43-44.

Şekil 21: Namlu Ağzını Aşağıya İndirmek

5. Tatbikat İdman Talimleri

5.1. Genel Kaideler ve Uyarılar

İp sehpasında belirli olan bazı hareketlerin dışında tatbikat talimlerinde acemilere istisna göstermek gerekir. Tekmil hareketler -ip sehpası dışında- başlangıçta silahsız ve palaskasız olarak yapılır. Sonraları ise birbirini takip eden silah, süngü, fişeklikler, çanta, yağmurluk gibi istihkâm aletleri ile birlikte yapılmalıdır. Bu talimlerde en önemli nokta her askerin her hareketi tek başına istenilen şekilde yerine getirebilmesidir. Küçük kıtalarla başlayan hareketler sonrasında büyük kıtalarla ve son olarak sıradan sorumlu komutanın gözetiminde tam bölük mevcuduyla yapılmalıdır. Talimlerde gereğinden fazla acele etmek düzensizliğe yol açabileceği gibi bazı kazalara da yol açabilir. Bunun için hareketlerin hiçbir vakit bir iddiaya dönüşmemesine dikkat etmek gerekir. Tatbikat talimlerinin iyi bir şekilde yapılması, engelin aşılması esnasında gösterilecek rahatlık, düzen ve emniyetten ibarettir. Bu talimlerde kumanda yerine başlangıçta verilen yavaş sesle emir ve ihtarlar, sonraları yerini işaretlere bırakır. Bir kazaya meydan vermemek için tatbikat idman talimlerinde uyulması gereken bazı usul tedbirlerden şunlardır:⁷⁰

1. Bir hareketi yaptırmazdan önce o harekete mahsus olan hazırlık talimlerinde en azından bir dereceye kadar emniyetli olmak gerekir. Öğretici, sıçrama tahtasının doğru bir vaziyette bulunmasına dikkat etmelidir. Bu hassasiyet askerlerin ayaklarının bir kazaya maruz kalmadan ayak burunlarını tahtanın ön kenarından bir el genişliği kadar geriye basarak sıçramalarını sağlayacaktır.

⁷⁰ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 45.

2. Sıçrama tahtası olmayan yerlerde sıçranabilecek noktanın başarılılabilecek bir seviyede olmasına ve yere düşülecek noktanın düz ve olması gereken yumuşaklıkta bulunmasına⁷¹ yine bir kaza olması ihtimali göz önüne alınarak ilk yardımın güvenli bir şekilde yapılmasına dikkat edilmelidir.

3. Günümüzdeki ilk yardım hareketleri olarak tanımlanan bu yardımların iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki önleyici yardımlar olarak da bilinen bir kazaya meydan verilmemesi İkincisi ise eğitici yardımlar yani hareketin öğrenilmesini sağlamak. Bu nedenle yardım edecek olanların hareketi daha iyi bir surette bilmeleri gerekir. Bunun için ise yeni bir hareket gösterileceği zaman eğitimciler, başlangıçta bizzat yardım etmeli ardından uygun göreceği bazı askerlere yardımın usullerini öğretmek suretiyle onları yetiştirmelidir.⁷²

4. Talim eden askerlere yardımcı olan kimse hareketin icrasına engel olmayacak ancak gerektiğinde kavrayıp tutabilecek bir surette yakın bulunmalı ve kendisi de sağlam durmalıdır. Ayrıca yardımcı gayet dikkatli olmalı ve talim eden askeri istediği gibi uzanıp kavrayabilmek için açık vaziyet alması gerekir.

5. Öğretici, ip sehpasında ipin her iki tarafının da bağlı veya bir şekilde sarılı olmasına dikkat etmelidir.

5.2. Sıçrama Tahtasının Kullanımı

Sıçrama tahtası sıçranılacak noktayı tayin etme ve sıçrama kuvvetini geliştirmek içindir. Talim olunan zeminin sert ve sağlam olmadığı durumlarda kullanılır. Tahtanın engel şeklindeki kısmı üzerinden sıçramak gerekir.⁷³

5.3. Engel Önünde Kıtanın Tertibi

Talim eden askerlerin hareketi yapan askeri görebilmesi ve öğreticinin düzeltmelerini işitebilmesi için kural olarak kıta iki açık sıra olarak düzenlenir. Engelin bu iki sıranın arasında kalması gerektiğinden kıtanın bir tarafı engelin bir kenarı hizasında bulunacak şekilde durdurularak şu komuta verilir: Sehpa tertip olacak - marş!

Eğer kıta savaş saf düzeninde gelmiş ise karşı taraftaki sıra üç adım yürüyerek soldan geri durur. Sıra ikişerli yan yürüyüş düzeninde gelmiş ise

⁷¹ Bunun için düşülecek alana derince bir tabaka ince kum veya bıçkı talaşı dökülerek sık sık çapalanmalıdır. Yaylı, saman, yapağı minder veya döşegimsi şeyler de kullanılabilir.

⁷² *Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 46.

⁷³ *Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 47.

sağa yarım sağ (sola yarım sol) edilerek sonrasında yine aynı şekilde hareket edilir. Sıraların kapanması yine sıra sıra ancak daima cephe tarafına yapılır. Komuta: “Sıra yanaş! ve ikinci sıra (üstüne sıra yanaş) Marş!

5.4. İp Sehпасı Hareketleri

İp sehпасında uzun sıçrayış ve yüksek sıçrayış yapılır. Genellikle uzun sıçrayışlar bacaklar gergin vaziyette yapılırken kesik sıçrayışlarda bacakları tüm gücü ve süratiyle büküp toplamak gerekir. Kesik sıçrayışlarda bacakların toplanmasının ardından yere düşerken tüm beden bir kez gerilmesi gerekir. Sıçrayışlar genellikle eller kalçaya alınmayarak yapılır. Sıçrama ile yere düşülürken beden biraz öne doğru eğdirilmelidir. Bacaklar bükülmüş halden doğrultularak vücut, yerinde sabit kalıp hareket ettirilmemelidir. Sıçrama sonrasında vücudun arkaya doğru eğdirilmesi yanlıştır.⁷⁴ Yüksek sıçrayışlarda sıçranılacak noktanın engelden mesafesi, bacakların doğrultulması ve bükülüp toplanılması esnasında ayakların engele çarpmayacağı şekilde ayarlanmalıdır. Sıçrayışlar belirlenmiş olan usul ve kurallar çerçevesinde yapılmalıdır. Çok uzun veya çok yüksek atlamak fikriyle kural ve kaideleri çiğnemek doğru değildir.

5.4.1. Gerilerek Uzun Sıçrayış (İpsiz)

Başlangıçta esas vaziyetinde durduktan sonra bir ayak geri basılarak adım vaziyeti alınır. Üç adım koştuktan sonra dördüncü adımda sıçrayış yapılır. Ancak talim için başlangıçta sadece yürümek veya bir veya iki adım koşmak da olur. Asıl sıçrayış son adımda adım sıçrayış suretinde yapılır. Sıçrayış üç adımla yapıldığında birinci adım uzun ve yavaş, ikinci ve üçüncü adımların daha kısa ve süratli atılması gerekir. Daha birinci adımda vücudun büyük bölümü öne doğru eğdirilir.⁷⁵

5.4.2. Yüksek Sıçrayış

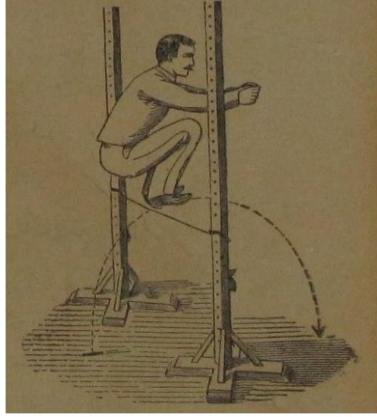
1. İpin yüksekliği diz seviyesinde iken ayaklar bitişik şekilde sıçrama hareketi (şekil 22) ayaklar bitişik iken ileri sıçrayış da olduğu gibi yapılır. Ancak sıçranıldığı anda bacaklar, diz kapakları göğse doğru mümkün olduğu kadar yaklaşacak şekilde (adeta çömelmiş gibi) bükülüp toplanır ve yere düşmezden önce aşağı doğru surette gerilir. Yere düşer düşmez bacakların yeniden bükülmesi gerekir. Bacakların havada bükülmüş vaziyetinde olduğu bu süre zarfında dizler, birbirinden tahminen iki el genişliği kadar açık bulunurken ayaklar esas vaziyetindeki gibidir.⁷⁶

⁷⁴ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 48-49.

⁷⁵ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 50.

⁷⁶ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 51.

2. İpin yüksekliği 0,75 metreye kadar olduğunda gerilerek uzun sıçrayışta koşulup bacaklar havada bükülür ve ardından bir önceki madde tarif edildiği surette yere düşülür. Tam ipin üzerinde ökçeler bir diğerine bitişik bulunması gerektiğinden üzerinde sıçranılan bacak mümkün olduğu kadar süratle öteki bacağın yanına atılmalıdır.

Şekil 22: Yüksek Sıçrayış

5.4.3. Uzun Yüksek Sıçrayış

Bu sıçrayış uzun sıçrayış ile yüksek sıçrayışın bileşimidir. Burada sıçranılan noktanın engel mesafesi yüksek sıçrayışınkinden fazla olmalıdır. Çok yüksek sıçranıldığında bacakların artık muntazam bir şekilde bükülüp toplanılmasına dikkat edilmeyebilir.

5.4.4. Üç Adımdan Fazla Gerilerek Yapılan Sıçrayışlar

Üç adımdan fazla gerilmek esasen uzun sıçrayışlar ve uzun yüksek sıçrayışlar için olabilir. Ancak ip oldukça yüksek ise kesik sıçrayışlarda da 3 adımdan fazla gerilmek uygundur. Bu yüksek sıçrayış için başlangıçta yalnız 5 adım gerilmek yeterli iken uzun ve uzun yüksek sıçrayışlar için 5 adımdan fazla gerilmek gerekir. Sıçrayış öncesinde gayet serbest ve elastiki bir şekilde koşulmalıdır. Sıçrayış hangi ayakta olursa olsun eşittir. Gereğinden fazla gerilmek de sıçrayışın gücünü keser.⁷⁷

6. Silahlı Jimnastik Adım

Komut verildiğinde tüfek sağ omuza konulup sağ el kabzayı kavrar. Sol el ile de kasatura ucu ileriye dönük olacak şekilde tutulur. “Manevra adım!” veya “Bölük dur!” komutasında tüfek jimnastik adımdan önceki vaziyetine getirilir.

⁷⁷ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 54.

6.1. Silahlı İken Sıçrayışlar

Sıçrayışlarda yere düşerken genelde vücudun büyük kısmı arkaya doğru düşmeyi engelleyecek şekilde biraz öne eğdirilmelidir. Silahlı iken sıçrayışlarda ise sağ el sol elin de yardımıyla tüfeği, namlu arkaya çevrilmiş olduğu halde merkez jikletinden kavrar. El omuzla bir seviyeye kaldırılır. Tüfek kolun alt kısmına dik gelecek şekilde ve kolun alt kısmı üst kısmı ile bir geniş açı (zaviye-i hadde) oluşturacak şekilde tutulur. Bu pozisyonda dirsek biraz öne alınmış olur. Sıçranılacak noktaya 7-9 adım kala bu vaziyet alınır. Sıçrayış esnasında vücudun yükünü hafifletmek ve gerek arka üstü düşmeyi ve gerekse düşerken dipçiğin yere çarpmasını engellemek için sıçrayışla beraber tüfek olanca gücüyle ileri-yukarı istikamette uzatılır ve yere düştüğü anda sağ kol tekrar bükülür.

6.2. Koşarken Uzun ve Yüksek Sıçrayış

Başlangıçta ip sehpasında talim olunması gereken bu sıçrayışta yükseklik fazla olmayıp özel bir ipin gerilmesine ihtiyaç göstermeyen engeli aşmak için yapılır. Jimnastik adımıyla koşarken engelin bu tarafından adımıyla sıçrar gibi sıçranılır. Engelin öbür tarafına yalnız bir ayak üzerine düşülür. Bacak yay şeklinde bükülüp doğrultulmakla vücut dengesini sağlar sağlamaz diğer ayakla koşmaya devam edilir.⁷⁸ Sıçrayıştan sonra durulmayacağı gibi ayaklar dahi esas vaziyete getirilmez. Bu sıçrayışta tüfeği özel bir vaziyete getirmek gerekmemektedir.

6.3. Geniş Hendek (Uzun Sıçrayışla Atlanılacak Hendek)

6.3.1. Silahlı İken Uzun sıçrayış

Bu sıçrayış ip sehpasında olduğu gibi yapılır. Ancak hendeğin kenarına bir ayak boyu kala sıçramak gerekir.

6.3.2. Çit Engel Silahlı İken Yüksek Sıçrayış

Bu sıçrayış ip sehpasında olduğu gibi yapılır

6.3.3. Derin Hendek (Çukur)

6.3.4. Jimnastik Adımıyla Koşarken Hendek İçine Atlamak

Asker hendeğin kenarına yarım ayak boyu kala esas vaziyeti alır. Bir ayağını bacak gergin olarak ve diğer bacağını bükerek ileri aşağı istikamete uzatır ve haliyle kendini aşağıya salıvererek adımıyla sıçrayışta olduğu gibi

⁷⁸ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 55.

hedeğin içine düşer.⁷⁹ Bu hareket başlangıçta yukarıda tarif edildiği şekilde yapıldıktan sonra aşağıda belirtileceği üzere tamamlanır. Şöyle ki hareket koşarken durmayarak yapılır. Bununla birlikte sıçrayışın uzun sıçrayış olmaması ve sıçranılan noktanın bir metre ilerisinde yere düşülmesi için hedeğe yakınlaşırken adımların bir dereceye kadar kısaltılması gerekir. Derin atlayışlar için azami 1.80 metrelik bir yükseklik uygundur. Atlanılacak hedeğin daha derin olması durumunda asılarak atlamak gerekir.

6.3.5. Tahta Perde (Duvar)

6.3.5.1. Aşmak

Yükseklik 7 metre kadar ise gerilerek iki ayakla sıçranılarak kol alt kısımları engelin yukarı kenarına dayanacak şekilde destek vaziyeti alınır ve sağ bacak gergin şekilde kiriş üzerinden aşırılıp hayvana biner gibi engelin üzerinde oturulur (kollar yana salıverilir). Sol bacak gergince diğer tarafa aşırılıp diğer tarafta yine aynı şekilde destek vaziyeti alınır (bu vaziyette bacaklar gergin ve bir diğerine bitişmiş gibi yakın bulunur). Sonrasında her iki ayaküstü yere sıçranılıp bacaklar bükülür ve bacaklar doğrultulup esas vaziyeti alınır. Bir duvarın üstü, üzerinde hayvana biner gibi oturmak mümkün olmayacak kadar geniş ise dayanma vaziyetinde (elleri hareket ettirmeyerek) vücuda sağdan geri itirilip iki kol arasında engelin bu taraf kenarına oturulur. Sonra bacaklar toplanarak bir soldan geri dönülüp aynı şekilde diğer kenarda oturulur (bacaklar doğal olarak aşağıya sarkar). Ardından sağ kol üzerinde dönülerek destek alınarak yere sıçranır.⁸⁰

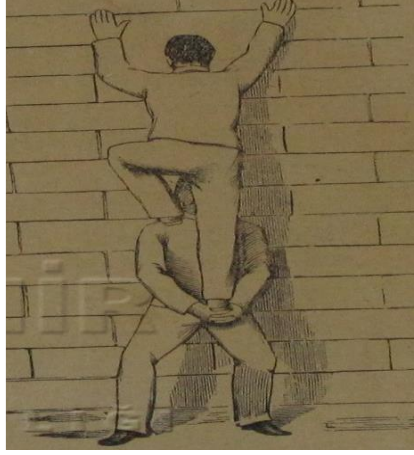
6.3.5.2. Tek Yardımla Engelin Üstüne Çıkmak ve Asılarak Atlama İle Yere İnmek

Engelin yüksekliği 2 metreden fazla ise dayanak vaziyetini almak için yukarıya tırmanmak gerekir. Yardımcı olan kimse (birinci sıra) arkasını tamamıyla engele dayayarak sol ayağın ökçesi engelden bir ayak boyu önde ve sağ ayağı sol ayağından bir adım kadar sağ geride olacak şekilde tutar. Vücut “L” şeklindedir ve ellerin arkası aşağıya bakar. Engele çıkacak olan kimse (ikinci sıra) ellerini yardımcının omuzlarına dayayıp ve gövdesini ileriye çekip sağ ayakla onun ellerine sol ayakla da sağ omzuna basarak yardımcının omuzlarına çıkar ve bacaklarını doğrultarak arkasını kamburlaştırır. Ardından kollarını yukarıya uzatıp engelin kenardan tutar. Yardımcı olan kimse yukarıya çıkmak için kollarını kuvvetlice yukarıya kaldırır ve bacaklarını doğrultup sağ ayağını geriye açık vaziyete çeker. Yardımcı asker, bu hareket süresince yukarıya çıkan askerin dengesini

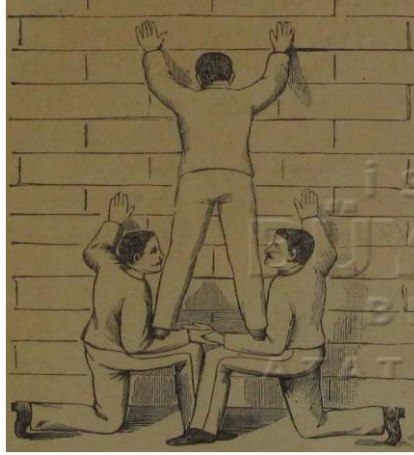
⁷⁹ *Osmanlı'da Askerî Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 56.

⁸⁰ *Osmanlı'da Askerî Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 57-59.

kaybederek arkası üstü düşmemesi için omuzlarını ileriye doğru hareket ettirmelidir.⁸¹

Şekil 23: Engelin Üstüne Çıkma-İnme

Şekil 24: Engelin Üstüne Çıkma-İnme

Yukarıya çıkan asker buradan ayaklarıyla yardımcının omuzlarını itmeksizin ve gücü yettiğince kendini kuvvetlice yukarıya çekerek engelin kenarında dayanak vaziyetini alır. Bu sırada yardımcı asker çıkan askerin topukları altından tutarak yukarıya itmek suretiyle dengeyi korur. Destek vaziyetinden hayvana biner gibi oturup sol bacak aşırılarak diğer tarafta uzun asılma⁸² vaziyetinin alınmasının ardından eller bırakılır veya yükseklik fazla

⁸¹ Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 60.

⁸² Uzun asılma vaziyeti iki el ile tutunarak ve bacaklar gergin bir şekilde dikine aşağıya sarkma hareketidir.

ise asılarak atlanır. Uzun asılma vaziyetinde sol el bırakılıp parmak uçları yukarıya yönelik şekilde göğüs hizasından açık olarak duvara dayatılır. Bu esnada vücut yarım sol döner. Sol el duvarı iterek ve sol bacak sola fırlatılarak sağ el bırakılır. Engelin eteğinden tahminen bir adım açıkta yere düşülür.

En sona kalan askerin yukarıya çıkabilmesi için engelin üzerinden bir ip atılır. Asker bu ipten ayaklarıyla yürür gibi duvara dayanarak ederek yukarıya tırmanır veya ipe sağlam tutunarak engelin kenarından, üzerine binebilinceye kadar veya engel üzerinde durabilinceye kadar yukarı çeker. Bu esnada asker her iki ayağı vasıtasıyla kendini duvardan açık tutar veya bir ayağını ipin üzerinde atılmış olan bir ilmeğe basar. Duvar üzerinde oturtulacak bir asker, bu şekilde yukarıya çıkacak olan askere kolaylıkla yardım edebilir.⁸³

7. İstihkâm Hendeği

İki suretle aşılabılır:

1. Üzerine atılacak köprüler yardımıyla (20-25 cm. yüksekliğinde): Ayaklar uydurulmamış bir şekilde hücum adımıyla sıra mesafeleri küçültülerek geçilir. Koşmak uygun olmadığı gibi sıkışarak engel oluşmasından da sakınmak gerekir. Tüfek hücumda olduğu gibi taşınır. Öncelikle çevik ve cesur bir asker ipin bir ucunu tutarak yalnız başına diğer tarafa geçer ve orada durur. İpin diğer ucunu bir tarafta başka bir asker tutar. Bu iki asker ipi kalça yüksekliğinde adeta bir korkuluk teşkil edecek şekilde gererler. Amaç bazı erkeklere bir dereceye kadar güven duygusu kazandırmaktır. Sonraları hareket ipsiz de talim ettirilebilir.⁸⁴

2. Sırıklar veya merdivenler yardımıyla aşağı inmek-yukarı çıkmak: Bu harekette birkaç sırik veya merdiven eğdirilerek hendek içine uzatılır. Ancak sırik veya merdivenin kalça yüksekliğine kadar kısmı hendeğin kenarının dışında kalmalıdır. Talim zamanlarında bu sırik veya merdivenlerin yan taraflara devrilmesini önlemek için yukarılarına ip bağlanarak tutulmalıdır. Tüfekler kayış ile omuza asılır. Asker sıriğe sağ taraftan giderek süratle mümkün olduğu kadar derin asılır ve sıriğin üzerine abanarak kendini hendeğin kenarından kurtarmasının ardından sıriği bir kolu arasına alarak vücudunu süratle aşağıya kaydırır. Hareket merdivende icra ediliyorsa dönüldükten sonra hendek kenarında bulunan en aşağı basamak tutulur. Bacaklar süratle merdivenin yan kirişlerini dış taraftan kuşatır. Kollar da vücut hendek kenarına sürülür sürülmez aynı şekilde kirişleri dış taraftan

⁸³ *Osmanlı'da Askerî Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 61-62.

⁸⁴ *Osmanlı'da Askerî Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 63.

kuşatır. Sonrasında ön fişekliklerin merdivene takılmaması için arka biraz kamburlaştırılıp süratle vücut aşağıya kaydırılır. Hendek tabanından gayet çabuk geçilmek için olduğu gibi diğer tarafta yukarıya çıkmakta oldukça hızlı yapılmalıdır.

8. Yüksek engel Duvarı

8.1. Açık Tarafından Üzerinden Aşmak

Bu talim hareketinde İpe veya sırığa mümkün olduğu kadar yüksek sıçranılarak tutulur ve vücut yukarıya çekilir⁸⁵ Duvarın üst kenarında dayanma vaziyeti alınır. Dayanma vaziyetinden sonra duvarın üstünde yan oturuş vaziyeti alınır. Ardından bacaklar toplanıp sağdan geri dönülerek diğer kenarda yine yan oturuş vaziyeti alınır ve sağ ele dayanılarak dönülüp dayanma vaziyetine geçilir buradan asılarak aşağıya atlanır. Birinci dayanak vaziyeti alınırken bu vaziyete geçmekte olan kişilere engel üzerinde bulunan diğer kişiler tarafından yardım edilebilir. İpten çıkılırsa çıkan askere destek vaziyetine geçmeye yardım için ip aşağıdan çekilip gerilebilir. Silahlar ise gerek aşağıdan yukarıya gerekse yukarıdan aşağıya dörderli şekilde verilir.

8.2. Tırmanmak

Tırmanma başlangıçta asılarak sonraları doğrudan doğruya sıçrayarak yapılır. Tırmanış asılmasında bacaklar bükülerek -kolların vücudu hafifçe çekip bırakılmasıyla aynı- dizler ellere yakın gelecek şekilde yukarıya kaldırılır. Ve bu vaziyette ip bacağın alt kısmı ile ayaklar arasında sağlamca tutulur. Bu halde eller vücut yukarıya doğruluncaya kadar bir diğeri üzerinden asılır. Bu suretle çekişlerin tekrarı kolların kuvvetine ve idmana bağlıdır.⁸⁶

Şekil 25: Tırmanma

⁸⁵ Tek ip tırmanış asılması hareketinde (Şekil 25) asker ipin biraz açığında durarak kollarını yukarıya kaldırıp bir sıçrayışla mümkün olduğu kadar yüksekte ipi iki eliyle birden kavrar.

⁸⁶ *Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 66.

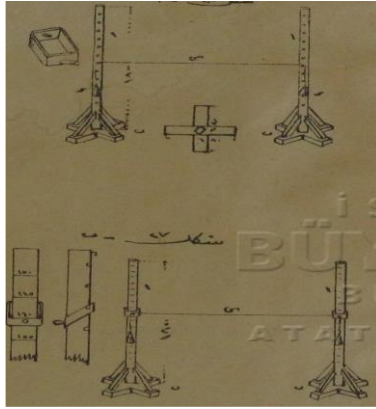
8.3. Kapalı Tarafından Aşmak

Başları duvarın üzerinden kalça yüksekliği kadar aşacak bir surette duvara eğik şekilde bir veya birkaç merdiven dayatılır. Yukarıdan ikinci basamak hizasından merdivenlerin girişlerine kalınca bir ip bağlanarak başı engelin diğer üst kenarına gelecek şekilde ipten bir eşkenar üçgen (müselles-i mütesaviyü'l) oluşturulur. Ardından baş kısmından ipin diğer kısmı yere sarkıtılır. Bu ip hem merdivenin sabit tutulmasını hem de yere inilmeyi sağlayacaktır. Yere inmek için tarif edilen bu ip kullanılabileceği gibi sırk, merdiven veya basamaklı direk de kullanılabilir. Gerekli araçların sağlanamaması durumunda 3-4 metre yüksekliğinde dik duvarlar, biri dayanmak ve diğeri kaldırmak suretiyle aşılr.⁸⁷

9. Tatbikat İdman Talimlerinde Kullanılan Araç ve Gereçler

9.1. İp Sehпасı

İp sehпасı 1800 mm boyunda 66 mm eninde ve kenarlarına değirmi bir şekil verilmiş (tedvir) iki sırıktan ibarettir. Şekil 27’de “ص” sad harfi ile gösterilen bu sırkalar “و” vav harfi ile gösterilen ayaklar üzerinde durur. Şekilde görülen “پ” be harfi ile gösterilmiş olan 3.215 metre uzunluğunda ve 15.10 mm kalınlığındaki ip de sehpanın asıl unsurudur. Bu ipin iki ucunda şekilde “ق” ke harfi ile gösterilen içine kum doldurulmuş iki kese bağlanır. İpi sırkaların üzerinde tutturabilmek için sırkalara uygun şekilde birçok delik açılarak⁸⁸ bu deliklerden geçirilecek ince çubuklar kullanılır. Sırkaların ön tarafında beşer cm aralıklarla belirgin olarak çizilen işaretler sayesinde çubuklar arzu edilen bir yükseklikte tespit edilir. Sırk ayaklarının başları bir diğesine dönük vaziyette olmalıdır.

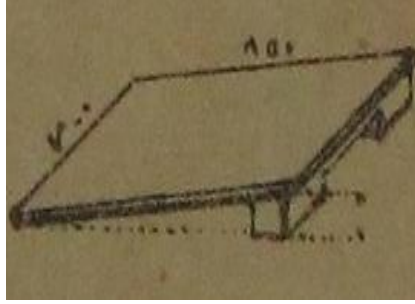
Şekil 26: İp Sehпасı

⁸⁷ Osmanlı’da Askerî Eğitimle İlgili Bir Risale, s. 73.

⁸⁸ Deliklerin birbirine olan mesafesi beşer cm. olmalıdır.

9.2. Sıçrama Tahtası

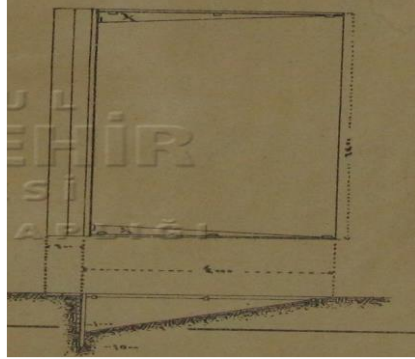
Sıçrama tahtasının uzunluğu 850-900 mm. yüksekliği 700-725 mm kadardır. 30 mm. Genişliğinde kalın tahtalardan yapılmış olmalıdır. Baş tarafında 100 mm. Yüksekliğinde bir de pervazı⁸⁹ bulunur.⁹⁰

Şekil 27: Sıçrama Tahtası

9.3. Geniş HendeK (Uzun Sıçrayış ile Atılanılacak HendeK)

Hendeğin yüksekliği 4 metredir. Hendeğin tabanı 1/1 eğim ile diğer kenarın üst seviyesine çıkar. Bu taban üzerine 200 mm yüksekliğinde bir tabaka teşkil etmek üzere ince kum veya talaş dökülür. Gerek sıçranılacak kenar gerekse hendeğin bu kenar tarafındaki yüz tahta ile kaplanmalıdır.

Şekil 28: Geniş HendeK

9.4. Çit Engel

Bu engel 750-850 mm yüksekliğinde olmak üzere funda veya benzeri çalıdan yapılır. Sehpa gibi bir temel üzerine sabit bulunabildiği gibi taşınabilir özellikte de olabilir.

⁸⁹ Saçak, Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Sözlük*, s. 1142.

⁹⁰ *Osmanlı'da Askeri Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 74.

9.5. Tahta Perde (Duvar)

Zemine bir sıra üzerine çakılan beş adet kazığın her iki tarafı tahta ile kaplanarak ve kazıkların uçları üzerine değirmi bir kiriş yapılarak oluşturulan engeldir. 2-2.70 metre yüksekliğinde bulunur. Kazıklar yere engelin sallanmamasını sağlayacak şekilde sabit olarak çakılmış olmalıdır. Bu yükseklikteki sıradan bir duvar da aynı amaç için kullanılabilir.

9.6. Taşınabilir (Kabil-i Nakl) Merdivenler

Dalsız çam ağacından yapılmış 4-5 metre uzunluğunda (büyük duvarlar için 7-8 metre) olan merdivenleridir. Gerek iki yan kirişleri gerekse basamak ağaçları aynı anda 2-3 kişiyi taşıyabilecek sağlamlıkta olmakla birlikte iki kişi tarafından kolaylıkla taşınabilecek derecede de hafif olmalıdır.

Basamak ağaçları üst kenar hesap olunmak üzere bir diğerinden 330 milimetre mesafesindedir. Merdivenin daha iyi dayanması için her üç basamağın tam altında demirden birer kenet (basamağa gayet yakın uzun demir) bulunur ki bunun bir faydası da yan kirişlerin basamaklardan kurtulmasını engellemektir.

9.7. Tatbikat İdman Talimlerinde Kullanılacak İp

Bu ip 20 mm. kalınlığında çok amaçlı kullanıma uygun bir halattır.⁹¹

Sonuç

18. asırda Avrupa’da ortaya çıkan ve 19. yüzyılın başlarından itibaren modern hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelen beden terbiyesi kavramına Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın ortalarında rastlanmıştır. 1835 tarihinde açılan Mekteb-i Harbiye’nin ders programına “Riyazat-ı Bedeniyye” adıyla verilen jimnastik dersi, 1868 tarihinde Fransız örneğinde açılan Mekteb-i Sultani’de (Galatasaray Lisesi) verilmeye başlanmıştır; ardından Bahriye Mektebi, Maçka Askerî İdadisi ve Darüşşafaka’ya yayılmıştır.

Tanzimat öncesinde Osmanlı Devleti’nde spor, bir etkinlikten ziyade, savaş eğitimi olarak görüldüğünden spor eğitiminin verildiği yerler, askerî eğitim-öğretim kurumlarının yanı sıra saray eğitim-öğretim kurumları ile sınırlı kalmıştır. Tanzimat’la birlikte her ne kadar modern sporlar ülkeye girmiş olsa da bu sporlar militaristleşerek beden algısı altında şekillendirilmiştir. Modern beden terbiyesi ise 1860’ların ilk yarısından itibaren basit fiziki idmanlar ve çeşitli mücadele sporları ile askerî okulların programına girmiştir.

⁹¹ *Osmanlı’da Askerî Eğitimle İlgili Bir Risale*, s. 76-77.

Balkan Savaşlarında, Bulgar ve Yunan askerlerinin Osmanlı ordusuna göre daha sıhhatli ve yetenekli olduklarının görülmesi, orduya askerlik için çağrılan gençlerin birçoğunun asker olmak için gereken bedenî ve sıhhi şartları taşımadığının anlaşılması, beden terbiyesi ve sporun, askerî amaçlar için kullanılması gerekliliğini ortaya koyması bakımından Osmanlı'da beden terbiyesi ve spor alanının militarize edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Beden terbiyesi dersleri Birinci Dünya Savaşı sırasında asker taliminin birçok basamağında zorunlu bir ders haline getirilmiştir. Bu maksatla cepheye sürülecek askerler, yetenek kazanmaları için önceden yetiştirilmeye çalışılmış, gençlerin askere hazırlanmasına yönelik çabalar ve kurulan paramiliter örgütlenmeler de bu bağlamda anlam kazanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın yaklaşmakta olduğu günlerde Osmanlı Genelkurmayı gençlere verilecek jimnastik ve idman talimleri ile askere düzgün ve güçlü bir fizik kazandırma hedeflenmiş ve bu amaçla askerlere, dağcılık ve jimnastik hareketleri niteliğinde olan koşu, sıçrama, tırmanma ve taş atma gibi eğitimler verilmiştir. Beden terbiyesi dersleri ve askerî talimler, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Fransa'nın yanı sıra Almanya, İtalya, İsviçre ve Rusya gibi ülkeler başta olmak üzere tüm Avrupa'da oldukça yaygın bir hale gelmiştir. Devletler savaşa sadece silahları ile değil, ordularının beden güçleri ile de hazır hale gelmişlerdir.

İdman talimleri, Osmanlı ordusunda erlerin talim ve terbiyesine yardım etmiş, fertlerin vücudundaki eksikliklerini tamamlayarak daha iyi duruma getirilmesini ve onların kuvvet ve çevikliklerini geliştirerek cesaretlerinin artmasını sağlamıştır. Osmanlı ordusunda idman taliminin anlatıldığı bu eserde silahsız idman talimleri, silahlı idman talimleri ve tatbikat idman talimlerinde kullanılan araç ve gereçlerden bahsedilmiştir.

Eserde, idman taliminin, tüm askerî hizmet süresince yapılması gerektiğinden bahisle özellikle acemilerin talimine çok zaman ayrılması gerektiği belirtilmiştir. İdman taliminde fertlerin ilerlemesi talim heyetinin gücüne bağlıdır. Başarılı bir talim heyeti yetiştirmek ve bu heyeti olması gereken derecede sürekli güçlü tutmak kural ve kaidelere göre talim ve terbiyeden birinci dereceden sorumlu olan bölük yüzbaşılarının vazifesidir. Bunlar yeni bir hareketi öncelikle bire bir fertlerle bizzat icra etmelidirler.

Talim ve terbiyenin amacı askerleri, gerçek bir disipline alıştırmaktır yanı sıra onları savaşlarda tüm maddi ve manevi güçlerini sarf edecek ve kullanacak şekilde yetiştirmektir. İdman talimleri askerlere; çeviklik, beden hâkimiyeti ve iyi bir duruş kazandırmalıdır. Gerek silahlı gerek silahsız idman talimlerinde birkaç kısma ayrılarak icra olunabilen hareketler başlangıçta sayıyla talim edilmelidir. Mesela “Sayıyla kolları yukarı uzat! Ayakları yana aç! Bir! İki! “Sayıyla esas vazifesi al! Bir! İki!”

Acemi talimi içerisinde her gün yer alması gereken silahsız idman talimleri, şahısların birebir eğitilmelerinin esasıdır. Bu talimler sayesinde askerler, kas ve eklem gibi vücudun uzuvlarını serbestçe hareket ettirebilme yeteneğine kavuşurlar. Bu amaca hizmet edecek olan talimler, tam bir *dikkat* ve düzenle, tüm gücün sarf edilmesi ile icra edilmelidir. Özellikle yalnız komutada belirtilen azanın hareket edip diğerlerinin hareket etmemesine çok dikkat edilmelidir. Başlangıçta her bir hareket her askere ayrı ayrı öğretilmeli. Eğitimin olgunlaşması ile birkaç askere birden veya kıtalarla talime geçilebilir.

Silahlı idman talimini ise kolları ve vücudu kuvvetlendireceği gibi fertleri bilhassa silah kullanımına ve nişan vaziyetine hazırlar. Bu süreçte başlangıç taliminin mutlaka tekrar edilmesi gerekir. Ancak bu süreçte, talimin maksadını aşarak vücut hâkimiyetinin sağlamasının aksine çalışılmaması için aşırı bir yorgunluğa meydan verilmemelidir. Talim sırasında görülen hatalar düzeltilerek hareketin tekrar tekrar yapılması sağlanmalıdır. Silahlı idman talimindeki tüm hareketler bu konuda uzman askerlerin rehberliğinde yapılmalıdır. İp sehpası, sıçrama tahtası, geniş hendek, çit engel, tahta perde, taşınabilir merdivenler ve talimlerinde kullanılacak olan ip, tatbikat idman talimlerinde kullanılan araç ve gereçlerden bazılarıdır.

II. MEŞRUTİYET'TEN I. DÜNYA SAVAŞI'NA OSMANLI ORDUSU ASKERÎ EĞİTİMİNDE PİYADE TALİMNAMELERİ

Baturhan KAYA*

Giriş

Savaş teknolojisi, eski çağlardan beri ilerliyor olmasına ve muharebe araçlarının her geçen gün gelişerek değişmesine rağmen, muharebelerde piyadenin etkisi tartışılmaz bir noktadadır. Çalışma alanımız olan 1908-1914 yıllarından uzun zaman önce özellikle sanayi devriminin getirdiği makineleşme sayesinde savaş teknolojisi döneminin zirvesine çıkmıştır. Topçu sınıfının yükselişi, ilk denizaltı, ilk hava muharebesi, ilk kimyasal silah, ilk tank kullanımı gibi çeşitli ilklerin yaşandığı on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başı dönemde de piyadenin önemini yitirdiği doğal olarak düşünülmüştür. Birinci Dünya Savaşı bittiğinde, piyadenin henüz önemini yitirmediği kanıtlanmış olacaktır.

Osmanlı ordusu da muharebe araçlarının ve harp teknolojisinin gelişimini yakından takip ederek uzun yıllar kendisini geliştirmeye uğraşmıştır. Öyle ki Dünya 'da harp anlayışının değiştiğini ve mevcut sistemin kendisine zarar verdiği fark edildiğinde Yeniçeri Ocağı kaldırılarak dönemin şartlarına uygun modern bir ordu anlayışı benimsenmeye başlanmıştır. Avrupa'da patlak veren Koalisyon Savaşları'na kadar Osmanlı özellikle askerî ıslahatlarda Fransa'yı örnek alırken, Napolyon'un Mısır'a sefer düzenlemesiyle Fransa ile ilişkiler bozulmuş; örnek alınan ülke konumuna İngiltere yerleşmiştir. 93 Harbi'nin ardından İngiltere'nin arabuculuk sayesinde Osmanlı'dan edindiği kazanımların üzerine bu sefer de İngiltere ile ilişkiler bozulmuş ve dönemin parlayan yıldızı olan Almanya ile askerî ortaklıklar başlamıştır.¹

Osmanlı'nın bu yıllardan itibaren Almanya ile ilişkileri artarak devam etmiştir. Silah sanayiini de yakından takip eden Osmanlı, yalnızca eğitim-doktrin ve ıslahat noktasında değil öncelikle piyade tüfeği olmak üzere birçok teçhizat ve silahta Dünya'nın önde gelen firma ve ülkeleriyle alışveriş

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, baturhan17@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2717-3203.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı Ordusu'nda Alman Nüfuzu*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2020); David Nicolle, *Osmanlı Piyadesi*, Çev. Osman Kaynakçı, (İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları, 2012).

yapmıştır. Örneğin Mavzer Piyade Tüfekleri çıkana kadar Dünya'nın en iyi piyade tüfeği olarak görülen Martini-Henry'lerden binlerce satın almış; daha sonra gelişime ayak uydurarak Mavzer ile anlaşmaya varmıştır. Bir piyade tüfeğini Batılı bir ülkeden satın almak; bu silahı tasarlama, patent, şirket, yedek parça, üretim tesisleri, işçilik, lojistik gibi birçok konu ile iştigal olmaktan daha uygun fiyata ve daha kolay erişime yol açmaktadır. Bu gibi yoğunluklarla uğraşmak istemeyen Osmanlı, ateşli silahların yaygınlaşmasını sağlayan iğneli silahların kullanımına başladığı dönemlerden itibaren, yıkılışına kadar silah ithal etmiştir.²

Osmanlı'daki askerî ilerleme ve gelişim anlayışı yalnızca silah satın almaktan ibaret kalmamıştır. Dönemin eğitim ve doktrin anlayışına uygun, çağa ayak uydurabilecek subay yetiştirmek için bilindiği üzere okullar açılarak Harp Okulu'nun temeli atılmıştır. Üstelik ordu içerisindeki reformlar daha çok eğitim ağırlıklı olarak sürmüştür. Eğitim ve reform konusunda Avrupa'dan alınan destekte ayırım yapılmamıştır. Özellikle Padişah Abdülaziz zamanından itibaren denizcilik başta olmak üzere reform faaliyetleri hızlandırılmıştır. O güne kadar ağırlıklı olarak reform çalışmaları kara kuvvetleri üzerineyken Abdülaziz'in saltanatından itibaren deniz kuvvetleri için İngiltere'den jandarma sınıfı için Fransa'dan ve kara kuvvetleri için Almanya'dan yoğun destek alınmıştır. Osmanlı ordusu yetiştirdiği subayların eğitimi konusunda yüksek kalitede bir eğitim vermek üzere çalışmasına rağmen; devletin içinde bulunduğu koşullar sebebiyle böyle bir eğitim ancak az sayıda öğrenciye verilebilmiştir. Buradan oluşan açıklık ordu içerisinde yetiştirilen alaylı subaylarla kapatılmaya çalışılmıştır. Ancak alaylı subayların eğitimlerine dair resmî bir eğitim programı veya kural olmadığından bu süreç büyük ölçüde düzensiz ilerlemiştir.³

Çalışmamızda bu yıllarda biriken tecrübenin ardından artık Alman etkisinin iyiden iyiye hissedildiği 1908-1914 yılları incelenmiştir. Bugün için eğitim el kitabı olarak tanımlayabileceğimiz ve muharebenin tartışmasız en önemli unsuru olan piyadelerin talimnameleri değerlendirilirken bu süreç içerisinde farklı yıllarda kıtalara gönderilmiş olan talimnamelerin birbirleri ile aralarındaki farklarını da inceledik. Çalışmamızın temel başvuru kaynağı çeşitli arşiv ve kütüphanelerde bulunan Osmanlı Türkçesi ile basılmış orijinal

² Bu durum bu tüfekleri alırken, aynı zamanda tüfekleri almak için borç alma yoluna Osmanlı'yı defalarca kez mecbur kılmıştır. BOA, *İ.MMS.*, 45-1919; Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan silahlar ve Almanya ile yapılan silah ticareti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kullanılan Silahlar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993); Fahri Türk, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2012).

³ Mesut Uyar, Edward J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), s. 355-360. Daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Gültekin Yıldız, *Osmanlı Askerî Tarihi: Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017).

piyade talimnameleridir. Piyade Bölük Talimnamesi, Piyade Tabur Talimnamesi, Piyade Alay Talimnamesi, Piyade Efrad Dersleri, Muharebe Talim ve Terbiyesi başlıklı çeşitli eserler incelenerek piyadelerin bahsi geçen yıllardaki eğitimine bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılmıştır.

1. Nefer, Bölük, Tabur ve Alay Talimnameleri

1.1. Piyade Nefer Talimnamesi

Osmanlı ordusu içerisinde kullanılan nefer terimi, bugün Türk Silahlı Kuvvetleri'nde kullandığımız er-erbaş terimine karşılık gelmektedir. Ulaşabildiğimiz ilk nefer talimnamesi, tarihi belirli olmayan ancak kaynaklarda tasvir edilen eğitim görsellerindeki kılık-kıyafet usüllerine baktığımızda incelediğimiz tarih aralığından daha evvel yayınlanmış; makale formatında bir talimnamedir. İçerisinde bulunduğu yayının 17. sayfasında “İkinci Makale – Nefer Talimi” başlığıyla yayınlanmıştır. Başlığından anladığımız üzere Şişhane Taburlarına⁴ dair bilgi veren bu eserin bahsi geçen başlığı erlerin eğitimine dair talimatları içermektedir. Bu talimnamenin ilk açıklamasına göre içerikte, er-erbaş talimnamesinin genel şartları aktarılmaktadır. Er-erbaşa verilecek eğitimin tabur veya bölüklerin genel eğitim programından ayrı tutulamayacağı görüşü belirtilirken; tabur karargâhının mutlaka bölüklerden birer tecrübeli onbaşı görevlendirerek er ve erbaşların eğitimine devam etmeleri gerektiği aktarılmaktadır. Tabur Karargâhlarından eğitim programına istinaden herhangi bir emir gelmediği müddetçe her bölük komutanı er-erbaşların eğitimini bu talimnameye göre sürdürmekle mükelleftir. Yeni gelen erler ilk altı ay acemi olarak sayılmakta ve acemi eğitiminin ardından normal bölük eğitimine dâhil edilmektedirler. Eğitimi devam eden acemilerin arasından tabur talimnamesine istinaden eğitim alabilecek yetenek ve liyakete olan bir kısım seçilebilmekte; bu askerler birlikteki Binbaşının kontrolü altında tabur eğitime devam edebilmektedir. V Bölük eğitimine geçirilen askerler, üçe ayrılarak; ilk kısmı yeni gelen acemilere eğitim vermek üzere, ikinci kısmı silah-teçhizat eğitimi almak üzere; üçüncü kısmı ise -günümüz tabiriyle- yanaşık düzen eğitimi almak üzere görevlendirilirler.

Talimname içerisinde bu grupların alacağı ve vereceği eğitimler de ayrıntısıyla aktarılmıştır. Örneğin birincü kısmın acemilere vereceği eğitim talimatları incelendiğinde en temel eğitimin ayrıntısıyla bildirildiği

⁴ Şişhane Taburları, birçok farklı kaynakta ismi geçiyor olmasına rağmen ayrıntılı bir bilgiye ulaşılabilen bir piyade koludur. Kırım Savaşı yıllarında Fransız silahları ile teçhizatlandırılmış olarak muharebede aktif rol oynadıkları aktarılmaktadır. Kerim Kalır, Osmanlı Kara Kuvvetlerinde Karma Birlik/Görev Gücü Teşkilleri (1860-1897), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 147

görülmektedir. Sağa-sola dönüş, yürüyüş, selam verme, geri dönme gibi eğitim başlıkları göze çarpmaktadır. İlginç olan noktalardan birisi, günümüz eğitimlerinde geri dönüşler soldan yapılırken, talimname içerisinde sağdan geri dönüş eğitiminin anlatılmasıdır. Silah eğitimi alan ikinci gruba verilecek eğitim noktasında silahın tutuşundan dolduruluşuna, kullanım talimatından ateş şekline ve süngü eğitimine kadar çeşitli konular belirtilmiştir. Aynı şekilde üçüncü kısımda ise yanaşık düzen eğitiminin ayrıntıları -günümüz ile birebir uyuşmasa da- aktarılmaktadır. Bu noktada dikkat çekilebilecek noktalardan birisi, her bir adımda ilerlemeden önce eğitim sorumlusunun eğitim alan personelin durumunu takip etmesi ve eğitim sürecini personelin durumuna göre devam ettirmesi istenmektedir. Eğitim sorumlusuna gerekli inisiyatif hakkı verilerek sürecin yönetilmesi beklenmiştir. Ayrıca bu eğitim bilgileri ayrıntılı aktarıldıktan sonra askerlerin eğitimine dair tasvirler çizilerek gösterilmiştir. Silah omza, nişan al, rahat, esas duruş gibi hareketlerin yanı sıra süngünün nasıl kullanılacağı ve silahın nasıl doldurulacağı da resimlerle gösterilmiştir.⁵

1.2. Piyade Bölük Talimnamesi

Bölük Talimnamesinde açıkça belirtildiği üzere bölüm taliminin amacı kıtayı tabur talimine hazır hale getirmektir. Talimnameye göre eğitim faaliyetindeki bölüklere birer bölük komutanı görevlendirilmeli; kendisine yardımcı astsubay (küçük zabıt) ve askerler içerisinde vekil çavuş tayin edilmelidir. Bölük eğitim programları burada da farklı kısımlara ayrılarak ilk olarak yanaşık düzen eğitimi öngörülmüştür. İkinci aşamada bölüğün atış eğitimi planlanmış, bölüğün emir-komuta zinciri altında gereken düzende ateş etmesi hedeflenmiştir. Üçüncü hedef bölüğün muharebe düzeninde, saf düzeninde, kollar halinde ve geri yürüyüş eğitimidir. Dördüncü kısımda bölüğün yürüyüş eğitiminin yan hedeflere doğru öğrenilmesi amaçlanmıştır. Beşinci kısım bölüğün yanaşık düzen eğitiminden oluşmaktadır. Altıncı kısımda bölüğün sıra düzeni öğrenmesi, askerlerin sıra numaralarını ve sağdan sola doğru sayım yapmayı öğrenmeleri gibi hususlar hedeflenmiştir.

Bölük eğitim programlarının ayrıntılarına geçilmeden önce talimnamede özellikle belirtilen hususlardan birisi moraldir. Bölük içerisindeki rütbeli personelin daima tetikte ve yüksek moralli olması istenerek olağanüstü durumlarda yaşanacak korkunun askerin sadece maneviyatını değil düzenini de bozacağı belirtilmiştir. Daha sonra eğitim programlarının kapsamı ayrıntılı biçimde açıklanarak eğitimin usulü

⁵ Piyade Nefer Talimnamesi.

gösterilmiştir.⁶ Bu eserlerin yayınlandığı tarihten itibaren incelediğimizde örneğin 1912 yılına ait başka bir talimname ile karşılaştığımızda, içerisinde bulunan eğitim ayrıntılarında temelde bir fark olmadığı görülmektedir. Bu talimname ve eğitim programlarında yıllar boyunca değişen tek şey teknolojiye bağlı olarak teçhizat ve silah kullanımınıdır. Bunun haricindeki düzen ve harekât eğitimlerinin temeli aynı şekilde süregelmiştir.⁷

1.3. Piyade Tabur Talimnamesi

Askerliğin her noktasında olduğu gibi tabur talimnamesi de kademe kademe ilerleyerek ulaşılan bir noktadır. Erler önce acemi eğitimi alıp, sonra bireysel askerlik eğitimi aldıktan sonra bölük ile hareket etmeyi ve bölük emir-komuta sisteminde muharebeyi öğrenip tabur eğitimine geçmektedir. Tabur eğitim talimnamesi de beş farklı başlıkta açıklanmıştır. Öncelikle taburun muharebe düzeninin çalışılması ve tabur personelinin bu sistem içerisinde harp etmeyi ve sıra atışı gibi önemli hususların öğretilmesi hususu öngörülmektedir. İkincil planda muharebe düzenindeki taburun kol düzeni eğitiminin tamamlanması planlanmıştır. Üçüncü konu olarak bu kol düzeninin kol yürüyüşüne dönüştürülmesi eğitimi hedeflenmiştir. Daha sonra dördüncü hedef olarak kol yürüyüşlerinde ve kol düzenlerinde olası bir durumda nasıl muharebe düzeni alınacağına dair eğitim planı yapılmıştır. Son eğitim planı olarak muharebe düzenindeki bir taburun sol-sağ ve geri kanatlarda nasıl hareket edeceği, gerektiğinde nasıl taarruz edip, nizami bir şekilde geri çekilmenin nasıl olacağına dair hedef belirlenmiştir. Bu aşamada muharebeye dair en sistematik eğitim planı tabur talimnamesinde bulunmaktadır. Piyade ve süvari hücumlarına nasıl karşılık verileceği, taburun istirahat şartlarının nasıl olması gerektiği eğitimleri sürekli olarak tekrar edilerek askerlerin hazırlıklı kalmaları hedeflenmiştir.⁸

1.4. Piyade Alay Talimnamesi

Muharebe eğitiminin en sistematik eğitim planını içeren tabur talimnameleri yalnızca bir taburun muharebe düzenindeki eğitimini kapsarken; Alay Talimnamesi bunun biraz daha kapsamlı bir halidir. Birliklerin çalıştıkları muharebe düzenlerinin birkaç tabur ile icra edilebilmesine dair eğitimin bütünü oluşturulmaktadır. Alay Talimnamesi içerisinde muharebe düzeni planları anlatılırken gerektiği noktalarda Tugay(Liva) düzenlerinden de bahsolunduğu görülmektedir. Alay

⁶ *Piyade Bölük Talimi*, İBB Atatürk Kitaplığı İstanbul, (İstanbul: Harp Okulu Matbaası, 1863), s. 2-168.

⁷ Ahmed Ali, *Piyade ve Süvari Bölüğünün Ders-i Endahtı Talim ve Terbiyesine Dair Vesaya*, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, (İstanbul: Harp Okulu Matbaası, 1912).

⁸ *Piyade Tabur Talimnamesi*.

Talimnamesinin birinci şartı taburların gereken eğitimi muntazam biçimde vermiş olmalarıdır. Alaylar, kendilerine bağlı taburlara sağdan sola doğru olmak üzere numara vererek düzeni sağlamakla mükelleftirler. Gerekli eğitimlerden geçmiş taburlar alayın olası bir tehlike anında veya emir gönderildiği takdirde; dağınık olmasına rağmen tüm personelin görevini ve görev yerini çok iyi öğrenerek karışıklığa mahal vermeden düzen kurulması hedeflenmiştir. Talimnameye göre Alay Komuta kademesi, yalnızca muharebede değil talim esnasında da birliğin başında bulunarak gereken noktalara müdahale etmelidir. Alay Komutanı da taburları ile sürekli irtibat halinde bulunmakla beraber gerektiğinde kendisine vekâlet edecek birini tayin etmekle de görevlendirilmiştir. Alay Talimnamesinde Alay Komutanının birliğine kaç adım uzaktan komuta edeceği (60 adım) ya da kol düzeninde askerlere ne kadar uzakta yürüyeceği (25-30 adım) dahi belirtilmiştir. Alay Talimnamesi kıtada bulunan personelin eğitiminden çok onları yönetecek subay-astsubayların eğitimine ve tecrübelenmelerine dair talimatları içermektedir. Özetle personelin taburlarında öğrendiği muharebe veya diğer farklı düzenlerin alay çapında yapılması ve bunun yönetilmesi Alay Talimnamesinin temelini oluşturmaktadır.⁹

2. Piyade Efrad Dersleri

II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından yapılan ıslahatlardan birisi askerî personelin en düşük rütbelisinin dahi belli bir seviyeye kadar genel kültür ve askerlik noktasında bilgi sahibi olmasının amaçlanmasıdır. Bu amaçla Mekteb-i Harbiye (Harp Okulu)'de görev yapan Binbaşı Ahmed Ali tarafından Piyade Efrad Dersleri başlığıyla piyade erleri başta olmak üzere tüm piyade sınıfının eğitimi için bir dizi kitaptan oluşan bir ders planı uygulamaya konulmuştur. Ahmed Ali'nin kaleme aldığı bu ders notları 1909'dan itibaren basılarak piyade eğitime dâhil edilmiştir. Bu derslerden ilkinin konusu arazinin tanınması ve araziden istifade edilmesidir. Arazinin özellikleri, bu özelliklerden muharebe esnasında askerlerin nasıl yararlanabilecekleri, aynı şekilde düşmanın da bu araziden nasıl istifade edebileceği, önlemlerin nasıl alınacağı, bir mevzi'nin işgali için neler yapılabileceği, askerlerin çeşitli nişan vaziyetleri, hareket esnasında araziden nasıl istifade edilebileceği ve arazi üzerinde yönlerin nasıl belirlendiği ders içeriğinde yer almıştır.¹⁰ İkinci ders, yürüyüş kollarını ve piyadelerin yürüyüş harekâtlarını temel alan konuları içermektedir.¹¹

⁹ *Piyade Alayı Talimi*, İBB Atatürk Kitaplığı, (İstanbul: Harp Okulu Matbaası, 1868) s. 3-40.

¹⁰ Ahmed Ali, *Piyade Efrad Dersleri 1 - Arazinin Tanınması ve Usul-u İstifade*, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, (İstanbul: Harp Okulu Matbaası, 1909), s. 2-19.

¹¹ Mevzubahis ders kitabının orijinaline ulaşılammıştır. Katalog taraması esnasında konusunun yürüyüş düzeni olduğu anlaşılmıştır.

Üçüncü ders, Osmanlı ordusunun standart piyade tüfeği olan mavzeri tanıtmak üzere hazırlanmıştır. Ders içeriğinde mavzer tüfeği ile ilgili teknik bilgilere yer verilmiştir. Bu teknik bilgiler, askerin tüfeğini nasıl kullanacağına, bakımını nasıl yapacağına ve tüfeğin fiziki parçalarını en ufak ayrıntısına kadar öğrenmesine yönelik düzenlenmiştir. Tüfeğin fiziki özelliklerini takiben çalışma mekanizması ve tüfeğe nasıl muamele edileceği ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir.¹² Dördüncü ders atış eğitimi ve beşinci ders ise askerlerin muharebedeki harekât şekilleri ile alakalıdır.¹³

Altıncı kitapta, cephe hattında ileri karakolların ve keşif kollarının özellikleri, ne şekilde hazırlanması gerektiği ve muharebeye etkisi, yapılacak manevranın ne şekilde yapılması gerektiği, askerin konaklama ve ordugâh tesisleri ile konak vaziyetindeki vazifeleri, iaşe ve ağırlıklarda askerin ne şekilde hareket edeceği ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir.¹⁴ Yedinci ders tarih ve genel kültür ağırlıklı olmakla birlikte; Dünya hakkındaki ilk bilgiler, hangi kıtaların olduğu, Osmanlı Devleti'nin tarihi, askerliğin tanımı, askerlerin görevi ve uyması gereken kurallar, sancağın önemi, askerlerin üstüne karşı davranışları, kurallara uyulmadığı takdirde alınabilecek cezalar ve bunların içerikleri aktarılmış aynı zamanda efradın hangi davranışlarda mükâfatlandırılacağı açıklanmıştır. Anlaşılabileceği üzere bu dersin içeriğinin bir kısmını günümüzde halen uygulanmakta olan Askerî Nezaket ve Terbiye Kuralları (ANTK41) oluşturmaktadır.¹⁵

Sekizinci dersin konusu; kışla ve koğuş düzeni, dikkat edilmesi gerekenler, beden temizliği, elbise ve askerî teçhizatın bakımı, korunması ve yapım aşamaları gibi konulardan oluşmaktadır. Koğuş içerisindeki kurallar, koğuş kademlisi, görevleri ve koğuş yaşamında karşılaşılabilecek aksiliklere karşı alınması gereken önlemler ve iş birliğinin ne şekilde olacağı anlatılmaktadır.¹⁶ Dokuzuncu ve son derste kara ve deniz askerlerinin üniforma özellikleri, rütbelerinin biçimleri ve tanımlanmaları, madalyaların şekilleri ve özellikleri, ast ve üst ilişkilerinde dikkat edilmesi gereken kurallar, askerin sergilemesi gereken iyi hâl, hareket ve davranışların sivil yaşamdaki

¹² Ahmed Ali, *Piyade Efrad Dersleri 3 – Küçük Çaplı Mavzer Tüfeği*, (İstanbul: Harp Okulu Matbaası, 1909), s. 2-29.

¹³ Mevzubahis ders kitaplarının orijinallerine ulaşılammıştır. Katalog taraması esnasında konularının atış eğitimi(endaht) ve harekât şekilleri(suret-i harekât) olduğu anlaşılmıştır.

¹⁴ Ahmed Ali, *Piyade Efrad Dersleri 6 – İleri Karakol, Piyade Keşif Kolları, Manevra Kavaidi, Konak ve Ordugâh Hizmeti, İaşe, Ağırlıklarda Efradın Suret-i Hareketi*, (İstanbul: Harp Okulu Matbaası, 1913), s. 2-24.

¹⁵ Ahmed Ali, *Piyade Efrad Dersleri 7 – Malumat-ı İbtidaiye, Osmanlı Tarihi, Askerlik, Vezaif-i Esasiye-i Askeriye, Ceza ve Mükâfat*, (İstanbul: Harp Okulu Matbaası, 1911), s. 2-20.

¹⁶ Ahmed Ali, *Piyade Efrad Dersleri 8 - Kışla ve Koğuş Hizmetleri, Beden Temizliği ve Sağlığı, Elbise ve Teçhizatın Bakımı, Korunması ve İcra Edilmesi*, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, (İstanbul: Harp Okulu Matbaası, 1911), s. 2-25.

etkisi anlatılmıştır. Bunun dışında toplu taşıma ve toplumun ortak kullanımındaki mekânlarda askerlerin uyulması gereken zorunluluklar belirtilmiştir.¹⁷

3. Piyade Talimnameleri

İkinci Meşrutiyet'in ilanından itibaren Osmanlı'da daha fazla hissedilen Alman etkisi, Osmanlı ordusunda ve ordunun temelini oluşturan piyadelerin eğitiminde kendisini göstermektedir. Prusyalı Albay Baron Freitag von Loringhoven tarafından yazılan 1911 tarihli “Yeni Piyade Talimnamesinin İzahı” isimli eserde Alman etkisi ile oluşturulan piyade talimnamesi örneklerle açıklanmaktadır. Eserin çevirisini yapan Harp Okulu Personeli Almanca Öğretmeni Yüzbaşı Osman Nuri'nin esere kendi yazdığı ön söz kısmında Alman taktiklerine biraz şaşırıldığı görülmektedir. Muharebede nasıl hareket edileceğine dair net bir kayıt veya şart konulmadığı belirtilmektedir. Bilakis kumandanın duruma göre karar vermesinin önünün açıldığı açıklanmaktadır.¹⁸

Almanların bu anlayışı 1870'li yıllardaki yükselişlerinden II. Dünya Savaşı sonundaki yenilgilerine kadar devam etmiştir. Almanca Auftragstaktik olarak tanımlanan muharebe anlayışına; duruma göre yönetim denilebilir. Yani esas plan çerçevesinde değişen şartlara ve duruma bağlı olarak arazide bulunan takım/bölük/tabur/alay ya da herhangi bir subayın inisiyatif alma yetkisidir. Muharebenin şartlarına bağlı olarak komutanlar üstlerinden emir beklemeden karar alma yetkisine sahiptirler. Bu anlayışı ilk geliştiren ve tanımlayan meşhur Alman General Helmuth von Moltke'dir. Moltke'ye göre; acil durumlarda emir beklemek yanlıştır ve astlar, üstlerinin plandaki hedefini ve niyetini bilerek başarmak için gereken neyse yapmalıdır.¹⁹ Bu gibi temel anlayışların Türk ordusunda da bir temel anlayış haline getirildiği görülmektedir. İlerleyen yıllarda yaşanan muharebelerde Türk komutanların aldıkları kararların başarısı da bunun kanıtı niteliğindedir. Freitag von Loringhoven'in eserinin bölümleri içerisinde ilk olarak hedeflenen piyade kıtalarına muharebe amaçlı ileri yürüyüş düzeninin eğitiminin verilmesidir. Çeşitli notlarla ayrıntılı anlatımı yapılan bu kısımlarda krokiler ile birliklerin ne şekilde hareket etmesinin öngörüldüğü de aktarılmaktadır. Yürüyüş düzeninine dair eğitim de adı adım, keşif yürüyüşü ve ihtiyat kuvvetlerinin

¹⁷ Ahmed Ali, *Piyade Efrad Dersleri 9 – Berrî ve Bahrî Zâbitanın Alâmet-i Fârikaları, Mâfevke Karşı Tavri ve Hareket, Muhtelif Mahâllerde Süret-i Hareket*, (İstanbul: Harp Okulu Matbaası, 1911), s. 2-20.

¹⁸ Baron Freitag von Loringhoven, *Yeni Piyade Talimnamesinin İzahı*, Çev. Osman Nuri, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Özege Koleksiyonu, s. 2-8.

¹⁹ Werner Widder, “Auftragstaktik and Innere Führung: Trademarks of German Leadership”, *Military Review*, 82 (2002), s. 3-9.

hareketi gibi çeşitli başlıklara ayrılmıştır. Ardından taarruz usulü başlığı ile örtme taarruzu olmayan taarruz, ilerlemek amaçlı ya da savunma amaçlı taarruzlar, taarruz kollarının irtibatı, keşif amaçlı taarruzlar, istinat hedefleri, bir kıtanın yalnız başına harekâtının getirebileceği tehlikeler, istihkâm personelinin taarruzdaki rolleri, gerideki hatların ileriye sevki gibi başlıklarla taarruzun her adımı ve her noktası adım adım anlatılmıştır. Talimnamenin bir sonraki ana başlığı tesadüfi muharebedir. İlk olarak tarihten çeşitli örnekler verilerek tesadüfi muharebede alınması gereken tedbirler ve duruma göre nasıl hareket edileceğine dair bilgiler aktarılmıştır. Ardından öncü kuvvetlerin önemi anlatılmıştır.

Bir sonraki başlıkta savunmada kalan karşı birliklere nasıl taarruz edileceğine dair bilgiler yer almaktadır. Öncelikle karşıdaki birliğe ait mevziilerin keşfi, müteakiben taarruz hazırlığı aktarılmış; kıta komutanının birliğinin başında bulunarak bu taarruzlardaki öneminin kavranması istenilmiştir. Ardından tahkim edilmiş bir mevzie nasıl taarruz edileceğine dair olan başlık gelmektedir. Gece taarruzunun böyle durumlardaki ehemmiyetine değinilmiştir. Devam eden bir sonraki başlık kuşatmayı anlatmaktadır. Kuşatma harekâtının cephe geneline olan faydası aktarılmaktadır. Kuşatma harekâtı gibi karmaşık plan içerebilecek operasyonlarda örtme taarruzlarının ne şekilde yapılması gerektiği ve çevirme harekâtının tertibatı ayrıntısıyla işlenmiştir. Daha sonra savunma düzeninin ve savunma vaziyetlerinin ayrıntıları görülmektedir. Savunma muharebesi gerektiğinde birliklerin ne şekilde hareket edeceğine dair doktrinsel bir anlatım görülmektedir. Savunmanın ardından başarılı olunması durumunda muharebe meydanında veya muharebeden önce karşıdaki birliklerin nasıl takip edileceğine dair konular işlenmektedir. Ya da başarısızlık ihtimaline karşı geri çekilme(ricat) harekâtında kıtaların nasıl sevk ve idare edileceğine dair anlatım da bulunmaktadır. Bir sonraki başlıkta ormanlık alanlarda veya meskûn mahallerde muharebe usullerinin nasıl olması gerektiğine dair konular işlenmektedir. Devamında piyadelerin diğer sınıflarla nasıl ortak harekât icra etmesi gerektiği aktarılmıştır. Buna karşın diğer sınıflara karşı piyade kıtası harekâtının nasıl olması gerektiği görülmektedir.²⁰

Ulaşabildiğimiz son piyade talimnamesinin basım tarihi 1914'tür. Bu talimnamenin giriş kısmında bulunan şu satırlar, Osmanlı ordusunda artık askerî eğitim anlayışının ne kadar ilerlediğinin kanıtıdır; “*Muharebede yalnızca sadelik başarı getirir. Bu yüzden öğrenilecek ve kullanılacak kuralların sade olması gerekmektedir.*” Bölük/tabur/alay talimnameleri uyarınca bu talimnamede de mutlaka eğitimin adım adım olması gerektiği; kıta komutanlarının birliklerindeki personelin talim ve terbiyesinden mesul

²⁰ Baron Freitag von Loringhoven, *Yeni Piyade Talimnamesinin İzahı*, s. 8-285.

oldukları aktarılmaktadır. Eğitimler esnasında yalnızca iç hizmet, nöbet ve tabip raporlular hariç tüm personelin mutlaka eğitim alanında bulunması istenmektedir. Eğitim süreci çeşitli periyotlara ayrılarak; kışın gelen yeni askerlerin öncelikle bölük eğitimi alması, ilkbahardan itibaren tabur talimine geçilmesi, yazın da alay ve tugay manevralarına dâhil olunması öngörülmüştür. Bunların yanı sıra askerlerin kişisel eğitimlerine ve fiziksel idmanlara da sürekli olarak devam edilmesi kuralı görülmektedir. Her periyotta devam edecek bu faaliyetlerin planlanması kıta komutanlarına bırakılmıştır. Sonbahar döneminden itibaren eğitim faaliyetleri hafifletilerek bakım ve tahkimat işleri yoğunlaştırılmaktadır. Bu noktada talimnamenin dikkat çektiği iki husus vardır, birincisi eğitimler boyunca ne kadar farklı arazide eğitim yapılırsa personelin tecrübesi o kadar artacaktır. Diğeri ise personelin gece eğitimlerinde mutlaka güvenli ve sessiz bir harekât tarzına alıştırılması gerekmektedir.

Kıta komutanlarının personeline muharebe anında yapacağı hareket ve işaretlerle sevk ve idarenin nasıl olacağına dair ayrıntılı bilgi de aktarılmıştır. Örneğin silahla veya el ile baş üzerinde bir daire çizilmek suretiyle birliğin toplanması işareti verilmektedir. Yahut daha büyük kuvvetlerde muharebe alanında işaret flamalarının kullanıldığı belirtilmektedir. Bu noktada talimname okuyucuyu, flama işaretlerine mahsus talimnamenin incelenmesine yönlendirmektedir. Flama işaretlerinin yanı sıra borazan vasıtasıyla verilecek komutlar için talimnamenin sonuna ayırıp bölüm eklenmiştir. Talimnamede belirtildiği üzere ilk etaptan itibaren personelin eğitimi doğru alması gerekmektedir. Eksik kalan her bilgi muharebe meydanında orduya zarar verebilecektir.

Eğitimler içerisinde dikkat çeken hususlardan birisi piyade yürüyüşü eğitiminin günümüzde olduğu şekilde “marş” komutuyla birlikte sol ayakla başladığıdır. Sağa sola ve geriye dönüşlerle birlikte esas duruş selam verme gibi temel hareketlerin de günümüz ile aynı düzende olduğu tespit edilmiştir. Sancak ve flama kullanımları da günümüz ile uyuşmakla birlikte, resmigeçitteki kullanımlarına kadar ayrıntılı bir anlatım görülmektedir. Silah kullanımına dair yönergeler ise o dönem Osmanlı ordusunda bulunan silahlara göre hazırlanmıştır. Talimname içerisinde mavzerler ve martinler için ayrı ayrı kullanım talimatları olduğu görülmektedir. Talimnamenin son söz kısmında piyade talimnamesinin amacı aşağıdaki şekilde özetlenmektedir;

“Talimnamede belirtilen nizamların ve kuralların sadeliği talim ve terbiyenin mükemmeliyetine hizmet etmelidir. Piyade sınıfının eğitimi en iyi şekilde talim ve terbiyesinin sadeliğiyle mümkündür. Ordunun seferberliğinde silahaltına alınan askerlerin aldıkları eğitim ve tecrübeyi kısa zamanda tekrar kazanımlarını da bu sadelik sayesinde

olabilir. Bir kıta vazifelerini icra ettiği talimlerle layıkıyla öğrenmiş olursa gerçek muharebede her vazifenin ifasına muktedir bulunur."²¹

Sonuç

Osmanlı ordusunun modern anlamda sistematik bir eğitime dayalı anlayışa geçtiği günden itibaren eğitim faaliyetlerinin en yoğun ve ayrıntılı işlendiği tarihler, Alman etkisinin de ziyadesiyle arttığı II. Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı yılları arasındadır.

Muharebelerin temel unsuru olan piyadelerin eğitimleri özelindeki bu çalışmada piyadelerin eğitim süreçleri değerlendirilmiştir. En dikkat çekici birinci husus piyade eğitimindeki anlayışların ve birçok geleneğin halen günümüzde Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde devam ettiriliyor olmasıdır. Teknoloji ve imkânlar açısından bir kısım değişikliklerin olduğu tartışılmaz bir gerçek olmasına rağmen, temel hareket ve teamüllerin neredeyse tamamına yakınının aynı olduğu görülmektedir.

Başka bir önemli nokta olarak askerlerin ve rütbelilerin eğitim faaliyetlerinin ne kadar yoğun olduğu söylenebilir. Çünkü personelin şahsi eğitiminin ardından sırayla takım, bölük, tabur, alay, tugay, tümen gibi talimleri de çalışması ve öğrenmesi gerekmektedir. Temel askerlik eğitimini özümseyen personelin, ardından çeşitli dersler ile kişisel gelişimlerinin tamamlanması hedeflenmiştir. Ardından bu personelin bağlı bulunduğu kıtaların büyüklüğüne göre manevra talimlerini çalışması ve muharebede nasıl davranacağını iyice öğrenmesi öngörülmüştür.

Dikkat çeken diğer bir husus ise eğitimlerde işlenen muharebe anlayışıdır. Kıta komutanlarının inisiyatif almasına imkan sağlayan ve hedeflenen çerçevedeki amacın hasıl olması için gereken sorumluluğu üstlenmelerine imkan veren anlayış bugün halen geçerliliğini korumaktadır. İyi eğitim alan ve talimlerini aksatmayan kıtalar, iyi eğitim gören komutanların emri altında başarılı olmaktadır. Tarihteki muharebelere bakıldığında bu durum çok net görülmektedir. Örneğin, 25 Nisan 1915 günü 5'inci Ordu'nun ihtiyat tümeninin komutanı olarak görev yapan Yarbay Mustafa Kemal(Atatürk) Bey, muharebenin seyrine göre inisiyatif olarak elindeki kuvvetleri Arıburnu'na yönlendirmiştir. Burada Anzak kuvvetleriyle karşılaşan ve aylardır talimli olan, iyi eğitilmiş 19'uncu Tümen kuvvetleri, Anzakların ilerleyişini durdurmayı başarmıştır. Yahut Dünyaca ünlü Alman General Rommel, Fransa'nın işgali sırasında inisiyatif kullanarak emri altındaki 7'nci Panzer Tümeni'ni İngiliz-Fransız ordularının arkalarına sarkıtarak başarılı bir çevirme hareketi icra etmiştir. Bu noktada belirtilmesi

²¹ 1914 Piyade Talimnamesi.

gereken hususlardan biri, inisiyatif anlayışının her zaman başarı getirmeyebileceği ihtimalidir. Sarıkamış Harekatı esnasında Albay Hafız Hakkı komutasındaki 9'uncu Kolordu kuvvetleri, plana sadık kalmak yerine inisiyatif kullanıldığı için kış şartlarında uzun bir yolu aşmak zorunda kalmıştır.

Günümüzde de muharebe araçlarının artık insansız yüksek teknolojiye ulaşmasına rağmen muharebenin en temel unsuru halen zaferi süngüsünün ucunda taşıyan piyade sınıfıdır. Piyadenin ayak basmadığı muharebe alanında savaşın kazanıldığını ya da kaybedildiğini söylemek güçtür. Bir asır önceki talimnamelerden anlaşıldığı üzere, piyadenin başarısını getirecek yegâne şey; basit ve düzenli talimlerdir.

OSMANLI REDİF TABURLARINDA TALİM VE TAALLÛM (1834-1839)

Güven DİNÇ*

Giriş

Bu çalışmada II. Mahmut döneminde oluşturulan redif askerî teşkilatında uygulanan talim ve taallüm usulleri konu edilmektedir. Çalışmanın zaman aralığı olarak teşkilatın kuruluşu tarihi olan 1834 yılından kurumsal olarak önemli değişikliklerin yapıldığı 1869 yılına kadar geçen süreç incelenmiştir. Temel kaynak olarak BOA’da tespit edilmiş çok sayıda belge kullanılmıştır.

Osmanlı redif teşkilatı ile ilgili literatüre bakıldığında birtakım akademik çalışmaların varlığı görülmektedir. Bu alanda ilk müstakil çalışmaları ortaya koyanlar Musa Çadırcı¹ ve Mübahat S. Kütükoğlu² olmuşlardır. Çadırcı’nın çalışması konu ile ilgili ilk olması bakımından teşkilatın kuruluşunu ele almaktadır. Osmanlı arşiv belgeleri ve Bursa Şer’iyye Sicilleri üzerinden teşkilatın kuruluşunu aktarmaktadır. Kütükoğlu ise redif taburlarının teşkilat yapısına üzerine daha derin çalışmalar ortaya koymuştur. Kütükoğlu, ayrıca redif taburlarının müşirlik yapısı ve malî durumları üzerine de odaklanmıştır. Redif teşkilatı üzerine yapılan bir doktora tezi bulunmaktadır. C. Bolat³ tarafından hazırlanan tez Osmanlı redif ordusunun teşkilat yapısı hakkında yapılmış en ayrıntılı çalışma niteliğindedir ve teşkilatın idarî yapısını ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır. Bu çalışmalardan başka yüksek lisans tezi olarak bazı sancakların redif teşkilatı müstakil olarak çalışılmıştır.⁴ Bu akademik eserlerin her biri oldukça değerlidir. Teşkilatın

* Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi, gdinc@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1974-4280.

¹ Musa Çadırcı, “Anadolu’da Redif Askerî Teşkilatının Kuruluşu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. VIII, Sayı 14 (1963), s. 63-75.

² Mübahat S. Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmut Devri Yedek Ordusu, Redif Asakir-i Mansûre”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12 (1982), s. 127; Mübahat S. Kütükoğlu, “Redif Kıyafetlerinin Masarifine Dair”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 41, Sayı 1-4 (1985), s. 283-299; Mübahat S. Kütükoğlu, “Redif Askerî Giderlerini Karşılama Üzere Alınan Bir Vergi: İâne-i Cihâdiye”, *I. Askerî Tarih Semineri, Bildiriler*, c. II, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983), s. 145-166.

³ Cahide Bolat, *Redif Askerî Teşkilatı (1834-1876)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000.

⁴ Edanur Kaymakçı, *Menteşe Redif Taburu ve Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2020; Emine Gedik, *Arşiv Belgelerine Göre Kütahya Redif Taburu ve Redif Kışlası*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2019.

kuruluşunu ve idarî yapısını ortaya koymuşlardır. Ancak hiçbiri redif taburlarındaki eğitim faaliyetleri üzerine yeterince eğilmemişlerdir. Bu çalışmaların temel amaçları da ilk teşkilatın idarî yapısını veya taşradaki durumunu ortaya koymaktır. Bu maksatla redif askerlerinin eğitim konusuna eğilmeleri beklenemeyebilir. Redif teşkilatında eğitim konusuna müstakil olarak ilk eğilen H. Kara⁵ olmuştur. Kara'nın teşkilatın sonraki dönemlerini konu edinen makalesinde 1887 tarihli Redif Nizamnamesi ve ayrıntılı olarak da 1909 tarihli talimatname incelenmiştir.

Doğrudan redif ordusu üzerine olmasa da Osmanlı askerî eğitim alanında yapılmış birtakım akademik çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan biri T. Baykara'ya⁶ aittir. Baykara, kısıtlı bir kapsamı olan bu çalışmada Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi'den istifade etmiştir. II. Mahmut ve Tanzimat'ın ilk dönemlerine ait askerî eğitim konusuyla ilgili bir diğer çalışma Y. Çelik'e⁷ ait makaledir. Çelik bu yayınında Asakir-i Mansure Ordusunun taliminde yaşanan sorunları ve bunlara yabancı uzmanların katkılarını arşiv belgelerine dayalı olarak örnekleriyle açıklamıştır. Ancak doğrudan redif teşkilatını incelememektedir. Bu çalışmalara bakıldığında redif teşkilatının ilk kuruluş dönemlerinde uygulanan talim usullerine odaklanmadıkları, bu nedenle bu konunun ayrıca araştırılmaya değer olduğu görülmektedir.

1. Redif Taburlarının Kurulması ve Teşkilat Yapısı

Osmanlı ordusunda modernleşme çabaları I. Abdülhamit döneminde açılan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun ile başlar. Bu dönemde başlatılan ve III. Selim döneminde ilerletilen yenilikler Nizam-ı Cedid ordusunun ortaya çıkmasını sağladı. Ayrıca Nizam-ı Cedid adı altında hayata geçirilen reformlar sonraki padişahlara başarılı bir örnek oldu.⁸ Nitekim II. Mahmut O'nun bıraktığı yerden devam etti. İktidarının hemen başında, Ekim 1808'de Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın da girişimiyle “*Nizam-ı Cedid*” örneğinde “*Sekbân-ı Cedid*” adıyla yeni bir ordu kurdu. Ancak Yeniçerilerin tepkisi nedeniyle bu deneyim oldukça kısa sürdü. Üstelik ocağın banisi Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa da asilerin hedefine kurban gitmişti.⁹

⁵ Hidayet Kara, “Osmanlı Redif Teşkilatında Talim: 1909 Tarihli Talimname Örneği”, *Tarih Okulu Dergisi*, c. 11, Sayı 34 (2018), s. 383-419.

⁶ Tuncer Baykara, “Asakir-i Mansure'nin İlk Döneminde Talim Düzeninin Değişmesi”, *I. Askeri Tarih Semineri, Bildiriler (24-27 Mayıs 1983)*, c. II, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983), s. 101-106.

⁷ Yüksel Çelik, “Asâkir-i Mansûre Ordusu'nda Talim Sisteminin Değişmesi ve Avrupalı Uzmanların Rolü (1826-1839)” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 19 (2008), s. 87-118.

⁸ Stanford J. Shaw, “The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-ı Cedid Army of Sultan III”, *The Journal of Modern History*, c. 37, Sayı 3 (1965), s. 292.

⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, (Ankara: TTK. Yayınları, 1983), s. 93-96.

II. Mahmut'un gerçekleştirmek istediği reformların önündeki en büyük engel Yeniçerilerdi. Yeniçerileri bertaraf etmenin yolu da yeni bir ordudan geçiyordu. Bu hedef için 1820-1825 yıllarında güvendiği kişileri önemli görevlere getirdi, ulemayı Yeniçerilerden uzaklaştırdı.¹⁰ Son olarak 23 Mayıs 1826'da Meclis-i Meşveret'i toplayarak mevcut ocakların dışında Eşkinci Ocağı adıyla yeni bir ocak kurdu. Bu ocağa kısa süre içerisinde 5 bin asker kaydoldu.¹¹ Yeni Ocak 12 Haziran 1826 günü II. Mahmut'un da hazır bulunduğu bir törenle ilk talimini yaptı. Yeniçeriler ise aynı gün ocak aleyhinde propaganda yürüttüler ve çok geçmeden 15 Haziran'da kazan kaldırmak suretiyle isyana kalkıştılar.¹² Çıkan çatışmalarda çok sayıda Yeniçeri öldürüldü, birçoğu da yapılan yargılama ile idam edildiler veya ağır cezalara çarptırıldılar. Sonrasında 17 Haziran 1826 günlü fermanla Yeniçeriliğin kaldırıldığı duyuruldu. Aynı ferman yeni bir ordu (*Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye*) kurulacağını da açıklıyordu.¹³ Bu yüzden Avrupa usulünde yeni ordu kurulması çalışmalarına başlandı.¹⁴

Kurulmasına karar verilen Asakir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu, çıkarılan kanunnamesine göre 12 bin kişilik olacak ve 1.500'er kişiden oluşan sekiz "*tertib*"e ayrılacaktı. 1828'de yapılan bir düzenlemeyle "*tertip*" yerine "*alay*", "*kol*" yerine "*tabur*", "*saf*" yerine "*bölük*" tabirleri getirildi. Zamanla teşkilat genişledikçe bazı değişiklikler daha yapıldı. İki alay bir liva kabul edilerek "*Mirliva*" denilen kumandanlar atandı. Alaylar başlarına "*ferik*" rütbesinde bir subay atanmak suretiyle "*hassa*" ve "*mansûre*" şeklinde ikiye ayrıldı. 1832'de önce "*hassa ferikliği*", sonra da "*mansûre ferikliği*" müşirliğe yükseltildi. Ordu Avrupa'da olduğu gibi modern silahlarla teçhiz edildi.

Askerî teşkilatın gelişmesi için Prusya'dan subaylar getirildi, Avrupa'ya öğrenciler gönderildi ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne (1827), Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye (1834) okulları açıldı. Ancak yeni ordu için yapılan bu çabaların kısa sürede sonuç vermesi mümkün görünmüyordu. Ülkenin önemli gelir kaynakları yeni orduya tahsis edilse de yeterli gelmediğinden asker sayısı arttırılamadı. Dolayısıyla bu yeni ordunun tüm ülkeyi koruması mümkün olamadı. Bu durum kısa bir zaman sonra patlak veren 1828-1829

¹⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. 12, (Dersaadet: Matbaa-yı Osmaniye, 1301), s. 73, 114, 151, 159; Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009), s. 23.

¹¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. 12, s. 174.

¹² Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. 12, s. 176-177; Ahmet Yaramış, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve Yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin Kurulması", *Türkler*, c. XII, (İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s. 698-699.

¹³ Ahmet Yaramış, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılması...", s. 700-701.

¹⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, s.151. Asâkir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi hakkında bkz. Hamza Keleş, "Asâkir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, c. 14, Sayı 1 (2006), s. 227-240.

Rus savaşı ve Mehmet Ali Paşa isyanı (1831-1833) hadiselerinde anlaşıldı.¹⁵ Dolayısıyla fazla vakit kaybetmeden pratik bir çözüm bulmak gerekiyordu. Bu amaçla Prusya ve Avusturya ordularında da başarıyla uygulanan yedek asker (Landwehr), yani “*Redif Asâkir-i Mansûre*” teşkilatının kuruluşu planlandı.¹⁶

Redif askerî teşkilatı kurulmasına dair çalışmalar Mart 1834’te başladı.¹⁷ Teşkilatın içeriği ve kapsamı bundan yaklaşık iki ay sonra (24 Mayıs 1834) gerçekleştirilen geniş kapsamlı bir Meclis-i Meşveret’te kararlaştırıldı. Fakat teşkilatın resmen kurulması 8 Temmuz 1834 tarihinde II. Mahmut’un iradesinin çıkmasıyla gerçekleşti.¹⁸ Redif taburlarının kurulması istenilen vilayet ve sancaklara gönderilen yazılarda kuruluş gerekçeleri açıklandı.¹⁹ Buna göre ülkenin kısa sürede çok sayıda askere ihtiyacı vardı. Ancak “*Asâkir-i Mansûre-i Şâhâne*” ise bu ihtiyacı karşılayamıyordu. Asker ihtiyacını karşılamak için yeni orduya neredeyse bütün Müslüman ahalinin nefer yazılması gerekiyordu. Bu sebeple savaş ilmini öğrenmiş çok sayıda hazır asker bulunması amacıyla Anadolu ve Rumeli’de Müslümanlardan herkesin kendi işi gücüyle meşgul olabileceği şartlarda “*Redif Asâkir-i Mansûre*” adıyla taburlar tertip edildi. Böylece ahalinin işini aksatmadan istenildiğinde yeterli sayıda talimli asker temin edilebilecek bir sistem düşünüldü.²⁰

Redif teşkilatlarının kurulmasına karar verildikten sonra asker yazım işi mütesellim, mutasarrıf ve valilere verildi. Yapılan çalışmalar neticesinde 1835 yılı başından itibaren taburlar oluşturulmaya başlandı. Redif taburları zabitleriyle birlikte 4 bölükten ve 1426 kişiden müteşekkildi. Askerler 23-32 yaş aralığında olacaktı.²¹ Bu askerler orduya sadece savaş döneminde dâhil olacaklarından “*münavebe*” gibi usullerle mansure ordusuna yazılmayacaklardı.²²

Kurulan redif taburlarının gelir ve giderleri öncelikle Asâkir-i Mansûre teşkilatında olduğu gibi Mukataat Hazinesince yürütüldü. Bu durum hazinenin işlerini iyice artırdığından “*Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye*

¹⁵ Mübahat Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmut Devri Yedek Ordusu, Redif Asakir-i Mansûre”, s. 127; Musa Çadırcı, “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu”, s. 65-66.

¹⁶ Mübahat Kütükoğlu, “Redif Kıyafetlerinin Masarifine Dair”, s. 283.

¹⁷ *Takvim-i Vekayi*, defa 80, 15 Zilkade 1249, s. 3.

¹⁸ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), *Hatt-ı Hümayun (=HAT.)*, 1652/36 [Tarihsiz]; *Takvim-i Vekayi*, defa 87, 29 Rebiülevvel 1250, s. 1; Ahmed Lütfi Efendi, *Vak’anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, c. IV, Çev. Ahmet Hazerfen, (İstanbul: Yapı Kredi Yayını, 1999), s. 160-161.

¹⁹ BOA, *Cevdet Askeriye (=C.AS.)*, 260/10825, 29 Rebiülevvel 1250 [5 Ağustos 1834].

²⁰ Çadırcı’ya göre bu teşkilat “tıpkı Nizam-ı Cedid Ortaları gibi” idi. Bkz. Musa Çadırcı, “Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler”, *Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, c. II*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983), s. 93.

²¹ Bolat, *Redif Askeri Teşkilatı (1834-1876)*, s. 19, 27, 38-39.

²² Bolat, *Redif Askeri Teşkilatı (1834-1876)*, s. 18-19.

Hazinesi” adıyla yeni bir hazine kurulması yoluna gidildi. Bu hazine içinde ayrıca “*Redif Mansûre Zimmeti*” oluşturuldu. Bir süre sonra redif askerlerinin giderlerini karşılamak için “*Redif-i Mansûre Hazinesi*” adı ile ayrı bir hazine daha kurularak redif taburlarının kurulduğu sancaklardaki çok sayıda gelir kalemi buraya ayrıldı.²³ 1834 yılı sonunda ülkedeki redif askeri sayısı 18.786, ödenen maaş tutarı 109.712,5 kuruşa ulaşmıştı.²⁴

Temmuz 1835’te redif taburlarında bir topçu takımı kurulmasına karar verildi. Bu kapsamda Teke ve Terkemiş Hassı kazalarından müteşekkil redif taburundan topçuluğa yatkın bir çavuş, bir onbaşı ve 25 nefer ayrılarak topçu takımı oluşturulması istendi. Ancak teşkil edilecek bu topçu takımının Antalya’da talim yapması tüfek talimi kadar kolay olmadığından İstanbul’a getirilerek tophâne-i âmirede talim yaptırılması sağlandı.²⁵ Diğer yandan aynı Teke ve Hamit Sancaklarından mürettep redif topçu askerlerinin eğitimi için dört obüs ve çarha topları gönderildi. Ayrıca at koşmak ve kullanmak konusunda da talim yapmak için 24 at tedarik yapıldı.²⁶

Padişah II. Mahmut 1836 Ağustos’unda topladığı “*Meclis-i Şura*”da redif teşkilâtı ile ilgili önemli kararlar alınmasını sağladı. İlk karar “*Münavebe Usulü*”nün getirilmesi oldu. Büyük talimlerin ilkbahar ve yaz aylarında ekim ve hasat zamanlarına denk getirilmeyecek şekilde, vali ve mutasarrıflarca belirlenecek bir zamanda, sancak merkezlerinde yapılması kararlaştırıldı. Dört bölükten meydana gelen taburlar, sırayla üçer ay talim için sancak merkezlerine gelecek, böylece tüm yıl sancak merkezlerinde asker bulundurulmuş olacaktı. Topçu talimi için İstanbul’dan sancak merkezlerine ikişer muallim gönderilecekti. Redif tabur düzeni de Asâkir-i Mansûre taburları gibi 1426’dan 860 nefere indirilip sayıları üçe çıkarıldı. Böylece her sancakta 2.560 redif askeri olacaktı. Bundan başka redif taburlarının askerî ve malî yönetimi tek elde toplandı. Redif taburlarının bulunduğu sancaklar gruplandırılarak birer müşirin idaresine bırakıldı. Muvazzaf olsun, redif olsun piyade askerinin 1/5’i kadar süvariye ihtiyaç olduğu göz önüne alınarak 1836’da redif süvari alayları teşkil edildi.²⁷ Tanzimat döneminde teşkilatta yapılan değişikliklerle birlikte redif taburları Osmanlı ordusunun tam olarak yedek ordusu hüviyetini aldı.²⁸

²³ Çadırcı, “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu”, s. 69.

²⁴ Abdülkadir Özcan, “Redif”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 34, (İstanbul: TDVY., 2007), s. 525. 1834 yılında kurulan tabur kurulan vilayet ve sancaklar için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmut Devri Yedek Ordusu, Redif Asakir-i Mansûre”, s. 132-137.

²⁵ BOA, *MŞH.ŞSC.d.*, 1153, 6/11-2, 1 Rebüleahir 1251 [27 Temmuz 1835].

²⁶ BOA, *C.A.S.*, 778/32933, 29 Cemaziyelahir 1253 [30 Eylül 1837].

²⁷ Mübahat Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu”, s. 141-145.

²⁸ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), s. 316.

2. Redif Taburlarının Tertip Düzenleri

Redif taburlarının kurulması kararı alındıktan sonra ilk olarak taburların kurulacağı sancakların yöneticilerine birer ferman gönderildi. Fermada taburların nasıl kurulacağı, kimlerden oluşacağı, yapılacak masraflar gibi hususlar ayrıntılı olarak anlatıldı. Buna göre taburlardaki nefer sayısı 1426 kişi olacaktı. Bu sayı bir sancağın ortalama nüfusa göre belirlenmişti. Devlet henüz birkaç yıl önce (1830-1831) ilk nüfus sayımını yapmıştı. Bu sayımda Müslüman erkek nüfus askerlik durumu bakımından kaydedilmişti. Devlet bu teşkilatı kurarken nüfus sayım bilgilerinden faydalandı. Yazanın belli olmadığı bir evrakta Rumeli’de 3 milyon, Anadolu’da 9 milyon civarı Müslüman olduğu tahmin edilip devletin kısa sürede gerek düzenli gerek yedek (redif) olmak üzere 500 bin civarında askeri tertip edebileceği düşünülmektedir.²⁹ Yapılan planlamaya göre eğer bir sancakta nüfus bir tabur çıkarmaya yetmiyor ise yakın iki sancak bir tabur oluşturacaktı. Örneğin Teke Sancağı ve Terkemiş Hassı birer tabur asker çıkaramadığından ikisi birden tek bir tabur oluşturmuştu.³⁰

Redif taburlarında piyade asker esas olmakla birlikte süvari ve topçu birlikleri de olacaktı. Yöneticiler şunun farkındaydı: Piyade askerlerinin talim ve terbiyesi her yönden esastı. Ani bir savaş durumunda süvari ve topçu takımlarının ihtiyaç duydukları hayvanlar ve koşum eşyalarının kısa sürede tedariki mümkün olamamaktadır. Ancak modern hiçbir ordu topsuz ve tüfeksiz olamazdı. Bu sebeple redif teşkilatında piyadenin 1/5’i nispetinde bulunan topçu ve süvari takımlarının artırılması dahi düşünülmüştür.³¹

Redif taburlarında binbaşılar yanında rütbeli asker mahiyetinde zabıtlar, küçük zabıtlar da görevlendirildiler. Teşkilatın nizamnamesine göre taburların en üst rütbeli görevlisi binbaşydı. Binbaşılar mutasarrıf ve valilerin seçimi ve padişah onayı ile yerel hanedan ve kişizadelerden tayin edildi.³² Binbaşılardan yerel ileri gelenlerden olmasının istenilmesiyle bunların bölgedeki nüfuzlarından pratik olarak yararlanmak istenildiği anlaşılmaktadır. Sözelimi Teke ve Terkemiş Hassı taburunun binbaşısı olarak Antalya hanedanından Yanıkzade Mehmet Ağa oğlu İsmail Ağa’yı tayin edilmişti.³³

Binbaşılardan sonra diğer üst rütbeliler zabıtlardı. Sürekli görev başında bulunacak olan zabıt ve küçük zabıtlar taburun bütün işlerini

²⁹ BOA, *HAT.*, 304/17983-L [Tarihsiz].

³⁰ BOA, *HAT.*, 332/19116-M, 5 Rebiülevvel 1250 [12 Temmuz 1834].

³¹ BOA, *HAT.*, 304/17983-L. L [Tarihsiz].

³² Mübahat Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmut Devri Yedek Ordusu, Redif Asakir-i Mansûre”, s. 129.

³³ BOA, *MŞH.ŞSC.d.*, 1152, 5/73-1 (163, Binbaşı tayin fermanı), 7 Rebiülahir 1250 [13 Temmuz 1834].

görmekle mükelleftiler. Bunlar yanında bir sağ kolağası, bir cerrah, bir trampetçi, bir tabur kâtibi, bir tüfekçi ustası, yüzbaşı rütbesinde dört silah ve giysi emini ile dört başçavuş istihdam olunmaktaydı. Başçavuşlar küçük zabitlerin en dirayetli ve önde gelenleri arasından seçilip görevlendirilmekteydiler. Bu görevlilerden yüzbaşılar ve başçavuşlar hariç diğerlerinin tamamı sürekli bir şekilde görev başında bulunmaktaydılar. Ancak silah ve giysi gibi eşyalardan sorumlu olan bu yüzbaşılar eşyaların konulacağı deponun bulunacağı kasabada ikamet etmek mecburiyetindeydiler. Dört başçavuş da mevcut olmayan neferlerin miktarını ve nereye gittiklerini ve bu gibi durumlarda daima haberdar olmak için kendi bölüklerine tahsis olunmuş olan kazalarda ikamet ederlerdi.

Redif taburları için en önemli görev kesinlikle bir savaş durumunda en kısa sürede toplanıp düzenli orduya katılabilmektir. Bunun için ilk yapılacak iş padişah tarafından redif ordusunun toplanması için bir ferman çıkarmak olacaktır. Çıkarılacak fermanda sancak yöneticilerine, mirlivalara, binbaşılara redif askerlerinin buldukları kasaba ve köylere duyurunun hızlı bir yapılması gerektiği bildirilecektir.

Tecrübelere ve yapılan hesaplamalara göre Rumeli'nin en uzak kazalarına emirler tatarlar vasıtasıyla 3 güne kadar ulaştırılabilmektedir. Ondan da 24 saat içinde etraf kazalara dağıtılabilmektedir. Eğer bu kazaların zabitleri iyi çalışırlarsa emirlerin o kazalara varışından 24 saat sonra redif askerleri taburlar toplanması gereken alanlara sevk edebilirler. Buna göre taburların sevk işi 4-5 gündür. Anadolu'da ise bu durum biraz daha zaman alabilmektedir. Konya merkez kabul edilirse en uzak yerdeki tabur 30 güne gelebilir. Hatta bunların toplanması için 4 hafta süre verilirse 60 günü de bulabilir şekilde planlamalar yapılmıştı.

Redif taburlarında yoklamacılar istihdam edildiler. Bunlar iki türdü. Birincisi “âdi yoklamacı”lardı. Bunların görevleri redif kanunnamesinde belirtilmişti. Diğer tür ise “gayr-i âdi yoklamacı”lardı. Bunların başlıca görevleri ansızın herhangi bir askerinin durumunu araştırmak, bir sefer durumunda mesul olduğu taburundan 1400 neferi orduya kaydetmekti. Eğer içlerinden orduya katılamayacak olanları varsa bunların sayısını ve kimler olduğunu tespit etmektir. Ayrıca askerlerin silahları, elbiselerinin ne durumda bulduklarını sürekli kontrol edip bir sefer durumunda işe yarayacak bilgileri şüpheye yer bırakmayacak biçimde tutmaktır.³⁴

³⁴ BOA, A.DVNSASK.MHM.d., 44, sayfa 2, 29 Rebiülahir 1250 [4 Eylül 1834].

3. Redif Taburlarında Talim ve Taallüm Uygulamaları

Savaşlarda askerlerin sayısından ziyade eğitim ve disipline vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla tarihte bütün devletler ordularında hangi sınıf olduğuna bakmaksızın askerlerinin talimi ve disiplinine önem vermişlerdir. Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı yönetimi eğitimsiz askerden çok çekmiştir. II. Mahmut verdiği bir hattında talimsiz ve zabitsiz askerin ne kadar çok olursa olsun işe yaramayacağını, eski adetlere bağlı olanların gelişen teknoloji karşısında başarılı olamayacağını söylemiştir.³⁵ Bu nedenle II. Mahmut iktidarının hemen başında gerçekleştirdiği Sekban-ı Cedid ve Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordularında en önem verdiği konu askerî disiplini talimdi.

Redif teşkilatı kurulmadan kısa bir süre önce yaşanan Yunan ve M. Ali Paşa isyanları sırasında talimsiz askerler büyük sıkıntılar yaratmıştı. Sözcüleri 1821 yılında Mora ve adalardaki gibi bir isyanın Kıbrıs Adası'nda da çıkmasını önlemek için Sayda taraflarından dört bin civarında asker gönderilmişti. Ancak bu askerler eğitimsiz ve disiplinden uzak olduklarından faydalarından çok zararları dokunmuş, bu sebeple geri gönderilmişlerdi.³⁶ Devlet yöneticileri bu gibi durumlarla sık sık karşılaştıklarından redif teşkilatı kurulurken dikkat edilen en önemli konu askerin talimlerinin nasıl olacağıydı. 1834 yazında vüzeranın İstanbul'a geldiği sırada konuşulanların başında da bu konu geliyordu.³⁷

Aslında redif askerlerinin talimlerinin Asakir-i Mansure-i Muhammediye'deki gibi olması isteniyordu. Zira redif askerleri bir savaş durumunda bu orduya katılacak ve tek bir ordu haline gelecekti. Ancak ortada şöyle bir sorun vardı. Mansure ordusu askerleri düzenli ordunun neferleri olup sürekli talim ve taallüme tabiydi. Redif askerleri ise sadece yılın belirli dönemlerinde talim ve taallüm göreceklerdi. Her iki sınıftaki askerlerin eğitimi aynı olamazdı. Nitekim taburlar kurulduktan sonra redif askerlerine talimin nasıl yapılacağına dair yerelden sorular gelmeye başladı. Ankara ve Kangırı Sancakları Mutasarrıfı İzzet Paşa redif taburu oluşturulduktan sonra bunlara sancak merkezinde ne şekilde ateşli talim yaptırılacaklarını bilemediklerini ifade ederek kendilerine seraskerlikten bir talimat gönderilmesini talep etti.³⁸ Bunun üzerine Padişah II. Mahmut Anadolu'da ve Rumeli'de taburlarını kuran tecrübeli sancakbeylerine ve valilere gönderdiği

³⁵ BOA, *Topkapı Sarayı ve Müzesi Arşivi Evrakı* (=TS.MA.e.), 785/81, 21 Rebiülevvel 1222 [29 Mayıs 1807].

³⁶ BOA, *HAT.*, 863/38500, 6 Rebiülevvel 1237 [1 Aralık 1821].

³⁷ BOA, *HAT.*, 305/18006-H [Tarihsiz].

³⁸ BOA, *HAT.*, 1588/78 [Tarihsiz]. Bazı taburlarda ateşli talim yapılmıştı. Örneğin Niğbolu sancağı redif taburunun (BOA, *HAT.*, 685/33273) ve Konya ve Akşehir sancaklarından mürettep taburun (BOA, *HAT.*, 327/19001-C) ateşli talimlerinin yapıldığını bildirilmişti.

fermanlarla taburların işleyişi, talim ve taallümle ilgili tecrübelerini sordu.³⁹ Pek çok sancakbeyi ve vali görüşlerini birer layiha halinde merkeze gönderdi.⁴⁰

Ankara ve Kangırı Sancakları Mutasarrıfı İzzet Paşa da cevap olarak kendi taburunda tecrübe ettiği sistemi bir talimatname haline getirdi. İzzet Paşa'nın işin bazı zorluklarını da anlattığı talimatı maddeler halinde şöyleydi:

1- İzzet Paşa'ya göre, talim ve taallüm muallimin mevcudiyetine bağlı olduğundan her köye muallim gönderilmelidir ancak bu mümkün değildir. Bu yüzden kendisi birbirine yakın olan 5-10 köyün askerlerini merkezi bir köyde toplamıştı. Çok sayıda neferin bir arada bulunması da yine çok sayıda muallim ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Köyler her ne kadar birbirine yakın olsa da askerlerin toplanılacak köye gelip gitmeleri ve talimleriyle birlikte 5-6 saati geçmekte ve bu ise her gün işlerinden kalmalarına sebep olmuştur. Bu sürede askerlere sadece iki saatlik talim verilebilmiştir. Talimde askerlere kumanda edecek zabitleri de olmayınca askerlerin dikkatsizlikleri had safhaya çıkmıştı. İzzet Paşa bu durumu gördükten sonra bölükleri birer birer dönüşümlü olarak sancak merkezine getirip talim ve taallüm yaptırmayı düşündüğünü ancak bu durumda da bir kısım askerinin hasat mevsimine rast gelip işlerinin tamamıyla kalacağını, askerlerin evlerine dönüşünün en az en az 7-8'er gün tutacağını, bunun da ahaliyi sıkıntıya düşüreceğini açıkladı.

2- İzzet Paşa bu yöntemleri düşünmekte ise de kendisine göre idaresinde olan taburun iyi ve kolay bir şekilde eğitimi için taburu her bir kazanın merkez kasabasında bir günde topladığını ve yine bir günde köylerine gönderdiğin belirtti. Bu yönteme yaz mevsiminde işlerin yoğunluğu nedeniyle askerlerin işlerini de gözeterek Ruz-ı Hızır'dan 30-40 gün kadar önce başlamıştı. İzzet Paşa Ruz-ı Kasım'dan 20-30 gün kadar geçtikten sonra 8 ay zarfında işten boş vakitlerinde dört defa kazalarında toplanarak zabitelerinin gözetiminde 15 gün eğitimini layıkıyla yaptırmıştı. Yılda bir defa Ruz-ı Hızır'dan 10 gün geçtikten sonra sancak merkezinde tüm askerleri toplayıp 20 gün aralıksız talim ve taallüm yaptırmıştı. Böylece redif askerlerinin eğitimlerini hem askerlerin gönüllerini de yaparak uyuşma ile hem de zaman kaybı olmadan kolaylıkla yaptırmıştı.⁴¹ İzzet Paşa bu şekilde özetlediği tecrübelerini daha ayrıntılı olarak bir layiha haline getirmişti.⁴²

³⁹ BOA, HAT., 305/18006-B [Tarihsiz].

⁴⁰ BOA, HAT., 304/17983-N [Tarihsiz].

⁴¹ BOA, HAT., 305/18006 [Tarihsiz].

⁴² BOA, HAT., 304/17983-E [Tarihsiz].

3- İzzet Paşa'nın verdiği bilgiye göre redif taburunun zabitanı İstanbul'a çağrılarak kendilerine eğitim verilmişti.⁴³ Zabıtlar geri dönüklerinde “*kesb-i maharet*” ettiklerinden askerlere günlük ikişer üçer saat kadar eğitim “*fünun-ı harbiye ve sanayi-i nizamiye üzere*” verebilecek seviyeye gelmişlerdi. Paşa talimlerde askerlerin istekli oluşlarını müşahade etmişse de bunların esas tertiplerinin savaşta olacağını belirterek eğitimlerine devam edileceğini ifade etmişti. Paşa'ya göre gerektiğinde redif askerlerinden ülkeyi korumaları isteneceğinden iyi bir eğitim almaları gerekmektedir. Bu da askerlerin büyük ve küçük zabıtlarıyla kışla gibi bir yerde birlikte bulunup, birlikte talim ve taallüm ile meşgul olmaları, açıklanan usul ve düşünülen diğer askerî gereklilikleri yerine getirerek vakit geçirmeleri, zabıtları taraflarından verilen eğitimi hakkıyla yerine getirmeleriyle mümkün olabilecektir. Bu da daima bir yerde toplanmaları ve sürekli talim ve taallüm etmelerine bağlıdır.⁴⁴

4- İzzet Paşa'ya göre Redif askerleri kaza ve köyünde işi gücüyle meşgul olduklarından belirlenen yer ve günlerde yapılan talim ve taallümleri vakit kaybı demek olup beklenen faydayı sağlamadığı ve toplanmaları sırasında sancak merkezinde öğrendiklerini de ileride yapılacak talime kadar unutarak başa dönüldüğünden ne kadar gayret gösterilse de *fünun-ı harbiye-i nizamiyeleri* asakir-i mansure gibi olamayacak ve seferde başarı gösteremeyecektir.⁴⁵

İzzet Paşa tecrübe ettiklerine bakarak bazı öneriler de sunmuştur:⁴⁶

5- Köylerinden ve kasabalarından kalkıp gelen askerlerin sancak merkezinde kalabilecekleri belirli bir yer olmadığından gerek talim ve taallümleri ve gerek aylıklarının almak üzere üzere bir araya geldiklerinde tesadüfen bazı evlerde, kahvehane, hane gibi yerlerde ikamet ettiklerinden büyük sıkıntı çekmektedirler. Üstelik bu durum merkez sancak ahalisine de bir çeşit sıkıntı ve eziyet vermektedir. Bundan kurtulmaları için öncelikle sancak merkezlerinde birer kışla yapılması ve dört bölükten ibaret taburların bölüklerinin nöbetleşe olarak eğitim almaları sağlanmalıdır. Askerlerin bu şekilde kışlada ikamet ettirilmesiyle düzenli ordu gibi sürekli eğitim ve disiplinlerine bakılabilecektir. Kışlada kalacak askerlerin verilen aylıkları yetmeyeceğinden sadece kışlada nöbette bulunacakların aylıklarına beşer kuruş zam ile her ay onar kuruş mahiye verilmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde sancak merkezinde sıkıntı çekenlerin sefalet içinde kalıp ahaliye

⁴³ Çankırı Sancağında toplam 4 bölükten oluşan taburda Binbaşı Yusuf ağa ve Sağ Kol İsmail Şakir Ağa'nın yanında her bölüğün yüzbaşısı ve dörder mülazımları eğitim için İstanbul'a gönderilmişti. BOA, *HAT.*, 330/19083-E [Tarihsiz].

⁴⁴ BOA, *HAT.*, 304/17983-E [Tarihsiz].

⁴⁵ BOA, *HAT.*, 304/17983-E [Tarihsiz].

⁴⁶ BOA, *HAT.*, 304/17983-E [Tarihsiz].

zorluk çıkarmalarının önüne geçilebilecektir. Kışların inşası ise sancakta ahali tarafından karşılanmalıdır. Talim ve taallüm nöbetinde kalacak askerlere verilecek zammın kaynağı sancaklardaki iltizamlardan karşılanabilir.

6- İzzet Paşa'nın tecrübelerine göre, askerler aylıklarını alabilmek için her ay sancak merkezine gelmek zorundadırlar ancak bazı kazaların uzak mesafede olması nedeniyle askerlerin geliş gidişleri en az on güne sürmekte, bu da işlerini aksatmaktadır. Ayrıca yolda yiyip içmeleri de sorun olmaktadır. Kendilerine verilecek aylık da bu durumda cüzi bir şey nispetinde kalmaktadır. Her durumda kendilerine sıkıntı ve masraf yaratan bu durumu çözmek gerekmektedir. Her ay bütün askerlerin gelmesindense her ay bir kişiyi köylere gönderip aylıklarını dağıtmak da masrafa yol açacaktır. Diğer yandan bir eyalet ve sancağın vali ve mutasarrıfları redif kanunname-i hümayunu gereğince bu redif askerlerinin eğitimlerini yerinde görmek üzere zaman zaman kazaları dolaşması gerekir. Bu amaçla gittiklerinde üç ayda bir aylıkların dağıtılması, eğer kendileri gidemezse eşdeğer birini göndererek askerlerin uzak mesafe nedeniyle gidememelerinin önüne geçilmiş olur. Tabur binbaşılı sancak merkezinde bulunacaklarından binbaşılı da yanlarına alarak gitmeleri kanuna da uygun olacaktır. Ayrıca bu şekilde talim ve taallümü de yerinde görmüş olurlar. Mahiyeleri de kendileriyle birlikte yerinde dağıtılabilir.

Ankara ve Kangırı Sancakları Mutasarrıfı İzzet Paşa anlattığı ve önerdiği usullere göre Ruz-ı Hızır ve Rus-ı Kasım mevsimlerinde senede iki defa büyük talimleri icrası için sancak merkezine toplanmaları kararlaştırmıştı. Ancak Ruz-ı Kasım harman mevsimine rastladığından ve bu dönemde herkes ürünü kaldırmakla meşguldü. Bu dönemde askerlerin işlerini sekteye uğratmamak için Ruz-ı Kasım başlangıcında toplanıp büyük talim yapmalarının affını, bunun yerine yılda bir defa Ruz-ı Hızır'da toplu talim yaptırmak ve aylıkları açıkladığı şekilde dağıtabilmek; nöbetleşe olarak kışlada bulunacakların ikametleri süresince olan ziraat ve diğer işlerinin akrabaları tarafından yerine getirilmesi, akraba ve başka kimsesi bulunmayan olursa onlara da durumlarına göre kolaylık gösterilmesi için Padişah II. Mahmut'tan izin talep etti.

6- İzzet Paşa redif topçu birliklerinin talimlerini nasıl yapacakları konusuyla da ilgilenmişti. Ona göre topçuların top talimini layıkıyla almaları oldukça önemliydi. Her bölüğün topçuları nöbetleşe bölükleriyle beraber kışlarda bulunacaklarından sancak merkezinde veya bağlı kazaların birinde talime uygun top bulunduğu bu topçuların da nöbet bitimine kadar top talimi yapmaları gerekiyordu. Bunun için tophane-i amireden yetenekli birer nefer muallimi ve top bulunmayan yerlere de eğitim için birer top gönderilmeliydi.

7- İzzet Paşa piyade redifi yanında süvari birlikleri de oluşturmuştu. Bir taraftan onların da talim ve taallümleri sürdürülmekteydi. Süvari takımlarının talim ve taallümleri de piyade askeri hakkındaki usul üzere nöbetleşe olarak sancak merkezinde toplanıp yapılmalıdır. Bunlar için merkezden süvari muallimi gönderilmesi gerekmektedir. Bu takımlar hayvan ile talim yapacaklarından kışlada nöbetleşe bulunacak birer takımın binmesine yetecek 40 at valiler ve mutasarrıflar marifetiyle tedarik edilmelidir. Parası da sancak tarafından verilmelidir. Atların telef durumu olduğunda da yerine yenisi konulmalıdır. Büyük sancaklarda iki veya üç takım süvari bölüğü oluşturulabilir.⁴⁷

Yukarıda Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı İzzet Paşa'nın da uyguladığı usuldeki gibi 1836 Ağustos'unda redif teşkilatında münavebe usulüne geçildi. Bu usul askerlerin talim ve taallümde daha etkin rol almasını sağladı. Zira bütün redif askerlerinin toplanmasındansa nöbetleşerek bu eğitimler yapılmaya başlanmıştı. Üstelik bu şekilde daha az asker bir araya geldiğinden daha faydalı bir eğitim verilebiliyordu. Yeni usulde askerlerin talim ve taallümlerine her gün bakılıyordu. Ayrıca bir defa ateş talimleri yapılıyor, bir gün sonra da kurşunlu olarak nişan talimi yapılabilme imkânı oluyordu. On günlük talim sonrasında “*layıkıyla kesb-i meleke edememiş*” olanlar tahsil-i maharet edinceye kadar her gün sabahları bölük talimi ve ikinci vakti tabur talimi dörder beşer saat yaptırılması olabilmektedir.⁴⁸

Redif askerlerinin talim ve taallümleriyle ilgili hazırlanan bir başka layihada redif askerlerine talim sırasında hangi hareketlerin öğretileceği açıklanmıştır. Layihadaki bilgilere göre redif askerlerinin talimleri için çok sayıda neferi bir yerde toplamadan nizam üzere duruşunu, tüfek talimini, adım atma usulünü, yön değiştirme, çevirme hareketlerini, kısaca talim başlangıcında verilmesi elzem hareketleri acemilere talim etmek mümkün olabilir. Bu hareketlerin yapılması gerek bölükle olsun ve gerek tabur ve liva ile olsun aynı şekilde olduğundan sadece askerlerin talimi için onları bölük kaidesi üzere tertip edip kumandası bir zabıt veya bir küçük zabıte verilmek suretiyle talim ettirmek yeterli olacaktır. Ancak bu bölükler, acemilerin miktarı üç sıra dizilmeye ve iki onbaşı takımına ulaştığında yeterli olacak şekilde tertip edilmelidir. Zira böyle olmazsa açıklanan talim ve hareketler yapılamaz. Bundan dolayı “*talimci*” makamında köylere gönderilecek küçük

⁴⁷ İzzet Paşa'nın redif süvari bölükleriyle ilgili bu önerisi sonra Meclis-i Şura'da görüşülmüş ve taburlarda piyade bölüklerinin teşkilinden sonra süvari bölüklerinin kurulmasına karar verildi. BOA, HAT., 314/18499-B [Tarihsiz].

⁴⁸ Ankara ve Kangırı Sancakları Mutasarrıfı İzzet Paşa belirtilen bu talimleri Ankara'da yapıldıktan sonra başarıları gören vali askerlere bahşiş dağıtmış ve ziyafet vermişti. BOA, HAT., 374/20423-B [Tarihsiz].

zabitlerin talim için toplayacakları askerlerin miktarı en az 24 olmak üzere tertip eylemeleri talim usulü için gereklidir.⁴⁹

Aynı layihaya göre, zabitlerin talim ve terbiyeleri müşkül olduğundan daima taburda istihdamları gereklidir. Zira zabitlerin eğitimi için redif taburlarının toplanması istenildiğinde az zamanda gerekli bilgilere ulaşılması mümkün olamayabilecektir. Eğer taburları toplayıp uzun süre tutmak istenirse de bu büyük masrafa yol açacaktır. Bu sebeple böyle zabitlerin eğitimi için taburların toplanmasına gerek yoktur. Bunun yerine zabitleri asakir-i mansure ordusunda istihdam ederek eğitimlerini orada vermek daha doğru bir yöntem olacaktır. Bu usul küçük zabitlerinin eğitimi için de geçerlidir. Üstelik küçük zabitler köy ve kasabalarında çift çubuk sahibi kişiler olduklarından “fen-i askeri” ile ilgili bilgileri yoktur. Bu sebeple asakir-i mansure taburlarında istihdam ve eğitimleri gereklidir. Böylece küçük zabitlerin binbaşı rütbesine kadar olanlarının talim ve terbiyeleri taburdan ziyade cemiyete muhtaç değildir. Ancak mirlivaların ve feriklerin eğitimleri sadece sekiz kat ve on altı kat daha fazla asker toplanmasını gerektirmektedir.⁵⁰

Redif askerlerinin talimlerinde her şeyden önce askerlere tüfek ve askerî eşyaları dağıtmak gerekmektedir. Tek düzelik (yekrenklik) usulüne oldukça riayet ettirmeye çalıştıktan sonra yedi gün her bir askere başka başka tüfeksiz olarak nizam üzere duruş, yürüyüş, yarım sağ ve yarım sol, sağdan geri dönüş hareketleri talim etmelidir. Sonra birkaç neferi bir sıra üzere dizip yine aynı hareketleri beraberce yedi gün yaptırılır. Bir hafta sonrasında askerin eline tüfek verilir. 14. günden itibaren ise nefer talimi ve özellikle hareketler bölükle birlikte yaptırılır. Daha sonraki 15 gün avcı talimi ve diğer hizmetler, yedi gün nişan almak ve bütün hareketleri tekrar ettirmek şeklinde yürütülür. Böylece redif askerleri altı hafta, yani 43 gün zarfında usul-i talimi oldukça tahsil etmiş olurlar.⁵¹

Redif askerinin talimine bu şekilde başlanmak istenirse 10 ya da 12 neferi talim etmek için talimci göreviyle bir çavuş ve her çavuşa nezaret etmek üzere bir zabit atanır. Şöyle ki; eğer altı hafta zarfında 50.000 nefere bu şekilde talimci verilirse 4.150 çavuşun ve 415 zabitin istihdamı gerekir. Bu şekilde her tabura 10 zabit ve 100 çavuş atanır. Ancak eğer Asakir-i Mansure gibi yavaş yavaş bir sene zarfında talim yapılmak istenirse her bir tabura 1 zabit ve 12 çavuş tayin olunacaktır. Bunlar 6 hafta zarfında 144 nefere talim tahsil ettirebileceklerdir. Bunlardan başka gerektiğinde istihdam olunmak üzere 10 zabit de ihtiyaten kalır. Bu tahmini hesabın en az nispetleri muhakkak uygulanmalıdır. Bundan maksat talimcilerin miktarı 60 zabit ve 600 çavuş,

⁴⁹ BOA, HAT., 304/17983-L [Tarihsiz].

⁵⁰ BOA, HAT., 304/17983-L [Tarihsiz].

⁵¹ BOA, HAT., 304/17983-L [Tarihsiz].

6.000 tüfek ve o kadar palaska ile 13 ay zarfında 50.000 nefere talimi verdirilebilirsin. Bu sayılar yetmezse tamamlanması noktasında mansure taburlarından fen-i talimde maharetli zabıt ve küçük zabıtlar redif taburlarına tayin olunmalıdır.⁵²

Sonuç

Osmanlı Devleti I. Abdülhamit devrinden itibaren ordunun ıslahı çalışmalarını yoğunlaştırmış ve bu kapsamda Batı örnek alınmıştır. III. Selim döneminde ordudaki modernleşme çabaları hız kazanmış, II. Mahmut döneminde ise kurumsal bir yapıya kavuşturulmuştur. II. Mahmut döneminde Yeniçeriliğin kaldırılması yapılacak yeniliklerin önündeki en büyük engelin de ortadan kalkmasını sağlamıştır. Yeniçeri ordusu yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu görünüş, teçhizat ve eğitim bakımında modern bir ordu görünümündeydi. Ancak bu yeni ordunun kısa süre içinde tüm ülkeyi savunması beklenemeyeceği gibi bu mümkün de değildi. Dolayısıyla bir savaş durumunda asker sayısını artırmak gerekmekteydi. Fakat askere çağrılacak neferlerin savaş sanatından anlayanlar olmadığında bunun mahzurları daha önce çok kez tecrübe edilmişti. Bu nedenle Prusya ve Avusturya ordularında başarı ile uygulanan redif (yedek) asker teşkilatı hayata geçirilmiştir. Osmanlı yönetimi bu sayede bir sefer durumunda eğitilmiş çok daha kalabalık bir orduyu toplamayı düşünmüştür. Osmanlı Devleti savaş zamanlarında düzenli ordu yanında pek çok kişiyi askere alarak kalabalık bir ordu oluşturmuştu. Ancak bu şekilde kurulan ordularda neferler eğitimsiz ve disiplinden uzak olduklarında başarılı olunamıyordu. Bu defa seferlere hazırlıklı eğitilmiş ve disipline edilmiş bir teşkilat kurulması hedeflenmiştir. Bu kapsamda ortaya çıkan temel sorun redif askerlerinin nasıl talim ve taallümleri olmuştur. Osmanlı yönetimi redif askerî teşkilatını kurmaya karar verdikten sonra yayımladığı bir talimatnameyle sistemin nasıl kurulacağını ayrıntılı bir şekilde duyurdu. İlk başta askerlerin talimlerinin yılda bir defa büyük talim şeklinde yapılmasına karar verilmişse de bunun sakıncaları yerelden iletince 1836 yılında münavebe usulüne geçildi. Böylece askerler nöbetleşe olarak yılda iki defa birer kez olmak üzere talim ve taallüme tabi tutuldular. Bunlarda askerlere talimin kimler ve nasıl verileceği/verildiği, yapılabilecek düzeltmeler gibi konularda merkezden yerele, yerelden merkeze sürekli bilgilendirmeler yapıldı. Bunlarla birlikte sistemde ve talimlerde görülen aksaklıkların giderilme fırsatı oldu. Bu ise redif teşkilatının sürekli iyileştirme altında olmasını sağlayan en önemli faktör oldu.

⁵² BOA, HAT., 304/17983-L [Tarihsiz].

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN HARP OKULU'NDA GÖRDÜĞÜ DERSLERİN DEĞERLENDİRMESİ

Mehmet ÇANLI*

Giriş

1881 yılında Selanik'te dünyaya gelen Mustafa Kemal Atatürk, okul çağına geldiğinde önce Mahalle Mektebi'ne başlamış, birkaç gün sonra da Şemsi Efendi Okulu'na kaydolmuştur. Bu okuldan mezun olduktan sonra sırasıyla; Selanik Mülkiye Rüştiyesi, Selanik Askerî Rüştiyesi ve Manastır Askerî İdadisi'nde eğitim görmüştür. Bundan sonra da Harp Okulu'nda okumaya başlamıştır.¹ Atatürk, kendisiyle yapılan bir söyleşide, asker olarak yetişmesinde üç önemli imtihandan geçtiğini; bunlardan birincisinin Harbiye ve subay çıktığı sıralarda başından geçenler; ikincisinin Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı yaptığı mücadele ve üçüncüsünün I. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'ndeki görevi olduğunu ifade etmiştir.² Atatürk'ün bu ifadesinden, Harp Okulu eğitiminin onun yetişmesinde çok önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Atatürk'ün eğitim gördüğü Harp Okulu, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme sürecinde başlatılan ve uzun süre devam eden askerî reformlar çerçevesinde 1835 yılında kurulmuştur.³ Fakat Osmanlı ordusunu modern bir ordu ve Harp Okulu'nu modern bir okul haline getirmek için gösterilen tüm çabalara rağmen 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ağır bir yenilgi ile sonuçlanmıştır. Bunun üzerine, ordunun yeni ve daha kapsamlı bir reforma tabi tutulmasına karar verilmiştir.⁴ Bu sırada Alman ordusu,

* Dr., Kur. Alb. (E.), Hacettepe Üniversitesi, mehmetcanli1966@gmail.com, ORCID: 0000 0003 2143 2382.

¹ Geniş bilgi için bkz. Ali Güler, *Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgeleri Işığında)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000), s. 4-20; Ayrıca bkz. Kemal Zeki Gencosman ve Niyazi Ahmet Banoğlu, *Atatürk Ansiklopedisi, Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi*, c. 1, (İstanbul: May Yayınları, 1971), s. 30-39; Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Öğrencilik Hayatına Ait Bazı Notlar", *Devrim Gençliği Dergisi*, c. 3, Sayı 17 (Kasım 1953), s. 10-11; Salih Omurtak vd., "Atatürk (1881-1938)", *İslam Ansiklopedisi'nin 10'uncu Fasikülünden Ayrı Basım*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi), s. 719; Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştirdiği Devrin Milli Eğitim Sistemi", *Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferansları I, Atatürk Konferansları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964), s. 81-86.

² Faliş Rıfkı Atay, *Çankaya*, (İstanbul: Pozitif Yayınları), 2010, s. 78.

³ İsrail Kurtcebe ve Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, (Ankara: Kara Harp Okulu Matbaası, 1991), s. 51; Yusuf Çam, *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar, Rüştiye-İdadi-Harbiye (1892-1902)*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1991), s. 22.

⁴ Hayrullah Gök ve Mesut Uyar, "Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında M. Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, c. 12, Sayı 71 (Kasım 1999), s. 9.

Avrupa'nın en iyi ordusu olarak görülmektedir. Bu sebeple II. Abdülhamit, ordunun reformu için Alman İmparatoru II. Wilhelm'den konusunda uzman subaylar göndermesini talep etmiştir.⁵ Bu talep üzerine, Mayıs 1882'de bir Alman askerî heyeti İstanbul'a gelmiş ve yaptığı incelemelerin ardından bir reform programı hazırlamıştır.⁶ Bu program kabul edilerek uygulamaya konulunca Binbaşı Baron Colmar von der Goltz, askerî okulların eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi için 18 Haziran 1883'te İstanbul'a gelmiştir.⁷

Umum Askerî Okullar Müfettişliği'ne getirilen Goltz, ilk olarak Harp Okulu için Alman Harp Okulu örneğine benzer şekilde uygulamalı derslerin ağırlıkta olduğu bir ders programı hazırlamıştır.⁸ Ayrıca, çok sayıda Alman talimnamesini ve ders kitabını Türkçeye tercüme ettirmiştir.⁹ 1885 yılında Alman askerî heyetinin de başkanlığına getirilen Goltz, 1895 yılına kadar Osmanlı ordusunda görev yaparak Prusya askerî eğitim sisteminin Osmanlı ordusunda kökleşmesini sağlamıştır.¹⁰ Alman askerî eğitim sisteminin kökleşmesinde, Goltz ile birlikte görev yapan ve o gittikten sonra görevine devam eden Askerî Mektepler Nazırı Mustafa Zeki Paşa (1882-1908)'nın da büyük katkısı olmuştur.¹¹ Atatürk, Goltz'un ülkeden ayrılmasından dört yıl sonra Harp Okulu'na girmiş fakat Mustafa Zeki Paşa, Askerî Mektepler Nazırlığı görevine hala devam etmektedir. Bu çalışmada, Atatürk'ün okuduğu dönemdeki Harp Okulu eğitimi incelenecektir. Bu maksatla, önce Atatürk'ün okuduğu dersler ve aldığı notlar tespit edilecek, bundan sonra verilen derslerin içeriği araştırılacak ve elde edilen neticeler sonuç bölümünde ortaya konulacaktır.

⁵ Tahsin Ünal, "Harp Okulu Tarihi ve Mustafa Kemal", *Türk Kültürü, Atatürk Sayısı*, Sayı 25 (Kasım 1964), s. 37.

⁶ Hayrullah Gök ve Mesut Uyar, "Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında M. Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi", s. 9.

⁷ Salih Kış, *Osmanlı Ordusunda Alman Ekolü, Von Der Goltz Paşa (1883-1895)*, (Konya: Palet Yayınları, 2017), s. 61.

⁸ İsrail Kurtcebe ve Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, s. 159.

⁹ Salih Kış, *Osmanlı Ordusunda Alman Ekolü, Von Der Goltz Paşa (1883-1895)*, s. 137.

¹⁰ Colmar von Der Goltz, *Millet-i Müselleha (Ordu Millet)*, yay. haz. İsmet Sarıbal, (Çankırı: Karatekin Üniversitesi Yayınları, 2013), s. 10.

¹¹ Yusuf Çam, *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askerî Okullar, Rüştiye-İdadi-Harbiye (1892-1902)*, s. 32; Kara Harp Okulu internet sayfasında, Mustafa Zeki Paşa'nın 24 yıl (1884-1908) Harp Okulu'na komutanlık yaptığı belirtilmektedir. Bkz. http://www.kho.edu.tr/hakkinda/harbiyeli_ataturk/ogretmenleri.html, (Erişim Tarihi: 28. 08. 2021).

1. Mustafa Kemal Atatürk'ün Harp Okulu'nda Gördüğü Dersler

Atatürk, 1899 yılında Harp Okulu'nda öğrenim görmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Harp Okulu'na girişi (duhulü) 13 Mart 1899¹² ve apolet numarası 1283'tür.¹³ Atatürk'ün birinci sınıfta okuduğu dersler ve aldığı notlar aşağıda gösterilmektedir.¹⁴

Dersin Adı	Bu günkü Türkçesi	Dersin Toplam Notu	Aldığı Not
Akaid-i Dinîye	Din Kuralları	45	42
Topoğrafya Nazariyatı	Nazari Topoğrafya Bilgisi	45	33
Hendese-i Resmîye	Tasarı Geometrisi	45	29
Hikmet-i Tabîiye	Fizik	45	44
Kimya	Kimya	45	42
Kitabet	Kompozisyon/Yazı Yazma	45	45
Talim Nazariyatı	Nazari Askerî Eğitim	45	37
Malumat-ı Terbiye-yi Askeriye	Askerlik Terbiyesi Bilgisi	45	45
Lisan-ı Fransevi	Fransız Dili	45	44
Harita Tersimi	Harita Çizimi	20	19
Hendese-yi Resmîye Eşkâli	Tasarı Geometrisi Şekilleri	20	20
Topoğrafya Ameliyatı	Uygulamalı Topoğrafya Eğitimi	20	20
Talim Ameliyatı	Uygulamalı Askerî Eğitim	20	20
Alman veya Rus Lisani	Alman veya Rus Dili	45	44

Tablo 1: Mustafa Kemal Atatürk'ün Harp Okulu Birinci Sınıfta Gördüğü Dersler

Birinci sınıftaki derslerin not toplamı 530'dur. Atatürk, toplamda 484 olarak Piyade sınıfına ayrılan 610 Harbiyeli arasında dokuzuncu olmuştur.¹⁵ Atatürk'ün ikinci sınıfta okuduğu dersler ve aldığı notlar aşağıda gösterilmektedir.

Dersin Adı	Bugünkü Türkçesi	Dersin Toplam Notu	Aldığı not
Akaid-i Dinîye	Din Kuralları	45	45
Hidemat-ı Seferiye	Seferi Hizmetler	45	38
Dâhiliye Kanunname-i Hümayunu	İç Hizmet Kanunu	45	45

¹² Hayrullah Gök ve Mesut Uyar, "Mustafa Kemal'in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 78 (Haziran 2000), s. 23.

¹³ Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, (İstanbul: Kırmızı Beyaz Yayınevi, 2004), s. 15; Tahsin Ünal, "Harp Okulu Tarihi ve Mustafa Kemal", s. 39; Unat, "Atatürk'ün Öğrencilik Hayatına Ait Bazı Notlar", s. 11; Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştigi Devrin Milli Eğitim Sistemi", s. 86.

¹⁴ Hayrullah Gök ve Mesut Uyar, "Mustafa Kemal'in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı", s. 26.

¹⁵ Ali Güler, *Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgeleri Işığında)*, s. 22.

Fenn-i Mimarî	Mimarlık Bilimi	45	41
Fenn-i Furuşiyet Nazariyatı	Nazari Binicilik Bilimi	45	45
Lisan-ı Fransevî	Fransız Dili	45	42
Talim Nazariyatı	Nazari Askerî Eğitim	45	43
Malumat-ı Terbiye-yi Askeriye	Askerlik Terbiyesi Bilgisi	45	31
İlm-i Ahlâk	Ahlak İlmi	45	43
Kılıç Talimi	Kılıç Eğitimi	20	12
İstikşafat-ı Askeriye	Askerî Keşifler	20	14
Harita Tersimi	Harita Çizimi	20	18
Talim Ameliyatı	Uygulamalı Askerî Eğitim	20	20
Ceza Kanunname-yi Hümayunu	Ceza Kanunu	45	44
Alman veya Rus Lisanı	Alman veya Rus Dili	45	41

Tablo 2: Mustafa Kemal Atatürk'ün Harp Okulu İkinci Sınıfta Gördüğü Dersler

İkinci sınıftaki derslerin not toplamı 575'tir. Atatürk, toplamda 522 olarak piyade sınıfından olan 445 Harbiyeli arasında 11'inci olmuştur.¹⁶ Atatürk'ün üçüncü sınıfta okuduğu dersler ve aldığı notlar aşağıda gösterilmektedir.¹⁷

Dersin Adı	Bugünkü Türkçesi	Dersin Toplam Notu	Aldığı not
Sınıf-ı Salise Tabiyesi	Üç Sınıf Taktiği (Piyade-Topçu-Süvari Taktiği)	45	41
İstihkamat-ı Hafife	Hafif İstihkâmlar	45	40
Fenn-i Eslîha	Silah Bilimi	45	45
Hıfzı's-Sıhha-yı Askerî	Askerî Koruyucu Sağlık	45	45
Coğrafya-yı Askerî	Askerî Coğrafya	45	42
Devlet-i Aliye Ordu Teşkilatı	Osmanlı Devleti Ordu Teşkilatı	45	43
Talim Nazariyatı	Nazari Askerî Eğitim	45	44
Malumat-ı Terbiye-yi Askeri	Askerlik Terbiyesi Bilgisi	45	41
Lisan-ı Fransevi	Fransız Dili	45	43
İstikşafat-ı Askeriye	Askerî Keşifler	20	17
İstihkâm Eşkali	İstihkâm Şekilleri	20	18
Talim Ameliyatı	Uygulamalı Askerî Eğitim	20	19
Tabiye Tatbikatı	Taktik Tatbikatı	20	18
Alman veya Rus Lisanı	Alman veya Rus Dili	45	36

Tablo 3: Mustafa Kemal Atatürk'ün Harp Okulu Üçüncü Sınıfta Gördüğü Dersler

¹⁶ Hayrullah Gök ve Mesut Uyar, "Mustafa Kemal'in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı", s. 25-26.

¹⁷ Ali Güler, *Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgeleri Işığında)*, s. 27.

Üçüncü sınıftaki derslerin not toplamı 530'dur. Atatürk, toplamda 492 olarak piyade sınıftan olan 459 Harbiyeli arasında beşincisi olmuştur.¹⁸ Üç yıl boyunca aldığı notların ortalamasına göre okuldan piyade sınıfının sekizincisi olarak mezun olmuştur. Bu sıra, onun sicil numarasını da göstermektedir. Buna göre sicili, 1901-Piyade-8 olmaktadır.¹⁹

2. Atatürk'ün Harp Okulu'nda Gördüğü Askerî Derslerin Değerlendirmesi

Atatürk'ün Harp Okulu birinci sınıf karnesi incelendiğinde; bu sınıfta görülen derslerin, ağırlıklı olarak temel fen bilimleri ve askerliğin başlangıç konularından oluştuğu anlaşılmaktadır.²⁰ Toplam 14 dersin, sadece altı tanesi askerlikle ilgili derslerdir. Bununla birlikte, bilimsel derslerde de askerî dersler için gerekli bilgi altyapısını oluşturan konuların işlendiği görülmektedir. Örneğin Hikmet-i Tabiye, yani fizik dersinde; kuvvet, hareket, denge, sıvılar, gazlar ve maddeler konuları işlenmektedir.²¹ Bu konuları bilmek, silahların çalışma sistemleri ve atışa etki eden dış faktörler gibi hususları anlamak için gereklidir.²² Fizik dersi ile ilgili Hikmet-i Tabiye Tatbikatından isimli bir kitapta ise balonlar, bulutlar, rüzgâr, nem ve güneşin etkileri gibi konular açıklanmaktadır.²³ Balonlar, o dönemde askerî maksatlarla ve daha çok keşif amacıyla kullanılmaktadır. Bu sebeple, bazı askerî derslerde balonlar ve balon birliklerinin kullanımı gibi konular işlenmektedir.²⁴ Kimya dersinin de bazı askerî derslerde işlenen barut imali ve patlayıcılar gibi konular hakkında gerekli bilgi altyapısını sağladığı

¹⁸ Hayrullah Gök ve Mesut Uyar, "Mustafa Kemal'in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı", s. 25.

¹⁹ Ali Güler, *Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgeleri Işığında)*, s. 26-27, 40-41; Tahsin Ünal, "Harp Okulu Tarihi ve Mustafa Kemal", s. 40; Kemal Zeki Gencosman ve Niyazi Ahmet Banoğlu, *Atatürk Ansiklopedisi, Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi*, s. 82-83.

²⁰ Yusuf Çam, *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askerî Okullar, Rüştüye-İdadi-Harbiye (1892-1902)*, s. 154.

²¹ Bkz. Antranik Kırçıkyan, *Hikmet-i Tabiye*, ABD Kongre Kütüphanesi, II. Abdülhamit Tarafından Hediye Edilen Kitaplar ve Yazılar Koleksiyonu, (İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1293).

²² Atışa etki eden dış faktörler ile ilgili konular, Malumat-ı Terbiye-yi Askeriye dersinde işlenmektedir. Geniş bilgi için bkz. Nasır ve Ragıp; *Piyade Sınıfına Mahsus Dahiliye ve Seferiyeden Mevad-ı Mücmele-yi Havi Malumat ve Terbiye-yi Askeriye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, (İstanbul: Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, 1310).

²³ Bkz. Mehmet Sait, *Hikmet-i Tabiye Tatbikatından*, ABD Kongre Kütüphanesi, II. Abdülhamit Tarafından Hediye Edilen Kitaplar ve Yazılar Koleksiyonu, (İstanbul: Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, 1299).

²⁴ Balon birlikleri ile ilgili konular, Malumat-ı Terbiye-yi Askeriye dersinde işlenmektedir. Geniş bilgi için bkz. Nasır ve Ragıp; *Piyade Sınıfına Mahsus Dahiliye ve Seferiyeden Mevad-ı Mücmele-yi Havi Malumat ve Terbiye-yi Askeriye*.

anlaşılmaktadır.²⁵ Matematik derslerinde ise geometrik şekiller ve hesaplamalar gibi istihkâmcılık ve haritacılık derslerinde kullanılan temel bilgiler öğretilmektedir. Yani bilimsel derslerin, sadece öğrencilere bilimsel bakış açısı kazandırmak amacıyla değil, askerî dersler için gerekli bilimsel altyapıyı kazandırmak amacıyla da müfredata konulduğu söylenebilir.

Birinci sınıfta, Harbiyelilere askerliğin temel bilgilerinin kazandırıldığı en önemli askerî dersler, nazari ve uygulamalı talim dersleridir. Bu dersler, üç yılın ders programında da bulunmaktadır. Atatürk'ün okuduğu dönemdeki talim dersi öğretmenleri; Rahmi Paşa, Binbaşı Fazıl Bey, Yüzbaşı Naci (İldeniz) Bey ve Teğmen Osman (Kopdagel) Efendi'dir.²⁶ Bu kişiler, kaynaklarda piyade talimi öğretmenleri olarak gösterilmektedir.²⁷ Bu sebeple, talim derslerinin piyadecilik dersleri olduğu söylenebilir. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın, Osman Efendi'nin eğitim sırasında "*Birinci mangadan sağdan beş kişi, kop da gel!*" şeklindeki ifadelerinden dolayı kendisine "*Kopdagel*" lakabının konulduğunu söylemesinden²⁸ talim derslerinde piyadecilik eğitimi konularından olan yanaşık düzen eğitiminin yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Harp Okulu'nda öğrencilere öncelikle disiplin ve birlikte hareket edebilme kabiliyetinin kazandırılmaya çalışıldığını göstermektedir.

Piyadecilik dersleri ayrıca, talimname esasları (yani ordunun uyguladığı doktrin) çerçevesinde savunma ve taarruz gibi askerî hareketlerle ilgili olarak küçük birlik seviyesinde muharebe eğitimlerinin verildiği derslerdir. Harp Okulu'ndan teğmen rütbesi ile mezun olan öğrenciler genellikle takım komutanı olarak kıtalara atanmaktadır. Talim dersinin üç senenin ders müfredatında da teorik ve uygulamalı iki ders halinde bulunmasından, Harbiyelileri zihinsel ve fiziksel disiplini tam, ordunun eğitim ve doktrinini çok iyi bilen takım komutanları olarak yetiştirmenin Harp Okulu'nun birinci hedefi olduğu anlaşılmaktadır. Birinci sınıfta görülen ve üç yıl boyunca müfredatta yer alan diğer bir ders de Malumat-ı Terbiye-yi Askeriye dersidir. Askerlik Terbiyesi Bilgisi anlamına gelen bu derste, bugün er eğitim tugaylarından askerî okullara, sınıf okullarına ve kıtalara kadar hemen her kademede verilen ferdi eğitim ve küçük birlik eğitimi konuları öğretilmektedir. Bu derste ilk olarak; askerlerin hususi vazifeleri başlığı altında her askerın sahip olması gereken sadakat, muharebeye hazırlık, sebat

²⁵ Bu konular Fenn-i Esliha dersinde öğretilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Refik, *Fenn-i Esliha*, ABD Kongre Kütüphanesi, II. Abdülhamit Tarafından Hediye Edilen Kitaplar ve Yazılar Koleksiyonu, (İstanbul: Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Hazret-i Şahane Matbaası, 1300).

²⁶ http://www.kho.edu.tr/hakinda/harbiyeli_ataturk/ogretmenleri.html, (Erişim Tarihi: 28. 08. 2021).

²⁷ Yusuf Çam, *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar, Rüştüye-İdadi-Harbiye (1892-1902)*, s. 131-133.

²⁸ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk, Okul ve Genç Subaylık Anıları*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1967), s. 31-32.

ve gayret, cesaret, itaat, namuslu tavır ve hareket, arkadaşlarıyla iyi ilişki kurma ve iyi davranışlarda bulunma gibi temel askerî değerler öğretilmektedir. Daha sonra, askerlerin şikâyet ve itirazlarını nasıl yapabilecekleri, her askerın birliğini bilmesi, sıralı amirlerinin isimlerini bilmesi, askerî rütbeleri öğrenmesi ve bu rütbeleri elbiselerden tanınması, üst ve amirleri kendileri ile konuşurken onlara hangi ifadelerle cevap verecekleri, başka bir askere veya üstlerine padişah ve üstlerinden bahsederken ne tür ifadeler kullanacakları gibi hususlar öğretilmektedir. Ayrıca piyade alayı, taburu, bölüğü ve takımının teşkilatı, astların üstlerle karşılaştıklarında onları nasıl selamlamaları gerektiği, üstlere karşı nasıl davranacakları, görevler sırasında askerlerin hal ve hareketleri gibi konular ile elbisenin nasıl olması gerektiği, hastalanan askerlerin hareket tarzı, izne giden askerın gittiği yerdeki tavır ve hareketleri ve değişik hizmetler sırasında askerlerin nasıl davranmaları gerektiği, adi hizmetler ve barut işlerinde dikkat edilecek hususlar, elbise ve teçhizatın iyi korunması, beden temizliği, ikamet edilen yerlerin tertip ve düzeni gibi konular işlenmektedir.

Atış konusu ile ilgili olarak; orduda kullanılan piyade tüfeklerinin ana parçaları ve tüfikle kullanılan teçhizat ve edevat gösterilmektedir. Bunun yanında; mermilerin şekilleri, ana parçaları, nişan tertibatı, atışa etki eden dış faktörler, sağlıklı atış yapmak, hedef çeşitleri, nişancılık eğitiminde kullanılan aletler, atış eğitimi esasları ve bundan kimlerin sorumlu olduğu, nişan vaziyetleri, mesafe tahmini, muharebe atışları, atış alanında alınacak düzen ve atış esnasında görevli personelin vazife ve sorumlulukları öğretilmektedir. Kışlaların emniyet sistemi ile ilgili olarak; karakol ve nöbetçilerin maksadı, nizam karakolundaki askerler ile nöbetçilerin tavırları ve vazifeleri, devriye ve mahpusların korunması ile görevli karakolların vazifeleri açıklanmaktadır. Ordu teşkilatı ile ilgili olarak, ordudaki değişik sınıfların (piyade, süvari, topçu, istihkâm, arabacı ve mekkâreci, bahriye) ve seraskerlik gibi büyük karargâhların teşkilat ve görevleri ile bunların tesisat ve teçhizatı ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bu konuların ardından, muharebe eğitimlerine başlanmaktadır. Bu kapsamda; yürüme ve koşma komutları, takımdan tabura kadar olan birliklerin muharebe düzenleri, muharebede genel vazifeler, taarruz, savunma ve geri çekilmeye askerlerin uygulaması gereken hareket tarzları, süvariye karşı piyadenin hareket tarzları, silah başına alınacak mühimmat miktarı (silah payı mühimmat) ve mühimmatın ikmalî, yaralıların kendi kendilerine yapacağı ilk yardım ve sıhhi hizmetler, geçit ve köylerde muharebe ve bir siperin savunması ile siperlere karşı yapılacak taarruz konuları işlenmektedir. Muharebe konuları ile ilgili olarak ayrıca, seferde uygulanacak olan yürüyüşler (adi yürüyüş, hayvanlarla taşıma, demiryolu ile intikal, menzil hatları ve jandarmanın görevleri vb.), emniyet tertibatı (ileri karakollar ve bu

karakollarda görev yapacak piyade takımları, süvari birlikleri, balon birliği, müstakil postalar ve nöbetçiler vb.) ve konaklar konuları anlatılmaktadır.²⁹

Birinci sınıfta görülen diğer askerî dersler, ağırlıklı olarak haritacılıkla ilgili derslerden oluşmaktadır. Bunlardan topoğrafya nazariyatı dersinde, haritacılıkla ilgili tüm dersler için gerekli altyapıyı oluşturan temel bilgiler verilmektedir. Bir kara parçasının doğal engebe ve özelliklerini kâğıt üzerinde çizgilerle gösterme anlamına gelen topoğrafya,³⁰ harita yapmakta kullanılan yöntemlerin ve haritalarda bulunan şekil ve işaretlere dair bilgilerin öğretildiği bir derstir. Bu bilgiler, harita okumak ve arazinin haritasını almak için gerekli altyapıyı sağlamaktadır. Dershanede nazari olarak öğretilen bu hususlar, topoğrafya ameliyatı dersinde arazide fiili olarak da uygulanmaktadır.³¹ Topoğrafya ameliyatı dersinde ayrıca, haritacılıkla ilgili basit aletlerin ne işe yaradıkları öğrenciler tarafından fiilen kullanılarak öğrenilmektedir. Nazari olarak öğretilen harita yapımı ile ilgili temel hususlar, verilen küçük meseleler şeklinde uygulanarak gösterilmektedir. Ayrıca, mesafe cetvelinin kullanımı, harita yapımı için ve askerî bir maksada göre arazinin detaylarının (şimendifer hatları, göller, sırtlar, meskûn mahaller, kuru ve ormanlar, yüksek arazi arızaları, vadiler vb.) tetkiki, basit aletler kullanılarak bunların kâğıt üzerine haritalarda olduğu şekilde çizilmesi ve topoğrafya krokilerinin yapılması gibi hususlar işlenmektedir.³²

Birinci ve ikinci sınıfta gösterilen harita tersimi dersinde ise arazinin topoğrafya usullerini kullanarak haritasını çizmek için gerekli esaslar ve kroki çizme yöntemleri işlenmektedir. Bu kapsamda; tarama kalemi kullanma, cetvel kullanma, arazi kabartılarının münhaniler ve diğer detaylar ile çizilmesi, harita çiziminde kullanılacak kâğıdın seçilmesi, bir haritanın kopyasının çıkarılması, tarama usulünde dikkat edilecek hususlar, bir haritanın taramalarını resmetme usulü, münhanilerin çizilmesi yöntemi, zemin renginin oluşturulması, diğer detayların işlenmesi, renklerin kullanımı, icap eden yerlerin isimlerinin yazılması ve harita kitabesinin çizilmesi gibi hususlar uygulamalı olarak öğretilmektedir.³³

²⁹ Nasır ve Rağıp; *Piyade Sınıfına Mahsus Dahiliye ve Seferiyeden Mevad-ı Mücmele-yi Havi Malumat ve Terbiye-yi Askeriye*.

³⁰ *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 28. 08. 2021).

³¹ Ahmet Azat, *Erkânı Harbiye Mektebi Ders Programı*, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege & Nadir Eserler Koleksiyonu, (İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1320), s. 9.

³² Geniş bilgi için Bkz. İbrahim Halil, *Gayet Sürat ve Sıhhatle Harita Ahzına Mahsus Küçük Plançete Nam Aletin Tarif ve İstimalini ve Harita Tersimi Usulüne Havi Amili Risale*, Marmara Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler Koleksiyonu, (İstanbul: Mekteb-i Fünun-u Harbiye Matbaası, 1310).

³³ Geniş bilgi için bkz. Ali Haydar, *Harita Tersimi*, Marmara Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler Koleksiyonu, (İstanbul: Matbaa-i Ebulziya, 1311).

Görüldüğü gibi birinci sınıftaki haritacılık dersleri, birbirlerini tamamlayan derslerdir. Topoğrafya Nazariyatı dersinde haritacılık ile ilgili temel bilgiler verilmekte, Topoğrafya Ameliyatı dersinde bu temel bilgiler ışığında haritadaki detaylar basit meseleler çerçevesinde fiilen tatbik edilmekte ve bu sırada haritacılıkla ilgili aletlerin kullanımı gösterilmektedir. Harita Tersimi dersinde ise bu iki derste edinilen bilgilerin yardımıyla uygulamalı olarak harita ve kroki çizimi öğretilmektedir. İkinci sınıfta artık mesleki bilgiler ağırlık kazanmakta ve her subayın teorik ve uygulamalı olarak bilmesi gereken konulara ağırlık verilmektedir.³⁴ Bu sebeple, toplam on beş dersten dokuzu askerî konularla ilgili derslerden oluşmaktadır. Askerî derslerden Hidemât-ı Seferiye dersi ile harekât konularına giriş yapılmaktadır. Hidemat-ı Seferiye dersi, ikinci sınıfta okutulan en önemli askerî derstir. Seferi hizmetler veya sefer hizmetleri anlamına gelen bu derste; ordunun seferde alacağı tertip ve düzen ile değişik sınıfların ve değişik kademelerde görev yapan komuta heyetlerinin görev ve sorumlulukları anlatılmaktadır. Derste ilk önce; orduların ve ordu erkânının seferdeki tertip ve teşkili açıklanmaktadır. Bu başlık altında; orduların tertip ve teşkili ile ordu karargâhı ve kurmay heyetinin tertibi, topçu ve istihkâm sınıfı karargâhlarının ve bu iki sınıf birliklerinin durumu, ordu defterdarının görev ve sorumlulukları, doktorların sorumlulukları, paşaların ve komuta heyetinin sorumlulukları, emir erlerinin gerekliliği, depolar ve depoların bulunduğu yerler hakkında bilgiler verilmektedir. İkinci olarak; seferberlikte iç hizmetlerin yürütülmesi hakkında bilgiler verilmektedir. Bu başlık altında; sağlık hizmetleri, hizmetler için mesai çizelgelerinin hazırlanması, silah ve mühimmatın muhafazası ve mühimmat ikmalî gibi personel ve lojistik konuları anlatılmaktadır. Üçüncü olarak; seferde ordugâhlar ve konakçı heyetlerinin tayini hakkında bilgi verilmektedir. Bu başlık altında; ordugâha nasıl konulacağı, kılavuz ve nöbetçilerin nasıl görevlendirileceği, ordugâha konma ve tertiplenme planı, piyade, süvari ve topçu ordugâhları, birliklerin yerleşim yerlerindeki evlerde kalması, açıkta ordugâh kurulması ve ordu komutanı karargâhı ile ilgili hususlar açıklanmaktadır. Dördüncü olarak; emirler hakkında bilgi verilmektedir. Bu başlık altında genel tertibat ile genel ve özel emirler ve değişik konularda görevlendirilecek subayların durumları açıklanmaktadır. Bundan sonra da parolanın tespiti, kullanılması ve kaybedildiğinde yapılması gerekenler anlatılmaktadır. Hizmetlerin icrası sırasında gerekli olan doğru uygulamalar konusunda ise; alay ve tümenlerde hizmetlerin yürütülmesi, hizmetlerin değişik sınıflardaki birliklere ve değişik rütbelerdeki personele dağıtılması gibi hususlar anlatılmaktadır.

³⁴ Yusuf Çam, *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askerî Okullar, Rüştiye-İdadi-Harbiye (1892-1902)*, s. 162.

Ordugâhların emniyeti ile ilgili olarak; nizamiye karakolları, diğer karakollar, mefruz karakollar, gizlenmiş kıtalar, nöbetçiler ve tedip kuvvetleri ile ilgili hususlar açıklanmaktadır. İleri karakolların beyanı başlığı altında; ileri karakolların çeşitleri, görevleri, tertip ve düzenleri anlatılmaktadır. Bunun ardından keşif görevleri ile ilgili hususlar, birliklerin düşmana yaklaşma sırasındaki tertibi, öncü ve artçıların görevleri ve muharebe sırasında alınacak tertibat açıklanmaktadır. Personel ve lojistik konuları ile ilgili olarak; müstahfız askerlerin kullanımı, ikmal ve dağıtım, bekçilerin durumu, sivil halkın ianesi gibi hususlar hakkında bilgi verilmektedir. Son olarak; muhasaralar ve kalelerin muhafazası konuları anlatılmaktadır.³⁵ Görüldüğü gibi bu derste, bir subayın herhangi bir seferde karşılaşacağı her türlü durum ve uygulaması gereken tüm hususlar detaylı bir şekilde öğretilmektedir.

İkinci sınıfta okutulan bir diğer önemli askerî ders de istikşafat-ı askeriye dersidir. Bu ders üçüncü sınıfta da görülmektedir. İstikşafat-ı askeriye dersinde, son zamanlarda meydana gelen askerî yeniliklerle ilgili bilgiler öğretilmektedir. İkinci sınıfta ayrıca, inşaat ve istihkâmcılık konularına da girilmektedir. Bu kapsamda görülen ders; fenn-i mimari, yani mimarlık bilimi dersidir. Bu derste; öncelikle inşaatla kullanılan taşlar, tuğla, kireç, harçlar, ağaçlar (tahtalar) ile madeni malzemelerin özellikleri ve inşaatla kullanılan malzemelerin mukavemetleri anlatılmaktadır. Bundan sonra, inşaatlarda kullanılan iskandil gibi araçlar, temeller, temel çeşitleri, temellere konulan kazıklar, duvarlar, duvar çeşitleri, kemerler, çatılar, çatılarda kullanılan makaslar, çatı malzemeleri, çatı üstü örtüleri, döşemeler, kirişler, tavanlar, merdivenler, doğramalar, su tesisatı, çeşmeler, sıvalar, camlar, mimari usuller, direkler, binaların dış yapıları hakkında detaylı bilgiler öğretilmektedir. Bu temel bilgilerin ardından, çeşitli sınıflara ait kışlalar ile hastahane ve karakolların tertip ve teşkili anlatılmaktadır. Ayrıca, yol inşaatlarına dair temel bilgiler açıklanmakta ve yol çeşitleri hakkında bilgi verilmektedir. Son olarak, askerî inşaatlar anlatılmaktadır.³⁶

Bu genel konuların yanında, ikinci sınıfta ferdi eğitim niteliğinde olan iki ders de bulunmaktadır. Bunlardan biri, fenn-i furusiyat nazariyatı dersidir. Nazari binicilik bilimi anlamına gelen bu derste at biniciliği konusunda eğitim verilmektedir. Bireysel eğitim niteliğinde olan diğer ders ise kılıç talimi dersidir. Bu derste; kılıç kullanmakla ilgili tabirler, kılıçla yapılabilecek

³⁵ Geniş bilgi için bkz. *Hidemat-ı Seferiye-i Askeriye*, ABD Kongre Kütüphanesi, II. Abdülhamit Tarafından Hediye Edilen Kitaplar ve Yazılar Koleksiyonu, (İstanbul: Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, 1298).

³⁶ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Şakir, *Piyade ve Süvari Sınıflarına Mahsus ve Programına Muvafık Fenn-i Mimari*, ABD Kongre Kütüphanesi, II. Abdülhamit Tarafından Hediye Edilen Kitaplar ve Yazılar Koleksiyonu, (İstanbul: Mekteb-i Harbiye-i Şahane Matbaası, 1300).

hamleler, vücudun kılıçla hamle yapılabilecek bölgeleri, kılıç çeşitleri ile kılıcın bölümleri anlatılmakta ve uygulamalı olarak öğretilmektedir.³⁷ İkinci sınıfta görülen dâhiliye kanunname-i hümayunu dersi ve ceza kanunname-i hümayunu dersleri ile öğrencilerin, hukukun ana esaslarını ve disiplini sağlamakta ihtiyaç duyulacak temel hukuki bilgileri öğrenmeleri sağlanmaktadır. Bu hukuk derslerinin, askerî hukuk ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin dâhiliye kanunname-i hümayunu dersi, bugün silahlı kuvvetlerde kullanılan iç hizmet kanunu muhteviyatına benzer konuları ihtiva etmektedir. Bu derste; genel esaslara dair kurallar ile her rütbedeki personelin vazifesi ve yerine getirmesi gereken hizmetler tek tek açıklanmaktadır. Bu kapsamda Albay'dan Teğmen'e kadar subaylar, başçavuşlar, çavuşlar ve onbaşlılar ile imamalar, vekilharçlar, sağlık personeli, alay emini, kâtipler, sancaktarlar ve diğer memurların görevleri anlatılmaktadır. Bunun yanında; bando ve mızıklar, evrak işlemleri, tayinatın alımı ve dağıtımı, taadatlar (toplu içtimalar), sözlü ve yazılı emirler, nizam karakollarına dair genel kurallar, resmi karşılama törenleri, ziyaretler, terfilerin ilanı ve personelin yeni rütbelerine nasbı, törenler, ziyaretler, talimler, mektep (okuma ve yazma öğrenme kursları), askerî kıyafetler, askerî yüklemeler, kıta ve kuvvetin tertibatı ile askerinin iskânı, din işleri, izinler ve şikâyetler gibi birliklerde dâhili işlerle ilgili uyulması gereken kurallar anlatılmaktadır.³⁸

Osmanlı ordusunun askerî ceza kanunu daha Alman heyetleri gelmeden önce Alman askerî ceza kanunundan yararlanarak 1880 yılında hazırlanmış ve kabul edilmiştir. Golz'un önerisiyle bu kanun 1888 yılında teşkil edilen bir heyet tarafından gözden geçirilerek yeni düzenlemeler yapılmış ve kabul edilmiştir.³⁹ Harp Okulu'nda görülen Ceza Kanunname-yi Hümayunu dersinin, askerî ceza kanunu ile ilgili bir ders olduğu değerlendirilmektedir. Üçüncü sınıf programı, yabancı dil dersleri dışında tamamen askerî konulara ayrılmıştır. Bu sınıfta, Sınıf-ı Salise Tabiyesi (piyade-topçu-süvari taktiği) adıyla ilk defa tabiye dersi programa konulmuştur.⁴⁰ Tabiye dersi, günümüzde askerî harekâtın yönetimi veya taktik dersi olarak adlandırılan ve askerî harekâtların planlamasının öğretildiği temel derstir. Bu derste, askerî harekâtın planlanması ile ilgili esaslar öğretildiği gibi

³⁷ Geniş bilgi için bkz. Muharrem ve Cemil, *Kılıç Talimi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, (İstanbul: Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, 1310).

³⁸ Geniş bilgi için bkz. *Piyade Dahiliye Kanunname-i Hümayunu*, ABD Kongre Kütüphanesi, II. Abdülhamit Tarafından Hediye Edilen Kitaplar ve Yazılar Koleksiyonu, (İstanbul: Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, 1299); Ayrıca bkz. *Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu*, *Kanun Nu.:211*, Kabul Edildiği Tarih: 4/1/1961, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>, (Erişim Tarihi: 28. 08. 2021).

³⁹ Salih Kış, *Osmanlı Ordusunda Alman Ekolü, Von Der Goltz Paşa (1883-1895)*, s. 206-207.

⁴⁰ Yusuf Çam, *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar, Rüştiye-İdadi-Harbiye (1892-1902)*, s. 162.

duruma dayalı taktik meselelerin çözümleri de yapılmaktadır. Bu derse ilave olarak tabiiye tatbikatı dersinin konulması, dershanede işlenen planlama konularının arazide uygulamalı olarak öğretilmesinin amaçlandığını göstermektedir.

Üçüncü sınıfta görülen diğer derslerin en önemli özelliği birinci ve ikinci sınıfta hakkında daha çok teknik bilgi verilen konuların daha tekâmül etmiş şekilde ve taktik uygulamaya yönelik olarak ders müfredatında yer almasıdır. Örneğin ikinci sınıfta görülen istihkâmcılık dersi olan fenn-i mimari dersi yerine üçüncü sınıfta bu derste öğrenilen inşaat teknikleri kullanılarak taktik ihtiyaçlara göre inşa edilmesi gereken mevziler, sığınaklar vb. hususların öğretildiği istihkâmât-ı hafife (hafif istihkâmlar) dersi görülmektedir. İstihkâmât-ı hafife dersinde öncelikle hendek, mevzi vb. terimler hakkında bilgi verilmektedir. Bundan sonra tabyalar, hat şeklindeki istihkâmlar, cephelerin yanını korumak için yapılan istihkâmlar, münferit istihkâmlar, hudut istihkâmları, istihkâmların iç ve dış düzeni gibi hususlar anlatılmaktadır. Bu genel hususların ardından; harp zamanında seferde istihkâmların kullanılması, barakaların kurulması, küçük bir istihkâm inşası için verilen emirler, inşaatta çalışacak işçilerin tertibi ve ödemeleri, büyük bir istihkâmın teşkil usulü, acil istihkâm teşkili, mevzilerin savunmasını güçlendirmek ve iskân edilmiş bölgelerin korunması, istihkâmların araziye tatbiki, hafif istihkâmların savunulması, hafif istihkâmlara taarruz ve ordugâhlardaki istihkâmcılık gibi konular anlatılmaktadır.⁴¹ İstihkâmcılık ilgili diğer bir ders olan istihkâm eşkâli dersi ise hafif istihkâmların şekillerinin gösterildiği ve ölçülerinin öğretildiği bir derstir.

Üçüncü sınıfta, birinci ve ikinci sınıftaki konuların teknik boyuttan taktik boyuta taşındığı diğer bir ders de Coğrafya-yı Askerî dersidir. Birinci ve ikinci sınıfta öğretilen haritacılıkla ilgili nazari ve uygulamalı derslerde daha çok teknik bilgiler öğretilirken, bu derste coğrafyanın askerî harekâta olan etkileri ele alınmaktadır. Böylece harita, arazi arızalarını gösteren bir kâğıt olmaktan çıkarak askerî harekâtın nerelerde ve nasıl yapılacağını belirleyen daha canlı bir nesne haline gelmektedir. Coğrafya-yı Askerî dersinde genel olarak, bir bölgenin doğal coğrafyası, siyasî coğrafyası ve kısmen tarihi coğrafyası ile askerî faaliyetler ve harp bilimiyle alakalı hususlardan bahsedilmektedir.⁴²

⁴¹ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Canip, *İstihkamat-ı Hafife*, ABD Kongre Kütüphanesi, II. Abdülhamit Tarafından Hediye Edilen Kitaplar ve Yazılar Koleksiyonu, (İstanbul: Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Hazret-i Şahane Matbaası, 1298).

⁴² Geniş bilgi için bkz. Muzaffer ve Vehbi, *Coğrafya-yı Sevkü'l-ceyş*, ABD Kongre Kütüphanesi, II. Abdülhamit Tarafından Hediye Edilen Kitaplar ve Yazılar Koleksiyonu, (İstanbul: Mekteb-i Harbiye-i Şahane Matbaası, 1300), s. 3.

Üçüncü sınıfta görülen fenn-i esliha dersi, silahların tarihi gelişiminin anlatılmasıyla başlayan bir derstir. Bu derste ilk olarak; antik dönemden itibaren Yunanlılar, Romalılar, Makedonyalılar, Hindistanlılar, Sümerler, Kadim İranlılar, Asurlular ve Yahudilerin kullandıkları silahlar anlatılmaktadır. Daha sonra; kuşatma makineleri anlatılmaktadır. Bu bölümde kuşatma vasıtaları; barutun icadından önce, ateşli silahlar dönemi, Otuz Yıl Savaşları Dönemi, bu dönemin sonundan İkinci Frederik zamanına kadar olan dönem, İkinci Frederik zamanı, Napolyon zamanı, Napolyon döneminden 1859 senesine kadar olan dönem, 1859-1879 arasındaki dönem ve Purut Harbi dönemi başlıkları altında incelenmektedir. Ayrıca, tüfek barutu ile topçu barutunun imali, patlayıcılar, barutların taşınması, sahra toplarının tanıtılması ve atış bahsi gibi konular da işlenmektedir.⁴³ Devlet-i Aliye ordu teşkilatı dersinde; Osmanlı İmparatorluğu'nun ordu teşkilatı, bu teşkilatın devletin kuruluşundan o ana kadar olan gelişimi ve mevcut karargâh ve birlik teşkilatları hakkında bilgiler verilmektedir.⁴⁴

Hıfzı's Sıhha-yı Askerî dersi ise, temel askerî koruyucu sağlık bilgilerinin öğretildiği bir derstir. Bu derste; sağlık cihazları, kişisel koruyucu sağlık tedbirleri, bünyenin kuvvetlendirilmesi, hastaneler, mikroplar, rüzgârların etkileri, küçük sineklerin etkileri, içilen suların evsafı, bataklıkların etkileri, zemin yapısının etkileri, okullar ve meskenlerde koruyucu sağlık, vücut hareketleri ve talimler esnasında koruyucu sağlık, melbusat ve ev aletlerinin sağlıklı kullanımı, temel gıdalar, sanayi ve ağır işlerde çalışanlar için koruyucu sağlık, bedeni, ruhsal ve salgın hastalıklar, hayvanlardan insanlara geçen hastalıklar, tifüs ve frengi, haşeratlar, doktor olmadığında alınacak tedbirler ve ilk yardım (kanamaları durdurma vb.) gibi temel koruyucu sağlık konuları hakkında bilgi verilmektedir.⁴⁵

Üçüncü sınıf ders programında, askerî dersler dışında ve üç yılın ders programında da bulunan iki yabancı dil dersi olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Fransızca dersidir. Bu ders, tüm Harbiyeliler için zorunludur. Diğer yabancı dil dersinde ise Almanca ve Rusça dilleri öğretilmektedir. Harbiyeliler, bunlardan birini ikinci yabancı dil olarak seçmektedir. Bu iki dilin Osmanlı Devleti ile kara sınırı bulunan ve uzun yıllar boyunca savaştığı iki klasik imparatorluk olan Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın dilleri olması dikkat çekicidir. Almanca, ordunun ve askerî eğitim sisteminin ıslahı için

⁴³ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Refik, *Fenn-i Eslîha*, ABD Kongre Kütüphanesi, II. Abdülhamit Tarafından Hediye Edilen Kitaplar ve Yazılar Koleksiyonu.

⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Rüştü, *Devlet-i Aliye Ordu Teşkilatı*, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege & Nadir Eserler Koleksiyonu, (İstanbul: Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, 1311).

⁴⁵ Detaylı bilgi için bkz. Yakup bin Ragıp, *Hıfzıssıhha-i Askeriye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, (İstanbul: Mühendishane-i Berri Hümayun Matbaası, 1319).

Almanya'dan yardım alınması sebebiyle de önemlidir. Harbiyelilere üç yıl boyunca iki yabancı dil öğretilmesine rağmen müfredatta Türkçe ile ilgili sadece bir ders bulunması dikkat çekmektedir. Bu ders, birinci sınıf ders programında bulunan ve kompozisyon veya yazı yazma anlamına gelen Kitabet dersidir. O dönemde basılan Kitebet-i Askerîye isimli bir kitapta; orduda görevli kişilerin yaptıkları konuşma metinlerinin, mektupların ve çeşitli konularda verdikleri resmi dilekçelerin nasıl yazılacağı ve bu yazılarda hangi ifadelerin kullanılacağı örnekleriyle açıklanmaktadır.⁴⁶ Bu sebeple, Kitabet dersinin dil bilgisi kurallarının değil, Kitabet-i Askerîye kitabındakilere benzer konuların öğretildiği bir ders olduğu değerlendirilmektedir.

Harp Okulu müfredatında dikkat çeken diğer dersler ise Akaid-i Diniye ve İlm-i Ahlak dersleridir. İlm-i Ahlak sadece ikinci sınıfta okutulurken Akaid-i Diniye dersi hem birinci sınıfta hem de ikinci sınıfta okutulmaktadır. Bu derslerin, o dönemde takip edilen İslamcılık politikasının bir tezahürü olarak askerî okulların müfredatına girdiği değerlendirilmektedir.⁴⁷ Bu bilgiler ışığında, Harp Okulu eğitiminin en önde gelen amacının; öğrencileri kıtalara çıktıklarında ordunun doktrinine hâkim, birliklerinin disiplinini sağlayabilen, her türlü eğitimi yaptırabilen ve böylece bir birlik halinde hareket edebilme yeteneğini kazandırabilen subaylar (takım komutanları) yetiştirmek olduğu söylenebilir. Bunun yanında Harbiyeliler; seferde icra edecekleri görevleri ve kendi birliklerinin harekâtını nasıl planlayacaklarını bilen, tatbikat ve muharebelerde ihtiyaç duyacakları istihkâmcılık ve haritacılık bilgilerine vakıf, silahların tarihi gelişimini ve günümüzdeki durumunu bilen, yabancı dil bilgilerinin de yardımıyla dünyada meydana gelen askerî gelişmeleri takip edebilen, ata binebilen, kılıç kullanabilen ve birliğinin sağlığını koruyabilecek bilgilerle donanmış birer subay olarak okuldan mezun edilmektedir. Harp Okulu'nda görülen eğitimin bir amacı da daha üst seviyedeki bir askerî eğitim kurumu olan Harp Akademisi'nde görülen eğitim için gerekli bilgi altyapısına sahip subaylar yetiştirmektir. Çünkü Harp Okulu'nu başarı ile tamamlayan subayların bir kısmı Harp Akademisi'nde gönderilmekte ve burada gördükleri eğitimin ardından kurmay subay veya mümtaz subay olarak mezun olmaktadır.⁴⁸ Uygulanan ders programları karşılaştırıldığında, Harp Okulu'nda uygulanan

⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Fazıl ve Osman Senai, *Kitabet-i Askerîye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, (İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1310).

⁴⁷ Yusuf Çam, *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askerî Okullar, Rüştüye-İdadi-Harbiye (1892-1902)*, s. 104, 154.

⁴⁸ Bkz. Hayrullah Gök ve Mesut Uyar, "Mustafa Kemal'in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı", s. 9; Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk, Okul ve Genç Subaylık Anıları*, s. 87-88.

eğitim programının Harp Akademisi'nde görülen dersler için gerekli bilgi altyapısını da sağladığı anlaşılmaktadır.⁴⁹

Sonuç

Atatürk'ün okuduğu dönemde Harp Okulu'nda, oldukça yüksek kalitede ve hedef odaklı bir eğitim verildiği anlaşılmaktadır. Harp Okulu'nun temel hedefi; kıtaya çıktığında ihtiyaç duyacağı eğitim, disiplin ve doktrin ile bunları destekleyecek diğer konular hakkında yeterli bilgisi olan ve Harp Akademisi eğitimi için gerekli bilgi altyapısına sahip subaylar yetiştirmektir. Ders programları da bu hedefe uygun şekilde düzenlenmiştir. Bunun, söz konusu okulun oldukça uzun süredir eğitim veren köklü bir kurum olmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Atatürk'ün eğitime başladığı 1899 yılında Harp Okulu'nun kurulmasının üzerinden 64 yıl, geçmiştir. 1883 yılında İstanbul'a gelen Colmar von der Goltz'un Harp Okulu eğitim programını yeniden düzenlemesinin üzerinden ise 16 sene geçmiştir. Goltz 1895'te ülkesine dönmesine rağmen, onunla birlikte göreve başlayan Askeri Mektepler Nazırı Mustafa Zeki Paşa o gittikten sonra da görevine devam etmiştir. Bu durum, Harp Okulu eğitimi açısından istikrarlı bir ortam yaratmıştır. Yani Harp Okulu'nda, artık oturmuş bir eğitim sistemi bulunmaktadır. Bu eğitim, Alman askerî eğitim sistemine göre düzenlenmiş ve teoriden ziyade uygulamaya, bilimsel derslerden ziyade askerî derslere ağırlık veren bir eğitimidir. Bu sebeple Harp Okulu eğitim sistemi, modern bir ordunun gerektirdiği yeterli bilgiye sahip subaylar yetiştirmek için uygun ve başarılı bir sistem olarak ortaya çıkmıştır. Bu eğitim sisteminin başarılı olduğu, Atatürk'n ve onunla aynı dönemde Harp Okulu'nda eğitim gören kişilerin Osmanlı'nın son dönemindeki askerî ve siyasi olaylarda önemli roller oynamalarından ve Birinci Dünya Savaşı ile Millî Mücadele'de kazandıkları başarılarından da açıkça anlaşılmaktadır.

⁴⁹ Harp Akademisi ders programı için bkz. Hayrullah Gök ve Mesut Uyar, "Mustafa Kemal'in Harp Okulu ğrencilik Dönemine Katkı", s. 9-15.

KURMAY YÜZBAŞI AHMET TEVFKİ'İN ASKERİ ÖĞRENİM HAYATI VE ASKERİ RÜŞTİYE'DEN HÜRRİYET CEMİYETİ'NE UZANAN BİR ARKADAŞLIĞIN HİKÂYESİ: BİR FOTOĞRAF İLE BİR MEKTUBUN ANLATTIKLARI

Ali GÜLER*

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk'ün Nuri Conker, Salih Bozok ve Asaf İlbay gibi çocukluk arkadaşlarını bir tarafa bırakacak olursak, Selanik Askerî Rüştiyesi (Ortaokulu) yıllarından itibaren Manastır Askerî İdadisi (Lisesi), Harp Okulu ve Harp Akademileri öğrenimi sırasında en samimi arkadaşlarından birisi Ahmet Tevfik'tir. Özellikle Askerî Lise yıllarında ders başarısı konusunda aralarında tatlı bir rekabet bulunsa da Mustafa Kemal ile Ahmet Tevfik'in arkadaşlıkları ve dostlukları, Ahmet Tevfik'in 1907 yılında beklenmedik ölümüne kadar aralıksız sürecektir. Diğer arkadaşlarının anılarında da öğrenim yıllarında Mustafa Kemal'in "*arkadaşları arasında en ziyade Ahmet Tevfik'i sevdiği ve onunla zaman geçirdiği*" ifade edilmiştir.¹

İki arkadaş okul içi ve okul dışı zamanlarını genellikle birlikte geçirmişler, birlikte gezmişler ve birlikte eğlenmişlerdir. Aynı zamanda memleket meseleleri ile aktif olarak ilgilenmeye başladıkları Harp Akademileri yılları ve sonrasındaki kurmay subaylık yıllarında birbirlerine daima destek olmuşlardır. Akademisi hariç, bütün okulları devresinin birincisi olarak bitirmiştir. O'nun askerî öğrenim yılları (1890-1905), okuduğu okullar, dersleri, öğretmenleri ve arkadaşları bakımından askerî eğitim ve öğretim tarihimizin modernleşme sürecini de aksettiren bir dönemi içermektedir.

Bu bildiri Ahmet Tevfik ve Atatürk'ün arkadaşlığı incelenirken askerî eğitim sistemimizin nicelik ve niteliklerine de ışık tutulacaktır. Mustafa Kemal ve Ahmet Tevfik arkadaşlığı çerçevesinde, özel arşivimizde bulunan ve ikilinin devre arkadaşı Ali Fuat'ın (Cebesoy) arkasına düştüğü notları da içeren Beyrut'ta çekilmiş bir fotoğraf ile Anıtkabir Belgeligi'nde bulunan Mustafa Kemal'in Şam'dan Selanik'teki Ahmet Tevfik'e gönderdiği bir mektup değerlendirilecektir. Bu iki belge, hem İttihat ve Terakki - Mustafa Kemal ilişkisi bakımından, hem de Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşam öyküsü bakımından önemlidir.

* Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yarı Zamanlı Öğretim Görevlisi, ajansguler@hotmail.com.

¹ A. Güler, *Dehanın Kodları (Mustafa Kemal'i Atatürk Yapan Süreçler ve Birikim)*, (İstanbul: Halk Kitabevi, 2015), s. 45.

1. Ahmet Tevfik'in Eğitim ve Öğrenim Hayatı

1.1. Selanik Askerî Rüştiyesi

Harp Okulu Künye Defteri kayıtlarına göre Ahmet Tevfik'in babası Selanik Ilıca'dan Bayezid Efendi'dir. A. Tevfik buradaki kayıtlara göre “*uzun boylu, beyaz benizli, ela gözlü*”dür. Künye kaydında A. Tevfik'in doğum tarihi yıl olarak Rumi 1296, Miladi (1880/1881) görülmektedir. Mustafa Kemal ile aynı yıl doğmuştur.²

Ahmet Tevfik çok başarılı bir öğrencidir. Selanik Askerî Rüştiyesi'ni birincilikle bitirmiştir. Kara Harp Okulu Arşivi'ndeki, 13 No'lu Numara Defteri'ne göre Ahmet Tevfik'in Selanik Askerî Rüştiyesi dördüncü sınıfında okuduğu dersleri, notları ve buradaki ders başarısı şu şekildedir: Bu sınıfta “tam numarası” dokuzunun 45, ikisinin de 20 olan toplam on bir adet ders vardır. Derslerin toplam tam numarası ise 445'tir. Numara Defteri'nde “*Tarakçı Mahallesi*” ile kayıtlı olduğu görülen “Ahmet Tevfik”, on bir dersin onundan tam numara, birinden de tam numaradan bir numara eksik, toplam 444 numara almış ve birinci olmuştur. Okuduğu dersler ve aldığı notlar şu şekildedir: Mantık (45), Hesap (45), Usul-i Defteri (45), Hendese (45), Coğrafya (45), Tarih-i İslâm (45), Kavaid-i Osmaniye (45), Fransızca (44), İmlâ-yı Türkî (45), Hatt-ı Fransevî (20), Resim (20).³

Sınıfın başarı sıralamasında Ahmet Tevfik, Tarakçı, 444 toplam notla birinci; Süleyman Adil, Şehabeddin, 444 toplam notla ikinci; Mehmet Şenizi, Ahmet Subaşı, 444 toplam notla üçüncüdür. Yani ilk üçe giren öğrencilerin toplam notları aynıdır. İlk ona giren diğer öğrenciler ve toplam notları şöyledir: 4. Mustafa Kemal, Ahmet Subaşı (443), 5. Osman Nuri, Sinancık (443), 6. Mehmet Tevfik, Abdullah Kadı (438), 7. İsmail Hakkı, İki Şerefe (431), 8. Rafet Efendi, Hamidiye (426), 9. Mehmet Mukbil, İki Lüle (404), 10. Ali Efendi, Ahmet Subaşı (402).⁴

1.2. Manastır Askerî Lisesi

Manastır Askerî İdadisi'nde “apolet numarası” 7345 olan Ahmet Tevfik'in⁵ ilk seneye ait öğrencilik hayatı hakkında resmi bir belgeye sahip değiliz. Fakat onun ikinci sınıfta olduğu 1897-1898 eğitim-öğretim yılı ile üçüncü sınıfta bulunduğu 1898-1899 eğitim-öğretim yılı Numara Defterleri elimizdedir. Bu defterlere göre Ahmet Tevfik'in idadi ikinci sınıf ve üçüncü

² Kara Harp Okulu Arşivi, *Künye Defteri*, No: 21.

³ Kara Harp Okulu Arşivi, *Numara Defteri*, No: 13.

⁴ Kara Harp Okulu Arşivi, *Numara Defteri*, No: 13. A. Güler, *Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgeleri Işığında)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001), s. 11.

⁵ A. Güler, *Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgeleri Işığında)*, s. 49, Tablo: 3.

sınıf dersleri ve başarı durumu şöyledir: Ahmet Tevfik ikinci sınıfta, 52 arkadaşı arasından, toplam 284 not alarak ve birinci olarak üçüncü sınıfa geçmiştir. Esasında, başarı sıralamasında ikinci olarak görülen Recep Fahri, Kayalar üçüncü olarak görülen Mustafa Kemal'in toplam notları (283) aynıdır. Bu yılın Numara Defteri'ne göre, "beher dersin tam numarası" toplam 285, "beher dersin üss-ü mizanları" toplamı 138'dir. Ahmet Tevfik'in ikinci sınıfta okuduğu dersler ve aldığı notlar şu şekildedir: Müsellesat (45), Hendese (45), Tarih-i Umumî (45), Kitâbet (44), Fransızca (45), Resim (20), Tarama (20), Jimnastik (20). A. Tevfik, bu sınıfın sonunda toplam 284 not alarak birinci olmuştur.⁶

Bu sınıfta okutulan toplam 8 ders vardır ve 5 adet dersin tam numarası 45 diğer üç dersin tam numarası 20'dir. Bu duruma göre Ahmet Tevfik, 7 dersten tam numara almıştır. Sınıfın başarı sıralamasında Ahmet Tevfik, Selanik 284 toplam notla birinci; Recep Fahri, Kayalar 283 toplam not ile ikincidir. İlk ona giren diğer öğrenciler ve toplam notları şöyledir: 3. M. Kemal, Selanik (283), 4. Abdülkadir, Yanya (280), 5. Hasan Avni, Köprülü (279), 6. Ali Şevket, Üsküp (279), 7. Abdülbaki, Üsküp (275), 8. İsmail Hakkı, Köprülü (273), 9. Bekir Hıfzı, Ohri (271), 10. Abdurrahman, Selanik (266).⁷

Ahmet Tevfik'in üçüncü sınıfta okuduğu dersler ve aldığı notlar şu şekildedir: Makine (45), Kozmografya (45), Tarih-i Umumî (45), Tarih-i Osmanî (45), Kitâbet (45), Mantık (45), Akaid (45), Fransızca (45), Resim (20), Tarama (20), Cimnastik (20).⁸ Ahmet Tevfik, 54 mevcudu olan üçüncü sınıfta toplam 420 tam not alarak, Manastır İdadisi'ni, not toplamı kendisi ile aynı olan Mustafa Kemal, Selanik'in önünde birinci olarak bitirmiştir. Aynı notu almış olan Mustafa Kemal ikincidir. Bu yılın Numara Defterine göre, "beher dersin tam numarası" toplamı 420, "beher dersin üss-ü mizanları" toplamı da 198'dir. Bu sınıfta okutulan toplam 11 ders vardır ve bunların sekizinin tam numarası 45, üçünün tam numarası ise 20'dir. Bu duruma göre Ahmet Tevfik ve Mustafa Kemal bütün derslerden tam numara almış bulunmaktadırlar. İlk ona giren diğer öğrencilerin toplam notları ve başarı sıraları şu şekildedir: 3. Recep Fahri, Kayalar (419), 4. Ali Şevket, Üsküp (419), 4. Ömer Abdülkadir, Yanya (417), 6. Hasan Avni, Köprülü (417), 7. İsmail Hakkı, Köprülü (413), 8. Abdülbaki, Üsküp (410), 9. Abdurrahman, Selanik (394), 10. Ömer Naci, Der-Aliye (394).⁹

⁶ Kara Harp Okulu Arşivi, *Numara Defteri*, No: 14.

⁷ Kara Harp Okulu Arşivi, *Numara Defteri*, No: 14. A. Güler, *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları*, s. 15.

⁸ Kara Harp Okulu Arşivi, *Numara Defteri*, No: 15-16.

⁹ Kara Harp Okulu Arşivi, *Numara Defteri*, No: 15-16. A. Güler, *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları*, s. 16-17.

Osmanlı Devleti'nin Makedonya ve Balkanlarda ilk hareketli filmleri çeken “Manaki Kardeşler”den birisi olan Milton Manaki'nin anıları doğru kabul edilecek olursa, Mustafa Kemal, düzenlenen mezuniyet töreninde adı ikinci olarak okununca itiraz etmiştir: “*Manastır'da Askerî Akademi'yi (İdadi olacak A.G.) tamamlayan öğrencilerin fotoğrafını çektiğimde, öğrenciler arasında Mustafa Kemal Atatürk de vardı. Atatürk gözüme çarptı. Akademide en iyi öğrenci olmasına rağmen adının ilk değil de ikinci okunduğuna itirazda bulundu....*”¹⁰

1.3. Harp Okulu

Ahmet Tevfik'in Harp Okulu künye kaydı, 21 Numaralı Harp Okulu Künye Defteri'nde Mustafa Kemal ve Recep Fahri ile birlikte aynı sayfada yer almaktadır: “*Selanik İlica'dan Bayezid Efendinin oğlu, uzun boylu, beyaz benizli, ela gözlü, 1296 doğumlu Ahmet Tevfik Efendi 96.*” Ahmet Tevfik, Harp Okulu Künye Defteri'nde 1282 apolet numarası ile 1283 apoletli M. Kemal'in yanındadır.¹¹ Ahmet Tevfik'in Harp Okulu birinci sınıfta öğrenci olduğu sırada, 1899-1900 eğitim-öğretim yılında, 635'i Piyade, 88'i Süvari ve 16'sı Baytar sınıflarından olmak üzere toplam 739 öğrenci vardı. Bu yıla ait not çizelgelerinde notları bulunmayan 25'i Piyade, 8'i Süvari ve 3'ü Baytar sınıfından toplam 36 öğrencinin muhtemelen okuldan atıldıkları ve gerçekte ikinci sınıfa devam edenlerin toplam 703 kişi olduğu anlaşılmaktadır.¹² Ahmet Tevfik, birinci sene Piyade sınıfında eğitim ve öğretime devam eden toplam 610 arkadaşından, toplam 503 not alarak ve 4'ncü olarak ikinci sınıfa geçmiştir. Bu seneki not çizelgelerine göre “beher dersin tam numarası yekûn-ı umumisi 530” ve “beher dersin üssü mizanı yekûn-ı umumisi 234”tür.¹³ Ahmet Tevfik'in birinci sınıfta okuduğu dersler ve aldığı notlar şu şekildedir: “Akaid-i Diniye (44), Topoğrafya Nazariyatı (45), Hendese-yi Resmiye (30), Hikmet-i Tabiye (45), Kimya (44), Kitabet (44), Talim Nazariyatı (43), Malumat-ı ve Terbiye-yi Askeriye (45), Lisan-ı Fransevi (42), Harita Tersimi (20), Hendese-yi Resmiye Eşkâli (20), Topoğrafya Ameliyatı (20), Talim Ameliyatı (20), Alman veya Rus Lisani (45).¹⁴

¹⁰ Melahat Ali, “Güzel Eleni: Atamızın Anılarında Yaşayan İlk Aşk”, *Birlik Gazetesi (Üsküp/Makedonya)*, 10 Ekim 1998, s. 18. A. Güler, *Sarı Paşa İnsan Atatürk*, (Ankara: Türk-Ar Yayınları, 2006), s. 160.

¹¹ Kara Harp Okulu Arşivi, *Künye Defteri*, No: 21.

¹² H. Gök ve M. Uyar, “Mustafa Kemal'in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 78 (Haziran 2000), s. 24, Dipnot: 11-12. A. Güler, *Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları*, s. 21.

¹³ A. Güler, *Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları*, s. 21-22.

¹⁴ *Mekatib-i Askeriye Şakirdanının Umumi İmtihanlarının Neticelerini Bildiren Cetveller*, İstanbul 1317, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Osmanlıca Eserler Bölümü, Tasnif No:

Bu sınıfta okutulan toplam 14 ders vardır ve 4 adet dersin tam numarası 20, diğer 10 dersin tam numarası 45'tir. Bu duruma göre Ahmet Tevfik, 8 dersten tam numara almıştır. Sınıfın birincisi, Üsküplü Ali Şevket Efendi; ikincisi Vanlı Müştak Efendi'dir. Ali Şevket ve Müştak'ın toplam notları 509'dur. 507 toplam notla Ispartalı Faik Efendi üçüncü, 503 toplam notla Selanikli Ahmet Tevfik Efendi 4'ncü olmuştur. İlk ona giren diğer öğrencilerin sırası ve toplam notları şu şekildedir: 5. Osman Nuri Efendi Manisa (495), 6. Selim Efendi Çerkeş (491), 7. Tahir Efendi Harput (487), 8. Mehmet Şevki Efendi Kıztaşı (485), 9. Mustafa Kemal Efendi Selanik (484), 10. Hayri Efendi Davutpaşa (479).¹⁵

Ahmet Tevfik, Harp Okulu'nda ikinci sınıfta okuduğu dersler ve aldığı notlar şu şekildedir: Akaid-i Diniye (44), Hizmet-i Seferiye (42), Dâhiliye Kanunname-i Hümayunu (45), Fenn-i Mimarî (44), Fenn-i Furuşiyet Nazariyatı (42), Lisan-ı Fransevî (45), Talim Nazariyatı (45), Malumat-ı ve Terbiye-yi Askeriye (37), İlm-i Ahlâk (45), Kılıç Talimi (15), İstikşafat-ı Askeriye (20), Harita Tersimi (19), Talim Ameliyatı (20), Ceza Kanunname-yi Hümayunu (45), Alman veya Rus Lisanı (44).¹⁶ Bu sınıfta okutulan toplam 15 ders vardır ve 4 adet dersin tam numarası 20, diğer 11 dersin tam numarası 45'tir. Bu duruma göre Ahmet Tevfik, 7 dersten tam numara almıştır. Manastır'ı birincilikle bitirmiş olan Selanikli Ahmet Tevfik sınıfın birincisidir. İkincisi ise Bursa'yı birincilikle bitiren Ispartalı Faik'tir. Ahmet Tevfik'in toplam notu 552, Faik'in toplam notu 551'dir. Selanikli Mustafa Kemal Efendi bu sınıfta 522 toplam not ile 11'nci olmuştur. Harp Okulu ikinci sınıfta ilk ona giren öğrenciler ve not toplamları şu şekildedir: 3. Mehmet Müştak Efendi Van (547), 4. Hayri Efendi Davutpaşa (547), 5. Ömer Cemil Efendi Süleymaniye (544), 6. Halil Efendi Trabzon (534), 7. Cavit Efendi Edirne (530), 8. Müfit Efendi Kırşehir (529), 9. Ali Şevket Efendi Üsküp (527), 10. Selim efendi Çerkeş (525).¹⁷

Ahmet Tevfik'in Harp Okulu üçüncü sınıfta okuduğu dersler ve aldığı notlar şu şekildedir: Sınıf-ı Salise Tabiyesi (44), İstihkamât-ı Hafife (43), Fenn-i Esliha (44), Hıfzı's- Sıhha-yı Askeri (45), Coğrafya-yı Askerî (43), Devlet-i Aliye Ordu Teşkilatı (44), Talim Nazariyatı (45), Malumat ve Terbiye-yi Askerî (44), Lisan-ı Fransevi (43), İstikşafat-ı Askeriye (17), İstihkâm Eşkali (20), Talim Ameliyatı (20), Tabiye Tatbikatı (19), Alman

89925-89926. Zikreden: H. Gök ve M. Uyar, "Mustafa Kemal'in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı", s. 26.

¹⁵ A. Güler, *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları*, s. 22.

¹⁶ Kara Harp Okulu Arşivi, *Numara Defteri*, No: 13.

¹⁷ Kara Harp Okulu Arşivi, *Numara Defteri*, No: 13. A. Güler, *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları*, s. 55-56, Tablo: 9-10.

veya Rus Lisansı (45).¹⁸ Bu sınıfta okutulan toplam 14 ders vardır ve 4 adet dersin tam numarası 20, diğer 10 dersin tam numarası 45'tir. Bu duruma göre Ahmet Tevfik, 5 dersten tam numara almıştır. İkinci sınıfta olduğu gibi üçüncü sınıfta da birinci ve ikinci değişmemiştir. Selanikli Ahmet Tevfik sınıfın birincisi; Ispartalı Faik de ikincisidir. Ahmet Tevfik'in üç senelik toplam notu 1571, Faik'in toplam notu 1570'tir. İlk ona giren diğer öğrencilerin sırası ve üç yıllık toplam notları şu şekildedir: "3. Mehmet Müştak, Van (1555); 4. Hayri, Davutpaşa (1519), 5. Ali Şevket, Üsküp (1519), 6. Mehmed Cemil, Süleymaniye (1508), 7. Selim, Çerkeş (1505), 8. Mustafa Kemal, Selanik (1498), 9. Ahmed Müfit, Kırşehir (1494), 10. Halil, Trabzon (1490).¹⁹ Ahmet Tevfik, Harp Okulu üçüncü sınıfta aldığı notlar ile 1901-1902 eğitim-öğretim yılında 459 arkadaşı arasında Harp Okulu'nu 1'nci olarak bitirmiştir. Numara defterine göre, "beher dersin tam numarası" bakımından öğrencilerin "üç senede kazandıkları numaraların yekûn-ı umumisi 1635"tir. Ahmet Tevfik'in üç yıllık not toplamı ise 1571'dir. "Üç sene nihayetinde umumda sıra numarası 1"dir. Bu sıra aynı zamanda "sicil sırası"dır. Sicili, 1317- P.1 (1901-Piyade-1)'dir. Ahmet Tevfik'in Diploma numarası 5991'dir.²⁰

1.4. Harp Akademisi

Ahmet Tevfik'in Harp Okulu'ndan "neşet" tarihi olan 28 Kânunusani 1317, yani 10 Şubat 1902 Pazartesi tarihi, Harp Akademisi'ne girdiği tarihtir. Kara Harp Okulu Arşivi'ndeki "*1315 Duhullülere Mahsus Künye Defteri*"nde Ahmet Tevfik, Mustafa Kemal, Recep Fahri ve Ali Şevket'in yer aldığı sayfanın başında, "*Manastır Mekteb-i İdadisi'nden vürud eden şakirdan*" başlığının devamında "*duhül*" ve "*neşet*" tarihleri yazılıdır. Ayrıca Ahmet Tevfik, Mustafa Kemal ve Ali Şevket'in "*çiçek künyesi*"nin üzerinde (mezuniyetleri sonrasında) "*3. Ordu Erkan-ı Harbiye Birinci Sene Namzetliğine*" yazılmıştır.²¹ O dönemde Harp Okulu'nu "*Pekiyi*" derece ile bitirenler Harp Akademileri'ne "*Kurmay Subay Namzedi*" olarak girerler, burayı "*Pekiyi*" derece ile bitirenler de "*Kurmay Subay*" olarak mezun olurlardı. Akademi'yi "*İyi*" derece ile bitirenler ise "*Mümtaz Subay*" olarak mezun olurlar, ileride ihtiyaç olursa bunlardan sınavla "*Kurmay*" yapılırdı.²²

¹⁸ Kara Harp Okulu Arşivi, *Numara Defteri*, No: 22.

¹⁹ Kara Harp Okulu Arşivi, *Numara Defteri*, No: 22.

²⁰ Kara Harp Okulu Arşivi, *Numara Defteri*, No: 22. A. Güler, *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları*, s. 57-58.

²¹ Kara Harp Okulu Arşivi, *Künye Defteri*, No: 21. A. Güler, *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları*, s. 54, Tablo: 8.

²² *Harp Akademilerininin 142. Yılı: Şeref Dolu Yıllar 1848-1990*, (İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1990), s. 2. Ö. S. Coşar, *Atatürk Ansiklopedisi*, c. 1 (1881-23 Temmuz 1908), (İstanbul 1973), s. 248-249. İ. Kurtçephe ve M. Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*,

Kara Harp Okulu Arşivi'ndeki, elle yazılmış (matbu olmayan) 26 *No'lu Numara Defteri*'ne göre Ahmet Tevfik'in Harp Akademisi birinci ve ikinci sınıfta okuduğu dersler, notları ve buradaki ders başarısı şu şekildedir: Sınıf mevcudu kırk iki kişi olan Akademi birinci sınıfta, toplam 580 olan ders notlarından Ahmet Tevfik, toplam 522 not almıştır ve başarı sırası 2'dir. Okuduğu dersler ve aldığı notlar şu şekildedir: Coğrafya-yı Sevkü'l-Ceyş (35), Talimğâh-ı Hafife Tatbikatı (38), Fenn-i Esliha Nazariyatı (45), Tarih-i Fenn-i Harp (40), Fransızca (42), Mübahis-i Riyaziye (42), Talim Nazariyatı (42), Kitabet-i Askeriye (45), Tabiye Nazariyatı (42), Muharebat-ı Meşhure Münakaşası (35), Almanca veya Rusça (45), Mufassal Topografya (31), İstikşafat-ı Askeriye (20), Talim Ameliyatı (20).²³

Harp Akademileri birinci sınıfın başarı sıralamasında Ahmet Tevfik, Selanik 522 toplam notla birinci; İhsan, Cihangir 517 toplam notla ikinci; Süleyman, İzmir 508 notla üçüncüdür. İlk ona giren diğer öğrenciler ve toplam notları şu şekildedir: 4. Hayri, Davutpaşa (493), 5. Mustafa İzzet, Kale-i Sultaniye (492), 6. Kemal, Ohri (489), 7. Sedat, Üsküdar (488), 8. Selim, Çerkeş (486) 9. Ahmed, Saraçhane (480), 10. Mustafa Kemal, Selanik (479).²⁴

Ahmet Tevfik'in Akademi ikinci sınıfında öğretime başladığı yıl sınıfın mevcudu 40'a düşmüştür. Bu sayı, ikinci sınıfta hastalık nedeniyle devre kaybeden iki subayın (Asım Efendi Kütahya, Ahmet Efendi Bursa) katılması ve çeşitli nedenlerle ilişkisi kesilen dört subayın (Faruk Efendi Isparta, Müştak Efendi Van, İbrahim Efendi Tunus, Osman Efendi Sultanahmet) ayrılmasıyla oluşmuştur. İkinci sınıf not çizelgesine göre Şamlı Zeki Efendi, ihraç edilmiş bu sınıfı toplam 39 öğrenci tamamlamıştır.²⁵

Harp Akademisi ikinci sınıfta Ahmet Tevfik'in 39 kişilik sınıf mevcudu içinde toplam 501 puan aldığı görülmektedir ve 2. sıradadır. Dersleri ve notları şu şekildedir: Topçuluk ve Topçu Tabyası (45), Muharebat-ı Meşhure Münakaşası (45), Coğrafya-yı Sevkü'l-Ceyş (42), İstihkamat-ı Cesime (36), Tabiye Tatbikatı (36), Ecnebi Ordu Teşkilatı (44), Tabakatü'l-Arz (44), Fransızca (41), Talim Nazariyatı (45), Mübahis-i Riyaziye (42), Almanca veya Rusça (44), İstikşafat-ı Askeriye (17), Talim Ameliyatı (20).²⁶ Bu sınıfta ilk ona giren öğrenciler ve toplam notları şu şekildedir: 1. İhsan, Cihangir (511), 2. Ahmet Tevfik, Selanik (501), 3. Sedat, Üsküdar (501), 4. Asım, Kütahya (Gündüz) (494), 5. Mustafa İzzet, Kale-i Sultaniye (487), 6.

(Ankara 1991), s. 47-48. A. Güler, *Sarı Paşa İnsan Atatürk*, s. 185. A. Güler, *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları*, s. 27-30.

²³ Kara Harp Okulu Arşivi, *Numara Defteri*, No: 26, s. 2.

²⁴ Kara Harp Okulu Arşivi, *Numara Defteri*, No: 26, s. 2. A. Güler, *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları*, s. 32-34 ve 60, Tablo: 13-14.

²⁵ A. Güler, *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları*, s. 33-34.

²⁶ Kara Harp Okulu Arşivi, *Numara Defteri*, No: 26, s. 2.

Mustafa Kemal, Selanik (480), 7. Ahmed Müfit, Kırşehir (Özdeş) (478), 8. Ali Fuat, Salacak (Cebesoy) (478), 9. Süleyman, İzmir (476), 10. Kemal, Ohri (476).²⁷

Ahmet Tevfik ve arkadaşları Kurmay Yüzbaşı olarak yeminini 08 Teşrinievvel 1320 (Hicri: 11 Şaban 1322), Miladi 21 Ekim 1904 Cuma günü eder. Sabah Gazetesi, 21 Teşrinievvel 1320 (03 Kasım 1904) günkü nüshasında; Harbiye Okulu'ndaki yemin merasiminde numaraların da okunduğunu ve törende Askerî Okullar Nazırı Zeki Paşa, İkinci Nazır Ferik Rıza Paşa, Harbiye Okulu Müdürü Ferik Servet ve Ders Nazırı Esat Paşaların da hazır bulunduğunu ve Zeki Paşanın yeminleri teker teker yaptırdığını yazar. Bu gazeteye göre yemin edenler şunlardır: “*Bu sene Mekteb-i Harbiye’den yüzbaşılıkla neşet eden Erkan-ı Harp ve namzed ve Baytar efendilerle mülazım-ı evvelikte ikinci seneye terfi eden namzet ve Baytar beşinci sene ve Aşiret Mektebi efendileri.*”²⁸

57’nci Dönem Akademi mezunu toplam 37 kişidir. Bunların 13’ü “*Kurmay*”, 27’si de “*Mümtaz*” olmuşlardır. Mevcut bilgi ve belgelere göre Ahmet Tevfik, Kurmay olarak Akademi’yi bitiren 13 kişi arasında 4’ncü olmuştur. Dönemin birincisi Ali İhsan Sabis, ikincisi Asım Gündüz, üçüncüsü Ahmet Sedat Doğruer, dördüncüsü Ahmet Tevfik, beşincisi Mustafa Kemal Atatürk, altıncısı Mehmet Hayri Turhan, yedincisi Mustafa İzzet Yavuzer, sekizincisi Ali Seydi Uğur, dokuzuncusu Ali Fuat Cebesoy’dur. Diğer üç kurmay da sırasıyla şunlardır: Süleyman Şevket Demirhan, Kemal Ohri, M. Şevki (kurmaylığı geri alınmıştır).²⁹

2. Görev Hayatı ve Vefatı

Ahmet Tevfik, 11 Ocak 1905 Çarşamba günü (29 Kânunuevvel 1320) Kurmay Yüzbaşı rütbesi ve Piyade 1901-1 sicilıyla Akademi’den mezun olmuş ve üç sınıfta (Topçu, Piyade ve Süvari) bölük idare ve kumanda etmek üzere Selanik’teki 3. Ordu’ya atanmıştır. Topçu stajı için buradaydı. Görev yeri 15. Topçu Alayı’nın 6. Batarya Komutanlığı idi. Anlaşıldığı kadarıyla, aralarında ders başarısı bakımından tatlı bir rekabet bulunan Mustafa Kemal ile Ahmet Tevfik, samimi iki arkadaşlıklar. Nitekim Mustafa Kemal Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin Selanik Şubesi’ni açmak üzere Selanik’e geldiğinde rıhtımda onu ilk karşılayan (Şubat 1906) ve cemiyete ilk girenlerden birisi Ahmet Tevfik olacaktır.

²⁷ Kara Harp Okulu Arşivi, *Numara Defteri*, No: 26, s. 2. A. Güler, *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal’in Notları*, s. 32-33 ve 61 Tablo: 15-16.

²⁸ *Sabah Gazetesi*, 21 Teşrinievvel 1320 (3 Kasım 1904). Ö. S. Coşar, *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 318.

²⁹ A. Güler, *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal’in Notları*, s. 36.

İdadi ve Harp Okulu'nu birincilikle bitirmiştir. Harp Akademisi'nden Kurmay Yüzbaşı rütbesinde dördüncü olarak mezun olmuştur. Çok başarılı bir askerî öğrenci ve kurmay subay olan Ahmet Tevfik Efendi, “*Kurmay Kıdemli Yüzbaşı*” rütbesindeyken 11 Ekim 1907’de veremden vefat etmiştir. Ahmet Tevfik’in “*veremden vefat ettiği*” bilgisi Ali Fuat Cebesoy’un 2 Eylül 1905’te birlikte Beyrut’ta çektiydikleri bir fotoğrafın arkasına düştüğü notta yer almaktadır. Torunu Sayın Meriç Çankaya’nın bize anlattığına göre Ahmet Tevfik, İyi bir ressamdı ve yağlı boya resim tabloları vardı. Yaşasaydı Milli Mücadele’nin en büyükleri arasında olacağından şüphemiz yoktur.

3. Arkadaşları Anlatıyor

Mustafa Kemal’in Harp Okulu’ndaki arkadaşlarından Hayri Paşa (Tırnovacık), 1934’te Gazeteci Naci Sadullah’ın “*Sınıfta en fazla kimlerle konuşturdunuz Paşam?*” sorusuna karşılık olarak şu cevabı vermiştir: “*Manastır İdadisi’nden kendileriyle beraber gelen Tevfik Bey’le, ki bu kıymetli arkadaşım mektepten mezun olduğu zaman kaybettik.*”³⁰ Harp Okulu ve Harp Akademisi yıllarında Mustafa Kemal ve Ahmet Tevfik’in en yakın arkadaşlarından olan Ali Fuat Cebesoy anılarında Ahmet Tevfik ile ilgili önemli bilgiler vermektedir: Cebesoy, Akademi mezunlarını anlatırken, üç yıllık ders notlarına göre sıralamada “üçüncü” (gerçekte dördüncü) olarak gösterdiği A. Tevfik hakkında şunları söylüyor: “*Tevfik Selanik Mustafa Kemal’in ve benim en yakın arkadaşlarımızdan biri olan pek değerli bir kurmay subaydı. Genç yaşında Selanik’te vefat etti.*”³¹

Mustafa Kemal, Ahmet Tevfik ve Ali Fuat’ın özellikle tatil zamanlarını genellikle birlikte geçirdiklerini biliyoruz. Ali Fuat şöyle diyor:

“*Derslerimize aralıksız çalışmakla beraber, kendimizi güzelim İstanbul’un eğlenceli yerlerinden de yoksun bırakmıyorduk. Tatil günlerinde ve bazen de kaçamak olarak bunlara karışıyorduk. Bazen Mustafa Kemal ile baş başa, bazen Arif Adana, Müfit Kırşehir ve Tevfik Selanik’le beraber Beyoğlu’ndaki eğlence yerlerini dolaşır, hatta bir ara da içer ve müzik dinlerdik. Bazen Adalar’a gittiğimiz de olurdu. Bir Perşembe günü son vapuru kaçırdığımız için, Büyükkada’da çamlar altında sabahladığımızı çok iyi hatırlarım.*”³²

Daha çok Harp Akademisi’nde iken gittikleri bu mekânlardan biri Beyoğlu’nda emekli bir Alman astsubay tarafından işletilen Zeuve Birahanesi, diğeri de Tünel’in Galata Kapısı’ndan çıkıldıktan sonra Köprü yönünde

³⁰ N. Sadullah, “Harbiye’de 1317”, *Yeni Gün Dergisi*, c. III, Sayı. 78 (5 Eylül 1934), s. 3-4.

³¹ A. F. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk, Okul ve Genç Subaylık Anıları*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1966), s. 87.

³² A. F. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk, Okul ve Genç Subaylık Anıları*, s. 61.

giderken soldaki köşede bulunan üç katlı binanın ikinci katında yer alan ve Con Paşa isminde bir Ermeni'ye ait olan İngiliz Lokantası'ydı. Zaman zaman da Tepebaşı, Taksim Bahçeleri ve İstiklal Caddesi Galatasaray civarındaki Kristal Gazinosu'na da gidiyorlardı. Akademi'yi bitiren üç samimi arkadaş Selanik'e (Makedonya) atama bekliyorlardı. Fakat talihsiz bir olayla karşılaştılar. Ali Fuat ve Mustafa Kemal mezuniyetten sonra tayin olunacakları ordunun belli olacağı tarihe kadar oturmak üzere birkaç arkadaşıyla birlikte İstanbul'da bir ev tutmuşlar, burada toplantılar yaparak rejimi tartışmışlardı. Eve gidip gelen birisi tarafından ihbar edilmişler ve *"silahlı komite kurmak ve II. Abdülhamit'e suikast hazırlamakla"* suçlanmışlardır. Yapılan soruşturmalarda Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, Trablusgarp'ta Fizan'a sürülmek dâhil, ordudan atılmak gibi pek çok konu gündeme gelmiştir. Fakat yalnızca bir kınama cezası olarak, bir aylık bir tutukluluktan sonra serbest bırakılmışlar ve tayinleri yapılmıştır. Serasker Rıza Paşa'nın duruma el koyması sayesinde cezaevinden çıktılar. Bütün yaşananlara rağmen Mustafa Kemal ve Ali Fuat merkezi Manastır'da bulunan 3. Ordu'ya, Selanik'e verileceklerini ümit ediyorlardı. Ali Fuat anlatıyor: *"Mustafa Kemal, 'artık Selanik'te bana konuk olursun' diyordu. Tevfik Selanik de 'bana bir oda verebileceğini' söylüyordu. Evinin bahçesindeki meyve ağaçlarını sayıp döküyordu. Biz kendi kendimize gelin güveyi oluyorduk. Başka bir yere gönderileceğimiz hiç aklımıza gelmiyordu."*³³

Nihayet Genelkurmay'a çağrıldılar. Merkezi Edirne'de olan 2. Ordu ile Merkezi Manastır'da olan 3. Ordu'ya (Selanik'e) gönderilmeleri kararlaştırılmıştı. Askeri kurul kura çekileceğini, fakat aralarında anlaşılarsa buna gerek kalmayacağını bildirdiler. Genç subaylar kendi aralarında kolaylıkla anlaştılar. Ali Fuat, Mustafa Kemal diğer üç kurmay subay arkadaş 3. Ordu, diğerleri de 2. Ordu'ya talip oldular. Fakat onların birkaç dakikada anlaşmaları bir kuşku yarattı. Ertesi gün bir kısmı 4. Ordu'ya (Erzurum'da) bir kısmı da merkezi Şam'da bulunan 5. Ordu'ya atandılar. Saray duruma el koymuştu.³⁴

Mustafa Kemal ve Ali Fuat 5 Şubat 1905'te Şam'daki 5. Ordu'ya atanmışlardı. Ahmet Tevfik ise 3. Ordu'ya, Selanik'e. Bir süre sonra tekrar yolları kesişecek olan bu üç samimi arkadaş şimdilik ayrılacaklardı. Mustafa Kemal, Şam'da 30. Müfit Kırşehir 29. Süvari Alayı'na, Ali Fuat Beyrut'taki Süvari Alayı'na verildi.³⁵ 5 Şubat 1905'te merkezi Şam'da bulunan 5. Ordu'ya atanan Mustafa Kemal, Ali Fuat Cebesoy ve Müfit Özdeş ile birlikte Şam'a

³³ A. F. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk, Okul ve Genç Subaylık Anıları*, s. 97.

³⁴ A. F. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk, Okul ve Genç Subaylık Anıları*, s. 98.

³⁵ A. F. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk, Okul ve Genç Subaylık Anıları*, s. 106.

gitmek için 10 Şubat 1905'te İstanbul'dan ayrıldılar. Ali Fuat Cebesoy anılarında yolculuğu ve Şam'a varışlarını şöyle anlatmaktadır:

“Mustafa Kemal, ben, Müfit Kırşehir ve diğer bazı mümtaz yüzbaşılar İstanbul Limanı'ndan kalkan bir Nemse vapuruyla, Beyrut'a doğru yola çıktık. Soğuk ve karlı bir havaydı. Buna rağmen üç kurmay arkadaş, vapurun güvertesinde epeyce kaldık. Üzüntümüz artık geçmişti. Çünkü biz, bu kutsal ve sevgili askerlik mesleğini seviyorduk. Mustafa Kemal:

- Bizim için hayat yeni başlıyor.

Diyordu. O akşam, geminin yemek salonunda kendimize güzel bir ziyafet çektik. Birinci mevki kamarada yolculuk ediyorduk. Gece gayet coşkulu geçti. Güldük, eğlendik. Yalnız dikkati elden bırakmıyorduk. Vapurda hafife ve casus olabilirdi.

Ertesi günü öğle üzeri İzmir'e geldik. İzmir'i ilk kez görüyordum. Üç arkadaş bir araba tutarak Kordonboyu'nda dolaştık. Şehir çok güzeldi. Sahildeki gazinolarda orkestralar çalıyordu. Birine girmek istedik, ama sonra gemiyi kaçırmaktan korkarak bundan vazgeçtik.

Beyrut'a kadar tatlı bir yolculuk yaptık. Talihimiz varmış. Beyrut'ta önceki kafile ile gelen sınıf arkadaşlarımızdan Kurmay Yüzbaşı Hayri Davutpaşa ile Mümtaz Yüzbaşı Trabzonlu Halil Rifat bizi karşıladılar. Bunlar Ordu Merkezi Şam'a giderek kendilerini Beyrut'taki Nişancı Taburu'na verdirmek için bulmuşlardı. O gece bizi bırakmadılar, çalgılı bir gazinoya götürdüler, temiz ve rahat bir otelde konuk ettiler. Trabzonlu Rifat, Beyrut'u çok övüyor:

- Buraya atanırsanız, İstanbul'u aramazsınız.

Diyordu. Şam da kötü sayılmazdı, ama burasıyla kıyaslanamazdı.

Trenle Şam'a geldik. Üç arkadaş Ordu Müşiri Hakkı Paşa'yı ziyaret ettik. Bize karşı iyi davrandı...”³⁶

Ali Fuat Paşa'nın anılarında verdiği bu bilgilerden ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi'nde bulunan “Özlük Dosyaları”ndaki görev bilgilerinden hareketle, 1905 yılının Şubat ayının ortalarından itibaren 5. Ordu mıntikasında (Şam, Beyrut, Kudüs, Yafa vb.) atamalı bulunanlar şunlardır: Mustafa Kemal (Selanik), Ali Fuat Cebesoy (Salacak/İstanbul), Ahmet Müfit Özdeş (Kırşehir), Mehmet Hayri Tarhan (Davutpaşa/İstanbul), Halil Rifat (Trabzon). Bu arkadaşların Suriye'de de ilişkileri devam etmiştir. Bazen Ali Fuat Şam'a

³⁶ A. F. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk, Okul ve Genç Subaylık Anıları*, s. 105-106. Mustafa Kemal ve arkadaşları bu yolculuk sırasında vapurun İzmir'de sabahdan akşama kadar kalışını vesile ederek İzmir'de bir süre gezmişlerdir. Burada yaşananları M. Kemal, 1925 yılında İzmir Belediyesi balkonundan halka yaptığı konuşmada anlatmıştır. Bkz. A. Güler, *Sakarya'dan İzmir'e Mustafa Kemal*, (İstanbul: Halk Kitabevi, 2020), s. 300-302. A. H. Reel, *Atatürk'e Ait Hatıralar*, (İstanbul 1949).

gidiyor, bazen de Mustafa Kemal yanına Müfit'i de alarak Beyrut'a geliyor, görüşüyorlardı.

4. Bir Fotoğrafın Anlattıkları

Şu ana kadar Ahmet Tevfik'in yayımlanmış bir fotoğrafı bulunmamaktadır. Ya da biz rastlamadık. Ali Fuat Cebesoy'un notlarını da içeren özel arşivimizde bulunan ve bir grup kurmay ve mümtaz yüzbaşı arkadaşı birlikte gösteren bir fotoğrafta Ahmet Tevfik Selanik görülmektedir. Ali Fuat Cebesoy'un fotoğrafın arkasına düştüğü notlardan bu fotoğrafın “2 Eylül 1905'te Beyrut'ta stajda iken” çekildiği anlaşılmaktadır.

Ali Fuat Cebesoy arkadaki notlarda fotoğrafta bulunanların isimlerini şu şekilde belirtmektedir:

“Oturandar: Kurmay Yüzbaşı Ali Fuat Salacak... (1317-P.28, Kurmay Yüzbaşı Hayri Davutpaşa... (1317-P.4), Ayaktakiler: Tevfik Selanik (veremden vefat etti) (1317-P.1), Kemal Ohri... (1317-P.18), Halil Rifat Trabzon... (1317-P.10), Mustafa İzzet Çanakkale... (1316-Sv.2), 1905'te Beyrut'ta alınmış fotoğraf. Stajda İken. Atatürk o zaman Şam'da idi.”³⁷

Bu fotoğraf çekildiği tarihte, fotoğrafta bulunanlardan Kemal Ohri Selanik'tedir. Çanakkaleli Mustafa İzzet Yavuzer merkezi Erzurum'da bulunan 4. Ordu emrindedir. Ahmet Tevfik ise Selanik'te topçu stajındadır. Aşağıda okuyacağımız üzere; üç arkadaş ile ilgili olarak Şam, Beyrut, Selanik üçgeninde gelişen olayların kronolojisini de dikkate aldığımız zaman, Kemal Ohri ile Ahmet Tevfik'in Selanik'ten, Mustafa İzzet'in de Erzurum'dan ya izinli ya da görevli olarak Beyrut'ta geldikleri ve bu fotoğrafın o tarihte (2 Eylül 1905) burada çekildiği anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal ve Ahmet Müfit Özdeş Şam'da oldukları için Beyrut'ta çekilen bu fotoğraf karesinde yer almamışlardır. Fotoğrafın çekildiği tarihte, fotoğraftaki 6 arkadaşın kısa yaşam öyküleri ve staj görev yerleri ile hemen sonraki atama yerleri Genelkurmay belgelerine göre şu şekildedir:

4.1. Oturandar

4.1.1. Kurmay Yüzbaşı Ali Fuat (Cebesoy), Salacak (1901-P.28) Son Rütbesi Korgeneral

23 Eylül 1882'de İstanbul'da doğdu. BMM Hükûmeti'nin kuruluşunda ilk Bayındırlık Bakanı olan İsmail Fazıl Paşa'nın oğludur. 10

³⁷ Ali Güler Özel Arşivi. Fotoğrafın orijinali ve Cebesoy'un arkasına yazdığı notlar için bkz. Ek 1 ve Ek 2.

Ocak 1968'de İstanbul'da vefat etti. Geyve civarındaki Ali Fuat Paşa İstasyonu'nda aynı adı taşıyan caminin avlusunda gömülüdür. Ailesinin yerinde kalmasını istemesi sebebiyle na'şısı devlet mezarlığına nakledilmedi. Harp Akademisi'nden mezun oldu (11 Ocak 1905). 5 Şubat 1905'te kurmay süvari stajı için 5'inci Ordu emrinde Beyrut'ta 28'inci Süvari Alayı'nın 4'üncü Bölüğü'ne atandı. Daha sonra piyade stajı için yine aynı bölgede 11'inci Nişancı Taburu 10'uncu Bölüğe atandı. 28 Haziran 1906'da topçu stajı için 3'üncü Ordu emrinde (Selanik'te) 15'inci Numune Sahra Topçu Alayı 4'üncü Bölükte görev yaptı. 20 Haziran 1907'de Selanik'te Topçu Numune Alayı'nda Topçu Tabiye Öğretmeni, 14 Ağustos 1907'de emrine verilen bir taburla Karaferye bölgesinde çıkan Rum ve Ulahların ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi. Daha sonra Karaferye Mıntıkası Komutanı olarak atandı. Bu görevde altı ay bir tabur ve bir müstakil bölükle eşkiya takibinde bulundu.³⁸

4.1.2. Kurmay Yüzbaşı Mehmet Hayri (Tarhan), Davutpaşa (1901-P.4) Son Rütbesi Tümgeneral

29 Şubat 1880'de Tırnovacık'ta doğdu. Babası Hafız Hasan Bey'dir. 11 Aralık 1934'te vefat etti. Na'şısı Ankara Cebeci Şehitliği'nde defnedildi. Harp Akademisi'nden mezun olduktan sonra 4 Şubat 1905'te piyade, topçu, süvari sınıflarında bölük idare ve kumanda etmek üzere 5'inci Ordu emrine atandı. 17 Aralık 1905'te 10'uncu Piyade Taburu 2'nci Bölüğe, 14 Temmuz 1906'da 28'inci Süvari Alayı 5'inci Bölüğe tayin edildi Ağustos 1906'da 26'ncı Seyyar Topçu Alayında üç ay staj yapmak üzere gönderildi. Daha sonra becayiş suretiyle 2'nci Orduya nakledilerek beş ay 8'inci Seyyar Topçu Alayında görevlendirildi. 19 Kasım 1907'de İstanbul Harp Okulu'nda yardımcı öğretmen olarak atandı.³⁹

4.2. Ayaktakiler

4.2.1. Kurmay Yüzbaşı Ahmet Tevfik, Selanik (1901-P.1) Son Rütbesi Kıdemli Yüzbaşı

Akademi'den mezun olduktan sonra üç sınıfta (Topçu, Piyade ve Süvari) bölük idare ve kumanda etmek üzere Selanik'teki 3. Ordu'ya

³⁸ *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 2. Baskı, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989), s. 165-167. A. Süslü ve M. Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları, Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999), s. 93-96.

³⁹ *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s. 157-159.

atanmıştır. Topçu stajı için görev yeri 15. Topçu Alayı'nın 6. Batarya Komutanlığı idi.⁴⁰

4.2.2. Kurmay Yüzbaşı Kemal (Ohri), Ohri (1901-P.18) Son Rütbesi Yarbay

1881 yılında Ohri'de doğdu. Hüsnü Bey'in oğludur. 8 Eylül 1957'de vefat etti. Na'sı Topkapı Kozlu Mezarlığı'ndadır. 13 Mart 1899'da girdiği Harp Okulundan 1902 yılında teğmen, devam ettiği Harp Akademisi'nden 11 Ocak 1905'te kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. İlk atama yeri, Topçu stajı için 2. Ordu bölgesi Selanik idi.⁴¹

4.2.3. Mümtaz Yüzbaşı Halil Rifat, Trabzon (1901-P.10) Son Rütbesi Yarbay

Balkan Savaşı'nda Yüzbaşı rütbesinde Çatalca Ordusu 1nci Kolordu 2nci Tümen Kurmay Başkanı olarak görev yapmıştır. Yarbay rütbesinde iken 6 Haziran 1925 tarihinde emekli olmuştur. Harp Okulu'nda öğretmenlik yapmıştır. 30 Aralık 1933 tarihinde vefat etmiştir. Harp Akademisi'nden 11 Ocak 1905'te kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. İlk atama yeri Topçu, Piyade ve Süvari stajları için 5. Ordu bölgesinde Beyrut idi.⁴²

4.2.4. Kurmay Yüzbaşı Mustafa İzzet (Yavuzer), Çanakkale (1900-Sv.2) Son Rütbesi Tümgeneral

Mustafa İzzet Yavuzer, 1876 yılında Çanakkale'de doğdu. Hüseyin Bey'in oğludur. 3 Kasım 1938'de vefat etti. Harp Akademisinden mezun olduktan sonra 4'üncü Ordu emrine (merkezi Erzurum, 5 Şubat 1905), 5 Nisan 1907'de Edirne'de Harp Okulu Topoğrafya öğretmenliğine atanmıştır.⁴³

4.3. Fotoğrafta Bulunmayanlar

Şam'da oldukları için bu fotoğraf karesinde bulunmayan Mustafa Kemal ve Ahmet Müfit Özdeş'in görev bilgileri de şöyledir:

⁴⁰ Kara Harp Okulu Arşivi, *Künye Defteri*, No: 21. A. F. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk, Okul ve Genç Subaylık Anıları*, s. 122. A. Güler, *Bilinmeyen Atatürk ve Milli Mücadele*, (İstanbul: Halk Kitabevi, 2018), s. 124.

⁴¹ *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, c. III, yay. haz. H. Tokar ve N. Aslan, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2009), s. 192-193.

⁴² A. F. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk, Okul ve Genç Subaylık Anıları*, s. 105. A. Güler, *Bilinmeyen Atatürk ve Milli Mücadele*, s. 125.

⁴³ *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, c. III, s. 122-124.

4.3.1. Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal (Atatürk), Selanik (1901-P.8) Son Rütbesi Mareşal

4 Ocak 1881'de Selanik'te doğdu. Babası Ali Rıza Efendi, annesi Zübeyde Hanım'dır. 10 Kasım 1938'de İstanbul, Dolmabahçe'de vefat etti. Naşı Ankara Anıtkabir'dedir. Harp Akademisi'nden 11 Ocak 1905'te mezun olduktan sonra, 5 Şubat 1905'te topçu, piyade ve süvari stajı için 5'nci Ordu emrine atandı. Önce süvari stajı için Şam'da 30'ncü Süvari Alayı'na görevlendirildi. Bu alay ile Havran ve Kuneytera'da dört ay süreyle Dürzileri tedip ve tenkil harekâtına katıldı. Temmuz 1905'te Şam'a döndü. Sonra piyade stajı için Yafa'da görevlendirildi. Ekim 1905'te arkadaşları ile birlikte Şam'da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurdu. Nisan 1906'da gizli olarak Yafa'dan Selanik'e gitti. Rapor alarak 4 ay Selanik'te kaldı. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik Şubesi'ni açtı. 1906 yılı Temmuz başında Selanik'ten Yafa'ya geri döndü. Akabe Harekâtı'na katıldı. Aşağıda bahsedeceğimiz üzere Selanik'teki Ahmet Tevfik'e gönderdiği bir fotoğrafın arkasına yazdığı "Suriye Hatırası" başlıklı mektup 19 Temmuz 1906 tarihini taşıyordu. 14 Kasım 1906'da topçu stajı yapmak üzere tekrar Şam'a döndü. 25 Aralık 1906'da Suriye Bölgesindeki üstün hizmetleri nedeniyle "Beşinci Rütbeden Mecidi Nişanı" aldı. 20 Haziran 1907'de Kurmay Kıdemli Yüzbaşı (Kolağası) oldu ve Şam'daki Ordu'nun Kurmay Başkanlığı'na atandı. 13 Ekim 1907'de Merkezi Manastır'da olan 3'ncü Ordu Karargâhı'na atandı ve 3. Ordu'nun Selanik'teki Kurmay Şubesi'nde görevlendirildi. 29 Ekim 1907'de Selanik'te Hakkı Baha Pars'ın evine "rehberi" ile birlikte gelen Mustafa Kemal, yapılan bir törenle Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne katıldı.⁴⁴

4.3.2. Kurmay Yüzbaşı Ahmet Müfit (Özdeş), Kırşehir (1901-P.9) Son Rütbesi Yarbay

1879'da Kırşehir'de doğdu. Nuri Bey'in oğludur. 18 Nisan 1940'ta vefat etmiştir. Harp Akademisi'nden mezun olduktan sonra Şam'da bulunan 5'nci Ordu emrine tayin edildi. Burada 29'ncü Süvari Alayı 2'nci Bölük Komutanı olarak süvari stajı yaptı. Burada iken Mustafa Kemal ile birlikte Havran ve Kuneytara bölgesindeki Dürzilerin tedip ve tenkil harekâtına katıldı. Daha sonra Kudüs'te bulunan 33'ncü Alay 3'ncü Tabur 4'ncü Bölük'te sekiz ay piyade stajı yaptı. Aynı zamanda Elarış bölgesinde Akabe Harekâtı'nda Hudut Komutanı olarak görev aldı. 14 Ağustos 1906'da Şam'da bulunan 25'nci Topçu Alayı 6'ncı Bölük Komutanlığı'nda 8 ay topçu stajı yaptı. Haziran 1907'de 5'nci Ordu Erkan-ı Harbiyesi 1'nci Şubesi'ne, 14

⁴⁴ *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s. 1-15. A. Süslü ve M. Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları, Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri*, s. 1-11. *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, c. III, s. 182-186.

Eylül 1907’de Halep Fevkalade Erkan-ı Harbiyesi’ne, Kasım 1907’de Selanik’teki 3’ncü Ordu Kurmaylığı’na atandı.⁴⁵

4.4. Beyrut’taki Buluşmanın Anlamı

Beyrut’ta bu buluşmanın tesadüfen olmadığı, Ahmet Tevfik, Kemal Ohri ve Mustafa İzzet’in “gezmek” için Beyrut’a gelmedikleri hemen sonraki gelişmelerden anlaşılmaktadır. Bu Harbiye ve Harp Akademisi devre arkadaşlarını 5. Ordu mıntıkasında buluşturan olay, “*bir gizli ihtilal örgütü kurmak*” fikri ve teşebbüsü olmalıdır.

Mustafa Kemal, Ali Fuat ve Müfit Özdeş tutuklanma olayından kaynaklı olarak atama belgelerindeki bir kayıttan dolayı açık yolla Selanik’e gidememektedirler. Diğerleri buraya gelmişler, burada görüşmeler yapılmış ve bu fotoğrafın çekilmesinden hemen sonra Vatan ve Hürriyet Cemiyeti (veya Hürriyet Cemiyeti) Şam merkezli olarak kurulmuştur. Bu bölgede, Kudüs, Yafa, Beyrut’ta şubeler açılmıştır. Fakat burada ilerleme imkânı olmayacağı anlaşılınca Mustafa Kemal gizlice Selanik’e gidecektir. Muhtemelen Ahmet Tevfik ve Kemal Ohri ile Mustafa Kemal’in Selanik yolculuğunun ayrıntıları da Beyrut’ta görüşülmüş olmalıdır.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti” serüveni aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Burada sadece bu fotoğrafın hikâyesini anlamak için Mustafa Kemal’in hayatından kısa bir kronoloji vermek istiyoruz:

Mustafa Kemal Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’ni 1905 yılının Haziran ayından sonra (muhtemelen Ekim 1905) kurmuş olmalıdır. Çünkü kendisine Dr. Mustafa’yı (Cantekin) tanıştıran Lütfi Bey (Alay Komutanı) ile Dürziler üzerine yapılan bir harekâta karşılaşmışlardır. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi’nce tespit edilen Atatürk’ün Askerlik Biyografisi’nde “*11 Mart 1905’te Havran ve Kuneytara bölgelerindeki Dürzilerin hükümet kanunlarına karşı koymalarını tenkile memur birliklerle bu harekâta katıldı.*” denilmektedir. Mustafa Kemal burada dört ay kalmış Temmuz 1905’te Havran’dan tekrar Şam’a dönmüştür. Dolayısıyla Mustafa Kemal’in Dr. Mustafa ile karşılaşması ve onun kurduğu ve fakat faal olmayan “Vatan Cemiyeti”ni “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti”ne (kendi anıları ve bazı kaynaklarda Hürriyet Cemiyeti) dönüştürerek ona girmesi, Ekim 1905’te olmalıdır. Beyrut’ta çekilen fotoğraf 2 Eylül 1905 tarihlidir.⁴⁶

⁴⁵ A. F. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk, Okul ve Genç Subaylık Anıları*, s. 106. A. Güler, *Bilinmeyen Atatürk ve Milli Mücadele*, s. 126-127

⁴⁶ A. Güler, *Bilinmeyen Atatürk ve Milli Mücadele*, s. 127-128.

Nisan 1906'da Selânik'e gizlice giden Mustafa Kemal'i rıhtımda Ahmet Tevfik karşılamış, Cemil Ubaydın karaya çıkışı için yardım etmiştir. Selanik'te ilk görüştüğü ve yardım talep ettiği Şükrü Paşa ile kendisini görüştüren Paşa'nın damadı olan Kemal Ohri'dir. Mustafa Kemal, Kurmay Albay Hasan Bey'in yardımı ile Tabip General İskender Paşa'dan dört aylık bir rapor almayı başarmış ve burada bulunduğu 1906 yılı Nisan, Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin bir şubesini açmak için çalışmalar yapmıştır. Temmuz 1906'da Selanik'ten Yafa'ya (Suriye'ye) dönmüştür.⁴⁷ Mustafa Kemal Suriye'ye döner dönmez, Aralık 1905 ile Ekim 1906 tarihleri arasında yapılmış olan Akabe Harekâtı'na katılmış, 14 Kasım 1906'da topçu stajı yapmak üzere tekrar Şam'a dönmüştür. Ayrıca Mustafa Kemal'in Selânik'ten döndükten sonra çektiği olduğu 15 Temmuz 1906 tarihli fotoğraf onun dönüş tarihinin Temmuz başında olduğunu göstermektedir.⁴⁸

5. M. Kemal'in Ahmet Tevfik'e Yazdığı Mektup

Anıtkabir Belgeliği'nde bulunan ve ilk defa burada okuyacağınız bir mektup, Mustafa Kemal, Ahmet Tevfik arkadaşlığına ışık tutan önemli bir belgedir. 19 Temmuz 1906 (6 Temmuz 1322) tarihli mektup aynı zamanda Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Şam'daki görevleri ile ilgili bazı eksik ve yanlış bilgilerin düzeltilmesinde de yardımcı olmaktadır. “*Erkân-ı Harbiye Yüzbaşısı Selanikli M. Kemal*” imzası, “*Suriye Hatırası*” başlığı ve 6 Temmuz 1322 (19 Temmuz 1906) tarihinde “*Tevfik Bey Kardeşime*” hitabı ile Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal tarafından Kurmay Yüzbaşı Ahmet Tevfik'e yazılmıştır. İçerikten anlaşıldığına göre bu satırlar müstakil bir mektuptan çok üç arkadaşın çektiikleri bir fotoğrafın arkasına yazılmış not şeklindedir. Mektup şu şekildedir:

“*Suriye Hatırası, 6 Temmuz 1322 (19 Temmuz 1906)*

Tevfik Bey Kardeşime,

Sizi seven üç kalbin aynı hisle daraban ettiği (attığı, vurduğu) bir dakikadaki vaziyetlerini görmek mucib-i mahzuziyetiniz olacağını (hoşunuza gideceğini) bildiğim cihetle bu fotoğrafı takdim ediyorum. Görülen kalpler değil, o kulüb-u saffeti (temiz kalpleri) taşıyan kardeşlerinizdir. Lakin hissiyat-ı kalbiyelerini nasiyelerinde kıraat (kalbi duygularını çehrelerinde, yüzlerinde okumak) sizce mümkün değil midir? Şair olsaydım, bu mukaddimeye (girişe, önsöze) bir de

⁴⁷ A. F. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk, Okul ve Genç Subaylık Anıları*, s. 110 vd. Y. Özkaya vd., *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003), s. 32-34. H. S. Kızıdoğan, “Vatan ve Hürriyet=İttihat ve Terakki”, *Belleten Dergisi*, c. 1., Sayı 3-4 (1937), s. 619-625.

⁴⁸ A. Güler, *Bilinmeyen Atatürk ve Milli Mücadele*, s. 128.

tuhfe-i kalemiyye (kalemiyye, ikramiye hediyesi) (Eskiden, “kalemlerde yazı karşılığı olarak alınan para” anlamına gelen Kalemiyye; “hürmet ve mükâfat için verilen para veya hediye” anlamına gelen “ikramiye” kavramı ile de yakından ilgilidir.) ilave ederdim. Asker bulunduğumuz cihetle ufuk-u baidi (uzak ufukları) gösteren kılıçlarımızın ucunu irae etmekle (göstermekle) iktifa ediyorum (yetiniyorum).”⁴⁹

6. Bir Cemiyet Bünyesinde Kesişen Yollar

6.1. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti

Şam’a atanan Mustafa Kemal, Müfit (Özdeş) kısa bir süre sonra, Alay Komutanı Lütfü Bey’in vasıtası ile Şam’da sürgün olarak bulunan Dr. Mustafa (Cantekin) ile tanıştılar. Dr. Mustafa Tıbbiye son sınıfta iken inkılap peşinde koştuğu için tutuklanmış ve üç yıl kalebentliğe mahkûm edilmişti. Cezasını çektikten sonra da Şam’a yerleşmişti. Orada ticaret yapmaktaydı. Fakat inkılapçı ve özgürlükçü fikirlerinden vazgeçmemiş ve “Vatan” adını verdiği bir dernek kurmuştu. Bu yüzden Dr. Mustafa’nın dükkânı aydınların ve genç subayların uğrak yeri olmuştu.

Mustafa Kemal, Müfit Özdeş, Dr. Mahmut ve Süvari Alay Komutanı Lütfü Bey bir gece orada toplandıklarında ülkenin içinde bulunduğu durumu tartışmışlar ve çıkış yolu olarak da “ihtilal”den, “inkılap” yapmaktan söz etmişlerdi. Bu sırada Müfit Özdeş, “muhakkak inkılap yapmalıyız!” diye bir öneride bulunmuştu. Böyle bir girişimi tehlikeli gören Lütfü Bey, çoluk çocuk sahibi olduğunu, bu nedenle kendisinden bir şey beklenmemesini, ancak onlara Tâbi olacağını söyleyerek toplantıdan ayrıldı. Geriye kalan 4 arkadaş bir süre daha tartıştıktan sonra inkılap yolunda çalışma amacıyla bir cemiyet kurmayı kararlaştırdılar.

Cemiyete, Dr. Mustafa’nın derneğinin adına, dönemin Namık Kemal’den esinlenerek en çok değer verilen ikinci kavramı olan “Hürriyet” de eklenerek “Vatan ve Hürriyet” adı verildi. Derneğe niçin bu adın verildiği sorulduğunda Mustafa Kemal şunları söylemiştir: “*Ancak hür fikirli insanlardır ki, vatanlarına faydalı olurlar. Onlardır ki, vatanlarını kurtarıp onu koruma kudretine sahip olurlar!*” Mustafa Kemal Paşa aşağıda ilgili bölümün tamamını vereceğimiz üzere, sonradan Ocak 1922’de Ahmet Emin Yalman’a anlattığı anılarında cemiyetin adını “*Hürriyet Cemiyeti*” olarak vermektedir: “... *Hürriyet Cemiyeti namında bir cemiyet vücuda getirdik...*” Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, Şam’da kurulmuş, Suriye’nin diğer kentlerinde

⁴⁹ Anıtkabir Belgeliği, *Konu*: 158, Sıra No: 5, Envanter No: 3367. Mektubun orijinali ve çevrim yazısı için bkz. Ek 3. Mustafa Kemal’in mektupta bahsettiği “muhtemel” fotoğraf için bkz. Ek 4.

de şubeler açılmasına çalışılmıştır. Mustafa Kemal Beyrut'a, Yafa'ya ve Kudüs'e giderek oralarda şube açılmasını sağlamaya çalışmıştır. Bunlardan yalnızca Beyrut şubesi orada görev yapmakta olan Ali Fuat Cebesoy'un desteği ile kurulabilmiştir. Böylece Suriye'de arzu ettikleri ölçüde güçlü bir örgüt kuramayacaklarını da anlamış oldular.

Bu arada Şam'da süvari stajlarını bitiren Mustafa Kemal ve Müfit, piyade stajı için Yafa'ya gidecekleri günlerde Beyrut'ta toplandılar. Mustafa Kemal, "*ben Makedonya'ya gidiyorum dedi*" ve durumu kısaca anlattı:

"Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin 5. Ordu çevresinde gelişme imkânı yok gibiydi. Makedonya'da ise çok çabuk bir gelişme olacağı kaçınılmazdı. Rumeli'ye geçmek kararını vermiş, Müşir Hakkı Paşa'nın (o sırada 5. Ordu Komutanı A.G.) oğlu Üsteğmen Haydar'ın da yardımıyla bir izin belgesi uydurmuştu. Ancak bu belge ile İzmir'den öteye geçmezdi. Fakat Selanik'e vardktan sonra bir kolayını bulmaya çalışacaktı. Sınıf arkadaşlarımızdan Teyfik Selanik'e ve Cemil Süleymaniye'ye (Cumhuriyet döneminde İçişleri Bakanı olan Cemil Ubadın) birer mektup yazmıştı. Cemil okuldan Mümtaz Yüzbaşı olarak çıkmıştı. Selanik'te Merkez Kumandan Muavinliği yapıyordu. Sonra, yine Selanik'te bulunan diğer sınıf arkadaşlarımızdan Kurmay Yüzbaşı Kemal Ohri'ye de başvurmuştu. Kemal, Topçu Müfettiş Şükrü Paşa'yı (Balkan Savaşları'nda Edirne'de şanlı bir savunma yapan Şükrü Paşa) ailece tanıyordu. Kendisiyle konuşmuş, aldığı olumlu cevabı Şam'a bildirmişti. Kemal Ohri, daha sonra Şükrü Paşa'ya damat olmuştur.

Ben, Makedonya yolculuğunun pek kolay olacağına inanmıyordum. İzin belgesindeki yanlışlık, nasıl olsa anlaşılacaktı. Çünkü biz, 5. Ordu'ya atandığımız zaman çıkan buyrukta, ordu alanından uzaklaşamayacağımıza ilişkin bir bilgi vardı. Yani mimliydik. Sonra, Şükrü Paşa tanınmış ve yurtsever bir asker olmakla birlikte Padişah'a bağlıydı. Öyle bir öğrenim ve eğitim görmüştü. Alıştığı bir düzeni devirmek için çalışacaklara yardım etmek istemeyebilirdi. Kaygılarımı Mustafa Kemal'e de anlattım, ama o kararını vermişti. Şöyle bir anlaşmaya vardık: Müfit Kırşehir, Yafa'daki Nişancı Tabur Kumandanı Ahmet Bey'le arkadaşlık kurmaya çalışacak ve ileride ondan yararlanma yollarını arayacaktı. Bense olumsuz bir durumda, Şam'a giderek Üsteğmen Haydar aracılığı ile Hakkı Paşa'ya başvuracaktım.

Mustafa Kemal dedi ki:

'Selanik'ten mektup yazarak durumu bildireceğim, sen Müfitle ilişkiyi korumaya çalışırsın.'

Mustafa Kemal, Yafa'dan ayrılıp Mısır'a kaçtı. Hedefi Selanik'ti. Bu serüvenli ve oldukça zor yolculuğun hikâyesini ve Makedonya'daki siyasî çalışmalarını kendi ağzından birçok kez dinlemişimdir. Özet olarak aşağıda aktarıyorum:

Mustafa Kemal Mısır'da pek az kaldı. Vapurla Pire'ye geldi, oradan Selanik'e kalkan Yunan bandıralı başka bir vapura atladı. Daha önce sınıf arkadaşımız Kurmay Yüzbaşı Tevfik'e üç sözcükten oluşan Fransızca bir telgraf çekti. Tevfik, kimliğini gizleyerek kayıkla vapura geldi. Biraz sonra iki arkadaş Gümrük Rıhtımı'na çıktılar. Gümrük yolcu ve inzibat kordonundan geçmek kolay değildi. Ama daha önce haberli olan Selanik Merkez Kumandan Muavini Mümtaz Yüzbaşı Cemil Süleymaniye (Ubaydın), onları kolayca bu kordondan geçirmeyi başardı. Doğruca Sanayi Okulu karşısındaki evine geldi. Zavallı Zübeyde Hanım, çocuğunu birdenbire karşısında görünce şaşırmişti. Mustafa Kemal annesini yatıştırdı. Olumsuz bir şey yoktu.”⁵⁰

Mustafa Kemal'in Selanik'e gizlice gelişi ve Ahmet Tevfik'in onu karşılaması hakkında Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik Şubesi'nin kurucularından olan, Millî Mücadele sonrasında Kars Milletvekili Hüsrev Sami Kızıldoğan şu bilgileri veriyor:

“Mustafa Kemal'in Yunanistan'dan yazdığı bir telgraf arkadaşları arasında hemen şâyi olmuştu (yayılmıştı). ‘Parti, Bateau Grec’: Yunan vapurundayım.” diye çekilmiş bu telgraf, kendi sınıf arkadaşlarından Erkân-ı harp (Kurmay) Yüzbaşısı Selanikli Ahmet Tevfik'e hitaben yazılmıştı.

Bir gün Mustafa Kemal Selanik rıhtımına yanaşan bir vapurdan çıktı. Derin mavi gözlerinin içinde ihtilalin şimşekleri çakıyordu. Rıhtımda kendisini bekleyen Tevfik'in ellerini hararetle sıktı.

Rıhtıma çıkar çıkmaz Ahmet Tevfik'ten eski arkadaşlarından şair ve hatip Ömer Naci'yi sordu. Akşam kendisini görmesini söyledi. Ömer Naci, diyebilirim ki, Mustafa Kemal'deki gizli kudret ve dehayı ilk keşfeden bir yâr-ı vefakârı idi. Yüksek bir halk hatibi olan Ömer Naci, Mustafa Kemal'den sonra ordu ve memleket içinde pek çok sevilen bir zattı. O gece Naci ile buluştular, Üçüncü ordu mintikasında da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin teşkiline karar verdiler.”⁵¹

Yafa'dan vapura binen Mustafa Kemal, önce İskenderiye'ye gitmiş, oradan da Pire'ye geçmişti. Selanik'teki arkadaşı Kurmay Yüzbaşı Ahmet Tevfik'e, “bir Yunan gemisiyle oraya gelmekte olduğunu” bildiren bu telgrafi

⁵⁰ A. F. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk, Okul ve Genç Subaylık Anıları*, s. 111-113.

⁵¹ H. S. Kızıldoğan, “Vatan ve Hürriyet=İttihat ve Terakki”, s. 620-621.

Atina'dan çekmiştir.⁵² L. Müfit Özdeş'in torunu Müfit Özdeş, Ekim 2016'da İ. Çalışlar ile yaptığı söyleşide; "1906 Nisan'ının bilinmeyen bir gününde Ali Fuat ve Müfit onu Yafa'dan yabancı bandıralı bir vapura bindirdiler. Müfit'in kimliği ve pasaportu da cebindeydi. Günler süren yolculuk heyecanla geçti." demiştir.⁵³ Ali Fuat Cebesoy Mustafa Kemal'in "kaçak" Selanik günlerini anlatmaya devam ediyor:

"Birkaç gün evde gizlendi. Sınıf arkadaşımız Kurmay Yüzbaşı Kemal Ohri'yi çağırarak kendisi ile görüştü. Onunla beraber bir gece gizlice Şükrü Paşa'nın evine gittiler. Paşa'nın huzuruna Mustafa Kemal yalnız yalnız çıktı. Durumu anlattı. Fakat düşündüğü gibi olumlu bir sonuç alamadı. Paşa'nın cevabı şu olmuştu:

'Ben bir şey yapamam, yalnız senin yapacaklarını olumlu karşılayabilirim.'

Mustafa Kemal, kendisini dışarıda bekleyen Kemal Ohri ile gece karanlığında evine döndü. Yüzbaşı Ohri, aracılık ettiği işin böyle bir sonuç vermiş olmasından çok üzgündü. Özür diledi. Mustafa Kemal arkadaşını avuttu:

'Git, Teyfik ile Cemil'i bul, durumu bildir. Henüz bir şey yitirilmiş değildir. Yarın Erkânıharp Miralayı (Kurmay Albay) Hasan Bey'i göreceğim.'

Hasan Bey, Selanik Rüştüyesi'ni bitirdikten sonra, İstanbul'a (Kuleli Askerî Lisesi'ne A. G.) gitmek istediği zaman Manastır İdadisi'ni öneren subaydı. Ertesi günü resmi üniformalarını giydi, 3. Ordu Müşiriyet (Mareşallik) Dairesi'ne gitti. Kendisini zorlukla tanıtabildi. Düşüğü sakıncalı durumu bütün açıklığı ile anlattı.

'Ben milletime daha yararlı olabilmek için her şeyi göze alarak buraya geldim. Eğer bana yardım elinizi uzatmazsanız, hayatım ve mesleğim tehlikeye girer. Beni ancak siz kurtarabilirsiniz.'

Dedi. Hasan Bey kendisine yardım elini uzattı.

Kurmay Albay Hasan Bey'i, sonraları ben de Selanik'te 3. Ordu Müşiriyet Dairesi'nde tanıdım. Onunla beraber çalıştım ve dost oldum. Hasan Bey, ülkede bir inkılabın olmasını isteyen ve bu uğurda çalışanları desteklemekten zevk olan vatansever bir askerdi.

Mustafa Kemal'den, Schrender Birahanesi'nde tanıştığımız zengin bir Hristiyan Arap ailesi aracılığıyla gönderdiği kısa mektubu aldığım zaman ne kadar sevinmişim. Arkadaşım, dört ay Selanik'te hava değişikliği raporu aldığını yazıyordu. Durumu Müfit'e de

⁵² A. İnan, "Atatürk'ü Dinlerken: Mukaddes Tabanca", *Belleten Dergisi*, c. 1, Sayı 3-4 (1937), s. 605-606.

⁵³ İ. Çalışlar, *Mustafa Kemal Atatürk Mücadelesi ve Özel Hayatı (1881-1927)*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), s. 113-114.

bildirmemi, her olasılığa karşı Yafa Nişancı Taburu Kumandanı Binbaşı Ahmet Bey'le ilişkiyi sıkılaştırmasını istiyordu.

Trabzonlu Halil Rifat, gizlice Yafa'ya gitti. Durumu Müfit Kırşehir'e bildirdi.

Mustafa Kemal, dört ay izin aldıktan sonra Selanik'te çalışmaya başladı. Topçu Subayı Hüsrev Sami'yi (Cumhuriyet döneminde milletvekili Hüsrev Kızıldoğan), Harp Okulu'ndan sınıf arkadaşımız Ömer Naci'yi, o tarihte Selanik Askerî Rüştîyesi'nde tarih ve edebiyat hocalığı yapan yine sınıf arkadaşlarımızdan Yüzbaşı İsmail Hakkı'yı (Bursalı Hakkı Baha Pars A. G.) buldu. Onlar aracılığıyla Selanik Askerî Rüştîyesi Müdürü Binbaşı Bursalı Tahir (1908 Meşrutiyet İnkılabı'ndan sonra milletvekili ve Osmanlı Müellifleri adlı ünlü eserin yazarı) ve Muallim Mektebi Müdürü Mahir Hoca'yla tanıştı. 'Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Makedonya'daki ilk şubesini İsmail Hakkı'nın evinde birlikte kurdular.'⁵⁴

Kayıtlarda geçmemesine rağmen Hakkı Baha Pars'ın evindeki bu toplantıda Ahmet Tevfik'in de bulunmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim H. S. Kızıldoğan makalesinde A. Tevfik'in "cemiyetin ilk üyelerinden olduğunu" ifade etmektedir. O gün orada bulunan Hüsrev Sami Kızıldoğan, evde yaşananları sabahtan itibaren anlatıyor:

"Ertesi gün Naci, Lembed'teki Topçu Kışlası'na geldi. Bana Mustafa Kemal'in geldiğini söyleyerek, 'bu akşam Selanik Askerî Rüştîyesi muallimlerinden Bursalı Hakkı Baha'nın evine önemli bir meselenin görüşülmesi için gideceğiz' dedi. Hiç unutmam o taşkın ve ateşin ruhlu Naci fevkalade bir heyecan içinde sarsılıyor, hiçbir yerde oturamıyor, gecenin gelmesini sabırsızlıkla bekliyordu. Naci'ye bu önemli toplantının konusunu sordukça açık söylemiyor, yalnız ümitlerimizin gerçekleşmek üzere olduğunu söylemekle yetiniyordu. Akşam olmuştu. Belli bir saatte Hakkı Baha'nın Kule Kahveleri'ne giden yol üzerindeki evine karanlıkta girdik. Hakkı Baha yeni evlenmiş bulunuyordu. Güzel döşenmiş bir gelin odasında toplanmıştık:

Mustafa Kemal, Ömer Naci, Hakkı Baha, Mustafa Necip (Piyade Teğmeni, Bab-ı Ali Baskını'nda şehit olmuştu.) ve ben. Kahveler içildikten, Hakkı Baha ile latifeler yapıldıktan sonra Mustafa Kemal oturduğu koltuktan doğrularak ağır ve vakur bir eda ile 'Arkadaşlar' dedi:

'Bu gece burada sizleri toplamaktan maksadım şudur. Memleketin yaşadığı vahim anları size söylemeğe lüzum görmüyorum. Bunu

⁵⁴ A. F. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk, Okul ve Genç Subaylık Anıları*, s. 113-114.

hepiniz müdriksiniz. Bu bahtsız memlekete karşı önemli vazifelerimiz vardır. Onu kurtarmak tek hedefimizdir. Bugün Makedonya'ya ve bütün Rumeli kıtasını vatan bütünlüğünden ayırmak istiyorlar. Memlekete yabancı nüfuz ve hâkimiyeti kısmen ve fiilen girmiştir. Padişah zevk ve saltanatına düşkün, her zilleti irtikâp edecek menfur bir şahsiyettir. Millet zulüm ve istibdat altında mahvoluyor. Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve izmihlal (çökme, yıkılma, yok olma) vardır. Her terakkinin (ilerleme, gelişme) ve kurtuluşun anası hürriyettir. Tarih bugün biz evlatlarına bazı büyük vazifeler yüklüyor. Ben Suriye'de bir cemiyet kurdum. İstibdat ile mücadeleye başladık. Buraya da bu cemiyetin esasını kurmaya geldim Şimdilik gizli çalışmak ve teşkilatı taazzuv ettirmek (şekillendirmek, geliştirmek) zaruridir. Sizden fedakârlıklar bekliyorum. Kahhar bir istibdada karşı ancak ihtilal ile cevap vermek ve köhneleşmiş olan çürük idareyi yıkmak, milleti hâkim kılmak özetle vatani kurtarmak için sizi vazifeye davet ediyorum.'

Oda içinde derin bir sessizlik meydana gelmişti. Lambanın solgun ışıkları içinde Mustafa Kemal'in heybetli sesinin akisleri hala dalgalanıyordu. Ömer Naci ayağa kalkarak, Mustafa Kemal'in hitabesine karşı o tatlı sesiyle, 'Mustafa Kemal, arkadayız, seni takip edeceğiz. Ölüm, cellatlar, işkenceler bile bizi bu azmimizden çeviremeyecektir. Hürriyet verilmez. O ancak alınır. Zulüm ve istibdat altında inleyen bu masum ve biçare milleti kurtaracağız. Yaşasın hürriyet ve ihtilal!' sözleriyle derin sessizliği ihlal etmişti. Mustafa Necip, inkılabın o fedakâr evladı, gizlice hıçkırıklarla yanında gözyaşlarını zapt etmeğe çalışıyordu. Mustafa Kemal tekrar söze başladı:

'Arkadaşlar!' dedi. 'Gerçi bizden evvel birçok teşebbüsler yapılmıştır. Fakat onlar başarılı olamadılar. Çünkü teşkilatsız işe başladılar. Biz kuracağımız teşkilat ile bir gün mutlaka ve behemehâl başarılı olacağız. Vatani ve milleti kurtaracağız.'

Bu hitabelerden sonra teşkilat işi görüşüldü. Nihayette Atatürk bana bakarak, 'Hüsrev, tabancanı çıkar, bu masanın üzerine koy, kararımızı yemin ile de teyit edelim' dedi. Taşdığım brovnik tabancasını masanın üzerine koydum. Hepimiz ellerimizi bu tabancanın üzerine koyarak ölünceye kadar bu mukaddes dava uğrunda çalışacağımıza and içtik. Bu tarihi manzara cidden muhteşem ve ulvi idi. Atatürk'ün yüksek huzurunda o gece Türk'ün kurtuluş tarihi doğmuştu. Bu surette 1908 inkılabını yapan Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin o gece Selanik'te temel taşları konulmuştu."⁵⁵

⁵⁵ H. S. Kızıldoğan, "Vatan ve Hürriyet=İttihat ve Terakki", s. 621-622.

6.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluyor

Bilindiği üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk nüvesi 1889 yılında “*İttihad-ı Osmanî*” adıyla İstanbul'daki Askerî Tıbbiye Mektebi'nde kurulmuştur. Aynı yıl Jön Türklerin Paris'teki lideri Ahmet Rıza Bey ile ilişkiye geçilmiş ve “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*” adı benimsenmiştir. İstanbul'dan kaçan çok sayıda muhalif, Paris, Cenevre, Kahire'de yaşamakta ve Makedonya'da pek çok şehir muhalif aydınlara ev sahipliği yapmaktaydı. Kısa sürede yurt içi ve yurt dışında örgütlenen cemiyetin İstanbul'daki üyeleri Abdülhamit'i tahttan indirmek istiyorlar, Paris'teki Jön Türkler ise bunu benimsemiyorlardı. Padişahı tahttan indirme düşüncesi, yapılan ihbarlarla pek çok öğrencinin Fizan'a (Trablusgarp) sürgün edilmesine neden oldu. Örgütün merkezi etkinlikleri Paris'e taşındı, orada çıkarılan Türkçe “*Meşveret Gazetesi*” gençlik üzerinde etkili oldu.

1902'de Paris'te yapılan kongre İttihatçıları ikiye böldü. Ahmet Rıza Bey grubu, “*Terakki ve İttihat Cemiyeti*”ni; Prens Sabahattin grubu “*Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*”ni kurdu. Bu ayrışma ülke içine de taşındı. Örgütün 1906 yılında Rumeli'de “*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*” adı altında yeniden doğmasıyla birlikte subaylar içindeki örgütlenme de hızlandı. Selanik'te oluşan çekirdek Meşrutiyet'in ilanında etkili bir rol oynadı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin çöküş günlerinde artık itibarını kaymış, liderleri yurt dışına kaçmış ise de Cumhuriyet'in kuruluşu döneminde birçok önde gelen isim bu cemiyetin üyeleri arasından çıkmış insanlardı. Konu üzerinde ciddi araştırmaları ile tanınan Prof. Dr. Şükrü Hanioglu'na göre, içinden üç Cumhurbaşkanı çıkaracak cemiyet iş başındaydı. Selanik'teki cemiyet, Eylül 1907'de Paris'teki Ahmet Rıza Bey grubuyla birleşti. İmparatorluğun önemli merkezlerinde kurulan farklı ve gizli ihtilal cemiyetleri “*İttihat ve Terakki Cemiyeti*” adı ile birleştiler. Hedef, 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koymaktı.

6.3. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti İttihat ve Terakki ile Birleşiyor

Anlaşıldığına göre, Selanik'teki şubesi kurulurken “*Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*” adını alan Mustafa Kemal'in Şam'da kurduğu “*Hürriyet Cemiyeti*”nin kuruluş çalışmaları yapıldığı sırada Selanik'te Eylül 1906'da bir başka “*Hürriyet Cemiyeti*” daha kurulmuş idi. Bu cemiyetin üyelerinden birisi olan Kazım Nami Duru'nun anlattığına göre, Temmuz 1906'da Harbiye'den beri tanıştıkları İsmail Canbulat'ın Yalılar semtinde, Baron Hirsch Hastanesi yakınındaki evinde on kişi toplandılar. Toplantıdaki on kişi şunlardı: Selanik Askerî Rüştiyesi Müdürü Bursalı Mehmet Tahir Bey, aynı okulun Fransızca Öğretmeni Yüzbaşı Naki Bey (Mehmet Naki Yücekök -Naslıç 1866-İstanbul 2 Şubat 1947- Selanik Askerî Rüştiyesi'nde Atatürk'ün de Fransızca

Öğretmenliğini yapmıştır.), Selanik-Manastır-İşkodra Vilayetleri Posta ve Telgraf Başmüdürlüğü Yazı İşleri Kalemi Başkâtibi Talat Bey, Maarif Muhasebecisi Mithat Şükrü (Blada) Bey, Yüzbaşı Ömer Naci Bey, Yüzbaşı İsmail Hakkı (Pars) Bey, Müşiriyet Yaveri Kazım Nami (Duru) Bey, Teğmen İsmail Canbulat Bey, Selanikli gençlerden Rahmi Bey (sonradan İzmir Valisi), Edip Servet (bazı kaynaklarda Süleyman Fehmi) Bey.

İsmail Canbulat'ın evindeki toplantı, babasının kardeşlerinin, toplantılarına gelme ihtimali üzerine bırakıldı. Midhat Şükrü Bleda'nın Yalılar'da, Defterdar semtindeki selamlığında toplanmaya başladılar. Hemen gün aşırı devam eden bu toplantılarda konuşa konuşa, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurmayı başardılar (Eylül 1906). Artık on kişinin her gece aynı evde toplanması dikkat çekebileceği için içlerinden Talat'ı, İsmail Canbulat'ı, Rahmi'yi "*Heyet-i Aliye*" diye seçtiler. Sonradan bu heyet "*Merkez-i Umumi*" adını alacaktır. Özetlersek, Mustafa Kemal Şam'da "*Hürriyet Cemiyeti*" adıyla bir dernek kurmuştur. Bu derneğin Selanik'te "*Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*" adıyla bir şubesi açmıştır. Bu şube Selanik'te açılmadan hemen önce yukarıda isimleri verilen on kişi tarafından "*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*" adıyla bir başka ihtilal cemiyeti kurulmuştur. Mustafa Kemal'in kurduğu cemiyetin Selanik şubesi oluşturulurken, arkadaşı Ömer Naci ve İsmail Hakkı Baha gibi önceki cemiyetin kurucularından bazıları bu cemiyette de yer almışlardır. Bu durum araştırmalarda bir kafa karışıklığına yol açmıştır.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Vatan ve Hürriyet Cemiyeti adlı iki kuruluş Eylül 1907'de; Paris'teki Ahmet Rıza Bey'le yapılan görüşmeler sonucunda tek bir isim altında "*Terakki ve İttihat Cemiyeti*" (Sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti) birleştirilmiştir. Bu konuda, takibattan dolayı Mart 1907'de Paris'e giden Ömer Naci ve Hüsrev Sami Kızıldoğan'ın Ahmet Rıza Bey ile yaptıkları temasların etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yurt içindeki çalışmalara katılması için Rahmi Bey tarafından davet edilen Paris'teki Dr. Nazım (1873-1926), 1907 Eylül ayında gizlice Selanik'e geldi. Dr. Nazım'ın 27 Eylül 1907 tarihinde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurucuları ile yaptığı anlaşma üzerine, yurt içi faaliyetler ve yurt içindeki mücadeleye öncülük eden unsurların bir araya getirilip teşkilatlandırılması işi, Paris'teki Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nce Merkez-i Umumi olarak kabul edilen Selanik'te bulunan Rahmi, Talat, Şükrü Beylerle arkadaşlarına, yani Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurucusu olan on kişiye bırakılmıştır.⁵⁶

⁵⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında bkz. F. Ahmad, *İttihat ve Terakki*, Çev. N. Yavuz, 4. Baskı, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995). S. Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, (İstanbul: İmge Kitabevi, 2006). K. Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009).

Kendi kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti adlı gizli ihtilal ve inkılap komitesinin Talat'ın, Rahmi, Midhat Şükrü, İsmail Canbulat ve Ahmet Rıza Bey'in çabaları ile ortadan kaldırılarak, bütün gizli kuruluşların, Terakki ve İttihat (İttihat ve Terakki) Cemiyeti adı ve çatısı altında birleştirilmesi, Mustafa Kemal'in fikri sorulmadan ve oyu alınmadan yapılmıştır. Bu haksız tasarruf Mustafa Kemal'i küstürmüş ve onu daha başlangıçta İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve İttihatçılara karşı temkinli olmaya sevk etmiştir.

6.4. Mustafa Kemal O Günleri Anlatıyor

Mustafa Kemal 1922 yılı başlarında Ankara'da kendisiyle bir söyleşi yapan gazeteci Ahmet Emin Yalman'a bilgi verirken Suriye'deki görevi ve Hürriyet Cemiyeti hakkında şunları anlatmıştır:

“... Beni Suriye'ye sürdüler. Şam'da bir süvari birliğinde staj yapmaya görevlendirildim. O sıralarda Dürzilerle birtakım meseleler vardı. Dürziler üzerine birlikler sevk olunuyordu. Ben de bu arada gittim. Dört ay orada kaldım. (Havran ve Kuneytara'da yapılan bu harekât Mart 1905'tedir. A. G.). Birliklere Lütfü Bey isminde bir zat kumanda ediyordu. Kendisiyle ahbab olduk. Şam'a geri dönünce bu Lütfü Bey beni 'Tüccar Mustafa' diye tanınmış biriyle buluşturdu. Bu zat gerçek olarak da ufak bir dükkânda ticaret yapıyordu. Tüccar Mustafa (Büyük Millet Meclisi'nde Kozan Milletvekili Mustafa Bey, 21 Ekim 1955'te vefat etmiştir.) Mekteb-i Tıbbiye'nin son sınıflarında iken siyasetle uğraştığından dolayı üç sene kalebentliğe mahkûm olmuş, sonra Şam'a gelmiş, ticarete başlamış. Diğer bazı arkadaşlarla beraber teşkilat yapmaya kalkışmışlar, o zamana kadar bunu becerememişler, bu defa aynı işi beraberce yapmayı teklif ettiler.

Hürriyet Cemiyeti adında bir cemiyet meydana getirdik. Bunu genişletmek için aldığımız tedbirler kapsamında çeşitli askeri sınıflarda staj yapmak bahanesiyle Beyrut, Yafa ve Kudüs'e gitmem lazım geldi. Böylece hareket ettim. İsimlerini saydığım yerlerde teşkilat kuruldu. Yafa'da daha fazla kaldım. Oradaki teşkilat daha kuvvetli oldu, fakat Suriye'de arzu ettiğimiz derecede işi ilerletmek imkânsız görünüyordu. Ben de işin Makedonya'da daha çabuk gideceği kanaati vardı. Oraya gitmek için çare düşünmekte idim. Sürgüne dair hakkımda çıkan Padişah iradesinde, 'kolay vasıtalarla memleketine gidemeyecek bir yere gönderilmesi' emri vardı. Bu itibarla Makedonya'ya gitmek zordu. O sırada yanlışlık eseri olduğuna şüphe olmayan bir izin belgesi elime geçti. Buna yanlışlık denilebilir. Fakat bu yanlışlık, şurada burada çalışan komite erkânının çalışmaları sonucu olarak icat edilmişti.

Bu belge sayesinde izinli olarak İzmir'e gidebilecektim. İşin içinde bir yanlışlık olduğumun meydana çıkacağını biliyordum. Fakat o sırada Selanik'te Topçu Müfettişi bulunan Şükrü Paşa'nın (Edirne Müdafii Şükrü Paşa, 1857-1915) gayet vatansever bir zat olduğu hikâye ediliyordu. Kendisine bir mektup yazdım. Kendimi ve maksadımı az çok açıkça anlattım. Bu maksatlara çabuk varılması Makedonya'ya gitmeme bağlıydı. Kendi şöhreti hakkında duyduğum şeyler doğru ise bana bir yol açmasını rica ettim. Doğrudan doğruya cevap vermedi. Fakat ne şekilde olursa olsun kendiliğimden Selanik'e gidersem işi yoluna koyacağını bir aracıyla bana bildirdi. Belgeyi cebime koydum; Makedonya'ya gitmek üzere yola çıktım. Hareketten sonra meselenin meydana çıkması ihtimaline karşı izimi kaybettirmek için evvela Mısır'a, sonra Yunanistan'a gittim. Şayet yanlışlık anlaşılırsa oralardan geçerken Yafa'dan bildireceklerdi. Hiçbir şey yazmadılar. Kıyafet değiştirerek, gizlice Selanik'e vardım. Bir gece Şükrü Paşa'yı gördüm, benimle temastan tevahhuş ediyordu (çekiniyordu, kaçırıyordu, korkuyordu).

Ben ciddi bir dayanak noktası bulamaksızın dört ay kadar Selanik'te kaldım. Bu sırada Askerî Rüştîye Müdürü Tahir Bey, Hoca İsmail Efendi, Ömer Naci, Hüsrev Sami, Hakkı Baha gibi arkadaşlara amacımı anlattım. Hürriyet Cemiyeti'nin bir şubesini kurdum.

Selanik'te bulunduğumu İstanbul haber alarak takibata başlamış, tekrar elimdeki izin belgesiyle Yafa'ya geldim. O sıralarda Akabe Meselesi vardı. Kendimi derhal hududa memur ettirdim. Arandığım zaman hudutta olduğum belli oldu. Toplam olarak iki buçuk sene Suriye'de kalmıştım. Bu sırada her şey unutulmuştu. Makedonya'ya nakil (tayin) için resmi şekilde müracaat ettim. Amacıma nihayet kavuştum.

Selanik'e geldiğimde bizim Hürriyet Cemiyeti'nin 'Terakki ve İttihat' adını aldığını duydum. Dr. Nazım Bey Paris'ten Selanik'e gelmiş; 'Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin tarihte yeri vardır, o ad altında çalışılırsa daha iyi tesir eder' diye arkadaşları kandırmış. Cemiyet o ad altında çalışmaya devam etti. Resmi görevim, Müşirlik (Mareşallik) maiyyeti Kurmay Heyeti'ndeydi. Ben bu durumda iken 1324 (1908) senesi geldi ve Meşrutiyet ilan olundu.

Meşrutiyet'ten sonra bir takım simalar meydana çıktı. O zamana kadar saf ve nezih çalışıyorduk. Ben herkesi öyle biliyordum. Kişisel gösterileri çirkin buldum, bazı arkadaşların hareketlerini tenkide layık gördüm, tenkitten geri durmadım.

Bu fenalıkları yok etmek için düşündüğüm ilk tedbir, ordunun politikadan çekilme prensibiydi. Bunu diğer arkadaşlar uygun görmüyorlardı. Nihayet 31 Mart Vak'ası oldu...

31 Mart meselesi halledilince tekrar Selanik'e döndüm. Ordunun Cemiyet'ten ayrılması ve siyasetle uğraşmaması düşüncesini bu defa daha kuvvetle ileri sürmeye başladım.

Meşrutiyet'in ilanından sonra teşkilat yapmak için Trablusgarp'a gönderilmiştim. Her defa oradan İttihat ve Terakki Kongresi'ne delege seçiliyor, fakat gitmiyordum. Bir defa yalnız bu amacı anlatmak için gittim, amacımı kabul ettirdim. Fakat bu başarı yalnız kongrenin nazari (teorik) kararında kaldı, karar yürütülemedi. İttihat ve Terakki'nin bazı simalarıyla aramızda Meşrutiyet'ten sonra başlayan görüş ayrılığı son derece şiddetlendi ve hemen bu ana (1922) kadar devam etti..."⁵⁷

⁵⁷ A. E. Yalman, "Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Tarihçe-yi Hayatı", *Vakit Gazetesi*, 10 Kânunusani 1338/10 Ocak 1922.

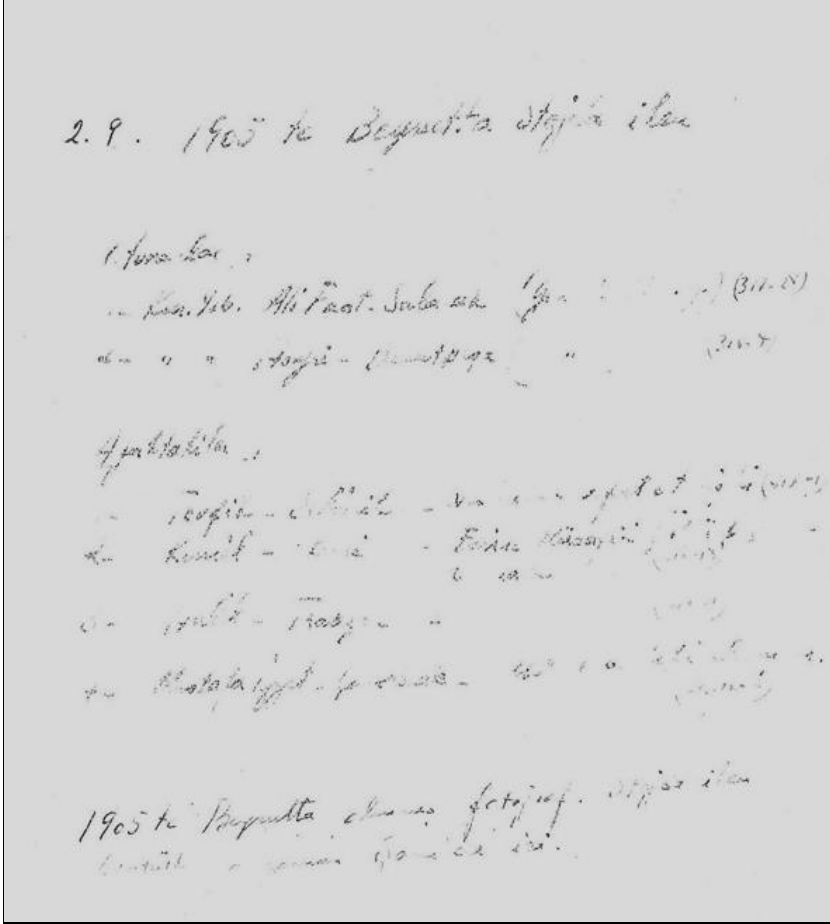
EKLER

Ek 1: Oturanlar (Soldan): Kur. Yzb. Ali Fuat Cebesoy, Kur. Yzb. Mehmet Hayri Turhan Ayaktakiler (Soldan): Kur. Yzb. Ahmet Tevfik, Kur. Yzb. Kemal Ohri, Mümtaz Yzb. Halil Rifat, Kur. Yzb. Mustafa İzzet Yavuzer (Beirut, 2 Eylül 1905).

Ali Güler Özel Arşivi

Ek 2: Önceki Sayfada Yer Alan Fotoğrafın Arkasına Ali Fuat Cebesoy'un Yazdığı Notlar.

"2 Eylül 1905'te Beyrut'ta stajda iken

Oturanlar

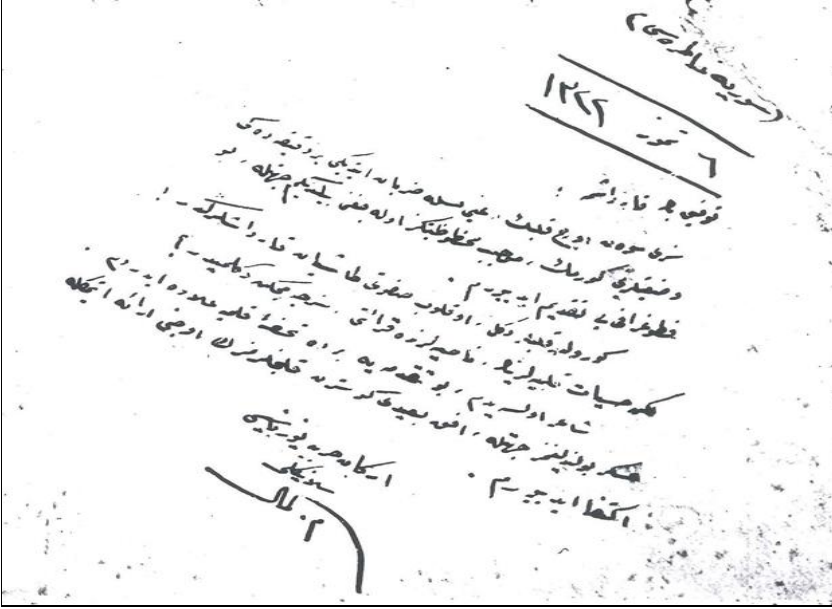
1. Kurmay Yüzbaşı Ali Fuat Salacak... (1317-P.28)
2. Kurmay Yüzbaşı Hayri Davutpaşa... (1317-P.4)

Ayaktakiler

1. Tevfik Selanik (veremden vefat etti) (1317-P.1)
2. Kemal Ohri... (1317-P.18)
3. Halil Rifat Trabzon... (1317-P.10)
4. Mustafa İzzet Çanakkale... (1316-Sv.2)

1905'te Beyrut'ta alınmış fotoğraf. Stajda İken. Atatürk o zaman Şam'da idi."

Ek 3: M. Kemal'in Ahmet Tevfik'e Yazdığı Mektup (Orijinali).

Anıtkabir Belgeliği, Konu: 158, Sıra No: 5, Envanter No: 3367.

“Suriye Hatırası
6 Temmuz 1322 (19 Temmuz 1906)

Tevfik Bey Kardeşime,

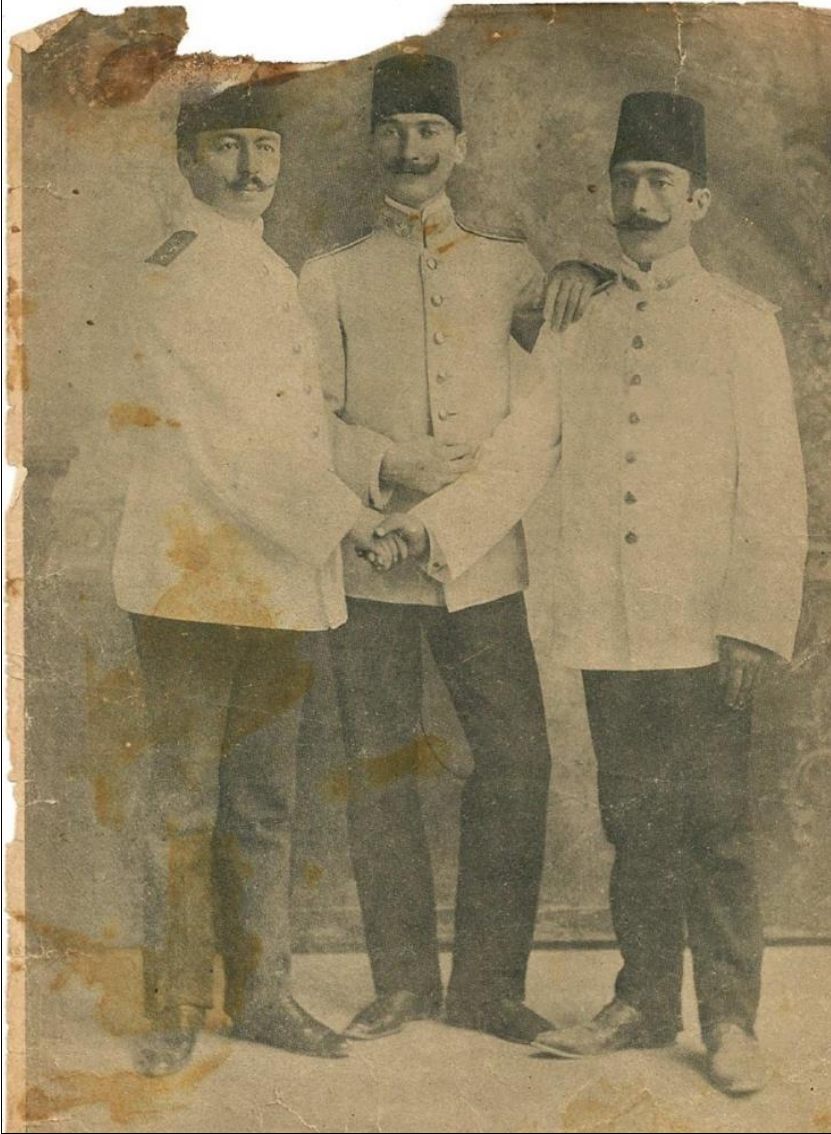
Sizi seven üç kalbin aynı hisle daraban ettiği (attığı, vurduğu) bir dakikadaki vaziyetlerini görmek mucib-i mahzuziyetiniz olacağını (hoşunuza gideceğini) bildiğim cihetle bu fotoğrafı takdim ediyorum.

Görülen kalpler değil, o kulüb-u saffeti (temiz kalpleri) taşıyan kardeşlerinizdir. Lakin hissiyat-ı kalbiyelerini nasiyelerinde kıraat (kalbi duygularını çehrelerinde, yüzlerinde okumak) sizce mümkün değil midir? Şair olsaydım, bu mukaddimeye (girişe, önsöze) bir de tuhfe-i kalemiyye (kalemiyye, ikramiye hediyesi)* ilave ederdim. Asker bulunduğumuz cihetle ufuk-u baîdi (uzak ufukları) gösteren kılıçlarımızın ucunu irae etmekle (göstermekle) iktifa ediyorum (yetiniyorum).

Erkân-ı Harbiye Yüzbaşısı (Kurmaya Yüzbaşı)
Selanikli M. Kemal”

M. Kemal'in Ahmet Tevfik'e Yazdığı Mektup (Çevrim Yazı)

Ek 4: Mümtaz Yzb. Halil Rifat, Kurmay Yzb. Mustafa Kemal ve Kurmay Yzb. L. Müfit Özdeş (Beyrut, 15 Temmuz 1906) Mustafa Kemal'in 19 Temmuz 1906'da Selanik'teki Ahmet Tevfik'e Gönderdiği Mektupta Sözünü Ettiği Fotoğraf Muhtemelen Bu Fotoğraf Olmalıdır.

<https://www.wikiwand.com/tr/Lütfi Müfit Özdeş>, (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021, saat: 17.20).

ATATÜRK DEVRİ'NDE (1923-1938) ASKERİ EĞİTİM İÇİN KALEME ALINAN DİNİ DERS KİTAPLARINDAKİ SOSYO-EKONOMİK KONULARIN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Özden ARIKAN*

Giriş

Atatürk dönemi itibariyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı Devleti'nden kendisine intikal eden sosyo-ekonomik miras içerisinde sorunlarla boğuşmaktadır. Böyle bir süreç içerisinde yeni kurulan devletin lider kadrosu halkçı anlayışla hareket ederek, toplum-devlet bütünlüğünü sağlamak arzusuyla birlikte, birçok alanda belli başlı meseleleri ayağa kaldırma sorumluluğunu da üstlenmiştir.¹ Bu bağlamda sağlıktan ekonomiye, tarımdan eğitime kadar topyekûn mücadelenin verildiği görülmektedir. Bütün bu gelişmeler içerisinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) de üzerine düştüğü payda yükümlülüğünü yerine getirmeye çabalamıştır.

Atatürk döneminde, Osmanlı dönemi Türkçesi ile basılan askerin dinî eğitimi için kullanılabilecek üç adet ders kitabı niteliğinde eser tespit edilmiştir (Aksekili Ahmet Hamdi Bey'in "Askere Din Dersleri", Muallim Cevdet Bey'in "Askerî Din Dersleri", Üryanizade Ali Vahid Bey'in "Asker İlmihali". Hem İsmail Kara'nın verdiği bilgilere hem de bu bilgilerin gerçekleştirilen tenkidi neticesinde, TSK'nın yukarıda bahsettiğimiz üzere Cumhuriyet'e geçişle birlikte sergilenen toplumsal dönüşümdeki çabasını gözler önüne sermektedir. Şöyle ki, Aksekili Ahmet Hamdi Bey'e ait olan ve 1925 yılında basılan "Askere Din Dersleri" eserinde TSK'nın, Diyanet İşleri Riyasetinden isteği doğrultusunda kitabın hazırlandığı ifade edilmiştir.² 1927 yılında basılan Üryanizade Ali Vahid Bey'in "Asker İlmihali" ile 1928 yılında basılan M. Cevdet Bey'in "Askerî Din Dersleri" adlı eserlerinde de TSK'nın bir dinî ders niteliğinde eser yarışması düzenlediği ve her ikisinin de bu

* Öğr. Gör., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, ozdenarikan@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1345-5322.

¹ Suna Kili, *Atatürk Devrimi*, 6. Baskı, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998), s. 112.

² Aksekili Ahmet Hamdi, *Askere Din Dersleri*, Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, Şehzadebaşı-Evkaf Matbaası 1341-1344, s. No. 4003, Tarih:341.3.26; İsmail Kara, "Cumhuriyet Devrinde "Askere Din Dersleri" İyi Asker İyi Müslüman, İyi Müslüman İyi Asker Olur", *Toplumsal Tarih Dergisi*, No: 166 (Ekim 2007), s. 49.

yarışmada birincilik kazandığı vurgusu yer almaktadır.³ Lakin Üryanizade Ali Vahid Bey'in "Asker İlmihali" adlı eserinin 1927 yılında İstanbul ve Ankara'da olmak üzere iki çeşit baskısının yer alması, M. Cevdet Bey'in "Askerî Din Dersleri" eserinin 1928 yılında basılmış olması, eserler arasındaki basım yılı farkı gözetildiğinde, belki dönemsel olarak yarışmaların düzenlendiği kanısını uyandırmaktadır. Ancak, bahsi geçen yarışmalarda hangi eserin birinci geldiği durumu, askerî arşiv araştırması vasıtasıyla henüz doğrulanamamıştır. Ayrıca gerek Aksekili Ahmet Hamdi Bey'in gerekse Üryanizade Ali Vahid Bey ile M. Cevdet Bey'in eserlerinin hangi ders ve dinî hizmet kapsamında, nasıl ve ne şekilde okutulduğu da henüz netlik kazanmamıştır.

Son olarak, bahsi geçen dönem içerisinde kaleme alınan askerî dinî ders kitaplarında, TSK'nın sosyo-ekonomik sorunların çözümüne katkıda bulunduğunu gösteren araştırmamızla alakalı sağlık, bayındırlık, çalışma ve vergi gibi sosyo-ekonomik hayatı doğrudan ilgilendiren konuların varlığı tespit edilmiştir. İncelememiz bu konular ekseninde gerçekleştirilmiştir.

1. Eserlerde Yer Alan Sosyo-Ekonomik Konular

1.1. Sağlık

Erken Cumhuriyet döneminin, mevcut koşullar içerisinde boğuştuğu temel sorunlar arasında sağlığın da yer aldığı görülmüştür.⁴ Sağlığın bir politik mesele olduğunun farkına varan lider kadro Millî Mücadele döneminde, "2 Mayıs 1920'de Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti(ni)" meydana getirmişti.⁵ Halkçı politikayı temel yönetim düsturu olarak benimseyen bu anlayış, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla birlikte bir yandan toplumsal dönüşümü yürütürken diğer yandan da sahip olduğu insani değerini koruma-kollama düşüncesiyle hareket etmektedir. Çünkü Millî Mücadele süreci içerisinde sağlık koşullarının elverişsizliğinden ötürü nüfus kaybı bakımından ciddi zafiyet yaşayan Türkiye topraklarında, yönetimin ulus-devlet anlayışından hareketle bireyin sağlığının korunmasına yönelik

³ M. Cevdet, *Askerî Din Dersleri*, (İstanbul: Yeni Matbaası, 1928), Künye; Üryanizade Ali Vahid, *Asker İlmihali*, 1. Baskı, (İstanbul: Türk Matbaası, 1927), Künye; Üryanizade Ali Vahid, *Asker İlmihali*, 2. Baskı, (Ankara: Yeni Matbaa, 1927), Künye; İsmail Kara, "Cumhuriyet Devrinde "Askere Din Dersleri" İyi Asker İyi Müslüman, İyi Müslüman İyi Asker Olur", s. 53.

⁴ H. Cevahir Kayam, "Hükümet Programları ve Bütçe Rakamları Işığında Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları", *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildiriler*, No:156, İzmir, 6-9 Kasım 2007, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (İzmir, 2009), s. 88.

⁵ *Resmî Gazete*; Tarih: 07.02.1337 (1921), No: 1, s. 4; Muhittin Gül, "Atatürk Dönemi Sağlık Politikası", *Gazi Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi Dergisi*, c. 5, Sayı 1 (1988), s. 249; Kemal Çelik, "Atatürk Dönemi C.H.P. ve Hükümet Programlarında Sağlık", *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildiriler*, No:156, İzmir, 6-9 Kasım 2007, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (İzmir, 2009), s. 288.

hassasiyeti kat ve kat artmıştır.⁶ İşte bahsi geçen bu etmenler, Atatürk döneminde devletin bütün mekanizmalarını sağlık konusunda önlem almaya itmiştir. TSK’da bu mekanizma içerisinde mevcut askerini eğiterek, doğrudan toplum sağlığının korunmasını sağlamak amacındadır. Böylelikle, bu bakış açısı kendisini askere yönelik kaleme alınan dinî ders kitaplarında göstermektedir.

Dini ders kitaplarında genellikle sağlık kavramı, hastalık ve temizlik meseleleriyle birlikte ele alınmaktadır. Öğretilerde genellikle çeşitli bulaşıcı hastalıklar ve bu hastalıklardan korunma yollarının neler olduğu, temizliğin nasıl olması gerektiği gibi hususların üzerinde durulmaktadır. Kronolojik olarak hareket ettiğimizde, ilk önce Aksekili Ahmet Hamdi Bey’in eseri incelenmelidir. Aksekili eserinde, “*Hastalıktan Korunmak*” başlığı çerçevesiyle meseleye giriş yapmış, hastalığı “*Allah’ın insanları terbiye*” etme aracı olarak gördüğü, insanın ise bunun karşısında hastalığa yakalanmaması için temiz kalması gerektiği şeklinde açıklamaktadır.⁷ Akabinde bulaşıcı hastalıklardan bahsetmektedir. Burada meseleye Kur’an-ı Kerim’den bir ayetin meali ile giriş yapar ve “*kolera gibi, ta’un gibi, veba gibi, tifo gibi bulaşık ve başkasına da geçen bir hastalık çıkarsa insan son derece kendisini korumalıdır... Hastalarla temas etmemeli. Hekimin sözlerine iyice kulak vermelidir...*” ifadeleriyle birlikte bulaşıcı hastalıklardan korunmanın yollarına yer verir ve devamında da Hz. Muhammed’in hayatından kıssalar ile askerin herhangi bir hastalığa yakalanması durumunda derhal hekime başvurmasını öğütleyerek dersi sonlandırır.⁸ Salgın hastalıkların neler olduğu ve nasıl korunması gerektiği bilgisiyle, doktor kontrolü çerçevesinde hastalıklarla mücadele edilmesi lüzumluluğunun dinî bakış açısıyla askere kazandırılması, dönemin askerî eğitimi çerçevesinde 1925 yılında atılan ilk adım olması bakımından önemlidir.

Üryanizade Ali Vahid Bey, “Asker İlmihali” adlı eserinde meseleye ders 40’ta, “*Askerler! Allah’ın en büyük nimetlerinden biri de vücut sağlığıdır. Vücut sağlığı olmasa bir şey olmaz. Sağlam akıl, sağlam fikir hem sağ kafada olur, çürük adamın akli fikri de çürüktür. İşi gücü de çürüktür.*” ifadeleriyle giriş yapar.⁹ Askere, vücut sağlığını korumasının dinî bir yükümlülüğü olduğunu aksettirdikten sonra, hastalık-mikrop ilişkisini açıklar.¹⁰ Devamında da bulaşıcı hastalıklara değinir. Burada konuya Hz. Muhammed’in cüzzamlı

⁶ Kemal Çelik, “Atatürk Dönemi C.H.P. ve Hükümet Programlarında Sağlık”, s. 288-291.

⁷ Aksekili Ahmet Hamdi, *Askere Din Dersleri*, s. 70.

⁸ Aksekili Ahmet Hamdi, *Askere Din Dersleri*, s. 71-74.

⁹ Üryanizade Ali Vahid, *Asker İlmihali*, 2.Baskı, s. 279.

¹⁰ Üryanizade Ali Vahid, *Asker İlmihali*, 2.Baskı, s. 280-284.

kişi karşısındaki tavrını aktararak giriş yapar ve bu nitelikteki hastalıklardan korunma yollarını:

“...*Böyle salgınlar geçinceye kadar hasta yoklamak adetini kaldırın... (Hastayı kastederek) Öksürürken aksırırken mutlaka ağızına burnuna bir bez tutsun. Öyle gelişi güzel her tarafa öteberi saçıp savurmayın... mikrop saçar. En aşağı iki arşın uzaklığında yerleri bulaştırır... Sonra hastaların yemek kaplarını, kaşıklarını, kirli çamaşırlarını hasta olmayanlarınkilerle beraber yıkamayın...*” şeklinde açıklar.¹¹

Ayrıca, eserde hastalıklarla mücadele konusunda aşı meselesi de ele alınmaktadır.¹² Dönemin toplumu üzerinde geçmişte kötü izler bırakan ve ölümlere sebep olan çiçek hastalığına değinilerek, bu hastalıkla mücadelede aşılamanın vazgeçilmez bir güç olduğunu:

“...*Böyle aşı yapmak sade çiçek hastalığına mahsus değildir. Kuş palazı, kuduz illeti; tifo, veba gibi daha birtakım hastalıklarında kendine mahsus aşıları vardır. Hepsi de Allah'ın izniyle güzel birer panzehirdir. Binlerce kimselerde tecrübe olunmuş, hep faydası görünmüştür. Sofuluk taslayıp böyle şeylere inanmamak dinini bilmemektir. Adeta göz yumup güneş görmek istememektir...*” ifadeleriyle destekleyerek, aşı karşıtlığının önüne geçme amacı taşımaktadır.¹³

Eserde sağlıklı alakalı dikkat çekilen diğer bir husus ise diş temizliğidir. Dişlerin nasıl temiz tutulacağı, hekim kontrolüne muhakkak gidilmesi gerektiği ve tedavi edilmesi icap eden dişler için muhakkak tedaviye başvurulmasını, dinî örneklerle bahsederek tembihlerde bulunur.¹⁴ Diş temizliği ile salgın hastalıklar karşısında, kaldı ki bugün dahi içerisinde bulunduğumuz dünyayı etkisi altına alan covid-19 hastalığı bakımından da geçerliliği olan korunma yollarına ait bilgiler vermesi ve günümüzdekine benzer tarzda aşı karşıtlığının olmaması gerektiğinin altını çizmesi oldukça kıymete değerdir. Nihayetinde, eserde yer alan bu bilgilerin kitabın niteliğini arttırmakla birlikte, dönemin koşulları içerisinde muhatap alacağı askerî kimselerde sağlık hususunda bilinç oluşturmaktadır.

M. Cevdet'in “Askerî Din Dersleri” adlı eserinde de sağlık mevzusu çeşitli konular kapsamında ele alınmıştır. İlk olarak, “*Ciğerlerine ve Dişlerine İyi Bak Hemşerim*” konu başlığıyla, diş temizliği ile ilgili nelerin kullanılması, ne zaman ve nasıl temizlenmesi gerektiğine, tütün mamullerinin ciğerlerin

¹¹ Üryanizade Ali Vahid, *Asker İlmihali*, 2.Baskı, s. 284-287.

¹² Üryanizade Ali Vahid, *Asker İlmihali*, 2.Baskı, s. 288-289.

¹³ Üryanizade Ali Vahid, *Asker İlmihali*, 2.Baskı, s. 313-317.

¹⁴ Üryanizade Ali Vahid, *Asker İlmihali*, 2.Baskı, s. 296-300.

sağlığına kötü etki ettiğine, dolayısıyla tüketilmesinden kaçınılmasının zorunluluk olduğuna yönelik tavsiyelere yer verir.¹⁵ Sonrasında, diğer iki eserde olduğu gibi salgın hastalıklardan burada da söz edilmektedir. “*Kolera ve Frengi*” başlığı ile ele aldığı bu hususta, özellikle frengi hastalığına ayrıntısıyla değinmektedir; “...*Hele bir kabtan su içenler için tehlike çoktur...*”, “...*Frengiyi Anadolu'ya getirenler, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde askerlik ve esnafılık eden adamlardır... Anadolu'ya dönünce ailelerine aşularlar. Öpmek suretiyle çocuklarına da geçirirler...*” ifadeleriyle hastalıktan korunma yollarıyla bulaş hızını arttıran durumları ele alırken, olası zararlarını da aktarmaktadır.¹⁶ Bu bağlamda trahom ve sıtmayı da ele almaktadır. Trahomun kaynaklandığı durumları ve hastalığa karşı, “...*(Niğde/Bor kasabası kastedilerek) son zamanda iyi bir su içmeye başlamışlar, göz hastalığı azalmış...*” söylemiyle, içme suyunun değiştirilmesiyle mücadele edildiğini ve sonuç alındığını bildirmektedir.¹⁷ Sıtmaya karşı da kinin ilacı ile bu hastalıkla mücadele edildiğini, askerlerin de bu hastalığa karşı tedaviden asla kaçmamasını öğütleyerek bahsi bitirmektedir.¹⁸ Müellifin kendi gözlemleri ışığında, eserinde dikkati çektiği diğer bir husus ise Ürgüp bölgesindeki çocuk ölümleri ile çocuk düşürme vakalarıdır. Çocuk ölümlerinin, bilhassa bölgede donanımlı ebelerin yoksunluğundan kaynaklandığına yer verir ve “...*Buralarda çocuk düşürme de günah sayılmaz. İşte köy hocalarının, imamlarının, vaizlerinin uyandıracığı bir meselede budur. Bu yüzden her sene ne kadar çocuk kasten öldürülmektedir; Bundan büyük günah mı olur? ...*” ifadeleriyle de bu durumun derhal önüne geçilmesi noktasında bir duygu uyandırır.¹⁹

Dönemin mevcut hükümetinin sağlıklı bireyler yetiştirme nosyonunu benimsemesi, bahsi geçen eserlerde sağlık meselesinin bu yaklaşım ekseninde ele alınmasını sağlamıştır. Şöyle ki, dönemin mevcut koşulları içerisinde fiili olarak frengi, sıtma, trahom ve diğer birçok salgın hastalıkla her manada mücadele edilerek sonuç alındığı, nüfus artışı teşvik eden politikaların da devreye sokulduğu bilinmektedir.²⁰ Dolayısıyla, başta sağlık meselesinde

¹⁵ M. Cevdet, *Askerî Din Dersleri*, s. 25-27.

¹⁶ M. Cevdet, *Askerî Din Dersleri*, s. 31-32, 217-218.

¹⁷ M. Cevdet, *Askerî Din Dersleri*, s. 216.

¹⁸ M. Cevdet, *Askerî Din Dersleri*, s. 87-88.

¹⁹ M. Cevdet, *Askerî Din Dersleri*, s. 216-217.

²⁰ Mehmet Temel, “Atatürk Döneminde Türkiye’de Fuhuş ve Frengi Mücadelesi”, *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildiriler*, No:156, İzmir, 6-9 Kasım 2007, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (İzmir, 2009), s. 75-86; H. Cevahir Kayam, “Hükümet Programları ve Bütçe Rakamları Işığında Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları”, s. 87, 94-95, Engin Berber, “Atatürk Döneminde Türkiye’de Sağlık: Bir Bilanço Denemesi”, *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildiriler*, No:156, İzmir, 6-9 Kasım 2007, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (İzmir 2009), s. 257, 263-267; H. Kadircan Keskinbora, “Atatürk Döneminde Trahomla Mücadele Tarihiçesine Bakış”, *Atatürk Dönemi*

salgın hastalıklarla mücadelede olmak üzere, kişinin vücut sağlığını koruması vb. durumlar ile çocuk ölümlerine karşı önlemler alınması zorunluluğu, yukarıda bahsettiğimiz üzere eserlerde de yer almaktadır. Böylelikle, Atatürk'ün sağlık alanında ana yaklaşımı olan, “*Milletimizin sıhhatini korumak ve takviye etmek, ölümü azaltmak, nüfusu çoğaltmak, bulaşıcı ve salgın hastalıkların tahribine karşı koymak ve bu suretle millet fertlerinin dinç ve çalışmaya kabiliyetli, sıhhatli vücutlar halinde yetişmesini temin etmek*”,²¹ hususlarının hayata geçme sürecinde de bu eserlerin bir bütünlük sağladığı ortadadır. Buna ek olarak askerinin sağlıklı ve dinç olması, görevini yerine getirmede olası bir aksaklık yaratmayacağı için orduyu daha da kuvvetli ve güvenilir kılmaktadır.

1. 2. Bayındırlık

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden Anadolu coğrafyasının bayındır açıdan pek de istenilen durumda olmadığı, köyden kasabaya kadar ulaşacak şekilde devlet-halk birlikteliğiyle bu güçlüğün altından kalkılmasına bir ihtiyacın olduğu durumu, çeşitli araştırmalarla ortaya koyulmuştur.²² Böylelikle, bu birlikteliğin sağlanabilmesi için askerinin de sürece katılımı önemlidir. Bütün bu durumların etkisiyle beraber, bahsi geçen ihtiyacın giderilmesi için askerî dinî ders kitaplarında meselenin ele alındığı dile getirilebilir. Bayındırlık hususu, Aksekili'nin eseri hariç diğer iki müellifin eserlerinde yer almaktadır. Bu bağlamda, kronolojik bakımdan ilk olarak Üryanizade Ali Vahid Bey'in eseri dikkate alınmalıdır. Üryanizade, temizlik kavramıyla birlikte konuya değinmektedir; “...*Köylerimizi nerede bir bataklık, nerede bir kuytu yer varsa inadına götürüp oraya kurmuşuz. Evlerimizi nerede bir hava almaz, gün görmez, oğunsuz yer varsa götürüp oraya çakmışız. Evlerin çoğunda ne abdesthane var, ne lağım var; ne de bulaşık çukuru...*” şeklinde erlere köylerin genellikle uygun olmayan koşullar içerisinde kurulduğunu, bu kötü koşullar içerisinde çeşitli hastalıkların türeyerek insanların sağlığını bozacağını, bu durumun Müslümanların yaşantısıyla asla bağdaşamayacağını, “*her eve bir abdesthane, bulaşık çukuru*

Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildiriler, No:156, İzmir, 6-9 Kasım 2007, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (İzmir, 2009), s. 417-419; Kemal Çelik, “Atatürk Dönemi C.H.P. ve Hükümet Programlarında Sağlık”, 296-303.

²¹ T.T.T. Cemiyeti, *Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti*, 2. Baskı, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1934), s. 332; Kemal Çelik, “Atatürk Dönemi C.H.P. ve Hükümet Programlarında Sağlık”, s. 289.

²² Muhammed Sarı, “442 Sayılı Köy Kanunu Çerçevesinde Cumhuriyet Dönemi Köye Yönelik Çalışmalar”, *Tarih Okulu Dergisi*, c. 7, Sayı 19 (Eylül 2014), s. 510; Mehmet Evsile, “Cumhuriyet Döneminde Bayındırlık Faaliyetleri (1923-1950)”, *Journal of History Studies*, c. 10, Sayı 4 (Haziran 2018), s. 81-82.

ve köyü tamamen kapsayacak ana lağım(in)” yapılmasının zorunlu olduğunu altını çizerek aktarır.²³

M. Cevdet Bey de bayındırlık işlerindeki sıkıntıları eserinde ayrıntısıyla ele almaktadır. Eserinde meseleye, “Köyüme dönünce neler yapacağım?” sorusunu sorarak giriş yapar, “Evvel abdesthanesini temizleteceğim. Çukuru kapatacağım” cevabıyla da benzer problemin varlığına değinerek;

“...Isparta/Eğirdir’de şehir göl kenarında olduğu için helalar hep göle dökülüyor..., ...Nevşehir/Ürgüp’te...muntazam abdesthane yok gibidir. Her evin helası çukurdan ibarettir...Bu çukurlar o kadar pis koku yapar ki ilk baharda şehirde ve köylerde gezmek mümkün değil gibidir...Hatta suları da, çeşmeleri de çoktur. Ne ala değil mi? O sayede evlerin pisliklerini umumi bir lağıma toplayarak uzaklara sürükleyip götürmek mümkündür...Zira abdesthane çukurları açıktır...” ifadeleriyle kendi bulunduğu bölgelerdeki gözlemlerini aktararak, bayındırlık konusundaki yoksunluğa dikkat çeker ve bu durumun salgın hastalıkların kökeni olacağı hususunda da uyarılarda bulunur.²⁴

Her iki eserde de bayındırlıkla ilgili bahsi geçen esas mesele köylerin, kasabaların atık su temizliği ile alakalıdır. Eserlerde, atık sularla ilgili özellikle köylerde herhangi bir yapılaşmanın bulunmamasının ciddi bir sorun oluşturduğu ve bunun salgın hastalıkların çoğalmasındaki ana kaynaklar arasında yer aldığı çıkarımı göze çarpar. Haliyle, erken Cumhuriyet döneminde salgın hastalıklarla mücadele kapsamında titizlikle birçok hamlenin sergilendiği süreci de göz önüne getirdiğimizde, eserlerde yer alan bu mevzunun sorunun çözümüne katkı sunmayı amaçladığı söylenebilir. Dahası, köylere yönelik bayındırlık politikası dâhilinde 1924 yılında kabul edilen “Köy Kanunu’nda”, “köylünün mecburi işleri” içerisinde, “5- Köyün her evinde üstü kapalı ve kuyulu veya lağımlı bir hela yapmak ve köyün münasip bir yerinde herkes için kuyusu kapalı veya lağımlı bir (hela) yapmak; 6 - Evlerden dökülecek pis suların kuyu, çeşme, pınar sularına karışmayarak ayrıca akıp gitmesi için üstü kapalı akıntı yapmak...”²⁵ maddelerindeki ifadelerin de eserlere yansıdığı söylenebilir. Böylelikle, 1927’de gerçekleşen nüfus sayımında 13 milyon küsurluk nüfusa sahip olan Türkiye’nin, toplam nüfusuna oranla yaklaşık %75’lik bir diliminin köyde yaşantısını devam

²³ Üryanizade Ali Vahid, *Asker İlmihali*, 2.Baskı, s.135-140.

²⁴ M. Cevdet, *Askerî Din Dersleri*, s. 210-212, 216-217.

²⁵ *Düster, Tertip 3, Cilt 5*, s. 336; Serdar Sağlam, “1923-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Kent ve Kentleşme Olgusu”, *Sosyoloji Konferansları*, c. 1, Sayı 53 (2016), s. 265.

ettirdiği akıllara getirildiğinde²⁶, birçok erkek Türk vatandaşının zorunlu askerlik vazifesini tamamlayıp çoğunlukla köyündeki yaşantısına döndüğünde, bahsi geçen bayındır açıdan yetersizliği ortadan kaldırmaya yönelik değişimi başlatmasının amaçlandığı da düşünülebilir.

1. 3. Çalışma

Eserlerde genel olarak çalışma bahsi, üretim ilişkisi açısından ele alınmıştır. Zira üretim penceresinden dönemi ilgilendiren manzaraya baktığımızda, Avrupalıların Türkiye pazarını esir aldığı, uzun vadede yerli üreticiyi ortadan kaldırmaya dayalı bir sonuca ulaşmayı amaçladığı bilinen durumdur.²⁷ Dolayısıyla, bu durumun tersine döndürülmesine yönelik adımlara ihtiyaç vardır. İşte bu hususun farkında olan lider kadro, Lozan'da görüşmelerin yarıda kesildiği sırada, İzmir'de düzenlenen "*I. Türkiye İktisat Kongresi'nde (17 Şubat-4 Mart 1923)*" kabul edilen "*Misak-ı İktisadi*" kararları arasında, "*Türkiye halkı, sarf ettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Çok çalışır; Vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçınır. Millî istihsalini temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır...*"²⁸ ifadelerine yer vermiştir. Bu maddeye baktığımız zaman, ekonominin ancak üretimle ayağa kaldırılabilceği belirtilmektedir. Sonrasında, bu yaklaşımı devam ettirme niyetinde olan Cumhuriyet yönetimi, Lozan'da kapitülasyonlar başta olmak üzere, birçok iktisadi pranganın kaldırılmasıyla birlikte ekonomideki olumsuz bakıyeyi bertaraf etme arayışına gitmiştir.²⁹ İşte bu mevcut husus, askere yönelik kaleme alınan dinî ders kitaplarında da işlenmektedir.

İlk olarak meseleyi Aksekili'nin eserinde incelediğimizde, müellif "*Çalışmak, Ticaret, Ziraat ve Sanat*" başlığı ile ele aldığı derste, "*Müslümanlık dünya için çalışmakla emrediyor mu? Öyle ise Müslümanlıkta çalışmak nedir? Bu yolda çalışmanın farz olduğunu nereden biliyorsun? Bu farzı ifa etmek ibadet midir? Nerden bilirsin ibadet olduğunu? Çalışmak kaç surette olur?*" gibi sorulara cevap vererek, çalışmak=ibadet demektir ana fikrini inşa eder.³⁰ Akabinde, başlığa uygun bir şekilde meslekleri ve

²⁶ 28 Teşrinievvel (Ekim) 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül III, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1929, s. 18; Serdar Sağlam, "1923-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Kent ve Kentleşme Olgusu", s. 259; Muhammed Sarı, "442 Sayılı Köy Kanunu Çerçevesinde Cumhuriyet Dönemi Köye Yönelik Çalışmalar", s. 516.

²⁷ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, 14. Baskı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), 2014, s. 235.

²⁸ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (1. Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3. Baskı, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2013, s. 339.

²⁹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (1. Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, s. 260-261.

³⁰ Aksekili Ahmet Hamdi, *Askere Din Dersleri*, s.82-83.

yapılacak işleri açıkladıktan sonra, kişinin kazandığını da yurt içinde üretilen mallara harcamasını, “...Paranızı başka milletlere vermeyiniz. Çocuklarınızı da ona göre terbiye ediniz. İşte memlekete en büyük hizmet!” ifadeleriyle öğütler.³¹ Kadınların da ancak aile içinde geçim sıkıntısı baş gösterirse çalışabileceğini, “...Ama herhangi bir sebeple kadın hariçte çalışmaya muhtaç olursa o zaman çalışır. Dinimiz öylelerine müsaade etmiştir...” söylemleriyle aktarır.³²

Üryanizade Ali Vahid Bey de eserinde bu hususa girişi, “(İslamiyet’i kastederek) ...Gerek dünya işine olsun, gerek ahiret işine olsun ehemmiyet vermeyi yani özenerek, bezenerek aşk ile şevk ile çalışmayı istiyor. Emeklerin boşa gitmemesi için de işi körü körüne yapmayın, yoluyla yordamıyla yapın diyor...” şeklinde yapar ve kişiden işinde gerekeni yapmasından sonra tevekküle yönelmesini tembihler.³³ Sonrasında, “...İşte askerler; biz imanımızı sağlam istersek, ellere kölelikten, dilencilikten kurtulmak arzu eyleser ilme çalışacağız...”³⁴ ifadeleriyle ilmin iktisadi alanda bağımsızlığın elde edilmesini sağlayabileceği, bundan dolayı çalışma hayatında asla ihmâl edilmemesi gerektiğini vurgular.

M. Cevdet Bey de “(Avrupalıları kastederek) ...Ya köylülere bakın dedim! Keseleri altın dolu. Ne sayede? Hep iyi çalışma sayesinde. Allah çalışan kuluna verir. Ve Allah çalışmayan kullarını sevmez. Onlar Müslüman olsalar da sevmez. Çalışmayan Müslüman memleketleri felaketten, hastalıktan, yoksulluktan kurtulmaz...”³⁵ söylemiyle meseleye giriş yapar. Devamında da Isparta’da gül yağı çıkarma faaliyetini örnek göstererek, Avrupalıların Türkleri makineleşme vs. gibi yeni tekniklerle bu ürünün üretim miktarı açısından geçtiğini, hayıflanarak aktarır.³⁶ Sonrasında da Niğde civarı örnek gösterilerek, kadınların bizzat çalıştığı el tezgâhlarındaki faaliyetlerin gitgide ortadan kalktığını, “bezcilik, halıcılık, debbağcılık” gibi mesleklere değinerek, bu iş kollarında mesleğini icra eden yerli üreticinin, zaman içerisinde birçok malzemenin Avrupalılardan ithal edilmesiyle darbe aldığını ve buna bağlı olarak da ekonominin bozulduğunu, “...Avrupalıların usulünü öğrenerek yerli sanatlarımızı yaşatmadıkça piyasada para kazanmaya, kendimizi sefaletten kurtarmaya imkân yok. Avrupa sanatları dev adımıyla ilerliyor ve yeni yeni şeyler yapıyor. Avrupa eşyası her yere giriyor. Elimizde, avcumuzda ne varsa alıyor. Bu sanat muharebesi, top muharebesinden daha

³¹ Aksekili Ahmet Hamdi, *Askere Din Dersleri*, s. 84-90.

³² Aksekili Ahmet Hamdi, *Askere Din Dersleri*, s. 196.

³³ Üryanizade Ali Vahid, *Asker İlmihali*, 2.Baskı, s. 99-100.

³⁴ Üryanizade Ali Vahid, *Asker İlmihali*, 2.Baskı, s. 387.

³⁵ M. Cevdet, *Askerî Din Dersleri*, s. 88.

³⁶ M. Cevdet, *Askerî Din Dersleri*, s. 210.

dehşetli... Türkoğlu gözünü aç, ekmeğini kaptırma...” ifadeleriyle de bu bahsi giden kötü sürece karşı direnç oluşturulmasının gerektiğini belirtir.³⁷

Eserlerde açıkça görüldüğü üzere, iktisadi bağımsızlığın sağlanmasının önemi üzerinde durulur ve “yerli üretici” ile “yerli malı” kavramlarının bu hususun yegâne dinamiği olduğuna dikkat çekilir. Zira, politik açıdan ekonomide temel kalkınma meselesi olarak görülen “yerli malı” hareketi, “9 Aralık 1925’te Yerli Kumaştan Elbise Giyilmesine Dair Kanun(un)” çıkarılmasıyla ve burada “yurt çapındaki kurum ve kuruluşlarda çalışanların kullanacakları bütün giyim ürünlerinin, yerli hammadde kaynaklarına dayanılarak ülkede üretilen ürünlerden temin edileceği(nin)” belirtilmesiyle kendisini göstermektedir.³⁸ Bu bağlamda, sadece kendi kaynaklarına dayanarak iktisadi bağımsızlığın elde edilebileceğini çağrıştıran bu anlayışın, daha önce de örneklerine yer verdiğimiz üzere dinî ders kitaplarına yansıdığı açıktır. Böylece, fiiliyatta muvazzaf olanlar ile zorunlu hizmet için silah altında bulunan askere, kadın-erkek ayırt etmeksizin sahip olunan işgücüyü yerli üretimin artırılması ve bunun mamulü olan yerli malının tüketilmesine yönelik bilincin aşılana çalışıldığı anlaşılmaktadır. Nihayetinde askerin toplumun bir ferdi, her ferdinde bu toplumun ekonomik değerinin parçası olduğu ortadadır.

1.4. Vergi

Eserlerde ele alınan bir diğer ortak kavram ise vergidir. Aksekili Ahmet Hamdi Bey’in eserinde mevzuya, “Hükümet ve Memlekete Karşı Vazifelerimiz” başlığı altında, “Bizim hükümete karşı vazifemiz nedir?” sorusuna, “...vazifemiz de hükümete vergi vermektir.” cevabıyla giriş yapılır.³⁹ Akabinde iki çeşit vergi vermekle yükümlü olduğunu, bunların da “mal ve can vergisi” olduğunu, vergilerin verilmemesi durumunda ülkenin birçok imkânlardan (eserde yer aldığı üzere, “yol, hastane, mektep, köprü” gibi) mahrum kalınacağı, asayişin bozulacağı ve bununla birlikte de (can vergisinin verilmemesi, yani “düşmana karşı hükümet çağırdığı zaman askere gitmeme” hususu kastedilerek) bağımsızlığın yitirileceği vurgulanır.⁴⁰ Böylelikle, askere vergi bilincinin hem maddi hem de manevi yönünün olduğu anlayışının kazandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

³⁷ M. Cevdet, *Askerî Din Dersleri*, s. 218-220.

³⁸ *Resmî Gazete*; Tarih: 20.12.1341 (1925), No: 249, Sene:3, s. 1; Sevilay Özer, “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Çerçevesinde Yerli Malı ve Tutum Haftası Kutlamaları”, *Turkish Studies*, c. 8, Sayı 5 (Bahar 2013), s. 599.

³⁹ Aksekili Ahmet Hamdi, *Askere Din Dersleri*, s. 203-204

⁴⁰ Aksekili Ahmet Hamdi, *Askere Din Dersleri*, s. 205-206; İsmail Kara ve Rabia K. Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki İ Hayat Mücadelesi ve Eserleri*, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), s. 199.

Üryanizade Ali Vahid Bey de vergi kavramını ele alırken, Aksekili'den meseleye daha farklı yaklaşmaktadır:

*“Bunun için köyünüze mektep açılmadıysa, bir muallim gönderilmediyse; biz maarif parasını falan tamamı tamamına verdik artık hepsini de hükümet yapsın mı diyeceksiniz? Bu iş sade hükümet işi değil, biraz da millet işidir. Her köyden alınan vergi mutlaka o köye mi sarf olunur? Onun bir kararı yoktur. Bir sıra gelir ki devletin bütün varidatı milletin selameti için sade bir yere sarf olunur. Hükümet yüzlerce senelik galeleri boynuna almıştır. Bunu bilmeli de ona göre davranmalı. İcabında mektep yapmanın, muallim bulmanın çaresine bakmalı...”*⁴¹

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, vergi verilmesinin vatandaşlık görevi olduğu, ancak ülkenin ihtiyaçlarının karşılanmasında herkesin çaba göstermesi gerektiği bilincinin inşa edildiği görülmektedir. M. Cevdet Bey'in eserinde vergi kavramı, diğer iki esere göre kapsamlı olarak ele alınmış olmasa da bazı emareler barındırmaktadır. Eserde mevzu dinî bir yükümlülük olan zekât kavramıyla birlikte ele alınırken, *“...Malum ya, birçok vergiler vardır ki onları hükümet her yerde mecburiyetle alır. Memurları vasıtasıyla toplar...”*⁴² ifadeleriyle aktarılır. Diğer iki eserde olduğu gibi bu eserde vergi konusunda bir bilinçlendirme hususu söz konusu değildir. Diğer eserlere kıyasla bu konuda zayıf kalınmıştır.

Dönemin mevcut yönetiminin hem yetiştirici rolünü hem de vergi konusundaki bakışını anlayabilmek için incelenmesi gereken önemli kaynakları arasında, “Medeni Bilgiler” adlı eserin yer aldığı bilinmektedir. Eserde vergi kavramının, *“...vatandaşın devlete karşı kutsal borcu...”* olduğu ve bu unsurun ulus-devlet modelinde, halk ile devlet aygıtının bütünleşmesini sağlayarak, ülkenin kalkınmasında aracı rolü üstlenebileceği açıkça bahsedilmiştir.⁴³ Haliyle, bahsi geçen duruma yönelik bu hassasiyetin dinî ders kitaplarına da tezahür ettiğini söyleyebilmek mümkündür. Şöyle ki, Aksekili Ahmet Hamdi Bey'in eserinde, yukarıda da değindiğimiz üzere bir vergi bilinci aşılandığı ve bunun da ülkenin kalkınmasıyla doğru orantılı olduğu algısı inşa edilmiştir. Buna ek olarak, yazarın şehitliği *“can vergisi”* olarak tabir etmesiyle, Medeni Bilgiler'de bahsedilen *“manevi görev”*⁴⁴ kavramının da örtüştüğü görülmektedir. Dahası Üryanizade Ali Vahid Bey'in eserinde, daha önce yansıttığımız gibi vatandaşın yeri geldiği zaman ulus-

⁴¹ Üryanizade Ali Vahid, *Asker İlmihali*, 2.Baskı, s. 308-309.

⁴² M. Cevdet, *Askerî Din Dersleri*, s. 142-143.

⁴³ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010), s. 117.

⁴⁴ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, s. 140.

devlet modeli içerisinde elini taşın altına koyması gerektiği fikri ile Medeni Bilgiler’de yer alan, salt “*verginin karşılığının hizmet demek olmadığı*” düşüncesi birbirini tamamlamaktadır.⁴⁵ Son olarak, askerin en temelde bu toplumun vatandaşı olduğu, dolayısıyla vatandaşlık görevi gereği herkesin vergi vermesiyle kutsal bir icraatı yerine getireceği olgusu, dinî ders kitaplarıyla da kazandırılmaya çalışılmıştır.

Sonuç

TSK için kaleme alınan Aksekili Ahmet Hamdi Bey, Üryanizade Ali Vahid Bey ve Muallim Cevdet Bey’in askerî nitelikteki dinî ders kitaplarını ele aldığımız araştırmamızda, eserlerde ders başlığı veya öğreti biçiminde yer alan sosyo-ekonomik hususlar hem eserler arası hem de Atatürk döneminin (1923-1938) politikalarıyla birlikte karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Kaleme alınan dinî ders kitaplarıyla TSK, toplum-devlet bütünleşmesinin sağlanması noktasında önemli bir ihtiyacı gidermektedir. Şöyle ki, sağlık, bayındırlık, ekonomi gibi belli başlı alanlarda Atatürk döneminde bahsi geçen sorunların bertaraf edilmesine yönelik ciddi bir mücadele verilmiştir. Böylelikle, bu mücadelenin dinî ders kitapları aracılığıyla da sürdürülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Eseri kaleme alan müellifin bakış açısıyla ve hususları okuyucuya kavratılabilir kabiliyeti, bilhassa bahsi geçen mücadele için önemlidir. Eserlerin de bu bakımdan doyurucu olması, mücadeledeki etkinliğin artmasını sağlamaktadır. Ayrıca eserlerde meselelerin dinî kaidelerle birlikte ele alınması, askerin sorunlara karşılık sunulan çözümleri fiiliyata daha hızlı geçirmesini sağladığı da iddia edilebilir.

Erken Cumhuriyet döneminde, dinî ders kitapları vasıtasıyla TSK bünyesine dâhil olan her bir ferden beden ve ruhen sağlıklı, ulus-devlet anlayışı gereği ülkesinin gelişimine katkı sunması beklenen, vatandaşlık kavramının bütün inceliklerine hâkim bir birey olarak yetişmesi arzusu vardır. Neticede asker ocağı, kişinin mevcut dönemin koşulları içerisinde Millî Eğitim’e bağlı kurumlardan sonra toplumsal manada eğitime temas ettiği mekândır. Böylelikle bu mekânın kapsayıcılığı, mevzu bahis arzusunun yerine getirilebilmesi için tabiatı gereği kuşkusuz birçok dinamiği içerisinde barındıracaktır.

⁴⁵ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, s. 117.

OSMANLI ASKERÎ EĞİTİMİNDE BATI TARZI MODERNLEŞME, ASKERÎ OKULLAR VE MÜFREDATLARI

Güngör ŞAHİN* - Aslı MERCİMEK**

Giriş

Eğitim ve öğretim kavramları birlikte ya da birbirlerinin yerine kullanılan, ancak kapsam olarak birbirinden farklı kavramlardır. Öğretim, belirli müfredat ve kurumlar vasıtasıyla bireyi yetiştirme süreciyken; eğitim, bireyin davranış ve becerilerinin hem belirli kurumlar hem de kurumlar haricinde geliştirildiği yaşam boyu bir süreçtir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde; Osmanlı klasik dönem askerî eğitimi, akademik bilgi veren okullar üzerinden değil, pratik bilgiyi amaçlayan askerî eğitim (talim) yapan kurumlar üzerinden verilmekteydi. Fakat devletin güç kaybetmesi, Osmanlı yöneticilerini askerî reformlar yaparak batı tarzı yeni askerî öğretim kurumları kurmaya ve müfredatlar ile öğretim vermeye yöneltti.

Bu çalışmada, savaşlarda alınan yenilgiler ve toprak kayıplarına çare olarak yapılan askerî reformlar “Osmanlı Askerî Eğitiminde Batı Tarzı Modernleşme, Askerî Okullar ve Müfredatları” başlığı altında incelenmektedir. Çalışmada Osmanlı askerî modernleşmesi kapsamında kurulan Mekteb-i Harbiye-i Şahane, Mekteb-i Erkân-ı Harbiyye-i Şâhâne gibi batı tarzı askerî öğretim kurumları ve müfredatları referans noktası alınarak 21. yüzyıl Türk askerî eğitim sistemi arasında bir köprü kurulması amaçlanmıştır. Çalışmada mevcut yazın ışığında; kavramsal ve tarihsel bir çerçevede nitel araştırma yöntemleri kullanılarak askerî eğitim ve öğretimin dönüşümü konusunda sebep-sonuç ilişkisi oluşturulmaya ve etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Osmanlı Ordusunda Batı Tarzı Modernleşmenin Gelişimi

Osmanlı Devleti'nin askerî sistemi merkezi ve taşra teşkilatı olmak üzere iki unsurdan oluşmaktaydı. Merkezi teşkilat doğrudan padişaha bağlı, maaşlı ve devşirmelerden oluşan kul sistemine dayalı yeniçerilerden ve kapıkullarından; taşra teşkilatı ise tımar sistemine dayalı atlı birliklerden ve

* Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, gsahin@msu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6296-8568.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, aslidedfmercimek@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0213-3280.

gelirleri ganimete dayalı akıncılardan oluşmaktaydı.¹ Bu sistemle barış zamanı daha az kapasiteye sahip merkezi ordu teşkilatı yeterli görülürken, savaş zamanı eyaletlerden gelen tımar sipahileri ordunun seferberlik ihtiyaçları için yeterli insan gücünü sağlamaktaydı. Avrupa’da yaşanan askerî gelişmeler neticesinde merkezi orduların kapasiteleri ve talimli asker sayısı artırılmış; bilimin ve tekniğin imkânları kullanılarak askerî mühendislik alanında teknik subay sınıfları oluşturulmuştur. XVII. yüzyıla kadar istihkâm ve lağımçılık gibi alanlarda standartları belirleyen Osmanlı ordusu², XVIII. asrın sonu itibarıyla civar komşularına karşı sağladığı askerî üstünlüğü kaybetmeye başlamıştır.

Askerî üstünlüğün kaybedilmesinde temel alınan çözüm, ilk başlarda askerî yeniliklerin ve teknolojilerin Avrupa’dan getirilen uzmanlar vasıtasıyla orduya transfer edilmesi olarak görülmüştür. 1731’de Avrupa’dan devşirilen Claude Alexandre de Bonneval’in (Humbaracı Ahmet Paşa) Humbaracı Ocağı’nın başına getirilmesi bu amaç doğrultusunda atılan ilk adımdır. Yerli ulema ve Fransız subaylardan oluşan uzman bir kadro ile çalışan Ahmet Paşa, Osmanlı ordusunda mühendis-asker yetiştirme amacıyla 1734 yılında “Hendesehane” adında askerî fen ve tatbikat okulu açmıştır. Bu girişim, Osmanlı ordusundaki Avrupa tarzı ilk askerî eğitim çalışmasıdır.³

1770 yılının 6 Temmuz’unu 7 Temmuz’a bağlayan gecede, Çeşme koyunda Osmanlı donanmasının Rus donanması tarafından yok edilmesi, askerî başarısızlıkların sadece teknik yetersizlikten kaynaklanmadığı gerçeğini de ortaya çıkarmıştır. Baltık Denizi’nden yola çıkan Rus Donanması’nın Cebelitarık’ı aşarak Akdeniz ve Ege kıyılarına ulaşması, dönemin devlet adamlarının havsalsının alamayacağı bir durumdu.⁴ Coğrafi bilgi yetersizliğinin yanı sıra, gemilerin olması gerektiği gibi inşa edilmemesinden ve personelin yeterli düzeyde eğitime sahip olmamasından kaynaklanan bu yenilgiyi Padişah III. Mustafa’ya izah eden Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa’ya göre temel sorun okulsuzluktu. Hasan Paşa’nın 1773 yılında kurulmasına öncülük ettiği Mühendishane, askerî alanda kurulan ilk batılı okuldur. Bu okul askerî deniz mühendislik okulu olmasının yanı sıra,

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, c. 2, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), s. 2.

² Rhoads Murphey, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. Tanju Akad, (İstanbul: Homer Kitabevi, 2007), s. 37.

³ Mustafa Kaçar, “Sultanın İsimsiz Kahramanları” *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*, (İstanbul 2007), s. 5-6.

⁴ Ahmet Vâsıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakaikü’l-Ahbâr*, c. II, yay. haz. Mücteba İlgürel, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978), s. 48-49.

günümüzde de sivil mühendislik alanında faaliyetlerine devam eden İstanbul Teknik Üniversitesi'nin de temelini oluşturur.⁵

1795 yılında III. Selim tarafından kurulan Mühendishane-i Berri-i Hümayun, deniz kuvvetlerinden sonra, kara sınıflarında da yaşanan teknik eksikliklerin çözümüne yönelik atılmış bir adım olmakla beraber, Osmanlı kara gücünün temel sorunu olarak merkezi ordu yani Yeniçeri Ocağı tüm bu eğitim reformlarının dışında kalmaya devam etmiştir. Yeni bir düzenin getirilmesi fikrinin sembolü olan Nizam-ı Cedid, devlet içine kök salmış yenilik karşıtlarının ve Yeniçerilerin şiddetli direncine maruz kalmıştır. III. Selim'in katledilmesi ve IV. Mustafa'nın kısa süreli saltanatı ile geçen buhranlı dönem sonrası 1808'de reformist II. Mahmud'un tahta geçmesi bile bu yenilik hareketinin kısa sürede ivme kazanmasını sağlayamamıştır. 16 Haziran 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nın tarihten silinmesiyle neticelenen "Vaka-i Hayriye" ile birlikte klasik askerî eğitim sistemi tamamen son bulmuştur.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırması üzerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun ulema kadrolarından olan hekimbaşları hariç doktor, cerrah ve eczacı kadrolarının büyük çoğunluğu gayrimüslimdi. Ordunun Müslümanlardan oluşan doktor ve cerrah ihtiyacını karşılamak için, Sultan II. Mahmud'un emriyle 14 Mart 1827'de Mekteb-i Tıbbiye (Tıphane-i Âmire ve Cerrahane-i Mamure) açıldı. Batı standartlarına göre kurulan üçüncü okul olan Mektebi Tıbbiye aynı zamanda ülkemizde modern tıbbın kuruluşu (14 Mart Tıp Bayramı) sayılmaktadır.⁶ Yine aynı dönemde Mehterhane kapatılmış ve ordunun modernizasyonu amacıyla Batı tarzı bir askerî bando kurulmuştur. 1828 yılında kurumsal faaliyetlerine başlayan bu bando, tarihimizin ilk müzik okulu olan Muzikâ-i Hümayun Mektebi adıyla Maçka'da 1831 yılında okullaşma sürecini tamamlamıştır. Bu okul askerî varlığının yanı sıra günümüzde Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın da temellerini oluşturmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde ilk askerî okullar, Osmanlı-Türk modernleşmesinin sadece askerî değil, sivil öncülleri olarak da değerlendirilmelidir.

Sırp ve Yunan isyanları ile Balkanların çözülme sürecini başlaması, Osmanlı donanmasının Navarin'de imha edilmesi, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, Cezayir'in Fransa tarafından işgal edilmesi ve son olarak Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın komutasındaki Mısır birliklerinin Suriye ve Anadolu'yu işgal ederek Kütahya'ya kadar gelmeleri gibi başarısızlıklar, Osmanlı ordusunun bölgesel bir askerî güç olmaktan

⁵ Kâzım Çeçen, *İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Kısa Tarihçesi*, No. 7, (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, 1990), s. 7.

⁶ Yaşar Arslanyürek, "Maarif Salnamelerine göre Mekteb-i Tıbbiye", *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, Sayı 5, (2015), s. 206.

uzaklaştığını göstermekteydi. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun, Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından Batı tarzı modernleştirilen Mısır birlikleri karşısında düştüğü aciz durum, ordunun eğitim planlarında Batı tarzı modernleşmenin ve subay eğitiminin ciddiye alınmasını sağlamıştır.

1831 yılında Selimiye Kışlası'nda açılan Sıbyan Bölükleri'nde eğitim gören öğrencilerin, 1834 yılında Maçka Kışlası'na nakledilmesiyle kurulan Mekteb-i Harbiye Türk modernleşme tarihinin ve Türk Askerî Tarihi'nin dönüm noktası olmuştur.⁷ Osmanlı ordu ve devlet teşkilatının yapısını oluşturan kul sistemi ve yönetici sınıfın yetiştirildiği Enderun, bu tarihten itibaren subay yetiştirme görevini kesin olarak kaybetmiştir. Bu durum ilerleyen dönemlerde devşirmeler yerine Harbiye kökenli subayların, devlet teşkilatında da söz sahibi olmalarını sağlamıştır.⁸

2. Mekteb-i Harbiye

Mekteb-i Harbiye'nin açılışı askerî ve siyasi açıdan olumlu bir beklenti oluştursa da, halkta aynı etkiyi yaratmadığını söylemek mümkündür. Bunun neticesi olarak, ülkenin farklı yerlerinden öğrencilerin okullara katılımı beklenmesine rağmen yeterli sayıda öğrenci temin edilememiştir.⁹ Seferlerin uzun sürmesi, savaşlarda alınan yenilgiler, Nizam-ı Cedit ve Sekban-ı Cedit örneklerinde olduğu gibi çıkan isyanlar neticesinde kurulan yeni orduların askerlerinin katledilmesi gibi birçok vahamet ve endişenin yanı sıra, “gâvurlaşma” olarak değerlendirilen Batı tarzı eğitimin öğrencileri dinsiz yetiştireceği düşüncesi, askerlik hizmetinin Müslüman halkın yükümlülüğü olarak görülmesi ve zengin çocuklarının bürokratik iltimas ile herhangi bir eğitime tabi tutulmadan ordu komutanı olabilmesi gibi birçok farklı düşünce halkın orduya karşı olumsuz bir tutum geliştirmesine neden olmuştur.¹⁰ Bu tavrın bir sonucu olarak halkın askerlik hizmetinden soğuduğu ve kaçındığı durumlar da ortaya çıkmıştır.¹¹

Klasik askerî eğitimin ve kul sisteminin insan kaynağı olan devşirmeler yerine halk destekli bir kaynak oluşturamayan Osmanlı siyaseti öncelikle kimsesiz, sahipsiz, öksüz, yetim ve gariban çocuklarını eğitmek üzere Mekteb-i Harbiye'ye almıştır.¹² Bu zorunlu tercihin ortaya çıkardığı ilk

⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1978), s. 191.

⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 193.

⁹ Ahmet Nuri Sinaplı, *Mehmet Namık Paşa*, (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1987), s. 67.

¹⁰ Eduard Philippe Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev. Ali Reşad, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), s. 37.

¹¹ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic Ül-Vukuat*, sade. Neşet Çağatay, c. III-IV, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), s. 298.

¹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983), s. 160.

sorun bu çocukların okuma yazma bilmiyor olmalarıydı. Dolayısıyla ilk ve ortaöğretim düzeyinde eğitim verildikten sonra bu öğrencilere Harp Okulu eğitimi verilebilmiştir.¹³ Okuldaki tek sıkıntı öğrenci kalitesinin düşük olması değildi. Öğretmen kadrolarındaki yetersizlik nedeniyle Avrupa'dan uzmanlar getirildiği gibi, Avrupa'ya da öğrenciler gönderilmiştir. Bu dönemin ordu yapılanmasında önceki ıslahatlardan farklı olarak Fransız etkisinden uzaklaşmış, Prusyalı askerî uzmanların etkisiyle Alman ekolü benimsenmiştir.

Teşkilat yapısı tabur düzeninde olan Mekteb-i Harbiye iki kısımdan oluşmaktaydı. Birinci kısım, ilk beş sınıfı ilkokul, son üç sınıfı ortaokul seviyesinde 8 dönemlik hazırlık sınıflarından; ikinci kısım ise "İkinci Mektep" olarak anılan lise düzeyi eğitim veren mesleki uzmanlık sınıfından oluşmaktaydı.

I. KISIM: İlköğretim	
1. Sınıf (Acemiler)	Dört işlem, kum üzerine parmakla yazı ve rakam yazma, iki harfli kelimeler ve elif be cüzü.
2. ve 3. Sınıf	Okuma yazma, Üç harfli kelimeler ile amme cüzü eğitimi.
4. ve 5. Sınıf	"İlm-i Hal" ve "Akâid-i İslâmiye ve Diniyeyi" gibi İslam dininin kurallarını ve davranış bilgilerini taş tahtalarına yazar ve yarım daire oturma düzeninde konuyu pekiştirirlerdi.
6. Sınıf	Askerî Yönerge ve Yasalar.
7. ve 8. Sınıf	Tuhfe ve Nuhbe ¹⁴ ve Rik'a yazısı ve karalama teknikleri.
II. KISIM: Ortaöğretim	
İkinci Mektep	Ortaöğretime hak kazanan 100 öğrenci seçilir ve bu öğrencilere Matematik, Mühendislik, Harita Çizimi, Harita Bilgisi Uygulamaları, Temel Geometri ve Uygulamalı Geometri dersleri verilir.

Tablo 1: Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşunda 1. ve 2. Kısım Dersleri¹⁵

Kuruluşunda Geometri, Cebir, Uygulamalı Geometri, Perspektif, Konik Kesitler, İntegral ve Diferansiyel, Cerr-i Eskal (Mekanik Yük Kaldırma Dersi), Astronomi, Fizik, Kimya, Fransızca, İstihkâm, Tombaz Köprü Kurmak, Resim, Harita İnşaaı, Top-Tüfenk-Şiş Eğitimleri, Piyade ve Süvari Eğitimleri, Yüzme gibi derslerin programda yer almasına karar verildi.¹⁶ Ancak eğitim altyapısı yeterli olmadığından bu dersler 1847 yılına kadar uygulanamamıştır.¹⁷ Harbiye'deki öğretmen açığının giderilmesi maksadıyla 1835 yılından itibaren Avrupa'ya subay ve öğrenci gönderilmiştir.¹⁸ Yurtdışı

¹³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, s. 174.

¹⁴ Tuhfe-i Vehbi, Nuhbe-i Vehbi: Sümbülzade Vehbi'nin yazdığı Farsça-Türkçe ve Arapça-Türkçe manzum sözlüklerdir.

¹⁵ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007), s. 147.

¹⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 147.

¹⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 193.

¹⁸ Mehmet Esat, *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye*, (İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1310 [1894]), s. 18-19.

eğitimi masraflarının yüksek olması nedeniyle Osmanlı Devleti gönderdiği öğrencilerin maddi sorumluluklarını yerine getirememiş ve bu yüzden Paris'teki askerî öğrenciler Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın okuluna devredilmek zorunda kalmıştır.¹⁹

1845 senesine gelindiğinde İstanbul, Edirne, Bursa ve Manastır'da Mekteb-i Harbiye'ye öğrenci yetiştirmek amacıyla askerî liselerin kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca aynı sene kurmay subay yetiştirilmesi maksadıyla Mekteb-i Harbiye'ye yüksek lisans seviyesinde iki üst sınıf eklenerek "Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Şahane Erkân-ı Harbiyesi Sınıfları" kurulmuştur.²⁰ Mekteb-i Harbiye'nin kurucularından Namık Paşa'nın 1861'de yeni başkomutan olarak atanması üzerine, askerî eğitim reformları hız kazanmıştır. Erkan-ı Harbiye ve mühendishanelerin ihtiyacı olan insan kaynağının karşılanması için neredeyse tüm vilayetlerde askerî ortaöğretim kurumları açılmıştır. Bağdat (1876), Beyrut ve Şam (1877), Edirne (1879), Bursa, Manastır, Erzurum, Trabzon, Erzincan, Elazığ ve Diyarbakır (1881), Halep (1882), Sivas (1883), Kastamonu ve Selanik (1884), Trablus (1886), Sana'a (1889), Van ve Bitlis (1890), Süleymaniye-Irak (1892), Bingazi (1892), Musul, Üsküp ve Taiz Yemen (1893) ve Abha-Asir (1896) gibi Müslüman halkı kapsayan bir askerî okul ağı tesis edilmiştir.²¹ Askerî ortaöğretim okullarının artarak yaygınlaşması ve eğitimin ücretsiz olması, askerî okulların daha çok yoksul halk tarafından tercih edilerek günümüze dek süren subay kültürünü şekillendiren etkenlerden biri olmuştur.

Osmanlı modern askerî eğitiminin akademik ve malî sorunları yanında askerî sosyoloji açısından sofistike bir sorunu bulunmaktaydı. Avrupa'nın siyasî feodal düzeninden kaynaklı geleneksel aristokrat-subay sınıfı gibi toplumsal bir sınıf Osmanlı geleneğinde bulunmamaktaydı. Yüzyıllar boyunca kaynağını devşirme kul sisteminden alan Osmanlı ordu sisteminin, profesyonel askerî geleneği dışında bir sivil örgütlenmesi olmadığı gibi, halkın da askerlik vazifesine karşı olumsuz bir tutum sergilediği söylenebilir. Benzer şekilde, devletin bekası için kullarına güvenen siyasî otorite de halkın içinden yetişecek subaylara temkinli yaklaşmaktaydı. Nitekim Asâkir-i Mansûre'yi kuruluşundan itibaren etkisi altında tutan Hüsrev Paşa'nın devşirme kullardan komutan yetiştirme yöntemi yerine, askere yazılan halk çocuklarından, gösterdikleri başarılarla yükselen gençlerin teşvik edilmesi amacıyla II. Mahmud'un da onayladığı yeni bir yöntem

¹⁹ "Paris'te bulunan Mekteb-i Harbiye talebelerinin, Mısır valisi tarafından teşkil olunan mektebe verilmesi ve elbise bedellerinin de ödenmesi." Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (=BOA), İrade-i Hariciye (=İH), , Belge No: 2161, 9 Recep 1264 [11 Haziran 1848].

²⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, s. 174.

²¹ Hülya Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim*, (Ankara: Milli Savunma Bakanlığı, 2000), s. 14-16.

uygulanmıştır. Bu gençler arasında en önemlilerinden biri, Mareşal Marmont'un "ülke içinde bir fenomen" olarak nitelendirdiği o dönem albay olan Namık Paşa'dır.²²

Namık Paşa'nın Avrupa'da "Lancaster sistemi" olarak bilinen yöntemi uygulayarak 1831'den itibaren oluşturduğu Selimiye ve Maçka kışlalarındaki okul bölükleri Harbiye'nin temellerini oluşturmaktadır. Kabiliyetli erler arasından seçilen genç askerler okul bölüklerinde geçirdikleri yoğun bir eğitim kursundan sonra Maçka'da subay adayı olarak eğitimlerini devam ettiriyorlardı. En yetenekli ve en zekilerden oluşan bu bölük ve taburlarda medrese yöntemi ile yıllar sürecektir eğitim on ay gibi kısa bir sürede tamamlanmaktaydı.²³ Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşuna giden yolda koşulların zorlayıcı ve imkânların kısıtlı olmasının da etkisiyle, Harbiye'nin tam anlamıyla modern bir askerî eğitim kurumu haline gelmesi Tanzimat'a kadar sürmüştür.

Mekteb-i Harbiye'nin kuruluş şekli, modern orduya özgü bazı nitelikler getirmiştir. Bunlardan ilki, devşirme kul sisteminde yetişen profesyonel militer kadrolar yerine, askerlik hizmeti kapsamında halktan alınan gönüllüler ile ulusal bir ordu sistemi benimsenmesidir. İkinci olarak, zengin ya da âyân sınıftan kimselerin subaylığa ilgi göstermemelerinden dolayı, toplumun sosyoekonomik olarak en dar gelirli gruplarından gelen yetenekli ve zeki gençlerin oluşturduğu subaylar, Avrupa'daki gibi askerî temelli bir kast sınıfının oluşmasını engellemiştir. Ayrıca bu durum, iyi bir eğitim almış, hayatlarını orduya adayan, kurumsal bir kültüre sahip seçkin bir birlik yarattı.²⁴

Sonuç

Erken dönem Osmanlı askerî reformları Batı'daki değişimleri yakından takip etmek, transfer etmek ve denemek üzerine kuruluydu. Bu nedenle gelişmelerin sadece maddi yönüne dikkat edilmiş, işin akademik ve entelektüel tarafına ilgi gösterilmemiştir. Dolayısıyla Osmanlı ordusu, modern ordulardaki son teknolojileri ve teknikleri anlayabilen ve ivedilikle taklit ederek uyarlayabilen teknik subay sınıflarına ihtiyaç duymuştur. Bu amaçla kurulan askerî okullar Türkiye'deki sivil mühendisliğin de temelini oluşturmuştur. Çalışmada; askerî öğretim okullarının sayısının artması, müfredatlarının yenilenmesi ve ücretsiz olduğu için yoksul halkın tercih

²² Auguste Frédéric Louis Vieusse de Marmont, *The Present State Of The Turkish Empire*, (Charleston: Nabu Press, 2011), s. 12.

²³ Mehmet Esat, *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye*, s. 8.

²⁴ Ahmed Mithat, *Üss-i İnkılap*, c. 2, yay. haz. T. G. Seratlı, İstanbul: Selis Kitaplar, 2004), s. 75-76, 112-13.

etmesinin günümüze dek süren Türk askerî kültürünü şekillendirdiği; Birinci Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı örnekleri ele alındığında profesyonel askerî eğitimde ve öğretimde, yeniliklerde öncü olmanın ve eksikliklerin giderilmesi konusunda önceden hazırlık yapmanın önemli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Harbiye'nin kuruluşu Türk modernleşme tarihinin en önemli basamağıdır. Klasik Osmanlı devlet geleneği olan kul sistemi yerine, devletle toplum arasında kurulan bağın ilk örneği olan Harbiye, devletin otoritesinin sarsıldığı zamanlarda ulusal birliğin gelişimine ve en nihayetinde yıkılan Osmanlı Devleti yerine millî bir iradenin ortaya konmasına öncülük eden başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, siyasî ve askerî liderlerin ve devlet adamlarının da yetiştirilmesini sağlamıştır. Bu açıdan Sultan II. Mahmud, klasik Osmanlı siyasî ve askerî sistemini kökünden değiştiren yeni bir devlet yapılanmasına öncülük etmiştir. Bu reformlar öylesine güçlü bir kök salmıştır ki, İstiklal Harbi'nin kazanılmasına ve Cumhuriyet'in kuruluşuna giden yola rehberlik etmiştir.

KAFKAS İSLAM ORDUSU'NUN AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ'NDE ASKERÎ EĞİTİM VE ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

Atamali ŞAHBAZOV*

Giriş

Petrograd'da 25 Ekim 1917 tarihinde Bolşevik darbesini tanımayan Güney Kafkasya halkları, Tiflis'teki 11 Kasım 1917 toplantısında, Bolşevik Rusya'ya bağlı olmayan bağımsız bir hükümetin kurulmasını uygun buldu ve aynı yılın 15 Kasım'ında Transkafkasya Komiserliği olarak adlandırılan bir kurumun yaratıldığını açıkladı.¹ Yeni kurulan Transkafkasya Komiserliği, Bakü ve Dağıstan'da Bolşevik ile mücadelenin etkinliğini arttırmak amacıyla, Güney Kafkasya'da bulunan Çarlık Rus ordusunun ve Güney Kafkasya'da yerli halklardan oluşan millî askerî yapıların örgütlenmesinin kamulaştırılmasına karar verdi.² Bu nedenle 11 Aralık 1917'de Transkafkasya Komiserliği Azerbaycanlılardan oluşan Müslüman bir Kolordu düzenlemeye karar verdi. Böylece, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanından yaklaşık altı ay önce Azerbaycan Türkleri'nden oluşan ordu yapılarının oluşumu başlatıldı. Transkafkasya Komiserliği tarafından kabul edilen kararda, Güney Kafkasya'da konuşlanmış olan Çarlık Rusya'nın 6. Kolordusu temelinde bir Müslüman Kolordu oluşturulacağı öngörülmüştür. Bu Kolordu 5.ve 7. Kafkas Piyade Tümenleri'ni içeriyordu.³

Rus kolordusunun askerî heyetini serbest bırakmak ve Azerbaycan Türkleri ve Azerbaycan'da yaşayan diğer Müslüman nüfuslarla donatmak gerekiyordu. Kolordu subay kadrosunun da serbest bırakılması gerekiyordu. Subay kadrosu, gönüllü olarak Müslüman Kolordusu'nda kalarak hizmetine devam edebilirdi. Ancak, subayların çoğu Güney Kafkasya'yı terk etmeyi ve vatanlarına geri dönmeyi tercih etti.

Müslüman Kolordu'nun örgütlenmesi kararının Azerbaycan halkı için tarihi olmasına rağmen, bunun uğunlanması bir takım zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan biri, askerî deneyime sahip millî subay kadrolarının

* Albay, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri Harp Akademisi, atamsh72@yahoo.com.

¹ Azerbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Baş Arxiv İdarəsi, *Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920)*, (Bakı: Elm Nəşriyyatı, 1998), s. 57.

² Яков Ратгаузер, *Революция и гражданская война в Баку 1911-1918*, ч.1, Издательство Истпарт Отдел ЦК и БК АКП(б), (Баку 1927), s. 124.

³ Mehman Süleymanov, *Azərbaycan Ordusunun tarixi*, c. 1, (Bakı: Maarif Nəşriyyatı, 2018), s. 154.

azınlığı oluşturmasıydı. Çünkü Azerbaycan Türkleri Çarlık Rus ordusuna hizmete çağrılmadı. 1874 yılında Rusya'da yürürlüğe giren yeni kanuna göre, Rusya'nın Müslüman nüfusu, Azerbaycan Türkleri de dâhil olmak üzere, askerlik hizmetine tabi değildi. 1887'den bu yana, bu kategorinin nüfusu askerî görevden muaf tutuldu ve özel bir vergi ödemek zorunda kaldı.⁴

Müslüman dinine mensub halkların temsilcilerinden Rusya'nın askerî okullarında sadece soylu kökenlere, bey – han neslinden olanlara eğitim vermelerine izin verildi. Çünkü Rus yetkililer bu katmanı kendilerine daha sadık bir katman olarak algılıyordu.⁵ Ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında ünlü “Vahşi Diviziya”nın bir parçası olarak, Azerbaycan Türklerinden oluşan bir Tatar süvari alayı oluşturmasına izin verildiyse de bu alayda görev yapan Azerbaycan subaylarının sayısı, kolorduyu tamamlamak için yeterli değildi.⁶ Bu nedenle, Müslüman Kolordu organizasyonu nesnel zorluklarla karşı karşıya kaldı. Özellikle, millî subay kadrolarının eksikliği bu zorlukları daha da kötüleştirdi. Çünkü bu kadrolar olmadan ordunu Azerbaycan Türklerinden oluşturmak imkânsızdı.

1. Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'a gelmesi ve Azerbaycan'da Ordu kuruculuğu

Transkafkasya Komiserliğinin serbest bırakılması ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 28 Mayıs 1918'de ilan edilmesinden sonra, Gürcistan devleti Azerbaycan topraklarında bulunan Gürcü askerî birliklerini geri çekti.⁷ Tiflis tarafından yürütülen Müslüman Kolordu'nun ikmalı kesildi.⁸ Müslüman Kolordu'nun oluşumu görevini bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Hükümeti üstelendi. Unutulmamalıdır ki, devlet bağımsızlığı ilan edildiğinde, Millî Hükümet'in gücü sadece Azerbaycan'ın bir kısmında etkili idi. Bakü ve çevresi Bolşevik-Taşnak yönetimi altındaydı. Mevcut kaynaklarla hükümet, kısa sürede çok güçlü Bolşevik-Taşnak güçlerine karşı askerî bir operasyon gerçekleştiremek imkânında değildi. Bu, ülkenin başkenti Bakü'yü yabancı güçlerden arındırmayı ve Bolşevik-Taşnak güçlerinin Müslüman nüfusa büyük sıkıntı ve felaketlere neden olan saldırısını önlemeyi imkânsız hale getirdi. Cumhuriyetin ilk hükümet kabinesinde Savunma Bakanı olarak

⁴ Н. Нефляшева, “Как солдаты-мусульмане служили в армии Российской империи”, <https://www.kavkaz-uzel.eu/blogs/1927/posts/19788.index> (Erişim Tarihi: 15.04.2021).

⁵ “Почему мусульман не призывали в царскую армию”, https://zen.yandex.ru/media/history_russian/pochemu-musulman-ne-prizyvali-v-carskuii-armiui-5da9a42d34808200b1aace25 (Erişim Tarihi: 18.04.2021).

⁶ Сабухи Ахмедов, *Азербайджанцы на фронтах Первой мировой войны: Татарский конный полк*. Издательство Зия, (Баку 2014), с. 16.

⁷ Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinda Türk harbi, Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekatı*, c. 2, (Ankara: Genelkurmay Yayınevi, 1995), s. 555.

⁸ Azerbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA), *Cümhuriyyət Hərbi Nazirliyi*, 1/2/2918, s. 62.

öngörülmesine rağmen, bu bakanlık bu tür ağır koşullarda ordunun yapılanmasını organize etmeyi ve bakanlığın yapısını oluşturmayı başaramadı.⁹

Cumhuriyet Hükümeti'ne bağlı Müslüman Kolordusu'nun ise bu tehdidi önleme imkânı yok idi. Ermeni Bolşevik Stepan Şamuyan liderliğindeki Bolşevik-Taşnak güçlerinin Gence istikametinde saldırıya geçmesi durumu daha da ağırlaştırdı. Bu nedenle, tehlikeden kurtulmak için Osmanlı Türkiye'den askerî yardım alma ihtiyacı ortaya çıktı. Mayıs ayı sonunda ülkedeki duruma ilişkin konuşmasında N. Usubbeyov:

“Sadece Azerbaycan'ı değil, tüm Güney Kafkasya'yı da kapsayan korkunç anarşiyi kendi gücümüzle ortadan kaldıramayız. Doğudan Bolşeviklerin asırlık düşmanımızla ittifak halinde saldırması durumu daha da kötüleştiriyor ve Türk milletine büyük sıkıntılar ve felaketler getiriyor. Durum böyle olduğunda, dış kuvvetin müdahalesini istemekten başka seçeneğimiz yok. Bağımsızlığımızın bir savunucusu olarak, önce bu konuya danışmalıyım. Doğrudan felaketin gözlerine baktığımızda, hoş bir tesadüf olarak müdahale edecek dış gücün, bizimle dost ve kardeş olan Türkiye olduğu için minnettar olmalıyız. Belki de komşularımızın hoşuna gitmeyecektir. Ama başka seçeneğimiz yok. Korkunç anarşi karşısında, onlar bizim kadar güçsüzler... Ve kimin için hastane yatağına gidemeyiz.”¹⁰

Bu nedenle 4 Haziran 1918'de Batum'da Osmanlı Türkiye ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arasında dostluk anlaşması imzalandı.¹¹ Bu antlaşmanın 4. maddesine göre, Osmanlı Türkiyesi Cumhuriyeti Hükümeti'nin ülkedeki güvenlik ve huzurun sağlanması konusundaki muamelesine dayanarak askerî yardım sözü verdi.¹² Osmanlı Türkiye ile imzalanan anlaşma, sadece Cumhuriyet Hükümeti'nin uluslararası otoritesini olumlu etkilemekle kalmadı, aynı zamanda Azerbaycan Türklerinin varlığını korumak için gerekli bir garanti haline geldi. Antlaşmaya askerî yardım maddesinin dâhil edilmesi, aslında Bakü'de Bolşevik-Taşnak güçlerinin, Dağlık Karabağ'da isyan eden Ermeni çetelerinin ortadan kaldırılacağı ve Bakü kentinin yabancı düşmanlardan arındırılacağı anlamına geliyordu.

⁹ Главное Архивное Управление при Кабинете Министров Азербайджанской Республики, *Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920) Армия*, Издательство Азербайджан, (Баку 1998), с. 9.

¹⁰ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Baş Arxiv İdarəsi, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920): Parlament (stenoqrafik hesabatlar)*, c.1, (Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı, 1998), s. 231.

¹¹ *Azerbaycan Cumhuriyeti 1918-1920, Osmanlı Arşiv belgeleri*, Belge № 79, (Istanbul: TEAS Press, 2018), s. 220-221.

¹² *Azerbaycan Cumhuriyeti 1918-1920, Osmanlı Arşiv belgeleri*, s.222.

Azerbaycan'a özel davet ve devletlerarası anlaşmalarında askerî yardımın yabancı askerî müdahaleyle hiçbir ilgisi olmadığı ve bunun kardeş yardımı olduğu Azerbaycan Hükümeti tarafından dafalarca uluslararası topluma belirtilmiştir. Bu vesileyle Azerbaycan Bakanları Konseyi Başkanı F. X. Hoyski şöyle diyordu:

*“Türk-Azerbaycan barış Anlaşması'nın maddelerine birine göre, Türkler her zaman hakkımızı korumak için bize asker vermek zorunda kaldılar. Bu yüzden başı deritte iken bu çareye başvuruldu. Türkler imzalarını uygun görevlerini yerine getirdiler. Tabii ki, askerî güç olmadan, güçsüz olarak gerçekleştirilemeyen işler yavaş yavaş ve büyük zorluklarla gerçekleştirildi. Yurtdışından güç kazanmak için diğer milletlere ve devletlere başvurmak bazı koşullar nedeniyle imkânsızdı ve başvurduğumuzda sonuç elde edilemezdi çünkü dinimiz ve milliyetimiz olan Türkiye'ye döndük.”*¹³

Osmanlı Devleti, 4 Haziran 1918'de iki devlet arasında imzalanan dostluk Anlaşması'nın 4. maddesi uyarınca Azerbaycan'a sınırlı sayıda askerî kuvvet gönderdi. Bu askerî güçlerle Azerbaycan Millî Silahlı Kuvvetleri temelinde Kafkas İslam Ordusu adı altında bir birlik kuruldu. Bu ordunun Komutanı Türk subayı Korgeneral Nur, Paşa'ya atandı ve yardımcısı Korgeneral Aliğa Şikhlinski tayin edildi¹⁴. Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'a gelmesiyle 11 Temmuz 1918'de Osmanlı Türkiye, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile imzalanacak iki askerî proje de hazırlandı. 14 maddeden oluşan bu projelerden biri 90 yıl, diğeri 8 maddeden oluşan ise 20 yıl sürecek şekilde tasarlandı. 14 maddeden oluşan askerî proje, "Mukavele-i Askariye" sözleşmesi aşağıdaki maddeleri içeriyordu:

1. Osmanlı Hükümeti Azerbaycan ordusunun örgütlenmesini öz üzerine götürür. Adı geçen ordu, Osmanlı ordusunun başkomutanının emirlerine uygun olarak hem Azerbaycan içinde hem de dışında faaliyet gösterecektir;
2. Azerbaycan Hükümeti, Osmanlı başkomutanı tarafından belirlenen miktarda bir ordu kuracak. Bu ordunun üniformaları, asker teçhizatı, rütbelere, yer değiştirme ve ödüller, Osmanlı ordusunda yürürlükte olan askerî talimatlara uygun olarak yapılacaktır;
3. Azerbaycan hükümetinin kuracağı ordunun yönetimi ve komuta merkezi, Osmanlı ordusuna benzer olacaktır;

¹³ Mehman Süleymanov, *Azərbaycan Ordusu (1918-1920)*, (Bakı: Hərbi Nəşriyyat, 1998), s. 39.

¹⁴ Nasir Yüceer, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı*, (Ankara: Genelkurmay Yayınevi, 1996), s. 45. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivi (ARDA), *Cümhuriyyət Hərbi Nazirliyi*, 1/1/2918, s. 72.

4. Osmanlı ordusunun başkomutanı veya Savunma Bakanı emriyle, Azerbaycan ordusu hem kuşatma sırasında hem de Azerbaycan savunması sırasında Osmanlı ordusunun başkomutanının emrinde olacaktır. Bu amaçla, hangi ülke savunma için ordu tahsis ederse, bütçesinden masrafları karşılayacaktır;
5. Azerbaycan Hükümeti, Osmanlı Hükümeti'nin rızası olmadan, orduya ait herhangi bir işe uygun eşya veya askerî mal satın almayacak ve yurt dışında veya yurt içinde el koymayacaktır;
6. Her iki taraf da kendi kontrolü altında olan ve her iki tarafın ordularının ihtiyaçları ve arzı için mevcut olan maddi kaynakları karşılıklı olarak kullanabilecektir;
7. Azerbaycan ordusu için her türlü silahlar ve mühimmatlar Osmanlı Hükümeti'nin aracılığıyla teslim edilecek ve maliyet Azerbaycan Hükümeti'nin bütçesi üzerinden ödenecektir;
8. Azerbaycan Hükümeti, ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak için Osmanlı Hükümeti'nin belirlediği miktarda askerî bütçeyi belirleyecek ve her yıl askerî bütçenin artık finansmanını askerî rezerv olarak tutacaktır;
9. Azerbaycan Oodusunda resmi dil ve askerî rütbelere Osmanlı ordusunda olduğu gibi Türkçe olacaktır;
10. Osmanlı Hükümeti, Azerbaycan ordusunu eğitimi ve öğretimi için gerekli sayıda personel gönderecek, ayrıca Madde 2'de belirtilen işleri gerçekleştirecek ve tedarik edecektir. Bu personelin sevkiyatı, kiralınması ve maaşı Azerbaycan Hükümeti'nin bütçesine bağlı olacaktır;
11. Azerbaycan'da askerî okullar ve kurumlar kuruluncaya kadar, Osmanlı Hükümeti tarafından belirlenen Azeri öğrenci sayısı, Osmanlı ordusunun askerî okul ve kurumlarında Osmanlı öğrencileri olarak eğitilecektir;
12. Azerbaycan ordusu subaylarına tayin ve terfileri Osmanlı subaylarına tayin ve terfiki gibi olacaktır. Tarafların ordusuna kabul edilen subaylar, ordularının hak ve yetkilerini özetleyecektir;
13. Daha önce Rus ordusunda görev yapmış olan ve askerlik görevi için herhangi bir kısıtlama bulunmayan Azeri Müslüman subaylar, aynı askerî rütbede Azerbaycan ordusunda askerlik hizmetine kabul edilecektir;
14. Bu Sözleşmenin süresi 90 (doksan) yıl sonra sona erecek ve tarafların anlaşması ile uzatılabilir ve sözleşmenin sona ermesinden bir yıl önce hiçbir taraf teklif etmediği sürece devam edecektir.”¹⁵

¹⁵ *Azerbaycan Cumhuriyeti 1918-1920, Osmanlı Arşiv belgeleri*, s. 319-320.

Sekiz maddeden oluşan 20 (yirmi) yıl sürecek ikinci bir askerî sözleşme olan “Mukavele-i Askeriye” projesi ise aşağıdaki maddeleri içeriyordu:

1. Osmanlı Hükümeti Azerbaycan Hükümeti’ne ordunun kurulması için yardım sözü veriyor. Azerbaycan Hükümeti karışık olarak Osmanlı Hükümeti’nin savaş durumunda Osmanlı ordusunun Azerbaycan topraklarının kullanılmasına karşı çıkmayacağını ve gerekirse ordusunu Osmanlı hükümetinin komutasına vereceğini söz veriyor;
2. Osmanlı Hükümeti, Azerbaycan ordusunu eğitimi ve öğretimi için gerekli sayıda personel gönderecek, ayrıca Madde 2’de belirtilen işleri gerçekleştirecek ve tedarik edecektir. Bu personelin sevkıyatı, kiralanması ve maaşı Azerbaycan Hükümeti’nin bütçesine bağlı olacaktır;
3. Her iki taraf kendi kontrolü altında olan ve her iki tarafın ordularının ihtiyaçları ve ikmalî için mevcut olan maddî kaynakları karşılıklı olarak kullanabilecektir;
4. Azerbaycan ordusu için her türlü silahlar ve mühimmatlar Osmanlı Hükümeti’nin aracılığıyla teslim edilecek ve maliyet Azerbaycan Hükümeti’nin bütçesi üzerinden ödenecektir;
5. Azerbaycan ordusunda resmi dil ve askerî rütbeler Osmanlı ordusunda olduğu gibi Türkçe olacaktır;
6. Azerbaycan’da askerî okullar ve kurumlar kuruluncaya kadar, Osmanlı Hükümeti tarafından belirlenen Azeri öğrenci sayısı, Osmanlı ordusunun askerî okul ve kurumlarında Osmanlı öğrencileri olarak eğitilecektir;
7. Azerbaycan ordusu subaylarına tayin ve terfileri Osmanlı subaylarının tayin ve terfileri gibi olacaktır. Tarafların ordusuna kabul edilen subaylar, ordularının hak ve yetkilerini özetleyecektir;
8. Bu sözleşmenin süresi 20 (yirmi) yıl içinde sona erecek ve tarafların anlaşması uyarınca uzatılabilir ve sözleşmenin sona ermesinden önce hiçbir taraf teklif vermezse, sözleşme devam edecektir. Taraflardan biri bu Sözleşmeyi feshederse, fesih başvurusunun bir yıl içinde sözleşme hala geçici olarak kabul edilecektir.¹⁶

Yukarıda belirtilen askerî antlaşma taslağının müttefik devletlerin askerî anlaşması olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte, bölge ve dünyadaki olayların istenmeyen seyri, bu anlaşmaların uygulanmasını imkânsız kıldı ve anlaşmalar taslak olarak kâğıt üzerinde kaldı. 02 Ağustos 1918’de Nuri Paşa,

¹⁶ *Azerbaycan Cumhuriyeti 1918-1920, Osmanlı Arşiv belgeleri*, s. 321.

Azerbaycan'da ordunun yapılanması alanında bazı değişiklikler yaptı. Azerbaycan kolordusuna bağlı tüm askerî birimler Kafkas İslam Ordusu'nun komutasına verildi. Azerbaycan Kolordusu'nun kaldırılmış askerî birliklerinin yerine tamamen yeni millî askerî birliklerin kurulması süreci başlatıldı. Bu askerî birliklerin başında Türk subayları vardı. Nuri Paşa'nın aynı tarihte imzaladığı emirde şöyle denmekteydi:

“1. Azerbaycan'ın içinde, ordu yapılanması Kafkas İslam Ordusu tarafından yapılacaktır; 2. İki tümenli bir kolordu organize edilecek, askerî birimler önce Ordu Komutanının emrinde olamakla farklı noktalarda alaylar halinde düzenlenecek ve sonra birleşerek Kolordu haline gelecektir.”¹⁷

Organizasyonel meseleleri hızlandırmak ve ordu yapılanmasını daha da optimize etmek için Nuri Paşa 13 Ağustos 1918'de Azerbaycan Kolordusu'nun kaldırılmasını ve yeniden düzenlenmesi emrini verdi. Bu emirde şöyle denmekteydi:

*“1. Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ordu kurma çalışmalarını denetleyecek ve yürütecek;
2. Kurulacak Kolordu'nun tüzüğü 06 Ağustos 1918'de hazırlandı ve 173/5 numara ile gönderildi;
3. Süvari birlikleri farklı bölgelerde düzenlenecek ve daha sonra gerektiği gibi daha büyük birlikler halinde düzenlenecektir;
4. Teşkil edilen küçük askerî birimler, Kolordu ve tümen karargâhlarının oluşumuna dek Kafkas İslam Ordusu'na bağlı olacaktır;
5. Kolordunun bütün subayları Müslüman olacak. Bütün subaylar ve askerler Osmanlı üniforması giyecektir. Süvari birlikleri törenlerde Çerkes üniforması giyecektir;
6. Mevcut Azerbaycan Kolordusu iptal edilecek. Gence ve diğer yerleşim yerlerinde bulunan tüm silahlar, mühimmatlar, arabalar, hayvanlar ve elbiseler yeni oluşturulan kolorduyu donatmak için Kafkas İslam Ordusu'na devredilecek. Azerbaycan Kolordusu 15 Ağustos 1918'e kadar listesini Kafkas İslam Ordusu'na gönderecek;
7. Organize edilecek askerî birliklerde danuşma ve yazışmalar Türkçe olacak. Bu bilgi Azerbaycan Kolordusu Komutanlığı'na ve Azerbaycan Hükümeti'ne, Azerbaycan'da faaliyet gösteren tüm Osmanlı birliklerine iletildi.”¹⁸*

¹⁷ Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları Institutu, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*, (Bakı: Nurlar Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2008), s. 247.

¹⁸ Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları Institutu, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*, s. 248.

Yeni kurulan millî askerî birliklerde, Kafkas İslam Ordusu komutanının emriyle, alay, tabur ve tümen komutanları hala Osmanlı subaylarından tayin edilecektir.¹⁹ Kaldırılan Azerbaycan Kolordusu'nun Azerbaycanlı ve diğer milletlerinden olan Müslüman subayları Kafkas İslam Ordusu'nun bir parçası olarak çeşitli görevlere atandılar. Bu, 20 Ağustos 1918'de imzalanan Nuri Paşa'nın emrinde de görülebilir. Emire göre: Korgeneral Aliğa Şihlinski, Albay Habib Bey Selimov, Albay Hamid Bey Qaytabaşı - Kafkas İslam Ordusu'nun karargâhına, Tümgeneral Murat Geray Bey Tlehas – Ordu topçu, Tümgeneral İbrahim Ağa Usubov – Ordu tabeliğine, Albay Süleyman Bey Efendiyev – menzil, Albay Memmedov- 3 alaya tayin edilmişler. Bu emirde 108 subayın adı vardı.²⁰ Kafkas İslam Ordusu'nun üst düzey bir organizasyon için çok sayıda subay kadrosuna ihtiyacı vardı. Bu ihtiyacı sağlamak, Kafkasya İslam Ordusu Komutanlığı tarafından İstanbul'dan defalarca talep edilmesine rağmen, yararlı bir sonuç elde edilmedi.²¹ Çünkü Osmanlı Türkiyesi Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde savaşta idi. Bu durumda, ordunun organize için çalışmaların yürütülmesinde zorluklar vardı. Buna göre, Azerbaycanda millî subayların hazırlanması için Askerî Okulun teşkil edilmesi ihtiyacı ortaya çıktı.

2. Azerbaycan Ordusu İçin Millî Askerî Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri

Azerbaycan'a gelişinin ikinci ayında Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı Haziran 1918'de Gence'de “Subay Okulu”nun faaliyetlerine başlama kararı aldı.²² Bu okulda Müslüman gençlerin eğitimi tercih edildi. 18 ila 25 yaş arasındaki gençler bu okula dört yıllık bir ilkökul eğitimi ile girebilirler.²³ Okul komutanlığına bir Osmanlı subayı olan Albay Atif Bey tayin edildi.²⁴ Onun önderliğinde, okuldaki eğitimin yürütülmesi için Azerbaycan subayları ile Osmanlı subayları da dahil edildi. Okul, süvari ve piyada birlikleri için takım komutanları hazırlamalı idi. Bunun için okul karşısında böyle bir görev koyuldu: modern çağda savaşın gereklerine uygun olarak askerî eğitime sahip olmak; manga ve takımın bir parçası olarak açık

¹⁹ Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları Institutu, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*, s. 267.

²⁰ Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Dövlət Arxivi (ARDA), *Cümhuriyyət Hərbi Nazirliyi*, 1/1/ 2894, s. 16-21.

²¹ Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları Institutu, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*, s. 457.

²² M.C.Rıhtım ve Mehman Süleymanov, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*, (Bakı: Nurlar Nəşriyyatı, 2013), s. 444.

²³ Mehman Süleymanov, *Azərbaycan Ordusunun tarixi*, c. 1, (Bakı: Maarif Nəşriyyatı, 2018), s. 157.

²⁴ M.C.Rıhtım ve Mehman Süleymanov, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*, s. 457.

bir saldırı durumunda saldırmayı ve bu savaş düzeninde birim yönetimi konusunda deneyim kazanmayı öğrenmek; çeşitli savaş koşullarında birimleri yönetme becerisi; manga ve takım savaş düzeninde silahlardan ateş özelliklerini bilmek ve bunları kullanabilmek.²⁵ Okuldaki öğrenciler verilen teorik bilgi, pratik derslerle tamamlanmak zorundaydı. Bu minvalde şu pratik dersleri verilmekteydi: bombaatar öğretileri; silahı doldurma, nişan alma ve ateş öğretileri; arazi öğretileri; fiziksel öğretiler; kimyasal uygulama öğretileri; gece öğretileri; iletişim öğretileri.²⁶

Ağustos 1918'de Millî Askerî Okul'da bir çavuş eğitim kursu da açıldı. Arşiv belgelerinde, bu kurs - "Küçük Subaylar Okulu" şeklinde geçmektedir.²⁷ Bu okulun açılmasının amacı, birim yönetiminde özel bir yere tahsis edilen çavuş personelin hazırlanmasıydı. Çavuş personelinin eksikliği nedeniyle, onlara verilen görevler subaylar tarafından yerine getirmekte idi. Subay personelinin eksik olduğu bir zamanda, bunların bir kısmının çavuş görevlerini yerine getirmesini sağlamak, birlikleri subay kadrosuyla güvence altına almayı biraz zorlaştırırdı. Böylece "Okul Tüzüğü" hazırlandı. Tüzüğe göre okul, aktif askerlik yaşına ulaşmış gençleri eğitebilirdi. Eğitim almak isteyen gençler, toplanış noktalarına başvurmalı ve gönderileriyle okula gelmeliydi. Okul eğitiminin dört ay sürmesi gerekiyordu. Bu eğitim dönemi üç döneme ayrılmıştır: İlk dönem başlangıç dönemidir, ikinci dönem büyük bir eğitim dönemidir ve üçüncü dönem yönetim dönemi olarak adlandırılmıştır. Gençlerin birim yönetimi çalışmaları için hazırlanmaları gerekiyordu. Eğitimin sonunda, gençlerin bilgi ve becerileri üç dereceye kadar değerlendirilirdi, alınan derecelere göre aktif askerlik hizmetine girerken uygun faydalar sağlanmalıdır. Birinci dereceden mezun olanlar "Başçavuş", ikinci dereceden "Çavuş" ve üçüncü dereceden "Onbaşı" askerî rütbesine terfi ediliyordular.²⁸

Millî Askerî Okulu'nda eğitim Ekim 1918 sonuna kadar devam etti. Azerbaycan'da faaliyetlerine yeni başlayan bu Millî Askerî Okulun ilk mezuniyet töreni Cumhuriyet düzeyinde büyük bir neşe ve zafer ile kutlandı. Okul müdürü Osmanlı subayı Albay Atif Bey 24 Ekim'de Azerbaycan Kolordu Komutanı Korgeneral Aliğa Şihlinski'ye bir mektup gönderdi ve onu ve diğer yetkilileri mezun törenine davet etti. Buna göre daveti üzerine, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Eğitim Bakanı Nasib Bey Yusifbeyli, Devlet Bakanı Musa Bey Refiyev, İçişleri Bakanlığı sözcüsü Mehdi Bey Hacinski,

²⁵ Mehman Süleymanov, *Azərbaycanda İlk Milli Hərbiyyə Məktəbi*, (Bakı: Hərbi Nəşriyyat, 2000), s. 32-33.

²⁶ Süleymanov, *Azərbaycanda İlk Milli Hərbiyyə Məktəbi*, s. 33.

²⁷ Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*, s. 458.

²⁸ Süleymanov, *Azərbaycanda İlk Milli Hərbiyyə Məktəbi*, s. 48-49.

Nuri Paşa'nın babası Hacı Ahmet Paşa, Azerbaycan 2. Piyade Tümeni'nin komutanı Osmanlı subayı Albay Nazım Bey, Albay Sayfullah Mirza Kaçar, Albay Hamid Mammadov ve diğerleri Gence'de törene katıldılar. Bu heyet 26 Ekim'de Gence girişinde Gence Valisi İbrahim Ağa Vekilov, Belediye Başkanı Alesker Bey Hasmamedov ve Gence Komutanı Salman Fathi Bey tarafından karşılandı.²⁹

27 Ekim'de okulun final sınavı yapıldı. Bu sınavlar şehrin eteklerinde yapıldı. Mevcut bilgilere göre, sabah saat 8'de başlayan sınavlar günün ikinci yarısına kadar devam etti. Öğrencilerin final sınavları aşağıdaki programda düzenlenmiştir: Komutanlara rapor verilmesi, yerinde eğitim serisi, askerî eylem esnekliği, süngü savaşı, farklı mesafelerden nişanlama ve atma, düşman saldırısını önleme, bombaatar, askerî jimnastik, yaklaşan rakibe doğru fitil ile el bombası atmak, el bombası ve makasla dikenli tel engellerin yok edilmesi, makineli tüfek birimlerinin saldırısını önleme, askerlerin savaş hazırlığı, atış komutları, bayraklar ile işareti, şehirlerde ve açık alanda yerleşme, silah ve malzemelerin sökülmesi ve montajı, rapor dosyalama kuralları ve manevra.³⁰

“Azerbaycan” Gazetesi'nin haberine göre, öğrenciler karşısında ilk olarak Osmanlı subayı 2. Azerbaycan Piyade Tümeni Komutanı Albay Nazım Bey konuştu. Nazım Bey Azerbaycan'a Kafkas İslam Ordusu Genelkurmay Başkanı olarak geldi. Ancak daha sonra Azerbaycan ordusunun örgütlenmesini hızlandırmak için 2. Piyade Tümeni Komutanı olarak atandı. Öğrencilere yaptığı konuşmada şunları söyledi:

“Beyler, bugün Azerbaycan'ın hayatının en şanlı günüdür. Kardeşleriniz olarak, o uzak bir yerden gelip sizi yüksek yetenekli gördükten sonra, yürekte sevindim ve sizi bugün için değil, ülkenin geleceği için tebrik ederim. Kimse barış isterse savaş için hazır olmalı. Barış isteyen biri en kötüsüne hazırlanmalıdır. Çünkü birisi savaşa hazırsa, kimse ona saldırmaz. Beyler, bugün çok mutluyum ve Azerbaycan Hükümeti'nin değerli subayları ve askerleri olacağınızı ve gelecekte büyük vatanınızı koruyabileceğinizi umuyorum. Bu açık bir sorudur, vatani korumak için güçlü bir ordu organize etmeniz gerekir ve bu güce sahipsiniz. Bugün Azerbaycan Hükümeti'ni böyle gençlerin meydana çıkması ile tebrik ediyorum. Hükümetin gelecekte sizinle gurur duyacağından eminim.”

²⁹ Главное Архивное Управление при Кабинете Министров Азербайджанской Республики, *Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920) Внешняя политика*, Издательство Азербайджан, (Баку 1998), с.28.

³⁰ Главное Архивное Управление при Кабинете Министров Азербайджанской Республики, *Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920) Внешняя политика*, с. 29.

Bu törende Cumhuriyet Hükümeti'nin Eğitim Bakanı Nasib Bey Yusufbeyli de konuşma yaptı. Azerbaycan'ın ilk Millî Askerî Okulunun ilk başarılı mezun töreni sevinçlerini gizleyemeyen Nasib Bey Yusufbeyli:

“Çocuklarım, Hükümet benim dilime sizlere selam gönderdi ve bana birkaç kelime söylememi söyledi. Hükümetin görüşüne göre, milletin ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı sizin elinizde. Hayallerinizdeki ordunun örgütlenmesine yol açılrsa milletin bağımsızlığı sağlanacaktır. Bugün gördüğüm Hükümete bağımsızlığımızın güvencede olduğu haberini aparmağa güven veriyor. Kısa bir süre içinde, gösterdiğiniz şey, dünyanın en zeki, en kültürel milletlerinin bile gösteremeyeceği hünerdi. Bugün Hükümetimiz şad olduk ve uzaktan gelen Türk kardeşlerimizin umudunu kaybetmemeniz için mutluyuk. Onların çabaları ve emeyi boşuna gitmedi. Yaşayın ve millet sizin sayenizde yaşasın.”

Bakan daha sonra yüzünü Nuri Paşa'nın babası Ahmet Paşa'ya tutarak söyledi:

“Paşa hazretleri! Bugün, oğullarınız Enver ve Nuri Paşa'ya Azerbaycan'ın büyük ehtiramı var. Tüm Türk dünyasının, özellikle de Azerbaycan'ın boynunda onlar büyük haklar koymuşlar, milletin kalbinden ve dilindən bu haklar asla silinmeyecektir. Bu iki çocuğa sahip olan baba, başını yüksek tuta ve övünebilir. Sizin gibi mutlu babalara çok az tesadif ediler. Çok yaşa Ahmet Paşa ve sevgili oğulları.”

Aynı gün, Gence Belediye Başkanı Hasmamedov Millî Askerî Okulun mezuniyet töreni için büyük bir resepsiyon düzenledi. Bu resepsiyonda Hasmamedov, Milli Eğitim Bakanı Nasib Bey Yusufbeyli, İçişleri Bakanlığı Sözcüsü Mamed Hacinski, 2. Azerbaycan Piyade Tümeni Komutanı Albay Nazım Bey de yer aldı.³¹ Aslında, Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan daki faaliyetleri döneminde Osmanlı ordusu subayı Albay Atif Bey'in komutalığındaki bu okuldan Azerbaycan ordusu için 400 çavuş ve 156 genç subay mezun olmuştur.³² Cumhuriyetin Savunma Bakanı'nın emirler toplusunun analizi sırasında, Millî Askerî Okulun 156 (yüz elli altı) ilk mezunlarının tam isimlerini ve hangi uzmanlık alanlarını ile mezun olduklarını tespit etmek mümkün olmuştur. 156 mezundan 129 piyade, 24

³¹ “Gəncədə Milli Zabitan Təftiş və İmtahan Mərasimi”, Azərbaycan Qəzeti, N-31, 05.11.1918.

³² Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*, s. 457.

topçu ve 3 süvari olarak mezun olmuştur.³³ 400 çavuşun askerî birimlere atanması Osmanlı ordusunun Azerbaycan'dan ayrılmasından önce olsa da, 156 subayın tayini Osmanlı ordusunun Azerbaycan'dan ayrılmasından sonra gerçekleşti.

Sonuç

Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı tarafından böyle bir okulun kurulması ve Millî Askerî personelin hazırlanması Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ordusu'nun oluşumu yönünde gerçekleştirilen en önemli görevlerden biri olarak kabul edilir. Hem Azerbaycan Hükümeti hem de Azerbaycan Millî Kurtuluş mücadelesinin aktivistleri iyi biliyorlardı ki bağımsızlığın korunması ancak güçlü bir millî ordunun varlığı ile mümkündür. Böyle bir ordunun organizasyonu ise kardeş Türkiye'nin yardımı olmadan mümkün olmazdı. Millî Askerî Okul, bu amaca hizmet eden askerî bir eğitim kurumuydu. Bu okulun faaliyetlerinin başlamasıyla Azerbaycan'da millî askerî eğitim başladı. Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan'ı terk ettikten sonra, Millî Askerî Okul'un statüsü daha da yükseltildi ve Ekim 1919'da Bakü'ye transfer edildi. Millî Askerî Okul'da temeli atılan millî askerî eğitimin daha yüksek düzeyde devam etmesi sayesinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin sonraki yıllarında 500'den fazla millî subay kadrosunun hazırlanması mümkün oldu ve bunun da millî ordunun oluşumunda büyük rol oynadığı belirtilmelidir. Kafkas İslam Ordusu döneminde mezun olan 156 subay ve 400 çavuş ise Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin savunmasında, toprak bütünlüğünün korunmasında ve ordunun savaş gücünün artırılmasında önemli rol oynadılar ve ordunun omurgasını oluşturdular.

³³ Атамалы Шахбазов (Состовитель), *Сборник Приказов по Военному Ведомству Азербайджанской Демократической Республики*, ч.1/2, Издательство Маариф, (Баку 2018), s. 9, 10, 89, 282, 283, 329, 331, 332, 409, 424, 459, 460.

KUZEY KAFKASYA'DA ASKERİ EĞİTİMİN KURUMSALLAŞMASINDA OSMANLI SUBAYLARININ ROLÜ (1918-1920)

Sevinç ALİYEVA*

Giriş

Kuzey Kafkasya'nın Müslüman halkları savaş yetenekleri ve cesaretleriyle seçilmekteydiler. Bu yüzden söz konusu coğrafyada Rus yayılmacılığı hiçbir şekilde kabul edilmedi ve halkın bölgedeki Rus varlığına karşı özgürlük mücadelesi neredeyse tüm yüzyıl boyunca devam etti. Dağlık bölgenin işgali ve Kafkas Savaşı'nın sona ermesinin ardından Dağlılar, çok uluslu Rus İmparatorluğu'ndaki diğer topluluklarının aksine, askerlik hizmetine alınmadılar. Rus-Türk Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Dağlılar, Osmanlı İmparatorluğu'na sempati duymakla suçlandılar. Bu da onlarda Rus makamlarına karşı güvensizlik hissi uyandırdı. Kafkasya'daki bağımsızlık mücadelesi döneminde, Dağlılar zayıf bir şekilde silahlanmış olmalarına rağmen, askerî işlerde iyi örgütlenmişlerdi. Rus askerî birliklerine kıyasla her zaman en kötü eğitim ve teçhizata sahip olmasına rağmen doğal nitelikleri olan; cesaret, özgürlük sevgisi, yüksek onur duygusu düşmana karşı iyi bir direniş gerçekleştirmelerini sağlamaktaydı. Ruslar tarafından işgal edilmeden önce, Kuzey Kafkasya halklarının temsilcileri Osmanlı paşalarına hizmet etmek ve Osmanlı önderliğinde düzenlenen çeşitli askerî etkinliklerde yer almışlardı. Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı döneminde dağ aristokrasisinin temsilcileri serasker olarak görevlendirilmekteydi. Bu gibi görevler Dağlılar için onur ve prestij demektir.

Azerbaycan ve Rusya arşiv belgelerine ve dönemin siyasilerinin anılarına dayanarak, Osmanlı subaylarının Kafkasya'daki faaliyetlerini kapsamlı bir şekilde incelemek mümkündür. 1918-1920'li yıllar arasında onlar Kafkasya'daki Müslüman halkın kendi millî ordularını oluşturmasında önemli rol oynamışlardır. Gürcistan(Borçalı, Karayazı), Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'daki Müslümanların daveti üzerine Osmanlı askerî birlikleri 1918 yılının Nisan ayında Gürcistan'da, Mayıs-Kasım aylarında Azerbaycan'da, Eylül-Kasım aylarında da Dağıstan'da bulunmuşlardır. 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'ne göre Türk askerî birliklerinin Kafkasya'dan çekilmesi gerekmektedir. Ama bazı Türk subay ve askerler kendi istekleri ile

* Prof. Dr., Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, sevincaliyeva2000@gmail.com.

Kafkasya'da kalmayı tercih etti. Kuzey Kafkasya'da kalan Türk subayları Müslüman ordusunun oluşturulmasına yardım ediyordu. Subaylar yerli halka askerî disiplin eğitimi vermekle birlikte onlara askerî ilişkileri de öğretiyorlardı. Bildiride Türk subaylarının Kafkasya'daki Müslüman ordusunun oluşturulmasına nasıl bir katkıda bulunması incelenecektir.

1. Kafkasya'daki Türk Subayları

1.1. Yarbayı Rüştü Bey (Türker)

Aralık 1917'de Türk Yarbayı Rüştü Bey (Türker) Kafkasya'ya gönderildi. O, 16 Şubat 1918 yılında Osmanlı ordusunun Genel Komutanlığı'na verdiği raporda Müslüman ulusal harekâtına yardım edilmesinin önemli olduğunu belirtmekteydi. Bunun için onlara yardımı ve Bakü körfezinin merkezinde bulunan Nargin (Zire) Adası'ndan kaçmış esir Türk askerlerinin gücünden yararlanılmasını teklif etmişti. Onun verdiği bilgilere göre tüm Kafkasya Müslümanları Türk ordusunu beklemekteydi.¹ Şubat 1918 yılında Osmanlı birlikleri Türkiye'nin savaş altındaki topraklarında yaşayan, Rusya ve Ermenistan kuvvetlerinin geri çekilen birliklerinin saldırısına maruz kalan Türk vatandaşlarını, onların evlerini ve mallarını korumak için Kafkasya cephesinde ilerlemeye başladı.²

1.2. Ziya Yusuf Talıbzade

Türkiye tarafından Kafkasya'ya gizli olarak gönderilen Ziya Yusuf Talıbzade³ Osmanlı ordusunun Komutanlığı'na gönderdiği 17 Şubat-29 Temmuz 1918 tarihli raporu da dikkat çekmekteydi. O bir süre Tebriz'deki Osmanlı diplomatik temsilciliğine başkanlık etmişti. Ziya Yusuf Güney ve Kuzey Kafkasya Müslümanlarının milis çeteleri oluşturduklarını belirtiyordu. O, ayrıca Osmanlı komutanlığına Kafkasya'nın para, silah, teknisyen ve Türkçe kitaplara ihtiyacı olduğunu da yazmaktaydı.⁴

¹Отчет Рушди Бея Главный Штаб Османской Армии, 16 февраля 1918 г., *Birinci Dünya Savaşı ve Azerbaycan. Osmanlı Arşiv belgeleri*. Neşre Hazırlayanlar: Vasif Qafarov, Qiyas Şükürov, (İstanbul 2018), s. 396-397.

² Журнал соединенного заседания Закавказского Комиссариата и членов Закавказского Сейма от 10 (23) февраля 1918 г., *Документы по внешней политике Грузии и Закавказья*, Тифлис, Типография Правительства Грузинской Республики, 1919, s. 63.

³ Z.Y.Talıbzade 1877 senesinde Tiflis'te doğmuş, Transkafkasya Ruhani İdaresinin "Rüştiye" mektebinde eğitim almıştır. Meşhed'de yüksek ruhani eğitimi görmüştür. Bağdat'ta eğitimini bitiren Ziya Yusuf 1899'da Bakü'ye gelmiştir. 1907 yılında Ziya Yusuf Talıbzade sultan II Abdülhamid'e Azerbaycan dilinde basılan 3 ciltlik Kuran'ı-Kerim'i takdim etmek için azərbaycanlı hayırsever Hacı Zeynelabidin Tağıyev tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Osmanlı'da Ziya Yusuf Talıbzade askerî eğitim görmüştür. Osmanlı ordusuyla 1912'de Balkan Savaşı'nda, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya cephesinde bulunmuş ve 1918'de Kafqaz İslam Ordusuna katılarak Azerbaycan'ın bağımsızlığı için mücadele etmiştir.

⁴ Сведения о положении на Кавказе и Иране кавказца ТалыбзалеЮсиф Эфенди Командованию Османской армии, 17-26 февраля 1918, из Отчета ЮсифаЗииТалыбзале,

1.3. Şükrü Eflatun Efendi

Türk vatandaşlarından Şükrü Eflatun Efendi'nin kaderi özellikle dikkat çekmekteydi. O, Tıp Okulu'nun öğrencisi, 1912 yılında tesis edilmiş Kafkasya Yayıma Maarif Cemiyeti'nin üyesiydi. O kendi raporunda birkaç hedefinin olduğunu belirtmişti: Kuzey ve Güney Kafkasya'yı birleştirmekle bağımsız bir hükümetin kurulması, Vahit Kafkasya ile Türkiye arasında askerî, savunma ve saldırıya karşı birlik oluşturulması, Kafkasya örgütünün faaliyetlerinin Türkiye'den düzenlenmesi. Şükrü bey daha 1911 yılında Kafkasya örgütü ile tanışmıştı. Bu bölge vatani olduğu için kendisinin Kafkasya'da olmasını vatan karşısında borcu olarak kabul ediyordu. Kafkasya cephesindeki Türk orduları, Müslümanları Bolşeviklerin ve Taşnakların aşırı azınlıklarından kurtarmak için saldırıya geçtiği bir zamanda Şükrü bey de Kafkasya'ya gönderilmesi için talimat verilmesini istedi. O, Gence ve Zagatala'da Türk komutanın emirlerini yerine getirmek isteyen insanların olduğunu belirtiyordu. Şükrü bey bu konu ile ilgili Türk kumandanlığına onun Kafkasya'ya gitmesinin gerekli olduğunu anlatabilecek Nağı Bey isimli biriyle konuşmuştu. Rapordan anlaşıldığı üzere Şükrü Bey 1914 yılında Doktor Abbas Bey (cephede genellikle tıbbi deney ve bazen siyasî ve idarî konularla da meşgul oluyordu), ayrıca "Teşkilat-ı Mahsusa" gizli cemiyetinin üyesi, emekli Salih Ağa ile birlikte Batum ve Ardahan bölgelerine cepheye doğru yola çıkmıştı. Sonradan Şükrü Bey Yüksek Komutanlığın emriyle tıp eğitiminin devamı için arka cepheye geçmişti. Diplomasını almak için, ilave olarak 8-9 ay eğitim almalı, ek imtihan vererek staj yapmalıydı. Ama Şükrü Bey Azerbaycan ve Kafkasya Millî Komitesi ile ilişkilerin kurulmasına yardım etmek fırsatını kaçırmak istemedi ve Kafkasya'ya gönderilmesi için Komutanlığa müracaat etti.⁵ Türk kaynaklarına göre, Kafkasyalı Türkler bu şekilde çok sayıda başvurular yapmıştı. Örneğin, Konya'daki "İttihat ve Terakki" şube başkanı Süleyman Necati bey, Rusya'da devrimden sonra oluşan uygun siyasî durumu dikkate alarak, Güney Kafkasya'da Osmanlı politikasını başarıyla yürütmek için Kuzey Kafkasya halklarından, özellikle de Çeçenlerden yararlanılması gerektiğini belirtiyordu.⁶

2. Kafkasya'da Siyasî ve Askerî Durum

Yeni şartlarda Kuzey Kafkasya Dağlılar Birliği Merkezi Komitesi 11 Mayıs 1918 tarihinde Dağlı Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ve Rusya'dan

17 февраля - 29 июля 1918, *Birinci Dünya Savaşı ve Azerbaycan. Osmanlı Arşiv belgeleri*, (İstanbul 2018), s. 402-405.

⁵ Просьба кавказца Шукри Эфлатуна, 14 апреля 1918 г., *Birinci Dünya Savaşı ve Azerbaycan. Osmanlı Arşiv belgeleri*, (İstanbul 2018), s. 511.

⁶Заявление Сулейман Неджати Бека, 13-30 марта 1918, *Birinci Dünya Savaşı ve Azerbaycan. Osmanlı Arşiv belgeleri*, (İstanbul 2018), s. 424-425.

ayrıldığını ilan etmişti. (Almanya, Osmanlı Devleti, Transkafkasya Cumhuriyeti, Kafkas ve Dağıstanlı Halkları Birliği arasında barış ve dostluk antlaşması imzalamak amacıyla 11 Mayıs 1918 tarihinde Batum Barış Konferansı'nın birinci toplantısı yapılmıştır). 26 Mayıs 1918 tarihinde Gürcü temsilci heyeti Güney Kafkasya Seymi'nden ayrıldıklarını ve bağımsız bir devlet kurduklarını ilan etti. 27 Mayıs'ta M. Resulzade'nin başkanlık ettiği Müslüman hizbinin olağanüstü toplantısında, Geçici Millî Şura oluşturuldu. 28 Mayıs'ta, Azerbaycan Ulusal Konseyi'nin ilk toplantısında bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ilan edildi.⁷ Osmanlı Devleti Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni tanımış ve bu Sovyet Rusyası'nın sert tepkisine neden olmuştur. Şunu da belirtelim ki, o sırada Azerbaycan'nın bir parçası cumhuriyetin bağımsızlığını tanımayan Bakü Halk Komiserleri Sovyeti'nin (Bakü Komünü) kontrolündeydi. Bununla ilgili olarak Batum konferansında Azerbaycan ve Osmanlı Türk heyetleri 4 Haziran 1918 tarihinde "Barış ve Dostluk Antlaşması" imzalamışlardı. Antlaşma gereği Azerbaycan'ın güvenliğine tehdit olduğu takdirde Osmanlı tarafı askerî yardımda bulunmayı taahhüt ediyordu.⁸ Benzeri antlaşma Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ile de yapılmıştır.

Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler özellikle dikkat çekmektedir. Bu cumhuriyetleri bir araya getiren temel nitelikler; demokratik gelişme, Osmanlı Devleti ile ilişkiler ve olası bir durumda Bolşeviklere ve Beyaz Muhafızlara karşı mücadele idi. Millî uyanış, sivil toplum oluşturma düşüncesi, kendi kaderini belirleme uğruna silahlı mücadele azmi 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlıklarını ilan etmesi, oradaki halkların Kafkasya'da bağımsız yaşama isteklerini ortaya koymuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti kendi kuzey sınırlarının güvenliğini garantiye almak ve eski kudretini sağlamak için Kafkasya'ya yönelik yeni planlar yapmıştı. 1918 yılında "İttihat ve Terakki" liderinden Cemal Paşa Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti ile Kafkasya

⁷ Меморандум правительства Азербайджанской Республики представителям союзных держав на Парижской мирной конференции 28 мая 1919 г. // *Азербайджанская Демократическая Республика. 1918 – 1920. Внешняя политика. (Документы и материалы)*, Баку 1998 (*Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, 1918 – 1920, Dış Politika, (Belgeler ve malzemeler)*), Bakü 1998, s. 190-191; Расулзаде Мамед Эмин, *Азербайджанская республика/ Сборник произведений и писем*. Сост., предисл. и примеч. С. Исхаков, Москва, Флинта 2010 (Resulzade Mehmet Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti. Eser ve tektupların toplanması // Comp., Önsöz. ve not. S. Iskhakov, Moskova 2010*), s. 63, 137; «Азербайджан», 1918, 28 июня ("Azerbaycan", 1918, 28 Haziran).

⁸ Договор дружбы между императорским Оттоманским Правительством и Азербайджанской Республикой, Батум 4 июня 1918 г., *Азербайджанская Демократическая Республика. 1918 – 1920. Внешняя политика. (Документы и материалы)*, Баку 1998 (*Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, 1918 – 1920, Dış Politika, (Belgeler ve malzemeler)*), (Bakü 1998), s. 13-14.

cumhuriyetlerinin ittifak oluşturmasını öneriyordu. Şunu da belirtmek gerekir ki Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlıkları konusunda bir görüş ayrılığı söz konusuydu. Keza bazı kesimler Osmanlı Devleti'nin bu cumhuriyetlere kayıtsız şartsız destek vermesini savunurken bazıları da yeni cumhuriyetlerin Müslüman eyalet olarak Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmesinden yanaydı. Fakat her iki cumhuriyet bağımsızlık yolunu tercih ettiklerini ve hiçbir şekilde Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına girmeyeceklerini belirtmişlerdi. Osmanlı Devleti de yeni durumun doğurduğu sorumluluk hissiyle Kafkasya ile yakından ilgileniyordu. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti kuruluşunun başından itibaren onun bağımsızlığını kabullenemeyen, burayı Rusya'nın bir parçası olarak gören Bolşeviklere ve Beyaz Muhafızlara karşı mücadelede Osmanlı Devleti'nin desteğini kabul etmişti. Sovyet hükümeti Kuzey Kafkasya'ya Türk ordusunun gelişinden rahatsızlık duymaktaydı.

Osmanlı Türkleri Kuzey Kafkasya'daki tüm millî bağımsızlık akımlarına destek vermekteydi. Hem Kuzey Kafkasya Hükümeti'nde hem Kuzey Kafkasya Emirliği'nde ve İmam N. Gotsinski'nin yanında Osmanlı Türk subayları bulunuyordu. Osmanlı Türk birlikleri resmi olarak Kafkasya'dan geri çağırılmış ancak, onların bir kısmı Kuzey Kafkasya halklarının millî kurtuluş hareketına ve Millî Ordu'nun oluşumuna yardım etmek amacıyla Türkiye'ye dönmemişlerdi. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin korunması ve Kuzey Kafkasya'da Millî Ordu'nun oluşturulması amacıyla Kuzey Kafkasya'ya gönderilmek için Bakü'de 1. Gönüllü Kafkas Birliği, Albay Habayev'in Oset bölüğü ve Kuban tümeni teşkil edilmişti. Ayrıca Gence şehrinde de Kuzey Kafkasya'ya gönderilmek için Müslüman kolordusu oluşturulmuştu. Bununla birlikte, Bakü guberniyasının Şamahı ve Kuba kazalarında, Dağıstan bölgesinin Samur Nehri havzasının aullarında da seferberlik ilan edilmişti.

Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin müstakbel Dışişleri Bakanı Haydar Bammam, 20 Mayıs'ta Batum'daki Maveray Kafkas heyetinin başında bulunan Çenkeli'ye Türkiye'nin Kuzey Kafkasya Müslümanlarının bağımsızlık mücadelesine yardım edeceğini, ordu için gereken askerî mühimmat, teknik donanım ve eğitimci yardımında bulunacağını belirtmiştir.⁹ Ermeniler ve Gürcüler, Türk askerlerinin Kafkasya'ya gelişinden memnun değildiler. Tüm bunlara rağmen Nuri Paşa, maiyetindeki bir grup Osmanlı Türk subayıyla Müslüman ahaliyi korumak için 1918 Mayıs ayı sonlarında Gence şehrine gelmiş ve burada Kafkas İslam Ordusu'nu kurma çalışmalarına başlamıştı. Başlangıçta 5. Kafkas Piyade Tümeni ve Müslüman (Azerbaycan) Alaylarından oluşan Kafkas İslam Ordusu daha sonra 15. Piyade Tümeni ile

⁹ DKKEM, s. 107-108.

takviye edilmiştir.¹⁰ 25 Mayıs 1918'de Nuri Paşa Gence'de kendi karargahını kurdu. Nuri Paşa, Azerbaycan'a girdiğinde, 20 Mayıs 1918'de Halife'nin Kafkasya Müslümanlarına hitaben yazılmış fermanını da bastırıldı. Nuri Paşa'nın elinde, Kafkas İslâm Ordusu Teşkilâtı'yla bu ordunun görevlerini açıklayan "Harbiye Nazırı Enver" imzalı, 22 Mart 1918 tarihli bir de talimatname vardı.¹¹

O zamanlar, Bakü dahil, bazı Azerbaycan toprakları, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne düşman olan Halk Komiserleri Konseyi (Bakü Komünü) tarafından yönetilmekteydi. Batum konferansında, Azerbaycan ve Türk heyetleri 4 Haziran 1918'de Barış ve Dostluk Anlaşması imzaladılar. Anlaşmaya göre, Türkiye Azerbaycan'a askerî yardım yapacaktı. Azerbaycan Cumhuriyeti ve Kuzey Kafkasya Dağlı Cumhuriyeti, demokratik bir düzeni ve Türkiye'ye karşı herhangi bir yükümlülüğün olmadığını ilan etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya'daki olaylardan sorumlu olduğunu ve bu nedenle Kafkasya ile ilgilediğini belirtmek gerekir.

1918 yılının Mayıs ayı sonunda 5. Türk Tümeni'nin bir kısmı Müslüman halkı korumak amacıyla Gence şehrine girdi. Nuri Paşa 5. Kafkas, 15. Çanakkale ve Müslüman Kolordusu'ndan oluşan Kafkas İslâm Ordusu'nu kurma çalışmalarına başladı. Kafkas İslâm Ordusu Komutanı Nuri Paşa'nın Kafkas İslâm Ordusu'na takviye isteği Şark Ordular Grubu Komutanı Vehib Paşa tarafından uygun görüldü ve Kafkas İslâm Ordusu'na takviye için, 5. Piyade Tümeni tahsis edildi. 5. Piyade Tümeni, 9, 10 ve 13. Kafkas Alayları ile bir topçu alayı (iki bataryalı bir dağ ve iki bataryalı bir sahra topçu taburu) ve tümen dağ birliklerinden (istihkâm, muhabere, sıhhiye, seyyar hastahane) oluşuyordu. 5. Piyade Tümeni, Binbaşı Cemil Cahit Bey (Orgeneral Cemil Cahit Toydemir) komutasındaki, 9. Kafkas Alayı (iki piyade taburu), bir makineli tüfek bölüğü, iki dağ topu, Karakilis kuzeyindeki Celaloğlu'ndan 4 Haziran 1918'de hareketle, 7 Haziran 1918'de Kazak'a ve 9 Haziran 1918'deyse Gence'ye vardı.¹² Bu olaylara tanık olan bir Rus subayının anılarına göre B. Baykov, "General Halil Paşa (Enver'in kardeşi) iki üç piyade birliği ile geldi. Yelizavetpol'de (Gence), Türk subayları ve eski Rus subayları önderliğinde, Tatar ve Gürcüler arasından ağırlıklı olarak süvarilerden oluşan yeni askerî birliklerin oluşturulması süreci başladı."¹³

Dağlı Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı H. Bammat Dağlı Cumhuriyeti'nin lideri A. Çermoyev'e Enver Paşa'nın Kuzey Kafkasya

¹⁰ Halil Bal, *Azerbaycan Cumhuriyetinin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslâm Ordusu*, (İstanbul 2010), s. 164-169.

¹¹ *BDHTHK*, s. 555.

¹² *BDHTHK*, s. 556.

¹³ Байков Б. Воспоминания о революции в Закавказье//Сопротивление большевизму 1917-1918 гг. М.: Центрполиграф, 2001// <http://anyreads.com/read/#366084>

dağlılarını desteklediğini yazdı. Osmanlı Türk ordusunun yardımıyla Kuzey Kafkasya Hükümeti Dağıstan'da kuruldu. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti her zaman Osmanlı Türkiye ile iletişimine göre suçlanmaktaydı. Çünkü Osmanlı Türkiye, Batum barış müzakereleri de dâhil olmak üzere, Kuzey Kafkasya halklarını her zaman desteklemekteydi. Zaten Osmanlı Türkiye, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ni tanıyan ve destekleyen ilk devlet oldu. Güney Kafkasya Federasyonu'nun yıkılmasından ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti arasında münasebetler yeni bir şekil almış ve ilişkiler daha sıkı hale gelmişti.¹⁴

Bolşevikler Kuzey Kafkasya gibi stratejik bir bölgede bağımsız cumhuriyetlerin var olmasını istememekteydiler. Şöyle ki, kuruluşunun ilk gününden itibaren bölgede kendi hâkimiyetlerini pekiştirmeye çalıştılar.¹⁵ Azerbaycan tarafı Osmanlı Devleti ile Güney ve Kuzey Kafkasya siyasî birliğinin projesini de müzakere ediyorlardı. Bu sırada Bakü'de hâkimiyet Bolşeviklerden İngilizlerin yardımı ile Merkezi Hazar diktatörlüğüne ve orada faaliyet gösteren L. Biçerahov'a geçmişti.¹⁶ Bakü'de hâkimiyetin Bolşevikler ve İngiliz müdahalecileri tarafından ele geçirilmesi, Kuzey Kafkasyalıları Azerbaycan'ın yardımından mahrum etmişti.¹⁷

Kuzey Kafkasya Halkları Hükümeti Gence'de bulunan Nuri Paşa'yla görüşmek için Albay (Rittmeister) Malsagov ve subaylardan Yusup Arçakov, Magomet Tutayev ve Karaçay Şogenov'u görevlendirdi.¹⁸ İki ay sonra Dağıstan'a harekât düzenleyecek birliklere katılmak için Kuzey Kafkasya Halkları Hükümeti Başkanı, Nuri Paşa'nın emrinde olması için Usman Saidnurov'u görevlendirdi.¹⁹ Kuzey Kafkasya Cumhuriyetinin başkanı Abdülmecid Çermoyev, bazı İnguş ve Dağıstanlı subayları göndererek onların Dağıstan'a ve Terek Vilayeti'ne gönderilmiş eğitim birliklerinde görevlendirilmesini istedi. O sırada Gence'de bulunan Cemal Danaguyev Dağıstan Vilayeti komutanı oldu. Terek Bölgesine yüzbaşı S. Malsagov komutan olarak atandı. Onlar Nuri Paşa'nın talimatlarına uyacak, Dağlı

¹⁴ *Kaspi*, 14 (27) Aralık 1917, S. 273.

¹⁵ ACDA, f. 277, l.1, d. 40, l. 4.

¹⁶ ACCİİSBA, f. 277, l. 2, d. 79, l. 1, 1vd.; *Бюллетени диктатуры Центрокаспия и президиума Временного Исполнительного комитета*, 8 августа 1918, № 7 (*Sentrokaspi Diktatörlüğü ve Geçici Yürütme Komitesinin Başkanlık Heyeti*, 8 Ağustos 1918, S. 7); AVMDA, f. 1678, l.1, d. 39, l. 66, 67; *Генерал-майор Денстервиль, Британский империализм в Баку и Персии 1917 – 1918 (воспоминания)*, Перевод с англ. Б. Руденко, Тифлис 1925, с. 172 – 184 (*General-mayor Dunsterville, Britanya Emperyalizmi Bakü'de ve İran'da, 1917 - 1918 (hatıralar)*, (Tiflis 1925), s. 172-184).

¹⁷ *Письмо Алихана Кантемира Цаликову, Тифлис, 1918 (Alihan Kantemir'in Salikov'a mektubu)*, Tiflis, 1918), DCMDA, f.d. 608, l.1, d. 12, l. 110.

¹⁸ DCMDA, f.d. 621, l.1, d. 4, l.31.

¹⁹ DCMDA, f.d. 621, l.1, d.4, l. 31-32.

Halkların Birliği Cumhuriyeti'nin Müftüsü ve Dağıstan bölgesinden eski Dağlılar Birliği Merkez Komitesi üyeleri ve Terek bölgesinden - Çeçenistan'daki yetkili müftü Magomed Abdulkadirov, Ali Mitaev ve İnguşetya'daki Askerî Konsey'e danışacaklardı. Çermoyev'in mektubuna göre, bütün bunlar için Nuri Paşa'yla ön anlaşma yapılmıştı. Çermoyev aynı zamanda dağılı subaylara araçlar ve maaş verilmesini istedi.²⁰

1-2 Temmuz 1918'de Enver Paşa Şark Ordular Grubu Komutan Vekili Esat Paşa'ya özel olarak yazmıştır: “Almanlar, esasen bizim Bakü ve Gence havalisinde bulunmamızı arzu etmemektedir. Biz de siyasî durum tamamen açıklık kazanıncaya kadar oralarda bulunmak istediğimiz için, Nuri Paşa'dan bu konuda haberleşme ve karargâhını her vakit haberdar etmeye lüzum olmaksızın vaziyetin idare edilmesini rica ederim. Muhtemelen, ben yine buradaki duruma göre Azerbaycan'a ve Kuzey Kafkasya'ya silâh gönderilmemesini de karargâhtan yazmaya mecbur olacağım. Fakat siz şimdiden Kuzey ve Güney Kafkasya için Nuri Paşa'ya istediği kadar silâh, cephane ve para göndererek, müşkilâtını giderip karargâhın olumsuz bildirisine karşı meseleyi şimdiden halletmiş olursunuz.”²¹

Kuzey Kafkasya halkları Kafkas İslam Ordusu'nda Bakü'nün kurtuluşu için mücadele vermekteydi. 14 Haziran 1918'de, Kafkas İslam Ordusu karargâhından Şamahı harekâtının hızlanması, düşmanın takip edilmesi ve şehrin esaretinin sona ermesi için kuvvetli bir Kuzey Kafkasya halklarından oluşan top bataryası ile 38. Alay emrine verildi. Lezgi süvari alayının da Yevlah'tan Kürdemir'e gönderildiği ve Kürdemir'e 250 sandık piyade mermisi ve 600 tüfek gönderildiği belirtildi. 1 Ağustos'taysa Lezgi Süvari Alayı, iki dağ topu ile Şark cephesi ihtiyatı olmak üzere Gözdek'e gelmektedir. Bu ana kadar silâhlı Müslüman halkın yardımı, umulan derecede olmamıştır. Buna rağmen Lezgi Alayı'ndan bir süvari bölüğü Maştağa civarında silâhlı Müslüman halkı toplamaktaydı.²² 2 Ağustos 1918'de Bakü'nün kuzeyindeki köylerdeki silâhlı ahaliyi düşmana karşı mücadeleye çekmek amacıyla Lezgi Alayı komutanının emrinde bir süvari bölüğü köylere gönderildi. 15 Ağustos 1918'deyse Merdekan'da Lezgi Süvari Alayı tarafından biri çavuş ve diğeri şoför iki İngiliz esir alınmıştır.²³

15 Eylül 1918'de Azerbaycan'ın başkenti Osmanlı Türk ordusu tarafından kurtarıldı. Bakü tam anlamıyla Azerbaycan hâkimiyetine girdi. Azerbaycan Hükümeti Gence'den Bakü'ye taşındı. Hükümet, Bakü dahil

²⁰ DCMMA, f.d. 621, l.1, d.7, l. 2.

²¹ *BDHTHK*, s. 563.

²² *BDHTHK*, s. 576, 578.

²³ Minaxanınım Təkləli-Mehmet Rıhtım, *Qafqaz İslam Ordusunun Xronologiyası*, Bakı, “NURLAR” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi 2008, s.14, 28, 30. Minaxanınım Tekleli ve Mehmet Rıhtım, *Kafkas İslam Ordusu Kronolojisi*, Bakü, Yayınevi “NURLAR” 2008, s. 14, 28, 30.

olmak üzere Azerbaycan toprakları üzerinde tam kontrol sağladı.²⁴ 21 Eylül 1918'de Türkiye'deki Yeni Gün gazetesinde, "Azerbaycan'ın tamamıyet-i mülkiyyesini temin etti" başlıklı Türk kuvvetleri tarafından Bakü'nün kurtarılmasıyla ilgili ayrıntılı bir yazı yayınladı. Kafkas İslam Ordusu'nun Karabağ harekâtı başladı. Nuri Paşa, Karayazı ve Lezgi Süvari Alaylarının Yevlah'a ve oradan Berde'ye gitmesini emretti. Bir sonraki emriyle 23 Eylül'de, diğer askerî birimler de gönderildi. Artık Cemil Cahid Bey Karabağ harekâtı komutanıydı. Karabağ Harekatını, Azerbaycan'ın 1. Tümeni, 9. ve 106. Türk Alayı, gönüllü birlikler ve zırhlı araçlar kapsıyordu. 22 Eylül 1918'de 15. Piyade Tümeni Dağıstan'a doğru hareket etmeye başladı.²⁵

1918 sonbaharında Kafkas İslam Ordusu İzzet Paşa'nın (Met Çunatiko - onun Çerkez ismi ²⁶) kumandanlığında Dağıstan'ı kurtaracaktır. Yusuf İzzet Paşa, 28 Temmuz 1918 tarihinde Kuzey Kafkas Komutanlığı ve Askerî Temsilciliğine getirilmiştir. 8 Ağustos 1918'de tekrar 14. Kolordu Komutanlığına atanmıştır.²⁷ Yusuf İzzet Paşa, 12 Ağustos 1918'de Kuzey Kafkas Komutanlığı'na atandı. Yusuf İzzet Paşa, Kuzey Kafkas Cumhurbaşkanı A. Çermoyev'le özel bir trenle 2 Ekim 1918'de Tiflis'ten hareketle, 4-5 Ekim 1918'de Bakü'ye vardı. 38. ve 56. Piyade Alayları ile bir dağ topçu taburundan ve tümen dağılı birliklerinden oluşan 15. Piyade Tümeni, Derbent ve Petrovsk şehirlerini kurtarmak için hazırlık yapmaya başladı. Trenle nakledilen tümen, Haçmaz'da toplandıktan sonra Derbent'e hareket edecekti. Kuba'da Derbent'e karşı kullanılmak üzere Sadettin Bey komutasında milislerden oluşan Haçmaz Müfrezesi vardı. Bakü - Derbent demir yolunun onarımı hızlandırıldı. 38. Piyade Alayı yerli erlerle ikmal edilmiş olduğundan muharebe gücü zayıftı.

15. Piyade Tümeni'nin 38. Piyade Alayı İstanbul'a nakli yapılacağı için, Bileceri'de bırakılmıştı. Karabağ'dan Haçmaz'a gelmekte olan Kafkas İslâm Ordusu Komutanı Nuri Paşa, 38. Piyade Alayını da Haçmaz'a sevk etti. 15. Piyade Tümeni'nin süratle Batum'a nakli gerekmektedir. Derbent, hızlı bir şekilde alınacak, beş kilometre kuzeyine kadar gidilecek, burada tutulan mevzi takviyeli 107. Kafkas Alayı'ndan oluşacak "Derbent Müfrezesi"ne teslim edilerek 15. Piyade Tümeni geri gelecekti. Haçmaz Müfrezesi de 15. Piyade Tümeni emrine verildi. 3 Ekim 1918 akşamı 58. Piyade Alayı, bir dağ top takımıyla, Mollakent civarındaydı. 15. Topçu Alayı ise Yalama'daydı. 4

²⁴ Halil Bal, *Azerbaycan Cumhuriyetinin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu*, s. 221-223.

²⁵ Minahanım Tekleli ve Mehmet Rıhtım, *Kafkas İslam Ordusu Kronolojisi*, s. 14, 28, 30, 36.

²⁶ *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917 – 1922 C. I – III*, Kafkasya Dağlıları Birliğinin Kuruluşu, (İstanbul 2003), s. 26.

²⁷ Guze(Alman Yarbay), *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkaz Cephesindeki Muharebeler*, Türkçeye Çeviren Yarbay Hakkı (AKOĞUZ), (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2007), s. 7.

Ekim 1918`de 56. Piyade Alayı, bir dağ top takımı ile Derbent`in 15 kilometre kadar güneyine, Kargaç suyuna kadar ilerledi. 42. Süvari Bölüğü ile 15. Topçu Alay karargâhı, iki dağ bataryası, tümen sıhhiye bölüğü, ekmekçi kolu 1. Ağır Erzak Kolu da Yalama`daydı.²⁸ İki taburunun muharip mevcudu 679 olan 56. Piyade Alayı`nın 5 Ekim 1918 günü yaptığı taarruzda Derbent`e girilemedi. Fazla zayıat verilmemesi için tümen komutanı, alayın taarruzunu Derbent güneyinde durdurdu.²⁹

6 Ekim 1918 saat 5`te iki taburuyla 38. Piyade Alayı`nın batıdan, 56. Piyade Alayı`nın cepheden taarruzu sonunda 15. Piyade Tümeni, saat 10.45`te Derbent`e girdi. 15. Piyade Tümeni Derbent`in iki kilometre kadar kuzeyinde, 56. Piyade Alayı sağda, 38. Piyade Alayı solda mevzilendi.³⁰ Edinilen bilgiye göre Derbent, en az 800 kadar piyade, sekiz makineli tüfek, beş top ve silâhlandırılmış bir zırhlı tren ile savunulmaktaydı. Hazar denizindeki Kars ve Ardahan gemileri de ateşleri ile savunmaya yardım ediyorlardı. Derbent devamlı olarak kuzeyden yardım almakta idi. Ama gerçekte Derbent`e taarruz eden ve alınmasını sağlayan, iki taburlu 56. Piyade Alayı`nın muharip mevcudu 679 idi. 56. Piyade Alayı 12 makineli tüfek ve altı top ile desteklenmekteydi. Derbent`te, birisinin kaması alınmış kullanılabilir üç top ile dört makineli tüfek ele geçirildi. Sekiz makineli tüfek ve dört top ile desteklenen 800 kadar düşman piyadesi Derbent`i tekrar ele geçirmek amacıyla 7 Ekim 1918 sabahı 56. Piyade Alayı`na taarruz etse da geri püskürtüldü.³¹ Türk belgelerine göre, 5-14 Ekim 1918 tarihleri arasında Derbent civarındaki çatışmalarda verilen zayıat şöyleydi; iki subay şehit, dokuz subay yaralı, 51 er şehit, 142 er yaralı.³²

Dağlı Halkları Birliği Cumhuriyeti Hükümeti Başkanı Abdülmecid Çermoyev ve Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî-diplomatik heyeti başkanı Yusuf İzzet Paşa, Derbent şehrine geldi. Böylece, 6 Ekim`de Kafkas İslam Ordusu Derbent şehrini, 23 Ekim`de Temirhan Şura şehrini kurtardı. Dağlı hükümeti sonunda Temirhan Şura`ya taşınmış ve şehirde Kafkasya Dağlıları ittifakının ay yıldızlı al bayrağı dalgalanmıştır.³³ Başbakan Pşımaho Kotsev sonraları bu olayları şöyle hatırlayacaktı;

²⁸ *BDHTHKC*, s. 596-597.

²⁹ *BDHTHKC*, s. 599.

³⁰ *BDHTHKC*, s. 599.

³¹ *BDHTHKC*, s. 600.

³² *BDHTHKC*, s. 602.

³³ *Борьба за Советскую власть в Северной Осетии*. Сборник документов и материалов, Орджоникидзе 1972, с. 459 (*Kuzey Osetya`da Sovyet Hakimiyeti Uğruna Mücadele*. Belgeler ve Malzemeler, (Orjonikidze 1972), s. 459); *Kaspi*, 8 Ekim (25 Eylül) 1918, S. 73; Н.Самурский,(Эфендиев), с. 7 – 8 (N.Samurski, (Efendiyev), s. 7-8);А. Тахо-Годи , 1930, с 26 – 27 (A.Taho-Godi, 1930), s. 26-27.

“Yusuf Paşa Türkler ve Dağıstanlılardan müteşekkil ortak güçlerle Derbent'e hareket etmiş ve 10 Ekim'de (1918) kolaylıkla onu ele geçirmiş, 12 Ekim'de ise Derbent'te birkaç bin kişilik ahalinin katulmasıyla Dağlı Hükümeti'nin (Tapa,³⁴ İbrahim Haydarov ve birkaç kişiden oluşan heyet) bulunduğu binaya Kuzey Kafkasya Dağlı Halkları Cumhuriyeti'nin bayrağını dikmiştir. Gönüllüler ise sonuna kadar genç cumhuriyeti koruyacaklarına yemin etmiştir.”³⁵

Bu savaşlarda 7 Osmanlı Türk subayının ve 158 askerinin şehit olduğu, 16 subay ve 346 askerinin yaralandığı bilinmektedir.³⁶ Osmanlı Türk askerlerinin mezarları hâlâ minnettar torunlarını beklemektedir. Bakü'nün kurtarıldığı Başkomutanlık Kurmay Başkanı Enver Paşa'ya 16 Eylül 1918'de duyuruldu. Enver Paşa'dan Şark Ordular Grubu Komutanı Halil Paşa'ya aşağıdaki kutlama telgrafı geldi. Bu telgraf aynı zamanda Kafkas İslâm Ordusu'nun hangi amaçlar için kullanılması gerektiğiyle ilgili bilgileri de kapsamaktadır;

“Bakü başarısından dolayı gözlerinden öpüyor ve tebrik ediyorum. Bakü'nün kurtuluşu sonrası, birlikler dinlendikten sonra, Azerbaycan'da şimdilik bir tümen bırakmak ve geri kalanını 9. Ordu'ya vermeyi düşünmekteyim. Kuzey Kafkasya'da Derbent, Temirhan Şura, Petrovsk vb yerleri kurtarmak, oraya iyi bir alay, kuvvetli topçu hatta iki obüs topuyla çok makineli tüfek vererek kuzeye sevk edilmesi için Nuri Paşa'ya yazı da gönderdim. Ayrıca Enzeli ve Reşt'in bir an evvel kurtarılması için münasip bir müfrezenin Hazar denizi kıyısını temizleyerek güneye gönderilmesi ve Tebriz - Kazvin istikametine ilerleyen müfreze ile Küçükhan'a yardım edilmesi hususunda sizinle görüşmesini de bildirdim. Hızlı bir şekilde hareket edilmesini rica ederim.”³⁷

Kuzey Kafkasya, Türk ordusunun himayesini istemiştir. Başkomutanlık Vekâleti, henüz Dağıstan'da askerî üstünlük sağlanmadan, burada kendi halkından bir kolordu kurulması için 1. Süvari Tümeni ve 4. Piyade Tümeni (12 ve 14. Piyade Alayları), Kuzey Kafkasya'nın Dağıstanlı ve Çeçenlerin olduğu kısımda askerî teşkilât yapmaya memur edilmişlerdir.

³⁴ Abdülmecid Çermoyev Dağlı (Kuzey Kafkasya) Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı.

³⁵ Dağlı Cumhuriyeti hükümeti temsilcisi P. Kotsev'in cumhuriyetin Konstantinapolis'deki (İstanbul) temsilci heyetinin başkanına, Kuzey Kafkasya'daki durumla ilgili gönderdiği mektup, *KKDBDHB DC BM*, 2013, s. 101-102.

³⁶ Камиль Алиев, *Как турки в 1918 г. освобождали Порт-Петровск (по турецким источникам и воспоминаниям очевидцев)*, «Времена», «Ёлдаш», 9.11.2012 (Kamil Aliyev, Türkler 1918'de Port Petrovsk'u nasıl kurtardılar (Türk kaynaklarına ve hatıralarına göre, *Yoldaş*, 9.11.2012).

³⁷ A.g.y.

1. Süvari Tümen Komutanı Yarbay Nazım ve 4. Piyade Tümeni Komutanı Albay Ahmet Şükrü Bey'dir. Kuzey Kafkasya 4. Piyade Tümeni, topladığı kuvvetlerle, 13 Ağustos 1918'de Haçmaz'ı ve Kuba'yı kurtarabilmişti.³⁸ Tarki-Tau Dağı'nın eteğindeki bu önemli savaştan sonra Türk askerleri Ruslardan Anji-Kale şehrini (günümüzde Mahaçkale) kurtardı.³⁹

Dağıstan halkları sayesinde sayıları artan Kafkas İslam Ordusu Derbent ve Petrovsk arasındaki deniz sahilini tutmuştu. Çermoyev 14 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Türk askerî birliklerinin Dağıstan topraklarına girmesi ve orada güvenliği sağlamakla ilgili emir verdi. Bu emirde belirtildiğine göre, Osmanlı Türk birlikleri Derbent'e Kuzey Kafkasya Hükümetinin güvenliği sağlamasına yardım amacıyla gelmişti. Bu yardımın yapılması Kuzey Kafkasya ittifakı ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan antlaşmanın 2. maddesinde öngörülmüş olup, hukukî gerekçesine göre, Türkiye'nin Azerbaycan hükümetine yaptığı yardımın aynısıydı.⁴⁰

Derbent'e, bir milis taburu ile dört makineli tüfek ve iki toptan ibaret (Derbent Müfrezesi) gelmiştir. 15. Piyade Tümeni ile hareket etmek üzere teşekküllü 4. Tümen'e ait 1000 kadar milis Yarbay Kemal Bey komutasında Kayakent'in 50 kilometre kadar batısında, Levaşi'de toplanmıştır. Temirhan Şura'daki düşman kuvvetlerini, milis kuvvetleri tutmaktadır. Derbent ile Petrovsk şehirleri arasındaki arazinin ve Petrovsk şehri ile civarının Kuzey Kafkasya Cumhuriyesi'ne ait olduğu ve 20 Ekim 1918 tarihine kadar buralarının boşaltılmasıyla ilgili Biçerahov'a bir nota verildi. Beklenen cevabın Biçerahov'tan zamanında gelmemesi üzerine Yusuf İzzet Paşa, harekate hazır bulunan 15. Piyade Tümeni'ne Petrovsk'u kurtarma görevi verdi. 15. Piyade Tümeni, 20 Ekim 1918 sabahı harekete geçerek, İstanbul'a nakil sırası gelinceye kadar düşmanı yenerek Petrovsk'u ele geçirdi. Nakil emri geldiğindeyse toplu bulunma esasını gözönünde tutarak harekât plânını hazırladı. 15. Piyade Tümeni karşısındaki düşman zayıftır ve bir kısmı Hanmehmetkale'de, bir kısmı da Camikent'te bulunmaktadır.⁴¹

Petrovsk'a 30 kilometre kadar yaklaşan 15. Piyade Tümeni'nin 26 Ekim 1918 akşamı durum raporu şöyledir: 107. Kafkas Alayı, Manas suyu güneyinde, 107. Kafkas Alayı solundaki 38. Piyade Alayı, Aygırbaş tepesine kadar olan hattadır. 107. Kafkas Alayı ile 38. Piyade Alayı'ndan birer bölük ise Manas suyu kuzeyinde 1224 rakımlı tepe ile bunun solundadır. 56. Piyade Alayı ile tümen karargâhı Karabudakkent'tedir. Süvari alayı emredilen, 1675

³⁸ A.g.e. s. 595-596.

³⁹ Гайдар Баммат и журнал «Кавказ». Сборник статей за период существования журнала 1934-1939 гг. Махачкала-Париж 2010, с. 369 (“Kafkasya”, 1938, Ocak, Naydar Bammat ve “Kafkasya” dergisi. Dergide yayımlanan makaleler. Mahaçkale-Paris 2010, s. 369).

⁴⁰ *Dağıstan*, 14 Ekim 1918, C 1, *KKDBDHB DC BM*, 2013, s. 162-163.

⁴¹ *BDHTHKC*, s. 596, 605-608.

rakımlı Kunaburbaş - 2735 rakımlı Aygırbaş hattını tutmuştur. Düşman Temirhan Şura'yı boşaltmıştır. Kuzey Kafkasya Komutanlığı, 25-26 Ekim 1918'de 15. Piyade Tümeni'nin hızlı bir şekilde Batum'a hareket etmesi gerektiğiyle ilgili emir aldı. Yusuf İzzet Paşa, beş taburu ile Kuzey Kafkasya'da bulunan 15. Piyade Tümeni yerine, daha yakında, Azerbaycan'da bulunan 5. Kafkas Tümeni'nin gönderilmesini önerdi.⁴²

1500 kadar milis piyade süvarisinden oluşan Yarbay Kemal Bey Müfrezesi, Paraul'dan 208 rakımlı Taraksınbaş istikametinde ilerlemektedir. 15. Piyade Tümeni emrindeki Kemal Bey Müfrezesi'ne verilen görev, Temirhan Şura - Petrovsk yolunda durmak ve burada 15. Piyade Tümeni'nin sol yan ve gerisini Temirhan Şura'daki ve kuzeyden gelecek düşmana karşı korumaktır. Kuzey Kafkasya Komutanlığı karargâhı ile tümen yiyecek ve cephane depolarının çoğu Karabudakkent'tedir. 15. Piyade Tümeni karşısındaki düşman, Çerkezözen suyu kuzeyinde, Uzunark - 1579 rakımlı - 2362 rakımlı Tarki Dağı hattında, tahkimli mevzidedir. Atlıboyun - Petrovsk arasındaki tahkimli mevzide de düşman vardır. Edinilen bilgelere göre Petrovsk şehrinin iki kilometre kadar çevresinde, tel engellerle korunan asıl savunma hattı oluşturulmuştu. Petrovsk şehrinde de savunma hazırlıkları vardı. Petrovsk savunma kuvvetleri arasında altı süvari bölüğü vardı. Sonuna kadar Petrovsk'ı savunmaya kararlı olan Biçerahov, şehrin teslim edilmesi konusunda halkın isteğini reddetmiştir.⁴³

Bakü'den Petrovsk'a çekilenlerle civardan onlara katılan Ermeni vb. başka birçok piyade ve topçu toplanmıştı. Az sayıda İngiliz subay ve eri de vardı. Petrovsk'u savunan Biçerahov kuvvetleri her ne kadar farklı milletlerden mütecanis bir kuvvet değilse de gayet iyi tanzim edilmiş ve teşkilâtlandırılmıştı. Piyade bölüklerinde 5 subayla 180 er ve iki makineli tüfek vardı. Biçerahov karargâhı ise liman yakınındaki vagonlardaydı. Petrovsk'ta sıtma ve açlık çoğalmıştı. 100 kadar vapurun sahile yanaşması Petrovsk savunma kuvvetlerinin gerektiğinde kaçmaya hazırlıklı olduklarını göstermektedir. Petrovsk'u kuşatan 15. Piyade Tümeni ve emrindeki kuvvetler, 567'si 88. Piyade Alayı (üç tabur), 500'ü 56. Piyade Alayı (iki tabur) ve 725'i 107. Kafkas Alayı'ndan olmak üzere 1792 muharip piyade ile 170 süvari, 40 makineli tüfek ve 13 toptur. Kemal Bey Müfrezesi, 150 milis süvari ve 600 milis piyadeden ibaret toplam 750 kişidir. Petrovsk'a yapılan taarruzda 15. Piyade Tümen topçusu, mevzi olarak yeterli görülmediğinden, Bakü'de Kafkas İslâm Ordusu Komutanlığı emrindeki 10,5'lük dağ obüsünün

⁴² *BDHTHKC*, s. 609-614.

⁴³ *BDHTHKC*.

tümen emrine verilmesi istendi. 10,5'lik dağ obüs bataryası ancak 6 Kasım 1918'de tümen bölgesinde mevzilenebildi.⁴⁴

Temirhan Şura, düşman tarafından boşaltılmış olduğundan, 15. Piyade Tümeni'nin sol kanadına gelen Kemal Bey Müfrezesi, 28 Ekim 1918 saat 12.00'de Atlıboyun - 2221 rakımlı Astra dağı hattını tuttu. Bu müfreme 29 Ekim 1918 sabahı, süvari alayı solunda Atlıboyun - Şamhalterme doğusunu geri alacak ve savunacaktı. Yapılan keşif ve gözlemlere göre düşman asıl kuvvetleri ile 1579 rakımlı tepe ve doğusundaki ovada bulunmaktadır.⁴⁵ Kuzey Kafkasya Komutanı Yusuf İzzet Paşa, 28 Ekim 1918'de Biçerahov'a hitaben yazılmış ve imzalanmış bir mektubu, 15. Piyade Tümeni Komutanı'na gönderdi. 24 saat içinde Petrovsk'un boşaltılması ve 30 Ekim 1918 saat 08.00'e kadar bir cevap alınmadığı takdirde Petrovsk'a taarruz edileceğini içeren bu mektup, 29 Ekim 1918 saat 15.00'te Ağa-çağıllı bir köylü aracılığıyla Biçerahov kuvvetlerine gönderildi. Kanatlarından bir taarruz bekleyen düşman, zaman zaman buralardan keşif taarruzları yapmaktaydı.⁴⁶

30 Ekim 1918'de Atlıboyun köyünde Yusuf İzzet Paşa, Kuzey Kafkasya Cumhurbaşkanı ve 15. Piyade Tümen Komutanı toplandı. Durum değerlendirilmesi yapıldı ve 15. Piyade Tümeni Komutanı'nın Petrovsk için hazırladığı taarruz plânı önerisi kabul edildi. Süvari alayı ile Kemal Bey Müfrezesi ve Albay Şükrü Bey kuvvetleriyle (4. Kuzey Kafkasya Piyade Tümeni) Kemal Bey Müfrezesi ve 15. Piyade Tümeni'nden iki piyade bölüğünden oluşan (1150 süvari, 1680 piyade bunun 130'u 107. Kafkas Alayı'ndan verilecek iki bölük- yedi makineli tüfek ve 11 top) 1. Süvari Tümen Komutanı Albay Akif Bey komutasındaki "Akif Bey Tümeni", kuzeyden Temirhan Şura - Petrovsk yolu ile Petrovsk - Vladikavkaz demir yolu arasından taarruz ederken 15. Piyade Tümeni (20 milis süvari, 250'si milis olmak üzere 1957 muharip piyade, 40 makineli tüfek ve 13 top) deniz ile 2362 rakımlı Tarki Dağı arasındaki bölgeden, Tarki köyü istikametinde taarruz edecekti.⁴⁷

Akif Bey Tümeni'nin (Dağıstan Müfrezesi'nin) 15. Piyade Tümeni'nden önce taarruzunu, Yusuf İzzet Paşa uygun bulmadı. Milislerin savaş disiplini tam bilmedikleri için Yusuf İzzet Paşa, onların düşmanın ilk topçu ateşi ile dağılacağı görüşündeydi. Bu yüzden Akif Bey Tümeni'ne, 15. Piyade Tümeni'nden sonra taarruzla, Petrovsk'tan kuzeye giden demir yolunu keserek, Petrovsk'un kuzeyle bağlantısını kesmesi görevi verildi. 3 Kasım

⁴⁴ *ВДВТНКС*, s. 609-614; Борис Владимирович Никитин, *Роковые годы. Новые воспоминания участника*, Париж 1937, s. 189-192. Boris V. Nikitin, *Ölümçül Yıllar: Katılımcının Yeni Anıları*, (Paris 1937).

⁴⁵ *ВДВТНКС*, s. 609-614.

⁴⁶ *ВДВТНКС*, s. 609-614.

⁴⁷ *ВДВТНКС*, s. 609-614.

1918 saat 10.00 sıralarında Ragozi adında bir Rus yüzbaşı, Çerkezözen Müfreze Komutanı (107. Kafkas Alay Komutanı) Yarbay Fazıl Bey'e Biçerahov'un mektubunu getirdi. Bu sıralarda düşman, 15. Piyade Tümeni cephesinin muhtelif kesimlerine askerin moralini bozmak için "sulh oldu, artık ne diye harp ediyorsunuz" yazılı beyannameler atılmaktaydı. Biçerahov'un mektubu Atboyun'a, Yusuf İzzet Paşa'ya gönderildi. Bu sırada düşmanın Tarki Dağı'nda tahkim çalışmalarını hızlandırdığı, tel engellerini takviye etmekte olduğu gözlenmekteydi. Birlikler hazır durumdaydı.⁴⁸

4 Kasım 1918'de Atlıboyun'da toplanan komutanlar 5 Kasım 1918'de Petrovsk'a taarruz kararı aldılar. 15. Piyade Tümeni, 4-5 Kasım 1918 gece yarısı, Akif Bey Tümeni (Dağıstan Müfrezesi) 5 Kasım 1918 saat 05.00'te taarruz edecekti. Yusuf İzzet Paşa, 5 Kasım 1918'de yapılacak taarruzun başarı ile ilerlemesi hâlinde, aynı gün taarruza devamla Petrovsk'a girmeyi düşünmemekte ve 15. Piyade Tümeni'nin Petrovsk'un dört kilometre kadar batısında mevzilenerek bir karşı taarruza tedbirli bulunulmasını emretmekteydi. Yusuf İzzet Paşa, düşmanın Petrovsk'u çevresindeki tahkimli mevzilerde inatla savunacağı kanısı ile Petrovsk'a duruma göre, yeni bir taarruz düzeni ile ilerlemeyi gerekli görerek, 15. Piyade Tümeni'ni Petrovsk'un dört kilometre kadar batısında durdurmayı uygun bulmuştu. 10,5'luk obüs bataryası mevzii hazırlanmış, fakat batarya henüz gelmemiştir. Harekâtı yönetmek üzere 15. Piyade Tümeni Komutanı, komuta kademesi ile, 4 Kasım 1918 saat 20.00'de 2006 rakımlı Teyiksolgan tepesine zorluklar içinde ve yaya gitmek zorunda kaldı. Hava yağmurlu, rüzgârlı, soğuk ve arazi çamurluydu. İnsanlar ve hayvanlar yürümekte zorluk çekmekteydiler.⁴⁹

Her ne kadar 15. Piyade Tümeni'nin 5 Kasım 1918'de Tarki Dağı'nı alması emredilmişse de, ilermede geç kalma ve sis nedeniyle asıl taarruz grubunu oluşturan 56. Piyade Alayı (56. Piyade Alayı'nın 1 ve 2. Taburları ile 107. Kafkas Alayı'nın 1. Taburu, 695 muharip piyade. 14 makineli tüfek, iki dağ topu) emredilen saatte baskın yapamadı. Piyade ateşi 05.30'da 2006 rakımlı tepe gerisindeki destek topçusu ise sis nedeni ile, ancak 08.30'da destek ateşine başlayabildi. 56. Piyade Alayı 1. Taburuyla 07.15'te 2362 rakımlı tepeyi, diğer taburu ile saat 11.00'de Gediği (1579 - 2362 rakımlı tepeler arası) ele geçirdi. Gedik muharebesinde düşmandan üç makineli tüfikle bir bomba topu alındı. Mürettep Alay (107. Kafkas Alayı 3. Taburu ile 13. Kafkas Alayı'nın 46. Taburu, 365 muharip piyade, sekiz makineli tüfek, iki dağ topu), saat 13.00'te 1579 rakımlı tepeyi tuttu. Bir esir subayın ifadesine göre Tarki Dağı'nı savunan Biçerahov kuvvetleri en az 1500 piyadeydi. Biçerahov kuvveti 15 top ile desteklenen 4000 kadar piyadedir. Buna karşı Tarki Dağı'na taarruz eden 15. Piyade Tümeni kuvveti, 500'ü 56. Piyade

⁴⁸ *BDHTHKC*, s. 609-614.

⁴⁹ *BDHTHKC*, s. 609-614.

Alayı'ndan olmak üzere 800-900 muharip piyadeden ibarettir.⁵⁰ 107. Kafkas Alayı 3. Taburu (iki bölük, 80 muharip), 250 milis, iki dağ ve bir obüs topundan oluşan Çerkezözen Müfrezesi, kendisinden istenen düşmanı ateşle tespit görevini, beklenen şekilde yapamadı.

Akif Bey Tümeni (Dağıstan Müfrezesi), beklenen ilerlemeyi yapamadı. 2362 rakımlı tepe kuzeyindeki düşmanın güçlü bir şekilde karşılık vermesiyle asker neredeyse geri çekilmek zorunda kaldı. Yusuf İzzet Paşa 15. Piyade Tümen Komutanına, Akif Bey Tümeni'ni etkileyen bu düşmanın geri atılmasını emretmişse de kendi tümeninin durumu da güvenli olmayan 15. Piyade Tümeni Komutanı, yeterli kuvveti olmadığını ve istenen yardımı yapamayacağını bildirdi. Tümen ihtiyatı 38. Piyade Alayı'nın (üç tabur, 567 muharip piyade, 16 makineli tüfek) iki taburu gelişecek duruma daha yakından ve kısa zamanda müdahale edebilmek için, Ağaçaçıl köyü kuzey girişine sürüldü.⁵¹

Hazar denizindeki muharebe gemileri ile Petrovsk civarında mevzilenmiş uzun menzilli bir bataryanın ateş desteğiyle düşman öğleden sonra üstün kuvvetlerle karşı taarruza geçti. 56. Piyade Alayı 1. Taburu 2362 rakımlı tepeyi savunmaya devam ediyordu. Kaybedilen 1579 rakımlı tepe ve Gediğin alınması 2362'nin elde bulundurulması çok önemliydi. Tümen ihtiyatı 38. Piyade Alayı'nın Komutanı, durumun düzeltilmesi ve dağılan askerin toplanarak kaybedilen Tarki Dağı'nın ele geçirilmesini mümkün görmemekte ise de 15. Piyade Tümeni'nin enerjik cesur ve metin komutanı Süleyman İzzet Bey aynı kanıda değildi. Tümen komutanının saat 14.00'te verdiği kesin emirle 38. Piyade Alayı bir taburu ile 2362 rakımlı tepeyi takviye etti. Akşama kadar Gedik 38. Piyade Alayı'nda, 1579 rakımlı tepe de Ağaçaçıldan toplanan mürettep alay tarafından geri alındı. Gediği geri alan 38. Piyade Alayı'nın 2. Taburu, üç makineli tüfekte bir bomba topunu ikinci defa düşmandan aldı.⁵²

6 Kasım 1918'de beklenen 10,5'luk dağ obüs bataryası gelmiş ve hazırlanmış mevziine girmiştir. Esirlerin ifadelerine göre düşmanın esas kuvvetini teşkil eden Ermenilerin tümü teslim olma isteğindediydi. İsyân çıkaran Kazaklar memleketlerine kaçmaktaydılar. 15. Piyade Tümeni Komutanı, cephe durumunu düzelterek düşmanı ovaya atmak ve daha güvenli bir arazi kesimine yerleşmek amacıyla taarruza devam kararı verdi. Saat 10.30'da taarruz başladı. 107. Kafkas Alayı (Çerkezözen Müfrezesi) Çerkezözen deresi 3 kilometre kuzeyine kadar ilerledi. Mürettep alayı ile 56. Piyade Alayı da 1579 ile 2362'nin bir kilometre kuzeyine kadar ilerlediler.

⁵⁰ *BDHTHKC*, s. 609-614.

⁵¹ *BDHTHKC*, s. 609-614.

⁵² *BDHTHKC*, s. 609-614.

Düşman ovaya atıldı. Birliklerde buldukları hattı tahkim ve savunmaları emredildi. Mürettep Alay, 107. Kafkas Alayı emrine verildi. Bu günkü muharebede düşmandan dört makineli tüfek alındı. Tabur mevcutları çok azaldı. Örneğin, 107. Kafkas Alayı 1. Taburu 80, 56. Piyade Alayı'nın 2. Taburu 140 muharip mevcuttur. İki gündür devam eden muharebede 15. Piyade Tümeni en kahraman subay ve erlerinin bir kısmını kaybetti. Tümen Komutanı Süleyman İzzet Bey de 5 Kasım 1918 saat 16.40'ta sol ayağından yaralandı. Beş subay şehit, 14 subay yaralı (ikisi tabur komutanı), 113 er şehit, 318 er yaralı ve 10 er kayıp olmak üzere 1918 muharip mevcutu 15. Piyade Tümeni'nin er zayıyatı toplamı 441'dir. Bu %23 zayıyat demektir.⁵³ Çok kötü koşullar altında yapılan bu iki günlük muharebede üç gece hiç kimse uyumamış, çok kanlı taarruz ve karşı taarruzlar yapılmıştır.

6 Kasım 1918 saat 14.00 sıralarında bir Fransız ve bir İngiliz subayı Yusuf İzzet Paşa'nın karargâhına gelerek, Türkiye'nin İtilâf Devletleri ile mütareke yaptığını ve askerî harekâtın durdurulması gerektiğini bildirdiler. Kuzey Kafkasya Komutanı Yusuf İzzet Paşa, 6 Kasım 1918 saat 21.00'de askerî harekâtın durdurularak bulunulan yerlerin muhafaza edilmesini emretti. 7 Kasım 1918 sabahından itibaren düşman Tarki Dağı kuzeyindeki mevzilerinden çekilerek ovadaki hazırlanmış mevzilerine yerleşti. 140 Çeçen Süvarisi ile takviye edilen sağ kanattaki Süvari bölüğüne denize kadar olan alanın elde bulundurulması görevi verildi. 15. Piyade Tümeni'nin durumu, süratli bir ileri harekâta müsait değildir. Petrovsk'a ilerlemek için mümkün olduğu kadar ileride bulunmak gereklidir. Düşmanın herhangi bir karşı taarruzunda 1579 rakımlı tepenin mutlaka elde bulundurulması çok mühim olduğundan 107. Kafkas Alayı'ndan iki piyade bölüğü milislerle takviye edilerek 1579 rakımlı tepede mevzide bırakılmış, 107. Kafkas Alayı Tarki köyü güney doğusunda, 38. Piyade Alayı Tarki köyü güney batısında, tümen ihtiyatı 56. Piyade Alayı (kendi iki taburu ile 107. Kafkasya Alayı'nın 1. Taburu) Tarki köyü güneyinde toplandı. Cephede düşmanla temas kesilmiştir. Petrovsk'un teslimi müzakereleri devam etmektedir.⁵⁴

8 Kasım 1918 sabahı, aralarında iki ulema (din bilgini) demir yolu müdürü Petrovsk liman müdürü de bulunan on kişilik bir heyet 38. Piyade Alay Komutanı'na müracaatla, Biçerahov'un Petrovsk'u terk ettiğini ve ahalinin yağmaya başladığını, şehirde düzeni sağlamak için bir birliğin gönderilmesini istediler. 8 Kasım 1918'de, şehir kenarındaki tahkimatta ve topçu mevzilerinde, topların yanında kimse görünmemektedir. Cephe ilerisinde, ellerinde beyaz bayraklarla toplu hâlde Petrovsk halkının gelmekte olduğunun görülmesi üzerine, bütün zorlukları insanüstü bir gayretle yenerek ve kan dökerek buraya kadar gelen galip subay ve erler, Petrovsk'a

⁵³ *BDHTHKC*, s. 609-614.

⁵⁴ *BDHTHKC*, s. 609-614.

girmelerinin önlenmesine üzölmektedirler. Soğuk ve yiyeceğın az olması birlikleri rahatsız etmektedir. Kuzey Kafkasya Komutanlığı, şehir tamamen boşalır boşalmaz şehre gireceğini ve bu maksatla şehrin iki kilometre yakınına kadar yaklaşılmasını emretti. Petrovsk'tan gelen heyetin, Biçerahov'un Petrovsk'u tamamen boşalttığını bildirmesi üzerine 8 Kasım 1918 saat 14.00'te 15. Piyade Tümeni'nin bütün piyadeleri, bir dağ bataryası ile 38. Piyade Alay Komutanı Albay Selim Bey komutasında şehre girdi. Yürüyüş kolunun başında Petrovsk'tan gelen heyet ve tümen mızıkası olduğu hâlde şehrin ana caddesinden geçerek şehrin güneyindeki kışlalarda konakladılar.

Geçici olarak Petrovsk Mevki Komutanlığı'na atanan 107. Kafkas Alay Komutanı Albay Fazıl Bey emrine verilen 56. Piyade Alayı'nın 2. Taburu şehirde düzeni sağlamaya memur edildi. Düşmanın herhangi bir olası hareketine karşı tümen topçusu, şehrin dışında demir yolu kenarında mevzilendirildi.⁵⁵ Şehirde yalnız halk vardı. Biçerahov kuvvetleri vapurlara binerek, şehri terk etmişlerdi. Düşmanın terk ettiği sağlam zırhlı trenlerle, lokomotif ve vagonlarla top, silâh ve cephaneye ele geçirildi. 9 Kasım 1918 saat 10.00'da Ağaçağıl'da bulunan ayağından yaralı 15. Piyade Tümeni Komutanı Süleyman İzzet Bey koltuk değnekleriyle Petrovsk'a geldi. 15. Piyade Tümeni Komutanı Süleyman İzzet Bey'i ziyarete gelen Kuzey Kafkas Komutanı Yusuf İzzet Paşa, hükümetin İngilizlerle mütareke yaptığını, bir İngiliz filosunun Karadeniz'e girdiğini, kabul edilen mütareke koşullarına göre, Brest-Litovsk Muahedesi dışında Kafkasya'da ele geçirilen yerlerden kuvvetlerin çekileceğini bildirdi. Kendi arzuları ile ve üç senelik bir kontrat ile bazı subayların Kafkasya'da kalmasına Türkiye hükümeti müsaade etti. 10 Kasım 1918 günü 107. Kafkasya Alayı Kumterkale'ye 38. Piyade Alayı Tarki köyüne, topçular Atlıboyn köyüne gönderildi. Petrovsk'ta yalnız 56. Piyade Alayı ile 53 Çeçen ve 43 Dağıstan süvarisi kaldı. Güneye giden 41 gemiden 18'nin Buynaksk hizalarında durması, düşmanın buraya bir çıkarma yapma olasılığı, Kuzey Kafkasya Komutanlığı karargâhı ile bu bölgedeki halkı telaşlandırdı. Halk köylerinden içerilere kaçmaya başladı. Kuzey Kafkasya Komutanlığı Buynaksk'taki cephaneye ve malzemenin hemen taşınmasını emretse de akşama kadar bir olay görülmedi.⁵⁶

Bu arada 7 Ekim 1918' de İttihat ve Terakki Partisi kabineye güvensizlik oyu vermiş ve Talât Paşa, 8 Ekim 1918'de istifasını Padişah Vahdeddin'e sunmuştur. Dağıstan'da ise, 8 Kasım'da Osmanlı Türkler Biçerahovcuları Petrovsk'dan çıkarmıştılar.⁵⁷ Bu hadiselerin canlı tanığı olan B. Baykov'un hatıralarına göre, Lazar Biçerahov Bakü'den tahliye edilen Rus

⁵⁵ *BDHTHKC*, s. 615-619.

⁵⁶ *BDHTHKC*, s. 615-619.

⁵⁷ *ACCİİSBA*, f. 71, l. 33, d. 1708, l. 240.

ve Ermeni askerî kuvvetleriyle birlikte Türkleri Petrovsk'a sokmamaya çalışıyordu.⁵⁸ Biçerahov ordusundaki Taşnak birliklerinde yaklaşık 8 bin Ermeni bulunuyordu. Onların çoğu Nuri Paşa tarafından Bakü'nün fethedilmesinin ardından kaçmıştı. Kafkas Ordusu Karargahında askerî ve siyasî şubenin başında duran Taşnak Nerses Cigityan Dağıstan'da halka karşı şiddet uyguluyordu.

Albay Caferov ve Magomed Kadı Dibirov'un anılarına göre, 29 Ekimde İzzet Paşa Temirhan Şura'ya girdi. 6 Kasımda Dağıstan gönüllü askerlerinin de katılımıyla İzzet Paşa'nın ordusu Tarki Dağı'na saldırı düzenledi ve kısa sürede bölgeyi ele geçirdi. Bu savaşta Türklerin kayıpları çok az oldu. Kazak ve Ermeniler büyük kayıplar vererek panik halinde Petrovsk kalesine sığındılar. 8 Kasım 1918'de Biçerahov kendi birliğini de alarak vapurla İran'a kaçtı. Petrovsk'u fethettikten sonra Yusuf İzzet Paşa kendi kurmaylarıyla birlikte Temirhan Şura'ya yerleşti. Önceler Bolşeviklerin saflarında yer almış çok sayıda kişi onun tarafına geçti.⁵⁹ Dağıstan alayının subayı, bu hadiselerin tanığı olan Kaptan B. Kuznetsov'un hatıralarına göre:

“Biz öyle ki, Türklerin topraklarındaydık, bu arazinin onlar tarafından istila olunmasına bakmadık ve onları genellikle hiç kimse çağırmadı, lakin halihâzırda Türkler büyük kuvvettirler ve o zaman denildiğine göre dağlarda (Gazi Kumuk'da) onların sayısını Nuha geçidinden gelmiş bir kaç taburdan oluşmaktadır. Tarki prensi Biçarehov'la anlaştıktan sonra onun tarafından toplanmış Dağıstan alayı ile Şura'yı aldığı yönünde bilgi gelmişti. Lakin, Biçarehov ve Türklerin arasında savaş vardı. Bakü'nün alınmasından sonra Türkler Derbent'e yaklaşmışlardı.”⁶⁰

Bu dönem Tarki prensini Dağıstan'ın lideri olarak tanımaya razı olan Albay Süleyman Beyin ve Albay Miralay Emin Beyin komutası altında Türk askerî birlikleri faaliyet göstermişti.⁶¹ Tarki prensi Temirhan Şura'ya gelmişti.

⁵⁸ Борис Байков, “Воспоминания о революции в Закавказье (1917 – 1918 гг.)”, *Архив Русской революции*. Т. 9. Берлин: Слово 1923, с. 140-141 (B.Baykov, “Transkafkasya Devrimi Hakkında Anılar (1917 - 1918)”, *Rus Devrimi Arşivi*, (Berlin 1923), s. 140-141).

⁵⁹ Магомед-Кадı, Дибиров (Карахский), *История Дагестана в годы революции и гражданской войны*, Махачкала 1997, с. 63, 69 (Magomed-Kadı Dibirov (Karahski), *Devrim ve İç Savaş Yıllarında Dağıstan'ın Tarihi*. Махаçкале 1997, s. 63, 69); *Мемуары полковника Джафарова Магомеда из сел. Кудади. “Революция и гражданская война в Дагестане 1917-1921 гг.”*, Махачкала 2002 (*Albay Mehmet Caferov'un anıları Kudalı köyünden. “Dağıstan'da 1917-1921 Devrimi ve İç Savaş,”* (Махаçкале 2002), s. 112-114).

⁶⁰ Б. Кузнецов, *1918 год в Дагестане, Сопротивление большевизму 1917-1918 гг.* М.: Центрполиграф 2001, <http://anyreads.com/read/#366084> (B.Kuznetsov, *1918 yılı Dağıstan'da, Bolşevizme mukavemet, 1917 – 1918 yılları*, (Moskova 2001).

⁶¹ Б. Кузнецов, *1918 год в Дагестане, Сопротивление большевизму 1917-1918 гг.* М.: Центрполиграф 2001.

Yanına Çeçenlerin temsilcisi Sarakayev gelmiş, lakin geçici diktatör ona beklemesini söylemişti. “Çünkü Türklerin muntazam kuvvetleri gelmeden, hiçbir şey alınamayacaktı.”⁶² Albay M. Caferov’un sözlerine göre de Tarkili Nuh Bey, Biçerahov ile Türklere karşı anlaşmıştı. Aynı zamanda Beyaz Muhafızlar Biçerahov’la anlaşmaya ve onu Türklere karşı göndermeye çalışmış, lakin Biçerahov bundan kaçınmıştır.⁶³ Biçerahov’un taraftarları şehri terk etmişti. Tarki prensi ise yine de Türk subayları ile birlikte Temirhan Şura’ya gelmişti.⁶⁴

Türk Birlikleri Kurmay Başkanı Albay İsmail Hakkı Bey’le birlikte İmam N.Gotsinski Dağıstan’ı Bolşeviklerden kurtarmak için mücadele ettiler. Albay Muhammed Caferov’un anılarına göre, İsmail Hakkı Bey’i Gazi Kumuk’ta içtenlikle kabul ettiler. O ve maiyetindeki Türk subaylar, kalede olan subayların, aydınların ve ilim adamlarının önünde güzel konuşmalar yaptılar. İsmail Hakkı Bey, Dağıstanlıları şeriata tabi olmaya çağırdı. Çoha’da Türk askerlerini törenle karşıladılar. Gunib’de İsmail Hakkı Bey bütün köy temsilcileri, subaylar ve aydınların katıldığı bir kurultay düzenledi. O, herkesi hiçbir yere gitmemeye, kendi yerini savunmaya ve Türk Yüksek Komutanlığı’nın emrini beklemeye çağırdı. İsmail Hakkı Bey, sonra Hunzah’a gitti.⁶⁵ Dağlara çekilen Beyaz Muhafızlar N. Gotsinski’nin müritleri tarafından dağıtılmıştı. Dağıstan imamı L. Biçerahov’u Tarki-Tau Dağları’nda ağır bir mağlubiyete uğratmıştı. Çeçenistan ve Dağıstan’ın topraklarında hakimiyet Dağlı Cumhuriyetine ait idi. Albay İsmail Hakkı Beyin komutası ile Türk birlikleri Dağlı millî adamları, prensler Raşidhanov, Tarkovski, Gotsinski, Şeyh Uzun Hacı ile birlikte A. İ. Denikin’in komuta ettiği Güney Rusya Silahlı Kuvvetlerine karşı hücumla başlamışlardı. İsmail Paşa Dağıstan ve Çeçenistan’a, Şükrü Bey ise Terek ve Kuban vilayetlerine doğru yola çıkmışlardı. Türk askerî heyeti Gunib’de yerleşmişti. Onlara acilen Güney Kafkasya’da Birinci Türk Taburu’na katılma emri verilmişti. Prens Tarkovski’nin kontrolünde olan Dağıstan alayının kaptanı B. Kuznetsov hatıralarında şöyle yazıyordu: “Bizim Türkler, topçu askerleri Türk subayların

⁶² Письмо Временного военного диктатора Дагестанской области Н.Б.Тарковского Председателю Горского Правительства А.Чермоеву о положении в Дагестане, Алибек Тахо-Годи, 1927, с. 72-73 (Dağıstan Bölgesinin Geçici Askerî diktatörü N. Tarkovski Dağlı Devleti Yönetim Kurulu Başkanı A.Çermoyev Dağıstan’daki durum hakkında mektubu, A.Taho-Godi, 1927, s. 72-73).

⁶³ АССİİSBA, f.71, l. 33, d. 1722, l.18.

⁶⁴ ККДВДНВ ДС ВМ, 2013, с. 165-168; Полковник Магомед Джафаров: Сборник материалов; Отв. Ред. Хаджи Мурад Доного, Махачкала, ИД «Эпоха» 2005, с. 160-162 (Albay Magomed Cafarov, Belgeler, Editör: Hacı Murad Donogo, (Mahaçkale: «Epoха» Yayinevi, 2005), АМС D), s. 160-162).

⁶⁵ АМС D, s. 128-133.

emrine girmiş ve büyük olmayan Gunib garnizonunu oluşturmuşlardı."⁶⁶ O, Türkleri şöyle tasvir etmişti:

*"Gunib'e gelen 3 – 4 Türk subayı kaza reisinin büyük evinde kalıyor ve iltifat göstererek bizi her gün öğle yemeğine davet ediyorlardı. Bir defa biz hepimiz gittik, itiraz etmek münasip değildi, lakin bizim kıyafetlerimiz gelecekte bu davetlerden istifade etmemize engel oluyordu. Türkler yeteri kadar zevkli giyinmişlerdi. Onların arasında Fransızca'yı çok iyi konuşan Baş karargâhın teğmenini de hatırlıyorum. Onların reisi Albay İsmail Hakkı Bey'in gelişi de bekleniyordu, ama o Gunib'te bir defa bulunmuştu."*⁶⁷

Böylece, Müslüman kolordusu ve Türk askerî birlikleri Azerbaycan'ı Bolşevik ve Taşnaklardan kurtardıktan sonra, Kuzey Kafkasya halklarına yardıma gitmişler. Fakat, Alman bloğunun Birinci Dünya Savaşı'ndaki mağlubiyeti ve Osmanlı Devleti'nin savaştan çekilmesi ile alakalı olarak Türk birliklerinin 1918 Kasım ayında acil olarak Dağıstan ve Güney Kafkasya'yı terk etmeleri gerekmişti.⁶⁸ Türkiye 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak, birliklerini İngiltere'nin kontrolünde olduğu ilan edilen Güney Kafkasya'dan çıkarmayı taahhüt etti. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Kuzey Kafkasya'nın millî kuvvetlerine yardım etmek amacıyla Enver Paşa Türk subaylarını Azerbaycan ordusuna ve Dağlı Cumhuriyeti'nin askerî teşkilatlarına tayin ederek, onları Nuri Paşa'nın yetkisine bırakmıştı.⁶⁹ 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman 15. Piyade Tümeni, 36. Kafkas Tümeni'nin 107. Kafkas Alayı ve bir dağ topçu taburu Kuzey Kafkasya'da (Dağıstan) Petrovsk'u ele geçirmek için hazırlıklar yapıyordu.⁷⁰

Kafkas İslâm Ordusu Komutanlığı ile Kuzey Kafkasya Komutanlığı'nın lağvedildiği, mütareke yapıldığı, Brest - Litovsk Antlaşması dışında alınmış arazinin boşaltılacağı emri 5 Kasım 1918'de, Bakü'deki Kafkas İslâm Ordusu Komutanlığı'na gelmişti. Kafkas İslâm Ordusu Komutanı Nuri Paşa da bu emri 11 Kasım 1918 tarihinde Petrovsk karşısındaki 15. Piyade Tümeni Komutanı'na şöyle duyurmuştu:

"Brest-Litovsk Antlaşması dışında alınan Kafkasya kısımlarının 24 Ekim 1918 tarihinden itibaren altı hafta içinde boşaltılması Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'dan alınan emir gereğidir. Bu nedenle Petrovsk cephesindeki bütün Osmanlı birliklerinin nakli

⁶⁶ B.Kuznetsov, 1918 yılı Dağıstan'da, Bolşevizme mukavemet, 1917 – 1918 yılları,

⁶⁷ B.Kuznetsov, 1918 yılı Dağıstan'da, Bolşevizme mukavemet, 1917 – 1918 yılları,

⁶⁸ Abazatov, s. 10-13; DKKEM, s. 133.

⁶⁹ AHC BBAB, s. 178 – 182.

⁷⁰ BDHTHKC, s. 638.

gerekmektedir. Azerbaycan'daki demir yolu malzemesi, bütün Osmanlı birliklerini birden nakle yeterli olmadığından ve özellikle Bakû'nün de boşaltılması zorunluluğu bulunduğundan, 15. Piyade Tümeni'nin hızlı bir şekilde taşınması icap etmektedir. 15. Piyade Tümeni'nin taşınmasının arkasından sırasıyla Bakü ve diğer yerlerdeki askerin evvelâ, Kazah muntikasına taşınmasına başlanacak ve 15. Piyade Tümeni'ni götüren trenlerin dönüşünde diğer birlikler taşınacaktır. Bundan dolayı, bu emrin alınması ile Petrovsk Cephesi'ndeki 15. Piyade Tümeni ile diğer birliklerin, derhal taşınmaya başlanacaktır. Taşınmanın düzenlenmesine 15. Piyade Tümeni Komutanı memurdur. Harbiye Nezareti'nin 26 Ekim 1918 tarih ve 5336 sayılı emrine göre Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan'da hizmet etmek isteyenler kalacaklardır.”⁷¹

Petrovsk'un alınması için geçici olarak Kuzey Kafkasya Komutanlığı emrine verilmiş bulunan 15. Piyade Tümeni'nin Komutanı, Kafkas İslâm Ordusu Komutanlığı'ndan aldığı emri Komutan Yusuf İzzet Paşa'ya duyurdu. Yusuf İzzet Paşa, 15. Piyade Tümeni'nin kendi emrinde bulunduğunu, Nuri Paşa'nın emir veremeyeceğini söyledi. Yusuf İzzet Paşa'nın olumsuz cevabına karşın 15. Piyade Tümeni Komutanı taşınma hazırlıklarına başladı. Manas suyu üzerindeki demir yolu onarılmakta, Petrovsk'ta ele geçirilen lokomotif ve vagonlar kullanılabilir hâle getirilmeye çalışılmaktaydı. 15. Piyade Tümeni Komutanı, 17 Kasım 1918'de 13. Piyade Alayı'nın 4. Taburu ile dağ obüs bataryasını ve sıhhiye takımını, Boynak'tan trene bindirilmek üzere yürüyüşe geçirdi. Manas demir yolu köprüsünün onarımı 21 Kasım 1918'de biteceğine göre, taşıma plânı bir emirle birliklere duyuruldu. 15. Piyade Tümeni'nin trenle taşıyacağı, 190 subay ve 4811 erdir. Onlar silâh ve mühimmatla beraber götürülecektir. 56. Piyade Alayı tümenin son kademesini oluşturacaktı. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ordusunda hizmet kabul eden Osmanlı subay, astsubay ve erlerin isimleri, Temirhan Şura'daki Kuzey Kafkasya Komutanlığı'na bildirildi. Kafkas İslâm Ordusu Komutanı Nuri Paşa Azerbaycan ordusunda, Yusuf İzzet Paşa Kuzey Kafkasya Ordusunda hizmeti kabul etmişlerdi. 16 Kasım 1918'da 15. Piyade Tümeni'nin Bakû ve civarındaki 5. Kafkas Tümeni ile irtibatı kesilmişti.⁷² Hâlâ 5-6 Ekim 1918'de Şark Ordular Grubu Komutanlığı'na gönderdiği emirde Enver Paşa:

“Belki zahiren Azerbaycan'dan ve Kafkasya'dan kuvvetlerimizi çekmiş görünmeye mecbur olacağız. Böyle bir hâlde Azerbaycan ile Şimalî (Kuzey) Kafkasya'nın kendi kuvvetlerine istinat zamanı gelecektir. Binaenaleyh Kafkasya'da kalacak kuvvetler, Azerbaycan ve Şimalî Kafkas kuvvetleri olarak kalmak için şimdiden bu kuvvetleri

⁷¹ BDHTHKC, s. 638.

⁷² BDHTHKC, s. 637-538.

esas ittihaz ile hem bunları tevsian hem de yeni teşkilât yaparak bu suretle kuvvetlendirmeye bakmalıdır."⁷³ demektedir.

Şark Ordular Grubu Komutanı, Başkomutanlığın yukarıdaki emirlerine göre 5. Kafkas Tümeni'nin Azerbaycan'da, bir piyade tabur müfrezesinin (1/2 takım süvari ve iki top) Kuzey Kafkasya'da kalacağı emrini verdi. Azerbaycanlı ikmal erleriyle takviye edilen 5. Kafkas Tümeni, Azerbaycan'da üç tümenli bir kolordu, Kuzey Kafkasya'daki tabur müfrezesi de bir tümen hâline getirilerek Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'nın varlıklarını kendi kuvvetleri ile korumaları sağlanacaktır.⁷⁴

3. Kafkasya Ordusunun Oluşturulmasında Türk Subaylarının Önemi

Enver Paşa, Kafkasya'da sağlanmış olan üstün durumun devamını temin için buraların boşaltılması hâlinde tasarladığı hareket tarzını, Şark Ordular Grubu Komutanı Halil Paşa'ya 5-6 Ekim 1918'de bildirdi. "15. Piyade Tümeni'nin Derbent'e Taarruzu" bölümünde değinilmişti. Enver Paşa'nın Şark Ordular Grubu Komutanı Halil Paşa'ya gönderdiği Zata Mahsus (Kişiye Özel) emirde:

*"Mevcut durumdaki değişiklik nedeniyle ihtimal bizden sonraki kabine, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'nın boşaltılmasını kabul edecek ve boşaltacaktır. Evvel yazdığım gibi Nuri (Nuri Paşa) orada kendisiyle çalışmak üzere kalacak subay, astsubay ve birlikleri, şimdiden ona göre hazırlasın ki boşaltma emriyle aralıksız çalışmak üzere kalabilsin."*⁷⁵

İş başına gelen Ahmet İzzet Paşa Hükümeti ise, Brest - Litovsk Antlaşması ile tekrar Türkiye'ye katılan üç sancağın (Kars, Ardahan, Batum) kaybedilme tehlikesini ortadan kaldırmak için, antlaşmalar dışı ele geçirilmiş, Azerbaycan, Dağıstan ve hatta Batum Antlaşması ile alınan Ahışa, Ahılkelek ve Gümrü'nün boşaltılması kararında idi.

Türk Kafkas Cephesi'ndeki 9. Ordu ile Azerbaycan ve Dağıstan'daki Kafkas İslam Ordusu, Sovyet Rusya ile yapılan Antlaşmaların sağladığı durum üstünlüğünü muhafaza etmekte idi. Kafkas İslâm Ordusu Komutanı Nuri Paşa'nın karargâhı Bakü'dedir. Bu ordu emrindeki 5. Kafkas Tümeni, karargâhı ile Bakü'de, birlikler ise Bakü civarındadır. 15. Piyade Tümeni, 107. Kafkas Alayı da emrinde olduğu hâlde Dağıstan'da, Petrovsk cephesindedir.

⁷³ BDHTHKC, s. 600-601.

⁷⁴ BDHTHKC, s. 600-601.

⁷⁵ BDHTHKC, s. 622.

⁷⁶ Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti hükümeti ile Dağıstan'da kalmak arzusu olan Osmanlı Türk subayları arasında, bu olayları yaşayan eğitimci ve kamu çalışanı M.K. Dibirov'un anılarına göre, bir anlaşma imzalandı. Onun anılarında bu belge tamamen yayınlandı. İçinde, özellikle bunlar dikkat çekmektedir:

“Türk memurlar ve askerî yetkililer Cumhuriyet Hükümeti'nin hizmetine girdiler. Askerler Türk ordusunda sahip oldukları kademedeki iki basamak üste terfi edildiler. Maaş, Türk ordusunda alınan dört katı olacaktı. Her memura konaklama verilecekti. Birisi ailesini Türkiye'den hizmet yerine nakletmek isterse, tüm harcamaları Cumhuriyet Hükümeti tarafından karşılanacaktı. Cumhuriyet topraklarında evlenen her memur 50 lira hibe alacaktı. Üç yıl hizmet edenler, altı aylık maaş miktarında ek ödenek alacaklardı. Memurlar, yetkililer ve askerler her yıl iki ay tatil hakkına sahiptir vb.”⁷⁷

Anlaşma, 17 Kasım 1918'de A. Çermoyev ve Y. İzzet Paşa tarafından imzalandı. Türk ordusunun Dağıstan'da olduğu süreci değerlendiren, M. K. Dibirov, “Dağıstanlıların çoğunluğunun Türklere bağlı kaldığını” farketmişti.⁷⁸ 24 Kasım 1918'de Azerbaycan hükümeti ile Kafkas İslam Ordusu arasında anlaşma imzalandı. Bu anlaşmanın şartlarına göre Azerbaycan ordusunda hizmete girecek Türk askeri Azerbaycan hükümetinin tebaası olacaktı. Azerbaycan Millî Savunma Bakanlığı Kuzey Kafkasya'da ve Azerbaycan'da kalanların hizmet etmesi için 5887 sayılı emri verdi. 29 Kasım 1918'de: Kuzey Kafkasya'daki Osmanlı askerî birliklerini taşıyan son trenler Bileceri istasyonundan geçiyordu. Böylece Kafkas İslam Ordusu Kuzey Kafkasya'yı terk etmiş oluyordu.

Osmanlı Türk subaylara Mustafa Bey, İsmail Berkok, Mithad Bey, Albay Rüştü ve diğerlerine, Kuzey Kafkasya'yı düşmanlardan temizleme ve Türklerin millî ve siyasî çıkarlarına uygun bir atmosfer oluşturma ve gerekirse güneyden Türklerin ilerlemesine yardımcı olma talimatı verildi. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne ve Kuzey Kafkasya'nın ulusal güçlerine yardım etmek için Enver Paşa Türk subaylarını Azerbaycan ordusuna ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin askerî birliklerine tayin etti. Türk askerleri Nuri Paşa'nın emrinde kaldılar.⁷⁹ Şunu da belirtmeliyiz ki, Osmanlı Türk ordusunun birçok subayı Kuzey Kafkasya kökenlidir. Ataları

⁷⁶ BDHTHKC, s. 625.

⁷⁷ Магомед-Кадı Дибиров (Карахский), с. 71-72 (Magomed-Kadı Dibirov (Karahski), s. 71-72).

⁷⁸ Магомед-Кадı Дибиров (Карахский), с. 71-72 (Magomed-Kadı Dibirov (Karahski), s. 71-72).

⁷⁹ АНС ВВАВ, s. 178 – 182.

muhacirdi. Adil Giray Daidbekov mahkemede verdiği ifadesinde şöyle demiştir:

“Komutan, subay heyetinin çoğu Kuzey Kafkasya Dağlılarından idi. Onlar doğdukları topraklarda olmak, yurttaşlarını görmek aşkı ile yaşadıkları için, gelecekte dönmek hayaliyle bu doğdukları yerleri büyük keder ve üzüntü ile terk ettiler.⁸⁰ Kuzey Kafkasya’da kalan Türk subayları yerli gençlere askerlik sanatını öğretmiş ve onlardan Gunib, Hunzah, Kumuk’da olan kalelerin ele geçirilmesinde istifade etmişlerdir. Tükler Dağlı hükümetine askerî hastanelere ilaç, eşya ve silah vermişlerdir.”⁸¹

Askere alım ve hazırlıklar özellikle Kuzey Kafkasya’da kolay olmamıştı. R.R. Kaplanov’un mektubuna istinat ederek, A. Hakverdiyev haber vermiştir ki, Çeçen toplama askerî grupları Denikin taraftarlarından çok olsa da, onlar nizam – intizam ve düzenli değillerdi. Çeçenlerin yanında bulunan Türk subayı bağlılık münasebetini başaramamış, çünkü bağlılık için muntazam olarak güç gösterisine ihtiyaç vardır. 8 Nisan 1919’da ilan edilen genel seferberlik sonuç vermemişti. Temirhan Şura’da bulunan tek savaş becerisi olan kuvvet, Dağıstan atlı alayı hareketsiz kalmıştı. Bu dönemde yerli nüfuzlu şeyhler Uzun Hacı Gubinski ve Ali Hacı Levaşinski Çeçenistan’a yardım için kuvvet toplanmasını ilan ettiler. Kısa süre zarfında Şamil adına tabur şekillendirilmişti. Dağlı hükümetinin emrinde 27 otomatik top vardı. Şöyle ki, 24 sahra ve 3 dağ topu olmasına rağmen bir tek topçusu yoktu. Hakverdiyev küçük bir taburun hiç olmazsa Hasavyurt’a kadar gönderilmesini rica etmiştir. Hakverdiyev’in bilgisine göre, Azerbaycan askerî birliklerinde hizmet etmiş ve Kürdemir’de ve Göyçay kazasında Bolşeviklere karşı savaşmış, eski Türk subayı Kazım Bey’in kumandası altında olan tabur Dağlı Cumhuriyeti’nin müdafaası için yola çıkmıştır.

Dağıstan (Kaytag, Tabasaran, Lezgi) millî gruplarına Osmanlı Türk subayı Kazım Bey’in komutası altında Türk ordusunun eski subayları tarafından askerî eğitim verilmekteydi.⁸² Dağlarda bırakılan Türk subayları,

⁸⁰ Показания Дайдбекова Адиль-Гирея, *В объятиях красного дьявола: Сборник материалов и документов* (Отв. ред. и сост. Доного Хаджи Мурад). Дагестанский центр гуманитарных исследований имени имама Шамиля, ДГПУ, Махачкала 2011, с. 262-263 (Daidbekov'un İfadesi Adil-Giray, *Kızıl Şeytanın Kucağında: Malzeme ve belgeler toplusu*, Махаçкала, s. 262-263, *DİA KŞK MBT*).

⁸¹ *DİA KŞK MBT*, s.262-263; RDSST, f. 71, l. 33, d. 686, l. 12 vd.

⁸² Председатель делегации Совета Обороны Республики Северного Кавказа Министру Иностраннных Дел Азербайджанской Республики, (Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti Müdafaа Şurası Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığındaki Heyet Başkanı) DRMDA, f.d. 608, l. 1, d. 12, l. 28; И. д. дипломатического представителя Совета Обороны Республики Северного Кавказа министру иностранных дел Азербайджанской Республики от 25

gençlere askerî eğitim verdiler ve onları Gunib, Hunzah, Kumuh ve başka yerleri ele geçirmek için kullandılar. Türkler dağlık hükümete hastaneler için ilaç ve teçhizat, silah vb. bırakıp gittiler. Bunlar daha sonra Şamil-Kale'den Temirhan-Şura'ya götürüldü.⁸³Türk birliklerinin Dağıstan'a girmesinden, Derbent ve Temirhan-Şura'nın Bolşeviklerden kurtarılmasından ve Dağlık Cumhuriyeti'nin olanından sonra, Türkler en yakın köylerin dağlık bölgelerinde kısmi seferberlik ilan ettiler. Askerî eğitimleri başlamıştı. B. Kuznetsov'un hatıralarına göre;

“15-20'den fazla başvuru olmadı ve bu çok komikti: Düzenin ne olduğunu anlamayan dağlılar, sivil botlarla, bazen de kürk mantolarla gelişigüzel koşarak, Türk subay'ın “İkinci manga fırtına marşı” sloganını atıyor ve onun emrine uymaya çalışıyorlardı. Eğitim zamanı firar edenleri yakalamak için Aşağı Gunibin Baryatinsky Kapısı'na bir Türk muhafız birliği konuşlandırıldı.”⁸⁴

“Şamilevski” adı altında, üç piyade taburu, bir Kumuk süvari taburu, yeni bir Çeçen alayı, bir topçu taburu ve bir makineli tüfek komutanlığının oluşum süreci başladı. Dağlıların kendi çıkarları için bir dağ ordusunun kurulması gerekmektedir. Kuznetsov'un anılarına göre, *“Türkler, bir daha Rusya'nın boyunduruğu altına girmek amacıyla Dağıstan'da dağlarda propaganda yapıyorlardı.”⁸⁵*

Türk komutanlığı şunları uygulamaya çalıştı: 1) Dağıstan okulunun Türkleştirilmesi. Bu etkinlik yerel aydınlar tarafından desteklendi; 2) nüfus arasında sorunlara neden olan silahların tescili ve müsaderesi. Dağlık bölgelerin silahsızlandırılmasının her zaman ciddi bir sorun olduğunu vurgulamak gerekmektedir (hem çarlık döneminde, hem de Beyaz Muhafızlar ve Bolşevikler döneminde); 3) Dağıstanlıları harekete geçirmek; 4) Türk askerî kurallarını tanıtmak; 5) Türkçe müracaat formu uygulandı; 6) askerî birliklere Türkçe öğretmeye başlandı; 7) Rus subaylarının ayrılmasından sonra geride kalanlara Türk rütbeleri verildi.

Kuzey Kafkasya'daki olayların gelişimini şöyle özetlemek mümkündür; 1919 yılı Kasım ayında Kuzey Kafkasya cephesinin Başkomutanı Nuri Paşa'nın (“İttihat ve Terakki” partisinin üyesi) Dağıstan'a gelmiştir. Nuri Paşa'nın komutası altında Türk ordusunun Albayı Rafet Bey ve cephe teçhizatı reisi Albay Haydar Bey görev yapmaktadır. Onlar

ноября 1919 г.,(Kuzey Kafkasya Müdafaa Şurasının Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığındaki diplomatik temsilcisi, 25 Kasım 1919'dan) DRMDA, f.d. 608, l.1, d. 12, l. 27, 37.

⁸³ Показания Дайдбекова Адиль-Гирея// В объятиях красного дьявола... с. 262-263.

⁸⁴ Кузнецов Б. 1918 год в Дагестане//Сопrotивление большевизму 1917-1918 гг. М.: Центрполиграф, 2001// <http://anyreads.com/read/#366084>

⁸⁵ Кузнецов Б. 1918 год в Дагестане//Сопrotивление большевизму 1917-1918 гг.

Dağıstan'da piyade, Çeçenistan'da ise süvari tümeni oluşturmaya başlamışlardır. Belirtelim ki, Gunib'de Türk askerî birliği, Türk hastanesi, hazinedarlığı ve 10 – 12 askerden oluşan kumandanlığı yerleştirilmiştir.⁸⁶ 1920'li yılların vesikalarına göre Nuri Paşa, Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'ın Müdafaa Şurası'nın kararına göre Dağıstan cephesinin Başkomutanı tayin edilerek,⁸⁷ Kuzey Kafkasya'nın parçalanmış millî kuvvetlerini Bolşeviklere karşı İslam bayrağı altında birleştirmelidir. Nuri Paşa'yla Dağıstan ve Kuzey Kafkasya komutanı ve liderleri olan Ali Hacı Akuşinski, İbrahim Hacı, Kazım Bey, Necmeddin Gotsinski, Kantemir Alihan arasında görüşmeler gerçekleşmiştir. Nuri Paşa ilk olarak Dağıstan topraklarını kurtardıktan ve geçici hükümeti kurduktan sonra, Uzun Hacı ile Terek vilayetini almayı planlamıştır. Üyeleri Tiflis'te olan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin parlamentosu ile de anlaşma imzalamayı planlamıştır.⁸⁸

Türk subayı Şevket Alp Bey'in şahsen tanık olduğu ve Kafkasya'da topladığı bilgilere dayanarak hazırladığı rapor da önemlidir. Ona göre Rus İhtilali sonrasında oluşan durum Kafkasya Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne olan eğilimini artırmış ve Türk subayları da Müslümanlarla organize bir şekilde çalışabilmiştir. Raporda, *“Kafkasya Müslümanlarının amacı Osmanlı İmparatorluğu ile birleşmektir. Onlar hükümetimizin adil liderliği altında yaşamaya hazırlar. Her Müslüman Osmanlı'nın kazanmasını ve Osmanlı'ya katılmak eğilimi göstermektedir”* denilmiştir. Şevket Ali Bey, Türk ordusu saldırmaya devam ederse yerel Müslümanların silahlanıp Ermeni ve Gürcülere karşı savaşmaya başlayıp kazanacağına inanıyor. Şevket Ali Bey, Batum'daki Acarların, Ahıska'daki Türklerin, Ahılkelek, Borçalı, Gazah, Bakü, Gence, Dağıstan ve Kırım halkının İslam bayrağı altında birleşmek istedikleri konusunda hükümete güvence verdi. Gürcistan'ın coğrafi olarak Türk-Müslüman dünyasının ortasında yer aldığına ve dolayısıyla mevcut koşullara tabi olacağına inanıyordu. Aynı zamanda, çoğunluğu Müslümanların kontrolünde olan Ermeniler hakkında konuşmaya gerek olmadığını düşünmekteydi. Türk subayının raporunda, *“Bugün, Dağıstan da dahil olmak üzere Kafkasya'da Türk ordusunu 120 bin süngü bekliyor” dedi. Hamzat Bey ile Dağıstan'da görüştim. Türkiye'nin Kafkasya planlarından bahsederken ve Osmanlı'nın Dağıstan'da şeriat kanununu ne zaman kuracağı sorulduğunda o, (Şevket Ali Bey - A.S.) ağıladı.”* Kafkasya'dayken Şevket Ali Bey, Borçalı'de (150'den fazla köyü olan eski Tiflis eyaletinin Müslüman bir

⁸⁶ ACCİSBA, f. 277, l. 2, d. 22, l. 60; А. И. Деникин, 1991, с. 195 – 196 (A.İ. Denikin, 1991, s. 195-196).

⁸⁷ Главнокомандующему Дагестанским фронтом Нури паше, (Dağıtan Cephesi Başkomutanı Nuri Paşa) DCMDA, f.d. 608, l.1, d. 12, l. 111.

⁸⁸ ACCİSBA, Копья фонду 218, l. 1; ACCİSBA, Копья фонду 222, l. 1; Mehman Süleymanov, 1999, s.115 – 119; ДККЕМ, s. 221 – 223; Нажмуддин Панахович Самурский (Эфендиев), с. 11 – 12 (N.Samurski (Efendiyev), s.11-12).

bölgesi) ikamet eden Almas Bey'in yanı sıra nüfuzlu Müslümanlarla da bir araya geldi. Türk birliklerinin gelişinden ve Osmanlı hükümetinin kurulmasından sonra Almas Bey de aynı sevinç duyguları gösterdi. Şevket Ali Paşa, birleşik bir İslam birliği yaratma planlarının Borçalı halkına ilham vereceğinden emindi. Şevket Ali Bey, Cemal, İsa, Teymur, Celil beylerle de görüşmüştür. Raporda, Gürcü Müslümanların da aynı coşkuyla tepki gösterdiği kaydedilmiştir. Bir Türk subayına göre Acaristan'da 3.000 silahlı Gürcü Müslüman vardı. Onlara silahlarla yardım ederseniz, asker sayısını 1.500 kişi artırabiliriz. Sadece Ahıska ve Ahalkeleki'de - 4.000 militan var ve onlara yardım ederseniz sayı 20.000'e kadar varacaktır. Şevket Ali Bey, Dağıstan Kolordusu'nun resmi komutanı Abdülmecid Çermoyev'e göre ordunun 70.000 topçu, süvari ve piyadeden oluştuğunu kaydetti. Dağıstan'da toplamda 150.000'den fazla silahlı insan vardı.

Şevket Ali Bey'e göre Kafkasya'daki Ermenilerin gerçek sayısı 60.000'di, ancak ordu 40.000'den fazla değildi. Şevket Ali Bey, Ermeniler herhangi bir eylemde bulunursa Müslümanların onlara karşı çıkacağını garanti ediyordu. Bir Türk subayına göre İngilizler, Ermeni kolordusunda görev yapmak üzere 2.200 subay ve iki generali (biri Fransız) Tiflis'e gönderdi. İngiliz generalin adı Piek, Fransız generalin adı Raver'di. İngilizler Ermenilere 1,5 milyar ruble vaat etti ve Şevket Ali Bey, İngilizlerin aslında paranın bir kısmını transfer ettiğini biliyordu. Ermeniler Gürcüleri kendi taraflarına çekmek için 70.000 ruble vaat ettiler ve onlara 40.000 ruble peşin verdi. Ancak Şevket Alp Bey, Gürcistan'ın politikasının iki yönlü olduğunu kaydetti. Osmanlı ordusu kazanırsa Gürcüler onların yanında yer alacak, Ermeniler boy gösterirse Gürcüler kendi bağımsızlıklarını savunacaktır. Şevket Ali Bey, bölgedeki durumu öğrendikten sonra, Kafkasya'ya cesur ve tecrübeli subaylar gönderilirse başarının daha kolay olacağı kanaatine varmıştır. *“Kafkasya'nın subaylara ihtiyacı var”* diye yazdı. *“Şunu da belirtiyim ki Borçalı'dan (Türk fedaisi) Almas Musaguliyev, Zagatalalı Bekalov Hamzat Bey, Tiflis'ten Sultanov ve Acaristan'dan Cemal Bey Hemşizade'ye madalya verilmelidir. Bu bizim başarılı olmamıza yardımcı olacak ve bölgedeki faaliyetlerimizi kolaylaştıracaktır.”*⁸⁹

30 Temmuz 1918'de Kafkas İslam Ordusu veya Bolşeviklerin deyimiyle “Türk-Musavat birlikleri” Bakü yakınlarındaki Şabandağ Tepelerini ele geçirdi. 3 Ağustos'ta, Hazar Merkez Diktatörlüğü Genel Komutanlığı Başkanlığı ve Geçici Yürütme Komitesi Albay Biçerahov ve Bakü Ermeni Ulusal Konseyi başkanı, Türk komutanlığına şehrin teslim edilmesi için resmi bir teklif gönderdi. 4 Ağustos'ta İngiliz birliklerinin komuta kadrosunun bir kısmı Bakü'ye geldi. İngilizlerin (1.000 tüfekli)

⁸⁹ Отчет Шевкет Алп Бека, 28 февраля – 4 марта 1918 г.// Birinci Dünya Savaşı ve Azerbaycan. Osmanlı Arşiv belgeleri, (İstanbul 2018), s. 418-419.

Bakü'ye gelmesi ve Merkezi Hazar'da İngilizyanlı diktatörlüğün kurulması, Almanya'nın baskısı altındaki Türklerin eylemlerini yoğunlaştırması ve Bakü'ye doğru ilerlemesini erken durdurmaya zorladı.⁹⁰ 8 Ağustos'ta diktatörlük, Bolşevik rejiminin düşüşü ve Bakü Halk Komiserleri Konseyi'nin kaçıyla ilgili bir radyo mesajı gönderdi. 10 Ağustos'ta Abşeron Yarımadası Türkleri Bakü'deki mevcut yönetime karşı ayaklandı. Türk düzenli birlikleri Maştağa'yı ele geçirdi. 13 Ağustos'ta Halk Komiserleri Konseyi Astrahan'a taşındı. 31 Ağustos'ta Türk birliklerinin sağ kanattan yaptığı genel bir saldırı sonucunda Binegedi, Digya ve Muhammedi köyleri alındı.⁹¹ 12 Eylül'de Türkler, Şahsevenler, Erivan ve Elisavetpol(Gence) vilayetlerinden olan Müslüman askerler Bibi-Heybet yönünden Bakü'ye saldırmaya başladılar. O sırada Bakü Gümrük Komiseri'nin arkadaşı ve İran Sınırı Güvenlik Müdürü Yakov Akrest, tekneyle Türk savaş esirlerinin bulunduğu Nargin adasına gitti. 13 Eylül'de, Merkezi Hazar güçleriyle İngiliz birlikleri ve savaş gemileri, neredeyse düşman ateşine yanıt vermeden Nargin adasına çekildi. 14 Eylül'de Türk birlikleri Bakü'ye genel bir saldırı başlattı. Merkezi Hazar hükümeti, Bolşevik Dağıstan eyaletindeki Petrovsk şehrine tahliye edildi. Bakü Halk Komiserleri Konseyi (Baksovyet) temsilcileri "Türkmen" gemisiyle Krasnovodsk'a gönderildi. Biçerahov-Voskresenski'nin temsilcisinin görev yaptığı Ardagan savaş gemisinden Bakü'yü teslim etmesi için Türklere bir heyet gönderildi.⁹² Yakov Akrestin, o günlerde yaşananlarla ilgili raporunda, Bakü'den Petrovsk'a gitmek isteyenlerin Nargin adasındaki savaş esirleriyle (3.000 kişi) değiştirildiğini belirtmektedir. Sadece Biçerahov'un kadrosuna yazılanlar değiştirildi. Bakü'den Petrovsk'a gelen askerî birlikler Biçerahov'un müfrezesi tarafından silahsızlandırılarak kışlaya alındılar. Biçerahov, kendisini tüm Kafkas birliklerinin ve Hazar filosunun başkomutanı ilan etti ve 45 yaşın altındaki erkeklerin seferber edildiğini duyurdu.⁹³

Türklere zulmeden İngilizlerin müttefiki olan Kuzey Kafkasya Beyaz Muhafızlar Ordusu'nun belgeleri, Türk ordusunun Kafkasya ve Orta Asya'daki durumu hakkında birçok bilgi içermektedir. 13 Eylül 1919'da Kazak bölüğü, İran sınırında Azerbaycan'dan Bomuj-Tepe'ye geçen beş Türk

⁹⁰ Диктатура «Центрокаспия»// РГАСПИ. Ф. 71. Оп. 33. Д. 1670. Л. 13-16, 18; В Центральный Комитет Российской Коммунистической партии (большевиков). А. Кеворкян. 7 апреля 1919 г. Секретно// РГАСПИ. Ф. 71. Оп. 33. Д. 1708. Л. 248.

⁹¹ Краткая летопись событий от падения Бакинской Коммуны до трагической гибели 26, 1918 г.// РГАСПИ. Ф. 84. Оп. 3. Д. 283. Л. 100, 101, 102, 105, 107; Бакинская рабочая конференция (1919-1920 гг.)// РГАСПИ. Ф. 84. Оп. 3. Д. 284. Л. 7.

⁹² Доклад Товарища Комиссара Бакинской Таможни и Заведующий Охраной Пограничного пункта с Персией Якова Окрестина, ноябрь 1918, г. Москва// РГАСПИ. Ф. 71. Оп. 33. Д. 1722. Л. 15.

⁹³ Доклад Товарища Комиссара Бакинской Таможни и Заведующего Охраной Пограничного пункта с Персией, Якова Окрестина, ноябрь, 1922 г.// РГАСПИ. Ф. 71. Оп. 33. Д. 1722. Л. 16.

subayını tutuklama emri aldı.⁹⁴ Beyaz Muhafızlar, Türk ajanlarının ajitasyonunun etkisiyle Azerbaycan'da halkın ruh halinin giderek değiştiğini düşünüyordular. Ermeni-Azerbaycan ihtilafı ve Rusya'nın Ermenilere verdiği destek nedeniyle Rusyanlı havanın değiştiği kaydedildi. Gönüllü Ordu tarafından Azerbaycan cephesine gönderilen 40.000 Ermeniden oluşan askerî birliklerin kurulduğu haberi Rostov'da Türkler tarafından yayıldığı iddia ediliyordu.⁹⁵ Beyaz Muhafızlar, Türkiye'den Kafkasya'ya gelen öğretmenleri kıskanıyordu. Onları işe alan ve Bakü'ye gönderen Konstantinopolis'te bulunan Şefi bey Rüstembeyov'du. Türk subaylarıyla birlikte Bakü'ye gelen Nuri Paşa'ya karşı da sert bir tavır vardı. Beyaz Muhafız istihbaratına göre Nuri Paşa, Türkofil partisi lideri İttihadçı doktor Karabekov eşliğinde Azerbaycan şehirlerini gezerek camilerde ateşli konuşmalar yapmış ve halk arasında popülerlik kazanmıştı.⁹⁶

İstihbarat raporlarına göre Nuri Paşa, yaklaşık 10 gün boyunca Nuha'da kaldı ve bu sürede Türk ordusu için 1.300.000 ruble'den fazla para topladığı iddia edilen eski Nuha belediye başkanı Şirali bey Amircanov'un evinde ikamet etti.⁹⁷ Dağıstan'da Türk Albay Tefvik Bey komutasında bir gönüllü alayı vardı. Gerektiğinde, isyancılar için Azerbaycan'dan Dağıstan'a silah, mermi, ve yiyecek gönderiliyordu. GRSK(Güney Rusya Silahlı Kuvvetleri), Azerbaycan'ın Dağıstan'a yardımını Bakü ile Gönüllü Ordu arasında bir cephe hattı oluşturma arzu yorumluyordu. 1920 baharında Ruslara karşı savaşmak için güçlü bir orduya sahip olmak amacı güdüyorlardı. GRSK Karargahındaki albaylardan olan S.N. Ryasnyanski yukarıdakileri özetleyen raporunda Azerbaycan'ın orada öncü rol oynayan Türklerin etkisi altında olduğu ve Azerbaycan hükümetinin Ruslara karşı davranışının giderek düşmanca görüldüğünü kaydetti. Gönüllü Ordu'nun saldırısından çekinen Azerbaycan hükümeti Dağıstan'da aktifti ve Türklerden yardım istemişti.⁹⁸

Türk askerî tebaası gönüllü olarak Kafkasya'da kaldı. Kasım 1919'da Kuzey Kafkasya Birlik Komutanlığı Genelkurmay Başkanı, Hazar Deniz Kuvvetleri Komutanı'na, Azerbaycan hükümetinin “Türk-Bolşevik ajanları”

⁹⁴Донесение Штаба Северо-Кавказской Белогвардейской Армии Начальнику Канцелярии Деникинской Армии Полковнику Чайковскому о концентрации английских войск на советско-персидской границе, 13 сентября 1919 г., Пятигорск, (Ашур-Ада)// Иностранная военная интервенция и Гражданская война в Средней Азии и Казахстане. Т.1. Май 1918 г. - сентябрь 1919 г. Алма-Ата, Изд-во АН Казахской ССР, 1963, с. 417-418.

⁹⁵ Сводка № 1232 Разведывательного отделения Штаба Главнокомандующего Вооруженными Силами на Юге России по данным к 8-му декабря 1919 г. Азербайджан// РГАСПИ. Ф. 71. Оп. 33. Д. 1708. Л. 168.

⁹⁶ А.г.е. Л. 168-169.

⁹⁷ А.г.е. Л. 169-170.

⁹⁸ А.г.е. Л. 175.

ile Bakü'de Kazım bey adıyla yaşayan biri aracılığıyla bir tür bağlantı kurduğunu gizlice bildirdi. Hükümet Türkistan'daki Kazibek ile de temas içerisindeydi. İngiliz komutanlığının temsilcisi Albay Palitsin'e bu bağlantının var olduğunu ve Müslümanların Bakü'den Hasan-Kulu köyü üzerinden Kazibek'e mektup ve para gönderdiklerini resmen bildirdi. Azerbaycan Savunma Konseyi, Kazibek liderliğindeki hareketi desteklemek için 20 milyon kadar para tahsis ettiği vurgulandı. Genelkurmay Albay Bulgakov, Beyaz Muhafızlara Azerbaycan'dan Hasan-Kulu'ya giden her şeyi ele geçirmeyi ve orayı kontrol altında tutmayı emretti.⁹⁹ ADC hükümeti, Azerbaycan donanmasının örgütlenmesinde Türkiye'den yardım istedi. Beyaz Muhafızlara göre, Poti üzerinden Türkiye'den bazı malzemeler ve deniz topları ithal edilebiliyor. Türk denizciler, subaylar, teknisyenler ve işçiler geldiler. Abdülkadir gemisi makineli tüfeklerle donanmıştı ve her gece Nargin-Alat ve geri gidip geliyordu.¹⁰⁰

Sonuç

Genel olarak değerlendirildiğinde Türk subayları, Kuzey Kafkasya halklarının bağımsızlığına karşı çıkan Rus Bolşeviklerine ve Beyaz Muhafızlarla mücadelede sadece Kafkasya Müslümanlarına yardım etmekle kalmamış, aynı zamanda Müslüman halkların temsilcilerine askerî konularda da eğitim vermişlerdir. Bu Türk subayların kimler olduğu ve hangi zor şartlarda çalıştıkları, kaderlerinin ne olduğu, halkın ve çağdaşların hafızasında bıraktıkları izleri kapsamlı bir şekilde incelemek bu çalışmanın esas gayesidir. Kuzey Kafkasya Halk Cumhuriyeti'nin varlığı sırasında, Dağlılar çeşitli ulusal ve dinî şahsiyetler tarafından askere alındı.

Osmanlı Türkleri, Kafkasya'nın Müslüman halklarının yardımına koşmuş ve onlar aracılığıyla düzenli bir ordu oluşturmaya çalışmışlardır. Ancak Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti topraklarının işgal edilmesi ve bağımsızlığın kaybedilmesi bu planların gerçekleşmesine izin vermemiştir. Çarlık döneminde Dağlılar zorunlu olarak askere alınmıyorlardı. Tebligat ve her türlü ayrıcalık elde etmek için bu yolu seçen soyluların bir kısmı istisnaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte dağ askerî birlikleri oluşturulmaya başladı. Ancak Kafkasya Müslümanları, Gürcüler ve

⁹⁹ За Начальника Штаба Командующего Войсками Северного Кавказа Начальнику Каспийской военной флотилии, ноябрь 1919 г., № 44106, г. Пятигорск// РГАСПИ. Ф. 71. Оп. 33. Д. 1725. Л. 49.

¹⁰⁰ Представитель Главнокомандующего вооруженными Силами Юга России в Баку от 15/2 сентября 1919 г., № 2256 Начальнику Особого Отдела Генерального Штаба// РГАСПИ. Ф. 71. Оп. 33. Д. 1725. Л. 58 – 60; Представитель Главнокомандующего вооруженными Силами Юга России в Баку от 2/15 сентября 1919 г., № 2257 Начальнику Особого Отдела Генерального Штаба// РГАСПИ. Ф. 71. Оп. 33. Д. 1725. Л.65.

Ermenilerden farklı olarak orduda hizmet etmemişlerdi ve neredeyse hiç düzenli asker ve subayları yoktu. Bu sorun bağımsız devlet yıllarında gündeme geldi. Çünkü silahlı kuvvetler kendi özgürlüklerini ve bağımsız devletlerini korumaları için gerekiyordu. Türk eğitimci ve subaylar, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin ihtiyaçları için bir ordu kurmaya ve eğitmeye çalıştılar.

AZERBAJCAN'DA ASKERÎ EĞİTİM: HAYDAR ALİYEV YÜKSEK HARP OKULU TARİHİNE DAİR

Tahir ŞAHBAZOV*

Giriş

Bilindiği gibi, tarih boyunca Rusya İmparatorluğu'nda aralarında Azerbaycanlıların da bulunduğu Müslüman halklara karşı dinî ve millî yönden itibarsızlık ve güvensizlik “geleneği” hâkim olmuştur. Bu meşum “gelenek”, tüm alanlarda olduğu gibi askerî alanda da kendini göstermekteydi. Şöyle ki, XIX. yüzyılın başlarında (1813-1828 yılları) Güney Kafkasya'nın (aynı şekilde Kuzey Azerbaycan'ın) Çar Rusya'sı tarafından işgalinden sonra Gürcü ve Ermeniler genel askerî yükümlü kabul edilse de Azerbaycanlılar ve diğer Müslüman halklar bunun dışında tutulmaktaydı. Onların çocukları askerî okullara alınmıyor, ordu ve donanmaya çağırılmıyorlardı. Bu azmış gibi 1887 yılında İmparator III. Aleksandr'ın fermanı ile Güney Kafkasya Müslümanları için (Azerbaycanlılar) askerlik hizmeti askerlik vergisi ile değiştirilmiştir.¹ Söz konusu yaklaşım XX. yüzyılın başlarında da devam etmişti. Bu nedenle I. Cihan Harbi (1914-1918) cephelerinde Rus ordusunda “Vahşi Tümen”deki “Tatar Süvari Alayı” dışında Azerbaycanlılardan oluşan askerî birlik mevcut değildi.²

Kanaatimizce mevcut yaklaşımı sadece Çarizm'in Türk-Müslüman halklarına karşı “güvensizliği” ile açıklamak doğru değildir. Buna yönetimin kadim ve zengin askerî geleneklere sahip Türk-Müslüman halklarının muhtemel birliği (ilk olarak Türkiye-Azerbaycan birliği) karşısında görülen önleyici tedbir şeklinde de bakmak mümkündür. Ayrıca işgalden sonraki dönemde Azerbaycan'da gittikçe güçlenen direniş ve kaçak harekâtı, arka arkaya yaşanan isyanlar (1831 yılı Talış İsyanı, 1832 yılı Car-Balaken İsyanı, 1837 yılı Guba İsyanı, 1838 yılı Şeki İsyanı vs.) Çarizm'i böyle bir tutum sergilemeye, Türk-Müslümanları ordudan, askerî eğitim ve öğretimden uzak tutmaya, böylece savaş ruhlarını elinden almaya ve zayıflatmaya mecbur bırakıyordu. Güvensizlik “geleneği” Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nde

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsü, sh-tahir@rambler.ru, ORCID: 0000-0001-7973-213X.

¹ *Azerbaycan Tarihi*, c. 3, (Bakü: Az.SSSR EA, 1964), s. 183.

² P. Darabadi, *Voenna-Istoriçeskaya İstoriya Azerbaydjana (1917-1920 godı)*, İzdadelskiy Dom “Kafkaz”, (Baku, 2013), s. 144.

olduğu 70 yıllık dönemde de kısmen farklı şekilde devam etmiştir. Konuyla ilgili olarak Millî Lider Haydar Aliyev konuşmalarının birinde şöyle demişti:

“...Biz her yıl 60 binden fazla genci orduya sevk ediyorduk. Lakin bunların neredeyse tamamı inşaat taburlarına gönderiliyordu. “Neden bizim askerlerimize böyle davranıyorsunuz?” sorusuna “Azerbaycanlıların Rusça bilmediklerini, ya da iyi bilmediklerini, dolayısıyla orduda her şeyin teknolojiyle ilgili olduğunu ve dil bilmeyi gerektirdiğini...” söylüyorlardı.”³

Lakin tüm bunlar XIX-XX. yüzyılda yüksek askerî eğitim görmüş, Çar ve Sovyet ordusunda üst makamlara ulaşabilen Azerbaycanlıların olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu kadar yasak ve sınırlamalara rağmen hem XIX. yüzyılda hem de XX. yüzyılın başlarında bireysel olarak askerî eğitim görmeye çalışan, Rus ordusunda üst makamlara yükselebilen Azerbaycanlılar olmuş, birbirini takip eden çok değerli askerler nesli yetişmiştir. Bunlardan XIX. yüzyılda yaşamış ve çok sayıda generaller yetiştirmiş Nahçıvanskiler, Gacırlar, Yadigarovlar, Talışhanovlar ve diğer askerler neslini kaydedebiliriz.

XX. yüzyılda General Samed Bey Mehmandarov, ismi tarihe “Rus topçusunun babası” olarak geçen General Aliğa Şihlinski, Rusya Genelkurmay Başkanlığı Akademisi’nin ilk Azerbaycanlı mezunu, I. Cihan Harbi kahramanı Yarbay Habib Bey Selimov, Avrupa cephelerinde savaşmış ilk Azerbaycanlı pilot poruçik⁴ Ferruh Ağa Gayıbov, Albay Seyfulla Behmen Mirza, Albay Veli Bey Yadigarov, iki kez Sovyetler Birliği kahramanı General Hazi Aslanov ve onlarca hatta yüzlercesi isimlerini Azerbaycan’ın harp tarihine altın harflerle yazmışlardır. Siyasî mahiyetine bakmadan onların Çar ve Sovyet ordusunda kazandıkları askerî deneyim, farklı tarihi dönemlerde Azerbaycan ordusunun şekillenmesinde değerli altyapı rolü oynamışlardır. Makalede Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (AR MDA), Siyasî Senedler Arşivi (SSA), Türkiye Silahlı Kuvvetleri Askerî Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE) belgeleri, süreli yayınlar, Azerbaycan Harp Tarihi’ni araştıran tarihçilerin araştırmalarının sonuçları ve diğer kaynaklardan yararlanılmıştır.

1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Harp Eğitimi Politikası: “Harbiye Okulu”nun (Haydar Aliyev Yüksek Harp Okulunun) Açılması

Lakin Azerbaycan’ın bağımsız devlet olduğu günümüzde gençlerimize askerî bilgileri öğreten, kendilerine askerî alışkanlığı aşılaman,

³ “C. Nahçıvanski Adına Herbi Liseyin 30 İllik Yubileyine Hesr Olunmuş Tenteneli Merasimde Nitq”, *Haydar Aliyev ve Ordu Guruculuğu*, Adiloğlu, (Bakü 2006), s. 468.

⁴ Doğu Avrupa’daki teğmen rütbesi.

onları vatana, toprağa sevgi ruhunda terbiye eden farklı alanda onlarca yüksek askerî okul ve lise bulunmaktadır. Temeli 1918 yılında-Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) döneminde (1918-1920) atılan Haydar Aliyev Yüksek Harp Okulu bunların ilki, birincisidir. Gerçi buna kadar da Azerbaycan'da askerî okul açma düşüncesi ortaya çıkmış ve gerçekleştirilmesi için bazı girişimlerde bulunulmuştur. Örneğin 1917 yılının temmuz ayında Gence'de Albay Süleyman Bey Efendiyev'in girişimi ile 150 Azerbaycanlının eğitim gördüğü askerî kurs açılmıştır.⁵ 1918 yılının başlarında ise Bakü'de "Müslüman Praporşikleri⁶ Mektebi" tesis edilmiş ve burada üç ay boyunca 100 yünkerin (askerî öğrencinin) eğitim görmesi tasarlanmıştır. Lakin bu düşünce Bakü'de gerçekleştirilememiş ve 1918 yılı Mart Soykırımı'ndan sonra söz konusu okul Gence'ye nakledilmiştir.⁷

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra (28 Mayıs 1918) addedilen en önemli görevlerden biri de hiç şüphesiz Millî Ordu'nun kurulması ve bu ordunun Azerbaycanlı ve Müslüman subaylarla temin edilmesi idi. Bunun için ise millî askerî kadroları hazırlayacak askerî okula ihtiyaç bulunmaktaydı ve bu okul 1918 yılının haziran ayında Kafkas İslam Ordusu komutanı Nuri Paşa'nın girişimi ve başkanlığında Gence'de açıldı. Büyük ümitler bağlanan bu okulla ilgili olarak Nuri Paşa hatıralarında şunları kaydetmekteydi: "*İslam Ordusu teşkilatı fazla subaya ihtiyaç duymaktaydı. Bu ihtiyacın temini müteaddit defa İstanbul'dan talep edilse de kâfi miktarda subay gönderilmemişti.*"⁸

"Harbiye Okulu" (Rus-Sovyet kaynaklarında Gence Podproporşikler Okulu olarak geçmektedir) için ilk yılda 100 kişilik kontenjan belirlense de burada okumak isteyen Azerbaycanlıların sayısı defalarca fazla idi.⁹ Bu, Azerbaycanlıların dövüş sanatlarına olan büyük ilgisinin bir işaretiydi. 1918 yılının ekim ayında eğitim süresi 4 ay olan "Harbiye Okulu" ilk mezunlarını verdi ve bu Azerbaycan ordusunun millî kadrolarla temini açısından son derece önemli siyasî olaya dönüştü. Mezuniyet sınavından sonra düzenlenen törende konuşan Eğitim Bakanı N. Yusifbeyli meseleyle bağlı düşüncelerini şöyle açıklamıştır: "*Bugün tüm komşu milletlerin temsilcileri Azerbaycan evlatlarının ne kadar kabiliyetli ve zeki olduklarını gördüler. Böyle bir güce sahip olduğumuz için ülkenin geleceği açısından endişelenmeye biliriz.*"¹⁰

⁵ Ş. Nezirli, *Cumhuriyet Generalları*, (Bakü: Herbi Neşriyyat, 1995), s. 44-46.

⁶ Çar Rusyası ordusunda subay rütbesi.

⁷ M. Süleymanov, *Azerbaycan Ordusu (1918-1920-ci iller)*, (Bakü: Herbi Neşriyyat, 1998), s. 37-38.

⁸ *Türkiye Silahlı Kuvvetleri Askerî Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)*, k. 3823, d. 22, f. 7-10.

⁹ *Azerbaycan Respublikası Merkezi Dövlət Arhivi (AR MDA)*, f. 2918, lis. 1, d 3, v. 67-69.

¹⁰ *Azerbaycan Gazeti* (Rusça), 11 Kasım 1918.

I. Cihan Harbi'nin sonuçlarına göre Türk orduları Kafkas'ı terk ettikten sonra Azerbaycan ordusunun kurulması görevi tam olarak AHC hükümetinin üzerine düştü. Bu sebeple Bakanlar Kurulu'nun 27 Ekim 1918 tarihli toplantısında alınan kararla Bakü'de üç askerî okulun (İstihkâm Okulu, Askerî Demiryolcular Okulu ve Sağlık Görevlisi Okulu) açılmasına karar verilmiş ve bu amaçla 50 bin ruble ayrılması uygun görülmüştür.¹¹ Lakin aynı yılın 17 Kasım tarihinde İngiliz ordularının Bakü'ye girmesi ile söz konusu okul açılmadı. Bundan sonra Savunma Bakanlığı'nın asıl dikkati bir daha Gence'de faaliyet gösteren ve hala tek askerî eğitim kurumu olan "Harbiye Okulu"nun yeni düzeyde açılmasına yöneldi. Bu amaçla söz konusu okulun statüsü artırıldı ve Savunma Bakanı'nın emri ile 1 Aralık 1918 tarihinden "Gence Proporşikler Okulu" olarak isimlendirildi.¹² Lakin bu basit bir isim değişikliği değildi. Şöyle ki, eğer bu tarihe kadar okulu bitirenler mezuniyet sınavından hemen sonra subay rütbesi alamıyorlardıysa, şimdi başarılı bitirme sınavlarından sonra kendilerine "praporşik" ilkin subay rütbesi verilmekteydi. Praporşikler okulunun ilk reisi Yarbay Şirin Bey Kesemenli (Kesemenskiy) oldu. 1919 yılının 7 Temmuz tarihinde Praporşikler Okulu Gence'den Hacikend'e, 6 Eylül 1919 yılında ise Bakü'ye tasındı ve Torgovıy sokağı ile Budagovski sokaklarının kesişmesinde bulunan 10. Asker Hastanesi'nin binasında yerleştirildi.¹³ Kabul mülakat şeklinde yapılmaktaydı. İlkokulu, gimnazyum veya eşdeğer eğitim kurumunun 4. sınıfını bitirenler okula müracaat edebilirlerdi. Kabul edilenler, Azerbaycan halkına sadakat yemini etmek ve yemin törenleri camilerin önünde, din adamlarının katılımı ile gerçekleştirilmekteydi.¹⁴

Harbiye Nazırı Samedbey Mehmandarov ve yardımcısı Aliğa Şıkhlinski Praporşikler Okulu'nda askerî eğitimin kalitesi, eğitim-öğretim süreci, yünkerlerin giyecek ve yiyecek meseleleri ile yakından ilgilenmekte, zaman zaman gerekli tavsiye ve emirlerini vermekteydiler.¹⁵ İlk dönemlerde Praporşikler Okulu'nda eğitim-öğretimde Türk tecrübesi temel alınsa da sonradan Rusya askerî okullarının deneyimleri öne çıkmaya başladı. Çünkü eğitim sürecinde genellikle Rus yazarlarının kitapları okutulmakta, derslere ise Rusya askerî okulu mezunları girmekteydiler.¹⁶ Mevcut statüde Praporşikler Okulu'nun son mezuniyeti 1919 yılının eylül ayında oldu ve bu mezuniyetle okulu bitiren 114 asker subay rütbesi aldı.¹⁷ 1919 yılının ekim

¹¹ *Azerbaycan Gazeti*, 29 Ekim 1918.

¹² *AR MDA*, f. 252, lis. 2, d 5, v. 15.

¹³ *AR MDA*, f. 252, lis. 2, d 9, v. 39, 43, 56.

¹⁴ M. Süleymanov, *Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Harb Tarihi*, c. 2, (Tehran: Firuzan Neşriyyat, 2014), s. 225.

¹⁵ M. Süleymanov, *Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Harb Tarihi*, s. 225-227.

¹⁶ M. Süleymanov, *Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Harb Tarihi*, s. 229.

¹⁷ M. Süleymanov, *Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Harb Tarihi*, s. 238.

ayında Okulun statüsü bir miktar daha yükseltildi ve yeniden “Harbiye Okulu”, burada eğitim görenler ise “yünker” olarak isimlendirilmeye başlandı. Bununla bağlantılı olarak 31 Ekim 1919 tarihinde Harbiye Nazırı'nın ilgili emri imzalandı.¹⁸ “Praporşikler Okulu” müdürü olan R. Şıkhlinskiy “Harbiye Okulu” müdürlüğüne atandı. Okulda 3 temel bölüm-piyade, topçu ve istihkâm bölümleri faaliyet göstermekteydi. Piyade bölümü iki bölüklü bir tabur, topçu ve istihkâm bölümleri ise her biri birer takım olmalıydı.¹⁹ Lakin bilindiği gibi Nisan 1920'de Rus askerî müdahalesi sonunda Azerbaycan'da Halk Cumhuriyeti'nin çöküşü ve Bolşevik-Sovyet rejiminin kurulmasıyla birlikte askerî eğitim alanındaki çalışmalar da yarım kaldı.

2. “Harbiye Okulu” Sovyetler Birliği Döneminde

Bolşevik-Sovyet rejiminin ilk yıllarında Azerbaycan'da askerî birlikleri oluşturacak, askerî personeli idare edecek ve son olarak da hizmet edecek millî kadrolar çok azdı. Bu yüzden ister istemez işgalci XI. Ordu mensupları kullanılır ve bu elemanlar da genellikle yönetici olarak atanıyorlardı. Lakin personelin Azerbaycanlı askerî kadrolardan oluştuğu büyük çoğunluğu Rusça bilmedikleri için böyle bir yaklaşım hiç de etkili olmamaktaydı. Yani millî, aynı zamanda rejime sadakatli Azerbaycanlı askerî kadroların yetiştirilmesine ihtiyaç duyulmaktaydı ve bu ihtiyacın karşılanması Harbiye ve Bahriye Komiserliği'nin²⁰ faaliyetinin temel yönlerinden biri olarak belirlenmişti.²¹

Öte yandan, askerî okul öğrencilerinin büyük çoğunluğunun millî ruhlu Azerbaycanlılardan oluşması, doğal olarak merkezi hükümeti memnun etmemekteydi. Bu nedenle okullar zamanla ya kapatılmakta, ya da “güvensiz” kadrolardan temizlenerek faaliyet alanı yeniden düzenlenmekteydi. Amaç, ne olursa olsun, askerî eğitim kurumlarını yeni rejimin ideolojik yapısından kaynaklanan taleplerle uyumlu hale getirmektir. Bu gibi önlemlerin sonucu olarak 6 Mayıs 1920 yılında Azerbaycan Sovyet ordusunda Cumhuriyet döneminin askerî rütbeleri iptal edildi ve aynı yılın 11 Mayıs tarihinde yunkerler kursant (kursiyer) olarak isimlendirilmeye başlandı. 1920 yılının 25 Mayıs tarihinde ise AHC zamanında açılmış “İstihkâm Okulu” “Harbiye Okulu” ile birleştirildi. Okulda bölümlerin sayısı artırıldı ve “Azerbaycan Birleşik (Mürekkep) Harbiye Okulu” olarak isimlendirildi. Harbiye ve

¹⁸ AR MDA, b. 252, lis. 2, d. 11. v. 26.

¹⁹ AR MDA, b. 252, lis. 3, d. 3, v. 20.

²⁰ Azerbaycan'da Sovyet Hükümeti kurulduktan sonra Harp Nezareti temelinde kurulmuş kurum. Bu kurum 1922 yılının sonlarına-SSCB kuruluncaya kadar formal bağımsızlığını muhafaza etse de Azerbaycan SSCB'ye katıldıktan sonra statüsünü kaybetti.

²¹ M. Süleymanov, *Azerbaycan'ın Herb Tarihi*, c. 1, (1920-1922), (Tehran: Firuzan Neşriyyat, 2011), s. 445.

Bahriye Komiserliği'nin 3 Haziran 1920 tarihli emri ile “Harbiye Mektebi”nin kursantları tüm alanlarda Kızıl Ordu askerlerine eşit kabul edildi ve böylece okuldaki tüm temizlik, sıhhi ve iâşe işleri kursantların görevleri arasına dâhil edildi.²² Bu artık profesyonellikten geriye atılan bir adımdı. 1920 yılının 28 Haziran tarihinde “Birleşik Harbiye Okulu”nun “Tüzük”ü “Harbiye ve Bahriye Komiserliği” tarafından onaylandı. Tüzük tam olarak, “Piyade-Makineli Tüfek, Topçu, Süvari ve İstihkâm Bölümlerinde İşçi-Köylü Kırmızı Orduya Komuta Heyeti Yetiştiren Azerbaycan Sovyet Birleşik Harbiye Okulu’na Dair Tüzük” şeklinde isimlendirilmekteydi.²³

Bu “Tüzük”le okul Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Harbiye ve Bahriye Komiserliği’ne bağlı olsa da eğitimin ve düzenli hazırlığın yürütülmesi işinin denetimi XI. Ordu’nun komuta kademesini birleştiren Yüksek Askerî Okul müdürü tarafından gerçekleştirilmekteydi. Okulun eğitim süreci 8 ay olmakla 3 kursa-hazırlık, genel ve ihtisas kursuna bölünmekteydi. Hazırlık kursunun piyade-makineli tüfek ve süvari bölümlerine Rusça okuyup yazmayı, hesap işlerini bilen kursantlar kabul edilmekteydi. Hazırlık ve genel kurslarda eğitimini tamamlayan kursantlar, ihtisas kursuna geçirilirdi. Burada ise tekçe askerî-bilimsel fenler tedris edilmekteydi.²⁴ Lakin taksim, teminat ve teçhizat meselelerinde “Azerbaycan Birleşik Harbiye Okulu” önemli sorunlarla karşı karşıyaydı. Okul uygun binada yerleşse de derslik, tüzük ve ders araç gereçleri eksikti, eğitim sürecine katılmış subay ve öğretmenler yetersizdi. Azerbaycan dilinde eğitim verecek öğretmenlerin sayısının yetersiz olması da eğitim sürecinde bir kısım zorluklara neden olmaktaydı. Bazı derslerde Rusça konuşan öğretmenlerin yanında çevirmenler çalışsa da bu yöntem beklenen sonucu vermemekteydi.²⁵

Eğitim binaları farklı arazilerde bulunan “Azerbaycan Birleşik Harbiye Okulu”, 1922 yılında yeni-şimdiki İstiklal Caddesindeki 15 numaralı binaya taşındı. Bu zaman Okulu’nun yapısı ve statüsünde belirli değişiklikler yapıldı ve bazı askerî eğitim kurumlarının bu eğitim ocağı ile birleştirilmesine karar verildi. Yeni kurslar arasında Askerî-Siyasî Kurslar, Askerî Topografi Kursu ve Deniz Havacılığı Kursu da vardı. Harbiye ve Bahriye Komiseri’nin 26 Mayıs 1922 yıl tarihli 174 (A) sayılı emrine göre bu birleşmeden sonra Harbiye Okulu’u şu bölümlerden oluşmaktaydı: 1. Piyade; 2. Süvari; 3. Topçu; 4. Makineli Tüfek; 5. İletişim; 6. Havacılık; 7. Topografi; 8. Askerî-Siyasî; 9. Askerî-Üretim kursları.²⁶ 1923 yılının ağustos ayında okulun ismi bir kez daha değiştirilerek “Azerbaycan Bileşik Askerî Okul” olarak

²² AR MDA, b. 246, lis. 1, d. 96, v. 52-53.

²³ AR MDA, b. 246, lis. 1, d. 70, v. 74-77.

²⁴ M. Süleymanov, *Azerbaycan’ın Herb Tarihi*, c. 1, (1920-1922), s. 451.

²⁵ AR MDA, b. 252, lis. 2, d. 26, v. 124.

²⁶ *Siyasi Senedler Arşivi (SSA)*, b.1, lis. 74, d. 134, v. 45.

isimlendirildi ve son baharda başlayan yeni eğitim ve öğretim yılında burada 14 sınıf oluşturuldu. Bu sınıflar önceki eğitim yılından kalmış hazırlık sınıfı ve okula yeni kabul edilmiş kursantlar da dâhil olmak üzere şunlardan ibaretti: Piyadeler üzere hazırlık sınıfları (6 sınıf), genel ihtisaslar üzere hazırlık sınıfları (2 sınıf), süvariler üzere hazırlık sınıfı (1 sınıf), topçular üzere hazırlık sınıfı (1 sınıf), aşağı piyade sınıfları (2 sınıf), aşağı süvari sınıfı (1 sınıf), aşağı topçu sınıfı (1 sınıf).²⁷ Böylece yeni statüde ilk eğitim yılına 1 Ekim 1923 yılında başlayan Okul'da SSCB'nin diğer askerî okullarından farklı olarak bir değil, 3 uzmanlık-piyade, süvari ve topçu alanları üzere gerçekleştirilmekte, eğitimin laboratuvar yönteminin tatbiki düşünülmekteydi. Lakin yukarıda da kaydedildiği gibi Türk (Azerbaycan) dilinde dersliklerin bulunmaması, zorunlu malî yetersizlik, sınıf odalarının azlığı vs. gibi sorunlar söz konusu yöntemin uygulanmasını engellemekteydi.

Gerçi bir süre sonra eğitim için zaruri olan dersliklerin Azerbaycan diline çevirisi için çeviri komisyonu oluşturuldu ve bu komisyon hemen işe başladı. Eşzamanlı olarak Azerbaycan dilinde yazılmış ve genel olarak ortaöğretim kurumları için düşünülen dersliklerin alınması için Halk Maarifi Komiserliği'ne de başvuruldu.²⁸ Lakin alınan tüm bu önlemler mevcut durumu iyileştirmek için hiç de yeterli değildi ve sorun devam etmekteydi. Bu yüzden de askerî derslerin tedrisi zamanı sınıfların Rusça bilgi düzeyine göre, hiç bilmeyenler, zayıf ve iyi bilenler şeklinde gruplara ayrılmasına karar verildi. Bu durumda dersler Rus dilini hiç bilmeyenler sınıfında çevirmenlerden yararlanılarak Azerbaycan dilinde, diğer sınıflarda ise Rus dilinde yapılmaktaydı.

Elimizde bulunan arşiv belgelerinden açıkça anlaşılmaktadır ki, "Birleşik Harbiye Okulu"na kabul edilen subaylar ciddi kontrolden geçirilmekte, subayın geçmişi ve siyasî düşüncesine dair ayrıntılı bilgiler toplanmaktaydı. Bu amaçla hizmete alınan zabitler özel forum doldurmak zorundaydılar. Doğru bilgi vermeyenler kurşunlanmaya kadar çeşitli cezalara maruz kalabilirlerdi. Özel olarak düzenlenmiş forumda zabitin ismi, soy ismi, doğum yılı, eğitimi vs. gibi genel karakterli sorularla birlikte şu sorular yer almaktaydı: 27 Şubat 1917 tarihine kadar neredeydin ve ne yapıyordun? 27 Şubat 1917 tarihinden 25 Ekim tarihine kadar neredeydin ve ne yapıyordun? Sovyetler zamanında tutuklanmış mısın? Ne zaman, nerede ve ne kadar süreyle? Ünlü Sovyet parti görevlilerinden hangisi seni şahsen tanımaktadır? Bunlardan hangisi senin doğruluğuna ve güvenilir olduğuna garanti verebilir? Parti üyesi misin? Emlakin olmuş mu?²⁹ Lakin Sovyet yönetiminin Azerbaycan'a ve Azerbaycan halkına geleneksel güvensizliğinin sonucu

²⁷ AR MDA, b. 138, lis. 3, d. 40, v. 7.

²⁸ AR MDA, b. 138, lis. 3, d. 41, v. 1.

²⁹ M. Süleymanov, *Azerbaycan'ın Herb Tarihi*, c. 1, (1920-1922), s. 457-458.

olarak SSCB Savunma Bakanlığının 15 Eylül 1927 tarihli emirle 12 yıllık faaliyet süresi boyunca yüzlerce millî askerî kadro yetiştirmiş olan Birleşik Askerî Okulu kapatıldı. Okulun piyade ve topçu ihtisası üzere kursant ve öğretmenlerinin bir kısmı Tiflis'te yeni açılmış “Zagafkasya Piyade Okulu”na gönderildi.³⁰ Okulun eğitim üssü ise bulunduğu binada (şimdiki 132 numaralı okulun binası) kalmaya devam etti.

1928 yılında Bakü'de eğitim veren lise tipli Zagafkasiya Askerî Hazırlık Okulu, “Birleşik Askerî Okul”un bulunduğu binaya taşındı ve bu okulun üssünde faaliyete başladı. 1930 yılının Kasım ayında ise okula Bolşevik Sergo Orconikidze'nin ismi verilerek “Sergo Orconikidze Bakü Piyade Okulu” olarak isimlendirildi. Okulda eğitim süresi 3 yıl olarak belirlendi. 1937 yılında burada kontenjanın artırılmasıyla iki kursant taburu oluşturuldu. Ayrıca II. Cihan Harbi arifesinde okulda yedek komuta heyeti yetiştiren ek bir kurs daha açıldı. Orduda subay ihtiyacının karşılanması için eğitim süresi kısaltıldı ve bunun sonucunda orduya çok sayıda subay verilebildi. Şöyle ki, 1939-40 eğitim ve öğretim yılında artık okulda 4 kursant taburu oluşturulmuştu.³¹

1942 yılında savaşın Kafkas cephesinde askerî durumu karmaşık hale getirdiği bir zamanda “Bakü Askerî Piyade Okulu” personelinin cepheye gönderilme zarureti yarandı. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla kursantlardan oluşan 164. Tugay kuruldu ve zabıt-öğretmen grubunun bir kısmı cepheye gönderildi. Okulun daimî personelinin çoğu ise Bakü'de bırakıldı. Aynı yılın Ekim ayında belli sebeplerden dolayı eğitime ara veren Kuzey Kafkasya'daki “Grozni Askerî Piyade Okulu” öğrencilerinin bir kısmı “Bakü Askerî Piyade Okulu”na nakledilerek yeni öğrenci grubu oluşturuldu. Bundan önce “Bakü Askerî Piyade Okulu” müdür yardımcısı olan Albay Molçanov okulun yeni müdürü olarak atandı. 1942 yılının sonlarında okulun mezuniyetinden sonra Grozni'dan gelmiş askerî öğrenciler de Bakü'yü terk ettiler. Okul önceleri olduğu gibi faaliyetini sürdürmeye devam etti. Lakin burada bir noktaya temas edilmeden geçilmemelidir. Şöyle ki, Sovyetler Birliği döneminde “Bakü Askerî Piyade Okulu”nun tarihi “Grozni Askerî Piyade Okulu”nun kuruluş tarihi olan 1939 yılı kabul edilmekteydi. Oysa 1942 yılında eğitime ara verilen bu okulun öğretmen ve subaylarının önemli bir kısmı cepheye, eğitimini tamamlayamamış olanlar ise Tiflis'e gönderilmiş, çok az sayıda öğrenci Bakü'ye nakledilmiştir. Yani bu öğrencilerin sayısı o kadar azdı ki okulun eğitime başlaması için ek öğrenci alınmıştı.

Öte yandan Grozni Askerî Okulu öğrencileri Bakü'ye nakledildikten sonra eğitim “Bakü Askerî Piyade Okulu”nun altyapısı üzerinde

³⁰ AR MDA, b. 138, lis. 5, d. 81, v. 2.

³¹ *Bakinskoe Vısşee Obşevoykovoe*, Azereşr, Baku 1985, s. 28.

gerçekleştirildi. Yani Groznı'dan Bakü'ye hiçbir şey getirilmemişti. Odur ki, “Groznı Askerî Okulu”nun az sayıda öğrencisinin “Bakü Askerî Piyade Okulu”nda toplam iki ay eğitim görmesine göre 20 yıllık bir okulun tarihinin sahteleştirilmesinin tesadüf değil, planlı bir adım olduğu açıktır. Amaç ise her zaman ve her alanda olduğu gibi askerî kadro hazırlığı meselesinde de Azerbaycan'da görülen işlerin önemini azaltmak ve bu işleri gölgelemektir.

II. Cihan Harbi bittikten sonra “Bakü Askerî Piyade Okulu”nun Azerbaycanlı kadrolarla temini işi bir miktar genişlendi. 16 Ocak 1952 tarihinde Azerbaycan K(b)P MK ve Bakanlar Kurulu konuyla ilgili kararlar kabul etti ve okul için 175 kişilik kontenjan belirlendi. Fakat seçimin daha iyi yapılması için Cumhuriyet Askerî Komiserliği iller için belirlenenden fazla kontenjan ayırdı. Bu kontenjana uygun olarak il askerî komiserliği genel olarak 234 isim belirleyip Cumhuriyet Askerî Komiserliği'ne takdim etmeli idi. Bu amaçla “Bakü Askerî Piyade Okulu” temsilcileri bölgelere gönderildi. Yürütülen geniş ve planlı işin sonucu olarak ülke üzere 270 aday belirlenmiş ve bu adaylardan 170-i Azerbaycanlı olmakla 179-u “Bakü Piyade Askerî Okulu”na kabul edildi.³² “Bakü Askerî Piyade Okulu” 1958 yılından Nisan 1992'ye kadar “Bakü Yüksek Ordu Komutanlığı Okulu” ismi ve statüsü ile faaliyet gösterdi.

3. “Harbiye Okulu”nun “Haydar Aliyev Yüksek Harp Okulu”na Dönüşmesi ve Okulun Yapısı.

Azerbaycan bağımsızlığının tekrar kazandıktan (1991 yılı) sonra 1992 yılının nisan ayından bu tarihi yüksek eğitim kurumu “Bakü Ali Birleşik Komutanlık Okulu”, 2001 yılından ise “Azerbaycan Yüksek Harp Okul” olarak isimlendirildi. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 10 Mart 2004 yılı tarihli Fermanı ile okula Azerbaycan halkının Millî Lideri Haydar Aliyev'in adı verildi. Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 24 Aralık 2015 yılı tarihli diğer Serencamı ile ise okulun altyapısı üzerinde Azerbaycan Ali Askerî Havacılık Okulu ve Azerbaycan Ali Askerî Denizcilik Okulu, Kara Kuvvetleri, Hava Kuvvetleri, Hava Savunma ve Deniz Kuvvetleri Fakülteleri kuruldu. Günümüzde okulun 4 fakültesinin 21 bölümünde 23 askerî alanda millî subaylar yetiştirilmektedir. Okulun mezunlarına eğitim gördükleri alanlara uygun olarak “lisans” diploması ve “teğmen” rütbesi verilir.³³ Eğitim kurumunda 10 çeşitten fazla ihtisaslı okulun faaliyeti bir araya getirilmiştir. Büyük askerî-teknik altyapı ve profesyonel öğretmen kadrosuna sahip okul bir takım yabancı ülkelerin askerî eğitim kurumları ile de iş birliği yapmaktadır. Bu ilişkilerin sonucu olarak günümüzde “Haydar Aliyev Yüksek Harp

³² SSA, b. 1, lis.62, d. 371, v. 207.

³³ “Mektebin Tarihi”, <http://www.aahm.mod.gov.az/>.

Okulu”nda Kırgızistan, Tacikistan ve Afganistan’dan çok sayıda öğrenci eğitim görmektedir. Kazakistan ve Özbekistan Cumhuriyetleri’nin yönetimi de ülke gençlerinin bu okulda eğitim görmeleri taraftarı olduklarını bildirmişler. Okul kardeş Türkiye Cumhuriyeti’ndeki yüksek askerî okullarla sık iş birliği içindedir.

Sonuç

Böylece defalarca ismi, yeri ve statüsü değiştirilen, zor ve meşakkatli, lakin şerefli bir tarihe sahip Azerbaycan’ın ilk askerî eğitim ocağı-“Haydar Aliyev Yüksek Harp Okulu” günümüzde askerî eğitimimizin bayraktarlarından biri olmakla kahraman ordumuz için kadrolar yetiştiren temel eğitim kurumudur. Tesadüfi değildir ki, okulun mezunları arasında II. Cihan (İki kez Sovyetler Birliği Kahramanı, Tuğgeneral Hazi Aslanov, Sovyetler Birliği Kahramanı Albay Aslan Vezirov, Tuğgeneral Akim Abbasov, Sovyetler Birliği Kahramanı Ziya Bünyadov vs.), Birinci ve İkinci Karabağ savaşları kahramanları (Albay Fahraddin Cebrailov, Albay Eldar Agayev, Albay Şikar Sikarov, Albay İlgar Mirzayev, Binbaşı Afkan Hüseyinov, Binbaşı Rasim İbrahimov, Harbiyeli Kerim Kerimov, Harbiyeli Bahruz Mansurov, Harbiyeli Asgar Aliyev vs.) ve hem geçmiş Sovyetler Birliği hem Azerbaycan hem de hazırda bağımsız olan eski birliğe üye Cumhuriyetlerde üst düzey görevlerde çalışan çok sayıda yüksek rütbeli askerler vardır.

